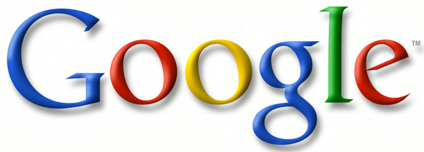
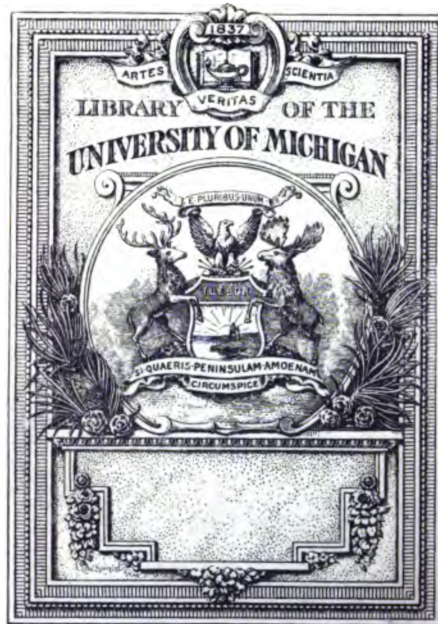

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

ENS.

I DÜMMLERI.

TITI LIVI

RERUM ROMANARUM

2542

AB URBE CONDITA

LIBRI

AD CODICUM MANU SCRIPTORUM FIDEM EMENDATI

AB

CAR. FRID. SIG. ALSCHEFSKI

VOLUMEN I.

PRIMAE DECADIS PARTEM PRIOREM [illegible]

BEROLINI
[illegible] FERDIN[illegible]
[illegible]

VIRIS CLARISSUMIS
ATQUE EXCELLENTISSUMIS

PHIL. WILH. ADALBERTO LADENBERGIO

IOANNI SCHULZIO

OPTUME DE ME MEISQUE STUDIIS MERITIS

HOS LIVIANOS ANNALES

PIO GRATOQUE ANIMO CONSECRAVI

C. F. S. ALSCHEFSKI.

Quo minus id quod ex itinere in Italiam reversum facturum me abhinc biennio publice pollicitus eram, ut ederem cum pleniore commentario Livianum librum tricesimum, nunc iam absolverem, cum alia obstabant, tum quod videbam longe maiorem eorum quibus in illo commentario uti volueram laudandorum locorum partem non ita ut opinabar in melioribus codicibus reperiri, et si ex meis qualibuscumque studiis verum aliquem fructum percipi vellem, novam quandam omnium qui ad nostra tempora pervenerunt Livianorum librorum recensionem ad optimorum et antiquissimorum manu scriptorum fidem instituendam esse. nam cum sanctissimi summe venerandorum hominum, quorum consilio sapientiaeque omnis apud nos publicae institutionis cura demandata est, collegii gratia amplissimique patriae urbis senatus benevolentia concessum mihi esset ut per septem fere menses in Italia Galliaque versarer, summo cum studio ferebar ad eas urbes in quibus uberrimos antiquarum litterarum fontes reperiri constat, Lutetiam atque Florentiam. et vix dici potest quanto ibi affectus fuerim gaudio, cum in maxima optimorum manu scriptorum copia non modo aureum illum Puteanum tertiae, Mediceum primae decadis librum ante oculos haberem, sed etiam ex duo-

bus Parisinis decimi seculi libris totam primam decadem continentibus, quorum alter quidem recentiorum hominum manibus ita depravatus est ut raro antiqua et vera manus perspici possit, alterum viderem praeclarissimum cum optimis quibusque libris consentientem, non numquam etiam vel his ipsis integriorem. nec id parvi momenti videbatur quod in tanta recentiorum codicum Parisinorum tum primae tum tertiae decadis copia in permultis locis corruptis rationes quasi et fontes omnis prope depravationis persequi et pervestigare possem. nam ut vero reperto summa animus laetitia afficitur, sic ubi verum ipsum reperiri atque cognosci non potest, non minus utile est videre, unde primo falsa aliqua opinio ingressa sit et quem ad modum dubitationes eius generis expellere malisque ipsis mederi conati sint. tum enim, ut uno instar omnium exemplo utar, id quod in libello de arte critica in Livianis annalibus factitanda scripto conieceram, vere ita se habere cognovi, trium illum capitum libri vicesimi sexti locum in nullo nec Parisino nec Mediceo nec vetusto nec recenti codice legi, ut vix dubitari possit quin totus ille locus, qui ne in principe quidem editione Romana insit et in quo multa alienae manus ac certissima indicia deprehendantur, ab docto quodam recentioris aetatis homine Polybianarum historiarum haut inperito excogitatus et in recentibus quibusdam manu scriptis libris quos C. Sigonius et I. Fr. Gronovius vidisse volunt, iustae quae interciderat orationi tamquam vere Livianus suppositus sit. tum vero cum praestantissimum posteriorum Taciteorum annalium et historiarum librum Mediceum

pervolverem, etiam id intellexi me semper fere in verbis ipsis scribendis errasse, ubi non Puteanum sed Bambergensem codicem in priore libri Liviani tricesimi editione secutus essem. etenim cum illius Taciteі libri lectu difficillimi partes quaedam abhinc sex nisi fallor secula iamiam evanescere atque exstingui propter vetustatem viderentur, doctus quidam librarius verba scriptoris antiqua in spatio inter versus ipsos relicto multis locis denuo scripsit neque quidquam eis quidem quos inspexi locis mutari voluit quam ut aetatis suae scribendi ratio ne desideraretur.

Itaque cum inter omnes constet, quintae decadis Livianae partem priorem nisi singulari virtute unici libri Laurishamensis emendari non posse, quartae decadis libros octo priores nisi eximio codice Bambergensi, tertiam nisi Puteano omnium Livianorum manu scriptorum ne Vindobonensi quidem excepto longe praestantissimo — de quibus libris omnibus cum alias disputatum est tum in hac quoque editione suo loco disseretur —: inquirendum iam videtur diligentius, in quibus manu scriptorum copiis adiumentisque huius primae decadis libri innitantur et quo in loco codices quibus usi sunt B. Rhenanus C. Sigonius I. Fr. Gronovius A. Drakenborchius denique ipse usus sum, ponendi videantur.

Omnium vero primum negandum videtur hoc loco, ne in maxima quidem manuscriptorum multitudine, nisi iidem et integritate et antiquitate praestent, ullum eius rei bonum positum esse. cum enim exeunte media quam vocant aetate antiquorum scriptorum monumenta saepissime describerentur, festinatio ipsa qua

id fieri solebat, diligentiorem quandam emendandi curam eximere debebat: et quamvis eodem tempore multi homines doctrina excellerent multique eorum studiis corrupti veterum librorum loci restituerentur, tamen illi non ea antiquitatis verecundia sibi videbantur teneri ut non quidvis aut ipsi ausi essent aut alios passi essent mutare, dummodo tali emendandi studio ipsorum ingeniis facilior scriptorum cognitio redderetur. ad hoc accessit quod illi libri plerumque ab hominibus scribebantur, qui nullis prope liberalium artium studiis eruditi modo quaestus causa aut simili quadam necessitate impulsi molestum sane scribendi negotium ad tempus subibant. inde fit ut multo maior recentiorum manuscriptorum pars non magni haberi possit. Nihilo minus cum arte typographica uti coeperunt, eligebantur ab eis qui his rebus praeerant, prae ceteris illi potissimum recentiores codices qui nova formarum arte describerentur. nam cum iure quodam postulari videretur ut libri quam emendatissimi ederentur, isque demum liber emendatus haberetur qui antiquorum scriptorum orationem haud difficilem lectu vitiisque et erroribus scribentium liberam praeberet, illos libros manu scriptos quam maxime eis probari necesse erat qui doctorum hominum curis iam in integrum restituti viderentur, quamquam talibus curis omnis interdum propria virtus et scriptorum et antiquitatis ipsius prorsus deleta erat atque exstincta. quod pravum eius generis studium cum diu taceri non posset, typographi posteriores ex vetustioribus exemplis libros qui typis excuderentur ab hominibus doctrina excellentibus emendandos cu-

raverunt, ex quorum numero de Livianis annalibus Manutii et Frobenii quam optime merebantur.

Sed ne ita quidem tot simul negotiis districti homines vel eruditissimi rei difficillimae ita satisfacere potuerunt ut non multa desideranda relinquerent: quare nihil sane tristius evenire potuit quam quod optimi quique et antiquissimi codices, quorum elegantia illi in emendando adiuti fuerant, aut ipsorum neglegentia aut vitio temporum perierunt. atque utinam in hoc numero ne essent duo libri scripti vetustissimi, quibus in decade quarta emendanda Moguntini utebantur, in prima B. Rhenanus et Sigism. Gelenius. nihil enim dubito hunc priorem codicem Rhenanianum omnium habere decadis primae praestantissimum, quamquam homo ineptus, Ianus Gebhardus, tribus Palatinis codicibus haut ita magni momenti fretus huius ipsius libri causa, cuius venustatem non caperet mediocre viri ingenium, Rhenano male dicere non destitit. Ille codex sive Vormaciensis sive Borbetomagensis videtur sex priores huius primae decadis libros conplexus esse prima tamen extremaque parte vicenorum capitum abscissa, et emendatus esse ab Clementiano eiusque filio Flaviano Nicomacho Dextro et ab Victoriano, id quod ex Rhenani adnotationibus ad 2, 36. cognoscere licet. ab sexto inde libro accepit Rhenanus alterum quendam Vormaciensem codicem reliquos nisi fallor sex libros continentem ab eodem cui priorem debebat Reinhardo Rietpurio ecclesiae Vormaciensis decano, cuius libri diversitatem quamquam rarissime, ut facere solebat, Sig. Gelenius descripsit. ille alter tamen codex paulo

minoris pretii haberi debet, quare ab eo integriores huius decadis libri Parisinus et Mediceus haud raro dissentiunt. nam quae diversitas sexti libri ab Rhenano laudata est, maximam partem prioris atque elegantioris codicis videtur fuisse. Aegerrime vero ferendum est quod B. Rhenanus non integram diversitatem illius libri vetustissimi enotavit sed permulta eadem fere ratione omisit qua Nicolaus Carbachius gravissimo optimarum litterarum detrimento in praestantissimo codice Moguntino decadis quartae describendo usus est. ac ne id quidem laudandum est quod vir alioquin religiosissimus in oratione Liviana describenda non vetusti libri ipsius sed recentiorum temporum scribendi ratione uti maluit, qua re aliquot locis dubitandum est, an non ita quem ad modum vult, in exemplo antiquo scriptum fuerit. Verum id quod ita erratum est, non homini sed aetati debetur, neque propter ea quidquam de gloria viri de litteris immortaliter meriti etiam a me detrahi velim, cum praesertim fortuna quadam opportuna nobis alia eiusdem antiquae recensionis exempla elegantissima conservata sint ita cum Rhenaniano libro consentientia ut ea quae ille incuria quadam neglexit, optime videantur suppleri posse. hi libri sunt perelegans Mediceus et ille Parisinus cuius supra mentionem fecimus.

Mediceus undecimi seculi codex membranaceus (Laurentianae biblioth. plut. 63, 19.), quem verissimo iudicio I. Fr. Gronovius in principe loco omnium huius decadis codicum posuit, decem primos libros Livianos ex recensione Nicomachi Dextri et Victoriani continet integros. ex eodem quo librum Rhenanianum vel

ex simili quodam eiusdem familiae codice eum descriptum esse cum maxima diversitatis scripturae similitudo docet, tum quae ex adnotationibus in antiquiorum exemplorum margine adscriptis quamquam perraro in orationem ipsam recepta sunt, cuius generis locus l. 2, 36. est, quem nisi in his duobus libris nusquam repperimus. ab diligentissimo vero librario hunc librum scriptum esse ex eo intelligi potest, quod is omnibus locis quibus dissentire inter se antiqua quae ante oculos habuit exempla invenit, prope modum omnem tum singulorum verborum (cf. 1, 44.: *moerium* h. e. moer*im* moer*um*. 4, 60.: *iuuarebat* h. e. iuua*ret* iuua*bat*. al.) tum maiorum orationis partium diversitatem enotavit, cuius similem tanta cum fide adhibitam diligentiam in nullo antiquo codice Liviano vidimus. ex Drakenborchianis tamen excerptis haec Medicei libri virtus parum cognosci potest, cum is qui librum contulit, haud raro alteram tantum lectionem exscripserit, ex. gr. 3, 41. ubi non *dimittit certamen* sed *dimittit diremit certam* | *) in Med. scriptum est. Hinc etiam factum est, ut nomina quae litterarum signis scribi solebant, in hoc libro plerumque diligentius quam in P aliisque libris antiquis perscripta videamus, ex. gr. *psr. pir. por. pmr. sics.* al. ut ex hoc uno fonte cum alii tum difficilior eius generis locus 5, 51. in integrum restitui potuerit. atque ita permulti laudari possunt loci quibus tum elegantiore verborum collocandorum ordine tum prudenti

*) Hac lineola inter bina verba interposita significavimus fines versuum, quod id ipsum in diiudicanda scriptura non numquam opus videbatur scitu.

gratoque verborum ipsorum delectu rerum rationibus aptissimorum singularem quandam huius libri praestantiam virtutemque perspici nemo harum rerum peritus negaverit. Quae cum ita sint, non potest mirum videri, quod quae in omnibus libris scriptis inveniri soleant, etiam in hoc libro deprehendantur vitia: cuius generis sunt quod verborum similitudine deceptus cum oculi ab aliqua voce in sequentem aut eandem aut similem aberrarent, librarius ea quae in medio loco fuerant, interdum praeterierit, quod simili quodam errore partes quaedam singulorum verborum omissae sint, quod nominibus quae litteris *a* aut *e* finiebantur, sine iusta quadam causa litteram *m* adscriptam, aut ubi ea ponenda erat, eandem litteram neglectam videamus, quod voces complures in unam contractae sint quae contrahendae non fuerunt (ex. c. *quin* pro *qui in:* al.), quin etiam quod iustorum verborum loco ea quae specie quidem similia eis erant sed cum locorum rationibus minus congruunt, non numquam scripta reperiantur. sed etiam quae ita errata sunt, permultis locis minus difficultatis praebebunt, si id quod vere in antiquo libro scriptum est cognoverimus. sic dicebatur 5, 34. in Med. scriptum esse „in alium orbem irent“, cum in reliquis esset „in alium orbem terrarum transirent“: verum non ita sed in „alium orbem sirent“ ibi scriptum repperimus. rarissimi tamen invenientur loci ubi maiores orationis partes desiderentur, qualis est 3, 27., qui Parisini codicis integritate emendari potuit. Hic liber Mediceus ab quattuor deinceps librariis perinde atque Puteanus emendatus est, quae emendationes magnam

partem infelicissimae suis quaeque locis in hac editione adscriptae sunt. cf. ex. gr. 1, 47. ubi manu antiqua scriptum est „frisimilior quam patris“, manu altera „frisimilior quam patri“. haec etiam fuerit causa, quod et apud Gronovios et apud Drakenborchium haut raro adeo a vero aberrantia ex hoc Med. libro enotata videmus, ut interdum videatur maxime dubium, utrum illi eundem hunc praeclarum codicem an recentiorem quendam ante oculos habuerint.

Tertio qui nobis loco est, Parisinus codex membranaceus decimi seculi olim Colbertinus (Reg. biblioth. num. 5725.) ex eadem qua duo priores recensione integram et ipse primam decadem continet. hic liber praeclarissimus quamvis priore parte propius abesse ab Harleiano antiquiore videatur, in altera ubi ille Harleianus magis a vero deflectere coepit, cum Mediceo unice consentit: non numquam etiam accuratius quam Mediceus Rhenanianum sequitur (cf. 1, 47.: „cui innupta diceretur“. 2, 31.: „fundit fugatque exuit castris“: al.). nec raro in hoc uno libro antiquae scripturae vestigia repperimus, ut 3, 11.: „sed uirium speset manu“: 3, 14.: „eo die“: al. si quid vero in hoc libro parum recte habere videtur, diligentius inspiciatur oportet, num litterarum metathesi verum obtectum sit. nullo enim in libro antiquo hac re totiens quam in hoc Parisino erratum vidimus, quamquam etiam Puteanus ab eius generis vitiis nequaquam liber est. non minus saepe erratum est ita, ut „&“ poneretur pro *e*, *i* pro *a* aut *u*, *ae* pro *e*, al.; quamquam earum rerum iudicium interdum difficillimum est. sic etiam videtur improbandum quod du-

in primis hos locos pervestigasse: 1, 27. 39. 2, 51. 3, 53. 5, 47. 48. 51. 53. seqq.

Ex his potissimum quinque libris restituere conati sumus hanc primam decadem Livianam. Qui recentiores sunt codices modo primae modo alterius classis libros ita sequuntur, ut librarii pro suo quisque ingenio permulta commutarint. nec est dubitandum quin illi quibusdam locis veram orationem recte reppererint, praesertim in nominibus propriis scribendis, quae in antiquioribus libris interdum depravata inveniantur. inde etiam factum videtur ut recentissimi codices Veneti Carolo Sigonio tanti momenti viderentur esse, quod illi ab hominibus graecarum litterarum haut expertibus emendati minus quam antiquiores libri ab graecis Romanarum rerum scriptoribus abhorrerent: quamvis nihil peius in his rebus fieri possit quam ut tali studio ubivis alter ex altero scriptor non emendetur sed corrumpatur. nec tamen id unum in recentioribus manuscriptis recognitum videmus, sed ubicumque oratio antiqui scriptoris non satis ex grammaticorum multo recentiorum praeceptis constituta videbatur, antiqua et vera sed quae difficiliora erant cognitu, aliis lectu facilioribus permutabantur: sicubi Livius infinitivum scribi voluerat, scripserunt ipsi modo indicativum modo coniunctivum, in quo vel ob id minus haerendum esse videbatur, quod etiam optimi libri interdum invenirentur parum inter sese consentire (cf. 2, 27.: „cum dicere"): ubi ille verbum substantivum, quod facere solebat (1, 3.: „quae appellata"), omitti voluerat, hi restituendum censuerunt: coniunctiones quamquam nullae positae

erant,

TITI LIVI
RERUM ROMANARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI.

DECADIS PRIMAE
PARS PRIOR.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER I.

Facturusne operae pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio nec si sciam dicere ausim, quippe qui cum veterem tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores aut in rebus certius aliquid allaturos se aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. utcumque erit, iuvabit tamen rerum gestarum memoriae principis terrarum populi pro virili parte et ipsum consuluisse: et si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro est, nobilitate ac magnitudine eorum me, qui nomini officient meo, consoler. res est praeter ea et inmensi operis, ut quae supra septingentesimum annum reppetatur et quae ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua: et legentium plerisque haud dubito quin primae origines proximaque originibus minus praebitura voluptatis sint, festinantibus ad haec nova quibus iam pridem praevalentis populi vires se ipsae conficiunt. ego contra hoc quoque laboris praemium petam, ut me a conspectu malorum, quae nostra tot per annos vidit aetas,

1. *facturusne operae pretium sim:* M. Fabius Quintilianus 9, 4. 74. — PM: *facturusne sim operae pretium.*
8. *et ipsum:* PM.
9. *in obscuro est:* M] in obscuro sit.
9. *magnitudine eorum me, qui nomini officient meo, consoler:* PM m. 1. Harl. I.] magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. [M m. 2.]
12. *reppetatur..reppeto:* M] repetatur..repeto.

tantisper certe dum prisca tota illa mente reppeto, avertam, omnis expers curae, quae scribentis animum et si non flectere a vero, sollicitum tamen efficere posset. quae ante conditam condendamve urbem poeticis magis decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec adfirmare nec refellere in animo est. datur haec venia antiquitati, ut miscendo humana divinis primordia urbium augustiora faciat: et si cui populo licere oportet consecrare origines suas et ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanae patiantur aequo animo quam imperium patiuntur. sed haec et his similia utcumque animadversa aut existimata erunt, haut in magno equidem ponam discrimine: ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quae vita qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi militiaeque et partum et auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina velut dissidentis primo mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint praecipites, donec ad haec tempora, quibus nec vitia nostra nec remedia pati possumus, perventum est. hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monimento intueri: inde tibi tuaeque re publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla umquam res publica nec maior nec sanctior nec bonis exemplis ditior fuit, nec in quam civitatem tam serae avaritia luxuriaque inmigraverint, nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit: adeo quanto rerum minus, tanto minus cupi-

1. *prisca tota illa mente:* PM] prisca illa tota mente.

3. *efficere posset:* PM] efficere possit.

9. *gloria est populo romano:* PM.

17. *labente:* PM] labante.

18. *velut dissidentis:* PM] velut desidentes.

23. *in inlustri posita monimento:* PM m. 1.] in illustri posita monumento.

24. *tuaeque republicae:* P] tuaeque reipublicae.

ditatis erat. nuper divitiae avaritiam et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. sed querellae, ne tum quidem gratae futurae cum forsitan necessariae erunt, ab initio certe tantae ordiendae rei absint. cum bonis potius ominibus votisque et precationibus deorum dearumque, si ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

I. Iam primum omnium satis constat Troia capta in ceteros saevitum esse Troianos: duobus, Aeneae Antenorique, et vetusti iure hospitii et quia pacis reddendaeque Helenae semper auctores fuerunt, omne ius belli Achivos abstinuisse. casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi et sedes et ducem rege Pylaemene ad Troiam amisso quaerebant, venisse in intumum Hadriatici maris sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis Enetos Troianosque eas tenuisse terras. et in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur, pagoque Troiano inde nomen est, gens universa Veneti appellati. Aenean ab simili clade domo profugum sed ad maiora rerum initia ducentibus fatis primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam quaerentem sedes delatum, ab Sicilia classe ad Laurentem agrum tenuisse. Troia

3. *querellae:* PM] querelae.
4. *forsitan necessariae:* PM] forsitan et necessariae.
6. *et precationibus:* PM] ac precationibus.
10. *duobus Aeneae Antenorique:* PM m. 1. — M m. 2: a duobus Aenea Antenoreque.
12. *auctores fuerunt:* M] fuerant. — P: *auctores ferunt.*
13. 17. *Enetum. Enet.:* PM.] Hen.
15. *intumum:* P] intimum.
16. *hadriatici:* P. — M: *adriatici maris sinum.* — Bekk.: *Hadriatici sinum maris.*
18. *primum:* M. *primo:* P.
19. *pagoque Troiano inde nomen est:* M] pagoque inde Troiano nomen est.
21. *ad maiora rerum initia:* PM] ad maiorum rerum initia.
23. *ad Laurentem:* PM] Laurentem.
— *Troia et huic loco nomen est:* PM] Troiae et huic loco nomen est.

et huic loco nomen est. ibi egressi Troiani — ut quibus ab inmenso prope errore nihil praeter arma et naves superessent — cum praedam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. duplex inde fama est. alii proelio victum Latinum pacem cum Aenea, deinde adfinitatem iunxisse tradunt; alii, cum instructae acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores ducemque advenarum evocasse ad conloquium: percunctatum deinde qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo quid quaerentes in agrum Laurentinum exissent, postquam audierit multitudinem Troianos esse, ducem Aeneam filium Anchisae et Veneris, cremata patria et domo profugos sedem condendaeque urbis locum quaerere, et nobilitatem admiratum gentis virique et animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futurae amicitiae sanxisse. inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam: Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio: ubi Latinum apud penates deos domesticum puplico adiunxisse foedus filia Aeneae in matrimonium data. ea utique res Troianis spem adfirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris: oppidum condunt: Aeneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. brevi stirpis quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti.

1. *ibi egressi:* P] ubi egressi.
2. *superessent:* P] superesset. M: *superēēt.*
11. *quid quaerentes:* P] quidue quaerentes.
— *in agrum Laurentinum:* P Harl. I.] in agrum Laurentem.
13. *Aeneam:* PM] Aenean.
14. *et domo profugos:* P] domo profugos. — *et:* Harl. I.
— *urbis locum:* M] urbi locum.
18. *Aeneam:* PM] Aenean.
19. *ubi Latinum:* M] ibi Latinum.
— *puplico:* P] publico.
21. *ea utique res:* M.
23. *stirpis quoque uirilis:* PM] stirps quoque uirilis.
24. *cui Ascanium:* PM] Ascanium.
26. *Troianique simul petiti:* P] Troianique petiti. — M: *troiani petiti: que* m. 2. additum.

Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneae fuerat, praelatum sibi advenam aegre patiens simul Aeneae Latinoque bellum intulerat. neutra acies laeta ex eo certamine abiit: victi Rutuli, victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. inde Turnus Rutulique diffisi rebus ad florentes opes Etruscorum Mezentiumque regem eorum confugiunt, qui Caere opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime laetus novae origine urbis, et tum nimio plus quam satis tutum esset accolis rem Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit. Aeneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, nec sub eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aeneam cessere: fretusque is animis coalescentium in dies magis duorum populorum Aeneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non terras solum sed mare etiam per totam Italiae longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset, tamen cum moenibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. secundum inde proelium Latinis, Aeneae etiam ultimum mortalium operum fuit. situs est — quemcumque eum dici ius fasque est — super Numicum fluvium. Iovem indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Aeneae filius erat, tamen id imperium ei ad puberem aetatem incolome mansit. tantisper tutela muliebri — tanta indoles in Lavinia erat — res Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. haut ambigam — quis enim rem tam veterem

6. *regem eorum:* PM] eorum regem.
12. *nec sub eodem iure:* PM] ne sub eodem iure.
15. *Aeneam:* PM] Aenean.
— *fretusque is animis:* P] fretusque his animis.
21. *mortalium operum:* M] operum mortalium.
23. *super Numicum fluvium:* M] super Numicium flumen. — P: *super Numicum fluminum:* m. 2. expunctis litteris *inum.*
25. *incolome:* P] incolume.
28. *haud ambigam:* PM Harl. I.] haud nihil ambigam. — P: *haut.*

pro certo adfirmet? — hicine fuerit Ascanius an maior quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus comesque inde paternae fugae, quem Iulum eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. is Ascanius, ubicumque et quacumque matre genitus — certe natum Aenea constat — abundante Lavini multitudine, florentem iam, ut tum res erant, atque opulentam urbem matri seu novercae relinquit, novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata. inter Lavinium et Albam Longam diductam coloniam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Aeneae nec deinde inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni movere arma aut Mezentius Etruscique aut ulli alii accolae ausi sint. pax ita convenerat ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. is Aenean Silvium creat; is deinde Latinum Silvium. ab eo coloniae aliquot eductae, Prisci Latini appellati. mansit Silvis postea omnibus cognomen qui Albae regnaverunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiecto Albulae amnis submersus celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc pars Romanae est urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat, Numitori, qui stirpis

1. *hicine:* P] hiccine.
4. *nuncupat.* — P: *noncupat.*
6. *Lavini:* M] Lavinii. — P: *labini.*
7. *relinquit:* Harl. I.] reliquit. — P: *relinquid.*
10. *diductam coloniam:* M] coloniam deductam.
18. *aliquot eductae:* P] aliquot deductae. — M Harl. I.: *aliquodeductae:* h. e. *aliquod eductae.*
19. *Silvis:* P] Silviis.
20. *regnaverunt:* M] regnarunt.
22. *in traiecto:* PM Harl. I.] in traiectu.
26. *pars romanae est urbis:* PM.
28. *stirpis:* M. *stirps:* P.

maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. plus tamen vis potuit quam voluntas patris aut verecundia aetatis: pulso fratre Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interemit, fratris filiae Reae Silviae per speciem honoris, cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantae origo urbis maximique secundum deorum opes imperii principium. vi compressa Vestalis cum geminum partum edidisset, seu ita rata seu quia deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat. sed nec dii nec homines aut ipsam aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti iubet. forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis et posse quamvis languida mergi aqua infantes spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio in proxima adluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est — Romularem vocatam ferunt —, pueros exponunt. vastae tum in his locis solitudines erant. tenet fama, cum fluitantem alveum, quo iam expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circa sunt ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem praebuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. ab eo ad stabula Larentiae uxori educandos datos. sunt qui Larentiam vulgato corpore lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulae ac miraculo datum. ita geniti itaque educati, cum primum adolevit aetas, nec in stabulis nec ad pecora segnes venando peragrare

2. *aut verecundia.* — M: *at verec.* fortasse: *ac verecundia.*
4. *interemit:* P] interimit.
8. *ui:* Harl. I. — PM: *ut.*
19. *in his locis:* PM] in iis locis.
21. *quo iam expositi erant:* M] quo expositi erant.
26. *Larentiae:* M. — *Laurentiae ... Laurentiam:* P.
— *educandos datos:* PM] educandos latos.
30. *peragrare saltus:* PM] peragrare circa saltus. — *circa* in P m. 3. additum est.

saltus. hinc robore corporibus animisque sumpto iam non feras tantum subsistere, sed in latrones praeda onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his crescente in dies grege iuvenum seria ac iocos celebrare.

V. Iam tum in Palatio monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt — et a Pallanteo urbe Arcadica Pallantium, dein Palatium montem appellatum —: ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus tenuerit loca, sollemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi iuvenes Lycaeum Pana venerantes per lusum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocaverunt Inuum. huic deditis ludicro, cum sollemne notum esset, insidiatos ob iram praedae amissae latrones, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse, captum regi Amulio tradidisse ultro accusantes. crimini maxime dabant in Numitoris agros ab iis impetum fieri: inde eos collecta iuvenum manu hostilem in modum praedas agere. sic ad supplicium Numitori Remus deditur. iam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem apud se educari: nam et expositos iussu regis infantes sciebat et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere. sed rem inmaturam nisi aut per occasionem aut per necessitatem aperire noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus Romulo rem aperit. forte et Numitori, cum in custodia Remum haberet audissetque geminos esse fratres, comparando et aetatem eorum et ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum, sciscitandoque eodem pervenit, ut haut procul esset quin Remum agnosceret. ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo iuvenum — nec enim erat ad apertam vim par —

5. *in Palatio monte:* PM m. 1. Harl. I.] in Palatino monte.
7. *dein:* PM.
11. *vocaverunt:* M] vocarunt.
15. *ab iis impetum fieri:* PM] ab his impetum fieri.
17. *sic ad supplicium Numitori Remus deditur:* M] sic Numitori ad supplicium Remus deditur.
22. *aperire noluerat:* P] aperiri noluerat.
27. *eodem pervenit:* PM] eo demum pervenit.
29. *ad apertam vim:* M] ad vim apertam.

sed aliis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pastoribus ad regem impetum facit, et a domo Numitoris alia comparata manu adiuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor inter primum tumultum hostis invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem praesidio armisque obtinendam avocasset, postquam iuvenes perpetrata caede pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio scelus in se fratris, originem nepotum, ut geniti ut educati ut cogniti essent, caedem deinceps tyranni seque eius auctorem ostendit. iuvenes per mediam contionem agmine ingressi cum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi efficit. Ita Numitori Albana re permissa Romulum Remumque cupido cepit in his locis, ubi expositi ubique educati erant, urbis condendae. et supererat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium prae ea urbe quae conderetur fore. intervenit deinde his cogitationibus avitum malum regni cupido, atque inde foedum certamen coortum a satis miti principio. quoniam gemini essent nec aetatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum tutelae ea loca essent, auguriis legerent qui nomen novae urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur sex vultures, iamque nuntiato augurio cum duplex numerus Romulo sese ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi praecepto, at hi numero avium regnum trahe-

4. *hostis invasisse urbem:* M] hostes invasisse urbem.

8. *scelus in se fratris:* M] scelera in se fratris.

9. *caedem deinceps tyranni:* P Harl. 1.] caedem deinde tyranni. [M: sed *ps* supra *deinde* m. 1. additum.]

13. *efficit:* PM] effecit.

— *Albana re permissa:* PM] Albana permissa re.

14. *in his locis:* PM] in iis locis.

21. *quoniam gemini essent.* — q̅m̅ gemini essent: PM.

27. *sese ostendisset:* M] se ostendisset.

bant. inde cum altercatione congressi certamine irarum ad caedem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. vulgatior fama est ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo, cum verbis quoque increpitans adiecisset „sic deinde quicumque alius transiliet moenia mea,“ interfectum. ita solus potitus imperio Romulus, condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit; sacra diis aliis Albano ritu, Graeco Herculi, ut ab Euandro instituta erant facit. Herculem in ea loca Geryone interempto boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua prae se armentum agens nando traiecerat, loco herbido ut quiete et pabulo laeto reficeret boves, et ipsum fessum via procubuisse. ibi cum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola eius loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine bovum cum avertere eam praedam vellet, quia si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quaerentem dominum eo deductura erant, aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus cum gregem perlustrasset oculis et partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quae ubi omnia foras versa vidit nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi ex loco infesto agere porro armentum occepit. inde cum actae boves quaedam ad desiderium ut fit relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca bovum vox Herculem convertit. quem cum ad speluncam vadentem Cacus vi prohibere conatus esset, ictus clava fidem pastorum nequiquam invocans morte occubuit. Euander tum ea profugus ex Peloponneso auctoritate magis

12. *et pabulo laeto reficeret boves.* — P: et pabulo laetor eficeret boves. M: et pabulo letiores efficeret boves.

15. *pulchritudine bovum:* P] pulchritudine boum.

27. *bovum:* P] boum.

27. *ad speluncam vadentem:* M] vadentem ad speluncam.

28. *Cacus vi prohibere.* — P: cacu sui prohibere. M: cacus prohibere.

29. *nequiquam:* P] *nequicquam.*

30. *ex Peloponneso.* — M: ex

quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo litterarum, rei novae inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentae matris, quam fatiloquam ante Sibyllae in Italiam adventum miratae eae gentes fuerant. is tum Euander concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestae reum caedis excitus postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat qui vir esset. ubi nomen patremque ac patriam accepit, „Iove nate, Hercules, salve“ inquit: „te mihi mater, veridica interpres deum, aucturum caelestium numerum cecinit, tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet tuoque ritu colat.“ dextra Hercules data accipere se omen impleturumque fata ara condita ac dicata ait. ibidum primum bove eximia capta de grege sacrum Herculi adhibitis ad ministerium dapemque Potitis ac Pinariis, quae tum familiae maxime inclitae ea loca incolebant, factum. forte ita evenit ut Potiti ad tempus praesto essent hisque exta apponerentur, Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potiti ab Euandro edocti antestites sacri eius per multas aetates fuerunt, donec tradito servis publicis sollemni familiae ministerio genus omne Potitiorum interiit. haec tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit, iam tum inmortalitatis virtute partae, ad quam eum sua facta ducebant, fautor.

peloponesso. P: ex polepponesso. [31,7. in cod. Bamb. *peloponnessum:* sed 36, 32. in eod. libro: *peloponnesum.*]
14. *condita ac dicata:* PM] condita atque dicata.
15. *ibidum:* PM, Harl. 1.] ibi tum.
16. *Potitis:* PM] Potitiis. — In P et in Harl. 1. omissa sunt: *Herculi adhibitis ad ministerium dapemque.*
18. *ut Potiti:* PM] ut Potitii.
19. *hisque exta apponerentur:* PM] iisque exta apponerentur.
21. *extis sollemnium:* M. — P: *extis sollemnibus.*
— *Potiti:* PM] Potitii.
22. *antestites:* P] antistites.
26. *virtute partae.* — PM: *virtute parta.*
— *sua facta ducebant:* P] sua fata ducebant.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis vocataque ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re praeterquam legibus poterat, iura dedit: quae ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. alii ab numero avium quae augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant: me haut paenitet eorum sententiae esse, quibus et apparitores et hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis unde toga praetexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: et ita habuisse Etruscos, quod ex duodecim populis communiter creato rege singulos singuli populi lictores dederint. crescebat interim urbs munitionibus alia atque alia adpetendo loca, cum in spem magis futurae multitudinis quam ad id quod tum hominum erat munirent. deinde ne vana urbis magnitudo esset, adiciendae multitudinis causa vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem ementiebantur, locum qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit, idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. cum iam virium haud paeniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant qui creari patres possent. patres certe ab honore patriciique progenies eorum appellati.

IX. Iam res Romana adeo erat valida ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed penuria mulierum hominis aetatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes prolis nec cum finitumis conubia essent. tum

17. *adiciendae multitudinis causa:* PM] alliciendae multitudinis causa.

20. *asylum aperit:* P. — M: asilum apel*lant:* sed *llant* m. 2. in ras.

29. *civitatum:* M] civitatium.

31. *cum finitumis conubia:* P] cum finitimis connubia. — In P et M semper scriptum est *conubium.*

ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem conubiumque novo populo peterent. urbes quoque ut cetera ex infimo nasci: dein quas sua virtus ac dii iuvent, magnas sibi opes magnumque nomen facere. satis scire, origini Romanae et deos adfuisse et non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem ac genus miscere. nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. ac plerisque rogitantibus dimissi, ecquod feminis quoque asylum apperuissent, id enim demum conpar conubium fore. aegre id Romana pubes passa et haud dubie ad vim spectare res coepit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, aegritudinem animi dissimulans ludos ex industria parat Neptuno equestri sollemnis Consualia. indici deinde finitimis spectaculum iubet, quantoque apparatu tum sciebant aut poterant concelebrant, ut rem claram exspectatamque facerent. multi mortales convenere, studio etiam videndae novae urbis, maxume proximi quique, Caeninenses, Crustumini, Antemnates. iam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus venit. invitati hospitaliter per domos cum situm moeniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. ubi spectaculi tempus venit deditaeque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis, signoque dato iuventus Romana ad capiendas virgines discurrit. magna pars forte, in quem quaeque inciderat, raptae: quasdam forma excellentes primori-

3. *quas.* — PM m. 1.: *qua.*
4. *magnas sibi opes magnumque nomen facere:* M] magnas opes sibi magnumque nomen facere.
7. *ac:* PM.
9. *acplerisque:* PM] a plerisque.
10. *asylum apperuissent:* P] asylum aperuiss. — M: *et quod.*
15. *sollemnis:* PM] sollennes.
— *Consualia:* M] Consualia vocat. [Aur. V. 2: *ludos Consualia.*]
19. *maxume proximi:* PM] maxime proximi.
25. *ad capiendas virgines:* P] ad rapiendas virgines.
26. *in quem quaeq. inciderat:* PM] ut in quem quaeq. inciderat.
27. *excellentes:* P] excellente. — M m. 1.: quasdam forma excellente sunt primoribus pa-

bus patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. unam longe ante alias insignem specie ac pulchritudine a globo Thalassii cuiusdam raptam ferunt, multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Thalassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. turbato per metum ludicro maesti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospiti foedus deumque invocantes, cuius ad sollemne ludosque per fas ac fidem decepti venissent. nec raptis aut spes de se melior aut indignatio est minor. sed ipse Romulus circumibat docebatque patrum id superbia factum, qui conubium finitimis negassent. illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, et quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. mollirent modo iras et quibus fors corpora dedisset, darent animos. saepe ex iniuria postmodum gratiam ortam, eoque melioribus usuras viris, quod adnisurus pro se quisque sit, ut cum suam vicem functus officio sit, parentium etiam patriaeque expleat desiderium. accedebant blanditiae virorum, factum purgantium cupiditate atque amore, quae maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Et iam ad modum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querellis civitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: et legationes eo, quod maximum

trum destinatas ex plebe *cet.*, quo apparet *excellentes* habitum esse pro *excellente* ;: dein m. 2.: quaedam f. e. sunt p. p. destinatae quas ex plebe. — Ab initio in P erat *forme:* ut dubites num a Livio scriptum sit: *quasdam formae excellentis.*

2. *unam longe ante alias insignem specie ac pulchritudine:* M] unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem.

3. *Thalassii:* M] Talassii. — P: *Thalasii.*

5. *Thalassio:* PM] Talassio.

7. *hospiti foedus:* P] hospitii foedus.

11. *circumibat:* PM] circuibat.

22. *et iam:* P] iam.

23. *parentes tum maxime:* PM Harl. I.] parentes cum maxime.

24. *querellis:* PM] querelis.

Tatii nomen in iis regionibus erat, conveniebant. Caeninenses Crustuminique et Antemnates erant ad quos eius iniuriae pars pertinebat. lente agere his Tatius Sabinique visi sunt: ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. nec Crustumini quidem adque Antemnates pro ardore iraque Caeninensium satis se inpigre movent: ita per se ipsum nomen Caeninum in agrum Romanum impetum facit. sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet vanam sine viribus iram esse. exercitum fundit fugatque, fusum persequitur: regem in proelio obtruncat et spoliat: duce hostium occiso urbem primo impetu capit. inde exercitu victore reducto ipse, cum factis vir magnificus tum factorum ostentator haut minor, spolia ducis hostium caesi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens in Capitolium escendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Iovis finis cognomenque addidit deo. „Iuppiter Feretri" inquit, „haec tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque his regionibus quas modo animo metatus sum dedico, sedem opimis spoliis, quae regibus ducibusque hostium caesis me auctorem sequentes posteri ferent." haec templi est origo quod primum omnium Romae sacratum est. ita deinde diis visum, nec inritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit, nec multitudine conpotum eius doni vulgari laudem. bina postea inter tot annos tot bella opima parta sunt spolia: adeo rara eius fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Roma-

1. *in iis regionibus:* M] in his regionibus.
3. *lente agere his:* PM] lente agere iis.
5. *nec Crustumini quidem:* PM] ne Crustumini quidem.
— *adque:* P] atque. — M m. 1.: *aque.* — Harl. 1.: *pre ardore.*
9. *iram esse:* M. *iram:* P.
15. *escendit:* P m. 1. M m. 1.
17. *finis:* PM] fines.
19. *templumque his regionibus:* PM] templumque iis regionibus.
24. *laturos eo spolia:* PM] laturos ea spolia.

nos incursionem facit. raptim et ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit: fusi igitur primo inpetu et clamore hostes, oppidum captum: duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia coniunx precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus earum det veniam et in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. facile impetratum. inde contra Crustuminos profectus bellum inferentes. ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. utroque coloniae missae. plures inventi qui propter ubertatem terrae in Crustuminum nomina darent. et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum multoque id maximum fuit, nihil enim per iram aut cupiditatem actum est nec ostenderunt bellum prius quam intulerunt. consilio etiam additus dolus. Spurius Tarpeius Romanae praeerat arci. huius filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra moenia petitum ierat. accepti obrutam armis necavere, seu ut vi capta potius arx videretur seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. additur fabulae, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laevo gemmatosque magna specie anulos habuerint, pepigisse eam quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. sunt qui eam ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, de recto arma petisse dicant, et fraude visam agere sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini, atque inde postero die, cum Romanus exercitus instructus quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est complesset, non prius descenderunt in aequum quam ira et cupiditate recuperandae arcis stimolante animos in adversum Romani subiere. prin-

4. *coniunx:* PM] coniux.
22. *bracchio levo:* PM.
— *anulos:* PM] annulos.
23. *quod in sinistris manibus haberent:* M. — P: quod in sinistris manibus esset haberent.
24. *eo scuta:* PM. *et sc.:* Harl. 1.
— *illi:* P. — M: illis: *s* in ras.
25. *de recto:* PM] directo.
32. *stimolante:* M] stimulante.

cipes utrimque pugnam ciebant, ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. ut Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus et ipse turba fugientium actus arma ad caelum tollens, „Iuppiter, tuis“ inquit „iussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta ieci. arcem iam scelere emptam Sabini habent. inde huc armati superata media valle tendunt. at tu, pater deum hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis fugamque foedam siste. hic ego tibi templum statori Iovi, quod monumento sit posteris tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.“ haec precatus, velut si sensisset auditas preces, „hinc“ inquit, „Romani, Iuppiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iubet.“ restitere Romani tamquam caelesti voce iussi: ipse ad primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat et effusos egerat Romanos toto quantum foro spatium est. nec procol iam a porta Palatii erat, clamitans „vicimus perfidos hospites, inbelles hostes. iam sciunt longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.“ in eum haec gloriantem cum globo ferocissimorum iuvenum Romulus impetum facit. ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit. pulsum Romani persecuntur. et alia Romana acies audacia regis accensa fundit Sabinos. Metius in paludem sese strepitu sequentium trepidante equo coniecit: averteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis favore multorum

1. *Metius Curtius:* P] Mettius Curtius. [cf. Varro 5, 149. Dionysius 2, 42. 46.]
2. *Hostius Hostilius:* M] Hostus Hostilius.
3. *Hostius:* PM] Hostus.
12. *quod monumento sit:* P m. 1.] quod monumentum sit.
12. *presentiopseruatam:* M m 1.
13. *velut si:* M] veluti si.
15. *restitere Romani:* P. — M: *resistere Romani.*
17. *Metius:* P] Mettius. [Eadem ratione paulo post.]
19. *nec procol:* M] nec procul.
24. *persecuntur:* M] persequuntur.
26. *averteratque:* PM Harl. 1.

addito animo evadit: Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant proelium: sed res Romana erat superior.

XIII. Tum Sabinae mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste victo malis muliebri pavore ausae se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto dirimere infestas acies, dirimere iras, hinc patres hinc viros orantes ne sanguine se nefando soceri generique respergerent, ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, hi liberum progeniem. „si adfinitatis inter vos, si conubii piget, in nos vertite iras. nos causa belli, nos vulnerum ac caedium viris ac parentibus sumus. melius peribimus quam sine alteris vestrum viduae aut orbae vivemus.“ movet res cum multitudinem tum duces. silentium et repentina fit quies. inde ad foedus faciendum duces prodeunt, nec pacem modo sed civitatem unam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. ita geminata urbe ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. monumentum eius pugnae, ubi primum ex profunda emersus palude equos Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi laeta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus et ante omnes Romulo ipsi fecit. itaque cum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inposuit. id non traditur, cum haut dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit, aetati an dignitatibus suis virorumve an sorte lectae sint quae nomina curiis darent. eodem tempore et centuriae tres equitum conscriptae sunt. Ramnenses ab Romulo, ab T. Tatio Titienses appellati. Lucerum nomi-

(scil. *a certamine:* cf. 1, 35.)] adverteratque.

8. *ne sanguine se nefando:* M] ne se sanguine nefando.

10. *liberum progeniem:* PM.

11. *conubii:* PM] connubii.

14. *movet res:* M. *movent res:* P. — *cum:* P. *tum:* M.

16. *sed civitatem unam:* PM] sed et civitatem unam.

20. *equos:* P] equus. M: equū. — *Curtium.* — PM: Curtius.

26. *aetati:* M] aetate.

29. *appellati:* P. — M: *appellate:* sed m. 1. videtur *appellati* fuisse.

nis et originis causa incerta est. Inde non modo commune sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant, cumque Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. igitur illorum poenam in se vertit: nam Lavini, cum ad sollemne sacrificium eo venisset, concursu facto interficitur. eam rem minus aegre quam dignum erat tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni seu quia haut iniuria caesum credebat. itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum iniuriae regisque caedes, foedus inter Romam Laviniumque urbes renovatum. et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset quantum futurum apparebat, occupabant bellum facere: iuventute armata immissa vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est: inde ad laevam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem inlatus pro nuntio fuit. excitus Romulus — neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat — exercitum educit, castra a Fidenis mille passuum locat. ibi modico praesidio relicto egressus omnibus copiis partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit; cum parte maiore atque omni equitatu profectus — id quod quaerebat — tumultuoso et minaci genere pugnae adequitando ipsis prope portis hostem excivit: fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. et cum velud inter pugnae fugaeque consilium trepidante equi-

6. *nam Lavini:* PM] nam Lavinii.
12. *renovatum:* M] renovatum est.
16. *occupabant bellum facere:* M] occupant bellum facere.
17. *vastatur.* — PM Leid. I.: *uastantur:* forsitan recte.
18. *quia dextra Tiberis arcebat.* — PM Leid. I.: qua dextra Tiberis arcebat.
19. *cum magna trepidatione.* — P Harl. I.: tum magna trepidatione.
30. *velud:* P.

tatu pedes quoque refferret gradum, plenis repente portis effusi hostes inpulsa Romana acie studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. addunt pavorem mota e castris signa eorum qui in praesidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates prius paene quam Romulus quique cum eo equites erant, circumagerent frenis equos, terga vertunt, multoque effusius — quippe vera fuga — qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum reppetebant. non tamen eripuere se hosti: haerens in tergo Romanus, priusquam fores portarum obicerentur, velud agmine uno inrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione inritati Veientium animi et consanguinitate — nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt — et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat: in fines Romanos excucurrerunt populabundi magis quam iusti more belli. itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris praedam portantes Veios rediere. Romanos contra postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimae instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere et ad urbem accessurum Veientes audivere, obviam egressi, ut potius acie decernerent quam inclusi de tectis moenibusque dimicarent. ibi viribus nulla arte adiutis tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit, persecutusque fusos ad moenia hostes urbe valida muris ac situ

1. *refferret:* M.
2. *etfusi:* P. h. e. *ecfusi.*
5. *mota e castris signa:* P. — mota castris signa: M.
7. *quique cum eo equites erant:* Haverc. Portug. Lips.] quique cum eo equis abierant. — P: quique cumeoequisierant. Harl. I.: quique cumeouisierant. M: quiq. cum eo quiq. cum equis abierant uisierant. [cf. T. Livi liber XXX. p. LXVII. 5. et XXI. 15.]
10. *reppetebant:* P.
11. *velud:* M.
16. *stimulabat.* — PM Harl. I.: *stimulabant.* — Num quid exciderit? — *excucurrerunt:* PM.
19. *Romanos:* P] Romanus.
24. *nulla arte:* Lips. — PM Harl. I.: nulla parte.

ipso munita abstinuit, agros rediens vastat ulciscendi magis quam praedae studio. eaque clade haut minus quam adversa pugna subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. agri parte multatis in centum annos indutiae datae. Haec ferme Romulo regnante domi militiaeque gesta, quorum nihil absonum fidei divinae originis divinitatisque post mortem creditae fuit, non animus in regno avito recuperando, non condendae urbis consilium, non bello ac pace firmandae. ab illo enim profecto viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quam patribus, longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum sed etiam in pace habuit.

XVI. His inmortalibus editis operibus cum ad exercitum recensendum contionem in campo ad Caprae paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius contioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat patribus qui proxumi steterant, sublimem raptum procella, tamen velut orbitatis metu icta maestum aliquamdiu silentium optinuit. deinde a paucis initio facto deum deo natum, regem parentemque urbis Romanae salvere universi Romulum iubent: pacem precibus exposcunt uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. fuisse credo tum quoque aliquos qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent, manavit enim haec quoque sed perobscura fama: illam alteram admiratio viri et pavor praesens nobilitavit. et consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Iu-

4. *multatis*: PM m. 1. *mulct.* m. 2.
9. *ab illo enim profecto*: PM Harl. 1.] ab illo enim profectu.
22. *qui proxumi steterant*: PM] qui proximi steterant.
24. *optinuit*: M] obtinuit.
28. *tum quoque aliquos*: P m. 2. M. tum quoque alios: P m. 1.
31. *et consilio etiam*: PM Harl. 1.] consilio etiam.

lius — sollicita civitate desiderio regis et infensa patribus — gravis ut traditur quamvis magnae rei auctor in contionem prodit. „Romulus" inquit, „Quirites, parens urbis huius, prima hodierna luce caelo repente delapsus se mihi obvium dedit. cum perfusus horrore venerabundus adstitissem, petens precibus ut contra intueri fas esset: abi, nuntia, inquit, Romanis, caelestes ita velle ut mea Roma caput orbis terrarum sit. proinde rem militarem colant, sciantque et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. haec" inquit „locutus sublimis abiit." mirum quantum illi viro nuntianti haec fides fuerit, quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque facta fide inmortalitatis lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat: necdum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerat: factionibus inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate aequa possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant: Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. in variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant libertatis dulcedine nondum experta. timor deinde patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatium inritatis animis vis aliqua externa adoriretur. et esse igitur aliquod caput placebat et nemo alteri concedere in animum inducebat. ita rem inter se centum patres, decem decuriis factis singulisque in singulas decurias creatis qui summae rerum praeessent, consociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii et lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium ac per omnes in orbem ibat:

5. *cum perfusus.* — Haverc.: *cumque perfusus.* — *venerabundus adstitissem:* M] venerabundusque adstitissem.

11. *fides fuerit:* PM] fidei fuerit. [cf. A. Gellius 9, 14.]

15. *necdum a singulis . . pervenerat:* PM Harl. 1.] necdum ad singulos . . pervenerat.

20. *aspernabantur.* — P m. 1. aspernebantur.

21. *regnari:* Lips. — PM Harl. 1.: regnare.

annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. fremere deinde plebs multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra nisi regem et ab ipsis creatum videbantur passuri. cum sensissent ea moveri patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa ut non plus darent iuris quam detinerent. decreverunt enim ut, cum populus regem iussisset, id sic ratum esset, si patres auctores fierent. [hodie quoque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem ius vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum patres auctores fiunt.] tum interrex contione advocata „quod bonum faustum felixque sit“ inquit, „Quirites, regem create: ita patribus visum est: patres deinde, si dignum qui secundus ab Romulo dinumeretur crearitis, auctores fient.“ adeo id gratum plebi fuit ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decerneret qui Romae regnaret.

XVIII. Inclyta iustitia religioque ea tempestate Numae Pompili erat. Curibus Sabinis habitabat consultissimus vir, ut in illa quisquam esse aetate poterat, omnis divini atque humani iuris. auctorem doctrinae eius, quia non extat alius, falso Samium Pythagoram edunt, quem Servio Tullio regnante Romae centum amplius post annos in ultima Italiae ora circa Metapontum Heracleamque et Crotonam iuvenum aemulantium studia coetus habuisse constat. ex quibus lo-

6. *amissuri.* — P: *ammissuri.* idem paulo ante: *ammitterent.*
9. *sic ratum.* — PM: si gratum.
9. *[hodie .. auctores fiunt]:* hodie .. auctores fiunt.
— *hodie quoque:* PM Harl. I.] hodieque.
10. *idem ius.* — P: *idem ius.* M: *id enim ius.*
15. *dinumeretur:* M] numeretur.
17. *iuberentq. qd senatus:* M.
18. *inclyta:* M] inchita.
19. *Numae Pompili:* M] Numae Pompilii.
21. *ut in illa quisquam esse aetate poterat:* PM Harl. I.] ut in illa quisquam aetate esse poterat.
23. *Pythagoram]* Pythagoran. — M: pytagorā, P: pythagora.
25. *Crotonam:* P] Crotonā. — M: grotonā.

cis —. et si eiusdem aetatis fuisset — quae fama in Sabinos aut quo linguae commercio quemquam ad cupiditatem discendi excivisset, quove praesidio unus per tot gentes dissonas sermone moribusque pervenisset? suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis, instructumque non tam peregrinis artibus quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum, quo genere nullum quondam incorruptius fuit. audito nomine Numae patres Romani quamquam inclinari opes ad Sabinos rege inde sumpto videbantur, tamen neque se quisquam nec factionis suae alium nec denique patrum aut civium quemquam praeferre illi viro ausi ad unum omnes Numae Pompilio regnum deferendum decernunt. accitus, sic ut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque deos consuli iussit. inde ab augure, cui deinde honoris ergo publicum id perpetuumque sacerdotium fuit, deductus in arcem in lapidem ad meridiem versus consedit. augur ad laevam eius capite velato sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellarunt. inde ubi prospectu in urbem agrumque capto deos precatus regiones ab oriente ad occasum determinavit, dextras ad meridiem partes, laevas ad septentrionem esse dixit, signum contra quo longissime conspectum oculi ferebant animo finivit, tum lituo in laevam manum translato dextra in caput Numae imposita precatus ita est: „Iuppiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines quos feci." tum peregit verbis auspicia quae

1. *quae fama:* PM Harl. 1.] qua fama.

11. *nec denique.* — M: *ne deniq.*, sed *c* additum est m. 2.

13. *augurato urbe condenda:* PM.

17. *in lapidem:* M] in lapide. — P Harl. 1.: *lapidem*, in P *in* m. 2. add.

19. *appellarunt:* PM] appellaverunt.

23. *quo:* P m. 2. — M: quō. P m. 1.: quod.

25. *precatus ita est:* PM Harl. 1.] precatus est ita.

27. *adclarassis:* M m. 1. P m. 2. — M m. 2. adclaressis. P m. 1.: adclarussis.

mitti vellet. quibus missis declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus urbem novam conditam vi et armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella adsuescere videret non posse, quippe efferari militia animos, mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus Ianum ad infimum Argiletum indicem pacis bellique fecit, apertus ut in armis esse civitatem, clausus pacatos circa omnes populos significaret. bis deinde post Numae regnum clausus fuit, semel T. Manlio consule post Punicum primum perfectum bellum, iterum, quod nostrae aetati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum ab imperatore Caesare Augusto pace terra marique parta. clauso eo cum omnium circa finitimorum societate ac foederibus iunxisset animos, positis externorum periculorum curis ne luxuriarent otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat, omnium primum rem ad multitudinem imperitam et illis seculis rudem efficacissimam, deorum metum iniciendum ratus est. qui cum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse: eius se monitu quae acceptissima diis essent sacra instituere, sacerdotes suos cuique deorum perficere. atque omnium primum ad cursus lunae in duodecim menses describit annum: quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe, intercalares mensibus interponendo ita dispensavit, ut vicesimo anno ad metam eandem solis, unde

6. *efferari:* P m. 2. M. — P m. 1.: effariri.
16. *luxuriarent:* PM Harl. I.] luxuriarentur. cf. 2, 48. 3, 33. 23, 12.
23. *perficere:* M] praeficere.
24. *ad cursus lunae:* PM Harl. I.] ad cursum lunae.
27. *intercalares* (scilicet dies) *mensibus interponendo:* Haverc.] intercalares menses interponendo. — P m. 1.: *intercaleres mensibus interponendis.* m. 2.: *intercalares mensibus interponendos.* M: *intercaelares* [*cae* in ras.] *mensibus interponendis.*
28. *ut vicesimo anno:* PM Harl. I.]

orsi essent, plenis omnium annorum spatiis dies congruerent. idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit, quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime quae nunc ad Dialem flaminem pertinent. sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numae similes reges putabat fore iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiae vicis desererentur, flaminem Iovi adsiduum sacerdotem creavit insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino. virginesque Vestae legit, Alba oriundum sacerdotium et genti conditoris haud alienum. is, ut adsiduae templi antestites essent, stipendium de publico statuit, virginitate aliisque cerimoniis venerabiles ac sanctas fecit. salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicaeque pictae insigne dedit et super tunicam aeneum pectori tegumen, caelestiaque arma, quae ancilia appellantur, ferre ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollemnique saltatu iussit. pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex patribus legit eique sacra omnia exscripta exsignataque adtribuit, quibus hostiis quibus diebus ad quae templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. cetera quoque omnia publica privataque sacra pontificis scitis subiecit, ut esset quo consultum plebes veniret, ne quid divini iuris neclegendo patrios ritus peregrinosque adsciscendo turbaretur: nec caelestes modo cerimo-

..ut quarto et vicesimo quoque anno. cf. Plut. Num. 18.
1. *orsi:* P. — *orti:* M. *ti* m. 2.
6. *flaminem.* — M: *flamminem:* atque idem paulo post in P.
13. *is:* P Harl. n] *his.* — M: *iis.* — *antestites:* P] antistites.
14. *cerimoniis:* PM] ceremoniis.
15. *salios:* P in marg. — PM: *alios item* XII.
20. *Marci filium.* — PM: m̄ f.
21. *quibus hostiis quibus diebus ad quae templa:* PM.
22. *sumptus:* P m. 2. M. — P m. 1.: *sumptos.* — *pecunia erogaretur:* P m. 2. — P m. 1.: *pecunia erogarentur.* M: *pecunia rogaretur.*
25. *neclegendo:* PM m. 1.] negligendo. — M m. 2.: *neglegendo.*
26. *cerimonias:* PM] ceremonias.

nias sed iusta quoque funebria placandosque manes ut idem pontifex edoceret, quaeque prodigia fulminibus aliove quo visu missa susciperentur atque curarentur. ad ea elicienda ex mentibus divinis Iovi Elicio, aram in Aventino dicavit, deumque consuluit auguriis quae suscipienda essent.

XXI. Ad haec consultanda procurandaque multitudine omni a vi et armis conversa et animi aliquid agendo occupati erant, et deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis caeleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac iusiurandum proximo legum ac poenarum metu civitatem regerent. et cum ipsi se homines in regis velut unici exempli mores formarent, tum finitumi etiam populi, qui antea castra non urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam deorum violare ducerent nefas. lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persaepe Numa sine arbitris velud ad congressum deae inferebat, Camenis eum lucum sacravit, quod earum ibi concilia cum coniuge sua Egeria essent. et soli Fidei sollemne instituit. ad id sacrarium flamines bigis curru arcuato vehi iussit, manuque ad digitos usque adinvoluta rem divinam facere, significantes fidem tutandam sedemque eius etiam in dexteris sacratam esse. multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quae Argeos pontifices vocant, dedicavit,

2. *aliove quo visu:* PM m. 1. — M. m. 2.: *aliove quo nisu.*
3. *curarentur:* PM Harl. I.] procurarentur. [cf. 1, 31. *curatum.*]
— *ad ea elicienda:* PM. m. 1.
7. *a vi:* P. — M m. 1. ā ui. m. 2. *ui.*
10. *proximo legum ac poenarum metu:* PM.
13. *finitumi:* PM] finitimi.
— *antea:* M] ante.
14. *ad sollicitandam:* P m. 2. M. — P m. 1. *ad sollicitandum.*
16. *violare:* P] violari.
17. *medium:* PM m. 1. — M m. 2. *medius.*
19. *earum ibi.* P: *earum sibi concilia.* M: *earum sibi consilia.*
22. *adinvoluta:* PM] involuta. [cf. 1, 30: *circuminspicere.* 2, 10: *superincidere.* 1, 26: *adoperire cet.*]
24. *in dexteris:* P m. 2. M] in dextris.

omnium tamen maximum eius operum fuit tutela per omne regni tempus haud minor pacis quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos, Numa tres et quadraginta. cum valida tum temperata et belli et pacis artibus erat civitas.

XXII. Numae morte ad interregnum res rediit. inde Tullum Hostilium, nepotem Hostili cuius in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit: patres auctores facti. hic non solum proximo regi dissimilis sed ferocior etiam quam Romulus fuit: cum aetas viresque tum avita quoque gloria animum stimulabat. senescere igitur civitatem otio ratus undique materiam excitandi belli quaerebat. forte evenit ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano praedas in vicem agerent. imperitabat tum Gaius Cluilius Albae. utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus praeceperat suis ne quid prius quam mandata agerent. satis sciebat negaturum Albanum: ita pie bellum indici posse. ab Albanis socordius res actae: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani et res repetiverant priores et neganti Albano bellum in tricesimum diem indixerant. haec rennuntiant Tullo. tunc legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, fecit. illi omnium ignari primum purgando terunt tempus. se invitos quicquam quod minus placeat Tullo dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddantur, bel-

5. *cum valida:* PM Harl. I.] tum valida.
8. *Hostili:* PM] Hostilii.
11. *sed ferocior etiam quam Romulus fuit:* PM.
— *cum aetas:* PM Harl. I.
16. *Gaius Cluilius.* — P: *gaius ciuilius.* M: *gaius clulius:* sed cf. 1, 23.
20. *res acte:* M] res acta.
21. *comiter.* — P: *comi fronte comiter.* M: concomifr*aterniterg*er: *aterniterg* m. 3. in ras.: 7 additum est m. 2. supra *mi*, ut fieret *concomiter.* m. 1. tamen videtur fuisse: *concomi fronte comiter.*
23. *rennuntiant Tullo. tunc:* M] renuntiant Tullo. tum.
24. *fecit:* M] facit.

lum indicere iussos. ad haec Tullus „nuntiate“ inquit „regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce clades belli.“

XXIII. Haec nuntiant domum Albani. et bellum utrimque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes natosque, Troianam utramque prolem, cum Lavinium ab Troia, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit, quod nec acie certatum est et tectis modo dirutis alterius urbis duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haut plus quinque milia passum locant, fossa circumdant: fossa Cluili ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. in his castris Cluilius Albanus rex moritur: dictatorem Albani Mettium Fufetium creant. interim Tullus ferox praecipue morte regis, magnumque deorum numen ab ipso capite orsum in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum inpium dictitans, nocte praeteritis hostium castris infesto exercitu in agrum Albanum pergit. ea res ab stativis excivit Mettium: ducit quam proxume ad hostem potest. inde legatum praemissum nuntiare Tullo iubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum quae nihilo minus ad rem Romanam quam ad Albanam pertineant. haud aspernatus Tullus, tametsi vana adferebantur, in aciem educit. exeunt contra et Albani. postquam structi

14. *milia passum:* M m. 1. P] millia passuum.
— *fossa Cluili:* M] fossa Cluilia. — P Harl. I.: *fossa ciuili.* [cf. 1, 33. *Quiritium* fossa.]
16. *vetustate.* — PM Harl. I.: *cum* vetustate.
— *in his:* PM. *his:* Harl. I.
16. *Cluilius.* — P: *ciuilius.* M: *cluiuilius.*
17. *Mettium Fufetium:* PM.
23. *quam proxume:* M] qua proxime. — P: *quam* proxime.
24. *colloquio:* P. — M: colloquia.
28. *structi:* PM Harl. I.] instructi. [cf. 9, 31. 42, 51.]

utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces prodeunt. ibi infit Albanus: „iniurias et non redditas res ex foedere quae repetitae sint, et ego regem nostrum Cluilium causam huiusce esse belli audisse videor, nec te dubito, Tulle, eadem prae te ferre. sed si vera potius quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. neque recte an perperam interpretor: fuerit ista eius deliberatio qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propior es Tuscis, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. memor esto iam cum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore, ut fessos confectosque simul victorem ac victum adgrediantur. itaque si nos di amant, quoniam non contenti libertate certa in dubiam imperii servitiique aleam imus, ineamus aliquam viam qua utri utris imperent, sine magna clade sine multo sanguine utriusque populi decerni possit.“ haud displicet res Tullo, quamquam cum indole animi tum spe victoriae ferocior erat. quaerentibus utrimque ratio initur, cui et fortuna ipsa praebuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres nec aetate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior: tamen in re tam clara nominum error manet, utrius

1. *duces prodeunt:* Leid. I. Lips. Haverc.] duces procedunt. — M: *duces prodeunt procedunt.* [cf. 1, 25. procedunt.]
3. *Cluilium:* M. — P: *ciuilium.*
9. *illud.* — P m. 1. *illut.* — M m. 1. P: *vellim.*
11. *quo propior es Tuscis:* ex coni. m.] quo propior es Veiis. — PM: *quo proprior uulscis.* Harl. I.: *quo propior es uulscis.* Lips. Harl. II.: *quo propior es Etruscis.* — [Eodem mendo scriptum est 2, 33. in Harl. II. *tuscos* pro *uulscos.* cf. 2, 9: „Porsenna.. *Etruscae* gentis regem amplum *Tuscis* ratus.“ T. Livi lib. XXX. p. LXVII. 5.]
15. *di:* M] dii.
— *quoniam.* — PM: qm̄.
23. *Horatios.. Horatii:* PM: sed paulo post semper fere scriptum est *Oratius* in PM.

populi Horatii, utrius Curiati fuerint. auctores utroque trahunt. plures tamen invenio qui Romanos Horatios vocent: hos ut sequar, inclinat animus. cum trigeminis agunt reges ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore unde victoria fuerit. nihil recusatur. tempus et locus convenit. priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut cuiusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. foedera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. tum ita factum accepimus nec ullius vetustior foederis memoria est: fetialis regem Tullum ita rogavit „iubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani foedus ferire?" iubente rege „sagmina" inquit „te, rex, posco." rex ait „puram tollito." fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit „rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium, vasa comitesque meos?" rex respondit „quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio." fetialis erat M. Valerius. is patrem patratum Spurium Fusium fecit verbena caput capillosque tangens. pater patratus ad iusiurandum patrandum id est sanciendum fit foedus, multisque id verbis, quae longo effata carmine non operae est referre, peragit. legibus deinde recitatis „audi" inquit, „Iuppiter, audi, pater patrate populi Albani, audi tu, populus Albanus. ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. si prior defexit publico consilio dolo malo, tum tu ille Diespiter populum Ro-

1. *Curiati:* PM] Curiatii.
13. *te rex posco.* — PM: *ter. exposco.*
18. *is patrem:* M] patrem.
19. *Spurium Fusium:* PM.
24. *prima postrema:* cod. Rhenani. — PM: prima postremū.
27. *defexit:* PM m. 1. — M m. 2.: *deficit.*
28. *tum tu:* cod. Mureti] tu. — PM: *tum.* Harl. I.: *tu.* Voss. I.: *at tu.* [cf. Livi l. XXX. p. XXIV. 15.]
— *ille Diespiter]* illo die Iuppiter. — PM m. 1. Harl. I.: *ille dies iuppiter:* sed in M litterae *iup* expunctae sunt, ut fieret *ille diespiter:* deinde

manum sic ferito ut ego hunc porcum hic hodie feriam, tantoque magis ferito quanto magis potes pollesque." id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. sua item carmina Albani suumque iusiurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Foedere icto trigemini sicut convenerat arma capiunt. cum sui utrosque adhortarentur, deos patrios patriam ac parentes, quidquid civium domi quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma illorum intueri manus, feroces et suopte ingenio et pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. consederant utrimque pro castris duo exercitus periculi magis praesentis quam curae expertes: quippe imperium agebatur in tam paucorum virtute atque fortuna positum: itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. datur signum infestisque armis velut acies terni iuvenes magnorum exercituum animos gerentes concurrunt. nec his nec illis periculum suum, publicum imperium servitiumque obversatur animo futuraque ea deinde patriae fortuna quam ipsi fecissent. ut primo statim concursu increpuere arma micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantis perstringit, et neutro inclinata spe torpebat vox spiritusque. consertis deinde manibus cum iam non motus tantum corporum agitatioque anceps telorum armorumque sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent, duo Romani super alium alius vulneratis tribus Albanis expirantes corruerunt. ad quorum casum cum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par sic adversus singulos

pro *ille* scriptum est *illo*. [cf. Varro 9, 46, Aul. Gell. 5, 12. Festus lib. X.: *lapidem*.]
8. *quidquid:* P] quicquid.
15. *animo intenduntur:* Harl. 1. — PM cod. Rhen. haud scio an recte: *animo incenduntur*.
21. *spectantis:* M m. 1.] spectantes.
22. *spiritusque*. — PM: $\overline{\text{sps}}$que.
26. *cum conclamasset:* PM.
28. *vice unius:* PM] vicem unius.

ferox. ergo ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos ut quemque vulnere adfectum corpus sineret. iam aliquantum spatii ex eo loco ubi pugnatum est aufugerat, cum respiciens videt magnis intervallis sequentes, unum haut procul ab sese abesse. in eum magno impetu rediit. et dum Albanus exercitus inclamat Curiatis uti opem ferant fratri, iam Horatius caeso hoste victor secundam pugnam petebat. tunc clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adiuvant militem suum; et ille defungi proelio festinat. prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit. iamque aequato Marte singuli supererant sed nec spe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem in certamen tertium dabat: alter fessum vulnere fessum cursu trahens corpus victusque fratrum ante se strage victori obicitur hosti. nec illud proelium fuit. Romanus exultans „duos“ inquit „fratrum Manibus dedi: tertium causae belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.“ male sustinenti arma gladium superne iugulo defigit, iacentem spoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt eo maiore cum gaudio quo prope metum res fuerat. ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri dicionis alienae facti. sepulchra extant quo quisque loco cecidit; duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus sed distantia locis ut et pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Mettio ex foedere icto quid imperaret, imperat Tullus uti iuventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. ita exercitus inde domos abducti. princeps Horatius ibat trigemina spolia prae se gerens: cui soror

3. *iam.* — M: *tum iam:* cum *ut* excidisset post *secuturos.* cf. Livi l. XXX. p. XLVII. 20.

6. *Curiatis:* P] Curiatiis. — M: *curiatios.*

8. *tunc:* PM] tum.

8. *faventium:* PM.

14. *dabat:* PM] dabant.

17. *causae:* I. Fr. Gron. — PM: *causam.*

26. *ut et pugnatum est:* PM] et ut pugnatum est.

virgo, quae desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. movet feroci iuveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. stricto itaque gladio simul verbis increpans transfigit puellam: „abi hinc cum inmaturo amore ad sponsum“ inquit, „oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriae. sic eat quaecumque Romana lugebit hostem.“ atrox visum id facinus patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat. tamen raptus in ius ad regem. rex ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus iudicii ac secundum iudicium supplicii auctor esset, concilio populi advocato „duumviros“ inquit „qui Horatio perduellionem iudicent, secundum legem facio.“ lex horrendi carminis erat: duumviri perduellionem iudicent; si a duumviris provocarit, provocatione certato; si vincent, caput obnubito, infelici arbori reste suspendito, verberato vel intra pomerium vel extra pomerium. hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse cum condemnassent, tum alter ex his „Publi Horati, tibi perduellionem iudico“ inquit. „lictor, conliga manus.“ accesserat lictor iniciebatque laqueum. tum Horatius auctore Tullo clemente legis interprete „provoco“, inquit. ita de provocatione certatum ad populum est. moti homines sunt in eo iudicio maxime

1. *desponsa:* P. — M: uirgo*que* desponsa*ta: que et ta* m. 2. addita sunt.
— *obvia:* PM.
9. *quaecumque Romana:* PM.
11. *raptus in ius.* — P: *raptus intus:* sed in margine *in ius.* M: rapt' *initus:* h. e. *in ius* et *intus.*
12. *ac secundum iudicium:* ex coni. m.] aut sec. iudic. — PM Harl. I. Leid. I.: *ad secundum iudicium.* [Sic 1, 47. in P m. 1.: *ad deinceps,* m. 2.: *ac deinceps:* al.]
18. *vel intra pomerium vel extra pomerium:* P. — M m. 1.: *vel intra pomerium lege:* m. 2. dein additum est *vel extra hac.* — *pomerium,* non *pomoerium,* semper in PM scriptum est. [cf. Tac. Ann. 12, 23: ed. Bach.]
21. *Publi Horati:* PM.
22. *lictor:* PM Harl. I.] i, lictor.
24. *de provocatione:* PM.

Publio Horatio patre proclamante se filiam iure caesam iudicare: ni ita esset, patrio iure in filiam animadversurum fuisse. orabat deinde ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. inter haec senex iuvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco qui nunc Pila Horatia appellatur ostentans, „huncine" aiebat, „quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis, quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent? i, lictor, colliga manus, quae paulo ante armatae imperium populo Romano pepererunt. i, caput obnube liberatoris urbis huius, arbore infelici suspende, verbera vel intra pomerium — modo inter illa pila et spolia hostium — vel extra pomerium — modo inter sepulchra Curiatiorum. quo enim ducere hunc iuvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta foeditate supplicii vindicent?" non tulit populus nec patris lacrimas nec ipsius parem in omni periculo animum, absolveruntque admiratione magis virtutis quam iure causae. itaque ut caedes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri ut filium expiaret pecunia publica. is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quae deinde genti Horatiae tradita sunt, transmisso per viam tigillo capite adoperto velut sub iugum misit iuvenem. id hodie quoque publice semper refectum manet, sororium tigillum vocant. Horatiae sepulchrum quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum in-

1. *Publio Horatio.* — M m. 1. P: *publio oratio.* M m. 2.: *publii oratii.*

2. *in filiam:* M Leid. I.] in filium. — *in filiam* videtur etiam scribae Harl. I. obversatum, qui haec: *proclamante se filiam animadversurum fuisse.*

6. *huncine:* PM] hunccine.

12. *i, caput obnube:* M. — P Harl. I.: *i i caput obnube.*

— *arbore infelici:* PM Harl. I.] arbori infelici.

21. *is.* — M: *his.*

26. *constructum est saxo quadrato:* PM] constructum ex saxo quadrato.

genium dictatoris corrupit: et quoniam recta consilia haut bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. igitur ut prius in bello pacem sic in pace bellum quaerens, quia suae civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerundum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii adsumptis pacto transitionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. cum Fidenae aperte descissent, Tullus Mettio exercituque eius ab Alba accito contra hostes ducit. ubi Anienem transit, ad confluentis collocat castra. inter eum locum et Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. hi et in acie prope flumen tenuere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano non plus animi erat quam fidei: nec manere ergo nec transire aperte ausus sensim ad montes succedit. inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. miraculo primo esse Romanis qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nuntiat regi abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit salios fanaque Pallori ac Pavori. equitem clara increpans voce ut hostes exaudirent, redire in proelium iubet: nihil trepidatione opus esse: suo iussu circumduci Albanum exercitum ut Fidenatium nuda terga invadant. idem imperat ut hastas equites erigere iubeat. id factum magnae

1. *et quoniam.* — PM: et q̅m̅.
11. *transit:* PM] transiit.
— *ad confluentis:* M m. 1. P] ad confluentes. [M. m. 2.]
13. *hi.* — PM: hii.
15. *dirigit:* M. — P: *derigit.*
20. *qua fortuna rem daret, ea:* PM] quo fortuna rem daret, eo. — M: eā.
27. *invadant:* PM.
— *idem imperat:* PM Harl. I.] eidem imperat.
28. *erigere iubeat.* — P: *erigerent iubeat.* M m. 1.: *erigere erigerent iubeat.* m. 2.: *iubet.* dubitandum igitur est an Livius scripserit: *idem imperat* [h. e. zugleich befiehlt er],

parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat rati, eo acrius pugnant. terror ad hostes transit: et audiverant clara voce dictum; et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. instat Tullus fusoque Fidenatium cornu in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumen obiectum ab tergo arcebat. quo postquam fuga inclinavit, alii arma foede iactantes in aquam caeci ruebant, alii dum cunctantur in ripis, inter fugae pugnaeque consilium obpressi. non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur, contra Tullus Mettium benigne adloquitur. quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet, sacrificium lustrale in diem posterum parat. ubi inluxit, paratis omnibus ut adsolet vocari ad contionem utrumque exercitum iubet. praecones ab extremo orsi primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum contionantem audirent, proximi constitere. ex conposito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat ut sine mora imperia exequerentur. tum ita Tullus infit: „Romani, si umquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum dis inmortalibus gratias ageretis deinde vestrae ipsorum virtuti, hesternum id proelium fuit. dimicatum est enim non magis cum hostibus quam — quae dimicatio maior atque periculosior est — cum proditione ac perfidia sociorum. nam ne vos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani

ut hastas equites erigerent.

2. *qui viderant.* [forsitan: intersepsit: *et* qui viderant.]

9. *flumen obiectum ab tergo arcebat:* PM.

11. *cunctantur:* P. *cuntantur:* M.

21. *hi.* — PM: hii.

26. *dis inmortalibus:* M] diis immortalibus.

27. *hesternum.* — P m. 1. M: externum.

subiere ad montes, nec imperium illud meum sed consilium et inperii simulatio fuit, ut nec vobis ignorantibus deseri vos averteretur a certamine animus, et hostibus circumveniri se ab tergo ratis terror ac fuga iniceretur. nec ea culpa quam arguo omnium Albanorum est. ducem secuti sunt ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettius ille est ductor itineris huius, Mettius idem huius machinator belli, Mettius foederis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dedero.“ centuriones armati Mettium circumsistunt. rex cetera ut orsus erat peragit. „quod bonum faustum felixque sit populo Romano ac mihi vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est, civitatem dare plebi, primores in patres legere, unam urbem unam rem publicam facere. ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeant.“ ad haec Albana pubes inermis ab armatis septa in variis voluntatibus communi tamen metu cogente silentium tenet. tum Tullus „Metti Fufeti“ inquit, si ipse discere posses fidem ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset: nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere quae a te violata sunt. ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis.“ exinde duabus admotis quadrigis in currus earum distentum inligat Mettium, deinde in diversum iter equi concitati lacerum in utroque curru corpus, qua inhaeserant vinculis membra, portantes. aver-

1. *subiere ad montes:* P] subierant ad montes. — M m. 1.: *subiere at montes.* m. 2.: subierant montes. [sic paulo post in P: *athibita.*]

3. *averteretur.* — P: *ad*verteretur, h. e. *ab*verteretur.

— *circumveniri.* — PM: circumvenire.

6. *Mettius:* P. — In M m. 1.: *Metus:* dein v. 7. 8.: *Metus:* 10: *Mettum.*

12. *populo Romano:* P. — M: *populorum. ac mihi.*

16. *in unum redeant:* M] in unum redeat. [suppl. *illi duo populi.*]

22. *at tu tuo suppl.:* PM.

tere omnes ab tanta foeditate spectaculi oculos. primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet nulli gentium mitiores placuisse poenas.

XXIX. Inter haec iam praemissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. legiones deinde ductae ad diruendam urbem. quae ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille nec pavor qualis captarum esse urbium solet, cum effractis portis stratisve ariete muris aut arce vi capta clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita maestitia ita defixit omnium animos, ut prae metu obliti quid relinquerent quid secum ferrent, deficiente consilio rogitantesque alii alios nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas ultimum illud visuri pervagarentur. ut vero iam equitum clamor exire iubentium instabat, iam fragor tectorum quae diruebantur ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis ortus velut nube inducta omnia impleverat, raptim quibus quisque poterat elatis, cum larem ac penates tectaque in quibus natus quisque educatusque esset relinquentes exirent, iam continens agmen migrantium inpleverat vias. et conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur mulierum praecipue, cum obsessa ab armatis templa augusta praeterirent ac velut captos relinquerent deos. egressis urbem Albanis Romanus passim publica privataque omnia tecta adaequat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen deum — ita enim edictum ab rege fuerat — temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albae ruinis: duplicatur civium numerus: Caelius additur urbi mons: et quo frequen-

1. *ab tanta foeditate:* PM] a tanta foeditate.
5. *Albam:* P. — M: Alba*ni*: sed *ni* m. 2. in ras.
15. *ultimum illud:* PM.
24. *praecipue:* P. — M: p̄cipu*ae*: ut semper fere in ant. libris.
32. *Caelius:* P] Coelius. — M: *celius*.

tius habitaretur, eam sedem Tullus regiae capit ibique deinde habitavit. principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars rei publicae cresceret, legit, Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit quae Hostilia usque ad patrum nostrum aetatem appellata est. et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit, legiones et veteres eodem supplemento explevit et novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimae viris armisque. utrimque iniuriae factae ac res nequiquam erant reppetitae. Tullus ad Feroniae fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos conprehensos querebatur, Sabini suos prius in lucum confugisse ac Romae retentos. haec causae belli ferebantur. Sabini haut parum memores et suarum virium partem Romae ab Tatio locatam et Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circuminspicere et ipsi externa auxilia. Etruriaque erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. inde ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis voluntarios traxere, et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit: publico auxilio nullo adiuti sunt valuitque apud Veientes — nam de ceteris minus mirum est — pacta cum Romulo indutiarum fides. cum bellum utrimque summa ope pararent vertique in eo res videretur utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire.

1. *regiae.* — M: regiā capit: sed *āc* in ras.
— *ibique deinde habitavit:* M cod. Rhenani] ibique habitavit.
3. *Tullios Servilios Quintios Geganios:* PM.
4. *Curiatios Cloelios:* P. *curatios cloelios:* M.
5. *nostrum:* Harl. I.] nostrorum. — P: n̄rum. M: n̄rm. sic ex. c. 1, 32. PM: ius n̄rm: h. e. *ius nostrum.*
6. *appellata ē ut:* M. *et* m. 2. additum. idem M v. 8.: *legiones ueteres.*
11. *nequiquam:* PM] nequicqu.
12. *reppetite:* M.
15. *haec cause:* M] hae causae.
18. *circuminspicere:* PM Harl. I.] circumspicere.
— *Etruriaque:* P] Etruria.
22. *merces valuit.* — M: merces fuit valuit.
24. *cum Romulo:* cf. 1, 15.

pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit, ubi et peditum quidem robore ceterum equitatu aucto nuper plurimum Romana acies valuit. ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare nec fuga explicari sine magna caede potuit.

XXXI. Devictis Sabinis cum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi patribusque est in monte Albano lapidibus pluisse. quod cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium in conspectu haut aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere caelo lapides. visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quae velut diis quoque simul cum patria relictis oblivioni dederant, et aut Romana sacra susceperant aut fortunae ut fit obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est, seu voce caelesti ex Albano monte missa — nam id quoque traditur — seu haruspicum monitu. mansit certe sollemne ut quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriae per novem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. unde cum pigritia militandi oreretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiae quam domi iuvenum corpora esse, donec ipse quoque longinquo morbo est inplicatus. tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus esset minus regium quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret religionibusque etiam populum inpleret. vulgo iam homines, eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat requirentes, unam opem aegris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. ipsum regem tradunt volventem commentarios

1. *Malitiosam:* PM m. 2. — P M m. 1.: *malitiosa.*
8. *pluisse:* PM] pluvisse.
22. *oreretur:* M m. 1. P] oriretur [M m. 2.].
— *a bellicoso:* PM] ab bellicoso.
25. *inplicatus:* M] implicitus.

Numae, cum ibi quaedam occulta sollemnia sacrificia Iovi Elicio facta invenisset, operatum is sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse, nec solum nullam ei oblatam caelestium speciem sed ira Iovis sollicitati prava religione fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

XXXII. Mortuo Tullo res, ut institutum iam inde ab initio erat, ad patres redierat hique interregem nominaverant: quo comitia habente Ancum Marcium regem populus creavit: patres fuere auctores. Numae Pompili regis nepos filia ortus Ancus Marcius erat. qui ut regnare coepit, et avitae gloriae memor et quia proximum regnum cetera egregium ab una parte haut satis prosperum fuerat aut neclectis religionibus aut prave incultis, longeque antiquissimum ratus sacra publica ut ab Numa instituta erant facere, omnia ea ex commentariis regis pontificem in album elata proponere in publico iubet. inde et civibus otii cupidis et finitimis civitatibus facta spes in avi mores atque instituta regem abiturum. igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum foedus erat, sustulerant animos, et cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. medium erat in Anco ingenium, et Numae et Romuli memor: et praeterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat cum in novo tum feroci populo, etiam quod illi contigisset otium, sine iniuria id se haud facile habiturum:

2. *is sacris:* PM] his sacris.
4. *sed ira.* — M: sidera.
5. *prava religione:* M. — P: *prauis | a religione.* codd. aliq. Drakenb.: *praua iam religione.*
10. *Numae Pompili:* PM] Numae Pompilii.
13. *aut neclectis religionibus aut prave incultis:* M] aut neglectis rel. aut prave cultis.
14. *longeque:* PM Harl. I.] longe.
16. *regis:* P. — M: *regiis:* sed *is* in ras.
— *in album elata:* M m. 1. P Harl. I.] in album relata. — M m. 2.: in albam elatū.
19. *abiturum.* — PM Harl. I.: *habiturum.*
27. *contigisset.* — M: *contiges-*

temptari patientiam et temptatam contemni, temporaque esse Tullo regi aptiora quam Numae. ut tamen quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicae cerimoniae proderentur nec gererentur solum sed etiam indicerentur bella aliquo ritu, ius ab antiqua gente Aequiculis, quod nunc fetiales habent, descripsit, quo res repetuntur. legatus ubi ad fines eorum venit unde res repetuntur, capite velato filo — lanae velamen est — „audi, Iuppiter“ inquit, „audite, fines“ — cuiuscumque gentis sunt, nominat — „audiat fas: ego sum publicus nuntius populi Romani: iuste pieque legatus venio verbisque meis fides sit.“ peragit deinde postulata. inde Iovem testem facit: „si ego iniuste inpieque illos homines illasque res dedier mihi exposco, tum patriae compotem me numquam siris esse.“ haec cum finis suprascandit, haec quicumque ei primus vir obvius fuerit, haec portam ingrediens, haec forum ingressus paucis verbis carminis concipiendique iurisiurandi mutatis peragit. si non deduntur quos exposcit, diebus tribus et triginta — tot enim sollemnes sunt — peractis bellum ita indicit: „audi Iuppiter et tu Iuno, Quirine diique omnes caelestes, vosque terrestres vosque inferni audite. ego vos testor populum illum“ — quicumque est, nominat — „iniustum esse neque ius persolvere. sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur.“ cum is nuntius Romam ad consulendum redit. confestim rex ex his ferme verbis patres consulebat: „quarum rerum litium causarum con-

set: ut 1, 1. in P *abstinuesse.* — Paulo post P m. 1.: *relegiones.*

1. *temptari . . temptatam:* PM] tentari . . tentatam. — M: *contempni.*

3. *cerimoniae:* PM] ceremoniae.

5. *Equiculis:* PM.

6. *repetuntur:* P. — M: petuntur.

9. *cuiuscumque gentis:* PM] cuiusque gentis.

13. *dedier mihi exposco:* M cod. Rhen.] dedier populo romano mihique exposco. — P: *dedier pr. mihi exposco:* ubi *pr* aeque videtur irrepsisse atque *poro* in codicem Rhen.

13. *tum p. c. me numquam siris esse:* PM] tu *cet.*

14. *finis:* P] fines.

24. *cum is:* P m. 1. M] cum his.

25. *ex his ferme verbis:* PM Harl. I.] his ferme verbis.

dixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato Priscorum Latinorum hominibusque Priscis Latinis, quas res nec dederunt nec solverunt nec fecerunt, quas res dari solvi fieri oportuit, dic" inquit ei quem primum sententiam rogabat „quid censes?" tum ille: „puro pioque duello quaerendas censeo itaque consentio consciscoque." inde ordine alii rogabantur, quandoque pars maior eorum qui aderant in eandem sententiam ibat, bellum erat consensum. fieri solitum ut fetialis hastam ferratam aut sanguineam praeustam ad fines eorum ferret, et non minus tribus puberibus praesentibus diceret: „quod populi Priscorum Latinorum hominesque Prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum Priscis Latinis iussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit consensit conscivit ut bellum cum Priscis Latinis fieret, ob eam rem ego populusque Romanus populis Priscorum Latinorum hominibusque Priscis Latinis bellum indico facioque." id ubi dixisset, hastam in fi-

2. *Priscis Latinis.* — M: priscis. ł latinis. P: priscis uel latinis.

— *quas res nec dederunt nec soluerunt nec fecerunt, quas res dari solui fieri oportuit:* Harl. I.] quas res dari fieri solvi oportuit, quas res nec dederunt nec fecerunt nec soluerunt. — In M idem quod in Harl. I. scriptum est, nisi quod ibi *dari fieri solui.* idem videtur etiam codicis P scriba ante oculos habuisse, cum in P sit: *priscis latinis quas res dari fieri solui oportuit dic inquit* cet. et in margine: *nec dederunt nec soluerunt nec fecerunt quas res.*

5. *quid censes:* P. — quidicenses: M.

5. *duello:* P. — deuello: M.

7. *in eandem sententiam:* M. — in eadem sententia: P.

8. *bellum erat consensum:* PM] bellum erat consensu. (cf. 8, 6.: „consensit et senatus bellum." A. Gellius 15, 26: „consensis quibusdam et concessis.")

11. *hominesque Prisci Latini.* — P: homines*uae* prisci latini. M: homines prisci latini. (cf. A. Gellius 16, 4.)

13. *deliquerunt:* PM m. 2. — M m. 1. delinquerunt.

14. *senatusque.* — PM: senatus*ue.*

16. 17. *populusque . . hominibusque:* PM.

nes eorum emittebat. hoc tum modo ab Latinis repetitae res ac bellum indictum, moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis exercitu novo conscripto profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit, secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. et cum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Caelium montem Albani inplessent, Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haut ita multo post Tellenis Ficanaque captis novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant Prisci Latini: eaque causa diruendae urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. postremo omni bello Latino Medulliam conpulso aliquamdiu ibi Marte incerto varia victoria pugnatum est, nam et urbs tuta munitionibus praesidioque firmata valido erat, et castris in aperto positis aliquotiens exercitus Latinus comminus cum Romanis signa contulerat. ad ultimum omnibus copiis conisus Ancus acie primum vincit, inde ingenti praeda potens Romam redit, tum quoque multis milibus Latinorum in civitatem acceptis, quibus, ut iungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae sedes. Ianiculum quoque adiectum non inopia loci sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum sed etiam ob commoditatem itineris ponte sublicio tum primum in Tiberim facto coniungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haut parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. ingenti incremento rebus auctis cum in tanta multitudine hominum discrimine recte an perperam facti

8. *sedem veterum Romanorum:* M Harl. I. et P in marg. — P: sedem ueterem romanorum.
9. *Caelium:* P] Coelium. — M: *celium.*
10. *eodem:* PM.
18. *aliquotiens:* PM] aliquoties.
18. *comminus:* PM] cominus.
19. *conisus:* PM Harl. I.] connisus.
20. *potens:* PM Harl. I. — In M m. 2. sed antiqua supra scriptum est: uel *potitus.*
25. *in Tiberim:* M] in Tiberi. (cf. 40, 51.)
27. *aditu:* PM.

confuso facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciae media urbe inminens foro aedificatur. nec urbs tantum hoc rege crevit sed etiam ager finesque. silva Mesia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum et in ore Tiberis Ostia urbs condita, salinae circa factae, egregieque rebus bello gestis aedis Iovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante Lucumo vir inpiger ac divitiis potens Romam commigravit cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquinis — nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat — facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat, qui ob seditiones domo profugus cum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo atque Arruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium heres, Arruns prior quam pater moritur uxore gravida relicta. nec diu manet superstes filio pater: qui cum ignorans nurum ventrem ferre inmemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra omnium heredi bonorum cum divitiae iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil summo loco nata et quae haud facile his in quibus nata erat humiliora sineret ea in quae innupsisset. sper-

4. *Mesia:* PM] Maesia.
5. *in ore:* PM.
6. *aedis Iovis Feretrii:* PM. — In M extremum *i* erasum est.
10. *Tarquinis:* M] Tarquiniis.
11. *Demarati:* Leid. I.] Damarati (Harl. I.). PM et hoc loco et 4, 3: *demarathi:* de quo scribendi genere cf. Walther et Bach ad Tac. Ann. 11, 14. Dionysius 3, 46: Δημάρατος· atque item Cicero Tusc. 5, 37. de rep. 2, 19. 34. nec Livius in his nominibus semper dorico α usus videtur: nam 24, 22. in Put. *damarata:* 24, 25. *demaratham* in Put. et Colb., *demaratam* in Bamb. scriptum est.
14. *Lucumo:* M. — P hoc uno loco: *Lucomo.*
14. 15. *Arruns:* M m. 2. P] Aruns. (Etiam apud Dionys. 3, 46. Sylb. in Vatic. repperit ἀρροῦντα. cf. Virg. Aen. 11, 759. sq.)
22. *his:* PM] iis.
23. *ea in quae innupsisset:* ex coni Drak.] ea quae innups. — P Harl. I.: *eacuminnu-*

nentibus Etruscis Lucumonem exule advena ortum ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitae erga patriam caritatis, dum modo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa: in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum, arcessitum in regnum Numam a Curibus, et Ancum Sabina matre ortum nobilemque una imagine Numae esse. facile persuadet ut cupido honorum et cui Tarquinii materna tantum patria esset. sublatis itaque rebus amigrant Romam. ad Ianiculum forte ventum erat: ibi ei carpento sedenti cum uxore aquila suspensis demissa leviter alis pilleum aufert, superque carpentum cum magno clangore volitans rursus velut ministerio divinitus missa capiti apte reponit: inde sublimis abit. accepisse id augurium laeta dicitur Tanaquil, perita ut vulgo Etrusci caelestium prodigiorum mulier. excelsa et alta sperare conplexa virum iubet: eam alitem ea regione caeli et eius dei nuntiam venisse, circa summum culmen hominis auspicium fecisse, levasse humano superpositum capiti decus ut divinitus eidem redderet. has spes cogitationesque secum portantes urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas

psisset. in M quoque scriptum est *cum innupisset* vel *innubisset*, sed inter *sineret* et *cum* aliquid erasum et manu altera quamquam antiqua additum est *hec.* (Simili mendo 1, 35. in M scriptum est *cum* pro *qua*, 9, 26. *quibus* pro *ciuibus;* 1, 16. in P *in conspectu* pro *conspectum:* al. cf. T. Livi lib. XXX. p. XXX. 4.)

1. *exule advena.* — PM m. 1.: exulem aduena. — M m. 2: aduenā.

4. *potissimum* (h. e. opportunissimus locus): PM Harl. I.] potissima.

9. *ut cupido honorum:* P. — M m. 1.: ut cupido horum. m. 2.: et cupido honorum.

11. *amigrant:* PM.

12. *leuiter:* PM Harl. I.] leniter.

13. *pilleum:* PM. — M m. 1.: *afert.*

15. *abit*] abiit. — M: *habit.*

19. *fecissè.* — P in marg. *fuisse:* haud scio an ita a Livio scriptum sit.

23. *edidere nomen.* — P: *no-*

divitiaeque faciebant, et ipse fortunam benigno adloquio, comitate invitandi beneficiisque quos poterat sibi conciliando adiuvabat, donec in regiam quoque de eo fama perlata est. notitiamque eam brevi apud regem liberaliter dextereque obeundo officia in familiaris amicitiae adduxerat iura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello domique interesset, et per omnia expertus postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quattuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. iam filii prope puberem aetatem erant: eo magis Tarquinius instare ut quam primum comitia regi creando fierent. quibus indictis sub tempus pueros venatum ablegavit: isque primus et petisse ambitiose regnum et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos conpositam, cum se non rem novam petere, quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romae peregrinus regnum adfectet. et Tatium non ex peregrino solum sed etiam ex hoste regem factum, et Numam ignarum urbis non petentem in regnum ultro accitum: se ex quo sui potens fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse, maiorem partem aetatis eius qua civili-

me: sed in marg. *nomen.* M: *nom* | : quo compendio in fine versuum antiquissimorum librorum non modo *m* sed etiam *n* significabatur.

1. *fortunam:* P. fortuna: M.

2. *comitate invitandi beneficiisque quos poterat sibi conciliando:* M m. 1. P. — M m. 2.: comitate inuitando beneficiis quosq. poterat sibi conciliando.

4. *dextereque:* PM] dextreque.

5. *obeundo officia:* PM Harl. I.] obeundo officio. (cf. 1, 54: obeundo pericula.)

6. *bello domique:* PM Harl. I.] belli domique. (cf. 9, 26: domi belloque.)

8. *institueretur:* P m. 2. M. — P m. 1.: instrueretur.

9. *annos IIII et XX:* P. *annos X et viginti:* M.

12. *instare ut:* M. instaret ut: P. — Leid. I.: *cum* eo m. T. *instaret.*

20. *in regnum:* P m. 2. M. *in regno:* P m. 1.

22. *qua:* P m. 2. — P m. 1. M m. 1. Harl. I.: *quam.* M m. 2.: *cum.*

bus officiis fungantur homines, Romae se quam in vetere patria vixisse: domi militiaeque sub haut paenitendo magistro — ipso Anco rege — Romana se iura Romanos ritus didicisse: obsequio et observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. haec eum haut falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. ergo virum cetera egregium secuta quam in petendo habuerat etiam regnantem ambitio est: nec minus regni sui firmandi quam augendae rei publicae memor centum in patres legit, qui deinde minorum gentium sunt appellati, factio haut dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant. bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Appiolas vi cepit: praedaque inde maiore quam quanta belli fama fuerat revecta ludos opulentius instructiusque quam priores reges fecit. tunc primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent: fori appellati. spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani magnique varie appellati. ab eodem rege et circa forum privatis aedificanda divisa sunt loca, porticus tabernaeque factae.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum coeptis intervenit. adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. itaque trepidatum Romae est. et primo dubia victoria magna utrimque caede pugnatum est. reductis deinde in castra hostium

9. *centum in p.:* PM m. 1. — *centum patres:* M m. 2.
13. *Appiolas:* PM Harl. 1.] Apiolas.
15. *tunc primum:* M] tum primum.
16. *loca divisa:* PM.
— *patribus equitibusque:* P. — M m. 1.: patribus equitibus quae urbi. m. 2.: patribus et equitibus quae urbi. — *urbi* etiam in P m. 1.
26. *Anienem transirent:* PM m. 2. — M m. 1.: aniem transierent.
28. *Romae est:* M. — P: *roma est.*

copiis datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus ad Ramnis Titienses Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit suoque insignes relinquere nomine. id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus Navius inclytus ea tempestate augur, neque mutari neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. ex eo ira regi mota eludensque artem, ut ferunt, „agedum“ inquit, „divine tu, inaugura, fierine possit quod nunc ego mente concipio.“ cum ille in augurio rem expertus profecto futuram dixisset, „atqui hoc animo agitavi“ inquit, „te novacula cotem discissurum. cape haec et perage quod aves tuae fieri posse portendunt.“ tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. statua Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio in gradibus ipsis ad laevam curiae fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi eius monumentum. auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea nisi auspicato gereretur, concilia populi, exercitus vocati — summa rerum — ubi aves non admisissent, dirimerentur. neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterum tantum adiecit, ut mille et octingenti equites in tribus centuriis essent.

3. *ad Ramnis:* PM Harl. I.] ad Ramnes.

6. *inclytus:* M] inclitus.

8. *eludensque artem ut ferunt:* P m. 2. — P m. 1.: *ludensq. artem ut ferunt.* M m. 1.: eludensq. artem iubenque ut ferunt. m. 2.: iubensque.

9. *inaugura:* P m. 2. Harl. I.] augura. — P m. 1.: inauguria. M m. 1.: *inaugur.* m. 2.: augur.

15. *in comitio:* M. — P m. 1.: *in comitio est.* — Num „*quo in loco res acta in comitio est*“?

21. *admisissent.* — PM: *admississent.*

22. *alterum tantum.* — PM Harl. I.: *tantum alterum.* cf. 8, 8. 10, 46. al.

23. *mille et octingenti:* M cod. Rhen.] mille ac ducenti. — Plutarchus enim c. 20. dicit, Romulum geminata urbe habuisse sexcentos equites: ad quos cum ex Albanis decem turmae accessissent, nongenti sunt facti: quorum numero duplicato mille et octingenti fuerunt Tarquinio equites. Ci-

posteriores modo sub isdem nominibus qui additi erant appellati sunt, quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta iterum cum Sabinis confligitur. sed praeterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa iacentem ardentem in flumen conicerent: ventoque iuvante accensa ligna, et pleraque in ratibus inpacta sublicis cum haererent, pontem incendunt. ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugam inpedit, multique mortales cum hostes effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi prius paene quam nuntiari posset, insignem victoriam fecere. eo proelio praecipua equitum gloria fuit. utrimque ab cornibus positos, cum iam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. montes effuso cursu Sabini petebant et pauci tenuere, maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, praeda captivisque Romam missis, spoliis hostium — id votum Vulcano erat — ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: et quamquam male gestae res erant

cero quidem de rep. 2, 20. 37. Tarquinium ∞ ac CC equites fecisse scribit, sed etiam hunc numerum paulo post ab eodem duplicatum esse. Cf. Dionys. 2, 16. — In P et Harl. I. *mille et CCC equites* scriptum est: sed ibi ut saepe alias littera *d* excidit: cf. T. Livi lib. XXX. p. LXXV, 11.

1. *sub isdem:* P] sub iisdem. — M: *sub hisdem.*

3. *hac parte:* P m. 2. M. — *ae parte:* P m. 1.

5. *ex occulto:* M. *ex oculto:* P.

8. *sublicis cum hererent:* M. — *subliciis c. h.:* P.

10. *effusis eadem fugam inpedit:* PM Harl. I.] et fusis eadem fugam impediit. cf. 10, 19: *effusos.* — *hostes:* M] hostem. cf. 1, 53.

12. *in Tiberi:* P m. 2. — P m. 1.: in tiberis. M Harl. I.: in tiberim.

13. *fecere:* P m. 2. M. — *facere:* P m. 1.

23. *gestae res erant:* M] gesta res erat.

nec gesturos melius sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, ire obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi perditis iam prope rebus pacem petiere.

XXXVIII. Collatia et quidquid citra Collatiam agri erat Sabinis ademptum, Egerius — fratris hic filius erat regis — Collatiae in praesidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio eamque deditionis formulam esse: rex interrogavit „estisne vos legati oratoresque missi a populo Conlatino ut vos populumque Conlatinum dederetis?“ sumus. „estne populus Conlatinus in sua potestate?“ est. „deditisne vos populumque Conlatinum, urbem agros aquam terminos delubra utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani dicionem?“ dedimus. „at ego recipio.“ Bello Sabino perfecto Tarquinius triumphans Romam redit. inde Priscis Latinis bellum fecit, ubi nusquam ad universae rei dimicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo arma omne nomen Latinum domuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, haec de Priscis Latinis aut qui ad Latinos defecerant capta oppida. pax deinde est facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata quam quanta mole gesserat bella, ut non quietior populus domi esset quam militiae fuisset. nam et muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem qua nondum munierat cingere parat: et infima urbis loca circa forum aliasque interiectas collibus convalles, quia ex planis locis haut facile evehebant aquas, cloacis fastigio in Tiberim ductis siccat: et aream ad aedem

2. *ire obviam:* M Harl. 1.] iere obviam.
9. 10. 11. 12. *Conlatino .. Conlatinum .. Conlatinus .. Conlatinum:* PM] Collatino *cet.*
10. *dederetis:* M. *dederitis:* P.
14. *at ego recipio:* PM cod. Rhen. — *et* ego recipio: Harl. 1.
15. *redit:* PM Harl. 1.] rediit.
19. *Medullia.* — PM: medulla: sed cf. 1, 33: ubi PM *medulliam.*
21. *pax deinde est facta:* M. *pax inde est facta:* P.
25. *qua:* P. — quā: M.
27. *cloacis fastigio in Tib. ductis*] cloacis e fastigio in T. d. — PM: ecloacis fastigio *cet.*

in Capitolio Iovis, quam voverat bello Sabino, iam praesagiente animo futuram olim amplitudinem loci occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. puero dormienti, cui Servio Tullio fuit nomen, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. plurimo igitur clamore inde ad tantae rei miraculum orto excitos reges: et cum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque iam tumultu moveri vetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset. mox cum somno et flammam abisse. tum abducto in secretum viro Tanaquil „viden' tu puerum hunc" inquit, „quem tam humili cultu educamus? scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum praesidiumque regiae adflictae. proinde materiam ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus." inde puerum liberum loco coeptum haberi erudirique artibus quibus ingenia ad magnae fortunae cultum excitantur. evenit facile quod diis cordi esset. iuvenis evasit vere indolis regiae, nec cum quaereretur gener Tarquinio, quisquam Romanae iuventutis ulla arte conferri potuit, filiamque ei suam rex despondet. hic quacumque de causa tantus illi honos habitus credere prohibet serva natum eum parvumque ipsum servisse. eorum magis sententiae sum qui Corniculo capto Servi Tulli — qui princeps in illa urbe fuerat — gravidam viro oc-

4. *visu.* — PM Harl. 1.: *uisum.*
5. *cui Seruio Tullio fuit nomen:* M] cui Ser. Tullio nomen fuit. — P Harl. 1.: euentuq. mirabile *fuit nomen* caput *cet.*
7. *excitos reges:* PM.
9. *sedatoque iam tumultu:* PM] sedatoque eam tumultu. (cf. 1, 50: ab Turno . . dixisse.)
10. *experrectus:* P. — M m. 1: experfectus. m. 2: expergefactus.
11. *abisse:* PM. — Harl. 1.: flamma abisset.
12. *viden tu:* M m. 2. Leid. 1. — *uidin tu:* M m. 1. *uidisne puerum:* P m. 1. *uidesne puerum:* P m. 2.
13. *hunc lumen quondam:* PM.
15. *materiam:* PM] materiem.
21. *despondet:* P m. 2.] despondit. — P m. 1.: dispondet.
23. *serua natum eum paruumque ipsum seruisse:* PM.
24. *Serui Tulli:* PM] Ser. Tullii.

ciso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romae edidisse Prisci Tarquini domo. inde tanto beneficio et inter mulieres familiaritatem auctam et puerum ut in domo a parvo eductum in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modo sed apud patres plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat. tum Anci filii duo etsi antea semper pro indignissimo habuerant se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romae advenam non modo vicinae sed ne Italicae quidem stirpis, tum inpensius is indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum sed praeceps inde porro ad servitia caderet, ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus deo prognatus deus ipse tenuerit regnum donec in terris fuerit, id Servius serva natus possideat. cum commune Romani nominis tum praecipue id domus suae dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salva non modo advenis set servis etiam regnum Romae pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. sed et iniuriae dolor in Tarquinium ipsum magis quam in Servium eos stimulabat, et quia gravior ultor caedis si superesset rex futurus erat quam privatus: tum Servio occiso quemcumque

3. *edidisse Prisci Tarquini domo:* PM.

4. *familiaritatem auctam:* cod. Rhen. — familiaritatem acta: P. familiaritate aucta: M Harl. I.

5. *ut in domo a paruo eductum:* PM cod. Rhen.

7. *serva natus.* — PM Harl. I.: *seruo natus.*

8. *duodequadragesimo:* P. duodequadragensimo: M.

13. *non modo uicinae:* PM Harl. I.] non modo civicae.

14. *inpensius is:* PM] impensius his.

18. *Seruius serua natus:* PM Harl. I.] servus serva natus.

19. *cum commune:* PM.

21. *set:* P m. 1. M m. 1.

22. *sed et iniuriae dolor:* PM.

24. *et quia:* PM] et [quia].

alium generum delegisset, eundem regni heredem facturus videbatur. ob haec ipsi regi insidiae parantur. ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae quam potuere tumultuosissime specie rixae in se omnes apparitores regios convertunt: inde cum ambo regem appellarent clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. primo uterque vociferari et certatim alter alteri obstrepere: coerciti ab lictore et iussi in vicem dicere tandem obloqui desistunt: unus rem ex conposito orditur. dum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput deiecit, relictoque in vulnere telo ambo se foras eiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum cum qui circa erant excepissent, illos fugientes lictores conprehendunt. clamor inde concursusque populi mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam iubet, arbitros eiecit: simul quae curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo conparat, simul, si destituat spes, alia praesidia molitur. Servio propere accito cum paene exanguem virum ostendisset, dexteram tenens orat ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. „tuum est“ inquit, „Servi, si vir es, regnum, non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. erige te deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. nunc te illa caelestis excitet flamma,

1. *eundem:* M. — *et eundem:* P m. 1.
3. *quibus consueti erant uterque:* PM.
7. *vocati:* PM.
11. *dum intentus in eum se rex totus averteret:* PM Harl. I.] cum *cet.* (cf. 2, 47: dum .. tererent tempus.)
15. *conpraehendunt:* P.
16. *mirantium.* — PM: mirandum quid rei esset (h. e. was vorgefallen wäre) — Harl. I. et Leid. I.: mirandum quid regi esset: [fortasse antiqua m. scriptum erat *mirantum*] cf. 2, 1.
17. *arbitros eiecit:* PM.
— *simul quae:* P m. 2. M. — P m. 1.: *simulq.* — num *simulque quae?*
20. *exanguem:* PM] exsanguem.
21. *dexteram:* P] dextram.

nunc expergiscere vere. et nos peregrini regnavimus. qui sis, non unde natus sis, reputa. si tua re subita consilia torpent, at tu mea consilia sequere." cum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte aedium per fenestras in novam viam versus — habitabat enim rex ad Iovis Statoris — populum Tanaquil adloquitur: iubet bono animo esse: sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haut alte in corpus descendisse: iam ad se redisse: inspectum vulnus absterso cruore, omnia salubria esse: confidere prope diem ipsum eos visuros. interim Servio Tullio iubere populum dicto audientem esse: eum iura redditurum obiturumque alia regis munia esse. Servius cum trabea et lictoribus prodit, ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat: itaque per aliquot dies, cum iam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienae fungendae vicis suas opes firmavit. tum demum palam factum: et conploratione in regia orta Servius praesidio firmo munitus primus iniussu populi voluntate patrum regnavit. Anci liberi iam tum conprensis sceleris ministris, ut vivere regem et tantas esse opes Servi nuntiatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant.

XLII. Nec iam publicis magis consiliis Servius quam

1. *qui sis non unde natus sis reputa:* PM.
3. *at tu mea consilia sequere:* PM] at tu mea sequere.
5. *in novam viam versus:* PM] in novam viam versas. (cf. Kritz ad Sall. Cat. 56: „*in Galliam vorsus*".)
6. *populum Tanaquil adloquitur:* PM. *Tanaquil populum adloquitur:* Harl. I.
9. *inspectum:* P. — M m. 1.: *inconspectum:* sed *con* erasum.
— *absterso.* — P: abterso. M: abiterso: *a* supra *i* m. 2. additum.
12. *munia esse:* PM.
13. *ac sede regia sedens:* PM.
16. *tum demum palam factum:* PM] tum demum palam facto. — Harl. I.: palam factā.
19. *iam tum conprensis*] iam tum comprehensis. — P: iam tum conpressis. M Harl. I.: iam tum cū conprensis.
20. *Serui:* PM] Servii.
21. *Suessam Pometiam.* — PM: sessam pometiam: sed 1, 53. etiam in PM *suessamq. pometiam.*

privatis munire opes: et ne qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquini liberum esset, duas filias iuvenibus regiis Lucio atque Arrunti Tarquinis iungit. nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. peroportune ad praesentis quietem status bellum cum Veientibus — iam enim indutiae exierant — aliisque Etruscis sumptum. in eo bello et virtus et fortuna enituit Tulli: fusoque ingenti hostium exercitu haut dubius rex, seu patrum seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. adgrediturque inde ad pacis longe maximum opus, ut quem ad modum Numa divini auctor iuris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunaeque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. tum classes centuriasque et hunc ordinem ex censu descripsit vel paci decorum vel bello.

XLIII. Ex his qui centum milium aeris aut maiorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum. prima classis omnes appellati: seniores ad urbis custodiam ut praesto essent, iuvenes ut foris

1. *privatis munire opes:* P m. 2. M. — P m. 1.: priuatus muniri opus.
2. *Tarquini:* PM] Tarquinii.
3. *Arrunti Tarquinis:* P] Arunti Tarquiniis. — M: Arrunti Tarquiniis: (cf. 1, 34).
5. *quin inuidia:* P in marg. — P: qui cum inuidia. M: qui cum in inuidia.
6. *peroportune:* PM] peropportune.
9. *enituit Tulli:* PM] enituit Tullii.
10. *animos:* M m. 1. P. — M m. 2.: *animus.*
11. *inde ad pacis:* PM.
17. *pacisque munia non viritim:* P m. 2. M. — P m. 1.: pacisque munia non uirtutim.
20. *ex his qui centum milium:* PM] ex iis qui centum millium.
— *aut:* M. haut: P.
22. *prima classis omnes:* Haverc. — P m. 1.: primo classis omnes. m. 2.: omnis. M: primo classis oms: h. e. omnes.

bella gererent. arma his imperata galea clipeum ocreae lorica, omnia ex aere: haec ut tegumenta corporis essent: tela in hostem hastaque et gladius. additae huic classi duae fabrum centuriae, quae sine armis stipendia facerent. datum munus ut machinas in bello ferrent. secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta milium censum instituta: et ex iis — senioribus iunioribusque — viginti conscriptae centuriae: arma imperata scutum pro clipeo, et praeter loricam omnia eadem. tertiae classis in quinquaginta milium censum esse voluit. totidem centuriae et haec eodemque discrimine aetatium factae, nec de armis quicquam mutatum, ocreae tantum ademptae. in quarta classe census quinque et viginti milium, totidem centuriae factae. arma mutata: nihil praeter hastam et verrutum datur. quinta classis aucta, centuriae triginta factae: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines tubicinesque, in tres centurias distributi. undecim milibus haec classis censebatur. hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est immunis militia. ita pedestri exercitu ornato distributoque equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. sex item alias centu-

1. *clipeum:* PM.
3. *hastaque et gladius:* PM. (cf. 2, 5: vultusque et os eius. *al.*)
5. *ferrent:* PM. [itaq. sine armis erant.]
— *intra:* PM. — Harl. I.: inter.
6. *quinque et lxx milium:* PM.
7. *et ex iis:* PM] et ex his.
9. *tertiae classis:* M m. 2. — M m. 1. P: *tertia classis in l milium censum esse uoluit.* [quem ad modum 1, 38. v. 27. *e* ante *c* a librariis additum erat, sic hoc loco eadem littera neglecta est. — *tertiae classis* scil. *cives.*]
10. *et haec:* PM] et hae. (cf. 1, 30: *haec* causae.)
11. *aetatium:* PM.
12. *in quarta classe:* P. — M: in quarte classe: h. e. *inquartaeclasse.*
13. *milium:* PM] millium.
14. *mutata:* M m. 2. P. — muta: M m. 1.
— *verrutum:* PM Harl. I.] verutum.
— *datur:* M] datum.
— *quinta classis aucta:* M. quinta classis: P.
16. *in his:* PM.
— *tubicinesq.:* M m. 2. — P: tibicinesq, M m. 1.: tobicinesq.
17. *milibus:* PM] millibus.
18. *hoc minor census:* PM.

rias — tribus ab Romulo institutis — sub isdem quibus inauguratae erant nominibus fecit. ad equos emendos dena milia aeris ex publico data, et quibus equos alerent, viduae adtributae quae bina milia aeris in annos singulos penderent. haec omnia in dites a pauperibus inclinata onera. deinde est honos additus. non enim ut ab Romulo traditum ceteri servarant reges, viritim suffragium eadem vi eodemque iure promisce omnibus datum est, sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur et vis omnis penes primores civitatis esset. equites enim vocabantur primi: octoginta inde primae classis centuriae primum peditum vocabantur: ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundae classis vocarentur, nec fere umquam infra ita descenderent ut ad infimos pervenirent. nec mirari oportet hunc ordinem, qui nunc post expletas quinque et triginta tribus duplicato earum numero centuriis iuniorum seniorumque est, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire. quadrifa-

1. *sub isdem*] sub iisdem. — PM: sub *hisdem*.
3. *milia:* PM] millia.
— *et quibus:* M. aequibus: P. (*quibus* referendum est ad *bina milia aeris.)*
5. *in dites:* M. *in dies:* P.
7. *servarant:* P m. 1.] servaverant.
— *viritim:* M P m. 2. *uiritum:* P m. 1.
8. *promisce:* PM] promiscue.
9. *et uis:* P. et uix: M.
11. *octoginta inde primae classis centuriae primum peditum vocabantur:* PM Harl. I.] octoginta inde primae classis centuriae. (de repetito verbo *vocabantur* cf. Drakenb. 1,3: „*in eo colle*". *primum* = *primorum*, ut 1, 30: *patrum nostrum*. 1, 42: *liberum*. 1, 43: *fabrum*. 29, 14. ex Put. Colb. Bamb.: *virum bonum optimum esse:* h. e. virorum bonorum: al.)
13. *classis.* — PM Harl. I.: *classes.*
15. *qui nunc post expletas quinque et triginta tribus duplicato earum numero centuriis iuniorum seniorumque est:* ex coni. m.] qui nunc est post ... seniorumque. — P: qui nunc est post expletas quinque ut triginta tribus duplicato earum numero centuriis iuniorum seniorumque *se.* M: *qui nunc post . . seniorumque se.* — (Etiam Drakenb. in quibusdam codd. hoc *se* vel *s* vel *sed* repperit).
17. *quadrifariam:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: quadrifi-

riam enim urbe divisa regionibusque collibus qui habitabantur, partes eas tribus appellavit, ut ego arbitror a tributo, nam eius quoque aequaliter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. neque eae tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latae cum vinculorum minis mortisque, edixit ut omnes cives Romani — equites peditesque — in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent. ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit, idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. milia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. adicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum qui arma ferre possent eum numerum fuisse. ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est: addit duos colles Quirinalem Viminalemque: inde deinceps auget Esquilias, ibique ipse ut loco dignitas fieret, habitat. aggere et fossis et muro circumdat urbem. ita pomerium profert. pomerium

cariam. M m. 1.: quadrifiariam.

1. *urbe diuisa regionibusque collibus qui habitabantur, partes eas tribus appellavit:* PM] urbe divisa regionibus collibusque, quae habitabantur, partes eas tribus appellavit. — (Urbs enim est divisa h. e. *regiones* vel *partes* urbis sunt determinatae quattuor illis collibus qui habitabantur [1, 33.]: interdum enim ut hoc loco *regio* idem quod *pars* apud Livium significare, 1, 18. 45, 29: al. videre licet.) In M est *abitabantur*, et m. 1.: *regionibusquae*, m. 2.: *regionibusque.*

2. *a tributo:* M] ab tribato.

4. *eae tribus:* PM] hae tribus.

6. *quem maturaverat:* P m. 2. — P m. 1.: quem matura erat. M: quemaurauerat.

— *legis de incensis latae:* PM.

10. *suouetaurilibus:* P m. 1. — P m. 2. M m. 2.: sueouetaurilibus. M m. 1.: suaeouetaurilibus. cf. 8, 10.

11. *in censendo finis:* PM Harl. I.] is censendo finis.

12. *milia* LXXX: PM.

13. *qui arma ferre possent:* PM.

16. *auget Esquilias:* PM Harl. I.] auget Esquiliis. (In Esq. enim iam antea habitatum erat.)

18. *pomerium profert:* P] pomoerium profert. cf. 1, 26. — P: *iter* pro *ita:* sed *ita* in Harl. I. — M: *circumdat urbē. pomeriū. uerbi uim:* media verba exciderunt.

verbi vim solam intuentes postmerium interpretantur esse. est autem m circa moerum locus, quem in condendis urbibus idam Etrusci qua murum ducturi erant certis circ nis inaugurato consecrabant, ut neque interiore r ificia moenibus continuarentur, quae nunc vulgo iungunt, et extrinsecus puri aliquid ab humar eret soli. hoc spatium, quod neque habitari ne s erat, non magis quod post murum esset irus post id, pomerium Romani appellarunt. rremento semper, quantum moenia processura termini hi consecrati proferebantur.

ucta civitate magnitudine urbis formatis omni; ad belli et ad pacis usus, ne semper armis erentur, consilio augere imperium conatus est quod addere urbi decus, iam tum erat inclytum acsiae fanum. id communiter a civitatibus Asiae ta ferebat. eum consensum deosque consociatos ire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus rivatimque hospitia amicitiasque de industria iun: pe iterando eadem perpulit tandem ut Romae fanae populi Latini cum populo Romano facerent. ea fessio caput rerum Romam esse, de quo totiens ar-

1. *po...nerium:* PM Harl. I.] post murum.
2. *circa moerum:* ex coni m.] circa murum. — P: *circa moerim:* (in quo libro et alias litterae *u* et *i* commutatae sunt). M: *circa moerium.* (cf. Virg. Aen. 10, 24. Lucret. 4, 221: ibique interpretes.)
3. *qua murum:* M. — P: quam murum.
5. *continuarentur:* P m. 2. M. — P m. 1.: *continuerentur.*
9. *pomerium:* PM] pomoerium.
12. *aucta ciuitate:* P. — M: aucta ciuitate.
13. *et ad belli et ad pacis:* M Harl. I. *et ad belli et pacis:* P.
15. *iam tum:* P in margine. — M: tantum. P: decuis uel tam tum erat inclitum dianeae ephesiae.
— *inclytum:* M] inclitum.
16. *Asiae:* M, asaie: P.
17. *eum consensum deosque consociatos laudare:* M] cum consensum.. laudaret. — *laudare* etiam in P et Harl. I.
19. *puplice:* P] publice.
22. *totiens:* PM] toties.

mis certatum fuerat. id quamquam omissum iam ex omnium cura Latinorum ob rem totiens infeliciter temptatam armis videbatur, uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. bos in Sabinis nata cuidam patri familiae dicitur miranda magnitudine ac specie. fixa per multas aetates cornua in vestibulo templi Dianae monumentum ei fuere miraculo. habita ut erat res prodigii loco est, et cecinere vates, cuius civitatis eam cives Dianae immolassent, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antestitem fani Dianae. Sabinusque, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianae et ante aram statuit. ibi antistes Romanus, cum eum magnitudo victumae eccelebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur: „quidnam tu hospes paras“ inquit „inceste sacrificium Dianae facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle praefluit Tyberis.“ religione tactus hospes, qui omnia ut prodigio responderet eventus cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tyberim. inter ea Romanus immolat Dianae bovem. id mire gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius quamquam iam usu haut dubium regnum possederat, tamen quia interdum iactari voces a iuvene Tarquinio audiebat se iniussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis agro capto ex hostibus viritim diviso ausus est ferre ad populum, vellent iuberentne se regnare: tantoque consensu quanto haud quisquam alius ante rex est declaratus. neque ea res Tarquinio spem ad-

8. *ciues:* M Harl. I.] civis.
— *immolassent:* PM] immolasset.
9. *antestitem:* P] antistitem.
10. *Sabinusque ut prima:* PM Harl. I.] Sabinus ut prima. — PM m. 1.: sabinusquae.
12. *victumae:* PM m. 1.] victimae: (M m. 2.).
13. *eccelebrata:* P] celebrata.
14. *paras:* P. pararas: M.
15. *perfunderis:* P. *p̄fuderis:* M.
16. *praefluit:* PM.
— *Tyberis .. Tyberim:* M] Tiberis .. Tiberim.
18. *extemplo:* ex coni. m.] ex temp.
20. *dubium:* P. — M: *dubiem* sed *m* erasum.
21. *a iuvene:* PM] ab iuvene.
23. *plebis agro capto:* P. plebi sacro capto: M.
26. *rex est declaratus:* M. rex est declaratus est: P. sed alterum *est* expunctum.

fectandi regni diminuit: immo eo inpensius, quia de agro plebis adversa patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud patres crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est — et ipse iuvenis ardentis animi et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut taedio regum maturior veniret libertas ultimumque regnum esset quod scelere partum foret. hic L. Tarquinius — Prisci Tarquini regis filius neposne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium ediderim — fratrem habuerat Arruntem Tarquinium mitis ingenii iuvenem. his duobus, ut ante dictum est, duae Tulliae regis filiae nupserant et ipsae longe dispares moribus. forte ita inciderat ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servi regnum esset constituique civitatis mores possent. angebatur ferox Tullia nihil materiae in viro neque ad cupiditatem neque ad audaciam esse. tota in alterum adversa Tarquinium eum mirari, eum virum dicere ac regio sanguine ortum, spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est. ea secretis viri alieni adsuefacta sermonibus nullis verborum contumeliis parcere de viro ad fratrem, de sorore ad virum: et se rectius viduam et illum caelibem futurum fuisse contendere quam cum inpari iungi, ut elan-

1. *diminuit:* P Harl. I.] minuit.
2. *aduersa patrum uoluntate:* M. aduersa patrum uoluntatem: P.
8. *Tarquini regis filius neposne:* PM] Tarquinii *cet.*
10. *Arruntem:* Harl. I.] Aruntem. cf. 1, 34. — P m. 1.: arrumtem. m. 2.: arruntem. M: arrū | tem.
15. *Servi:* PM] Servii. — P m. 1.: constituitque.
16. *nihil materiae in viro:* PM. nihil materiae uiro: Harl. I.
17. *adversa:* M Harl. I.] versa. — [aduersa: hingewandt.] Haverc.: *auersa.*
18. *ac regio:* P m. 2. — P m. 1.: dicere ea gregio sanguine. M m. 1.: dicere agregio sanguine. m. 2.: egregio.
25. *ut elanguescendum aliena ignavia esset:* M. *ut..esse:* P Harl. I.

guescendum aliena ignavia esset. si sibi eum quo digna esset dii dedissent virum, domi se prope diem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. celeriter adulescentem suae temeritatis implet. Lucius Tarquinius et Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio fecissent, iunguntur nuptis magis non prohibente Servio quam adprobante.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tulli senectus, infestius coepit regnum esse. iam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus. nec nocte nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita praeterita parricidia essent. non sibi defuisse cui innupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse qui se regno dignum putaret, qui meminisset se esse Prisci Tarquini filium, qui habere quam sperare regnum mallet. „si tu is es cui nuptam esse me arbitror, et virum et regem appello: sin minus, eo nunc peius mutata res est, quod istic cum ignavia est scelus. quin accingeris? non tibi ab Corintho nec ab Tarquinis ut patri tuo peregrina regna moliri necesse est: di te penates patriique et patris imago et domus regia et in domo regale solium

1. *digna esset:* M m. 2. — M m. 1. P: digna essent.
2. *domi se:* M. domi: P.
3. *adulescentem:* PM] adol.
4. *implet:* P in marg. M. — *impleat:* P.
— *Lucius Tarquinius:* Voss. II. — PM: *arruns tarquinius.*
6. *nuptis:* M] nuptiis.
8. *Tulli:* PM] Tullii.
— *infestius coepit regnum esse:* PM. *infestius regnum coepit esse:* Harl. I.
9. *ab scelere ad aliud spectare:* P m. 2. M. — P m. 1.: *ab scelere aliud exspectare.*
12. *cui innupta diceretur:* P cod. Rhen.] cui nupta diceretur.
12. *serviret:* M m. 2. P. seruire: M m. 1. — P: defuisset qui se.
13. *qui meminisset:* M. — P m. 1: qui | qui meminisset. m. 2: qui | que meminisset.
14. *Tarquini:* PM] Tarquinii.
16. *eo nunc:* PM. — Harl. I.: *eo et nunc.* (num *et eo nunc?*)
— *mutata res est:* PM.
17. *quin accingeris?* — P: qui non accingeris. M: qui accingeris.
18. *ab Corintho.* — P: ab chorintho. M: ab chorinthus.
— *Tarquinis:* PM] Tarquiniis.
19. *di te:* M] dii te.

et nomen Tarquinium creat vocatque regem. aut si ad haec parum est animi — quid frustraris civitatem? quid te ut regium iuvenem conspici sinis? facesse hinc Tarquinios aut Corinthum, devolvere retro ad stirpem, fratris similior quam patris.“ his aliisque increpando iuvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest, si cum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro ac deinceps genero dedisset, ipsa regio semine orta nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. his muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare minorum maxime gentium patres: admonere paterni beneficii ac pro eo gratiam reppetere: allicere donis iuvenes: cum de se ingentia pollicendo tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo ut iam agendae rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum in forum inrupit: inde omnibus perculsis pavore in regia sede pro curia sedens patres in curiam per praeconem ad regem Tarquinium citari iussit. convenere extemplo, alii iam ante ad hoc praeparati, alii metu ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti et iam de Servio actum rati. ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus, servum servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno ut antea inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus — muliebri dono regnum occupasse: ita natum ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum

3. *conspici sinis:* M m. 1. P m. 2. — M m. 2: conspici sinhis. P m. 1.: conspicis in his.
4. *fratris similior quam patris*] fratri similior quam patri. — M m. 1.: frīsimilior quam patris. m. 2.: frīsimilior quam patri: (P). cf. Livi l. XXX. p. XXIV. §. II.
5. *his aliisque.* — PM: hiis aliisque.
8. *nullum momentum.* — PM: nullum monumentum.
10. *prensare:* PM.
12. *reppetere:* P.
— *cum de se:* PM Harl. I.] tum de se.
16. *perculsis:* M m. 2. P. — M m. 1: preculsis.
18. *alii iam:* M. *aliiam:* P.
20. *et iam.* — PM: *etiam.*
22. *ut antea:* M. *ut ante:* P. in P excidit etiam *habitis.*
24. *muliebri dono:* PM.

ex quo ipse sit, odio alienae honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quae communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset et parata, unde ubi vellet egentissimis largiretur.

XLVIII. Huic orationi Servius cum intervenisset trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiae magna voce „quid hoc“ inquit, „Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es patres aut in sede considere mea?“ cum ille ferociter ad haec, se patris sui tenere sedem, multo quam servum potiorem filium regis regni heredem, satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis: clamor ab utriusque fautoribus oritur: et concursus populi fiebat in curiam apparebatque regnaturum qui vicisset. tum Tarquinius — necessitate iam etiam ipsa cogente ultima audere — multo et aetate et viribus validior medium arripit Servium elatumque e curia in inferiorem partem per gradus deiecit. inde ad cogendum senatum in curiam rediit. fit fuga regis apparitorum atque comitum. ipse

5. *et parata unde ubi uellet:* M. et parata ubi uellet: P.
6. *huic orationi:* P m. 2. M. horationi: P m. 1.
9. *considere:* P m. 2. M. consedere: P m. 1.
15. *necessitate iam etiam ipsa cogente:* PM cod. Rhen.] necessitate iam ipsa cogente.
17. *partem:* P m. 2. M. *partim:* P m. 1.
18. *deiecit:* PM Harl. I.] deiicit. — P: pergradum.
19. *rediit:* PM Harl. I.] redit. — *ipse prope exanguis cum sine regio comitatu domum se reciperet, ab his qui:* ex coni. m.] ipse prope exsanguis ab iis qui. — PM: ipse prope exanguis cum semianimis (P m. 1.: semianimes) regio comitatu domum se reciperet (M m. 1.: recipere) peruenissetq. ad summum cōs primum (P m. 2.: summum cyprium) uicum ab his qui. — (*Sine* abesse non poterat, cum quod priores interpr. voluerant, *semianimi* vel *minime regio comitatu* ferendum non esset, quippe qui regius comitatus fuga dissipatus diceretur. idem *sine* ansam dederit fingendae vocis *semianimis*. sed quod sequitur „*peruenissetq. ad summum cypr. uicum*“ a diligentiore quodam librario, cui simili-

prope exanguis cum sine regio comitatu domum se reciperet, ab his qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant interficitur. creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliae id factum. carpento certe — id quod satis constat — in forum invecta nec reverita coetum virorum evocavit virum e curia regemque prima appellavit. a quo facessere iussa ex tanto tumultu cum se domum reciperet pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectenti carpentum dextra in Urbium clivum, ut in collem Exquiliarium eveheretur, restitit pavidus atque inhibuit frenos is qui iumenta agebat, iacentemque dominae Servium trucidatum ostendit. foedum inhumanumque inde traditur scelus monumentoque locus est — Sceleratum vicum vocant — quo amens agitantibus furiis sororis ac viri Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac caedis paternae cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos virique sui, quibus iratis malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quattuor et quadraginta ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis aemulatio esset. ceterum id quoque ad gloriam accessit quod cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen

tudo verborum „*cum domum se reciperet*" persuasit, etiam illud alterum negligendum non esse, ex loco paulo post sequente additum videri potest. sic ex. c. 5, 51. in Leid. I. aliosque codd. irrepsit integer versus, cuius iustus locus demum 5, 52. erat.)

8. *ad summum Cyprium uicum:* PM.

9. *flectenti:* PM Harl. I.

— *in Urbium cliuum:* PM Harl. I. — M: cliuū et in c.

10. *Exquiliarium:* M m. 1.] Esquiliarium: (M m. 2. P). cf. Varro, 5, 49. 50.

10. *restitit pauidus:* PM.

13. *locus est — sceleratum:* PM Harl. I.

17. *tulisse:* M m. 2. tulisset: M m. 1. P.

18. *prope diem:* M. propedie: P.

19. *annos* IIII *et* XL: P. annos IIII et LX: M.

23. *tam mite ac tam moderatum imperium tamen quia unius esset:* M. *tam mite quia unius est:* P. sed in margine *esset*, et quae exciderant.

quia unius esset deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt, ni scelus intestinum liberandae patriae consilia agitanti intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit Romulum quoque insepultum perisse dictitans, primoresque patrum, quos Servi rebus favisse credebat, interfecit. conscius deinde male quaerendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsaepsit. neque enim ad ius regni quicquam praeter vim habebat, ut qui neque populi iussu neque auctoribus patribus regnaret. eo accedebat ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset. quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat, perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud quam praedam sperare posset. praecipue ita patrum numero inminuto statuit nullos in patres legere, quo contemptior paucitate ipsa ordo esset minusque per se nihil agi indignarentur. hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit, domesticis consiliis rem publicam administravit: bellum pacem foedera societates per se ipse cum quibus voluit iniussu populi ac senatus fecit diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis

3. *agitanti.* — PM: agitandi.
4. *occepit:* P in marg. M. accepit: P.
5. *gener sepultura:* P. genere | sepultura: M.
7. *primoresque patrum:* M cod. Rhen.] primores patrum.
— *Servi:* M m. 1.] Servii.
10. *circumsaepsit:* PM] circumsepsit.
— *neque enim ad ius regni quicquam praeter uim habebat:* M. *neque enim* | *quicquam praeter uim habebat:* P.
16. *multare:* M m. 1. P. mulctare: M m. 2.
18. *praecipue ita patrum numero inminuto:* PM cod. Rhen.] ita patrum praecipue numero imminuto.
21. *primus traditum.* — primus ut traditur: PM Harl. 1. (cf. Livi l. XLIII. §. III.)
23. *foedera:* M m. 2. P. — M m. 1.: foedare *vel* foedaret.

quoque opibus tutior inter cives esset, neque hospitia modo cum primoribus eorum sed adfinitates quoque iungebat. Octavio Mamilio Tusculano — is longe princeps Latini nominis erat, si famae credimus, ab Ulixe deaque Circa oriundus — ei Mamilio filiam nuptum dat, perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat.

L. Iam magna Tarquini auctoritas inter Latinorum proceres erat, cum in diem certam ut ad lucum Ferentinae conveniant indicit: esse quae agere de rebus communibus velit. conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit sed paulo ante quam sol occideret venit. multa ibi toto die in concilio variis iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus. haud mirum esse Superbo ei inditum Romae cognomen: — iam enim ita clam quidem mussitantes, volgo tamen eum appellabant: — an quicquam superbius esse quam ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longe a domo excitis ipsum qui concilium indixerit non adesse. temptari profecto patientiam, ut si iugum acceperint, obnoxios premat. cui enim non apparere adfectare eum imperium in Latinos? quod si sui bene crediderint cives aut si creditum illud et non raptum parri-

4. *ab Ulixe deaque Circa:* PM.
5. *nuptum dat:* M. nuptam dat: P.
— *perque eas nuptias:* M m. 2. per quem eas nuptias: M m. 1. per quem et nuptias: P.
7. *Tarquini:* PM] Tarquinii.
9. *conueniant:* M m. 2. conueniat: M m. 1. P.
12. *toto die:* P Harl. I.] tota die.
14. *Superbo ei inditum Romae cogn.:* cod. Rhen.] Superbo inditum *cet.* — In M erat aut „superbo inditum rom*enei* *cog*nomen uel iā | enim“: aut „superbo inditum rom*anis cog*nomen uel iā | enim:“ — utrumque enim in loco raso videri poterat m. 1. scriptum fuisse, etiam *uel* erasum est.
15. *clam quidem mussitantes:* M m. 2. P. clam quidem musitantes: M m. 1.
16. *uolgo:* P] vulgo.
18. *a domo:* M] ab domo. — In M exciderat *principibus*, sed m. 2. in marg. additum est.
20. *cui enim non apparere:* M m. 1. P. cui enim non appareret: M m. 2.
22. *et non:* P m. 2. M. aut non: P m. 1.

cidio sit, credere et Latinos — quamquam ne sic quidem alienigenae — debere. sin suos eius paeniteat, quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum eant, amittant bona — quid spei melioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quemque inde abituros neque magis observaturos diem concilii quam ipse qui indixerit observet. haec atque alia eodem pertinentia seditiosus facinerosusque homo isque artibus opes domi nactus cum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. is finis orationi fuit. aversi omnes ad Tarquinium salutandum: qui silentio facto monitus a proximis ut purgaret se quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumptum inter patrem et filium cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse: et quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quae constituisset. ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim nullam breviorem esse cognitionem quam inter patrem et filium paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

LI. Haec Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. quam rem Tarquinius aliquanto quam videbatur aegrius ferens confestim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem quo civium animos domi oppresserat Latinis iniceret. et quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per adversae

1. *ne sic quidem:* P. ne sic quidā: M.
2. *debere:* M. *deberet:* P. — *sin suos.* — PM: *si in suos.* cf. v. 6.
3. *amittant bona:* M] bona amittant.
5. *abituros.* — PM m. 1.: *habituros.*
6. *qui indixerit:* P m. 2. quindixerit: P m. 1. qui dixerit: M.
7. *facinerosusque:* P] facinorosusque.
7. *isque artibus:* P] hisque artibus. — M: *hiisque* artibus.
8. *dissereret:* P. *disereret:* M.
10. *monitus:* P. munitus: M.
11. *uenisset:* P. — M m. 1.: funisset. m. 2.: fuisset.
14. *ab Turno tulisse tacitum ferunt:* P (nisi quod *tullisse*). ab turno tulisset acitum ferunt: M.
17. *posse, ni:* M. postseni: P.
19. *Aricinus:* M. aricinius: P m. 1.
20. *abiit:* PM m. 2. *habiit:* M m. 1.

factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, in deversorium eius vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum quasi re nova perturbatus moram suam hesternam velut deorum quadam providentia inlatam ait saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi et primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat: adgressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilii afuerit quem maxime peteret. inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu armatusque venturus sit. dici gladiorum ingentem esse numerum ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. rogare eos ut inde secum ad Turnum veniant. suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox et oratio hesterna et mora Tarquinii, quod videbatur ob eam differri caedis potuisse. eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi gladiis deprehensis cetera vana existimaturi. ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: conprehensisque servis qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli protraherentur, enim vero manifesta res visa iniectae-

1. *seruum:* PM m. 1. *seruos:* M m. 2.
— *corrupit in deuersorium:*PM] corrupit ut in deversorium. — *ut* abest etiam in Harl. I. et in cod. Rhen. — P: *diuers.*
2. *sineret:* PM m. 1. sinerẹt: M m. 2.
4. *accitis ad se:* PM.
9. *concilii afuerit:* PM m. 1. *concili abfuerit:* M m. 2.
10. *quem maxime:* PM.
11. *spem destituerit:* PM.
14. *ingentem esse numerum:* PM Harl. I.] ingentum numerum esse.
15. *uanum:* PM.
16. *secum:* PM m. 2. *secundum:* M m. 1.
19. *caedis:* P] caedes.
20. *existimaturi:* P. — M m. 1: existimatur. m. 2: existimantur.
22. *conpraehensisque:* P.
23. *deuerticuli:* PM.
24. *enim uero:* PM.

que Turno catenae. et confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. ibi tam atrox invidia orta est gladiis in medio positis, ut indicta causa novo genere leti deiectus ad caput aquae Ferentinae crate superne iniecta saxisque congestis mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis Tarquinius conlaudatisque qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita poena adfecissent, ita verba fecit: posse quidem se vetusto iure agere, quod cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo foedere teneantur quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere ut renovetur id foedus, secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco prius patre deinde suo regnante perpessi sint, semper aut expectent aut patiantur. haut difficulter persuasum Latinis, quamquam in eo foedere superior Romana res erat. ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi si adversatus esset recens erat documentum. ita renovatum foedus indictumque iunioribus Latinorum ut ex foedere die certa ad lucum Ferentinae armati frequentes adessent. qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum neve secretum imperium propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex is binis singulos faceret binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones inposuit.

2. *tumultu:* P m. 2. M. *tumulto:* P m. 1.
4. *deiectus.* — P m. 1. M: *delectus.*
— *crate.* — P m. 1. M: *grate.*
7. *conlaudatisq.:* M. conlaudantisq.: P m. 1.
10. *in eo foedere:* PM.
— *quo ab Tullo.* — PM: quod ab t.
13. *potius:* P in marg. M m. 2. *postius:* PM m. 1.
16. *perpessi sint:* PM m. 2. *ppessint:* M m. 1.
19. *uidebant:* PM.
— *et Turnus:* P. — *turn'* est in M demum m. 2. additum.
20. *documentum:* M. docomtū: P m. 1.
23. *ad edictum:* PM m. 2. *ad dictum:* M m. 1.
26. *ex is* (h.e. iis) *binis:* P] ex binis.

LIII. Nec ut iniustus in pace rex ita dux belli pravus fuit: quin ea arte aequasset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam aetatem annos movit Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum divendita praeda quadraginta talenta argenti refecisset, concepit animo eam amplitudinem Iovis templi, quae digna deum hominumque rege, quae Romano imperio, quae ipsius etiam loci maiestate esset. captivam pecuniam in aedificationem eius templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequiquam vi adortus, cum obsidendi quoque urbem spes pulso a moenibus adempta esset, postremo minime arte Romana — fraude ac dolo adgressus est. nam cum velut posito bello fundamentis templi faciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius eius — qui minimus ex tribus erat — transfugit ex composito Gabios patris in se saevitiam intolerabilem conquerens. iam ab alienis in suos vertisse superbiam, et liberorum quoque eum frequen-

1. *prauus:* P. paruus: M.
2. *quin ea arte:* PM.
3. *is primus Volscis:* P. iis primis uolscis: M.
6. *diuendita praeda:* lib. Mogunt.] divendenda praeda. — P Harl. I.: *diuidenda praeda.* — M m. 2.: *diuidenda.* m. 3.: *deuedenda.* sed m. 1.: *diuidenta:* quod litterarum metathesi pro *diuendita* scriptum est. cf. T. Livi l. XXX. LXVII. §. III. (Tac. Ann. 6, 17: „bonisque eorum divenditis".)
— *quadraginta talenta:* P. — XL. *talenta:* M. — Harleiani I. librarius et hoc loco et 1, 55. Dionysium 4, 50. secutus *quadringenta talenta* scripsit.
6. *argenti refecisset:* M] argenti aurique refecisset. — *aurique* etiam in P et Harl. I. omissum est. — M: *argenti re | fecisset coepisset concepit.* P: *argenti | requecepisset concepit:* et in margine *recepisset:* unde *refecisset* et *recepisset* varias eiusdem vocis lectiones esse apparet. cf. 35, 1.: „refectum".
10. *deinde eum:* PM m. 2. *deinde:* M m. 1.
11. *nequiquam:* P] nequicq.
15. *faciendis:* PM Harl. I.] iaciendis.
19. *frequentiae taedere.* — P: *frequentia et aedere:* atque idem videtur m. 1. in M scriptum fuisse, sed tribus litte-

tiae taedere, ut quam in curia solitudinem fecerit domi quoque faciat, ne quam stirpem ne quem heredem regni relinquat. se quidem inter tela et gladios patris elapsum nihil usquam sibi tutum nisi apud hostes L. Tarquini credidisse. nam ne errarent, manere iis bellum quod positum simuletur, et per occasionem eum incautos invasurum. quodsi apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium Vulscosque se inde et Aequos et Hernicos petiturum, donec ad eos perveniat qui a patrum crudelibus atque inpiis suppliciis tegere liberos sciant. forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. cum si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. in se ipsum postremo saeviturum, si alia desint. sibi vero gratum adventum eius esse, futurumque credere brevi ut illo adiuvante a portis Gabinis sub Romana moenia bellum transferatur.

LIV. Inde in consilia publica adhiberi. ubi cum de aliis rebus adsentire se veteribus Gabinis diceret quibus eae notiores essent, ipse identidem belli auctor esse et in eo sibi praecipuam prudentiam adsumere, quod utriusque po-

ris mediis expunctis nil apparet ibi nisi *frequentia..edere.*
2. *nequem heredem relinquat:* M. *neque heredem regni relinquat:* P.
4. *apud hostē:* P.
— *L. Tarquini:* M] L. Tarquinii.
5. *manere iis bellum:* P] manere his bellum (M). — Harl. I. *manere enim his bellum.*
6. *occassionem:* P.
8. *Vulscosque se inde:* PM Harl. I.] Volscosque inde. (cf. 2, 48: Aequi se in oppida recepere murisq. se tenebant.)
12. *cum si nihil morarentur:* P. eū si nihil morarentur: M.
18. *a portis:* M m. 2. P Harl. I.] ab portis. — M m. 1.: ad portis.
20. *in consilia:* P Leid. I.] in concilia.
21. *quibus eae notiores:* PM] quibus hae notiores.
22. *auctor esse et in eo:* ex con. m.] auctor esse, in eo. — PM: *auctor esset in eo:* cf. T. Livi l. XXX. p. XXII. §. 2.

puli vires nosset sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis iuvenum praedatum atque in expeditiones iret, et dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana adcresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. ibi cum inscia multitudine quid ageretur proelia parva inter Romam Gabinosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset, tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono deum sibi missum ducem credere. apud milites vero obeundo pericula ac labores pariter praedam munifice largiendo tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romae quam filius Gabiis esset. itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat, tum ex suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet, quandoquidem ut omnia

4. *ipse:* M P m. 2. — P m. 1.: *ipsi.*
— *in expeditiones:* M P m. 2. — P m. 1.: in expeditores.
5. *et dictis:* P. — *ut dictis:* M. sed *u* in ras. — M: *ad fellendum.*
6. *adcresceret:* PM.
7. *ibi cum inscia mult.:* P m. 2. — P m. 1.: ibi cum inspicia mult. M: ibi cum scia mult.
— *proelia parua:* M P m. 2. proelia praua: P m. 1.
8. *inter Romam Gabinosque:* M] inter Romam Gabiosque.
10. *ducem credere:* P. — M: *ducem cre:* sequentibus litteris quattuor expunctis: altera m. dein additum est *auere.*
15. *ex suis unum sciscitatum:* PM Harl. I.] e suis *cet.*
16. *ut omnia unus prae Gabinis posset*] ut omnia unus Gabiis posset. — P: ut omnia unus. p. gabinis posse. M et rell. codd.: ut omnia unus p̄ gabiis posset. — (*Prae Gabinis* omnia se unum posse dixit S. Tarquinius, quod sibi iam videbatur plus quam principes Gabinorum ipsi Gabiis valere: sic enim dici solebat *prae ceteris florere, valere, posse.* fortasse etiam *prae* hoc loco idem quod 1, 6 „prae ea urbe" significat: „dafs er im Vergleich mit den Gabinern in Allem die Oberhand hätte". cf. etiam Tac. hist. 5, 8: *postquam Macedones praepotuere.* — Antequam id quod in P est videram, scribendum esse opinabar *prae ceteris:* quod GABIS videbatur levi mendo scriptum esse pro CAETIS.)

unus prae Gabinis posset ei dii dedissent. huic nuntio, quia credo dubiae fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus in hortum aedium transit sequenti nuntio filii. ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. interrogando expectandoque responsum nuntius fessus ut re inperfecta redit Gabios: quae dixerit ipse quaeque viderit refert: seu ira seu odio seu superbia insita ingenio nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi quid vellet parens quidve praeciperet tacitis ambagibus patuit, primores civitatis criminando alios apud populum alios sua ipsos invidia oportunos interemit. multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga aut in exilium acti sunt, absentiumque bona iuxta atque interemptorum divisui fuere: largitiones inde praedaeque: et dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabis receptis Tarquinius pacem cum Aequorum gente fecit, foedus cum Tuscis renovavit. inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum ut Iovis templum in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos — patrem vovisse filium perfecisse. et ut libera a ceteris religionibus area esset tota Iovis templique eius quod inaedificaretur, exau-

3. *sequenti:* PM m. 1.] sequente (M m. 2).
6. *nuntius:* P m. 2. M. nuntiis: P m. 1.
— *ut re inperfecta:* M m. 1. P. — M m. 2: et re inperf.
11. *oportunos:* M] opport. — *in* inter *quidam* et *quibus* m. 2. additum est in M.
15. *diuisui fuere:* P in marg. — Pm. 1.: *diuisi.* m. 2.: *diuisa.* M m. 1.: *diuisa,* non *diuisui.*
15. *largitiones inde praedaeque:* PM.
— *et dulcedine priuati commodi:* P m. 2. M. — P m. 1.: et dulcedineque priuati commodissensus.
19. *Gabis:* PM] Gabiis.
23. *patrem uouisse:* M m. 2. (cf. 1, 38.) — PM m. 1: patrem uoluisse.
24. *area esset:* PM.
25. *quod inaedificaretur:* PM.

gurare fana sacellaque statuit, quae aliquot ibi a T. Tatio rege primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque postea fuerant. inter principia condendi huius operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos, nam cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem unumque eum deorum non evocatum sacratis sibi finibus firma stabiliaque cuncta portendere. hoc perpetuitatis auspicio accepto secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse: quae visa species haut per ambages arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates quique in urbe erant quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. augebatur ad inpensas regis animus. itaque Pometinae manubiae, quae perducendo ad culmen operi destinatae erant, vix in fundamenta suppeditavere. eo magis Fabio — praeterquam quod antiquior est — crediderim quadraginta ea sola talenta fuisse, quam Pisoni qui quadraginta milia pondo argenti seposita in eam rem scribit — summam pecuniae neque ex unius tum ur-

1. *quae aliquot ibi:* PM. — *a T. Tatio:* P m. 1.] a Tatio.
3. *consecrata:* P. *consecreta:* M.
5. *nam | cum omnium:* M m. 2. nam *cū* est in ras. — P: nam cum ex omnium.
6. *Termini:* cf. 5, 54: „Juventas Terminusque . . moveri se non passi“. sed hoc loco *Terminus* potior videbatur.
7. *idque:* PM Harl. I.] id.
8. *unumque eum deorum:* PM.
9. *sacratis sibi finibus:* M. sacratis ibi finibus: P.
11. *portendens:* M m. 2. P. — M m. 1.: protendens.
15. *in urbe:* P m. 2. M. in urbem: P m. 1.
17. *Pometinae:* Sabellicus. — P: promptine. M: pomptine. (p et e facillime confundi poterant.) cf. 1, 53.
18. *suppeditauere:* P m. 2. M. — P m. 1.: suppetitauere. sed 8, 13. PM: *subpeditat.*
20. *xl ea sola:* PM. cf. 1, 53: quadraginta talenta.
21. *xl milia:* PM] quadr. millia.
22. *summam:* I. Fr. Gron. — P Harl. I. cod. Rhen.: *quia summū.* — (*quia* facile adscribi poterat a librario mi-

bis praeda sperandam et nullius ne horum quidem magnificentiae operum fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo fabris undique ex Etruria accitis non pecunia solum ad id publica est usus sed operis etiam ex plebe. qui cum haut parvus et ipse militiae adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur se templa deum exaedificare manibus suis, quam postquam et ad alia ut specie minora sic laboris aliquanto maioris traducebantur opera, foros in circo faciendos cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova haec magnificentia quicquam adaequare potuit. his laboribus exercita plebe, quia et urbi multitudinem ubi usus non esset oneri rebatur esse, et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat, Signiam Circeiosque colonos misit praesidia urbi futura terra marique. Haec agenti portentum terribile visum: anguis ex columna lignea elapsus cum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus quam anxiis inplevit curis. ita-

nus diligente, si in praecedente versu *qui* m. 1. omissum et altera' m. non supra sed infra lineam additum erat: id quod interdum in antiquis libris factum vidi. nihilo minus dubitandum est an rectius se habeat: *quia ea summa* vel *quae summa* .. *speranda et* .. *exsuperatura:* cum *quia*, *qui*, *qua*, *quae* saepe inter se confusa sint, et in M reperiatur *quia summa* .. *sperandā et* .. *exuperaturā*, nec prima sed altera demum manu lineola, qua litteram *m* significabant, addita videatur. cf. etiam T. Livi l. XXX. p. LIV. 2.)

5. *haut paruus:* M m. 2. P in marg. — P m. 1. M m. 1.: haut patruus. P m. 2.: haut patrius.

6. *grauabatur:* P. *grauatur:* M. cf. Livi l. XXX. p. XXIV. §. 2.

7. *quam postquam.* — P: *que postquam.* M: *quae postqu.* (contra 1, 26. in P scriptum erat *quam desponsa* pro *quae:* et 1, 25. in omnibus codd. *causam belli huiusce* pro *causae:* al.)

8. *aliquanto:* M. aliquando: P.

— *traducebantur:* PM Harl. I.] traducebatur.

10. *sub terrā:* M. sub terra: P. Paulo post P m. 1.: *plebe quae turbi.* m. 2.: *plebe quia et urbi.*

19. *anxiis inpleuit curis:* PM.

que cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa sortium ulli alii committere ausus duos filios per ignotas ea tempestate terras ignotiora maria in Graeciam misit. Titus et Arruns profecti. comes iis additus L. Iunius Brutus Tarquinia sorore regis natus, iuvenis longe alius ingenio quam cuius simulationem induerat. is cum primores civitatis in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit contemptuque tutus esse, ubi in iure parum praesidii esset. ergo ex industria factus ad imitationem stultitiae cum se suaque praedae esse regi sineret, Bruti quoque haut abnuit cognomen, ut sub eius obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. is tum ab Tarquinis ductus Delphos — ludibrium verius quam comes — aureum baculum inclusum corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis cupido incessit animos iuvenum sciscitandi ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. ex infimo specu vocem redditam ferunt „imperium summum Romae habebit qui vestrum primus, o iuvenes, osculum matri tulerit.“ Tarquinius Sextus, qui Romae relictus fuerat, ut ignarus re-

3. *inclytum:* PM] inclitum.
6. *Arruns:* PM] Aruns. cf. 1, 34.
— *comes iis additus:* PM] comes his additus.
11. *contemptuque:* P m. 2. M. *contemtuque:* P m. 1.
12. *ubi in iure:* P. ubi iniuria: sed *i* in *ria* m. 2. in ras.
14. *praedae:* P m. 2. M. *praeda:* P m. 1.
15. *ille. pr. animus:* PM.
16. *operiretur tempora sua:* M Harl. I. cod. Rhen.] opperiretur tempora sua. (P).
— *is tum ab Tarquinis*] is tum ab Tarquiniis. — PM: *is cum ab tarquinis.*
19. *per ambages effigiem:* PM.
20. *quo:* M P m. 2. *qui:* P m. 1.
— *postquam uentum est:* P. *postquam uentum:* M.
21. *sciscitandi:* P. *siscitandi:* M.
23. *qui uestrum:* M. *qui urm:* P.
24. *Tarquinius Sextus qui Romae relictus fuerat ut ignarus* cet: PM Harl. I.] Tarqui-

sponsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri iubent: ipsi inter se, uter prior cum Romam redissent matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit, scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione atque in ea aetate divitiis praepollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus cum ipse ditari exhaustus magnificentia publicorum operum, tum praeda delenire popularium animos studebat, praeter aliam superbiam regno infestos etiam quod se in fabrorum ministerio ac servili tam diu habitos opere ab rege indignabantur. temptata res est si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque coepti premi hostes. in his stativis — ut fit longo magis quam acri bello — satis liberi commeatus erant, primoribus tamen magis quam militibus. regii quidem iuvenes interdum otium conviviis comisationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi et Conlatinus cenabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio. suam quisque laudare mi-

nii, ut Sextus, qui Romae relictus fuerat, ignarus responsi expersq. imperii esset.

2. *redissent:* M m. 2. *redisset:* m. 1. — P m. 1.: reddisset.

4. *uelut si:* PM. *uelut:* Harl. I.

10. *cum ipse ditari:* PM.

11. *delenire:* PM. — P m. 1.: *pupularium.*

12. *infestos:* PM m. 2. infestus: M m. 1.

13. *ministerio:* M cod. Rhen.] ministeriis.

14. *temptata res est si primo imp.:* PM. — M m. 1.: *tempta.* m. 2.: *temptata.*

16. *in his:* PM] in iis.

18. *commeatus.* — P: commeatus. M: comeat'.

— *tamen:* PM.

19. *interdum otium:* PM. — Dukero magis probabatur. „*interdum etiam otium*“: sed hoc loco *libero commeatu* non licentia modo ex castris discedendi, sed etiam liberalior victus significatur.

— *comisationibusque:* PM] commissationibusque.

21. *Conlatinus:* PM] Collatinus.

— *Egerii.* — PM: *aegerii.*

ris modis. inde certamine accenso Conlatinus negat verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri quantum ceteris praestet Lucretia sua. „quin, si vigor iuventae inest, conscendimus equos invisimusque praesentes nostrarum ingenia? id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.“ incaluerant vino. „age sane“ omnes. citatis equis avolant Romam. quo cum primis se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam, ubi Lucretiam hautquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum aequalibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanae inter lucubrantes ancillas in medio aedium sedentem inveniunt. muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter invitat regios iuvenes. ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiae per vim stuprandae capit: cum forma tum spectata castitas incitat. et tum quidem ab nocturno iuvenali ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interiectis diebus Sex. Tarquinius inscio Conlatino cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii cum post cenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens — postquam satis tuta circa sopitique omnes videbantur — stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso „tace Lucretia“ inquit, „Sex. Tarquinius

1. *Conlatinus:* PM] Collatinus. [atque ita semper in PM hoc nomen scriptum est.]
4. *inuisimusque:* M. inuisimusquae: P.
5. *nec opinato.* — PM: *necinopinato*: h. e. vel *necopinato* vel *inopinato.*
7. *auolant Romam:* PM.
— *se intendentibus:* PM.
9. *hautquamquam:* P m. 1. *haudquamquam:* M m. 1.
— *in convivio luxuque:* aut per ἐν δ. δ. dictum pro *lauto convivio* [I. Fr. Gron. enim malebat *lusuque*], aut *luxus* pertinet ad nimium vestitum ornatumque illarum mulierum.
12. *certaminis:* P. certanimis: M.
16. *cum forma:* PM.
17. *iuuenali:* PM.
20. *cenam:* PM] coenam.
21. *deductus esset:* M. *ductus esset:* P.
— *satis tuta circa:* PM: sed in M *circa* ita scriptum est, ut etiam pro *arca* haberi possit.

sum: ferrum in manu est: moriere si emiseris vocem.“ cum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem inminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua iugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. quo terrore cum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset, Lucretia maesta tanto malo nuntium Romam eundem ad patrem Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse, rem atrocem incidisse. Spurius Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Conlatinus L. Iunio Bruto venit, cum quo forte Romam rediens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem maestam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimae obortae: quaerentique viro „satin' salve?“ „minime“ inquit: „quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni, Conlatine, in lecto sunt tuo. ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. mors testis erit. sed date dexteras fidemque haud inpune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite

1. *moriere si emiseris:* P m. 2. M. morieres si emiseris: P m. 1.

2. *pauida ex somno mulier:* P m. 2. M. pauida ex omni mulier: P m. 1.

3. *orare:* P m. 2. M. arare: P m. 1. — Eadem m. 1. P: *muluebrem.. deducus..iululatum.* m. 2.: muliebrem .. dedecus .. iugulatum.

5. *obstinatam:* PM.

11. *eundem:* M. — P m. 1.: eundam. m. 2.: eundum.

13. *Spurius Lucretius cum P. Valerio Volesi filio:* PM.

14. *Conlatinus L. Iunio Bruto:* M] Collatinus cum L. Iunio Bruto. (Nonnumquam enim Livius altero loco praepositionem non scripsit sed suppleri voluit. 30, 24: „*in Siciliam, inde et Africam transiturus*“: ex Put. et Bamb.)

17. *lacrimae obortae:* P. lacrimae abortae: M.

18. *satin' salue:* PM] satin salvae.

21. *dexteras:* PM] dextras.

22. *Sex. est Tarquinius:* PM.

priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium." dant ordine omnes fidem: consolantur aegram animi avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare non corpus, et unde consilium afuerit, culpam abesse. „vos" inquit „videritis quid illi debeatur: ego me et si peccato absolvo, supplicio non libero: nec ulla deinde inpudica Lucretiae exemplo vivet." cultrum quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit, prolapsaque in vulnus moribunda cecidit. conclamat vir paterque.

LIX. Brutus illis luctu occupatis cultrum ex volnere Lucretiae extractum manantem cruore prae se tenens „per hunc" inquit „castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro, vosque dii testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata coniuge et omni liberorum stirpe ferro igni quacumque dehinc vi possim exsecuturum, nec illos nec alium quemquam regnare Romae passurum." cultrum deinde Conlatino tradit, inde Lucretio ac Valerio stupentibus miraculo re, unde novum in Bruti pectore ingenium. ut praeceptum erat iurant, totique ab luctu versi in iram Brutum iam inde ad expugnandum regnum vocantem secuntur

1. *si uos uiri estis:* M P m. 2. suos uiri estis: P m. 1.
2. *gaudium:* PM m. 2. candium: M m. 1.
— *ordine:* P m. 2. M m. 2. ordinē: P m. 1. M m. 1.
3. *noxam:* M. noxiam: P.
4. *consilium afuerit:* PM.
9. *conclamat:* PM.
11. *illis:* P m. 2. M. illic: P m. 1.
— *ex uolnere:* PM] ex vulnere.
12. *manantem cruore:* Harl. II. *manante cruore:* PM Harl. I. cf. 40, 39: „manantia sanguine spolia Romam ad triumphum delaturos".
15. *coniuge:* P m. 2. M. *coniunge:* P m. 1.
16. *quacumque dehinc ui possim:* P m. 2. — P m. 1.: *uim.* in M *ui* omissum est.
— *exsecuturum:* PM Harl. I.] exacturum (ex coni. Rhen.). (1, 60. similibusque locis recte se habet *exacti.* sed hoc loco complectitur *exsecuturum* et *exacturum* et *persecuturum.*)
18. *Lucretio:* M. lucretios: P m. 1.
19. *miraculo re:* P m. 1. M m. 1.] miraculo rei. (cf. prooemii v. 24: tuaeq. republicae.)
21. *secuntur:* P m. 1. M] sequuntur (P m. 2.).

ducem. elatum domo Lucretiae corpus in forum deferunt concientque miraculo ut fit rei novae atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. movet cum patris maestitia, tum Brutus castigator lacrimarum atque inertium querellarum auctorque, quod viros quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. ferocissimos quisque iuvenum cum armis voluntarius adest: sequitur et cetera iuventus. inde pari praesidio relicto Collatiae ad portas custodibusque datis ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati duce Bruto Romam profecti. ubi eo ventum est, quacumque incedit armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus ubi anteire primores civitatis vident, quidquid sit, haud temere esse rentur. nec minorem motum animorum Romae tam atrox res facit

1. *deferunt:* PM. *defertur:* Harl. 1.

4. *cum patris.* — PM: cum patres: cf. 1, 43. 13: *classis.*

5. *querellarum:* PM] querelarum.

— *quod uiros quod Romanos:* P. quid uiros quid romanos: M. sed *i* m. 2. in ras.

6. *ferocissimos:* P] ferocissimus.

8. *inde pari praesidio relicto:* PM — nisi quod in P *paris* —] inde pars praesidio relicti. — *par praesidium* „eine hinlängliche Besatzung" significat praesidium quantum et tempus et locus postulabant. cum enim totum scelus ibi exortum esset, atque inde Bruto ceterisque Romam Ardeamque in castra eundum esset, ille locus minime videbatur neglegendus. In Harl. 1. quidem scriptum esse dicitur, *inde pars* (cod. Rott. *patres*) *praesidio relicto*, atque simili quoque ratione I. Fr. Gron. voluerat emendari *inde pars praesidio relicti Collatiae, ad portas custodibus datis:* sed abl. absol. qui sequitur *custodibusque* etiam priori loco idem dicendi genus postulare videtur. quod si cui *pari praesidio* minus probetur, rectius fortasse videbitur *inde parti* (30, 22.) *praesidio relicta* (cf. T. Livi l. XXX. p. XXI. 2.): nisi forte vel *pari* vel *pars* ex sequente syllaba *prae* natum et scribendum est: „*inde praesidio relicto*".

11. *quacumque incedit:* M. in P additum est m. 2. *incedit.*

13. *quidquid:* PM] quicquid.

— *esse rentur:* M. ēē serentur: P m. 1.

quam Collatiae fecerat. ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. quo simul ventum est, praeco ad tribunum Celerum — in quo tum magistratu forte Brutus erat — populum advocavit. ibi oratio habita nequaquam eius pectoris ingeniique quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiae et miserabili caede, de orbitate Tricipitini, cui morte filiae causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis miseriaeque et labores plebis in fossas elocasque exhauriendas demersae: Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Servi Tulli regis memorata caedis et invecta corpore patris nefandoque vehiculo filia invocatique ultores parentum dii. his atrocioribusque credo aliis, quae praesens rerum indignitas haudquaquam relatu scribtoribus facilia subicit, memoratis incensam multitudinem perpulit ut imperium regi abrogaret exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. ipse iunioribus qui ultro nomina dabant lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus: imperium in urbe Lucretio praefecto urbis iam ante ab rege instituto relinquit. inter hunc tumultum Tullia domo profugit execrantibus quacumque incedebat invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nuntiis in castra perlatis cum re

3. *Celerum:* M. celebrum: P.
10. *demersae:* P. dimersę: M.
12. *Serui Tulli:* PM] Servii Tullii.
— *caedis:* M m. 1.] caedes.
13. *corpore:* PM cod. Rhen. Harl. I.] corpori.
— *nefandoque:* P] nefando.
15. *haudquaquam:* P m. 2. M m. 2. haudquamquam: P m. 1. M m. 1.
— *scribtoribus:* P m. 2. M m. 1.] scriptoribus. — P m. 1.: scribitoribus. cf. T. Livi l. XXX. p. XCIX. 17.
16. *subicit:* PM.
17. *exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis:* PM.
22. *relinquit:* PM.
23. *quacumque incedebat:* PM.
25. *perlatis:* P. — M: *praelatis* (h. e. prius quam Brutus in castra venit): haud scio an rectius.

nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus — senserat enim adventum — ne obvius fieret, eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausae portae exiliumque indictum: liberatorem urbis laeta castra accepere exactique inde liberi regis. duo patrem secuti sunt, qui exulatum Caere in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios tamquam in suum regnum profectus ab ultoribus veterum simultatium, quas sibi ipse caedibus rapinisque concierat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. regnatum Romae ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quattuor. duo consules inde comitiis centuriatis a praefecto urbis ex conmentariis Servi Tulli creati sunt, L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Conlatinus.

9. *simultatium:* PM.
10. *concierat:* M. *concitauerat:* P.
11. *annos quinque et XX:* M. annos quinque et *xl:* P.
14. *ex conmentariis Serui Tulli:* P] ex commentariis Ser. Tullii. — M: *seruii tulli.*
15. *Conlatinus:* PM] Collatinus.

TITI LIVI

AB URBE CONDITA

LIBER II.

I. Liberi iam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. quae libertas ut laetior esset, proxumi regis superbia fecerat. nam priores ita regnarunt ut haut inmerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctae multitudinis addiderunt, numerentur. neque ambigitur quin Brutus idem qui tantum gloriae Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis inmaturae cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs — transfuga ex suis populis — sub tutela inviolati templi aut libertatem aut certe inpunitatem adepta soluta regio metu agitari coepta esset tribuniciis procellis et in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignera coniugum ac libe-

1. *liberi iam hinc populi:* PM. *liberi* in Harl. I. omissum est: sed deesse non potest, cum sequatur „*quae libertas*“.
3. *laetior:* PM. *laeticior:* Harl I. cf. 5, 34. — P m. 1.: laetiores sed. m. 2.: laetior esset.
— *proxumi:* PM] proximi.
5. *partium certe urbis:* PM.
6. *multitudinis:* M m. 1. cod. Rhen. m. 1. Harl. I. Leid. I.] multitudini: (*urbi* enim supplendum est ad *addiderunt*). — M m. 1.: sedes abs auctae multitudinis. m. 2.: sedes ab auctae multitudini. cf. 1, 47. v. 16. *patris.*
10. *regnum extorsisset:* P. in M est *regnum* additum in marg.
11. *conuenarumq.:* P m. 2. M. conuenerumq.: P m. 1.
12. *inuiolati* (non *inuiolandi*) recte se habet propter *adepta.*
15. *pignera:* PM.

rorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum consociasset? dissipatae res nondum adultae discordia forent, quas fovit tranquilla moderatio imperii eoque nutriendo perduxit ut bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre posset. libertatis autem originem inde magis quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. omnia iura omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega fasces habuit, qui non acrior vindex libertatis fuerat quam deinde custos fuit. omnium primum avidum novae libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, iureiurando adegit neminem Romae passuros regnare. deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, caedibus regis diminutum patrum numerum primoribus equestris gradus electis ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur ut in senatum vocarentur qui patres quique conscripti essent: conscriptos videlicet in novum senatum appellabant lectos. id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis iungendosque patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura: et quia quae-

1. *adsuescitur:* P m. 2. aduescitur: P m. 1. M.
5. *ferre posset* (scil. *plebs*): PM Harl. [illegible]] ferre possent.
— *libertatis autem originem:* PM. *libertatis originem autem:* Harl. I.
7. 16. *diminutum:* M] deminutum. cf. 1, 46.
14. *quo plus uirium:* P m. 2. M. quo plus uirum: P m. 1.
17. *electis:* P] lectis (M.). — Sic erat 1, 52. in M m. 1.: ad dictum. m. 2.: ad edictum.
19. *in nouum senatum appellabant lectos:* Voss. I. (*in*, quod etiam in PM omissum est, aeque facile inter *uideli-cet* et *nouum* atque inter *nouum* et *senatum* et excidere poterat et iustum habere locum. nihilo minus improbandum non videtur, quod alterius Harl. librarius deleta voce *lectos* scribere voluit: *conscriptos videlicet nouum senatum appellabant.* sed cf. 23, 23: „*recitato uetere senatu* .. in demortuorum locum legit qui .. curulem magistratum cepissent necdum in senatum lecti essent“.

dam publica sacra per ipsos reges factitata erant nec ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificolum creant. id sacerdotium pontifici subiecere, ne additus nomini honos aliquid libertati cuius tunc prima erat cura officeret. ac nescio an nimis undique eam minimisque rebus muniendo modum excesserint. consulis enim alterius cum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. nimium Tarquinios regno adsuesse. initium a Prisco factum. regnasse dein Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinium velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. pulso Superbo penes Conlatinum imperium esse. nescire Tarquinios privatos vivere. non placere nomen, periculosum libertati esse. hinc primo sensim temptantium animos sermo per totam civitatem est datus sollicitamque suspicione plebem Brutus ad contionem vocat. ibi omnium primum iusiurandum populi recitat, neminem regnare passuros nec esse Romae unde periculum libertati foret. id summa ope tuendum esse, neque ullam rem quae eo pertineat contemnendam. invitum se dicere hominis causa, nec dicturum fuisse ni caritas rei publicae vinceret. non credere populum Romanum solidam libertatem reciperatam

1. *nec ubiubi:* M m. 1. cod. Rhen. m. 1.] ne ubiubi: (cf. 1, 2. v. 12: *nec.*) — P: *nec ubi ibi.* M m. 2.: *nec ubi.*

2. *regem sacrificolum:* P m. 2. M] regem sacrificulum. — P m. 1. Harl. I. littera *l* ut saepe fiebat mutata cum *r: sacrificorum.* cf. 6, 41: *sacrificuli reges.* 35, 48: *sacrificuli uatis modo.* cf. etiam Festus s. h. v. — Contra 9, 34. recte se habet: „*quem tu regem* (M: *legem*) *sacrificiorum crees.*"

3. *subiecere:* P. subiacere: M.

5. *an nimis:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: animis. M m. 1.: ā nimis. Harl. I.: an nimii.

5. *minimisque rebus:* M et P in marg.] minimis quoque rebus. — P: minimis rebus. (Modum illi excessisse videbantur nimis libertatem et undique et minimis rebus muniendo: „dadurch dafs sie dieselbe zu sehr nach allen Seiten hin und in den unbedeutendsten Dingen zu sichern suchten".)

8. *adsuesse:* PM.

— *dein:* PM. — P m. 1.: *seruio.*

11. *Conlatinum:* PM] Collatinum.

13. *hinc:* PM] hic.

21. *reciperatam esse:* PM.

esse. regium genus regium nomen non solum in civitate sed etiam in imperio esse. id officere id obstare libertati. „hunc tu“ inquit „tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. meminimus, fatemur, eiecisti reges. absolve beneficium tuum, aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent cives tui auctore me, sed si quid deest munifice augebunt. amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.“ consuli primo tam novae rei ac subitae admiratio incluserat vocem. dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. et ceteri quidem movebant minus: postquam Spurius Lucretius maior aetate ac dignitate, socer praeter ea ipsius, agere varie rogando alternis suadendoque coepit, ut vinci se consensu civitatis pateretur, timens consul ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione additaque alia insuper ignominia acciderent, abdicavit se consulatu rebusque suis omnibus Lavinium translatis civitate cessit. Brutus ex senatus consulto ad populum tulit ut omnes Tarquiniae gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges eiecerat.

III. Cum haud cuiquam in dubio esset bellum ab Tarquiniis inminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. erant in Romana iuventute adulescentes

3. *meminimus.* — PM: meminimeis.
7. *exonera:* M m. 2. P. — M m. 1.: *ex | honera.* sic paulo post P m. 1. M m. 1.: *h*abiturum.
10. *ciuitatis:* M m. 2. P. ciuitates: M m. 1.
12. *mouebant minus:* PM m. 1. mouebant minas: M m. 2.
— *Spurius:* P m. 2. M m. 2. superius: P m. 1. M m. 1.
13. *agere uarie:* P m. 2. M. age uarie: P m. 1.
15. *postmodum:* P m. 2. M. *postmodo:* P m. 1.
18. *ex sc:* PM. in M est m. 3. supra scriptum *senatus consultu.* cf. 3, 62: *consulto.*
19. *tulit:* M m. 2. P. tullit: M m. 1.
20. *comitiis:* P m. 2. cōmitiis: M. comitens: P m. 1.
23. *spe omnium:* M m. 2. P. spem: M m. 1.
25. *adulescentes ... adulescentium:* PM] adol.

aliquot nec hi tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, aequales sodalesque adulescentium Tarquiniorum, adsueti more regio vivere. eam tum aequato iure omnium licentiam quaerentes libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. regem hominem esse, a quo inpetres, ubi ius ubi iniuria opus sit: esse gratiae locum, esse beneficio: et irasci et ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. leges rem surdam inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti, nihil laxamenti nec veniae habere si modum excesseris. periculosum esse in tot humanis erroribus sola innocentia vivere. ita iam sponte aegris animis legati ab regibus superveniunt sine mentione reditus bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita belli causa, reddita belli materia et adiumentum esset. interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes clam recuperandi regni consilia struere: et tamquam ad id quod agi videbatur ambientes nobilium adulescentium animos pertemptant. a quibus placide oratio accepta est, iis litteras ab Tarquiniis reddunt et de accipiendis clam nocte in urbem regibus conloquuntur.

IV. Vitelliis Aquiliisque fratribus primo commissa res

1. *nec hi tenui loco:* PM] nec ii tenui loco.
5. *regem* in margine M additum est m. 2.
6. *gratiae:* P m. 2. M. gratiam: P m. 1.
11. *errorisbus:* P m. 1.
12. *ita iam sponte aegris animis:* M] ita iam sua sponte aegris animis (P).
16. *adiumentum esset:* M Harl. I.] adiumentum essent (P).
— *legati alii alia:* P m. 2. M. legati alia alia: P m. 1. — Dukerus: *alibi alia*.
17. *recuperandi:* PM] reciperandi.
18. *uidebatur:* P. uidebantur: M.
19. *adulescentium:* PM] adol.
20. *placide:* P m. 2. M. placede: P m. 1.
— *iis:* PM] his.
21. *conloquuntur:* P. conloquuntur: M.
23. *Aquiliisque:* PM] Aquilliisque. cf. 2, 40. 6, 4. ubi item *Aquilius* scriptum est in PM. 27, 3: in Put. Colb. Bamb. 41, 14: in Laurishamensi.

est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat, iamque ex eo matrimonio adulescentes erant liberi Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi adsumunt. praeter ea aliquot et nobiles adulescentes conscii adsumpti, quorum vetustate memoria abiit. interim cum in senatu vicisset sententia quae censebat reddenda bona eamque ipsam causam morae in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent quibus regum asportarent res, omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt evincuntque instando ut litterae sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos non vana ab legatis super rebus tantis adferri? datae litterae, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam cum pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, et cenatum forte apud Vitellios esset coniuratique ibi remotis arbitris multa inter se de novo ut fit consilio egissent, sermonem eorum ex servis unus excepit, qui iam antea id senserat agi, sed eam occasionem, ut litterae legatis darentur quae deprehensae rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. consules ad deprehendendos legatos coniuratosque profecti domo sine tumultu rem omnem oppressere litterarum in primis habita cura ne interciderent. proditoribus extemplo in vincla coniectis de legatis paululum addubitatum est: et quamquam visi sunt commisisse ut hostium loco essent, ius tamen gentium valuit.

V. De bonis regis quae reddi ante censuerant, res in-

2. 4. *adulescentes:* PM] adol.
3. *in societatem:* P m. 2. M. in societate: P m. 1.
4. *aliquot et nobiles:* P] aliquot nobiles (M). — Harl. I.: nobiles aliquot.
5. *memoria abiit:* PM.
6. *bona eamque:* P m. 2. M. bone eamque: P m. 1.
10. *absumunt:* P. adsumunt: M.
11. *nam aliter qui credituros eos:* PM.
12. *super rebus tantis:* PM.
18. *occansionem:* P m. 1.
— *ut litterae legatis darentur quae deprehensae:* PM.
20. *ad deprehendendos:* PM.
22. *ne intercaderent:* M m. 1.
23. *in uincla:* PM] in vincula.
24. *paululum:* PM] paullulum.
26. *de bonis regis* (h. e. regiis) *quae reddi ante censuerant:* PM Harl. I.] de bonis regiis quae *cet.*

tegra refertur ad patres. ibi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. diripienda plebi sunt data, ut contacta regia praeda spem in perpetuum cum iis pacis amitteret. ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti Martius deinde campus fuit. forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa coruibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua ut mediis caloribus solet. ita in vadis haesitantis frumenti acervos sedisse inlitos limo. insulam inde paulatim et aliis quae fert temere flumen eodem invectis factam. post ea credo additas moles manuque adiutum, ut tam eminens area firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. direptis bonis regum damnati proditores sumptumque supplicium, conspectius eo quod poenae capiendae ministerium patri de liberis consulatus inposuit, et qui spectator erat amovendus, eum ipsum

1. *ibi uicti ira:* PM Harl. I.] illi victi ira. — Sed quamquam *ibi* ita dici poterat, ut 2, 2: „*plebem Brutus ad contionem vocat: ibi*" cet. 3, 69: „*in senatum ubi ventum est, ibi vero*": al.: facere tamen non possum, quin hoc loco *ibi* ex repetita syllaba sequente *ui* ortum arbitrer et scribendum esse *hi uicti ira.* cf. T. Livi l. XXX. p. XLIII. §. III.
— *uetuere in publ. redigi:* PM.
2. *plebi sunt data:* P m. 2. M. plebis sunt data: P m. 1.
— *contacta:* P m. 2. M. contecta: P m. 1.
3. *regia praeda:* PM m. 2. regiam praedam: M m. 1.
— *cum iis:* PM] cum his.
— *amitteret:* PM.
4. *fuit hd forte ibi:* P. et in margine eiusdem libri: *hd consecratus* et rell. quae exciderant.
6. *seges:* P m. 2. M. *segis:* m. 1.
— *matura messi:* PM.
8. *uis hominum simul inmissa:* PM.
— *coruibus* (dériv. a curuando): M m. 1. P] corbibus.
9. *aquam:* P m. 1. eadem P m. 1. *in uasis hesitantis:* nec non *paulatim et alius.*
13. *manuq. adiutum:* P m. 2. M. — P m. 1. adiutem. [I. Fr. Gron. malebat *adiutam:* sed *adiutum* rectissime se habet.]
— *ut tam eminens:* PM.
15. *damnati:* P. *dampnati:* M.
17. *et qui spectator:* P m. 2. M m. 2. et quis spectator: P m. 1. M m. 1.
— *amouendus:* P. *admouendus* (h. e. *abmouendus*): M.

fortuna exactorem supplicii dedit. stabant deligati ad palum nobilissimi iuvenes. sed a ceteris velut ab ignotis capitibus consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non poenae magis homines quam sceleris quo poenam meriti essent: illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, patres plebem quidquid deorum hominumque Romanorum esset — induxisse in animum ut superbo quondam regi tum infesto exuli proderent. consules in sedem processere suam missique lictores ad sumendum supplicium. nudatos virgis caedunt securique feriunt, cum inter omne tempus pater — vultusque et os eius — spectaculo esset eminente animo patrio inter publicae poenae ministerium. secundum poenam nocentium ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, praemium indici pecunia ex aerario libertas et civitas data. ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictae quoque nomen tractum ab illo putant: Vindicio ipsi nomen fuisse. post illum observatum ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His sicut acta erant nuntiatis incensus Tarquinius non dolore solum tantae ad inritum cadentis spei sed etiam odio iraque postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus circumire supplex Etruriae urbes,

3. *miserebatque:* P. miserabatque: M. num *miserabūtque?*
4. *quo poena meriti:* P. et paulo post P m. 1.: *ex domo ianua.* m. 2.: *ex domo iunia.*
7. *quidquid deorum hominumq. romanorum esset:* PM. (P m. 1.: quiquid. m. 2. quicquid.)
12. *eminente animo patrio:* PM. (*eminentem esse* h. e. insignem esse inter ceteros. cf. 2, 10: „indem die Aufmerksamkeit Aller darauf gerichtet war, wie sich bei dieser Handlung das Gefühl des Vaters werde zu erkennen geben.“)
15. *pecunia ex:* P m. 2. M. *pecunie ex:* P m. 1.
17. *quidam uindictae.* — PM Harl. I.: quidam uindiciae.
18. *obseruatum ut qui:* PM.
19. *accepti:* P m. 2. M. accepta: P m. 1.
20. *incensus:* P m. 2. M. incentus: P m. 1.
21. *ad inritum:* P. ad iritum: M m. 1. ad irritum: M m. 2.
22. *dolo uiam obseptam:* P m.

orare maxume Veientes Tarquinienses que, ne se ortum eiusdem sanguinis extorrem egentem ex tanto modo regno cum liberis adulescentibus ante oculos suos perire sinerent. alios peregre in regnum Romam accitos: se regem augentem bello Romanum imperium a proximis scelerata coniuratione pulsum. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse, bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. patriam se regnumque suum repetere et persequi ingratos cives velle. ferrent opem, adiuvarent: suas quoque veteres iniurias ultum irent, totiens caesas legiones agrum ademptum. haec moverunt Veientes, ac pro se quisque Romano saltem duce ignominias demendas belloque amissa repetenda minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur suos Romae regnare. ita duo duarum civitatium exercitus ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos secuti Tarquinium. postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit, Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. eodem modo primus eques hostium agminis fuit, praeerat Arruns Tarquinius filius regis; rex ipse cum legionibus sequebatur. Arruns ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde iam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira „ille est vir“ inquit „qui nos extorres expulit patria. ipse en ille nostris decoratus insigni-

2. M. dolore uiam obseptem: P m. 1.
1. *maxume:* M m. 1. P] maxime.
— *ne se ortum eiusdem sang.:* PM. cf. 1. 34: „Ancum Sabina matre ortum“.
3. *adulescentibus:* PM] adol.
— *sinerent:* P m. 2. senerent: P m. 1. *sinirent:* M.
10. *suas qq ueteres:* P.
11. *totiens:* PM] toties.
12. *Romano saltem duce:* P. *romano saltem duci:* M.
15. *duarum ciuitatium:* PM.
20. *agminis:* P. agmini: M.
21. 22. *Arruns:* PM Harl. I.] Aruns. cf. 1, 34.
25. *ipse en ille:* PM. — P in marg.: ipse enim ille. — P: nris.

bus magnifice incedit. di regum ultores adeste." concitat calcaribus equum atque in ipsum infestus consulem diregit. sensit in se iri Brutus. decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus, avide itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter dum hostem volneraret sui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus haerentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul et cetera equestris pugna coepit, neque ita multo post et pedites superveniunt. ibi varia victoria et velut aequo Marte pugnatum est: dextera utrimque cornua vicere, laeva superata: Veientes vinci ab Romano milite adsueti fusi fugatique, Tarquiniensis novus hostis non stetit solum sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita cum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut omissa inrita re nocte ambo exercitus Veiens Tarquiniensisque suas quisque abirent domos. adiciunt miracula huic pugnae: silentio proximae noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem, Silvani vocem eam creditam: haec dicta, uno plus Tuscorum cecidisse in acie, vincere bello Romanum. ita certe inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis. nam postquam

1. *incedit:* P. inced*et*: M m. 2. — *di regum:* P] dii regum.
2. *equum:* P. *equm:* M. — *diregit:* P m. 1.] dirigit (P m. 2.). — M: *consulem ru . . it* mediis litteris erasis. — Harl. I.: *regit.*
3. *erat tum:* P m. 2. M. *erat dum:* P m. 1.
5. *concurrerunt neuter dum host.:* PM. — *uolneraret:* PM] vulneraret.
8. *cetera equestris:* P m 2. — P m. 1.: cetera questris. M m. 1.: ceterae e | quaestris. m. 2.: cetera | quaestris.
8. *coepit neque ita:* M. cepit aeque ita: P.
10. *dextera:* PM] dextra. — *utrimque:* P m. 2. M. utrumque: P m. 1.
11. *Veientes:* M m. 2. P. ueiente: M m. 1.
12. *fusi fugatique:* PM.
15. *Tarquinium atque Etruscos:* PM. Tarquinium Etruscos atque: Harl. I.
16. *inrita re:* PM] irrita re.
17. *tarquien : sisque:* M.
21. *abiere:* M m. 2. P. *abre:* M m. 1.

inluxit nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit triumphansque inde Romam rediit. collegae funus quanto tum potuit apparatu fecit. sed multo maius morti decus publica fuit maestitia eo ante omnia insignis, quia matronae annum ut parentem eum luxerunt, quod tam acer ultor violatae pudicitiae fuisset. Consuli deinde qui superfuerat — ut sunt mutabiles volgi animi — ex favore non invidia modo sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. regnum eum adfectare fama ferebat, quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, et aedificabat in summa Velia, ubi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fieri. haec dicta vulgo creditaque cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo summissis fascibus in contionem escendit. gratum id multitudini spectaculum fuit, submissa sibi esse imperii insignia confessionemque factam populi quam consulis maiestatem vimque maiorem esse. ubi audire iussi sunt, consul laudare fortu-

1. *nec quisquam hostium:* PM.
3. *quanto tum potuit:* PM.
5. *luxerunt:* M. luxeer: P: alterum *e* expunctum.
7. *ut sunt multabiles ulgi animi:* M.
8. *suspicio:* P m. 2. M. suspiciam: P m. 1.
10. *in summā Velia:* M m. 2. nam *ia* est m. 2. scriptum. — P: in summa uella.
11. *ubi:* P. haec vox excidit in M.
— *alto atque munito loco:* P M] alto ac munito loco.
— *arcem inexpugnabilem fieri:* PM Harl. I.] arcem inexpugnabilem fore. — Sed cum hoc loco *fieri* non ab omnibus intelligeretur, iam antiqui librarii pro eo scribi voluerunt *fore:* quo factum est ut in PM Harl. I. Leid. I. utrumque reperiatur „*arcem inexpugnabilem fieri fore*“: in quo id animadvertendum videtur, ut cum ita duae variae lectiones iungerentur, plerumque posterior prioris interpretatio habenda sit.
12. *indignitatem:* P m. 1. — *animo:* M m. 1.
13. *uocato ad consilium:* PM.
14. *escendit:* M m. 1. P. *ascendit:* M m. 2.
— *gratum id multitudini:* M. *tum id gratum multitudinis* spect.: P.
17. *ubi audire iussi sunt:* ex coni. m.] ubi audire iussi. — Harl. I.: *ubi audire iussis:* h. e. *iussi* s. — PM: *ibi audire iussis*, sed in M extremum *s* erasum est.

nam collegae, quod liberata patria in summo honore pro re publica dimicans matura gloria necdum se vertente in invidiam mortem occubuisset. se superstitem gloriae suae ad crimen atque invidiam superesse, ex liberatore patriae ad Aquilios se Vitelliosque recidisse. „numquamne ergo“ inquit „ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut ubi sim quam qui sim magis refferat? non obstabunt Publi Valeri aedes libertati vestrae, Quirites: tuta erit vobis Velia: deferam non in planum modo aedes sed colli etiam subiciam, ut vos supra suspectum me civem habitetis: in Velia aedificent quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.“ delata confestim materia omnis infra Veliam, et ubi nunc Vicaepotae est, domus in infimo clivo aedificata.

1. *quod liberatam patriā:* M m. 1. P. — M: *in sumo honore.*
2. *necdum se uertente inuidia mortem occubuisset:* P: *in* m. 2. additum est. — M m. 1.: *necdum se euertente* (m. 2.: *uertente*) *in inuidia mortē occubisse* (m. 2.: *occubisset*).
5. *Aquilios:* PM] Aquillios. cf. 2, 4.
— *recidisse:* PM] reccidisse.
6. *a uobis:* PM Harl. I.] vobis.
8. *si in ipsa arce:* P. *si ipsa arce:* M.
9. *metui me crederem posse:* PM cod. Rhen. *metui me posse crederem:* Harl. I.
10. *a ciuibus meis:* P m. 2. M. *ac ciuibus meis:* P m. 1.
— *tam leui momento mea apud uos fama:* M. *tam leui momumento mea* cet.: P.
11. *adeone:* M. adeo non: P.
12. *refferat:* M] referat.
— *obstabunt:* P m. 2. M. *obstupabant:* P m. 1.
— *Publi Valeri:* PM] P. Valerii.
13. *libertati:* P m. 2. M m. 2. libertatis: P m. 1. M m. 1.
— PM: quir.
— 15. *Velia:* M m. 2. *uella:* P.
15. *ut uos supra suspectum me ciuem habitetis:* M m. 2. P. *uos supra . . habebitis:* M m. 1.
17. *infra Veliam:* PM.
— *Vicaepotae:* Voss. I. — P: *uicepocae:* M: uicus *publicus* sed *us* et *ublicus* m. 2. in ras. cf. Plut. Popl. 10: ἱερὸν οἰκίας κότας.
18. *aedeficata:* P m. 1.

VIII. Latae deinde leges non solum quae regni suspicione consulem absolverent, sed quae adeo in contrarium verterent ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolae est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum sacrandoque cum bonis capite eius qui regni occupandi consilia inisset, gratae in vulgus leges fuere. quas cum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum deinde comitia collegae subrogando habuit. creatus Sp. Lucretius consul, qui magno natu non sufficientibus iam viribus ad consularia munera obeunda intra paucos dies moritur. suffectus in Lucreti locum M. Horatius Pulvillus. apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt: credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iovis aedes. Valerius Horatiusque consules sortiti uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. aegrius quam dignum erat tulere Valerii necessarii dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis inpedire conati, postquam alia frustra temptata erant, postem iam tenenti consuli foedum inter precationem deum nuntium incutiunt, mortuum eius filium esse funestaque familia dedicare eum templum non posse. non crediderit factum an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus quam ut cadaver ecferri iuberet, tenens postem pre-

4. *Publicolae:* PM.
7. *pertulisset ut:* P. pertul. et: M.
8. *tum deinde:* PM. sed cum *deinde* in antiquis libris haud raro *deiñ* scriptum reperiatur, dubito an Livius *tum demū* scripserit. — P m. 1.: *commitia* et paulo post *suffectos*.
11. *Lucreti:* PM] Lucretii.
13. *Horatium:* P. oratiū: M.
14. *memoria intercidisse:* PM. num *memoriā?*
17. *sorte euenit:* P. sorte uenit: M.
— *aegrius:* M. egregius: P m. 1.
19. *inclyti:* PM] incliti.
— *Horatio:* M m. 2. P. horati: M m. 1.
21. *praecationem:* M.
23. *non crediderint:* M m. 1.
26. *auersus:* P m. 2. — P m. 1.: M: *aduersus* h. e. *abuersus*.
— *cadauer ecferri:* M] cadaver

cationem peragit et dedicat templum. haec post exactos reges domi militiaeque gesta primo anno. inde P. Valerius iterum T. Lucretius consules facti.

IX. Iam Tarquinii ad Lartem Porsennam Clusinum regem perfugerant. ibi miscendo consilium precesque nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis eiusdem sanguinis nominisque egentes exulare pateretur, nunc monebant etiam ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. satis libertatem ipsam habere dulcedinis: nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, aequari summa infimis: nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimae. Porsenna cum regem esse Romae tum Etruscae gentis regem amplum Tuscis ratus Romam infesto exercitu venit. non umquam alias ante tantus terror senatum invasit, adeo valida res tum Clusina erat magnumque Porsennae nomen. nec hostes modo timebant sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa receptis in urbem regibus vel cum servitute pacem acciperet. multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonae in primis habita cura et ad frumentum conparandum missi alii in Vulscos alii Cumas. salis quoque vendendi arbitrium, quia inpenso pretio venibat, in publicum omni sum-

efferri (P). est quidem in M *cadauer haec ferri:* sed eodem pravo emendandi studio et alias verum inductum est. sic 1, 9. in Leid. I. *hec quod* reperitur pro *ecquod:* al. — P: *exhactos* pro *exactos.*

3. *T. Lucretius* cos: PM.

4. *Porsennam:* PM. sed cf. 2, 11.

7. *exulare:* M. exulares: P m. 1.

— *monebant etiam ne:* PM.

10. *expetant:* P m. 2. expectant: P m. 1. exspectant: M.

11. *nihil excelsum nihil quod:* M. nihil excelsū quod: P.

12. *finem regnis:* P. finēs regnis: M m. 1. h. e. et *finem* et *fines.*

13. *cum regem esse Romae tum Etr.:* PM.

17. *suosmet ipsi:* M m. 1. P Harl. I. cod Rhen. *suosmet ipsos:* M m. 2.

22. *Vulscos:* PM Harl. I.] Volscos. — P m. 1.: *alii cumas alis quoque.* m. 2.: aliis.

23. *quia inpenso pretio ueniebat:* P. *quia inpenso praetio ueniebant:* M. — *venibat* scil. *sal.*

— *omni sumpto:* ex coni. Divaei] omne sumptum (I. Fr.

pto ademptum privatis. portoriisque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educent. itaque haec indulgentia patrum asperis postmodum rebus in obsidione ac fame adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent, nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset quam tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Cum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant, urbem ipsam saepiunt praesidiis. alia muris alia Tiberi obiecto videbantur tuta. pons sublicius iter paene hostibus dedit, ni unus vir fuisset Horatius Cocles: id munimentum illo die fortuna urbis Romanae habuit: qui positus forte in statione pontis cum captum repentino impetu Ianiculum atque inde citatos decurrere hostes vidisset trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos obsistens obtestansque deum et hominum fidem testabatur, nequiquam deserto praesidio eos

Gron.). — PM: *omni sumptu.* (Non est cogitandum de salinis Ostiensibus sed de sale iam siccato atque facto qui Romae erat. omnis igitur eius salis copia in publicum sumpta h. e. pecunia ex aerario data empta est, ut minore pretio pauperibus venderetur: „Auch wurde die willkührliche Bestimmung der Salzpreise den Privatpersonen entzogen, nachdem der ganze Vorrath des Salzes vom Senate aufgekauft worden.")

1. *portoriisque:* M Harl. I. — P m. 2.: *portoriis queque.* m. 1. enim *fortoriis* fuerat.
— *plebes.* — PM: *plebe.*

3. *educent:* PM Harl. I.] educarent.

7. *quam tum:* PM.

10. *demigrant:* M m. 2. P. dimigrant: M m. 1.
— *saepiunt:* PM] sepiunt.

11. *sublicius:* P. in M scriptum erat primo *suplicius*, dein *sublicius*, postremo et *p* et *b* expunctum est.

12. *paene.* — M: pene. P m. 1.: poene. — P m. 1.: *cocledis id.* et deinceps m. 1.: *captam..uidesset..hominem..testebatur.*

18. *nequiquam deserto praesidio eos fugere:* M m. 2. *desertos:* m. 1. — Palat. I. Lips.: *deserto eos praesidio fugere.*

fugere: si transitum pontem a tergo reliquissent, iam plus hostium in Palatio Capitolioque quam in Ianiculo fore. itaque monere praedicere, ut pontem ferro igni quacumque vi possint interrumpant: se impetum hostium quantum corpore uno posset obsisti excepturum. vadit inde in primum aditum pontis, insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga obversis comminus ad ineundum proelium armis ipso miraculo audaciae obstupefecit hostis. duos tamen cum eo pudor tenuit Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. cum his primam periculi procellam et quod tumultuosissimum pugnae erat parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos exigua parte pontis relicta revocantibus qui rescindebant cedere in tutum coegit. circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum nunc singulos provocare nunc increpare omnes, servitia regum superborum suae libertatis inmemores alienam oppugnatum venire. cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium ut proelium incipiant circumspectant. pudor deinde commovit aciem et clamore sublato undique in unum hostem tela coniciunt. quae cum in obiecto cuncta scuto haesissent neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, iam impetu

1. *relinquissent:* PM m. 1. Eandem praeteriti formam et alias in antiquis libris repperi: ex. c. 27, 33. ubi in Put. et Colb. *relinquerant.*
2. *itaque monere praedicere:* PM.
3. *quacumque ui possint:* PM] quacunque vi possent. (sed m. 1. in PM *uim* fuerat.)
6. *pugne:* PM. in eisdem *conminus.*
8. *hostis;* M m. 1.] hostes.
9. *Sp. Lartium:* cod. Rhen. — PM: *sp. larcium ac terminium.* — 2, 11. prius nomen in PM *largium* ut apud Graecos scriptum est; alterum et *hermenius* et *herminius:* quod utrumque etiam in graecis manuscr. reperitur.
12. *exigua parte pontis relicta:* P m. 2. M. exiguam: P m. 1. — P: ad proceres & truscorum.
15. *seruitia regum:* P. seruitiae regum: M m. 1. seuitiae: m. 2.
16. *alienam:* M m. 1. P. aliena: M m. 2.
18. *incipiant:* PM Harl. I.
20. *neque ille minus obstinatus ingenti pontem* (P m. 1. ponte) *obtineret gradu:* PM.

conabantur detrudere virum, cum simul fragor rupti pontis simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus pavore subito impetum sustinuit. tum Cocles „Tiberine pater“ inquit, „te sancte precor, haec arma et hunc militem propitio flumine accipias.“ ita sic armatus in Tiberim desiluit multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famae habituram ad posteros quam fidei. grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit datum. privata quoque inter publicos honores studia eminebant: nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid fraudans se ipse victu suo contulit.

XI. Porsinna primo conatu repulsus consiliis ab oppugnanda urbe ab obsidendam versis praesidio in Ianiculo

1. *detrudere:* PM.
4. *te sancte p̄cor*: M. scē precor: P.
5. *propitio flumine:* PM.
6. *desiluit.. tranauit:* PM.
12. *se ipse uictu suo:* P. — M: se ips*um* uict*u* suo: sed *um* et *u* m. 2. in ras.
13. *Porsinna:* P m. 1. M m. 1.] Porsenna (P. m. 2. M m. 2.). — Cum ab hoc inde loco in PM nomen Porsennae m. 1. semper fere littera *i* scriptum reperiatur, non dubitemus hanc alteram formam vere Livianam habere, atque etiam 2, 2. aliquot locos emendare, quamvis ibi in PM *Porsenna* scriptum sit. animadvertisse enim nobis videmur, in primis codicis M librarium, sicubi quid ei obversaretur quod ab vulgari usu abhorrebat, nonnumquam id primo quidem minus diligenter considerasse atque etiam mutare ausum esse: sed cum deinde idem saepius obveniret, tamquam religione quadam ductum ne veram ipsam scriptoris manum depravasse videretur, corrigere non perrexisse. nihilo minus tamen quoniam iure quodam contendi potuit, eam quae apud nos in his rebus observari soleret constantiam antiquis scriptoribus non ubique probatam fuisse et fieri potuisse ut utraque huius nominis scribendi ratio aeque iusta Livio videretur, optimorum librorum auctoritatem secuti suum cuique loco ius tribuendum esse arbitrati sumus. cf. C. L. Schneideri gramm. lat. I. p. 424. T. Livi l. XXX. p. LXXVII. §. X.
13. *repulsus:* P m. 2. M. repulsis: P m. 1. — M: *opugnanda.* — P m. 1.: *ad obsistendam.*

locato ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit, navibus undique accitis et ad custodiam ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et ut praedatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis traicerent: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris sed pecus quoque omne in urbem compelleretur neque quisquam extra portas propellere auderet. hoc tantum licentiae Etruscis non metu magis quam consilio concessum. namque Valerius consul intentus in occasionem multos simul et effusos inproviso adoriundi in parvis rebus neglegens ultor gravem se ad maiora vindicem servabat. itaque ut eliceret praedatores, edicit suis postero die frequentes porta Esquilina, quae aversissima ab hoste erat, expellerent pecus, scituros id hostes ratus quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. et sciere perfugae indicio, multoque plures ut in spem universae praedae flumen traiciunt. P. Valerius inde T. Hermenium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere iubet, Sp. Lartium cum expedita iuventute ad portam Collinam stare donec hostis praetereat, inde se obicere ne sit ad flumen reditus. consulum alter T. Lucretius porta Naevia cum aliquot manipulis militum egressus, ipse Vale-

2. *undique:* P m. 2. M. undeque: P m. 1.
3. *per occasiones:* M. (haec enim vox in antiquis libris et *occassio* et *occansio* scripta reperitur.)
4. *traicerent:* PM Harl. I.] traiiceret. (*milites* est nominativus.)
6. *pecus:* M m. 1. P. pecoris: M m. 2.
10. *inprouiso adoriundi:* PM.
11. *neglegens:* PM] negligens. P m. 1.: *grauem sedamaiora.* — M: *itaque ut eligeret.*
13. *Esquilina.* — PM: *aesquilina.*
17. *P. Valerius inde T. Hermenium*] P. Valerius inde T. Herminium. — PM: *p̄. ualerius. m̄. t. hermenium* (sed in M excidit *t*). *m̄* = in̄ = inde.
18. *Gabina uia.* — P cod. Rhen.: *gabinia uia.* M: *gabinam uiam.* cf. 3, 6.
19. *Sp. Lartium.* — PM: sp. largium.
20. *inde se obicere:* PM cod. Rhen.] deinde. — M: p̄. lucretius.

rius Caelio monte cohortes delectas educit: hique primi apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis versisque in Lucretium Etruscis terga caedit. dextra laevaque hinc a porta Collina illinc ab Naevia redditus clamor. ita caesi in medio praedatores neque ad pugnam viribus pares et ad fugam saeptis omnibus viis. finisque ille tam effuse evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilo minus et frumenti cum summa caritate inopia sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsinna habebat, cum C. Mucius adulescens nobilis, cui indignum videbatur populum Romanum servientem cum sub

1. *Caelio:* PM] Coelio.
— *hique:* PM] iique.
2. *Herminius:* M m. 1. P. *hermenius:* M m. 2.
3. *uersisque in LucretiumEtruscis:* PM et rell. codd.] versisque in Valerium Etruscis (ex coni. Glareani). Etrusci enim, cum Porsenna inter Ianiculum et Tiberim castra haberet, flumine traiecto praeterierant portam Collinam eos campos qui portae Esquilinae proximi essent petentes. dein praeda potiti vident P. Valerium de Caelio monte cum cohortibus quibusdam descendentem. fit pugna et Valerius repellitur. quo facto praedam prae se agentes cum altera parte iam redire ad suos vellent, animadvertunt Lucretium cons. porta Naevia egressum: in eum igitur se vertunt. inter ea T. Herminius tumultu audito iam accesserat et Etruscis in Lucretium versis necdum pugnantibus terga caedit. cum deinde etiam Lucretius et Lartius adessent, praedatores ut his omnibus non pares in medio caeduntur. In errorem et Glareanum et posteriores induxerit vel id, quod *ab Naevia porta clamor redditus* diceretur, quasi Lucretius eodem quo Collina Lartius tempore porta Naevia egressus esset: sed cum Livius portam Naeviam diceret, nihil aliud quam regionem ipsam significare voluit: Lucretium enim iam multo ante porta egressum ipse scripserat: — vel id quod non diceretur *Valerius cessisse:* quamquam hoc aeque per se ex toto loco coniiciendum erat atque illud, Etruscos praeda potitos fuisse.
6. *saeptis:* PM] septis. — P m. 1.: *auagandi.* P m. 2. M: *euagandi.*
10. *Porsinna:* P m. 1. M m. 1.] Porsenna (P m. 2. M m. 2.).
— *C. Mucius:* P. c. mutius: M.
— *adulescens:* PM] adol.

regibus esset nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eundem populum ab isdem Etruscis obsideri quorum saepe exercitus fuderit, itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus primo suá sponte penetrare in hostium castra constituit; deinde metuens ne, si consulum iniussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga fortuna tum urbis crimen adfirmante, senatum adit. „transire Tiberim" inquit, „patres, et intrare si possim castra hostium volo non praedo nec populationum in vicem ultor: maius si di iuvant in animo est facinus." adprobant patres. abdito intra vestem ferro proficiscitur. ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium militibus forte daretur, et scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret, eum milites volgo adirent, timens sciscitari uter Porsinna esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum concursu ad clamorem facto conprehensum regi satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus — tum quoque inter tantas fortunae minas metuendus magis quam metuens — „Romanus sum" inquit „civis, C. Mu-

2. *ab isdem*] ab iisdem. — P m. 2. M: *ab hisdem:* P m. 1.: ab histem.
3. *itaque* h. e. et ita .. ratus.
4. *eam indignitatem:* PM. eam indignationem: Harl. I.
5. *deinde:* P m. 1.] dein (P m. 2. M). — P: *tranfugá.*
8. *senatum adit:* PM. — P m. 1.: *in castra* .. nec populationem.
11. *si di iuuant:* PM] si dii iuvant.
14. *militibus forte daretur:* PM.
15. *eum milites uolgo adirent:* M.
16. *Porsinna:* P m. 1. M m. 1.] Porsenna.
17. *aperiret:* M m. 2. P. aperire: M m. 1.
20. *cum concursu ad clamorem facto conprehensum regi sat.:* P. in M excidit *cum.* — Voss. I. Lips. Leid. II.: concursu ad clamorem facto *cum* conpreh.
22. *metuendus:* P m. 2. M. metuendas: P m. 1.
23. *Romanus sum inquit ciuis.* c. *mucium uocant:* PM. — Harl. I.: *ciues.*

cium vocant: hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est quam fuit ad caedem: et facere et pati fortia Romanum est. nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen si iuvat accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo, ferrom hostemque in vestibulo habeas regiae: hoc tibi iuventus Romana indicimus bellum. nullam aciem nullum proelium timueris: uni tibi et cum singulis res erit.“ cum rex simul ira infensus periculoque conterritus circumdari ignis minutabundus iuberet, nisi expromeret propere quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret: „en tibi“ inquit, „ut sentias quam vile corpus sit his qui magnam gloriam vident:“ dextramque accenso ad sacrificium foculo inicit. quam cum velut alienato ab sensu torreret animo, prope attonitus miraculo rex cum ab sede sua prosiluisset amoverique ab altaribus iuvenem iussisset, „tu vero abi“ inquit, „in te magis quam in me hostilia ausus. iuberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. nunc iure belli liberum te intactum inviolatumque hinc dimitto.“ tunc Mucius quasi remunerans meritum „quan-

1. *occidere uolui:* PM. occidere uoluit: Harl. I.

6. *ferrom:* M m. 1.] ferrum (M m. 2. R). sic in antiquissimo cod. Medic. Tac. hist. 1, 2.: *opus adgredior . . seuom* (m. 1.) *seuum* (m. 2.).

10. *circumdari ignis minutabundus:* P m. 1.] circumdari ignes minitabundus (P m. 2. M). — P: properes. — M m. 1.: *exrom. eret* media littera erasa, m. 2.: *expromeret.*

12. *his qui:* P m. 1. M m. 2.] iis qui (P m. 2.). — M m. 1.: *is qui.*

— *qui magnam gloriam uident:* PM cod. Rhen. — In margine M et codicis Rhen. adscriptum est *petunt.*

13. *dextramque:* M m. 1. P. dextram: M m. 2.

14. *alienato ab sensu torreret animo:* P. alienato absens ut torreret animo: M. — P m. 1.: prosiluisses. — Harl. I.: *ad*mouerique h. e. *ab*moueriq.

16. *tu uero:* M. tum uero: P.

18. *iuberem macte uirtute esse:* PM.

19. *liberum te intactum:* PM. in Harl. I. excidit *te.*

20. *tunc Mucius:* PM Harl. I.] tum Mucius.

do quidem" inquit „est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me quod minis nequisti: trecenti coniuravimus principes iuventutis Romanae ut in te hac via grassaremur. mea prima sors fuit: ceteri, utcumque ceciderit primi, quoad te opportunum fortuna dederit suo quisque tempore aderunt."

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scaevolae a clade dextrae manus cognomen inditum, legati a Porsenna Romam secuti sunt. adeo moverat eum et primi periculi casus quo nihil se praeter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio totiens quot coniurati superessent, ut pacis condiciones ultro ferret Romanis. iactatum in condicionibus nequiquam de Tarquinis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de agro Veientibus restituendo impetratum, expressaque necessitas obsides dandi Romanis si Ianiculo praesidium deduci vellent. his condicionibus conposita pace exercitum ab Ianiculo deduxit Porsinna et agro Romano excessit. patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quae postea sunt

1. *ut beneficio tuleris:* PM. tu beneficio tuleris: Harl. I.
3. *hac uia:* M m. 2. P. hac uiam: M m. 1.
4. *prima:* P m. 2. M. priua: P m. 1.
— *utcumque ceciderit primi:* PM Harl. I. cod. Rhen. (scil. sors: „welch ein Schicksal auch immer der Erste gehabt haben möge")] ut cuique ceciderit primo (recentiores quidam codd.).
— *quoad te:* P Harl. I. quot te: M.
7. *Scaeuolae a clade.* P: scaeuolea cladæ. M m. 1.: scaeuolae clade. m. 2.: scaeuola e clade.
11. *totiens:* PM. — *quod:* P m. 1. M m. 1.
12. *condiciones:* P. conditiones .. conditionibus: M.
— *ultro ferret:* P m. 2. M. ultro ferrent: P m. 1.
13. *nequiquam de Tarquinis:* M m. 1.] nequicquam de Tarquiniis. — P: *nequiquam.*
14. *nequiuerat:* PM. — P m. 1.: *ad* romanis.
15. *ignoraret:* PM.
18. *Porsinna:* M m. 1. P] Porsenna (M m. 2.).

Mucia prata appellata. ergo ita honorata virtute feminae quoque ad publica decora excitatae. et Cloelia virgo una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim transnavit sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere; deinde in admirationem versus supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse, et prae se ferre, quem ad modum si non dedatur obses pro rupto foedus se habiturum, sic deditam inviolatamque ad suos remissurum. utrimque constitit fides: et Romani pignus pacis ex foedere restituerunt, et apud regem Etruscum non tuta solum sed honorata etiam virtus fuit laudatamque virginem parte obsidium se donare dixit, ipsa quos vellet legeret. productis omnibus elegisse inpubes dicitur, quod virginitati decorum et con-

1. *ergo ita honorata uirtute:* PM. sed in M videtur m. 1. fuisse *honerata.* — P m. 1.: obsidiis. m. 2.: obsidibus.

4. *frustrato custodes:* M m. 1. P. frustrata custode: M m. 2. — P m. 1.: hostilium. m 2: hostium.

5. *transnauit:* Portug. *trasnauit* h. e. *trāsnauit:* M. *tranauit:* P. — P m. 1.: ira iratores. m. 2.: ira oratores.

8. *deinde in admirationem:* P m. 2. M m. 2. deinde admirationem: P m. 1. deindin admirationem: M m. 1.

9. *supra:* PM.

11. *sic deditam inuiolatamque:* PM Harl. I.] sic deditam inviolatam. (*Que* rectissime se habet: „die wieder ausgelieferte werde er und zwar unverletzt zurückschicken". interdum quidem haec particula idem fere quod vel *etiam* vel *quoque* significat, nec tamen semper tali interpretatione opus erit. cf. 2, 2.: *minimisque rebus.* 30, 18: *Magoque* [Bekk.: Mago quoque]. 5, 10: *indignioraque:* al.) Ed. Froben.: *sic deditam intactam inviolatamque:* quem ad modum 2, 12: *belli liberum te intactum inuiolatumque* scriptum erat.

15. *laudatamque uirginem parte:* PM.

— *obsidium:* M m. 1.] obsidum (M m. 2. P). idem paulo post.

17. *inpubes:* PM.

— *quod uirginitate decorum:* M] quod et virginitate dec.

sensu obsidium ipsorum probabile erat, eam aetatem potissimum liberari ab hoste quae maxime oportuna iniuriae esset. pace redintegrata Romani novam in femina virtutem novo inde genere honoris statua equestri donavere: in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatae profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos traditus ab antiquis usque ad nostram aetatem inter cetera sollemnia manet bona Porsennae regis vendendi. cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse neque omissam in pace, aut a mitiore crevisse principio quam hic prae se ferat titulus bona hostiliter vendendi. proximum vero est ex is quae traduntur, Porsinnam discedentem ab Ianiculo castra opulenta convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriae arvis commeatu Romanis dono dedisse inopi tum urbe ab longinqua obsidione, ea deinde ne populo inmisso diriperentur hostiliter,

2. *quae maxime oportuna iniuriae esset:* PM.

4. *nouo inde genere:* ex coni. m.] novo genere. — PM Leid. I: *nouo in genere:* saepe enim in antiquis libris *in* pro *in̄* h. e. *inde* scriptum est. — P m. 1.: *equestro.*

7. *mos:* P m. 2. M. mons: P m. 1.

8. *inter cetera sollemnia manet bona Porsennae regis uendendi:* PM Harl. I. cod. Rhen.] inter cetera sollennia manet bonis vendendis bona Porsennae regis vendendi. — Verba *bonis vendendis* manu interpolatrice ab aliquo homine docto, cui integra oratio paulo obscurior videbatur, addita sunt, cum non reperiantur nisi in recentioribus codd. cf. Plut. Popl. c. 19: ὁ δὲ Πορσήνας . . τὸν χάρακα σίτου τε πολλοῦ καὶ χρημάτων γέμοντα παντοδαπῶν παρέδωκε τοῖς Ῥωμαίοις· διὸ καὶ καθ᾽ ἡμᾶς ἔτι πωλοῦντες τὰ δημόσια πρῶτα κηρύττουσι τὰ Πορσήνα χρήματα, τιμὴν τῷ ἀνδρὶ τῆς χάριτος ἀΐδιον ἐν τῇ μνήμῃ διαφυλάττοντες.

12. *ex is quae:* M m. 1. P] ex iis quae. — M m. 2.: ex *h*is quae.

13. *Porsinnam:* P m. 1. M m. 1.] Porsennam.

— *discedentem:* PM. *descendentem:* Harl. I.

— *castra opulenta:* P. castra *ino*pulenta: M. sed litterae *ino* m. 2. in ras. sunt.

15. *tum urbe:* M m. 2. tum urbem: M m. 1. P.

16. *ne populo inmisso:* PM.

venisse bonaque Porsinnae appellata, gratiam muneris magis significante titulo quam auctionem fortunae regiae, quae ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello Porsinna, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Arruntem Ariciam oppugnatum mittit. primo Aricinos res nec opinata perculerat. arcessita deinde auxilia et a Latinis populis et a Cumis tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. proelio inito adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanae cohortes arte adversus vim usae declinavere paululum effuseque praelatos hostes conversis signis ab tergo adortae sunt. ita in medio prope iam victores caesi Etrusci. pars perexigua duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt. ibi benigne excepti divisique in hospitia. curatis volneribus alii profecti domos nuntii hospitalium beneficiorum: multos Romae hospitium urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt.

XV. P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules

1. *Porsinnae:* M m. 1.] Porsennae. — *gratiam muneris:* P m. 2. gratia muneris: P m. 1. M. — M m. 1.: significant | et titulo.
3. *in potestatem:* M. in potestate: P. cf. 24, 1: *portus in potestatem Locrensium esset:* ex opt. codd.
4. *Porsinna:* P m. 1. M m. 1.] Porsenna.
5. *Arruntem:* PM] Aruntem. — P m. 1.: oppugnatom. et paulo post: *nec oppinato.*
11. *usae:* P. — M m. 1.: *sae.* M m. 2. et cod. Rhen.: *se:* qua re B. Rhenanus *nisae* scribere voluit.
11. *paululum:* PM] paullulum. — Dein in PM *adhorte*, et in M *inhermes.*
15. *supplicum:* PM. *supplicium:* Leid. 1.
16. *uolneribus:* M] vulneribus.
17. *domos:* M et P in marg. — *domus:* P.
18. *hospitium:* M m. 1.] hospitum. cf. 4, 35.
20. *P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola cōs facti:* P. atque idem in M scriptum est nisi quod ibi *spurius publius lucretius.* verum tamen Drakenborchius, cum in quibusdam Livianis libris et alio-

facti. eo anno postremum legati a Porsinna de reducendo in regnum Tarquinio venerunt: quibus cum responsum esset missurum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissimus quisque e patribus: non quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos patrum ad eum missos quam legatis eius Romae daretur responsum, sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur, cum ille peteret quod contra libertatem populi Romani esset, Romani nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent cui nihil negatum vellent. non in regno populum Romanum sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius portas quam regibus patefacere. ea esse vota eam esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa

rum consulum nomina reperirentur, et ut Livius cum Dionysio consentiret, I. Fr. Gronovium secutus scribendum censet: *M. Horatius et P. Valerius Publicola, inde Sp. Lartius et T. Herminius consules facti.* sed praenomina in antiquis libris haud raro multis modis scribebantur et quae praeter ea leguntur nomina aut ex male intellecto *inde et* videntur orta aut a librariis litterarum graecarum peritis addita. totus enim locus ostendit, Livium de duobus tantum consulibus atque uno anno cogitasse, nec hoc uno loco Livius ab Dionysio aliisque dissentit.

1. *Porsinna:* P m. 1. M m. 1.] Porsenna. — P. m. 1.: misurum ad regnum senatum.

4. *e patribus:* P m. 2. M m. 2. et patribus: P m. 1. M m. 1.

8. *neu in tantis:* M cod. Rhen. et P in marg. — P: *neuitandis.* Hark. 1.: *ne in tantis:* sed in hoc libro verba „*sed ut in perp. m. e. r. finiretur*“ omissa sunt.

13. *hostibus potius portas quam regibus patefacere:* P] hostibus potius quam regibus portas patefacere. — Scriptum quidem erat in P aeque atque in M et cod. Rhen.: *hostibus potius quam portas regibus patefacere:* sed in P iam m. 1. signa nota adscripta sunt quae eam quam supra proposuimus veram esse verborum structuram docerent. — *ea esse uota eam esse uoluntatem omnium:* ex coni. B. Rhenani] eam esse voluntatem omnium (P). — M cod. Rhen.: *eam ea esse uota esse uoluntatem omnium.* cf. T. Livi l. XXX, p. LXIX, § 2.

urbe finis, idem urbi sit. proinde si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse orare. rex verecundia victus „quando id certum atque obstinatum est“ inquit, „neque ego obtundam saepius eadem necquiquam agendo, nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est frustrabor. alium hinc, seu bello opus est seu quieto exilio, quaerant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat“. dictis facta amiciora adiecit. obsidium quod reliquum erat reddidit, agrum Veientem foedere ad Ianiculum icto ademptum restituit. Tarquinius spe omni reditus incisa exulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit: Romanis pax fida ita cum Porsinna fuit.

XVI. Consules M. Valerius P. Postumius. eo anno bene pugnatum cum Sabinis: consules triumpharunt. maiore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos et ne quid simul ab Tusculo, unde et si non apertum suspectum tamen bellum erat, repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum T. Lucretius iterum consules facti. seditio inter

1. *saluam esse uellet:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: *esse esse uellet.* M m. 1.: *esset uellet.*
4. *necquiquam:* M], nequicqu. — *Necquiquam* idem est quod et *nequiquam:* „*so will ich mich nicht damit abmühen, noch öfter dieselbe Forderung und doch immer ohne Erfolg an euch zu richten*“. idem *nequiquam* etiam docet, ad *obtundam* suppleri non posse *vos*, quasi L. dicere voluerit: „*ich will euch nicht damit beschwerlich fallen*“: sed fortasse *animi mei vigorem* ut 5, 18: vel simile quid.
5. *spe auxilii:* P. spē auxilii: M.
6. *seu quieto exilio:* P m. 2.] seu quiete, exsilio. — P m. 1. Harl. 1.: *seu quieto exillo.* M; seu quiete exillo. m. 2.: seu quiete exilio. m. 3.: seu quiete auxilio. — P: querat locum.
8. *obsidium:* P] obsidum. — M: *reliqum.*
10. *spe omni:* P. spem: M m. 1. — M: *octauū.* — P m. 1.: *tusculus.* — M: *habiit.*
12. *cum Porsinna:* P m. 1. M m. 1.] cum Porsenna.
13. *cons. m. ualerius:* M. *cōs. m. ualerius.* P.
17. *oriretur:* P m. 1.] oreretur (P m. 2). — M: *oretur*, sed iam m. 1. *ri* supra scriptum est. dein M: *P ualerius quartum* (m. 2.: *quarto*). P: *quartum.*

belli pacisque auctores orta in Sabinis aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attius Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romae nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur nec par factioni esset, ab vico Rigillo magna clientium comitatus manu Romam transfugit. his civitas data agerque trans Anienem: vetus Claudia tribus — additis post ea novis tribulibus qui ex eo venirent agro — appellata. Appius inter patres lectus haud ita multo post in principium dignationem pervenit. consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti cum ita vastatione dein proelio adflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus anno post Agrippa Menenio P. Po-

2. *ad Romanos:* P m. 2. M. *ad romanis:* P m. 1.
— *namque Attius Clausus:* PM (nisi quod P: nam. q̄.). Tac. Ann. 4, 9. 12, 25: *Attus Clausus.* cf. etiam Suet. Tib. 1. — P: *Appio Claudio.* M m. 1.: *opio.* m. 2: *apio claudio.* sic paulo post M: *apius.*
5. *ab uico Rigillo*] ab Regillo. — M m. 1.: *ab cīī. rigillo.* M m. 2. P: ab eñ rigillo: h. e. *ab eneo rigillo.* alii Drakenb. codd.: *ab eon regillo.* in his omnibus latere vocem *uico* recte videtur Iac. Gronovius vidisse. cf. 2, 62: incendiis deinde non villarum modo sed etiam *vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini* excitati cet. cf. etiam T. Livi l. XXX p. LXVII. §. 8.
6. *uetus Claudia tribus:* PM Harl. I. et rell. codd. — B. G. Niebuhrius (hist. rom. I. p. 622. ed. III.) scribendum censet *trans Anienem veterem,* cum nusquam hec vetus nec nova Claudia tribus dicerentur. W. Wachsmuth. (p. 258.) nihil mutatum vult. Sed Livius videtur dicere voluisse, *veterem* Claudiam tribum appellatos esse eos qui una cum Attio Clauso Romam commigrassent, „*die Alt-Claudier*“, cum nomini novae Claudiae tribus adscriberentur *novi tribules* qui ex eodem agro Sabino posthac accessissent. cf. Sueton. Tib. 1.
7. *nouis tribulib.:* M m. 1. nonis tribubus: m. 2.
9. *principium:* M m. 1.] principum.
11. *dein proelio adflixissent:* PM. — P m. 1.: opus. m. 2.: opes.
14. *Menenio:* P. manenio: M. — P m. 1.: miritur. m. 2.: mor.

stumio consulibus moritur gloria ingenti copiis familiaribus adeo exiguis ut funeri sumptus deesset: de publico est datus. luxere matronae ut Brutum. Eodem anno duae coloniae Latinae Pometia et Cora ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam conpulsum est. nec magis post proelium quam in proelio caedibus temperatum est: et caesi aliquanto plures erant quam capti et captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, ira belli abstinuit. et hoc anno Romae triumphatum.

XVII. Secuti consules Opiter Verginius Sp. Cassius Pometiam primo vi deinde vineis aliisque operibus oppugnarunt. in quos Aurunci magis iam inexpiabili odio quam spe aliqua aut occasione coorti cum plures igni quam ferro armati excucurrissent, caede incendioque cuncta conplent: vineis incensis multis hostium vulneratis et occisis consulum quoque alterum — verum nomen auctores non adiciunt — gravi volnere ex equo deiectum prope interfece-

2. *de publico est datus:* (scil. sumptus): PM et rell. codd.] de publico est elatus.

4. *Auruncos .. Auruncis:* PM.

9. *aliquanto plures:* PM. aliquanto plus: Harl. I. — P m. 1.: tredenti. m. 2: trecenti.

10. *ne ab obsidibus quidem:* PM.

11. *ira belli abstinuit:* PM. *ira belli obstinuit:* Harl. I. Leid. I.

13. *Opiter Verginius:* PM Harl. I.] Opiter Virginius. — M: sp. casius. — M m. 1. P: primo ut deinde.

15. *inexpiabili odio:* M m. 2. P. inexpugnabili odio: M m. 1. — PM: cohorti.

17. *excucurrissent:* P. *excucurissent:* M.

19. *uerum nomen auctores non adiciunt:* ex coni. m.] sed utrum, nomen auctores non adiiciunt (ex coni. Lipsii). PM et rell. codd.: *sed uerum nomen* cet. cum enim ab initio *uerum* scriptum esset, aliquis adscripsit *sed*, ne *uerum* pro adiectivo haberetur: quo factum est ut paulo post utrumque *sed uerum* in orationem reciperetur, ut 2, 7: *fieri fore:* multaque alia eius generis. nam quod Lipsius scripsit, propter *nomen* vix ferendum videtur.

20. *graui uolnere:* M.] gravi vulnere. — P: uolnerae ex aequo.

runt. Romam inde male gesta re reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitae relatus. interiecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, cum ira maiore belli tum viribus etiam auctis Pometiae arma inlata. et cum vineis refectis aliaque mole belli iam in eo esset ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus foede dedita urbe quam si capta foret Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii: oppidum dirutum, ager veniit. consules magis ob iras graviter ultas quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium et T. Lartium consules habuit. eo anno Romae cum per ludos ab Sabinorum iuventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope proelium fuit, parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbantur. supra belli

1. *male gesta re reditum:* P. male gestam rem deditum: M.
2. *relatus:* ex coni. Dukeri. P M et rell. codd.: *relictus.* (Idem mendum factum est 2, 20. in quibusdam Drak. codd. 2, 6: in Harl. I. scriptum est *ducibus* pro *duabus.* 2, 10: in eodem *dictum* pro *datum:* al.)
3. *supplendoq. exercitui:* PM. supplendoq. exercitum: Harl. I. cf. 30, 13: „*victoriam suam augendo*". 21, 54: „*equites quoque tegendo*".
4. *cum ira maiore bellum:* PM Harl. I. *belli:* Harl. II. Haverc. — M: arma in | inlata. — P: diditio. m. 2.: deditio.
8. *passim:* P. *pasim:* M.
9. *coloni alii:* PM.
— *oppidum dirutum:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: dirui-tum. M m. 1.: diritum.
10. *ager ueniit:* M m. 2. P. *ager uenit:* M m. 1.
12. *Postumum Cominium:* Sigon. — P m. 2. M: postumium cominium. P m. 1.: posttumium comunium. — P M: *T. Largium:* cf. 2, 10. 11. — M: romae quam p ludos.
16. *spectare res uidebantur:* P] spectare res videbatur (M). cf. 29, 6: *spes autem adfectandae eius rei ex minima re adfulsit.*
— *belli Sabini:* Harl. II. Haverc.] belli Latini (PM et rell. codd.). — Cum Livius de *Sabinis* modo dixerit, *Latinorum* populorum deinceps mentionem faciat, nec *bellum Sabinum* sed *metum belli imminentis* scripserit, vix cuiquam videtur dubium esse pos-

Sabini metum id quoque accesserat, quod triginta iam coniurasse populos concitante Octavio Mamilio satis constabat. in hac tantarum expectatione rerum sollicita civitate dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno nec quibus consulibus — quia ex factione Tarquiniana essent, id quoque enim traditur — parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum Sp. Cassium magistrum equitum creatos invenio. consulares legere: ita lex iubebat de dictatore creando lata. eo magis adducor ut credam Lartium, qui consularis erat, potius quam M'. Va-

se, quia in Harl. II. et Hav., qui libri in nominibus ipsis haud raro unice verum proferunt, recte scriptum sit *belli Sabini*.

1. *quod triginta:* P m. 2. M. quadringiata: P m. 1. quadraginta: Harl. I.

2. *OctauoMamilio:* PM. cf. 1,49.

5. *quibus consulibus:* Leid. II. — PM Leid. I. cod. Rhen.: *quibus facti consulibus*. Harl. I.: *quibus factum consulibus*. — Si *facti* a Livio scriptum non est, non erit difficile nobis persuadere, id ex voce paulo post sequente *factione* quoquo mendo iam in priorem locum irrepsisse. sed cum illa vox in optimis quibusque codd. reperiatur, et in verbis *nec quo anno nec quibus consulibus* alterum sane supervacaneum sit, cum annus ex ipsis consulum nominibus cognoscendus fuerit, facere non possum quin hoc loco maius aliquod mendum latere putem. quod si Livius ab initio scripsit *sed nec quo anno nec cuius facti causa consulibus parum creditum sit nec quis* cet: omnia iam aperta sunt. L. l. XXX. p. LVIII.

5. *Tarquiniana:* P Harl I. Leid. I.] Tarquinia (M). sic legimus apud Livium 4, 29. *imperia Postumiana:* apud A. Gellium 1, 13. *Postumia imperia*.

6. *quis primum dictator:* PM. Quamquam Livium adverbio *primum* haud raro pro adiectivo usum esse optimi codd. multis locis docent, tamen hoc potissimum loco *primum* librariis deberi arbitrer. nam paulo ante *primum* pro *tum primum* haberi potest, nec loco paulo post sequente *creato dictatore primum Romae* perinde offendor.

8. *T. Lartium.* — PM: *t. largium*. sic etiam paulo post. — P m. 1.: creatus inuenio .. latam eo magis.

11. *M' Valerium:* Harl. I. — M: *m. ualerium marci fuftum uolesi nepotem*. P: *m̄. ua-*

lerium M. filium Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus appositum. qui si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium spectatae virtutis et consularem virum legissent. Creato dictatore primum Romae postquam praeferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim ut in consulibus qui pari potestate essent, alterius auxilium neque provocatio erat, neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam creatus Romae dictator eo magis quod propter se creatum crediderant, metum incussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque ut veniam erroris hominibus adulescentibus darent, responsum ignosci adulescentibus posse, senibus non posse qui bella ex bellis sererent. actum tamen est de pace impetrataque foret, si quod inpensae factum in bellum erat, praestare Sabini — id enim postulatum erat — in animum induxissent. bellum indictum. tacitae indutiae quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius M'. Tullius. nihil dignum memoria actum. T. Aebutius deinde et C. Vetusius. his consulibus Fidenae obsessae, Crustumeria capta. Prae-

lerium. m̄. f. ufium uolesi nepotem.

2. *qui si maxime:* M. quisinmaxime: P m. 1. — P m. 1: m̄. ualelrium spectare. — M m. 1.: legessent.

5. *creato dictatore:* PM. num dictatori?

10. *Romae:* P. *roma:* M. cf. 1, 36.

13. *adulescentibus:* PM] adol.

16. *inpensae:* M et P in marg. — inpensa: P.

17. *Sabini:* P in marg. —. M m. 1. cod. Rhen.: *sabinium* h. e. *sabini* et *sabinum* (M m. 2. P).

20. *consules Servius Sulpicius Manius Tullius:* Sigon. — PM: *cons. seruilius sulpicius. m̄. mālius* (M: *manlius*) *tullus.*

21. *memoria:* M m. 2. P. — m. 1. videtur in M fuisse *memoriam.* cf. 4, 37.

— *T. Aebutius.* — P: *t. ebutius deinde et c̄. uetusius his cons. fidaenae:* sed postremum *e* erasum est. M: *t. ebueius deinde. c̄. uetusius ueturius uetusius hiis cons. ne obsesse:* et *fide* supra *ne.*

neste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum gliscens iam per aliquot annos dilatum. A. Postumius dictator T. Aebutius magister equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt, et quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit quin extemplo confligerent. ergo etiam proelium aliquanto quam cetera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem adfuere sed suismet ipsis corporibus dimicantes miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie sine vulnere praeter dictatorem Romanum excessit in Postumium prima in acie suos adhortantem instruentemque Tarquinius Superbus — quamquam iam aetate et viribus erat gravior — equum infestus admisit, ictusque ab latere concursu suorum receptus in tutum est. et ad alterum cornu Aebutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat, nec fefellit veniens Tusculanum ducem, contra quem et ille concitat equum: tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Aebutio traiectum sit, Mamilio pectus percussum. hunc quidem in secundam aciem Latini recepere, Aebutius cum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux nihil deterritus volnere proelium ciet, et quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exulum Ro-

2. *gliscens:* M m. 2. P. *eliscens:* M m. 1.
— *Aulus Postumius:* cf. 2, 21. — PM: *aurelius postumius dictator titus aebutius.*
8. *grauius atque atrocius:* PM.
9. *suismet ipsis corporibus:* PM et rell. codd.] suismet ipsi corporibus (I. Fr. Gron.)
11. *hac aut illa ex acie:* PM. *aut hac aut illa ex acie:* Leid. I. Harl. I. — P m. 1.: *in acies suos.*
13. *adhortantem instruentemq.:* PM.
17. *Octauium Mamilium:* P. *octouium manilium:* M. — P: *ebutius.* M: *ebucius.* sed paulo post PM: *ebutio..ebutius.*
19. *uis infestis uenientium hastis:* PM.
22. *brachio:* P. bracchio: M.
23. *uolnere:* PM] vulnere.

manorum, cui Luci Tarquini filius praeerat. ea quo maiore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis M. Valerius Publicolae frater conspicatus ferocem iuvenem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie domestica etiam gloria accensus, ut cuius familiae decus eiecti reges erant eiusdem interfecti forent, subdit calcaria equo et Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere invectum in exulum aciem ex transverso quidam adortus transfigit, nec quicquam equitis volnere equo retardato moribundus Romanus labentibus super corpus armis ad terram defluxit. dictator Postumius postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit, cohorti suae, quam delectam manum praesidii causa circa se habebat, dat signum ut quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem et restituta acies. cohors dictatoris tum primum proelium iniit: integris corporibus animisque fessos

1. *cui luci tarquini. f. pent:* M m. 1. P. cui lucius tarquinius. f.: M m. 2.
— *ea quo maiore pugnavit ira:* P m. 1. M m. 1.] a quod mai. — Cf. 1, 25: „Romani Horatium accipiunt eo *maiore* cum gaudio *quo prope* metum res fuerat.“ Tac. hist. 2, 11: „sed *quo plus* virium ac roboris, e fiducia tarditas inerat“. — P m. 2: *eo quo maiore*. M m. 3: *eo que maiore*. — *ea* non videtur h. l. significare *ea parte*, sed *ob eam rem*. cf. 30, 34: „congruens clamor *eaque* maior et terribilior“. Plaut. Pers. 5, 1. 4. cf. etiam T. Livi l. XXX. p. XCVII. 26.
6. *in prima exulum acie:* P. *in primam exulum aciem:* M.
7. *decus eiecti reges:* M m. 2. decus *electi* reges: m. 1. — P: decus *lecti* reges.
9. *petit:* PM.
11. *ex transuerso quidam adhortus transfigit ne | quicquam:* M.
12. *uolnere:* PM] vulnere. — P m. 2: *labentibus*. m. 1.: *labentis*.
16. *quam delectam manu:* P. *quam detectam manum electa manu:* M. ob eam rem Rhen.: *quam de electa manu.*

adorti exules caedunt. ibi alia inter proceres coorta pugna. imperator Latinus ubi cohortem exulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans tanto vi maiore quam paulo ante magister equitum cum hostium duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, et ipse inter spoliandum corpus hostis verruto percussus, cum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. tum ad equites dictator advolat obtestans ut fesso iam pedite descendant ex equis et pugnam capessant. dicto paruere. desiliunt ex equis, provolant in primum et pro antesignanis parmas obiciunt. recipit extemplo animum pedestris acies, postquam iuventutis proceres aequato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. tum demum inpulsi Latini perculsaque inclinavit acies. equiti admoti equi ut persequi hostem posset. secuta et pedestris acies. ibi nihil nec divinae nec humanae opis dictator praetermittens aedem Castori vovisse fertur ac pronuntiasse militi praemia, qui primus qui secundus castra hostium intrasset: tantusque ardor fuit, ut eodem impetu quo fuderant hostem Romani

1. *adorti exules:* P. ad*h*orti exules: M. idem M: *cohorta pugna.* Contra P paulo post m. 1.: *coortem exulum.* m. 2.: *cohortem.* — P: *ibi ali inter procres.* sed eadem m. 1. emend.: *alia.*

5. *ueste:* M. *uestem:* P.

6. *paulo:* PM] paullo. — P m. 1.: per latos. m. 2.: per latus. — M m. 1.: inter spoliamdum.

7. *proelium iniit:* PM. *init:* Harl. I.

9. *uerruto:* M m. 1. P] veruto.

10. *exspirauerit:* P] exspirarit. — M: *expirauerit.*

12. *capessant:* P m. 2. M. capescant: P m. 1.

13. *et pro antesignanis:* M et P in marg. *et pro antesignis:* P.

17. *equiti admoti equi:* P m. 2. Harl. I. cod. Rhen. — P m. 1.: *equiti admoti equia ut pseqvia hostē posset.* M m. 1.: *equiti admoti ut psequi hostem posset.* m. 2.: *equitum admoti equi ut* cet.

19. *humanae opis:* M. *humanae opus:* P.

22. *ut eodem impetu:* M m. 2.

castra caperent. hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. dictator et magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. consules Q. Cloelius et T. Lartius, inde A. Sempronius et M. Minucius. his consulibus aedis Saturno dedicata, Saturnalia institutus festus dies. Aulus deinde Postumius et T. Verginius consules facti. hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. tanti errores implicant temporum aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo sed etiam auctorum digerere possis. Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. mortuus Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. eo nuntio erecti patres erecta plebes. sed patribus nimis luxuriosa ea fuit laetitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, iniuriae a primoribus fieri coepere. eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est. Romae tribus una et viginti factae. aedes Mercuri dedicata est idibus Mais.

P. eodem impetum: M m. 1.
4. *cōs. quintus cloelius et t. larcius:* PM. nisi quod in M *doelius.*
— *et M. Minucius:* PM.
5. *Saturnalia institutus festus dies:* PM.
6. *Aulus deinde Postumius:* PM.
— *et T. Verginius cōs.:* PM.
9. *collega:* P m. 2. M. collegam: P m. 1. — P m. 1.: *fuit.* m. 2.: *fuerit.*
11. *nec qui consules secundum quosdam:* P. *nec qui consulibus secundum quosdam:* M. — M: auctorem.
15. *Tarquinii:* P m. 2. M. tarquinio: P m. 1.
— *mortuus Cumis quo:* M. *mortuus Cumis & quo:* P. num *mortuus Cumis est quo?*
17. *erecti patres, erecta plebes:* PM. — P m. 1.; luxoriosa.
22. *tribus una et uiginti factae.* Harl. II. — P: tribus una et XXX factae. M: trib. | et XXX facta.
— *Mercuri:* PM] Mercurii.
23. *idibus Mais:* P] idibus Maiis. — M: idibus ma*ii*: sed *ii* m. 2. in ras.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax neque bellum fuerat: nam et Volsci conparaverant auxilia quae mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset, et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Vulscoque contenderet. hac ira consules in Vulscum agrum legiones duxere. Vulscos consilii poenam non metuentes nec opinata res perculit. armorum inmemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductae legiones. nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium, rursus occultum parant bellum Hernicis in societatem armorum adsumptis. legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta cladis Latinos ira odioque eius quicumque arma suaderet ne ab legatis quidem violandis abstinuit. conprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus indicatumque est Vulscos Hernicosque parare bellum Romanis. relata re ad senatum adeo fuit gratum patribus, ut et captivorum sex milia Latinis remitterent et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus traicerent. enim vero tum

3. *quae mitterent Latinis:* supplendum est *et misissent ni* cet.

5. *Vulscoque:* PM] Volscoque. — Sic paulo post *uulseum agrum..uulscos.* — P: *nec oppinata.*

9. *inde abductae:* P. *in abducte:* M.

11. *in societatem armorum* (P m. 1.: armoris) *adsumptis:* PM.

13. *accepta cladis:* PM] accepta clades.

15. *conpraehensos:* M.

16. *indicatum est uulscos:* M. sed iam m. 1. supra *est* additum *quae.*

17. *relata re ad senatum adeo fuit gratum patribus:* P m. 2. M, *relata res:* P m. 1. Harl. I. — Alii codd. Drak.: *relata res . . grata.*

18. *sex milia:* PM] sex millia.

20. *traicerent:* PM et rell. codd.] reiicerent (ed. Frob.). Cum Livius in simili re saepissime verbo *reiciendi* usus sit, vix dubium videatur quin hoc etiam loco pro eo quod in omnibus codd. inest, cum edit. Froben. scribendum sit *reicerent.* nihilo minus tamen aliqua dubitatio me tenet, num Livius id quod per se voce *reiciendi* significatur, hoc lo-

Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Iovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque qui captivorum remissi ad suos fuerant magna circumfusa multitudo venit. pergunt domus eorum apud quem quisque servierant, gratias agunt liberaliter habiti cultique in calamitate sua. inde hospitia iungunt. numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit.

XXIII. Sed et bellum Vulscum imminebat et civitas secum ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio maxime propter nexos ob aes alienum. fremebant se foris pro libertate et imperio dimicantes domi a civibus captos et oppressos esse, tutioremque in bello quam in pace et inter hostis quam inter cives libertatem plebis esse: invidiamque eam sua sponte gliscentem insignis unius calamitas accendit. magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum proiecit: obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac macie perempti: ad hoc promissa barba et capilli efferaverant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse

eo maiore aliqua vi dicere voluerit, ut consules non tam *reicere* Latinorum rem ad novos magistratus voluisse viderentur, quasi ipsi ei vacare noluissent, quam eam illis commendare atque probandam proponere, ut cum ipsi aliarum et gravium rerum curis occupati rem peragere non potuissent, ita quidem ostenderent, se rei Latinorum favere et consultum velle.

3. *qui captiuorum:* P m. 2. M. cui captiuorum: P m. 1.

4. *pergunt domus:* P m. 1. Leid. I.] pergunt domos.

5. *seruierant:* PM.

9. *bellum uulscum:* PM] bellum Volscum.

10. *flagrabat:* M m. 2. fraglabat: M m. 1. P. — M: *premebant* pro *frem.* — P m. 1.: a ciuib*is*.

14. *et inter hostis:* PM] inter hostes.

15. *gliscentem:* P. cliscentem: M.

16. *cum omnium maiorum suorum insignibus;* PM. Lipsius restituit *malorum.* — M m. 1.: qualore. m. 2.: *squalore.* M m. 1.: *pempti.* m. 2.: *pempt'.*

19. *promissa:* M m. 1. P. prolixa: M m. 2.

20. *et ordines duxisse agebant:* M. *et ordine duxisse aieb.:* P.

aiebant aliaque militiae decora vulgo miserantes eum iactabant: ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. sciscitantibus unde ille habitus unde deformitas, cum circumfusa turba est prope in contionis modum, Sabino bello ait se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore inperatum aes alienum fecisse: id cumulatum usuris primo se agro paterno avitoque exuisse deinde fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad corpus: ductum se ab creditore non in servitium sed in ergastulum et carnificinam esse. inde ostentare tergum foedum recentibus vestigiis verberum. ad haec visa auditaque clamor ingens oritur. non iam foro se tumultus sustinet. sed passim totam urbem pervadit. nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, inplorant Quiritium fidem. nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. magno cum periculo suo qui forte patrum in foro erant in eam turbam inciderunt, nec temperatum manibus foret, ni propere consules P. Servilius et Ap. Claudius ad conprimendam seditionem intervenissent. at in eos multitudo versa ostentare vincula sua deformitatemque aliam. haec se meritos dicere exprobrantes suam quisque alius alibi militiam, postulare multo minaciter magis quam suppliciter ut senatum voca-

4. *cum circumfusa turba est:* M] cum circumfusa turba esset. cf. 8, 8: *cum descensum in aciem est.* 45, 34. al. — M m. 1.: *non fructum.*
7. *iniquo suo tempore:* M m. 1. P. iniquū: M m. 2. — Paulo post M: *exuisse se deinde.*
14. *se tumultus sustinet:* PM] continet (Harl. 1.).
15. *nexu vincti solutiq. se undique:* P. — M m. 1.: inexsui uinctis solutiq. secundiq. m. 2.: innexsui *cet.* — num *inde nexu?*
16. *inplorant Quiritium fidem:* M m. 1. P. inprobant: M m. 2.
21. *et App. Claudius.* — PM: *et a. p̄. claudius.*
22. *at in eos:* M m. 2. Harl. 1.] in eos (P). M m. 1.: *ad in eos.*
25. *multo minaciter magis:* M. minaciter magis: P.

rent: curiamque ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii circumsistunt. pauci admodum patrum quos casus obtulerat contracti ab consulibus, ceteros metus non curia modo sed etiam foro arcebat: nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare, et patrum qui abessent, non casu non metu sed impediendae rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari, nec dubie ludibrio esse miserias suas. iam prope erat ut ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum, cum incerti morando an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia non modo inter patres sed ne inter consules quidem ipsos satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero adrepto quieturos alios: Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti quam frangi putabat cum tutius tum facilius esse.

XXIV. Inter haec maior alius terror Latini equites cum tumultuoso advolant nuntio, Vulscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quae audita — adeo duas ex una civitate discordia fecerat —, longe aliter patres ac plebem adfecere. exultare gaudio plebis, ultores superbiae patrum adesse dicere deos. alius alium confirmare ne nomina darent, cum omnibus potius quam solos perituros: patres militarent, patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli penes quos praemia essent. at vero curia maesta ac trepida ancipiti metu et ab cive et ab hoste Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare ut

3. *contracti ab consulibus:* PM.
5. *tum uero eludi atq. extrahi se multitudo putaret et patrum qui:* PM. — M: *nec dubiae.* et paulo post m. 1.: *iam properat.* m. 2.: *iam prope erat.*
11. *frequentiq. tandem curia:* PM.
15. *quieturos alios:* P. quieturos | alius: M. — P m. 1.: *concitatus.*
16. *cum tutius tum facilius esse:* PM.
19. *Vulscos:* PM] Volscos.
22. *plebis:* P m. 1. Leid. 1.] plebes.
25. *penes eosdem:* P. poenes eosdem: M.

tantis circumventam terroribus expediret rem publicam. tum consul misso senatu in contionem prodit. ibi curae esse patribus ostendit ut consulatur plebi: ceterum deliberationi de maxima quidem illa sed tamen parte civitatis metum pro universa re publica intervenisse: nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello praevertisse quicquam, nec si

2. *ibi curae esse patribus:* P. — M m. 1.: ibi cura esset patribus. m. 2.: esse.

5. *nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello praeuertisse quicquam:* P. bello puertisse nec quicquam nec sit | laxamenti: M. — *Nec posse bello praevertisse quicquam* scil. *se:* „weder könnten sie irgend etwas für dringender gehalten haben als die Berathung über den Krieg, da die Feinde fast an den Thoren wären, noch, wenn eine Erleichterung möglich sei, gereiche es dem Volke zur Ehre, nur nach empfangenem Lohn die Waffen für's Vaterland ergriffen zu haben, so wie es sich auch nicht für die Väter gezieme, aus Furcht nicht aus freiem Antrieb auf das Wohl der Ihren bedacht gewesen zu sein". *praevertisse* recte scriptum est, cum in senatu de republica iam deliberatum esset: quamquam etiam *nec potuisse praevertere quicquam* dici poterat. sed Livius et alias hoc dicendi genere usus est. nec sine causa. cum enim praesenti tempore utamur, si de instantibus manentibusve nec immutandis rebus dicendum est, subtilius etiam scriptum est *posse praevertisse* quam alterum illud; ut ita id quod verbo *posse* significatur, pro recta iustaque rerum agendarum ratione manere atque etiam postea valere necesse videatur, cum *praevertisse* pertineat ad unum illud agendi consilium quo in senatu tunc usi erant: *nec posse quidquam eius momenti videri, ut id bello a se praevertendum fuerit*". hoc idem etiam melius cognosci potest ex verbis sequentibus et *honestum esse cepisse* et *decorum esse consuluisse*. quod si L. dixisset *honestum esse capere arma pro patria*, id pertinebat ad quamcumque similem rem occasionemve pro patria pugnandi, quem ad modum illud Horatianum *dulce et decorum est pro patria mori*, cum *cepisse* spectaret ad unum illud tempus de quo agebatur. cf. etiam 3, 41: „*erit melius vocem non misisse nisi de quo consulimus*". 3, 48: „*proinde quiesse erit melius*". locus 24, 18. qui huc in primis pertinere poterat videri „*remp.*

sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse nisi mercede prius accepta arma pro patria non cepisse, neque patribus satis decorum per metum potius quam postmodo voluntate adflictis civium suorum fortunis consuluisse. contioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret, neu quis militis donec in castris esset bona possideret aut venderet, liberos nepotesve eius moraret. hoc proposito edicto et qui aderant nexi profiteri extemplo nomina, et undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum ut sacramento dicerent fieri. magna ea manus fuit, neque aliorum magis in Vulsco bello virtus atque opera enituit. consul copias contra hostem educit, parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Vulsci discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri posset, temptant castra. sensere vigiles. excitatus exercitus signo dato. concursum est ad arma. ita frustra id inceptum Vulscis fuit.

deseruisse Italiaque excessisse velle dicebantur" laudari non potest, cum ille ita ut in nostris editt. reperitur, librariis recentioribus debeatur.

2. *neque patribus*, non *aut patribus*, etiam in PM repperimus: qui soloecismus haud scio an Livium ipsum praeterierit.

3. *quam postmodo uoluntate:* PM.

4. *contioni deinde edicto addidit fidem quo dixit:* M. *contioni deinde edicto edidit addidit fidemquedixit:* P m. 1., sed m. 2. emendavit.

6. *quo minus ei nominis sedendi:* P. *quominus* | *se in omnis sedendi:* M m. 1. *quominus in omnes sedendi:* M m. 2.

7. *neu quis militis:* P] ne quis militis.

9. *moraret:* M] moraretur.

13. *in uulsco bello:* PM] in Volsco bello.

14. *opera enituit:* M m. 2. P. *opere enituit:* M m. 1.

16. *Vulsci:* PM] Volsci.

17. *fieri posset temptant castra:* M] fieri possit tentant castra. — P: *fieri posset temptant et castra.*

19. *Vulscis:* PM] Volscis.

relicum noctis utrimque quieti datum. postero die prima luce Vulsci fossis repletis vallum invadunt. iamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quamquam cuncti undique et nexi ante omnes ut signum daret clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo militem avidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes, fugientibus quoad insequi pedes potuit terga caesa, eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra legionibus circumdatis, cum Vulscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis intra paucos dies oppidum capitur, captum praedae datum. inde paulum recreatus egens miles. consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Vulscorum legati rebus suis timentes post Pometiam captam adeunt. his ex senatus consulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim et Sabini Romanos territavere, tumultus enim fuit verius quam bellum. nocte in urbem nuntiatum est exercitum Sabinum praedabundum ad Anienem amnem pervenisse, ibi passim diripi atque incendi villas missus extemplo eo cum omnibus copis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. plerosque palantes eques

1. *relicum:* P] reliquum (P m. 2). reliqum: M. — P m. 1.: *utrumque.*
2. *Vulsci:* PM] Volsci.
3. *munimenta uellebantur:* PM.
9. *pauidos egit:* PM. pauidos egit hostes: Harl. 1.
10. *Vulscos:* P] Volscos.
15. *uictorem exercitum Romam reducit:* PM.
16. *EcetranorumVulscorum:* P] Ecetranorum Volscorum (M). — PM: *his ex. s. c.* — P m. 1.: *ademptum.* m. 2.: *ademptus.*
20. *in urbem nuntiatum est:* P M. — P m. 1.: *ad anienenem amnem.*
23. *copis:* P m. 1.] copiis.
24. *bello Latino:* PM.
25. *cum delecta peditum agmini* (m. 2.: *agmina*) *restitit sabina legio:* M. sed quae exciderant in margine addita sunt m. 3.

circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi cum itinere tum populatione nocturna — magna pars in villis repleti cibo vinoque — vix fugae quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna iam spe undique partae pacis legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Vulsco agro bellum indicentes. cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama haud procul iam ab Aricia visi tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine patres nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur, nec procul inde cum Auruncis signa conlata proelioque uno debellatum est.

XXVII. Fusis Auruncis victor tot intra paucos dies bellis Romanos promissa consulis fidemque senatus expectabat, cum Appius et insita superbia animo et ut collegae

2. *fessi cum itinere tum:* PM.
4. *bello Sabino:* P. *bello sabini:* M.
5. *partae pacis:* M cod. Rhen. *parata pacis:* P.
6. *ni decedatur:* P m. 2. M. *ne decedatur:* P m. 1.
— *Vulsco agro:* PM] Volsco agro.
8. *profectus:* P m. 2. M. *profectius:* P m. 1.
— *ab Aricia uisi tanto tumultu:* P. ab Aricia *in tanto* tumultu: M: sed *in tanto* m. 2. in ras. scriptum est. — P m. 1.: *conuiuit.* P m. 2. M: *conciuit.*
9. *ut nec consuli:* PM.
11. *infesto agmine itur:* M et P in marg. *infesto agnitur:* P.
12. *Auruncis:* M m. 2. *Aruncis:* M m. 1. *Aurumcis:* P.
14. *uictor tot intra paucos dies bellis:* P. *uictor..intra paucos dies bellis:* M m. 1. inter *uictor* et *intra* aliquid erasum est et m. 2. *belli* scriptum.
15. *Romanos:* P. in M legitur *romanus*, sed *u* m. 2. in ras. est.
16. *cum Appius .. dicere:* M. *cum Appius .. diceret:* P. idem infinitivus historicus in apodosi cum coniunct. *cum* recte observatus est 3, 37. in P „*cum interim mentio comitiorum nulla fieri*“. nec non in oratione indirecta 4, 51: *cum interim* de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim *exerceri* et tantam vim *habere.* 6, 27: *cum interim* obaeratam plebem *obiectari* aliis atque aliis hostibus. *al.* simili modo in eadem orat.

vanam faceret fidem, quam asperrime poterat ius de creditis pecuniis dicere. deinceps et qui ante nexi fuerant creditoribus tradebantur, et nectebantur alii. quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servilium fiebat: illius promissa iactabant, illi exprobrant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. postulabant ut aut referret ad senatum aut ut auxilio esset consul civibus suis, inperator militibus. movebant consulem haec, sed tergiversari res cogebant: adeo in alteram causam non collega solum praeceperat sed omnis factio nobilium. ita medium se ge-

obl. particulam *quia* infinitivus sequitur 26, 27: „ideo se moenibus inclusos tenere eos, *quia*, si qui evasissent aliqua, velut feras bestias per agros *vagari* et *laniare* et *trucidare* quodcumque obvium detur". cf. etiam 1, 1: *ubi Latinum adiunxisse*. 2, 7: *ubi arcem fieri*: al. Hoc totum dicendi genus eo magis apud Livium probari potest, quo saepius hunc scriptorem et ibi infinitivo usum esse optimi codd. docent, ubi verba ex quibus ille pendeat, suppleri necesse sit. sic scriptum est ex. c. 1. 35: „*cum se* non rem novam *petere*" scil. *diceret*. 30, 28: „nec satis certum constare aput animum poterat, *utrum gaudio dignum esse*" scil. *arbitrarentur*: ita enim ibi in opt. codd. est scriptum. Tacitum eodem scribendi genere in orat. dir. *cum* in apodosi, *ubi* et *postquam* in protasi cum infinitivis iunxisse notum est.

2. *et qui ante*: P m. 2. *et quante*: P m. 1. M m. 1. *et quanti*: M m. 2.

4. *concursus ad Seruilium fiebat: illius*: PM.

5. *illi exprobrant*: P] illi exprobrabant.

7. *consul ciuibus suis*, *inperator* (M: *imp.*) *militibus*: PM. *consul ciuibus suis*, *inperator* (vel *imp.*) *militibus suis*: Harl. I.

9. *res cogebant*: P] res cogebat.

10. *praeceperat*: PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I] praeceps ierat *vel* praeceps erat (ex coni. Sabellici). — *Praeceps* in alteram causam *fuisse* vel *ivisse* dici poterat et cons. Appius et factio nobilium: h. e. *omni consilio et ratione abiecta saevisse* in nexos omnesq. qui solvendo non essent. sed cur id iterum hoc loco aut quid tanta indignitas rei efficere debebat, nisi ut tandem maxima cum indignatione exacerbaretur consulis alterius animus impelleretur-

rendo nec plebis vitavit odium nec apud patres gratiam iniit. patres mollem consulem et ambitiosum rati, plebes fallacem: brevique apparuit adaequasse eum Appii odium. certamen consulibus inciderat uter dedicaret Mercuri aedem. senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum praeesse annonae, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice iussit suscipere. populos dedicationem aedis dat M. Laetorio primi pili centurioni: quod facile appareret non tam ad honorem eius cui curatio altior fastigio suo data esset, factum quam ad consulum ignominiam. saevire inde utique consulum alter patresque. sed plebi creverant animi, et longe alia quam primo instituerant via grassabantur. desperato enim consulum senatusque auxilio cum in ius duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consulis prae strepitu et clamore poterat, neque cum decresset,

que ut civibus suis quocumque modo auxilio esse vellet. multo melius Livius, qui opt. codd. auctoribus *praeceperat* scil. *eius animum* scripserit. *praeoccupaverant* igitur et Appius et factio nobilium Servili animum in alteram causam: h. e. ei creditorum ius obaeratorumque iniuriam tam acriter expresserant, ut Servilius obloqui non auderet et putaret, licet tutius esset si minore impetu in nexos animadverteretur, tamen non sine causa in eos animadverti. tum demum et Livius pergere poterat *ita medium se gerendo*, et patres poterant Servilium habere *mollem* et *ambitiosum*.

3. *adaequasse:* M] aequasse.

4. *Mercuri:* P] Mercurii.

6. *mercatorum:* PM m. 2. mercatorem: M m. 1.

8. *populos:* P m. 1. Harl. I. Leid. I.] populus.

— *dat M. Laetorio:* M. tat. m. letorio: P. — M: *centorioni.*

9. *quod facile appareret:* P m. 2. M. quod facile apparaaret: P m. 1. — M: *curatio alte | rior.* — M m. 1.: *ignomiam.* m. 2.: *ignominiam.*

11. *saevire inde utique:* P m. 1. M. *seuire inde utrimque:* P m. 2.

12. *et longe alia quam primo instituerant uia:* P. *et longe aliam quam primo constituerant uiā:* M.

13. *desperato enim:* P. — M m. 1.: *desperatum enim.* m. 2.: *desperati enim.* — M m. 1.: *cum ius.* m. 2.: *cum ī ius.*

16. *cum decresset:* PM. — M:

quisquam obtemperabat. vi agebatur metusque omnis et periculum libertatis, cum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. super haec timor incessit Sabini belli: dilectuque decreto nemo nomen dedit furente Appio et insectante ambitionem collegae, qui populari silentio rem publicam proderet et ad id quod de credita pecunia ius non dixisset, adiceret ut ne dilectum quidem ex senatus consulto haberet. non esse tamen desertam omnino rem publicam neque proiectum consulare inperium, se unum et suae et patrum maiestatis vindicem fore. cum circumstaret cottidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum iussit. ille cum a lictoribus iam traheretur, provocavit. nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi aegre victa pertinacia foret consilio magis et auctoritate principum quam populi clamore; adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. crescere inde malum in dies non clamoribus modo apertis sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque conloquiis. tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris Appius patribus mire gratus.

XXVIII. A. Verginius inde et T. Vetusius consulatum ineunt. tum vero plebs incerta quales habitura consules es-

obtemperabatur. | *agebatur.*
1. *et periculum libertatis:* P cod. Rhen. Harl. 1.] et periculum (M). — Cum enim in eo summa libertatis vis esset ne quis temere violaretur, *libertatis periculum* subibant creditores qui in foro pulsarentur.
3. *uerterant:* PM.
4. *dilectuque:* PM] delectuque. Cf. T. Livi l. XXX. p. CIV. 10.
7. *ne dilectum quidem ex s. c.:* PM.
9. *desertam:* M m. 2. P. deseratam: M m. 1.
11. *cottidiana:* M] quotidiana. — P: *cotidiana.*
14. *populi iudicium:* M. populi iudicum: P. — P m. 1.: *pertinatia.*
15. *consilio magis et auctoritate:* P. in M excidit *et.*
19. *plebi cons.:* P m. 2. M. *plebe:* P m. 1. — M: *tamdem.*
22. *A. Verginius:* PM] A. Virginius. — P: *uetussius.*
23. *tum uero plebs:* PM.

set, coetus nocturnos pars Esquiliis pars in Aventino facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis et omnia temere ac fortuito ageret. eam rem consules rati ut erat perniciosam ad patres deferunt sed delatam consulere ordine non licuit, adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione patrum, si quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam eius consules ad senatum reicerent. profecto si essent in re publica magistratus, nullum futurum fuisse Romae nisi publicum concilium. nunc in mille curias contionesque, cum alia in Esquiliis alia in Aventino fiant concilia, dispersam et dissipatam esse rem publicam. unum hercule virum — id enim plus esse quam consulem — qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos coetus fuisse. correpti consules cum quid ergo se facere vellent, nihil enim segnius molliusve quam patribus placeat acturos, percunctarentur, decernunt ut dilectum quam acerrimum habeant, otio lascivire plebem. dimisso senatu consules in tribunal escendunt, citant nominatim iuniores. cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in contionis modum negaret ultra decipi plebem posse, numquam unum militem habituros ni praestaretur fides publica, libertatem unicuique prius reddendam esse quam arma danda ut pro patria civibusque non pro dominis pugnent: consules quid mandatum esset a senatu videbant, sed eorum qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse invidiae suae participem. et apparebat atrox cum plebe

1. *pars Esquiliis* (M: *aesq.*) *pars in Auentino:* PM.
3. *fortuito* : PM. *fortuitu* : Harl. I. — *ut erat:* P m. 2. *ut erant:* P m. 1. M.
4. *consulere:* M m. 1. P. — M m. 2.: *consulare.* m. 3.: *consuli.*
10. *cum alia in aesquiliis:* PM. — P: *remp̄. unum ercule.* — M m. 1.: *qualis appius claudius c̄ fuerit.*
14. *quid ergo se facere:* PM. *quid ergo facere:* Harl. I.
16. *dilectum:* PM] delectum.
18. *escendunt:* M m. 1. P. *ascendunt:* M m. 2.
20. *negaret:* P Harl. I.] negare (M). — PM: *prestaretur.* — M: *fides publicam libertatē.* — P m. 1.: *arma tenda.*

certamen. prius itaque quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum prope convolare minimus quisque natu patrum abdicare consulatum iubentes et deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta tum demum consules: „ne praedictum negetis, patres conscripti: adest ingens seditio. postulamus ut ii qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus dilectum. acerrimi cuiusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.“ redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex his qui in conspectu erant, dedita opera iubent. cum staret tacitus et circa eum aliquot hominum ne forte violaretur constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso tum vero indignum facinus esse clamitantes, qui patrum consulibus aderant devolant de tribunali ut lictori auxilio essent. sed ab lictore nihil aliud quam prendere prohibito cum conversus in patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est, in qua tamen sine lapide sine telo plus clamoris atque irarum quam iniuriae fuerat. senatus tumultuose vocatus tumultuosius consulitur, quaestionem postulantibus iis qui pulsati fuerant,

1. *quam ultima experirentur:* P m. 2. M. *ultime:* P m. 1.
2. *prope:* M m. 1. P. *propere:* M m. 2.
3. *conuolare:* M cod. Rhen.] convolavere.
— *consulatum iubentes:* PM. — M m. 1.: *at quod.* m. 2.: *ad quod.* cf. T. Livi l. XXX. p. XCVI. 4.
7. *negetis. p̄. c̄. adest:* PM.
8. *ut ii qui.* — PM: ut *h*ii qui.
9. *nobis habentibus dilectum:* PM. *nobis dilectum habentibus:* Harl. r. — M: quanto (m. 2.: quando) ita place*t rem* agemus: m. 2. et in ras. *t rem.*
11. *ex his qui:* PM] ex iis qui. — M: *in conspectu erat.*
12. *cum staret tacitus:* P. — *Cum stare tacitus:* M. cf. Tac. hist. 3, 10: *ubi crudescere* seditio et a conviciis ac probris ad tela et manus *transibant*, inici catenas Flaviano iubet. Ann. 3, 26: *postquam exui . . et . . incedebat.* 12, 51: *ubi quati* uterus *et* viscera *vibrantur.*
17. *quam prendere* (P: *praendere*) *prohibito*: PM. — P m. 1.: *sine lapides.*
20. *tumultuosius consulitur:* M m. 2. P. *tumultuosus:* M m. 1.

decernente ferocissimo quoque non sententiis magis quam clamore et strepitu. tandem cum irae resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia quam in foro esse, ordine consuli coepit. tres fuere sententiae. P. Verginius rem non vulgabat, de his tantum qui fidem secuti Publi Servili consulis Vulsco Aurunco Sabinoque militassent bello, agendum censebat. Titus Lartius non id tempus esse ut meritá tantum modo exsolverentur, totam plebem aere alieno demersam esse, nec sisti posse ni omnibus consulatur: quin si alia aliorum sit condicio, accendi magis discordiam quam sedari. Ap. Claudius et natura inmitis et efferatus hinc plebis odio illinc patrum laudibus, non miseriis ait sed licentia tantum concitum turbarum, et lascivire magis plebem quam saevire. id adeo malum ex provocatione natum, quippe minas esse consulum non inperium, ubi ad eos qui una peccaverint provocare liceat. „agedum" inquit „dictatorem, a quo provocatio non est, creemus: iam hic quo nunc omnia ardent, conticiscet furor: pulset et tum

2. *cum irae resedissent:* P. *cum ira re | sedissent:* M.
4. *P. Verginius:* PM. Si graeci scriptores non et ipsi *Publium Verg.* laudarent, cum Dukero scriberem „*Titus Verginius*", qui cum Aulo Postumio consul fuerat (2, 21). sic etiam 2, 11. in M et cod. Rhenani *p̄. lucretius* scriptum erat, cum *t̄. lucretius* scribendum fuisset.
5. *rem non uulgabat:* P. *reum non uulg.* M.
— *de his tantum:* PM] de iis tantum.
6. *Publi Seruili cōs.:* PM] Publii Servilii consulis.
— *Vulsco:* PM] Volsco.
7. *Titus Lartius.* — PM: *titus largius.*
9. *sisti posse ni omnibus* — PM: sisti posse*nt* omnibus. P m. 1.: *ominibus.*
10. *quin si alia:* P m. 2. M. *quinsinalia:* P m. 1. unde videtur apparere, librarium pro *quin* scribere voluisse *sin:* sed recte ita *quin* cum infinitivo *accendi* in orat. obliq. coniungi poterat. — M: *conditio . . . a. p. claudius . . et efferatis . . illinc ut patrum.* Paulo post M m. 1.: *saeuere.* m. 2.: *saeuire.*
16. *agedum inquit:* P in marg. — P: *agendum inquit.* M: *agendum inquid.*
17. *iam hic:* PM. *nam hic:* Harl. I.
18. *conticiscet:* P m. 1. M. *conticescet* P m. 2.
— *pulset et tum mihi lictorem:*

mihi lictorem qui sciet ius de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cuius maiestatem violavit".

XXX. Multis ut erat horrida et atrox videbatur Appi sententia; rursus Vergini Lartiique exemplo haud salubres, utique Lartii putabant sententiam, quae totam fidem tolleret. medium maxime et moderatum utroque consilium Verginii habebatur, sed factione respectuque rerum privatarum, quae semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit ut dictator ille idem crearetur, quae res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cum Volsci Aequique et Sabini forte una omnes in armis essent. sed curae fuit consulibus et senioribus patrum ut inperium suo vehemens mansueto permitteretur ingenio. M'. Valerium dictatorem Volesi filium creant. plebes etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. edictum deinde a dictatore propositum confirmavit animos Servili fere consulis edicto conveniens. sed et homini et potestati melius rati credi omisso certamine nomina de-

P] pulset tum cet. — M m. 1.: pulsettumihi lictorem. m. 2: pulset tum hic lictorem. — PM: *cuius maiestatem uiolauit.*

3. *multis ut erat:* P. multis erat: M.

— *Appi:* PM] Appii.

4. *Vergini largiique exemplo haud salubrés:* PM: nisi quod M: *largi | itaque.* — Harl. I.: *haud salubrem.*

5. *utique Lartii putabant sententiam:* PM] utique Lartii [putabant sententiam]. PM: *largii.*

6. *Verginii:* P] Virginii (M).

8. *officientque:* P m. 1. M. officerentq.: M m. 2.

10. *cum uolsi ae | quiq. et sabini:* M m. 1. *cum uolsci quoq. et sabini:* M m. 2. — M: *una omis in armis essent sed curae | consulibus.*

12. *ut inperium suo:* Leid. II. — PM: *ut inperio suo.* — Num *inperiō* vel *inperia?* nam in M et cod. Rhen. sequitur *permitterentur.*

13. *mansueto permitteretur ingenio:* P. mansu[illegible]do pmitterentur: M m. 1. *pmitteretur:* m. 2.

— *M'. Valerium:* Palat. I. — PM: *m̄. ualerium.*

14. *plebes:* PM.

17. *a dictatore:* M m. 2. P. *a dictare:* M m. 1.

18. *Seruili:* PM] Servilii. — In M excidit *animos.* — M: *sed et homini et potestate.*

dere. quantus numquam ante exercitus legiones decem effectae: ternae inde datae consulibus, quattuor dictator usus. nec iam poterat bellum differri: Aequi Latinum agrum invaserunt. oratores Latinorum a senatu petebant ut aut mitterent subsidium aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. tutius visum est defendi inermes Latinos quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit: cessere Aequi campis, locoque magis quam armis freti summis se iugis montium tutabantur. alter consul in Vulscos profectus, ne et ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra dimicandumque acie excivit. medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis consistere. multitudine aliquantum Volsci superabant: itaque effusi et contemptim pugnam inire. consul Romanus nec promovit aciem nec clamorem reddi passus defixis pilis stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Vulsci cursu et clamore fessi cum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam et ante oculos micare gladios, haud secus quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga: et ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia

1. *effectae: ternae inde datae consulibus:* P. *effecte eterne inde date consilibus:* M m. 1. *consulibus:* m. 2.
2. *quattuor dictator usus:* PM.
3. *nec iam poterat bellum:* PM. — *differri . . qui latinū:* M mediis litteris erasis.
— *inuaserunt:* M] invaserant.
4. *a senatu:* M m. 2. P Harl. 1.] ab senatu. — M m. 1.: *ap senatu.* — M: *aū se ipsos.* — M: in*h*ermes.
8. *is finis populationibus fuit:* M. *his finis nihil populationibus fuit:* P. — M m. 1.: *loq. magis.* m. 2.: *locoq. magis.* — P m. 1.: *altecōs. in uulscos prouectus.*
10. *ne et ipse tereret:* P. — M m. 1.: *ne et ipse eteret.* m. 2.: *ne et ipse detereret.* — M m. 1.: *ad conferanda.*
13. *consistere:* M] constitere.
15. *pugnam inire:* M cod. Rhen.] pugnam iniere.
17. *tum coortos.* — P m. 1. M m. 1.: *tum cohortos.* P m. 2.: *tum cohortes.* M m. 2.: *tum cohortis.*
18. *Vulsci:* M] Volsci.
21. *quam si in insidias incidissent:* P. *quam si insidias incidissent:* Harl. 1. cod.

cursu in proelium ierant. Romani contra, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos et castra impetu ceperunt et castris exutum hostem Velitras persecuti uno agmine victores cum victis in urbem inrupere: plusque ibi sanguinis promisca omnium generum caede quam in ipsa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum haec in Volscis geruntur, dictator Sabinos — ubi longe plurimum belli fuerat — fundit fugatque exuitque castris. equitatu inmisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant: turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta debellatumque est. post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. super solitos honores locos in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Vulscis devictis Veliternus ager ademptus, Velitras coloni ab urbe missi et colonia deducta. Cum Aequis post aliquanto pugnatum est invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator prius quam ipsi redirent in urbem magistratu abiret inritaque sicut ante consulis promissa eius caderent, perpulere ut forte te-

Rhen. (cf. Tac. hist. 3, 29: *quos inciderat:*). *quam insidias incidissent:* M.

2. *uigentes:* P. *uigent:* M. — M: *fessos et castra | exutum hostem:* media exciderunt.

4. *Velitras:* M m. 2. — M m. 1.: *uelirās.* P m. 1.: *uelires.* m. 2.: *uelitres.*

5. *promisca:* M m. 1.] promiscua (M m. 2, P). — M: in*h*ermes.

9. *fundit fugatque* (m. 1.: *fugaque*) *exuitque castris:* M] fundit fugatque et exuit castris. — P cod. Rhen.: *fundit fugatque. exuit castris.* — Cf. 2, 53: *Tuscos fundit fugatque eademque hora* cet.

10. *mediam:* P m. 2. M. *media:* P m. 1. — PM: *qua dum.* — M: *dum se cornua latius pandunt se parum.*

16. *locos:* P m. 1.] locus. — P m. 1.: ad *ex*pectaculum.

17. *Vulscis deuictis:* M] Volscis devictis. — M: coloni*a ab* urbe missi. — M: cum equis.

mere in adversos montis agmen erigeret. id male conmissum ignavia hostium in bonum vertit, qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum relictis castris, quae munitissimis tenuerant locis, in aversas valles desiluere, ubi satis praedae et victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta de domesticarum rerum eventu nec patribus nec plebi cura deeesserat: tanta cum gratia cum arte praeparaverant feneratores quae non modo plebem sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. namque Valerius post Vetusi consulis reditum omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quae cum reiecta relatio esset „non placeo“ inquit „concordiae auctor. optabitis me dius fidius prope diem ut mei similes Romana plebis patronos habeant. quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos neque ipse frustra dictator ero. discordiae intestinae, bellum externum fecere ut hoc magistratu egeret res publica: pax foris parta est, domi inpeditur. privatus potius quam dictator seditioni interero.“ ita curia egressus dictatura se abdicavit. apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque velut persoluta fide, quoniam per eum

1. *montis:* P] montes. — M m. 1.: ppuluere. — P m. 1.: conmissūs.
4. *in aduersas ualles:* PM. — M m. 1.: minutissimis. — P m. 1.: trifarium.
7. *tanta cum gratia cum arte:* M m. 1.] tanta cum gratia tum arte. — M m. 2.: tanta *tum* grā *tum* arte preparauerant foeneratores. P: *tanta cum gratiam tum artem* cet. — P m. 1.: frustarentur.
10. *Vetusi:* PM] Vetusii. — PM: *in senatū.*
11. *retulitque:* PM] rettulitque. — *quid de nexis fieri placeret;* PM] quid nexis cet. Ab initio quidem in M erat *quid de . xis*, sed eadem m. 1. additum est *ne.*
12. *relatio:* P. *ralatio:* M.
13. *optabitis:* P m. 2. *obtabitis:* P m. 1. M.
14. *romana plebis:* M m. 1. P] romana plebes. — *habeant:* M] habeat.
17. *fecere ut hoc magistratu:* P. — M: fecerat | hoc magistratu. — PM: *resp̄.*
19. *dictatura se abdicauit:* M m. 2. P. *dictaturam:* M m. 1. — P m. 1.: *aparuit causa plebis suam uicem.*
21. *quoniam per eum.* — PM: qm̄ p eum.

non stetisset quin praestaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

XXXII. Timor inde patres incessit ne, si dimissus exercitus foret, rursus coetus occulti coniurationesque fierent. itaque quamquam per dictatorem dilectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati per causam renovati ab Aequis belli educi ex urbe legiones iussere. quo facto maturata seditio. et primo agitatum dicitur de consulum caede ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore iniussu consulum in Sacrum montem secessisse. trans Anienem amnem est tria ab urbe milia passum. ea frequentior fama est quam cuius Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. ibi sine ullo duce vallo fossaque communitis castris quieti rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo per aliquot dies neque lacessiti neque lacessentes sese tenuere. pavor ingens in urbe metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebis violentiam patrum, timere patres residem in urbe plebem, incerti manere eam an abire mallent. quam diu autem tranquillam quae secesserit multitudinem fore? quid futurum deinde si quod externum interim bellum existat? nullam profecto nisi in concordia civium spem re-

5. *dilectus:* PM] delectus.
6. *tamen qm̄:* P. — M: *habitus esset qm̄ | tamen quoniam:* sed prius *qm̄* erasum est. — P: *renouati ab equis belli.*
8. *maturata seditio:* M] maturata est seditio.
11. *Sicinio:* PM. — P m. 1.: *iniusu.* — M m. 1.: transsanienem. — P: *amnem tria.*
13. *milia passum:* PM Harl. I.] millia passuum. — PM: in *ad*uentinum.
15. *quieti rem:* P m. 2. M. *qui et rem:* P m. 1.
17. *lacessiti:* M m. 2. P. *lacesiti:* M m. 1.
19. *plebis:* P m. 1. M m. 1.] plebes.
— *residem in urbe:* M m. 2. — M m. 1. P: *residem in urbem.*
21. *quae secesserit:* P. — M m. 1.: *qui secesserit.* m. 2.: *que sec.* — M: *multitudinem quid fu | turum.* — M m. 1.: *exisstat.* — P: *nullum profecto.*

liquam ducere: eam per aequa per iniqua reconciliandam civitati esse. sic placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam facundum virum et — quod inde oriundus erat — plebi carum. is intromissus in castra prisco illo dicendi et horrido modo nihil aliud quam hoc narrasse fertur: tempore quo in homine non ut nunc omnia in unum consentiebant sed singulis membris suum cuique consilium suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes sua cura suo labore ac ministerio ventri omnia quaeri, ventrem in medio quietum nihil aliud quam datis voluptatibus frui, conspirasse inde ne manus ad os cibum ferrent nec os acciperet datum nec dentes quae conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali quam alere eum reddentem in omnis corporis partes hunc quo vivimus vigemusque divisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem. conparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset irae plebis in patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia coeptum concessumque in condiciones, ut plebi sui magistratus essent sacro-

2. *ciuitati esse:* M m. 2. P. ciuitat*is* esse: M m. 1.
— *sic placuit igitur:* M cod. Rhen.] placuit igitur.
7. *consentiebant:* Haverc.] consentiant (PM). cf. T. Livi l. XXX. p. XXIII. 3. — P: *menbris.*
8. *sermo fuerat:* P m. 1. Harl. I.] sermo fuerit (P m. 2. M). — P m. 1.: *indignitas.* m. 2.: *indignatas.*
12. *nec dentes quae conficerent:* Harl. I. Leid. I.] nec dentes conficerent (P). — M: *nec dentes que conficerent:* „noch dafs die Zähne *irgend etwas* zermalmen sollten“. — P: *una menbra.*
15. *magis ali quam:* P. magis *aliquem:* M.
16. *in omnis:* M] in omnes. — PM: *hunc quo.* — PM: *maturum.*
19. *similis:* P m. 2. M. *similes:* P m. 1.
20. *agi deinde de conc.:* PM] agi dein.
— *concessumque in condiciones:* P m. 2. — P m. 1.: concessursumque in conditiones. M: concessumque conditio | nes.
21. *sacrosancti:* M. *sacroſci:* P.

sancti quibus auxilii latio adversus consules esset, neve cui patrum capere eum magistratum liceret. ita tribuni plebei creati duo C. Licinius et L. Albinus. ii tres collegas sibi creaverunt: in his Sicinium fuisse seditionis auctorem: de duobus qui fuerint minus convenit. sunt qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius consulatum inierunt. iis consulibus cum Latinis populis ictum foedus. ad id feriendum consul alter Romae mansit. alter ad Vulscum bellum missus Antiates Vulscos fundit fugatque, conpulsos in oppidum Longulam persecutus moenibus potitur; inde protinus Poluscam item

1. *neue cui:* P. *nene cui:* M. *nec cui:* Harl. 1.
2. *tribuni plebei:* PM.
3. *ii* — PM: *hii.* — P m. 1.: *ibi creauerunt.* m. 2: *sibi.*
4. *in his:* M. — P m. 1.: *in is.* m. 2.: *in iis.* — P m. 1.: seditiones auctorem.
— *de duobus qui fuerint:* PM.
5. *sunt qui duos tantum:* P. in M excidit *tantum.* — M m. 1.: ess*ent* dicant.
8. *Postumus.* Haverc. — PM: *postumius.* P m. 1.: comu*nius.* P m. 2. M: *cominius.*
— *iis consulibus:* PM] his consulibus.
10. *Vulscum .. uulscos:* PM] Volscum .. Volscos.
11. *Longulam:* P. — M m. 1: longuiam. m. 2.: longũiam.
12. *inde protinus Poluscam item Vulscorum cepit.* — P: *inde protinus muscamitem uulscorum cepit.* M: *inde protimus | mucamitem uolscorum coepit* (m. 2.: *protinus*). — *Protinus*, quae vox ne in Med. quidem deesset, denuo recipiendum duximus: cf. h. v. 27, 4. Recte vero videtur Sigonius vidisse, hoc loco nomen urbis *Poluscae*, quo omnium fere Liv. codicum lectiones h. l. ducebant, restituendum esse. sic enim cum apud Dionysium de eisdem rebus referentem 6, 91. has ipsas tres urbes *Longulam Poluscam Coriolos* Volscis a Romanis ereptas legimus, tum apud Livium 2, 39. et eodem quidem ordine urbes *Longulam Poluscam Coriolos* ab Coriolano Volscisque receptas esse. quod autem hoc altero loco aliorum quoque oppidorum nomina et apud Livium et apud Dionysium 8, 36. leguntur, ad priorem locum, de quo agimus, nihil pertinet: ibi enim complura oppida referenda erant, quod non modo illa tria quae

Vulscorum cepit, tum magna vi adortus est Coriolos. erat tum in castris inter primores iuvenum C. Marcius adulescens et consilio et manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli Volscae legiones profectae ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit: is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit sed per patentem portam ferox inrupit, caedeque in proxima urbis facta ignem temere abreptum inminentibus muro aedificiis iniecit. clamor inde oppidanorum mixtus muliebri puerilique ploratu ad terrorem ut solet primum ortus et Romanis auxit animum et turba-

Volscorum fuerant, sed multa alia a Coriolano Romanis adempta esse et Livius et Dionysius auctores sunt. et in his oppidis recensendis suos uterque auctores videtur secutus esse. satis est, Dionysium hoc priore loco a Livio non dissentire, quod in minore captorum oppidorum numero sane quis mirari posset. sed quod ad mendum ipsum in Livianis codd. attinet, facile fiebat, ut cum deinceps *potitur protinus poluscam* legerentur, uno loco syllaba *pol* vel neglegeretur vel permutaretur cum *m*, cuius similia menda permulta afferre possumus: sic 4, 44. in M scriptum est *sexti polli* pro *sexti pompili*, eodemque loco in PM *polius* pro *pompilius*. 2, 45.: in Harl. I. *propere* pro *praepropere*. apud Tac. hist. 2, 37.: *praecipuaspaulini* pro *praecipua spe paulini*: al.

2. *c. marcius:* M m. 2. P. *c. martius:* M m. 1.

— *adulescens:* PM] adol.

6. *extrinsecus inminentis belli:* M. — P: *extrinsecus* | *belli:* sed *inminentis* additum est in marg.

8. *in statione Marcius.* — PM: *in stationem arcius.*

9. *is cum delecta:* P m. 2. M m. 2. — M m. 1: *his cum delecta.* P m. 1: *quis cum dilecta.*

10. *retudit:* M et P in marg. — P: *retulit.*

11. *in proxima urbis:* PM.

— *temere abreptum:* PM. — P: *edificiis.*

13. *mixtus:* PM.

14. *primum ortus:* ex coni. Klockii et J. Fr. Gron. — PM: *primo ortu.*

vit Vulscos utpote capta urbe qui ad ferendam opem venerant. ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum: tantumque sua laude obstitit famae consulis Marcius, ut nisi foedus cum Latinis columna aenea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno quia collega afuerat ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Vulscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus conlatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius P. Minucius facti. eo anno cum et foris quieta omnia a bello essent et domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit, caritas primum annonae ex incultis per secessionem plebis agris, fames deinde qualis clausis solet: ventumque ad interitum servitiorum utique et plebis esset, ni consules providissent dimissis passim ad frumentum coemendum non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus laevoque per

1. *Vulscos:* P] Volscos. — *qui:* PM et rell. codd.] cui (ed. Mogunt.). — Verba „*qui ad ferendam opem venerant*" a Livio addita sunt ut ita Antiates Volsci ab oppidanis distinguerentur. et pronomen relativum nonnumquam remotius a suo nomine ab L. scriptum esse notum est.

3. *obstitit:* P. — M m. 1.: *obtit.* m. 2.: obtinuit.

5. *afuerat:* M. m. 1. *ab*fuerat: m. 2. — P m. 1.: *collegafuerat.* — M: *postumium cominium.* P m. 1.: *postumium communium.* m. 2.: *comminium.*

6. *cum Vulscis:* PM] cum Volscis. — PM: *memoria cessisset.* — PM: *uir omniū uita.*

11. *plebs extantibus conlatis:* PM.

13. *cons. deinde . t. geganius:* PM. — P: *gegnanius.*

14. *quieta omnia a bello:* P. *quieta omnia bello:* M.

18. *ni consules:* PM. — P: ad frumentum *sed tantum* coemendum non in etr. — M: ab *h*ostia.

20. *litoribus:* PM] littoribus. — P: laeuoque *post* uolscos: sed in marg. *p.* — P m. 1.: *marique usque ad comas.* m. 2.: marisque usque ad cumas.

Volscos mari usque ad Cumas sed quaesitum in Siciliam quoque: adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. frumentum Cumis cum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno qui heres erat retentae sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit, periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustenta est plebs. incommodo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Vulscos iam moventes arma pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani et Norbae in montis novam coloniam quae arx in Pomptino esset miserunt. M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus magna vis frumenti ex Sicilia advecta, agitatumque in senatu quanti plebi daretur. multi venisse tempus premendae plebis putabant recuperandique iura, quae extorta secessione ac vi patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae potestatis. „si annonam" inquit „veterem volunt, ius

2. *longinquis coegerant indigere auxiliis:* P. *longinquis coeperant coege | rant indigere auxiliis:* M.

3. *cum coēptum esset:* P. *cum coeptum esset:* M. — P m. 1. M: *promptinoque.* — M m. 1.: *nemiquidem.* m. 2.: *ne emi quidem.*

7. *eo sustenta est plebs:* P m. 1. M m. 1. cod. Rhen.] eo sustentata est plebs (P m. 2. M m. 2.). — M: *bello tam artis.* sed eadem m. 1. addidit *in.* sic paulo post omissum erat *ni* in P ante *uulscos*, sed m. 1. supra scriptum.

9. *Vulscos:* PM] Volscos. — P m. 1.: inuasissent.

11. *ubi ea remisisset.* — M: *ubi eam remisset.* P Harl 1.: *ubi eam remisisset:* (scil. *deus:* haud scio an recte. sed cf. 3, 28.: hinc instabat nova pugna: *illa nihil remiserat prior.* 40, 33.: *ubi primum remiserunt imbres:*).

12. *in montis:* PM et rell. codd.] in montes. — P m. 1.: promptino . . a. semphronio. cōs.

15. *quanti plebi daretur:* PM.

18. *hostis tribuniciae potestatis:* PM.

19. *ueterem uolunt, ius pristinum:* P: nisi quod m. 1. *ueterum*, ut in prooemio *cum ueterum* scriptum erat. M: *ueterem soluentium pristinum.* num L. scripsit: „*si*

pristinum reddant patribus. cur ergo plebeios magistratus cur Sicinium potentem video — sub iugum missus tamquam ab latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem. patet via in Sacrum montem aliosque colles. rapiant frumenta ex agris nostris, quem ad modum tertio anno rapuere. fruantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore quam ut armati per secessionem coli prohibeant.“ haud tam facile dictum est faciendumne fuerit, quam potuisse arbitror fieri ut condicionibus laxandi annonam et tribuniciam potestatem et omnia invitis iura inposita patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est et plebem ira prope armavit. fame se iam sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quae sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi Gaio Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat: eum sibi carnificem novum exortum qui aut mori

annonam“ inquit „ueterem soluere uolunt, ius pristinum reddant patribus“:?

1. *cur ergo:* P Harl. I.] cur ego (M).
2. *potentem uideo:* M cod. Rhen. *pollentem uideo:* P.
3. *ab latronibus:* PM.
— *indignitates:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: indignitate*bus*. M m. 1.: *indignates*.
5. *auocet:* M. *uocet:* P.
7. *fruantur annona:* Voss. I.] utantur annona (P). — M cod. Rhen.: *fruantur utantur annona*. cf. 2, 7. 11.: fieri.
9. *cultores agrorum:* M m. 2. P in marg. — M m. 1.: cultore *sacrorum*. P m. 1.: cultoressacrorum. m. 2.: cultoressacrorum.
10. *haud tam:* P m. 1. M. — P m. 2. *haud tam* h. e. *haud tamen*.
— *facile dictum est* („es ist leicht gesagt“): PM] facile dictu est: (nimis saepe ita interpretes pravo emendandi studio impulsi pro praeterito supinum scribi voluerunt:).
13. *patres demerent sibi:* PM.
14. *et plebem ira prope armauit:* PM.
15. *peti:* P m. 2. M. *pite:* P m. 1. — P m. 1.: ex inspirato.
17. *nisi Gaio Marcio.* — M; nisi *gneo* marcio. P: ab ore rapi*nis* *i*gneo marcio. — P: e curia*m*.

aut servire iubeat.' in exeuntem e curia impetus factus esset ni peroportune tribuni diem dixissent. ibi ira est suppressa: se iudicem quisque, se dominum vitae necisque inimici factum videbat. contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii non poenae ius datum illi potestati, plebisque non patrum tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset patribus. restiterunt tamen adversa invidia usique sunt qua suis quisque qua totius ordinis viribus. ac primo temptata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos a coitionibus conciliisque disicere rem possent. universi deinde processere — quidquid erat patrum reos diceres — precibus plebem exposcentes, unum sibi civem unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. ipse cum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. damnatus absens in Vulscos exulatum abiit minitans patriae hostiles

2. *suppressa:* M. — P m. 1.: supresse. m. 2.: suppresse. — P: peroportunae.

5. *non poenae ius datum:* P. non poena eī datum (= poena eius = poenae ius): M.

7. *unius poena defungendum:* P m. 2., cum m. 1. *poenae* fuerit. idem *poene* scriptum est in M, *penae* in Harl. 1. Nisi hoc loco *poena* sequeretur vocem *unius*, quo etiam alteram vocem a librariis propter priorem genitivum in eodem casu positam veri simile videretur, ac si et apud alios scriptores in bonis libris manu scriptis similem genitivum cum verbo *fungendi* coniunctum legissem, hoc loco genitivum *poenae* restituere non dubitarem. sic enim non modo cum ablativo sed etiam cum genitivo et *potiri* et multa alia tum verba tum adiectiva coniuncta sunt.

8. *qua suis quisque qua totius ordinis uiribus:* PM: nisi quod in M *quā totius* m. 2. scriptum est.

9. *temptata res:* P. temperata res: M. — M: absternendo singulosa coitionibus consilisq. dissicere: sed iam m. 1. tertium *i* in *consilisq.* adiectum est. — P: dissicere.

11. *uniuersi deinde:* PM]. universi dein. — M: processere l *quid* erat patrum. — M: pcibus. — M m. 1.: domarent. m. 2.: donarent.

16. *in Vulscos exulatum:* PM] in Volscos exsulatum.

— *abiit minitans:* P. *h*abiit ministrans: M m. 1. — P: iam tum sps gerens.

que iam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigni excepere benigniusque in dies colebant, quo maior ira in suos eminebat crebraeque nunc querellae nunc minae percipiebantur, hospitio utebatur Atti Tulli: longe is tum princeps Vulsci nominis erat Romanisque semper infestus. ita cum alterum vetus odium alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem suam inpelli posse ut totiens infeliciter temptata arma caperent: multis saepe bellis pestilentia postremo amissa iuventute fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto iam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romae parabantur. instaurandi haec causa fuerat. ludis mane servum quidam pater familiae nondum commisso spectaculo sub furca caesum medio egerat circo. coepti inde ludi velud ea res nihil ad religionem pertinuisset. haud ita multo post Tito Latinio de plebe homini somnium fuit. visus Iuppiter dicere sibi ludis praesultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurentur ii ludi, periculum urbi fore: iret ea consulibus

1. *benigni excepere:* P m. 1. M m. 1. Harl. 1.] benigne excepere. cf. 2, 30.: itaque *effusi* et *contemptim* pugnam inire.
3. *eminebat:* P m. 2. — P m. 1. M: emin*a*bat.
— *querellae.* — P: *querelle.* M: *q. rellae.* — PM Harl. 1.: pr*ae*ci*pi*ebantur.
4. *Atti Tulli:* PM] Attii Tulli. — P m. 1.: princ*ipes.* sic *ancipes:* Plaut. Rud. 4, 4. 114.
8. *inpelli:* P m. 2. M. in*b*elli: P m. 1. — PM: *totiens.*
— *temptata:* P m. 2. M. *temtata:* P m. 1. — M m. 1.: *factos.* m. 3.: *fractos.* — P: sp̄s esse. — M: recenti*a* aliqua | ira.
13. *instaurandi haec* (P: *hec*) *causa fuerat. ludis mane:* P m. 1. M m. 1. *instaurandis* haec causa fuerat *ludis.* mane: P m. 2. M m. 3. — P m. 1.: commiso. m. 2.: *commisso.* M m. 1. comisso. m. 2.: cõmisso. — P m. 1.: *uelud.*
17. *Tito Latinio:* M cod. Rhen. Leid. 1.] Tiberio Atinio (Lactantius). — P Harl. 1.: *tito latino:* et P in marg.: *lacinio.* Dionys. et Plutarchus: Τίτος Λατῖνος. — P m. 2: relegionem.
18. *ludis praesultatorem:* M m. 1. P Harl. 1. cod. Rhen. *ludi:* M m. 2.
19. *instaurentur:* M] instaurarentur. cf. 2, 39.: *si .. frui velint.* — M: *h*ii ludi.

nuntiaret. quamquam haud sane liber erat relegione animus, verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio stetit, filium namque intra paucos dies amisit. cuius repentinae cladis ne causa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, satin' magnam spreti numinis haberet mercedem. maiorem instare ni ea propere annuntiet consulibus. iam praesentior res erat. cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tunc enim vero deorum ira admonuit. fessus igitur malis praeteritis instantibusque consilio propinquorum athibito cum visa atque audita et obversatum totiens somno Iovem minas irasque caelestes repraesentatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubie omnium qui aderant in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam iussu consulum delatus eadem illa cum patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum, qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum

1. *quamquam — haud sane liber erat.* hoc loco et in eod. Rhen. et in M quaedam in integram orationem recepta sunt quae sine dubio ab antiquo quodam librario in margine enotata fuerant: „*ludi ex instauratione: quos displicuisse ioui latinius ab eo per somnium monitus ut nuntiaret, debereque repeti, dum non* (M: *nondum*) *uult magistratibus nuntiare, taciturnitas orbitate punita est*". — P: relegione.

5. *cladis ne causa dubia esset:* P m. 2. *cladis necausae dubia esset:* m. 1. — M m. 1.: *cladis nem causa dubia esset.* m. 2.: *cladis nemini causa* cet. num *cladis ne cui causa?*

8. *ni ea propere annuntiet:* M] ni eat propere ac nuntiet (P).

10. *tunc enim uero:* PM. — M m. 2.: *deorum iura.* quid m. 1. scriptum fuerit, perspicere non potui.

11. *praeteritis instantibusque:* P. *praeteritis instantib. iisq.:* M. — M: athibito. — PM: *totiens.* — P: minasse irasque.

14. *haud dubie:* P] haud dubio. — M: *haud dubiae.* pertinebat enim *dubie* ad *omnium* non ad *consensu.*

15. *lectica defertur:* PM. — Harl. I.: *affertur.* — PM: *iussu coñs.*

functum officio pedibus suis domum reddisse traditum memoriae est.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent senatus decrevit. ad eos ludos auctore Attio Tullio vis magna Vulscorum venit. priusquam committerentur ludi, Tullius — ut domi compositum cum Marcio fuerat — ad consules venit, dicit esse quae secreto agere de re publica velit. arbitris remotis „invitus“ inquit, „quod sequius sit de meis civibus loquor. non tamen admissum quicquam ab his criminatum venio sed cautum ne admittant. nimio plus quam velim nostrorum ingenia sunt mobilia. multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito sed vestra patientia incolomes simus. magna hic nunc Vulscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum iuventute in hac urbe commissum sit. horret animus ne quid inconsulte ac temere fiat. haec nostra vestraque causa prius dicenda vobis, con-

1. *reddisse:* M] redisse.

4. *Attio Tullio.. Tullius:* PM] Attio Tullo .. Tullus. — Cum *Tullius* in optimis quibusque codd. reperiatur, vix dubitandum sit, quin Livius *Tullius* pro nomine non pro praenomine habuerit, id quod etiam ex eo coniici potest, quod ne uno quidem loco *Tullius Attius* posuerit. Dionysius et Plutarchus hunc virum nominarunt Τύλλος, Zonaras aeque ac Livius Τούλλιος.

— *Vulscorum:* M] Volscorum. P m. 1.: *uuolscorum.* — PM: de rep̄.

8. *inuitus:* P. *intus*: M. — M: quod sequi *quod sequius* us sit de meis.

9. *ab his:* PM] ab iis. — P m. 1.: quam uelinñrorum. m. 2.: quam uelī.

11. *multis id cladibus:* P. — M: *multis*-iā *cladibus:* sed *īā* m. 3. in ras.

12. *incolomes simus:* M. m. 1.] incolumes simus. — M m. 2.: incolomes sumus. P m. 1.: inconsulomessimus.

13. *Vulscorum:* M] Volscorum. — P m. 1.: intenta ciuitas. m. 2.: intenta. — P m. 1.: occassionem. — M m. 1.: *ad* sabinorum iuuentute. m. 2.: *a* sab. — P m. 1.: commisum.

17. *haec nostra uestraque causa:* PM.

— *prius dicenda uobis cons. ratus sum:* PM. — M m. 1.: domum ambire. — M: facti dictiuæ. — M: *h*abiit.

sules, ratus sum. quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dictive contagione praesens violer." haec locutus abiit. consules cum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis ut fit quam res ad praecavendum vel ex supervacuo movit, factoque senatus consulto ut urbem excederent Vulsci, praecones dimittuntur qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. ingens pavor primo discurrentis ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, se ut consceleratos contaminatosque ab ludis festis diebus coetu quodam modo hominum deorumque abactos esse.

XXXVIII. Cum prope continuato agmine irent, praegressus Tullius ad caput Ferentinum ut quisque eveniret primores eorum excipiens querendo indignandoque et eos ipsos sedulo audientes secunda irae verba et per eos multitudinem aliam in subiectum viae campum deduxit. ibi in contionis modum orationem exorsus „veteres populi Ro-

4. *sub auctore:* P m. 2. M. sub actore: P m. 1.

6. *mouit:* M m. 1. P. mouet: M m. 2.

— *ut urbem excederent uulsci:* PM. — P: precones. — M: dimittuntur | *ut* omnes: sed *t* m. 2.

8. *discurrentis:* PM m. 1.] discurrentes (P m. 2. M m. 2.). — P m. 1.: consceleratus.

14. *Tullius:* PM] Tullus.

— *eueniret:* PM Harl. I. Leid. I.] veniret. — Non dubitavi hoc loco id quod in optimis quibusque codd. repertum est, pro vero habere; et quod Livius verbis cum particula *ex* compositis inprimis uti solebat, etiam si ea apud alios scriptores non ita legerentur (1, 45.: *eccelebrata fama*), et quod h. l. in verbo *eueniendi* propria quaedam vis inest, ut L. dicere videatur voluisse „ut quisque *ex urbe egressus* ad eum usque locum *venisset*". — M: *quaerendo.*

18. *contionis:* PM] concionis.

— *ueteres p. r. iniurias cladesque gentis Vulscorum — ut omnia inquit:* PM. — Rectissime ita se omnia habent: ut mirum sane videatur, qui interpretes Livianae orationis periti dubitare potuerint, quo potissimum loco Tulli verba inciperent. persaepe enim ita ut hoc loco *ut*, coniunctiones

mani iniurias cladesque gentis Volscorum — ut omnia" inquit „obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis qua per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus — civibus peregrinis tot finitimis populis — spectaculo abeuntes fuisse, vestras coniuges vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos qui audivere vocem praeconis, quid qui nos videre abeuntes, quid eos qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis nisi aliquid profecto nefas esse: quod, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos piaculumque merituri, ideo nos ab sede piorum coetu concilioque abigi? quid deinde illud non succurrit vivere nos, quod maturarimus proficisci? — si hoc profectio et non fuga est. et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? bellum vobis indictum est magno eorum malo

ab orationis initio remotiores videmus, inprimis ubi ea orationis pars cui coniunctio addebatur, maiore quadam vi pronuntianda erat: qua re omnis elegantia evanesceret, si quem ad modum Drakenb. voluit, etiam ante *ueteres* poneretur *ut.* verum interpretes in errorem induxerit, quod neutrum *omnia* sequeretur: sed hoc ipso genere L. non modo *ueteres iniurias cladesque* significare sed multa alia quae Volscorum animos offendissent, complecti voluit.

3. *qua per nostram ignom.:* PM. — P m. 1.: commissere. M: commisereans non. — P m. 1.: sensestis. — P m. 1.: ūras liberos. — P m. 1.: quis | audiuere.

8. *quid qui nos uidere abeuntes:* PM et rell. codd.] quid qui vos *cet.*

9. *aliquid profecto nefas esse:* M] aliquod *cet.*

10. *quod si intersimus:* PM Harl. I. Leid. I] quo si intersimus.

11. *ideo nos ab sede:* P m. 2. M. *ideoque nos ab sede:* Leid. I. — P m. 1.: *ide nos piorum coetu consilioque.* — In M scriptum erat m. 1. *plorum*, m. 2.: *tēplorum* pro *piorum*, et *cūmetu* pro *coetu*, sed ita ut *ū* m. 2. esset. videtur igitur in antiquiore libro *cōetu* fuisse.

13. *quod maturarimus proficisci:* PM. *quod maturauimus proficisci:* Harl. I. — *maturau'imus.*

— *si hoc profectio:* PM Harl. I. cod. Rhen.

qui indixere, si viri estis". ita et sua sponte irarum pleni et incitati domos inde digressi sunt, instigandoque suos quisque populos efficere ut omne Vulscum nomen deficeret.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullius et C. Marcius exul Romanos, in quo aliquanto plus spei repositum: quam spem nequaquam fefellit, ut facile appareret ducibus validiorem quam exercitu rem Romanam esse. Cerceios profectus primum colonos inde Romanos expulit liberamque eam urbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus Satricum Longulam Poluscam Coriolos Bo-

3. *efficere:* M] effecere. — *Vulscum:* PM] Volscum. — M: *difficeret:* haud scio an recte.
5. *Attius tullius et . c. n. marcius:* PM.
— *exul Romanos:* P m. 1.] exsul Romanus.
6. *quam spem nequaquam fefellit:* PM.
8. *Cerceios:* M Harl. I.] Circeios. — Apud Plinium quoque 3, 5. 56. in optimo cod. Chiffletiano scriptum est *Cerceios*.
10. *Volscis:* M. *uuolscis:* P.
11. *Longulam:* P longuiam: M.
— *Bouellas*] novella haec. — PM et rell. codd.: *nouellam*. Nomen urbis Latinorum cuiusdam in hac voce latere interpretes recte videntur vidisse: (cf. 1, 38.: „Corniculum .. Medullia Nomentum: *haec* de Priscis Latinis capta oppida":). Jac. Gronovius pro *nouellam* legendum esse *Mugillam* vel *Moegillam* censet, cum Dionysius 8, 36. Μοεγιλλανοί inter oppida a Coriolano capta nominaverit: sed longe veri similius videtur quod J. Fr. Gronovius coniecerat, pro *nouellam* scribendum esse *Bovillas*. nam quod ad externam horum duorum nominum similitudinem attinet, litteras *n*, *u*, *b* persaepe in vicem permutatas esse notissimum est; nec minus saepe *ā* pro *as* vel contra est scriptum: sic 22, 56. in Put. et in Colb. repperi *ad aegatis insulā* pro *ad aegatis insulas*. verum tamen non *Bovillas* sed *Bouellas* a Livio scriptum arbitror. idem *Bouellae* est in cod. Snakenburg. apud Plinium, 3, 5., et in tabula Peutingeriana *Bovillarum* nomen *Bobellae* h. e. *Bouellae* exhibetur. sed cur hoc potissimum oppidum hoc loco a Livio scriptum putem, et altera est causa. quamquam enim in nominibus captorum a Coriolano oppidorum recensendis

vellas: haec Romanis oppida ademit: inde Lavinium recipit; tum deinceps Corbionem Vetelliam Trebium Labicos Pedum cepit: postremum ad urbem a Pedo ducit, et ad fossas Cluvilias quinque ab urbe milia passuum castris positis populatur inde agrum Romanum, custodibus inter populatores missis qui patriciorum agros intactos servarent, sive infensus plebi magis sive ut discordia inde inter patres plebemque oreretur. quae profecto orta esset, adeo tribuni

nec Dionysius et Plutarchus consentiunt, tamen id uterque tradit, ab *Coriolis* captis Coriolanum ad expugnandas *Bolas* (Dionys. 8, 20.) vel *Bollas* (Plut. Cor. 29.), inde *Lavinium* accessisse. Plutarchus etiam hoc Bollanorum oppidum haud amplius centum stadiis ab Roma abfuisse scribit. hoc vero oppidum nullum aliud fuisse potest quam *Bovillae:* et cum Dionysius 8, 18. et 8, 20. ancipitem *Bolanorum* mentionem fecerit, hoc altero loco sicut 5, 61. ubi *Boialanorum* populum nominat, cum Sig. Gelenio et Frid. Sylburgio Βοίλλαι vel Βοέλλαι scribendum est et Βοϊλλανῶν. quod si apud Livium restituerimus *Bouellas*, easdem has tres urbes, quas apud Dionysium et Plutarchum, etiam apud Livium habebimus: quod in tam difficili re non parvi momenti est. prius apud Dionys. oppidum Aequorum erat, quod apud Livium 4, 49. in optimis libris non *Bola* sed *Vola* eiusque oppidani *Volani* nominantur.

1. *recipit:* P cod. Rhen. Harl. I.] recepit (M). — Deinde scripsimus *tum* pro *tunc*, quod in codd. est. cf. T. Livi l. xxx. p. LXVI. 17.

2. *Vetelliam*] Vitelliam. — PM cod. Rhen. Harl. I.: *ueteliam.* idem videtur oppidum esse quod 5, 29. *Vitellia* nominatur. — *Trebium* ex omnibus codd. restituimus pro *Trebiam.* Plinius *Trebanorum* mentionem facit; Ptolemaeus habet oppidum Τρῆβα. — *Labicos* scripsimus cum PM cod. Rhen. Harl. I. pro *Lavicos.* utrumque enim nomen et apud Graecos et apud Livium repperimus: 4, 49. in PM *lauicos.;* 26, 9. in Put. *agrum in labicanum.* — M: coepit,

3. *postremum:* PM. *postremo:* cod. Rhen. — M: ad urbem *ad* pedo.

4. *Cluuilias:* P m. 1. cod. Rhen.] cluilias. — P m. 2. M Harl. I.: *cluuillas.* cf. 1. 23. ubi in v. 16. in M *cluiuilius* h. e. et *cluilius* et *cluuilius.* — PM: *milia.* — M m. 1.: interpulatores. m. 3.: inter populatores.

8. *oreretur:* PM.

iam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant: sed externus timor — maximum concordiae vinculum — quamvis suspectos infensosque inter se iungebat animos. id modo non conveniebat quod senatus consulesque nusquam alibi spem quam in armis ponebant, plebes omnia quam bellum malebat. Sp. Nautius iam et Sex. Furius consules erant. eos recensentes legiones, praesidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentis multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit, deinde vocare senatum referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. acceperunt relationem patres, postquam apparuit labare plebis animos: missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt: si Vulscis ager redderetur, posse agi de pace: si praeda belli per otium frui velint, memorem se et civium iniuriae et hospitum beneficii adnisurum ut appareat exilio sibi inritatos non fractos animos esse. iterum deinde idem missi non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium traditum est: nihilo magis quam legatos flexisse animum.

XL. Tum matronae ad Veturiam matrem Coriolani Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium an muliebris timor fuit, parum invenio: pervicere certe ut et Veturia magno natu mulier et Volumnia duos

3. *quamuis:* M et in marg. P. — P: uinculum *quam* suspectos. — M m. 1.: infe*ss*osque.
5. *plebes:* PM Harl. I. — P: *s. p̄.* nautius.
9. *distribuentis*] distribuentes. — P m. 1.: distribuend*is*. P m. 2. M: distribuentes.
11. *ad cn̄. marcium:* M. *ad c. n̄. marciun*: P. — P m. 1.: la*u*are. m. 2.: la*b*are.
14. *retulerunt si uulscis:* PM] rettulerunt si Volscis.
16. *adnisurum:* PM.
17. *exilio sibi inritatos non fractos animos esse:* P. exilio *animos* | *esse* sibi inritatos non fractos ani | mos esse: M: sed prius *animos esse* erasum est.
18. *idem missi:* PM Harl. I. Leid. I.] iidem missi.
20. *traditum est: nihilo magis quam legatos flexisse animum:* PM.
24. *ut et Veturia:* PM.

parvos ex Marcio ferens filios secum in castra hostium irent, et quoniam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. ubi ad castra ventum est nuntiatumque Coriolano est adesse ingens mulierum agmen, in primo — ut qui nec publica maiestate in legatis nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque relegione motus esset — multo obstinatior adversus lacrumas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui insignem maestitia inter ceteras cognoverat Veturiam inter nurum nepotesque stantem, „nisi me frustrantur“ inquit „oculi, mater tibi coniunxque et liberi adsunt“. Coriolanus prope ut amens consternatus ab sede sua cum ferret matri obviae conplexum, mulier in iram ex precibus versa „sine prius quam conplexum accipio sciam“, inquit, „ad hostem an ad filium venerim, captiva materne in castris tuis sim. in hoc me longa vita et infelix senecta traxit, ut exulem te deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram quae te genuit atque aluit? non tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit *intra illa moenia domos ac*

2. *et quoniam:* M cod. Rhen.] et quam. — idem *quoniam* in P Harl. I. Leid. I. est, sed scriptum *qm̄* ut semper fere. si *et quam* recte h. l. se haberet, desiderari etiam posset pro Liviana oratione „*eam* mulieres defenderent“. — M: p̄cibus.

4. *nuntiatumque Coriolano est:* PM] nuntiatumque Coriolano. — P m. 1.: mulierem. m. 2.: mulierum.

6. *offusa:* M m. 1. P. *effusa:* M m. 2.— P m. 1. *relegione.* — M m. 1.: *lacrumas.*

8. *dein familiarium quidam:* PM. — PM: *maestitiam.* — M: frustantur inquid.

10. *mater tibi coniunxque et liberi adsunt:* PM. sed in P additum est *tibi* m. 2.

11. *prope ut amens:* PM. — M m. 1.: conternatus. m. 3.: consternatus.

14. *accipio sciam:* PM.

15. *in castris tuis sim. in hoc:* P. *in castris tuis* | *in hoc:* M. — M m. 1.: non *ti* quamuis. m. 3.: *non tibi.*

19. *perueneras:* P. — M: *peruenerant:* scil. *Volsci?* sed in antiquiore libro erat fortasse minus diligenter scriptum *peruenerās.*

20. *domos:* P m. 1.] domus. — PM: *coniunx.*

penates mei sunt, mater coniunx liberique? ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur, nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem: sed ego nihil iam pati nec tibi turpius quam mihi miserius possum: nec ut sum miserrima, diu futura sum: de his videris, quos si pergis aut inmatura mors aut longa servitus manet". uxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus et conploratio sui patriaeque fregere tandem virum. conplexus inde suos dimittit et ipse retro ab urbe castra movit. abductis deinde legionibus ex agro Romano invidia rei

1. *ergo ego nisi peperissem:* M. et P in marg. — P: ergo ego *si non* pep. — PM: *libera in libera patria.*

4. *nec tibi turpius quam mihi miserius possum:* PM (nisi quod *t* in *tibi* erasum est in P)] nec tibi turpius nec mihi miserius possum. — Quod Bekkerus codicem Dr. Gaertn. secutus scripsit („mir kann nichts begegnen, was für dich entehrender wäre oder mich unglücklicher machen könnte":), per se quidem ferendum videtur, nec tamen id est, quod Livius Veturiam dicere voluit. si id quod in optimis codd. est „*nec tibi turpius quam mihi miserius .. nec ... diu futura sum*" ita connectendum esset, ut *nec nec* ad *nihil* relatum significaret „*weder noch*", unice vera oratio servata esset in cod. Harl. II., in quo scriptum est: *ego nihil iam pati nec mihi miserius quam tibi turpius possum, nec .. diu futura sum.* sed ipsa verborum structura ostendit, ne hoc quidem L. dicere voluisse. prius *nec* igitur cum *nihil* coniungendum est, quem ad modum *nihil non* scribi solebat „*sed ego nihil iam pati possum quod non tibi turpius quam mihi miserius fuerit*". ita enim Veturia filium deterrere vult, ne in consilio urbis oppugnandae perstare velit: sed etiam si perstare velit, se non diu superstitem fore urbis ruinae: „*mir aber kann nichts begegnen, was nicht dir mehr zur Schande gereichte als mir zum Elend. doch aber auch so, wiewohl ich sehr unglücklich bin, so werde ich es doch nicht lange mehr sein: an deine Kinder aber denke*" *cet.*

— *nec ut sum:* M] nec ut sim. — M m. 1.: miserima. m. 2.: miserrima. — M: quosi pergis. — M: aut longua | seruitus.

9. *et ipse:* M] ipse. — P m. 1.: perisset tradunt alia alio leto.

oppressum perisse tradunt alii alio leto: apud Fabium longe antiquissimum auctorem usque ad senectutem vixisse eundem invenio: refert certe hanc saepe eum exacta aetate usurpasse vocem, multo miserius seni exilium esse. non inviderunt laude sua mulieribus viri Romani: adeo sine obtrectatione gloriae alienae vivebatur: monumento quoque quod esset, templum Fortunae muliebri aedificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci adiunctis Aequis in agrum Romanum, sed Aequi Attium Tullium haut ultra tulere ducem. hinc ex certamine, Vulsci Aequine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio deinde atrox proelium ortum. ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haut minus pernicioso quam pertinaci certamine confecit. Consules Titus Sicinius et C. Aquilius. Sicinio Vulsci, Aquilio Hernici

4. *miserius seni exilium esse:* M m. 1. P. miserius *se in* exilium esse: M m. 2.

— *non inuiderunt laude sua:* PM Harl. I. Leid. I.] non inviderunt laudes suas. — Cf. Quintil. 9, 3, 1. (*interdicere.*). — P m. 1. M m. 1.: mulie*b*ribus. — M: uiri | romani *r̄*. adeo.

6. *uiuebatur:* M m. 2. P. uiuebantur: M m. 1.

— *monumento quoque quod esset:* M m. 1. P et rell. codd. — M m. 2.: monimentū quoque quod esset. — Ad *vivebatur* addi voluit Cuiacius ex suis manuscriptis: „*tunc enim primum sancitum fuit ut mulieribus de uia cederetur, ut inauribus aureis, ut purpura ueste, ut aureis segmentis, ut nouo uittae discrimine uterentur*". sed haec omnia ex Valerii Max. lib. 5. ab aliquo exscripta esse, recte viderunt interpretes. J. Fr. Gronovius vero scribendum censet „*monumentoque quod esset*": sed recte se habet *quoque*, publice igitur senatus mulieres non modo laudavit, sed etiam monumento huius rei templum fortunae muliebri aedificari iussit.

9. *Attium Tullium:* PM] Attium Tullum.

10. *Vulsci Aequine:* P. *uulsi aequine:* M. — M: proelium *h*ortum. — M: *duos hostium exercitus.*

12. *haut minus:* P m. 1. *aut minus:* M m. 1.

13. *coñs. titus sicinius:* P m. 2. M. coñs. titius siccinius: P m. 1. — PM: *et c. aquilius.* cf. 2, 4. — P m. 2.: et c. aequilius.

14. *Vulsci:* P] Volsci. — M: *uulsi.* — PM: *aquilio.* —

— nam ii quoque in armis erant — provincia evenit. eo anno Hernici devicti, cum Vulscis aequo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde et Proculus Verginius consules facti. cum Hernicis foedus ictum, agri partes duae ademptae. inde dimidium Latinis dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. adiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. id multos quidem patrum ipsos possessores periculo rerum suarum terrebat. sed et puplica patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. tum primum lex agraria promulgata est numquam deinde ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. consul alter largitioni resistebat auctoribus patribus nec omni plebe adversante, quae primo coeperat fastidire munus vulgatum a civibus isse in socios: saepe deinde et Verginium consulem in contionibus velut vaticinantem audiebat, pestilens collegae munus esse, agros illos servitutem iis qui acceperint laturos, regno

PM: *hii* quoque. — M: *prouinciae . uenit.* P: pronincie uenit. — M: *cum uulscis.*

3. *et Proculus Verginius cōs.:* PM] et Proculus Virginius consules. — P: *s. p̄. cassius.* — M: *quaem* publicum.

9. *puplica:* P] publica.

11. *numquam deinde ad hanc memoriam:* M] nunquam deinde usque ad hanc mem. — PM: *cōs. alter.* — M: ceperat fastidire.

14. *munus uulgatum a ciuibus isse in socios:* P. munus uulgatum a ciuibus *egisse* in socios: M. munus uulgatum a ciuibus *esse* in socios: cod. Rhen. Leid. I. — Si *fastidire* cum *munus* cohaerere debet, recte indicat J. Fr. Gron. *isse* expungendum esse. sed *fastidire* referendum videtur ad *cassium*, et *uulgatum munus isse* ita dictum est quem ad modum *perditum ire* ac similia: „man war gleichgültig gegen ihn geworden, dafs er sein Geschenk eben so gut den Bundesgenossen wie den Bürgern *habe* zukommen lassen *wollen*“. *uulgatum isse* igitur non idem est quod *uulgasse*, nec *oppugnatum ire* (28, 41.) idem quod *oppugnare*.

15. *et Verginium cōs. in contionibus:* PM] et Virginium consulem in conc. — M m. 1.: uatiginantem. m. 3.: uaticin. — M m. 1.: seruitem *hiis*. m. 3.: seruitutem.

17. *qui acceperint:* ed. Frob. *qui acceperant:* PM et rell. codd.

viam fieri. quid ita enim adsumi socios et nomen Latinum? quid attinuisse Hernicis paulo ante hostibus capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hae gentes pro Coriolano ducem Cassium habeant? popularis iam esse dissuasor et intercessor legis agrariae coeperat. uterque deinde consul ut certatim plebi indulgere. Verginius dicere passurum se adsignari agros, dum ne cui nisi civi Romano adsignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. id vero haud secus quam praesentem mercedem regni aspernata plebes: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera eius in animis hominum respuebantur. quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. sunt qui patrem auctorem eius supplicii ferant: eum cognita domi causa verberasse ac necasse peculiumque filii Cereri consecravisse: signum inde factum esse et inscriptum *ex Cassia familia datum*. invenio apud quosdam idque propius fidem est, a quaestoribus Caesone Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis

cf. 3, 2.: *dederit.* — PM: quid attinuisset. — PM: pau*l*o.
3. *ut hae gentes.* — PM: ut *e*gentes. P m. 2.: ut *he* gentes. — *ducem:* P] duce.
4. *popularis iam esse:* P. popular*ib*. iam esse: M: sed *ib.* erasum est. — P: iam *eese*-dissuasor. — PM: *et intercessor.*
5. *ut certatim* („*gleichsam* um die Wette*)* M cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.] certatim (P).
6. *Verginius:* PM] Virginius.
8. *eoque ciuibus uilior erat:* P. — M m. 1.: eo*s*que ciuibus uiolor erat. m. 3.: eoque ciuibus uio*lent*ior erat. — M m. 1: iauere. — M: pec*c*uniam.
9. *reconciliaret:* PM.
12. *aspernata plebes:* PM. — PM: uelut *h*abundarent. cf. T. Livi l. XXX. p. CV. 4. — M: munera et in animis. — P m. 1.: respueb*a*tur. — M m. 1.: *h*abiit.
16. *ferant:* PM. — P m. 1.: uerberasse agne casse. m. 2.: *ac necasse.* — M m. 1.: pecu lumq. m. 3.: pecul*i*umq.
19. *propius fidem est:* PM.
20. *Caesone Fabio*: PM] K. Fabio. — M: *a questorib.* P: *e questoribus.* — M: publice | *des* ea est area. m. 3.: pu-

damnatumque populi iudicio, dirutas publice aedes. ea est area ante Telluris aedem. ceterum sive illud domesticum sive publicum fuit iudicium, damnatur Servio Cornelio Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. dulcedo agrariae legis ipsa per se dempto auctore subibat animos, accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui devictis eo anno Volscis Aequisque militem praeda fraudavere. quidquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen patres ut cum L. Aemilio Caeso Fabius consul crearetur. eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit. bello deinde civiles discordiae intermissae: uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos et Aequos duce Aemilio prospera pugna vicere. plus tamen hostium fuga quam proelium absumpsit, adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris aedes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est: vota erat Latino bello Postumio dictatore: filius eius duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariae legis animi plebis. tribuni plebi popularem potestatem lege populari celebrabant: patres satis superque gratuiti favoris in multitudinem creden-

blice *edes.* P m. 1.: *publice edes est area:* sed eadem ut videtur manu scriptum est *ea* supra *est.* — Harl. I. Leid. I.: *eastarea:* h. e. *ea'st area.*

3. *Seruio Cornelio:* PM.

6. *subibat:* M. *subi . bat:* P: littera, quae inter *i* et *b* fuerat, erasa est. — P m. 1.: malignitate.

9. *quidquid:* PM] quicquid. — PM: fabius cōs.

11. *tenuere tamen:* M m. 1. P. *optinuere tamen:* M m. 2.

12. *Caeso Fabius:* P] K. Fabius. — M: *ceso fabius consul.*

13. *plebes seditione domestica:* PM.

15. *patres ac plebs:* PM. — PM: *proelium absumpsit.* — P: sunt *ae*quites.

18. *idibus Quintilibus:* PM.

20. *sollicitati:* P. *solliciti:* M: haud scio an recte.

21. *tribuni plebi:* PM] tribuni plebis. — P m. 1.: *pu*pularem potestatem. M m. 1.: lege *pu*pulari.

23. *gratuiti fauoris in multitu-*

tes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere. ea igitur pars rei publicae vicit nec in praesens modo sed in venientem etiam annum M. Fabium Caesonis fratrem et magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Cassii L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex vanique legis auctores iactando inritum munus facti, Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus habitum. itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquamdiu honos. bellum inde Veiens initum. et Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires, abutebanturque is inter semet ipsos certando. accessere ad aegras iam omnium mentes prodigia caelestia prope cottidianas in urbe agrisque ostentantia minas: motique ita numinis causam nullam aliam vates canebant publice privatimque nunc extis nunc per aves consulti, quam haud rite

dinem: M cod. Rhen.] gratuiti faroris in multitudine (P). *fauoris in multitudine* etiam in Harl. 1. et Leid. 1. scriptum est. Cum enim patres viderent, tribunos pro potestate a plebe ipsis data quam maxime plebis rebus favere, largitiones quae excitarent singulorum universorumque temeritatem horrebant: „die Väter, in der Meinung daſs die Tribunen auch ohne solche Veranlassungen schon mehr als billig den Wünschen des groſsen Haufens entgegen kämen“ cet.

1. *largitiones temeritatisque inuitamenta:* PM Harl. 1. largitionis: Leid. 1. — PM: *pars reip.*

4. *M. Fabium Cesonis fratrem:* M. — P: m. babinium (m. 2.: fabinium) caesonis frēm. — P m. 1.: accus*satione*. — PM: *l. ualerium cōs. dedit.*

8. *post tres continuos consulatus:* PM. — PM: *ut bene locatus.* — P: bellum inde uegens. — M: supererant uiros.

13. *is* (m. 3.: *bis*) *inter semet ipsos certando:* M] iis (P) cet. — P: inter semet ipsos certandos: cf. 1, 19.: interponendos.

15. *cottidianas:* M] quotidianas. — P: cotidiano in urbe. — P m. 1.: os*ten*tia minas. m. 2.: osten*den*tia.

— *motique ita numinis:* P Leid. 1.] motique ira numinis. — P m. 1.: publicem.

sacra fieri. qui terrores tamen eó evasere ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti poenas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde et C. Iulius consules facti. eo anno non segnior discordia domi et bellum foris atrocius fuit. ab Aequis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura Caeso Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam Latinam urbem Aequi oppugnabant, Veientes pleni iam populationum Romam ipsam se oppugnaturos minabantur. qui terrores cum conpescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detractandi militiam sed Spurius Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariae patribus iniungendae, susceperat rem militarem impediendam. ceterum tota invidia tribuniciae potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius quam ipsius eius collegae coorti sunt, auxilioque eorum dilectum consules habent. ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Veientes,

1. *Oppia:* M. *Opia:* P. — P: *damnata incaesti.* M: damnata incerti.
3. *Julius:* Sig. secundum Dionys. — PM: *et c. tullius. cōs.* — M: eo an*no* segnior dis | cordia. — 5. Roman*um?*
6. *populantes:* M m. 2. P. *pu*pulantes: M m. 1.
7. *Caeso Fabius:* P] K. Fabius. — M m. 1.: ce*s*o. m. 2.: ce*ss*o.
— *Ortonam:* M cod. Rhen. — P: *a*rtonam. — M: aequi*i* oppugnabant. — P m. 1.: populatione. m. 2.: populationū.
9. *minabantur:* PM. — M m. 1.: o*p*ugnaturos. m. 3.: oppugnaturos. — PM: redi*e*batque.
11. *detractandi:* PM] detrectandi. — PM: *spurius licinius. tr. pl.*
16. *quam ipsius eius collegae* („als seine *eigenen* Coll."): P] quam ipsi eius collegae (ex coni. Mureti). — M: quam ipsius collegae. — PM: *nec in eum cōns.* (P: *cōs.*) *a*c*rius.* — M: co*h*orti *s̄.*
17. *dilectum cōs.:* PM] delectum consules.
18. *ducendus Fabio in Veientes, in Aequos Furio* (P: *spurio*) *datur. et in Aequis* (M: *equis*) *quidem nihil dignum memoria gestum est:* PM] ducendus Fabio in Aequos, in Veientes Furio datur. et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum

in Aequos Furio datur. et in Aequis quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum ei-

est (cod. Sig. et Harl. II.). — Facere non potui quin hoc loco id quod in omnibus antiquis libris reperitur, restituerem, quamquam 2, 44. et 46. quae his respondere non viderentur, sequi haud ignorabam. ibi enim Etrusci traduntur suorum animos ita inflammasse ut dicerent, non magis secum pugnaturos Romanos quam anno ante cum *Aequis* pugnassent, ubi consensu exercitus tradita ultro victoria victis *Aequis* esset. Verum his duobus locis *non res gestae* referuntur sed orationes ab hostibus habitae, quare facile eius generis errorem scriptoris animum invadere potuisse verisimile fit: si quidem ea interpretatione, quae adhiberi potest, uti noluerimus, ita de industria a Livio scriptum esse, ne Tusci suorum ipsi desidiam, cum Veientes occasione fortuna oblata Romanos devincendi frui noluissent, detegere cogerentur: non enim quod Veientes experti fuerant referendum erat, sed quod in totius Etruriae conciliis *principes sive vera sive falsa fremebant* (2, 45.). sed quae praeter ea me impulerint, ne Sigonianam emendationem probandam censerem, haec sunt: quod eadem quae hoc loco in melioribus libris Livianis leguntur, etiam apud Dionysium 9, 2. et eisdem fere verbis reperiuntur, et quod apud Livium non id modo scriptum est „ducendus exercitus. *Fabio* in Veientes, in Aequos *Furio* datur“, nam in hoc metathesis quaedam nominum a librariis minus diligentibus facta esse poterat: sed quod deinceps cum apud Livium tum apud Dion. legitur, *in Aequis nihil memoria dignum gestum esse:* quod scriptum esse non potest nisi consilio iudicioque vel scriptorum ipsorum vel doctorum librariorum, cum in eo ne structura quidem verborum vere Liviana, qua id quod de duobus nominibus posterius fuerat, in sequentibus priorem locum obtinere soleret, neglecta sit. ad hoc accedit, quod apud Livium 2, 48. Fabiorum gens Veiens bellum velut familiare sibi deposcit, quippe in quo gerendo tot clarissimi eiusdem unius gentis viri elaborarint; quod apud Dionysium 9, 9. M. Fabius consul liquidissimis verbis dicit, priore anno illam magnam labem inlatam esse ut Romani *hos eosdem Veientes Caesone fratre duce* ab equite iam fusos persequi recusassent: deinde, id quod non parvi momenti est, quod hoc altero anno iterum ad Veiens bel-

vibus quam cum hostibus fuit: unus ille vir ipse consul rem publicam sustinuit, quam exercitus odio consulis quantum in se fuit prodebat. nam cum consul praeter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem ut solo equitatu emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos et si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium et puplicum in praesentia dedecus, postmodo periculum si animus hosti redisset, cogere potuit gradum adcelerare, aut si alid nihil, instare instructos. iniussu signa referunt maestique — crederes victos — exsecrantes nunc imperatorem nunc navatam ab equite operam redeunt in castra. nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quaesita sunt: adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars qua ci-

lum proficiscendum erat utpote nondum finitum, cum in Aequos proficisci necesse fuisset, si apud eos non apud Veientes illa ignominia accepta esset, huc denique accedere videtur, quod Livio non hoc uno loco res iam memoratas e memoria excessisse constat, sed etiam alias eum et inprimis in orationibus quodam modo discrepantia cum antecedentibus retulisse, quod in tanta rerum copia vix mirum videatur. — In P m. 1. scriptum erat *nihil memoria dignum*. — PM: *unus ille uir ipse consul remp.*

4. *bello edidit plurimas:* PM, *edidit bello plurimas:* Harl. 1. Leid. 1. *plurimas edidit bello:* Lips. — M: *cum cōs. preter.* P: *cum cōs. pt'.* — P: *aequitatu.*

6. *nec illos et si non adhortatio:* PM. Muretus *et* expungi voluit. — P: adortatio. — M: *inuisu* ducis. — M m. 1.: *puplicum.* — PM: postmodo,

10. *si alid nihil, instare instructos:* M] si aliud nihil, stare instructos. — Cum hoc loco *aliud* corripiendum, *nihil* producendum sit, rectissime se habet *alid.* solitum enim L. esse nominibus correptis (*uinclum, periclum* al.) uti, opt. codd. multis locis docent. Persaepe apud Lucretium (1, 264.) *alid ex alio* reperitur. — Pro *instare*, quod etiam in P et rell. codd. est, Muretus voluit scribi *stare*, sed h. l. videtur *instare* significare *eodem in loco, quo ab imperatore acies instructa erat, manere.* — Pro *aut* in M *au* est, et m. 2. *aliud* pro *alid.* — *iniussu signa referunt:* PM cod. Rhen. *iniussi:* Harl. 1.

vem regant quam qua hostem superent. consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta quam inritato exacerbatoque in se militum odio. obtinuere tamen patres ut in Fabia gente consulatus maneret: M. Fabium consulem creant: Fabio collega Gneius Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Tib. Pontificius fuit. is eandem viam, velud processisset Sp. Licinio, ingressus dilectum paulisper inpediit. perturbatis iterum patribus Appius Claudius victam tribuniciam potestatem dicere priore anno in praesentia re, exemplo in perpetuum, quando inventum sit suis ipsam viribus dissolvi. neque enim umquam defuturum qui et ex collega victoriam sibi et gratiam melioris partis bono publico velit quaesitam: et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore, et unum vel adversus omnes satis esse.' darent modo et consules et primores patrum operam, ut si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis rei publicae ac senatui conciliarent. praeceptis Appii moniti patres et universi comiter ac benigne tribunos appellare, et consulares, ut cuique eorum privatim aliquid iuris adversus singulos erat, partim gratia partim auctoritate obtinuere ut tribuniciae potestatis vires salubres vellent rei publicae esse: quattuorque tribunorum adversus unum moratorem publici

1. *hostem:* P. — M m. 1.: hoste. m. 2.: hostē.
5. *Gneius Manlius.* — Harl. I.: *geneius Manlius.* M: *neus manilius.* P: fabinio (m. 2.: fabio) collega. c. neus manilius.
7. *Tib. pontificius:* Harl. I. cod. Rhen. — M: *t. i. b. pontificius.* P: *t. b. pontificius.* — M: uelud processisset. — PM: dilectum. — PM: paulisper.
10. *exemplo in perpetuum:* P. *exemplo perpetuum:* M.
12. *qui et ex collega:* PM. — M: si plurib. op*ib*. sit. — P m. 1.: opera. m. 2: operā.
19. *et uniuersi:* PM. — *appellare* = appellauere.
20. *ut cuique eorum:* PM Harl. I.] ut cuique. — PM: aduersus singulos era*nt*.
23. *quattuorque tribunorum:* Harl. II. Haverc. — P: *nouemque* tribunorum. M: *noque* tribunorum; sed eadem m. 1. scriptum est *uē* supra *noque*. — *unum moratorem:* M m. 1. P Harl. I. *unum oratorem:* M m. 2. — PM: *dilectum*.

commodi auxilio dilectum consules habent. inde ad Veiens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant non tam Veientium gratia concitata quam quod in spem ventum erat discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. principesque in omnium Etruriae populorum conciliis fremebant aeternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus saeviant. id unum venenum eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna inperia mortalia essent. diu sustentatum id malum partim patrum consilis partim patientia plebis iam ad extrema venisse. duas civitates ex una factas, suos cuique parti magistratus suas leges esse. primum in dilectibus saevire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus: qualicumque urbis statu manente disciplina militari sisti potuisse. iam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi: proximo bello in ipsa acie in ipso certamine consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Aequis, signa deserta, imperatorem in acie relictum, iniussu in castra reditum. profecto si instetur, suo milite vinci Romam posse. nihil aliud opus esse quam indici ostendique bellum, cetera sua sponte fata et deos gesturos. haec spes Etruscos armaverant multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil praeter ea aliud quam suas vires sua arma horrebant. memoria pessimi pro-

6. *inter semet ipsi:* PM Harl. I.

7. *ciuitatibus opulentis:* P. ciuitatibus opulent*i:* M m. 1. opulenti*b*. m. 3.

9. *consilis:* P m. 1.] consiliis. — M: *iam ad ex | tra uenisse.*

11. *suos cuique parti magistratus:* M m. 2. P. parti*m:* M m. 1.

12. *in dilectibus:* PM] in delectibus. — M: disciplina militaris sisti. — M m. 1: ma | gritatibus. m. 2.: ma | gitratibus.

18. *in castra reditum:* PM. — M: *si in . . stetur:* mediis litteris erasis. — M: quam indicio. — P m. 1.: ostendi*t*que.

21. *haec spes Etruscos armauerant:* P m. 1.] ea spes Etruscos armaverat. — P m. 2. M Harl. I. cod. Rhen.: *hae spes etruscos armauerant.* cf. 1, 43. 10.: *et haec.* 4, 36.: *ostentatae spes.*

24. *memoria pessimi proximo*

ximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo ubi duae simul acies timendae essent. itaque castris se tenebant tam ancipiti periculo aversi: diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras sanitatemque animis adlaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis praepropere agere, lacessere ad pugnam primo obequitando castris provocandoque, postremo ut nihil movebant, qua consules ipsos qua exercitum increpando: simulationem intestinae discordiae remedium timoris inventum, et consules magis non confidere quam non credere suis militibus. novum seditionis genus silentium otiumque inter armatos. ad haec in novitatem generis originisque qua falsa qua vera iacere. haec cum sub ipso vallo portisque streperent, haud aegre consules pati. at inperitae mul-

bello exempli terrebat: P Harl. I. memoria pessimi proximi bello exemplo terrebat: M m. 1. exempli terrebat: m. 2.

3. *periculo auersi:* PM. — P m. 1.: ira sanitatēque. m. 2.: iras.

5. *praepropere agere:* PM. — M: lacessacere. — M: obsequitando. P: obequitanto.

7. *qua consules ipsos qua exercitum increpando:* M Harl. I. — P m. 1.: qua consules ipsos*que* exercitum increpando. m. 2.: qua consules ipsos exercitumq. increpando.

8. *simulationem:* PM. *simulatione:* Harl. I.

9. *magis non confidere quam non credere:* P. *magis confidere quam non credere:* M. *magis non con. quam non credere:* Harl. I. — *Credunt* imperatores militibus suis, quod eos in fide sua perstaturos arbitrantur, *confidunt*, quod eos hostibus vel pares esse vel superiores fore putant: „den Consuln erscheine die Stärke und Kraft ihrer Truppen noch bedenklicher als die Treue der Gesinnung". Si quis contrarium in his duobus verbis sensum inesse opinatur, ut *confidere* pertinere videatur ad *fidem*, *credere* ad *vires*, is scribere debebit ex hostium sententia aut *non magis non confidere quam non credere* aut *magis non credere quam non confidere militibus suis:* particulae negativae enim pertinent ad *confidere* et *credere*, nec *magis non* idem est quod *non magis*. — P m. 1.: ad hec inuitatē. m. 2.: innouitatē. — M: haud aegrae.

13. *at* (P m. 1.: *ad*) *inperitae multitudini:* PM. *multitudinis:* Harl. I. Leid. I.

titudini nunc indignatio nunc pudor pectora versare et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum non patribus non consulibus: externa et domestica odia certare in animis. tandem superant externa, adeo superbe insolenterque hostis eludebat: frequentes in praetorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. consules velud deliberabundi capita conferunt, diu conlocuntur: pugnare cupiebant, sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. redditur responsum inmaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse, castris se tenerent. edicunt inde ut abstineant pugna: si quis iniussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferocius multo ut statuisse non pugnare consules cognitum est, quippe inpune se insultaturos, non credi militi arma, rem ad ultimum seditionis erupturam finemque venisse Romano imperio. his freti occursant portis, ingerunt probra, aegre abstinent quin castra oppugnent. enim

5. *hostis eludebat:* PM. — P m. 1. M: *uelud.*

7. *conlocuntur:* PM] conloquuntur.

8. *retro reuocanda et abdenda cupiditas erat:* Palat. III. *addenda* etiam PM. — Harleiani I. librarius scripsit *retro uocando ei addenda cupiditas erat*, ut ita *addenda* ferri posset. — P m. 1.: incitato*s* *s*emel. et paulo post m. 1.: rem agni nundum. m. 2.: *rem agi nondum.*

12. *iniussu:* M m. 1. P. iniussu*s:* M m. 2. — P m. 1. M m. 1.: anim*a* *a*duersuros. m. 2.: *animaduersuros.*

14. *accendunt insuper:* PM] accedunt insuper. — *accendunt* (scil. hunc Romanorum ardorem) propter *insuper* rectissime se habet. qui *accedunt* scribi voluerunt, *ferocius* aliter locum habere non posse rati videntur. verum ad *ferocius multo* (non *multo ferocius*) *insultantes* vel tale quid supplendum est. paulo post demum L. pergit *his freti occursant portis.* — Harl. I.: *accendit insuper.* — M: multo | *et* statuisse. — M: non credi*ti* militi. — M m. 1. P: finem qu*ae*uenisse.

17. *ad ultimum seditionis:* P. — M m. 1.: *ad ultim* seditionis. m. 3.: ad ultimā seditionis. — P: aegrae abstinent. M: aegrę. —

vero non ultra contumeliam pati Romanos posse. totis castris undique ad consules curritur. non iam sensim ut ante per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. matura res erat, tergiversantur tamen. Fabius deinde — ad crescentem tumultum iam metu seditionis collega concedente — cum silentium classico fecisset: „ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio, velle ne scirem ipsi fecerunt: itaque certum est atque decretum non dare signum nisi victores se redituros ex hac pugna iurant. consulem Romanum miles semel in acie fefellit, deos numquam fallet". centurio erat M. Flavoleius inter primores pugnae flagitator: „victor" inquit, „M. Fabi, revertar ex acie". si fallat, Iovem patrem Gradivumque Martem aliosque iratos invocat deos. idem deinceps omnis exercitus in se quisque iurat. iuratis datur signum. arma capiunt, eunt in pugnam irarum speique pleni, nuncque iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem

1. *Romanos:* M m. 2. Harl. I. — PM: pati romanus posse. Harl. I.: romanos pati posse. — P m. 2.: posset *totis*. — M: non *tam* sensim. — M m. 1.: clamor*ebus*. — M m. 1.: matur*as* erat. m. 3.: matur*a res* erat.

4. *tergiuersantur tamen. Fabius deinde:* PM.

5. *ad crescentem tumultum* („als sein Amtsgenosse bei dem immer stärker werdenden Getümmel aus Furcht vor einem Aufstande schon nachgab"): PM. *ad crescentem tumultu iam metum:* Palat. 1. 3. *accrescente tumultu iam metu:* Harl. I.

7. *Cn. Manli:* Harl. I. — PM: cn̄. manili.

— *uelle ne scirem:* Palat. 3. uelle *ne*scirem: P. uelle*m ne*scirem: M.

8. *itaque certum est atque decretum:* P] itaque certum atque decretum est (M). cf. Cic. pro Rosc. Amer. c. 11.: „*certum est deliberatumque*".

9. *se redituros:* P. — M m. 1.: *se*dituros. m. 2.: redituros. — PM: *ex hac pugna iurant.* — P m. 1.: consulem roman*am*.

11. *M. Flauoleius:* P. m. flauoeius: M. — P m. 1.: si fall*ut*. — M m. 1.: matrem. m. 2.: *martem*.

13. *aliosque iratos inuocat deos:* PM cod. Rhen. *aliosque ratos:* Harl. I. — PM: *idem deinceps*.

16. *nuncque iubent:* M] nunc iubent.

17. *nunc armatis.* — PM Harl. I.

offerri. omnium illo die qua plebis qua patrum eximia virtus fuit. Fabium nomen Fabia gens maxime enituit: multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt.

XLVI. Instruitur acies. nec Veiens hostis Etruscaeque legiones detrectant: prope certa spes erat non magis secum pugnaturos quam pugnarint cum Aequis, maius quoque aliquod in tam inritatis animis et occasione ancipiti haud desperandum esse facinus. res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus — adeo hinc contumeliis hostes hinc consules mora exacerbaverant — proelium iniit. vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum pilis inter primam trepidationem abiectis temere magis quam emissis pugna iam in manus iam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Quintum Fabium — tertio hic anno ante consul fuerat — principem in confertos Veientes euntem ferox viribus et armorum arte Tuscus incautum inter multas versantem hostium manus gladio per pectus transfigit. telo extracto praeceps Fabius in vulnus abiit. sensit utraque acies unius viri casum cedebatque inde Romanus, cum M. Fabius consul transiluit iacentis corpus, obiectaque parma „hoc iurastis“ inquit, „milites,

cod. Rhen.: nunc armati sibi *quisque:* (non *quemque*, quod desiderari potest: sed *quisque* referri h. l. debet ad *iubent:* cf. 26, 29.: „*quisque*“*:*). — P. *promtum.*

1. *qua plebis qua patrum:* PM. — M: infessos plebis animos.

6. *detrectant:* P. detraectant: M.

7. *pugnarint:* M] pugnaverint. — P: aliquot. — P m. 1.: occassione accipiti.

11. *exaceruauerant:* PM. cf. 2, 35. fin.

12. *uix explicandi ordinis* („kaum hatten die Etrusker Zeit eine Schlachtlinie zu bilden“): PM et rell. codd.] vix explicandi ordines (J. Fr. Gron.). cf. 37, 29.: *explicuere ordinem.* 2, 49.: *aciem.*

14. *iam in manus:* PM.

17. *fuerat:* P m. 2. M. fuerant: P m. 1.

19. *uersantem.* — PM Harl. I. Leid. I.: *uersantes.* — M m. 1.: *habiit.*

22. *transiluit:* PM Harl. I.

fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostis magis timetis quam Iovem Martemque per quos iurastis? at ego iniuratus aut victor revertar aut prope te hic, Quinte Fabi, dimicans cadam". consuli tum Caeso Fabius prioris anni consul „verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? dii impetrabunt per quos iuravere. et nos ut decet proceres ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius quam adhortando accendamus militum animos". sic in primum infensis hastis provolant duo Fabi totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Proelio ex parte una restituto nihilo segnius in cornu altero Gn. Manlius consul pugnam ciebat, ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium iam velut fusos agentem hostis et inpigre milites secuti sunt, et ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati gradum retulere, cessissentque loco ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. duorum consulum

1. *hostis:* M m. 1. P] hostes.
2. *quam Iouem Martemque:* M m. 2. P. — M m. 1.: quam *iouis* martemq. — P m. 1.: dimican*us*.
4. *Caeso Fabius:* ed. Mog. — PM cod. Rhen.: *gaius fabius*. — M: consul*i*, sed *i* erasum est. — M: *te impe-raturum*. — M: adortando acendamus.
9. *infensis hastis:* P Harl. I. Leid. I.] infesti*s* hastis. — M m. 1.: *infensis ho*s*tis*. m. 2.: in infensos hostes. — Cf. Virg. Aen. 10, 521.
— *duo Fabi:* P] duo Fabii.
12. *in cornu altero:* P Harl. I. Leid. I.] in altero cornu. — M m. 1.: in cornu alter*a*. m. 2.: in cornu alter*ā*.
— *gn̄. manlius cōs.:* P] Cn. Manlius consul. — P: ut altero in cornumque fabium in hoc ipsum. m. 2. emendavit.
15. *hostis:* P] hostes. — P m. 1.: et utile graui. M: et ut illi graui.
17. *retulere:* PM] rettulere. — PM: cessissentque loco ni cōs. (P m. 1.: n*o* cōs.) — P m. 1.: turmi*s* | *s*equitum. — M.: aduectus *uidere* clamitans.

cognita ora accendunt militum animos. simul et vanior iam erat hostium acies, dum abundante multitudine freti subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quae haut magno certamine impetu facto dum praedae magis quam pugnae memores tererent tempus, triarii Romani qui primam inruptionem sustinere non potuerunt, missis ad consules nuntiis quo loco res essent, conglobati ad praetorium redeunt et sua sponte ipsi proelium renovant. et Manlius consul revectus in castra ad omnes portas milite opposito hostibus viam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit: nam cum incursantes quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquotiens impetu issent, globus iuvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. prima excepta a circumstantibus tela, sustineri deinde vis nequit. consul mortifero vulnere ictus cadit fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia, Romanos terror per tota castra trepidos agit: et ad extrema ventum foret ni legati rapto consulis corpore patefecissent una porta hostibus viam. ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum caesi fusi-

1. *simul et uanior iam erat:* P m. 2. — P m. 1.: simul*e*tur et uanior. — M m. 1.: simul et uanior *tam* erat. m. 3.: *tum* erat. — M: *h*abundante.

3. *in quae haut magno certamine impetu facto:* M. — P: *inde* haud magn*a* (m. 2.: magn*o*).

4. *dum praedae magis quam pugnae memores tererent tempus:* PM] dum .. terunt tempus. (cf. 1, 40.: *dum* .. se rex totus *auerteret.* 10, 18.: *dum* .. *gererentur.* al.)

6. *non potuerunt:* P] non potuerant. — Leid. I.: non poterant.

7. *quo loco res essent:* PM. — P: conclobatí ad pr*e*torium.

8. *ipsi proelium renouant:* PM.

9. *milite opposito:* P. milite *a*ppositō: M. — M m. 1.: hostibus uiā clausa | erat. — PM: aliquotiens.

14. *sustineri deinde uis nequit:* P. — M m. 1.: sustinere deinde uiis nequid. m. 2.: *uis*.

15. *cōs. mortifero uulnere:* PM. — P m. 1.: fusique omnes. m. 2.: fusique *circa* omnes.

17. *ni legati rapto consulis corpore:* PM. — Harl. I.: ni legato consulis capto corpore.

19. *ea erumpunt:* P m. 2. M. *eam* erumpunt: P m. 1.

que passim. Victoria egregia parta tristis tamen duobus tam claris funeribus. itaque consuli decernente senatu triumphum, si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum respondit: se familia funesta Quinti Fabi fratris morte, re publica ex parte orba consule altero omisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum. omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit, adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. funera deinde duo deinceps collegae fratrisque ducit idem in utroque laudator, cum concedendo illis suas laudes ipse maximam partem earum ferret. neque inmemor eius quod initio consulatus inbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dati nec alibi maiore cura habiti. inde populares iam esse Fabii nec hoc ulla re nisi salubri rei publicae arte.

XLVIII. Igitur non patrum magis quam plebis studiis K. Fabius cum Tito Verginio consul factus neque bella neque dilectus neque ullam aliam priorem curam agere quam ut iam aliqua ex parte inchoata concordiae spe primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis. itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariae le-

1. *uictoria egregia parta:* P. — M m. 1.: uictoriae aegregia parta. m. 2.: uictoria.

2. *itaque consuli decernente senatu triumphum:* P] itaque consul (M). — M m. 1. P: *si exercitus.* M m. 2.: *ne* exercitus. — M m. 1.: pro eximiae obello.

5. *Quinti Fabi:* M m. 1. P] Q. Fabii. — M m. 2.: Fabii.

6. *omisso:* PM Harl. I.] amisso. M: deformen. — P: omni actu triumpho. — PM: cumulatior rediit. — PM: *duo deinceps.*

14. *Fabiis:* M m. 3. P. *fabii:* M m. 1.

15. *nec hoc ulla re nisi:* P m. 2. M] nec hoc ulla nisi. — P m. 1.: nec hoc nulla re nisi. — PM: salubri reip. parte.

18. *cum Tito Verginio cos.:* PM] cum T. Virginio consul. — PM: *g.* fabius.

— *neque bella neque dilectus:* PM] neque bella neque delectus. — M m. 1.: concordiae spem.

gis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere, captivum agrum plebi quam maxime aequaliter darent: verum esse habere eos quorum sanguine ac sudore partus sit. aspernati patres sunt: questi quoque quidam nimia gloria luxuriare et evanescere vividum quondam illud Caesonis ingenium. nullae deinde urbanae factiones fuere. vexabantur incursionibus Aequorum Latini: eo cum exercitu Caeso missus in ipsorum Aequorum agrum depopulandum transit. Aequi se in oppida receperunt murisque se tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. at a Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis, actumque de exercitu foret ni Caeso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit: res proxime in formam latrocinii venerat: legionibus Romanis cedebant in urbem, ubi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete quietem bello in vicem eludentes. ita neque omitti tota res nec perfici poterat. et alia bella aut praesentia instabant ut ab Aequis Volscisque non diutius quam recens dolor proximae cladis transiret quiescentibus, aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, adsiduus magis quam gravis, contumeliis saepius quam periculo animos agitabat, quod nullo tempore neclegi poterat aut averti alio sinebat. tum Fabia gens senatum adiit. consul pro gente loquitur: „adsiduo magis quam magno praesidio ut scitis, patres conscripti, bellum

3. *uerum esse habere eos:* PM.
5. *luxuriare:* P m. 2. M. lux*o*riare: P m. 1. — M: illud *ci*sonis ingenium. — Paulo post P m. 1.: caes*s*o missus.
9. *depopulandum:* PM. — PM: receper*unt* murisque *se* tene*bant*. — P. m. 1.: *ad* a ueiente. — PM: ni *ceso* fabius.
14. *proxime in formam:* P m. 2. et rell. codd.] proxime formam. — P m. 1. M m. 1.: proxim*ae* in formam. M m. 2.: proxim*a* in formā.
18. *nec perfici poterat:* PM. — M: instaba*nt* ab aequis. — P: proxim*e* cladis. — M: contumel*is*. sed eadem m. 1. additum alterum *i*.
24. *neclegi:* PM] negligi. — PM: *adiit*. PM: *pro gente*. — PM: *ut scitis . p. c. bellum.*

Veiens eget. vos alia bella curate, Fabios hostis Veientibus date. auctores sumus tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis velud familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. res publica et milite illic et pecunia vacet". gratiae ingentes actae. consul e curia egressus comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiae senatus consultum expectantes steterant, domum redit. iussi armati postero die ad limen consulis adesse. domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor, Fabios ad caelum laudibus ferunt. familiam unam subisse civitatis onus, Veiens bellum in privatam curam in privata arma versum. si sint duae roboris eiusdem in urbe gentes, deposcant haec Vulscos sibi illa Aequos: populo Romano tranquillam pacem agente omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt, quo iussi erant conveniunt. consul paludatus egrediens in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt, acceptus in medium signa ferri iubet. numquam exercitus neque minor numero neque clarior fama et admiratione hominum per urbem incessit. sex et trecenti milites omnes patricii omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant unius familiae viribus Veienti populo pestem minitantes. sequebatur turba propria alia cognatorum sodaliumque nihil medium nec spem nec curam sed inmensa omnia vol-

1. *Fabios hostis:* P] Fabios hostes. — P m. 1.: velu*d*.
4. *res publica.* — P: *r. p̄.* M: *r. e. s. p̄.*
5. *consul e curia egressus.* — P m. 1.: cōs. ecuriegressus. M m. 1.: cōs. ercur*iae* gressus. M m. 2.: ecuriae. — PM: *s. e.* expectantes.
7. *redit:* M. red*iit*: P. — M: reditiussui | armati. sed *iussi* in marg. — P m. 1.: d*e*scedunt. m. 2.: dis*c*edunt.
11. *subisse:* PM. — P m. 1.: *ho*nus. — PM: *roboris eiusdem in urbe gentes.*
13. *Vulscos:* PM] Volscos.
15. *postera die:* PM] postero die.
19. *neque minor:* P. neq.*ut* minor: M.
20. *sex et ccc:* PM. — P m. 1.: unius gent*es*.
22. *senatus:* PM. (Tan. Faber scribi voluit *exercitus*.)

ventium animo, alia publica sollicitudine excitata favore et admiratione stupens. ire fortes ire felices iubent, inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia praemia ab se omnes honores spectare. praetereuntibus Capitolium arcemque et alia templa quidquid deorum oculis quidquid animo occurrit precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. in cassum missae preces. infelici via dextro Iano portae Carmentalis profecti ad Cremeram flumen perveniunt. is oportunus visus locus communiendo praesidio. L. Aemilius inde et G. Servilius consules facti. et donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad praesidium modo tutandum Fabi satis erant sed tota regione qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium vagantes per utrumque finem fecere. intervallum deinde haud magnum populationibus fuit, dum et Veientes accito ex Etruria exercitu praesidium Cremerae oppugnant et Romanae legiones ab L. Aemilio consule adductae comminus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt subsidiaque lo-

1. *alia publica sollicit.*: P. in M excidit hoc alterum *alia*. — *fauore et admiratione stupens*: PM.

2. *ire fortes ire felices iubent*: P m. 2. M. — P m. 1.: ire felices ibent.

4. *spectare* (non „expectare"): M] sperare. cf. 28, 17.: „in suum decus nomenque velut consummatam eius belli gloriam spectabat". 5, 21.: *spectare*. — PM: *quidquid* deorum oculis *quidquid* animo occurrit. — M: pr*ae*cantur. — PM: pr*ae*ces.

8. *infelici uia dextro Jano*: PM. cf. P. Ovidi fast. 2, 201. — P: *oportunus*. — PM: *g. seruilius cōs.*

13. *Fabi*: P] Fabii. — P m. 1.: tutan*t*um. — M: regione qua*n* | tuscus.

15. *fecere*: P m. 2. M. — P m. 1.: *facerent*. — P m. 1.: fuit *et* dum ueientes. m. 2.: fuit dum ueientes. — M: exercitus (m. 2.: exercitu) | presidium cremere oppugnant.

18. *comminus*: PM] cominus.

20. *primam trepidationem*: M m. 2. P. primam *in* trepidàtionē: M m. 1. — M: romano aequitumala.

cant, invecta subito ab latere Romana equitum ala non pugnae modo incipiendae sed consistendi ademit locum. ita fusi retro ad Saxa Rubra — ibi castra habebant — pacem supplices petunt. cuius impetratae ab insita animis levitate ante deductum Cremera Romanum praesidium paenituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo sine ullo maioris belli apparatu certamen, nec erant incursiones modo in agros aut subiti impetus incursantium sed aliquotiens aequo campo conlatisque signis certatum, gensque una populi Romani saepe ex opulentissima ut tum res erant Etrusca civitate victoriam tulit. id primo acerbum indignumque Veientibus est visum, inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam multo successu Fabiis audaciam crescere: itaque et pecora praedantibus aliquotiens, velut casu incidissent, obviam acta, et agrestium fuga vasti relicti agri, et subsidia armatorum ad arcendas populationes missa saepius simulato quam vero pavore refugerunt. iamque Fabi adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. haec spes provexit ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora, quamquam rara hostium apparebant arma, decurrerent. et cum inprovidi

3. *ibi castra habebant:* P. ibi castra habent: M.
4. *ab insita animis leuitate:* PM. — PM: penituit.
8. *aut subiti impetus:* M. *haud* cet.: P. — P m. 1.: incursantesium sed. m. 2.: *incursantium sed.* M: incursantes *lupi* sed. — PM: aliqnotiens. PM: *populi. r.* — P m. 1.: ex opolentissima. m. 2.: ex *u*polentissima. — M m. 1.: etrusca*m* ciuitatē.
12. *Veientibus est uisum:* PM Harl. I. cod. Rhen.] Veientibus visum. — P m. 1.: pecora: idem paulo post. — PM: aliquotie*ns*.
18. *iamque Fabi:* P] iamque Fabii.
— *contempserant hostem:* PM. contemser*u*nt host*es*: Harl. I. auct. Drak. — PM: *haec spes prouexit.*
21. *quamquam rara hostium apparebant arma:* P. — M m. 1.: quaquā | pare hostium apparebant arma. m. 3.: *parata* pro *pare.* — M m. 1.: circa ipsum | interlocas superassent. m. 2.: interloca. — PM: *palatique.*

effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga — ut fit pavore iniecto — raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur et adversi et undique hostes erant. primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant: coeuntibusque Etruscis iam continenti agmine armatorum saepti, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio et ipsi orbem colligere: quae res et paucitatem eorum insignem et multitudinem Etruscorum multiplicatis in arto ordinibus faciebat. tum omissa pugna quam in omnes partis parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant: eo nisi corporibus armisque rupere cuneo viam. duxit via in editum leniter collem. inde primo restitere. mox ut respirandi superior locus spatium dedit recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes, vincebantque auxilio loci paucitas ni iugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabi caesi ad unum omnes praesidiumque expugnatum. trecentos sex perisse satis convenit, unum prope puberem aetate relictum, stirpem genti Fabiae dubiisque rebus populi Romani saepe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

LI. Cum haec accepta clades esset, iam C. Horatius et T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. tum quoque male pugnatum est et Ianiculum hostes occupavere, obsessaque urbs

4. *dein:* PM. —

5. *accidebant:* Harl. I. accedebant: PM. — P: continenti *in*agmine. — M: *sae*pti.

7. *quae res et paucitatem:* M, que res paucitatem: P. — PM: *in arto*.

10. *partis:* P] partes.

11. *eo nisi corporibus armisque:* PM. — PM: le*u*iter.

15. *uincebantque:* P Harl. I. Leid. I.] vincebatque.

16. *euasisset:* PM.

17. *Fabi:* P] Fabii.

18. *unum prope puberem aetate:* PM. — I. Fr. Gron.: *aetatem.* — M m. 1. P: *stirpem genti fabiae.* M m. 3.: genti*s*. — P: *dubiisque rebus . p. r.* M: *dubiisque rebus pr̄.* h. ē. *populi romani.*

23. *et T. Menenius:* PM.

24. *uictoria elatos:* P. *uictoria illatos:* Harl. I. *u*ictoria*e* latos: M.

foret super bellum annona premente — transierant enim Etrusci Tiberim — ni Horatius consul ex Vulscis esset revocatus. adeoque id bellum ipsis institit moenibus ut primo pugnatum ad Spei sit aequo Marte, iterum ad portam Collinam. ibi quamquam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem recepto pristino animo in futura proelia id certamen fecit. A. Verginius et Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant et velut ab arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta non agrestes erant. capti deinde

2. *cōs. ex uulscis:* PM] consul ex Volscis.

3. *ut primo pugnatum ad spei sit:* PM Harl. I. nisi quod *pugnatum primo* in Harl. I., cuius librarius saepius hoc loco iustam verborum structuram quamquam non ineleganter mutavit. — P m. 1.: quaquam. m. 2.: quāquam.

7. *A. Verginius:* PM] A. Virginius. — *et sp. seruilius cons. fiunt:* P. *et . p̄. seruilius coss. fiunt:* M.

8. *post acceptam proximam pugnae cladem:* PM Harl. I. Leid. I.] post acceptam proxima pugna cladem (I. Fr. Gron.). Quamquam Gronoviana emendatio minime improbanda videtur, utpote qua dicendi ratione Livius ipse plerumque usus sit (5, 36.: *culpa cladis Gallico bello acceptae*. 10, 36.: *recensente consule biduo acceptam cladem:*): tamen id quod in optimis libris reperitur, non minus rectum haberi debet. hac enim altera poetarum ingenio magis apta ratione haud raro adiectiva apud Livium collocata et coniuncta videmus. sic paulo post scriptum est *hesterna felicitate pugnae* non *hesternae;* sic 1, 1: *ad maiora rerum initia*, ubi I. Fr. Gron. *maiorum rerum* scripsit; 1, 9: *incusantes violati hospiti foedus*, ubi Ant. Periz. *violatum* restituendum censuit, multaque similia. verum tamen ut placet *post proximam pugnae cladem*, sic displicet quod recentiorum codd. librarii scripserunt *proximae pugnae*. cf. etiam 5, 11: *repeterent animos, quos recenti clade accepta habuissent:* al.

9. *abstinuere acie:* M. *abstinuere aciem:* P Harl. I. Leid. I.

11. *non usquam pecora tuta:* PM. *non usquam tuta pecora:* Harl. I. — M: peccora. — P m. 1.: non *egrestas* erant. m. 2.: *agrestes*. — Harl. I.

eadem arte sunt qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad inlecebras propulsa pecora praecipitavere in insidias. quo plures erant, maior caedes fuit. ex hac clade atrox ira maioris cladis causa atque initium fuit. traiecto enim nocte Tiberi castra Servili consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magna caede in Ianiculum se aegre recepere. confestim consul et ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit. postero die luce orta non nihil et hesterna felicitate pugnae ferox, magis tamen quod inopia frumenti quamvis in praecipitia dum celeriora essent agebat consilia, temere adverso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit, foediusque inde pulsus quam pridie pepulerat, interventu collegae ipse exercitusque est servatus. inter duas acies Etrusci cum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit et advecto ex Campania frumento et, postquam timor sibi cuique futurae inopiae abiit, eo quod abditum fuerat prolato. ex copia deinde otioque lasciviere rursus animi et pristina mala, postquam foris deerant, domi quaerere. tribuni ple-

pro *capti* et hoc loco *capiti* et 2, 16. *capita*. sic M 2, 53. *capitis*. — P: propulsa peccora. — M m. 1.: claudis causa.

4. *traiecto enim nocte tiberi:* PM. *traiecto enim tiberi nocte:* Harl. I.

5. *Seruili:* PM Harl. I.] Servilii.

6. *se aegre recepere:* P. — M m. 1.: *sae* aegr*ae* rece*re*. m. 3.: *recepere*. — PM: *cos. et ipse*. — PM: *communit*.

8. *nonnihil et hesterna:* M. nonnihil et *externa:* P. — P m. 1. M m. 1.: felicitate*s*. P m. 2.: felicitas.

10. *quamuis in praecipitia dum celeriora essent* agebant *consilia:* PM cod. Rhen. sic 2, 44. PM: ut cuique aliquid iuris *erant:* al. — Harl. I.: *quamuis praecipitia .. agebat*.

13. *ipse exercitusque est seruatus:* PM Leid. I.] ipse exercitusque eius est servatus (Harl. I.). — P: etrusciuminuicem.

16. *laxior etiam annona:* P. in M excidit *etiam*. — M: inoppiae.

19. *lasciuiere rursus animi:* P] lascivire rursus animi. — M: lasciui reuersus animi. — Cf. 2, 38.: *digressi sunt* instigandoq. *efficere.* 2, 65.: *resist*.

bem agitare suo veneno agraria lege, in resistentis incitare patres nec in universos modo sed in singulos. Quintus Considius et T. Genucius auctores agrariae legis T. Menenio diem dicunt. invidiae erat amissum Cremerae praesidium cum haud procul inde stativa consul habuisset. ea oppressit, cum et patres haut minus quam pro Coriolano adnisi essent et patris Agrippae favor hautdum exolevisset. in multa temperarunt tribuni: cum capitis anquisissent, duo milia aeris damnato multam edixerunt. ea in caput vertit. negant tulisse ignominiam aegritudinemque, inde morbo absumptum esse. alius deinde reus Sp. Servilius ut consulatu

1. *in resistentis:* P] in resistentes. — Leid. I.: nec uniuersos modo sed in singulos.

2. *Quintus Considius et T. Genucius:* PM.

5. *ea oppressit* (scil. *inuidia*): ex coni. I. Fr. Gron.] eum oppresserunt. — PM: ea*m* oppressit. sic 2, 47. P: „ea*m* erumpunt" pro *ea*. Harl. I.: *eum oppressit:* ut dubitandum sit, num L. scripserit *haec eum oppressit.* sic 2, 41. PM: *egentes* pro *hae gentes.* — P m. 1. curiolano. — P: haut *du*dum exoleuisset. M: haud *du*dum.

8. *in multa temperarunt:* P. in multa temperunt: M. — PM: duo mi*l*ia.

9. *damnato multam edixerunt:* PM] multam dixerunt. — Haud raro etiam apud Livium *edicere* eodem fere quo *dicere* sensu in opt. libris reperimus: nec illud de magistratibus modo imperium exercentibus scribebatur. sed si *edicere* ita scribebant, maior quaedam in re ipsa gravitas inesse debebat, quam ne ab hoc quidem loco alienam esse nemo non videt. cum igitur sua cuique loco ratio servanda sit, maximi in his rebus momenti antiquiorum codd. auctoritas erit. verum in hoc non est praetermittendum, continuo velut tenore in antiquis libris scriptum esse, ut ex. gr. ex Laurish. 42, 9. ubi ita reperi „*itaque mul* | *taeisedicere*", utrumque probari possit. cf. Terent. Eun. 5, 4. 40.: „ne hoc nesciatis, | dico, edico vobis, nostrum esse illum erilem filium".

10. *ignominiam aegritudinemque:* PM.

— *inde morbo absumptum esse:* P cod. Rhen. in M omissum est *esse.* — M: ut consulato abiit. P: ut *cōs.* abiit. — M: c. nau*c*io. — PM: et p̄ ualerio cōs. — M: initio statim an*imi*. m. 2.: *anni*. — P: ab *t*. caedi*t*io et t. sta*t*io. M: ab ceditio et statio. Dionys. 9,

abiit, C. Nautio et P. Valerio consulibus initio statim anni ab L. Caedicio et T. Statio tribunis die dicta, non ut Menenius precibus suis aut patrum sed cum multa fiducia innocentiae gratiaeque tribunicios impetus tulit. et huic proelium cum Tuscis ad Ianiculum erat crimini. sed fervidi animi vir — ut in publico periculo ante sic tum in suo — non tribunos modo sed plebem oratione feroci refutando exprobrandoque T. Meneni damnationem mortemque, cuius patris munere restituta quondam plebs eos ipsos quibus tum saeviret magistratus eas leges haberet, periculum audacia discussit. iuvit et Verginius collega testis productus participando laudes, magis tamen Menenianum — adeo mutaverant animum — profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis cum exercitu Veios missus castra Sabina, quae pro moenibus sociorum locata erant, confestim adgreditur, tantamque trepidationem iniecit ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primum intulerat caperetur. intra vallum deinde caedes magis quam proelium esse. tumultus e castris et in urbem penetrat: tamquam

28.: Λούκιος Καιδίκιος καὶ Τίτος Στάτιος. — P m. 1.: die dicta *no* | nonut. M: non ut | menius. — PM: pr*aec*ibus. — M: tribun*ios* impetus.

5. *sed feruidi animi uir:* P m. 2. M. — P m. 1.: sed feruid*o* animi uir. — P: periculo ante *ic*tum in suo.

8. *Meneni:* PM] Menenii.

9. *quibus tum saeuiret:* PM. quibus tum *saeuire:* Harl. I. Leid. I.

11. *Verginius:* PM] Virginius.

12. *adeo mutauerant animum:* PM.

14. *certamina domi finita:* PM. certamin*e* domi finit*o*: Harl. II. I. Fr. Gron.

19. *dum dispersi alii alia* (scil. porta) *manipulatim excurrunt:* PM cod. Rhen. — Harl I.: *alii alii:* sed cum non uno omnes impetu ferrentur, *manipulatim* idem fere quod *dispersi* significat.

20. *cui signa primum intulerat:* PM cod. Rhen. Harl. I. sign*um:* Leid. I.

22. *e castris et in urbem:* PM. — *tamquam ueis captis:* M m. 2. P] tanquam Veiis captis. — M m. 1.: cap*i*tis.

Veis captis ita pavidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. paulisper aversi turbatique sunt, deinde et ipsi utroque versis signis resistunt et eques ab consule inmissus Tuscos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus duae potentissimae et maximae finitumae gentes superatae sunt. Dum haec ad Veios geruntur, Volsci Aequique in Latino agro posuerant castra populatique fines erant. eos per se ipsi Latini adsumptis Hernicis sine Romano aut duce aut auxilio castris exuerunt. ingenti praeda praeter suas reciperatas res potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Vulscos C. Nautios. mos credo non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consilisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliaeque non editum in Vulscos est, nec tamen perpelli potuere ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. indutiae in annos quadraginta petentibus datae frumento stipendioque imperato. paci externae confestim continuatur discordia domi.

3. *paulisper auersi:* PM] paullisper aversi. — M: utroque uersisig | nis. — P: et eques ab cons. 1. missus tuscos fundit fugatque. M: et . . aeque ab cons. inmissos tuscos *cet.* litterae expunctae videntur vel *ab* vel *d* fuisse.

5. *eademque hora:* P Harl. I. *eadem hora:* M.

— *duo exercitus duae potentissimae et maximae:* PM cod. Rhen. duae*que* potentissimae: Harl. I. — M m. 1. P: finit*um ae*gentes. M m. 2.: finiti | mae gentes.

8. *posuerant:* M. posuer*u*nt: P.

11. *reciperatas:* P m. 1. M m. 1. rec*u*peratas: M m. 3. — P m. 1.: res po*s*iti sunt. — M: mi*s*us tam. — PM: ab roma cos. in uulscos.

12. *C. Nautios:* P m. 1.] C. Nautius. — M: duce exercitu*s*que. — P m. 1.: consil*is*que. PM: in uulscos.

15. *perpelli:* Voss. 2. — PM Harl. I. cod. Rhen. Leid. I.: perpe*ti*.

16. *L. Furius inde et C. Manilius cos. Manlio:* M. — P: l. furies (m. 2.: furius) inde et c. manilius cos. manilio. — P m. 1. M: ueient*es*. P m. 2.: ueient*is*. — PM: prouinciae venit.

20. *paci externae.* — P: paci*s* externe. M: faci*s* externe. —

agrariae legis tribuniciis stimulis plebs furebat. consules nihil Meneni damnatione nihil periculo deterriti Servilii summa vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Aemilius et Opiter Verginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium pro Verginio in quibusdam annalibus consulem invenio. hoc anno — quoscumque consules habuit — rei ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non plebem magis quam iuniores patrum: suadent monent, honoribus et administratione rei publicae abstineant, consulares vero fasces praetextam curulemque sellam nihil aliud quam pompam funeris putent: claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et oppressum ab tribunicia potestate esse: consuli velud apparitori tribunicio omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse: si se commoverit, si respexerit patres, si aliud quam plebem esse in re publica crediderit, exilium C. Marci, Meneni damnationem et mortem sibi proponant ante oculos. his accensi vocibus patres

Cum in antiquiore libro *externe* scriptum, deinde ut in M *s* supra *ex* positum esset, facile fiebat, ut pro *paci* legeretur *pacis*. — P m. 1.: continuantur.

2. *Meneni:* PM] Menenii. — M: cn. genutius tr. pl. aripuit. — P: tr. pl.

4. *Verginius:* P] Virginius. — M: uergnius. — P: opiscum iulium. —

5. *Verginio:* PM] Virginio. — M m. 1.: in quib. | damnalib. cōs. inuenio. m. 2.: in quib.dā | amnalib. cōs. inuenio. — PM: quoscumque coñs. habuit. — P: furius et manlius.

8. *sordidati:* M. *sordidatim:* P. *sordidaque:* Harl. I. Leid. I. *sordidatique:* Voss. I. — PM: reip.

12. *destinari:* M m. 3. P. destineri: M m. 1.

13. *iam nunc ita in animum inducant:* M. iam *tunc* ita in animum inducant: P.

14. *ab tribunicia potestate:* PM. — M: uelud aparitori. P m. 1.: uelud.

18. *exilium C. Marci, Meneni damnationem:* PM (nisi quod cñ. marci)] exsilium C. Marcii, Menenii damnationem. — P: esse in rep̄. M: esse in reip̄.

19. *proponant:* PM Harl. I. Leid. I.] proponat.

consilia inde non publica sed in privato seductaque a plurium conscientia habuere. ubi cum id modo constaret — iure an iniuria — eripiendos esse reos, atrocissima quaeque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. igitur iudicii die cum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo quod non descenderet tribunus, dein cum iam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere et desertam ac proditam causam publicam queri: tandem qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam contionem pertulit rumor, sic ut acies funditur duce occiso ita dilapsi passim alii alio. praecipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratae leges haberent morte collegae monitos. nec patres satis moderate ferre laetitiam: adeoque neminem noxiae paenitebat ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur malam malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria dilectus edici-

1. *consilia:* PM et rell. codd.] concilia (I. Fr. Gron.).
2. *habuere:* M Harl. I. Leid. I.] habere (P). — *iure an iniuria* idem fere est hoc loco quod *sive iure sive iniuria.*
5. *igitur iudicii die:* P. — M: ugiter | iudicii die: sed eadem m. 1. supra *u* scriptum est *i*, ut fieret *igiter.*
— *expectatione:* M m. 2. P. — M m. 1.: expectationes staret.
6. *mirari primo quod non descenderet:* PM. mirari primo *qui* non desc.: Palat. 1.
7. *dein cum:* PM.
8. *ac proditam causam publicam:* P m. 2. M. — P m. 1.: ac prodita causa publicam.
10. *contionem:* PM] concionem. — P m. 1.: occisso.
15. *noxiae:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — M: noxie penitebat.
16. *palamque ferretur:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — Alii: palamque ferrent.
— *malam malo:* ex coni. m.] malo (P). — M: *malam domandam.* — Cf. T. Livi l. XXX. p. XXIV. II. et p. XXXIII. 5. — cf. 7, 4.: L. Manlium malum malo augere filii. 1, 46.: contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit *malum malo* aptissimum. al.
18. *sub hac pessimi exempli victoria:* PM. — I. Fr. Gron. scribere malebat *sub hanc victoriam.* — PM: delectus edicitur. — P: cōs. rem peragunt. M: cōss. — PM: tum uero irasci *plebs.*

tur, paventibusque tribunis sine intercessione ulla consules rem peragunt. tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio quam consulum imperio, et dicere actum esse de libertate sua, rursus ad antiqua reditum, cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum ac cogitandum quo modo resistatur patribus. id autem unum consilium esse ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. quattuor et viginti lictores apparere consulibus et eos ipsos plebis homines. nihil contemptius neque infirmius, si sint qui contemnant: sibi quemque ea magna atque horrenda facere. his vocibus alii alios cum incitassent, ad Voleronem Publilium de plebe hominem, quia quod ordines duxisset negaret se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero appellat tribunos. cum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem et virgas expediri iubent. „provoco“ inquit „ad populum“ Volero, „quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis caedi malunt quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.“ quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. tum Volero et praevalens ipse et adiuvantibus advocatis repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans „provoco et fidem plebis inploro: adeste cives, adeste commilitones: nihil est quod expectetis tribunos quibus ipsis vestro auxilio opus est“. concitati homines veluti ad proelium se expediunt, apparebatque omne dis-

6. *ac cogitandum quo modo resistatur:* P. ac cogitandum modo | resistatur: M. — M m. 1.: se ips*a* plebs. m. 3.: ipsā.

8. IIII. et XX.: PM. — P: apparere cōs. M: cōss.

10. *si sint:* P. *si sunt:* M. — P: qui contempnant.

12. *ad Voleronem Publilium*: PM.

14. *missus est a consulibus:* M. — P.: missus *est* ē & a consulibus: sed *est* expunctum est. — Harl. I.: missus est *et* a consulibus.

17. *quoniam:* M. — P: q̄m. — M: ciuem r̄. — M: fero*ci*tius. *ci* expunctum est.

20. *tum uolero:* P m. 2. M. — P m. 1.: *uolero.* — Paulo post P m. 1 : se exspediunt.

crimen adesse, nihil cuiquam sanctum non publici fore non privati iuris. huic tantae tempestati cum se consules optulissent, facile experti sunt parum tutam maiestatem sine viribus esse. violatis lictoribus fascibus fractis e foro in curiam conpelluntur, incerti qua tenus Volero exerceret victoriam. conticiscente deinde tumultu cum in senatum vocari iussissent, queruntur iniurias suas vim plebis Voleronis audaciam. multis ferociter dictis sententiis vicere seniores, quibus ira patrum adversus temeritatem plebis certari non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum qui Lucium Pinarium P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito ne verbo quidem violatis consulibus rogationem tulit ad populum ut plebei magistratus tributis comitiis fierent. haut parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur sed quae patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. huic actioni gratissimae plebi cum summa vi resisterent patres nec — quae una vis ad resistendum erat — ut inter-

2. *optulissent:* M] obtulissent.
6. *conticiscente:* P m. 1. M. conticescente: P m. 2.
— *in senatum:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — Alii: *senatum.* — P m. 1.: uim plebes. — P: quibus ire patrum.
12. *tribunum plebi:* PM.
14. *permissurum tribunatum:* Harl. I. — M cod. Rhen.: pmissurum *administraturum* tribunatum. P: *administraturum* permissurum tribunatum. Cf. 2, 7.: arcem inexpugnabilem *fieri.* — M: *post pubicam causam:* alterum deinde *i* supra *i* positum est. — P m. 1.: priuatam dolore. m. 2.: priuato.
17. *plebei magistratus:* M Harl. I. Leid. I.] plebeii mag. — P: plebi& magistratus.
— *tributis comitiis:* M m 1. P Harl. I. — M m. 3.: tribun*i*ti*i*s comitiis. cf. Aul. Gell. 15, 27.
18. *haut parua res:* M. — P: prima speciem. — PM: *per clientium suffragia.* — P m. 1.: tribunus auferret.
22. *nec — quae una uis.* — PM

cederet aliquis ex collegio auctoritate aut consulum aut principum adduci posset, res tamen suo ipsa molimine gravis certaminibus in annum extrahitur. plebs Voleronem tribunum reficit. patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam Ap. Claudium Appi filium iam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi consulem faciunt. collega ei Titus Quintius datur. Principio statim anni nihil prius quam de lege agebatur. sed ut inventor legis Volero sic Laetorius collega eius auctor cum recentior tum acrior erat. ferocem faciebat belli gloria ingens, quod aetatis eius haut quisquam manu promptior erat. is, cum Volero nihil praeterquam de lege loqueretur insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appi familiaeque superbissimae ac crudelissimae in plebem Romanam exorsus cum a patribus non consulem sed carnificem ad vexandam et lacerandam plebem creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. itaque deficiente oratione „quando quidem non facile loquor“ inquit „Quirites, quam quod locutus sum praesto, crastino die adeste. ego hic aut in conspectu vestro moriar aut perfe-

et rell. codd.: *neque* una uis. cf. T. Livi I. xxx. p. xxiv. ii. — M Harl. i. Leid. i.: suo ipsa olimine. P: *mo*limine. — P: ad ultimum dimicatio*nes*.

5. *Appi filium:* Harl. i. — M: ap̄. claudium ap̄. f̄. iam inde. P: ap̄. claudium ap̄. iam inde a patrenis (m. 2.: paternis).

7. *Titus Quintius:* PM. — PM: *letorius*.

9. *cum recentior tum acrior:* PM cod. Rhen. — M m. 3.: cum recenti . ortu acrior.

11. *haut quisquam.* — M m. 1.: aut quisquam.

13. *ipse in accusationem Appi:* PM] ipse in accusationem Appii. — PM: in plebem r. exorsus.

18. *non facile loquor:* PM et rell. codd.] non tam facile loquor. — Quem ad modum L. hoc loco *tam* vel potius *ita* omisit, forsitan ut rudem Laetorii linguam imitaretur atque ex-
4 primeret: ita aliis locis *magis* praetermissum videmus. cf. 23, 43.: ipsorum *quam* Hannibalis interesse, capta an tradita Nola poteretur. — PM: *praesto.* — P m. 1: castino die. m. 2.: crastino.

20. *ego hic aut in conspectu uestro moriar:* PM.

ram legem". occupabant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad inpediendam legem in contione consistunt. submoveri Laetorius iubet praeterquam qui suffragium ineant. adulescentes nobiles stabant nihil cedentes viatori. tum ex his prendi quosdam Laetorius iubet. consul Appius negare ius esse tribuno in quemquam nisi in plebeium: non enim populi sed plebis eum magistratum esse: nec illum ipsum submovere pro imperio posse more maiorum, quia ita dicatur „si vobis videtur, discedite Quirites". facile et contemptim de iure disserendo perturbare Laetorium poterat. ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans sine imperio sine magistratu: violatusque esset tribunus ni et contio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset et concursus hominum in forum ex tota urbe concitatae multitudinis fieret. sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem, certatumque haud incruento proelio foret ni Quintius consul alter, consularibus negotio

1. *occupabant:* M] occupant. — PM: ad inpediendam legem. — M: in con*tion*tione consistunt. P m. 1.: in contione*m*.

4. *adulescentes:* PM] adol. — PM: *prendi.* — P: l*e*torius. — P: ius esse*t* tribuno*s*. m. 2.: ius esse tribuno. — M: in que*n*quam.

8. *nec illum ipsum submouere pro imperio posse:* PM. *nec ullum* ipsum: Harl. I. — *nec illum* = sed ne plebeium quidem. — M m. 1.: disc*id*edite quirites.

10. *perturbare Laetorium poterat:* PM. — *facile et contemptim* referenda sunt ad *disserendo*, non ad *poterat:* „dadurch dafs er gewandt (cf. paulo ante *non facile loquor*) und verächtlich über das dem Tribunen zustehende Recht sprach, konnte er den Laetorius aufser Fassung bringen". si quis *facile* cum *poterat* coniungere vult, *et* expungendum est. — M m. 1.: calamitas. m. 2.: clamitans.

14. *tribunos:* P m. 1.] tribunus. — PM: contio. — PM: co*h*orta. — M m. 1.: ex tot*o* urbe. m. 3.: tota.

18. *ni Quintius:* P m. 2. M. — P m. 1.: *in* quintius. — P: ne*c*otio. — M m. 1.: si alter. m. 3.: si al*i*ter. — P m. 1.: con*s*ilium dimitterent. m. 2.: con*c*ilium. — In P ab initio *darent* omissum erat, sed m. 1. supra *irae* additum.

dato ut collegam vi si aliter non possent de foro abducerent, ipse nunc plebem saevientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos ut concilium dimitterent. darent irae spatium: non vim suam illis tempus ademturum sed consilium viribus additurum: et patres in populi et consulem in patrum fore potestate.

LVII. Aegre sedata ab Quintio plebs, multo aegrius consul alter a patribus. dimisso tandem concilio plebis senatum consules habent. ubi cum timor atque ira in vicem sententias variassent, quo magis spatio interposito ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi, adeo ut Quintio gratias agerent quod eius opera mitigata discordia esset. ab Appio petitur ut tantam consularem maiestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. dum tribunique et consules ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rem publicam magis quorum in manu

7. *aegrius:* P m. 2. M. aegre- gius: P m. 1.

11. *aduocabantur:* P. aduocabatur: M. — P m. 1.: aborrebant. — P m. 1.: ut quiatio *a*gratias *a*gerent.

14. *in concordi ciuitate:* P. — M m. 1.: in cor | dia ciuitatem. m. 3.: in concordia ciuitatis.

15. *tribunique et consules* („die Tribunen so gut wie die Consuln“): ex coni. m.] tribuni consulesque. — P m. 1. M cod. Rhen.: tribuni*que* consules. Harl. I.: tribuni *et* consules. cf. T. Livi l. xxx. p. xxxIII. 5. Facillimum quidem fuerat metathesi quadam scribere *consules tribunique:* sed sua utrique nomini vis h. l. servari debebat. cf. 1, 43. 2, 5. 2, 59. 24, 39. 24, 47. 25, 14. 25, 37.: al. saepissime enim apud Livium *que et* legimus. — P m. 2.: tribuni consules*que:* sed cf. 2, 45. 7. — Rhen. coni.: tribuni*que* consules*que*.

16. *trahant:* PM.

— *distractam laceratamque remp̄.:* PM. In his verbis enallages figuram inesse recte vidit I. Fr. Gron.: „magis quaeri quorum in manu distracta lacerataque res publica sit, quam ut quaeratur (*h. e.* prospiciatur) ut incolumis sit.“ — P: distri*c*tam. M m. 1.: quam inculumis sit. m. 3.: quam inc*o*lomis sit. — M m. 1.: atq. *o*mines. — PM: remp̄. prodi. — M m. 1.: ac deri. m. 2.: deseri. — M: non consultum senatui.

sit quam ut incolumis sit quaeri. Appius contra testari deos atque homines rem publicam prodi per metum ac deseri, non consulem senatui sed senatum consuli deesse, graviores accipi leges quam in Sacro monte acceptae sint. victus tamen patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt. numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. nominat quoque tribunos Cn. Siccium L. Numitorium M. Duellium Sp. Icilium L. Mecilium. Volscum Aequicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet: conpositis deinde rebus castra retro movere. Ap. Claudius in Vulscos missus, Quintio Aequi provincia evenit. eadem in militia saevitia Appi quae domi esse, liberior quod sine tribuniciis vinculis erat:

6. *tributis comitiis:* PM Harl. I.
7. *numero etiam additos tres.* — P m. 2. M et rell. codd.: *addito*, quod cum significare videatur *numero addito tres creatos esse*, verum esse non potest. saepe vero ab librariis parum diligentibus litteram *s* in fine verborum vel additam esse quamquam locum non habebat, vel omissam quae deesse non debebat, peritos harum rerum non fugerit. — P m. 1.: vel *aucito* vel *aticito* vel *attito* pro *addito*, quod m. 2. restituit. — PM: *antea fuerint.* — P m. 1.: bisso. m. 2.: piso.
8. *Cn. Siccium L. Numitorium M. Duellium:* PM Harl. I.] C. Siccium L. Numitorium M. Duilium. — *Cn. Siccius* etiam 2, 61. in opt. libris reperitur. Sigonius scripsit *C. Sicinius. Duellium* ex opt. libris restituimus, quod ita apud Pisonem fuisse videtur, quamquam idem vir 2, 61. *Duillius* nominatur. cf. Cicer. orat. 45. Deinde in PM Harl. I. scriptum est *sp. ilicium:* et in PM: *lucium mecilium;* in Harl. I.: *l. melicium.*
10. *uolscum . . equicūq:* M: litteris mediis erasis. *uolscum &quicumque:* P.
— *est bellum coortum:* M m. 2. Harl. I. — M m. 1. P: & bellum. — P: cohortum. — PM: uastauerant agros. — PM: haberet.
13. *a. p. claudius in uulscos:* M. — P: prouintia.
14. *Appi:* PM] Appii. — M: in mili | titia. — P: eadem in milia (m. 2.: militia) seuitia appi que domi esse. liberior. — P m. 1.: patreno odio.

odisse plebem plus quam paterno odio, quod se victum ab ea, se unico consule electo adversus tribuniciam potestatem perlatam legem esse, quam minore conatu nequaquam tanta patrum spe priores inpedierunt consules. haec ira indignatioque ferocem animum ad vexandum saevo imperio exercitum stimulabat. nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis inbiberant. segniter otiose neglegenter contumaciter omnia agere. nec pudor nec metus coercebat. si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnem sua sponte motam remittere industriam: praesenti vultus demittere, tacite praetereuntem exsecrari, ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. omni nequicquam acerbitate prompta nihil iam cum militibus agere, a centurionibus corruptum exercitum dicere, tribunos plebei cavillans interdum et Volerones vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant: instabant eo magis sperantes idem certamen animorum adversus Appium

1. *quod se victum ab ea:* PM Harl. I. Leid. I.] *se uictum ab ea.* — M m. 1.: ui*n*ctum. — Harl. II.: *quod* se uictum ab ea *uidebat.* Num Livius *videbat* vel simile quoddam verbum scribi voluerit? cf. 1, 35.: „*cum* se non rem novam petere". 1, 55.: „*quia* summam". 30, 28.: „*utrum* gaudio dignum esse" scil. *censerent.* 34, 31.: „*ut seu*". al.

2. *electo:* M cod. Rhen.] obiecto. — P Harl. I. Leid. I. Voss. I.: e*i*ecto.

3. *nequaquam tanta patrum spe priores:* P Harl. I. — M: nequaquam tanta patrum *sp*eriores. m. 3.: *su*periores. — Cod. Rhen.: nequaquam tanto patrum, superiores.

4. *inpedierunt*: PM cod. Rhen.] impedierint. cf. 3, 2.: *quam .. dederit.* — M: indi*c*natioq. m. 3.: indignatioq.

7. *inbiberant:* PM. — Animi? — *neglegenter:* PM] neglig. — M m. 1.: si*c*ius agi uellet. m. 3.: si*cic*ius.

10. *adesset:* P m. 2. M. ade*s*et: P m. 1. — Harl. I.: ades*se.* — P m. 1. M: ad*o*rtator.

— *omnem:* Harl. I. Leid. I. M m. 3.] omnes. — M m. 1.: *omne.* P: omn*e* | sua sponte. — PM: uultus d*i*mittere. cf. 9, 38.: demissis in terram oculis.

14. *agere .. dicere .. vocare:* P Harl. I. — M: ager*et*, dicer*e*, uocar*et*. — PM: *tribunos plebei.* Harl. I.: tribunos plebei*os.*

16. *instabant:* M] instabantque.

habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. ceterum multo Appio quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. productus in aciem turpi fuga petit castra, nec ante restitit quam signa inferentem Vulscum munimentis vidit foedamque extremi agminis caedem. tum expressa vis ad pugnandum ut victor iam a vallo submoveretur hostis, satis tamen appareret capi tantum castra militem Romanum noluisse: alii gaudere sua clade atque ignominia. quibus nihil infractus ferox Appii animus cum insuper saevire vellet contionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique monentes ne utique experiri vellet imperium, cuius vis omnis in consensu obedientium esset: negare vulgo milites se ad contionem ituros passimque exaudiri voces postulantium ut castra ex Vulsco agro moveantur: hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse, ingentisque mali non suspicionem modo sed apertam speciem obversari ante oculos. victus tandem, quando quidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur, remissa contione iter in insequentem diem pronuntiari cum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci ut eodem signo excitati novissimos adoriuntur: a quibus perlatus ad primos tumultus eo pavore signaque et ordines turbavit,

2. *habuisset:* PM. habuisse: Harl. I. — P m. 1.: ceterum multa appio. m. 2.: multo.

5. *signa inferentem uulscum:* M. — PM: cedem. — M m. 1.: *tu* expressa. m. 3.: tū.

7. *a uallo submoueretur:* PM.

9. *alii gaudere:* PM: h. e. *alii* arma capere ut hostis a vallo submoveretur, *alii* ne tum quidem arma capere sed *gaudere* sua clade atque ignominia. cf. T. Livi l. xxx. p. LIII. 16. — PM: contionemque.

13. *obedientium:* P. oboedientium: M. — PM: contionem. P: exaudire.

15. *ex uulsco agro:* PM] ex Volsco agro. — PM: paulo. — M: speciem ocuersari. — M m. 1. P: remissa contionem.

20. *in insequentem diem:* PM. — M: iusisset. — M: agmen castris explicaretur. — P: uuolsci.

23. *perlatus:* M. *prolatus:* P.

ut neque imperia exaudiri neque instrui acies posset. nemo ullius nisi fugae memor. ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi quam Romanus fugere. tandem collectis ex dissipato cursu militibus consul cum revocando nequiquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit, advocataque contione invectus haut falsa in proditorem exercitum militaris disciplinae, desertorem signorum, ubi signa ubi arma essent singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones dupliciariosque qui reliquerant ordines virgis caesos securi percussit. cetera multitudo sorte decumus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Aequis inter consulem ac milites comitate ac beneficiis certatum est. et natura Quintius erat lenior, et saevitia infelix collegae quo is magis gauderet ingenio suo effecerat. huic tantae concordiae ducis exercitusque non ausi offerre se Aequi vagari populabundum hostem per agros passi, nec ullo ante bello latius inde actae praedae. ea omnis militi data est. addebantur et laudes quibus

1. *neque instrui acies posset:* PM.

4. *fugere:* P. — M m. 1.: fug*a*re. m. 3.: fug*œ*re. — M: militibus | *cum* reuocando. — M: *nequiquam.* — P m. 1.: persecut*os*. — PM: con*t*ione.

7. *haut falsa:* P] haud falso (M). cf. Corn. Nep. Epam. 6.: „cum Callistratus .. in oratione sua *multa* invectus esset in Thebanos“ cet. Timol. 5.: „cum *nonnulla* inveheretur in Timoleonta“ cet. cf. ap. Liv. 3, 48. 28, 32. 34. — P m. 1.: desertor*um*. m. 2.: desertor*em*.

10. *dupliciariosque:* P Harl. I. Leid. I. et ut videtur cod. Rhen.] duplicariosque (M). (cf. 24, 47.: Hispanis *duplicia* cibaria dari iussa. 7, 37.: milites duplici frumento donati.) — Tres formae eiusdem vocis videntur fuisse, *dupliciarii*, *duplicarii* (Varro. 5, 90.: „duplicarii dicti, quibus ob virtutem duplicia cibaria ut darentur institutum:), *duplares* (Veget. 2, 7.).

11. *decumus quisque:* P Harl. I. Leid. I.] decimus quisque.

13. *inter consulem ac milites:* PM. — M m. 1.: huic tant*a* concordiae. m. 3.: tant*ae*. — P m. 1.: non ausi auferesequi. m. 2.: non ausi offerre. — M m. 1. P: per agros passi*m*.

19. *ea omnis:* M m. 2. cod. Rhen.]

haud minus quam praemio gaudent militum animi. cum duci tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus redit, sibi parentem alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans. Varia fortuna belli atroci discordia domi forisque annum exactum insignem maxime comitia tributa efficiunt, res maior victoria suscepti certaminis quam usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est patribus ex concilio submovendis quam virium aut plebi additum est aut demptum patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit L. Valerio Tib. Aemilio consulibus cum propter certamina ordinum de lege agraria tum propter iudicium Appi Claudii, cui acerrimo adversario legis causamque possessorum publici agri tamquam tertio consuli sustinenti M. Duillius et Cn. Siccius diem dixere. numquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est plenus suarum plenus paternarum irarum. patres quoque non temere pro ullo aeque adnisi sunt:

omnis. — M m. 1.: ea*d*omnis. — M: add*a*bantur.

1. *cum duci tum propter ducem patribus:* PM cod. Rhen. *cum duci cum:* Harl. I.

3. *redit:* PM cod. Rhen.] rediit.

4. *uaria fortuna belli atroci discordia:* PM. atroci*s*: Harl. I.

5. *comitia tributa:* P. — M: comitia tribū*itia*: sed *itia* et lineola qua *m* vel *n* significabatur, m. 3. in ras. sunt. — P: uictoria suscept*a* certaminis.

7. *patribus ex concilio submouendis:* P. — M Harl. I. et rell. codd.: *patribus* (M: *patrib.*) *ex concilio submouendo.* — Scripseritne L. *patres* ex concilio *submouendo?* syllabas *es*, *is*, *ib*, haud raro in vicem permutatas esse constat: cf. 1, 19.: *intercalares* mensibus *interponendo.*

8. *aut plebi additum ē aut demptum patribus:* PM. — P m. 1.: *t*emptum.

10. *l. ualerio . t. emilio coñs.:* P. — M: l. p. ualerio . t. aemilio coñs. — M m. 1.: *cum* propter certamina. m. 3.: *tum.* — Sigonius restituit *Tib.*

12. *Appi Claudii:* M] Appii Claudii (P). — P: tamquam tertio consuli*bus* sustinent*e*. M: sustinent*e*.

14. *M. Duillius et Cn. Siccius:* PM] M. Duilius et C. Siccius. — P: diullius. — P: plenus suarum. m. plenus paternarum irarum. M: plenus | suarum paternarum irarum.

17. *pro ullo aeque adnisi sunt:* M. pro ulloquae adnisi sunt: P.

propugnatorem senatus maiestatisque vindicem suae ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratae obici plebi. unus e patribus ipse Ap. Claudius et tribunos et plebem et suum iudicium pro nihilo habebat. illum non minae plebis non senatus preces perpellere umquam potuere non modo ut vestem mutaret aut supplex prensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. idem habitus oris eadem contumacia in vultu idem in oratione spiritus erat, adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret quam consulem timuerat. semel causam dixit quoque semper agere omnia solitus erat accusatorio spiritu: adeoque constantia sua et tribunos obstupefecit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent, trahi deinde rem sinerent. haut ita multum interim temporis fuit. ante tamen quam prodicta dies veniret, morbo moritur. cuius laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore suppremum diem tanti viri noluit, et laudationem tam aequis auribus mortui audivit quam vivi accusationem audierat et exequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerios consul cum exercitu in Aequos profectus cum hostem ad proelium elicere non pos-

— P m. 1.: plebiosque. m. 2.: plebeiosque. — M: dū | taxat. P m. 1.: dum*d*axat. m. 2.: dum*t*axat. — PM: *iratae obici plebi.*

4. *ipse Ap. Claudius:* P. ipse . a. p. claudius: M. — M: *saenatus* preces. — PM: *prensaret homines.* — P m. 1.: submitter*e*. m. 2.: submitter*et*.

13. *quoque semper agere* (h. e. et quo): P] quo semper agere (M). — P m. 1.: ade*a*que. m. 2.: ade*o*que. — PM: et tribunos obstupefec*it* plebem.

15. *prodicerent:* Harl. I. — M: prod*ii*cerent. P: prod*u*cerent. — PM: prod*i*cta dies.

17. *cuius laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur:* cod. Rhen.] cuius cum laudationem *cet.* — PM: cuius *cum* laudationem *tr. pl.* impedire conar*e*tur. M m. 3.: conarētur. — PM: solle*m*ni. — PM: su*pp*remum. — P: accu*ss*ationem.

22. *Valerios cos.:* P] Valerius consul. — M: ad*h*ortus.

set, castra oppugnare est adortus. prohibuit foeda tempestas cum grandine ac tonitribus caelo deiecta. admirationem deinde auxit signo receptui dato adeo tranquilla serenitas reddita, ut vel numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. alter consul Aemilius in Sabinis bellum gessit. et ibi quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. incendiis deinde non villarum modo sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini excitati cum praedatoribus occurrissent, ancipiti proelio digressi postero die retulere castra in tutiora loca. id satis consuli visum cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter haec bella manente discordia domi consules Titus Numicius Priscus A. Verginius facti. non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariae legis ultimaque vis parabatur, cum Volscos adesse fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. ea res maturam iam seditionem ac prope erumpentem repressit. consules coacti extemplo ab senatu ad bellum educta ex urbe iuventute tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. et hostes quidem nihil aliud quam perfusis vano timore Romanis citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Verginius contra Aequos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta

4. *ut vel:* PM] ut velut. — M: ut vel numē | *in* alico defensa castra. — P m. 1.: ad *pola*tionem. m. 2.: ad *popu*lationem. — PM: *uertit.* — M: *e*milius. — M: sed etiam uic | *t*orum.

9. *Sabini excitati:* M] Sabini exciti. cf. 1, 48. 9, 24. Sic paulo ante Leid. t. *uasti* agri sunt: pro *uastati.*

10. *retulere:* PM] rettulere. — P: cur pro uicto re*l* inqueret. M: cur ꝑ uictore | inqueret. m. 3.: *l*inqueret.

13. *consules titus numicius* (P: numi*t*ius) *priscus a. uerginius* (M: uarginius) *facti:* PM] T. Numicius Priscus A. Virginius consules facti. — Drakenb. in opt. quibusque codd. *consules* omissum esse scribit.

14. *non ultra uidebatur latura plebes:* PM.

17. *cognitum est. ea res:* P. — M m. 1.: cognitū esea | res. m. 3.: ēsea | res.

22. *Verginius:* PM] Virginius.

clade virtus militum rem prolapsam neglegentia consulis restituit. melius in Volscis imperatum est. fusi primo proelio hostes fugaque in urbem Antium ut tum res erant opulentissimam acti: quam consul oppugnare non ausus Caenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit. dum Aequi Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere: deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus utroque per iram consule ingresso in finis plus cladium quam intulerant acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit sed ut semper alias sollicitae certamine patrum et plebis. irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. per patres clientesque patrum consules creati T. Quinctius Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi cum caedes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina moenibusque pulsi ingentes tamen praedas hominum pecorumque egere: quos Servilius consul infesto exercitu insecutus ipsum quidem agmen adipisci aequis locis non potuit, populationem adeo effuse fecit ut nihil bello intactum relinqueret multiplicique capta praeda rediret. Et in Volscis res publica egregie gesta cum

1. *neglegentia:* PM] neglig.
3. *ut tum res erant opulentissimam acti. quam cos.:* PM.
4. *Caenonem aliud oppidum:* PM] Cénonem *cet.* — M: oppulentum. — P: c*ae*pit. M: co*e*pit.
8. *ab duobus exercitibus:* PM.
9. *in finis:* M m. 1. P] in fines. — M: plus gladium. m. 3.: *c*ladium.
12. *sollicitae.* — PM.: *sollicite pacis certamine.* — *Pacis* adscriptum sine dubio fuerat ab aliquo supra lineam, ne quis dubitaret quin *sollicitae* ad *pacis aliquid* referendum esset.
14. *cons. creati . t.* (M: *t. p.*) *quinctius . q̄. seruilius:* PM. — PM: cōs. habent.
17. *caedes:* PM. — M: et inc*e*dia. — M: a porta *plebe* collina.
19. *quos seruilius cōs.:* PM. qu*a*s: Leid. I. — M: pec*c*orumq. — PM: ut nihil bello intactum relinquere*nt*.
23. *resp̄. egregie gesta:* P. resp̄. aegraegiae gesta: M. — M m. 1. P: *cum* ducis *tum*. M m. 3.: *tum* ducis *tum* militum opera.

ducis tum militum opera. primum aequo campo signis conlatis pugnatum ingenti caede utrimque plurimo sanguine. et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul fugere hostes ab cornu altero clamitans concitasset aciem. impetu facto dum se putant vincere, vicere. consul metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. intercessere pauci dies velut tacitis indutiis utrimque quiete sumpta, per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Aequisque populis in castra venit haut dubitans, si senserint Romanos nocte abituros. itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius sedato tumultu quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit, cornicines tubicinesque in equos inpositos canere ante vallum iubet sollicitumque hostem ad lucem tenere. relicum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui et insueto sedente equite et insuper aures agitante sonitu saeviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi inluxit, Romanos integer satiatusque somno productus in aciem fessum stando et vigiliis Volscum primo

3. *gradum retulissent:* PM] gradum rettul. — M m. 1.: c*a*lamit*as*. m. 3.: clamitans.

6. *dum se putant uincere uicere:* cod. Rhen. — PM: *dum se putant uincere uincere cōs*. Alterum *uincere* expunctum est in P. — P m. 1.: tacit*us*. m. 2.: tacit*is*. — M: indu*c*iis.

10. *haut dubitans*. — M m. 1.: aut dubi*tis*. eadem m. 1.: dubi*tans*. — M m. 1. P: nocte *h*abituros.

12. *Quinctius:* PM] Quintius.

15. *tubicinesque:* P cod. Rhen. Harl. I. *tibicinesq.:* M. — PM: in *ae*quos inpositos.

16. *relicum:* M m. 1.] reliquum (P m. 3.). — P m. 1.: relictum. P m. 2. M m. 2.: reliqum. — P: quos et plures es*set* romanos. — M m. 1.: agi*e*tante sonitu. m. 2. agitante.

23. *ubi inluxit romanos:* P] ubi illuxit Romanus. — M: inlux̄.

impetu perculit: quamquam cessere magis quam pulsi hostes sunt, quia ab tergo erant clivi in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. consul ubi ad inicum locum ventum est, sistit aciem. miles aegre teneri, clamare et poscere ut perculsis instare liceat. ferocius agunt equites. circumfusi duci vociferantur se ante signa ituros. dum cunetatur consul virtute militum fretus loco parum fidens, conclamant se ituros, clamoremque res est secuta. fixis in terram pilis quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis saxa obiacentia pedibus ingerit in subeuntes turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornum, ni referentibus iam gradum consul increpando simul temeritatem simul ignaviam pudore metum excussisset. resistere primo obstinatis animis, deinde, ut obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum

3. *inicum:* P] iniquum (P m. 2.). — M: iniqum. — P m. 1.: dum cunctator cōs. m. 2.: cunctatur. — M: conclam*at*.

9. *quo leuiores ardua* (P: ardu*e*) *euaderent:* PM. — PM: *saxa obiacentia pedibus*.

13. *cornum:* M m. 1.] cornu. cf. 3, 62. — M: *h*oneratum est. cf. 2, 10.: pons iter paene hostibus *dedit*, ni unus vir fuisset. — PM: cōs.

15. *resistere primo obstinatis animis:* PM] restitere *cet.* — *deinde, ut obtinentes locum uires ferebant, audent ultro gradum inferre:* PM Harl. I. Leid. I.] deinde ut in obtinentes locum uires ferebant *cet.* (cod. Sig.) — Cum id quod in antiquis codd. est, ferri non posse videretur, recentiores quidam librarii *obtinentes* ad hostes pertinere rati *in obtinentes* scripserunt. sed dubitandum est, num L. ita scribere potuerit. hoc enim neminem fugisse poterat, hostes in superiore loco stetisse, eaque loci opportunitate adiutos primum Romanorum impetum repulisse. quod si L. id quod nemo nesciebat, iterum dicebat, necesse erat eum in hoc ipso quam maximam vim poni voluisse. nec tamen id huius loci videtur esse. alia igitur loci expediendi ratio ineunda est, cum rectissime se habeat quod in antiquis libris est. verum *obtinentes* non ad hostes sed ad Romanos pertinet et referendum est ad *ferebant*. deinde *ut vires ferebant* vel idem est quod *cum se collegissent*,

inferre, et clamore renovato commovent aciem. tum rursus impetu capto enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. iam prope erat ut in summum clivi iugum evaderent, cum terga hostes dedere, effusoque cursu paene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. in eo pavore castra capiuntur. qui Vulscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur nulla oppugnantium nova vi sed quod iam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

vel *cum animorum impetus virtutisque studium eos impelleret* (cf. 21, 41. 25, 38.). possumus igitur ita hunc locum interpretari, quasi L. scripserit: restitere primo obstinatis animis; quo facto cum metus pudore excussus esset, non locum modo in quo tum erant obtinuerunt, sed etiam audent, ubi vires ferebant, ultro gradum inferre: „durch die Worte des Consuls angefeuert, hemmen sie einmüthig die Flucht: und wieder festen Fuſs fassend, wagen sie es, als der Muth sie fortreiſst, von Neuem anzugreifen: sie erheben das Feldgeschrei und rücken in Linie an. Mit einem zweiten Anlaufe klimmen sie gegen die Höhen, und kommen glücklich hinauf". — Quem ad modum hoc loco *ut*, sic saepe apud L. *ubi*, *ubi primum*, *postquam*, *cum*, *cum primo*, cum indicativo imperfecti coniuncta videmus. ex gr. *ubi:* 1, 9. 1, 58. *cum primo* et *ubi primum:* 3, 14. *postquam:* 6, 29. 35, 37. *cum:* 36, 5. (*cum*, *tum:* 24, 37. 34, 39. al.). — M: exuperant. M: cliui | *l*ugum. — M m. 1.: *dere*. m. 3.: dedere. — M: p*o*ene.

6. *Vulscorum:* PM. — M: *antium peti* (m. 2.: poti)... *antium et romanus* cet. inter *peti* et *antium* aliquid erasum est.

9. *ceciderant animi:* M. In P videtur m. 1. finem huius libri fecisse in verbo *ceciderr:* altera deinde manus addidit *ant animi*.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER III.

I. Antio capto Tib. Aemilius et Q. Fabius consules fiunt. hic erat Fabius Quintus qui unus exstinctae ad Cremeram genti superfuerat. iam priore consulatu Aemilius dandi agri plebi fuerat auctor: itaque secundo quoque consulatu eius et agrarii se in spem legis erexerant, et tribuni rem contra consules saepe temptatam adiutore utique consule optineri posse rati suscipiunt. et consul manebat in sententia sua. possessores magna pars patrum tribuniciis se iactare actionibus principem civitatis et largiendo de alieno popularem fieri querentes totius invidiam rei a tribunis in

1. *Tib. Aemilius:* cf. 2, 61. PM: *titus.* — P: antio capio (m. 2.: cap*to*) titus aemelius et q̄. fabius coñss. fiunt.
2. *Fabius Quintus:* Lips. — PM: fabius quinctius. — Cf. 1, 3.: quae . . *Longa Alba* appellata . inter Lauinium et *Albam Longam* cet.
3. *iam priore consulatu Aemilius:* PM. iam priore Aemilius: Harl. I.
6. *contra consules.* — M: cōss. P: coñs.
7. *optineri:* M] obtineri.
8. *possessores magna pars patrum:* Harl. I.] possessores et magna pars patrum (M). — P: possessor*em* et magna. m. 2.: possessore*s*. Cf. 2, 41.: id multos quidem patrum ipsos possessores periculo rerum suarum terrebat (PM et rell. codd.). cf. etiam 30, 3.: „et ita pars maior auctores sunt". eodemque loco: „Numidae praecipue harundine textis storeaque pars maxima tectis passim nullo ordine . . habitabant": al.
8. *tribuniciis se iactare actionibus:* PM.
9. *et largiendo:* PM.
10. *in consulem auerterant:* PM.

consulem averterant. atrox certamen aderat ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quincti ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum a Vulscis esse: Antium, propinquam oportunam et maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querellis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. haec sententia accepta est. triumviros agro dando creat T. Quinctium A. Verginium P. Furium. iussi nomina dare qui agrum accipere vellent. fecit statim ut fit fastidium copia, adeoque pauci nomina dedere ut ad explendum numerum coloni Vulsci adderentur. cetera multitudo poscere Romae agrum malle quam alibi accipere. Aequi a Q. Fabio — is eo cum exercitu venerat — pacem petiere inritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius insequenti anno — is enim cum Sp. Postumio consul fuit — in Aequos missus in Latino agro stativa habuit castra. quies necessaria morbo inplicitum exercitum tenuit. extractum in tertium annum bellum est Q. Fabio et T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Aequis dederat, ea provincia data. qui haud dubia spe profectus famam nominis sui pacaturam Aequos, legatos in concilium gentis missos nuntiare

2. *neutri parti acerbo:* PM. — *T. Quincti.* — M: *l. quincti.* P: l. quinti.

3. *a Vulscis:* PM] a Volscis. — P: o*p*ortunam. — M: qu*ae*rellis. — P: prebem.

6. *haec sententia accepta est. triumuiros agro dando creat:* PM cod. Rhen. Harl. I. — I. Fr, Gron. coni.: hac sententia accepta triumuiros agro dando creant (Voss. I.: crea*n*t).

7. *T. Quinctium:* M] T. Quintium (P).

8. *A. Verginium:* PM] A. Virg. — P m. 1.: iussu nomina dare.

11. *Vulsci:* P] Volsci. — M: uulsi. — P: aequ*a*. q. fabio.

15. *Q. Seruilius.* — PM: quinctius seruilius.

17. *statiua habuit castra:* PM et rell. codd.] stativa habuit. intra castra (Leid. II.). — I. Fr. Gron.: stativa habuit. castris. — Ad *tenuit* supplendum est *ut nihil agi posset.*

19. *Q. Fabio et T. Quinctio co͞ns.:* M. — P: qua is uictor. — M: profectus ē famam. — P m. 1.: se exsequis. —

iussit, Q. Fabium consulem dicere se ex Aequis pacem Romam tulisse, ab Roma Aequis bellum adferre eadem dextera armata quam pacatam illis antea dederit. quorum id

2. *dextera:* PM] dextra. — M Harl. I.: quam pacata.
3. *dederit*] dederat (codd.). — Non dubito quin hoc loco scribendum sit *dederit*, quamvis codd. habeant *dederat*, cum verba „*quam pacatam dederit*" nullo modo ab reliqua oratione divelli possint. sed non satis caute in his locis quibus similem indicativum in antiquis libris invenimus, agi potest. permulti enim sunt loci, ubi ex opt. codicum auctoritate a Livio indicativus scriptus est, quamquam coniunctivus desiderari potest: nec minus multi repeeriuntur, ubi in uno alterove libro antiquissimo recte servatus coniunctivus est, cum ceteri omnes indicativum habeant. sic 30, 16. ex Put. Colb. Bamb. restituendum erat „insulis omnibus quae inter Italiam atque Africam *sint* decedant": quo loco ad hoc tempus *sunt* scripserunt. sic 30, 42. non ex Dukeri modo coniectura sed etiam ex Bamb. libro: „et P. Scipionem recte atque ordine fecisse videri et facere, quod eos qui arma contra populum rom. ferentes capti *sint*, hostium numero in vinclis habeat": quamquam etiam in Colb. *sunt* est. verum eodem loco ex Colb. *optinuerint* recipiendum erat, cum in Bamb. et Lips. *obtinuerunt* esset, et recentiores *obtinuissent* rectum haberent. sic 2, 41. in omnibus codd. scriptum est „agros illos servitutem iis qui *acceperant* laturos": quod nequaquam verum esse potest, cum non de acta sed coniectura percipienda re agatur: quare ab ed. Frob. inde recte scriptum est *acceperint*. hoc igitur loco eodem mendo *acceperant* pro *acceperint* scriptum est quo 2, 32. etiam in Med. *fuerit* pro *fuerat*, quod in Par. et Harl. I. conservatum est. contra 2, 15. in omnibus libris repertum est „ut qui libertati *erit* in illa urbe finis, idem urbi sit": ubi dubitandum est, an L. ipse scripserit „ut qui libertati in illa urbe finis, idem urbi sit". 2, 58.: „perlatam legem esse quam .. priores inpedierunt consules": quo loco B. Rhenanus et cum eo recentiores *inpedierint* scripserunt, quos sequi non ausim. atque ita multi alii loci afferri possunt quorum eadem ratio est. in hac igitur difficillima re cum id sine dubio verum esse videretur, saepe a Livio in orat. obl. indicativum scriptum esse, quo coniunctivus desiderari posset, hoc nobis proposuimus praeceptum, ne ullus locus eius generis contra libro-

perfidia et periurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. se tamen utcumque sit etiam nunc paenitere sua sponte Aequos quam pati hostilia malle. si paeniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin periurio gaudeant, dis magis iratis quam hostibus gesturos bellum. haec dicta adeo nihil moverunt quemquam ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. quae ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei magis quam periculum consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa ut confestim dimicarent. sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: „ostentare hoc est Romani non gerere bellum: in noctem inminentem aciem instruitis: longiore luce ad id certamen quod instat nobis opus est: crastino die oriente sole redite in aciem, erit copia pugnandi, ne timete“. his vocibus inritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus quae moram certaminis faceret. tum quidem corpora

rum antiquorum auctoritatem a nobis emendaretur qui aliquo modo posset ferri, h. e. ubi sententia in qua indicativus inest, integra reliqua oratione etiam omitti posset, praesertim cum et aliis bonis scriptoribus idem indicativus interdum probatus fuisset: et ut tum demum coniunctivus scriberetur, ubi in tali sententia totius orationis vis posita esset: ex quorum locorum numero eum de quo agitur *quam dederit* esse nemo non videt.

2. *se tamen utcumque sit etiam nunc penitere:* PM. — M: *si paeniteat.* — PM: sin periurio gaudeat.

5. *dis magis iratis:* PM Harl. I.] diis *cet.*

6. *adeo nihil mouerunt:* PM. adeo nihil *mouere:* Harl. I. — M m. 1. Harl. I.: *ut* prope uiolati *sunt.* M m. 2.: *sint.* — P m. 1.: cosulem alterum. m. 2.: consulem. — Harl. I.: *ex* urbe exciuit.

12. *unus ab statione hostium exclamat: ostentare hoc est Romani non gerere bellum:* PM. unus ab statione: hoc Romani non gerere bellum: Harl. I. — P m. 1.: in*me*minentem.

14. *ad id certamen quod instat:* P. ad id certamen *in* quod instat: M Leid. I. *in* quot instat: Harl. I.

18. *moram certaminis:* M Leid. I.] moram certamini. cf. 9, 43. 21, 32.

cibo somnoque curant. ubi inluxit postero die prior aliquanto constitit Romana acies, tandem et Aequi processere. proelium fuit utrimque vehemens, quod et Romanus ira odioque pugnabat et Aequos conscientia contracti culpa periculi et desperatio futurae sibi post ea fidei ultima audere et experiri cogebat. non tamen sustinere aciem Romanam Aequi, pulsique cum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem qua pugnandi arte Romanus excellat commissa res sit: Aequos populationibus incursionibusque meliores esse, et multas passim manus quam magnam molem unius exercitus rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris praesidio egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset timeri poterat: agrestesque pavidi incidentes portis non populationem nec praedonum parvas manus sed omnia vano augentes timore exercitus et legiones adesse hostium et infesto agmine ruere ad urbem clamabant. ab iis proxume audita incerta eoque

3. *quod et Romanus ira odioq. pugnabat et Aequos* cet.: PM. *quod Romanus ira odioq. pugnabat, Aequos* cet.: Harl. I.

6. *non tamen sustinere aciem:* P] non tamen sustinuere aciem.

7. *cum in fines suos se recepissent:* M. cum in fines suos recepissent: P Harl. I. — PM: inclinatoribus. — P m. 1.: commisa aequos. m. 2. addidit *res sit*. — P m. 1. M. m. 1.: pupulationibus. — M m. 1.: bella gerer*e*licto. m. 3. gere̊relicto.

14. *ut ad urbem:* M m. 3. P. ut *ab* urbē: M m. 1. — M: quam ne ui*n*ctus.

21. *ab iis proxume audita:* M] ab his proximi audita *cet.* — Cod. Rhen.: *ab his proxime.* P Harl. I.: *ab his proximum.* — *Ab his proximi* per se quidem recte se habet, nec tamen melius est quam quod in omnibus fere antiquis libris reperitur. nam si ad *proxume* suppleverimus *qui erant* vel *steterant*, et *alii* ad *ferre*, nihil desiderandum videtur. sed dubito an hoc Livius dicere noluerit. cum

vaniora ferre ad alios. cursus clamorque vocantium ad arma haut multum a pavore captae urbis abesse. forte ab Algido Quinctius consul redierat Romam: id remedium timori fuit: tumultuque sedato victos timeri increpans hostes praesidia portis inposuit. vocato dein senatu cum ex auctoritate patrum iustitio indicto profectus ad tutandos fines esset Q. Servilio praefecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. ab altero consule res gesta egregie est, qui qua venturum hostem sciebat, gravem praeda eoque inpeditiore agmine incidentem adgressus funestam populationem fecit. pauci hostium evasere ex insidiis, praeda omnis recepta est. sic

enim *prope* et *proxime* interdum significent quod apud nos „*beinah, ungefähr*“: et *proxume* et *ab his* referri possunt ad *audita*, ut haec fiat altera et ut opinor verior huius loci interpretatio: „was man von jenen erschrockenen Landleuten kaum deutlich vernommen hatte, und was deshalb in seiner Unbestimmtheit der Phantasie einen um so freieren Spielraum liefs, verbreiteten die Einen hier die Anderen dorthin“. — Ad *ferre ad alios* cf. T. Livi l. xxx. p. LIII. 18. — M: ad arma *aut* multum.

3. *Quinctius cōs.:* M] Quintius consul. — P: cōs. — M m. 1.: tumultuq. sedato*s*.

5. *uocato dein senatu:* PM Harl. I. cod. Rhen. — M: *cum auctoritate* patrum iustitio *dicto*.

7. *hostem in agris non inuenit:* PM.

8. *qui qua uenturum:* M. qui quia uenturum. P Harl. I. — P m. 1.: grauem praeda*m*.

9. *incidentem:* P m. 1. M Leid. I.] incedentem (P m. 2.). — Et *incedentem* et *incidentem* scribi poterat, sed *incidentem* loci rationi aptius videtur. cum enim consul sciret qua hostis venturus esset, locum insidiis quaesivit, in quas illi praecipitavere. cf. 3, 5.: hi vagi dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem incidere. al.

10. *funestam populationem fecit:* PM cod. Rhen. Harl. I.] funestam ei populationem fecit. — Similibus locis et Livius et optimi quique scriptores pronomina omittere solent. cf. 2, 52.: *ea oppressit:* eodemque loco: *ea in caput vertit.* 30, 36.: non *Numidas* sed *Numidarum* ex opt. libris scribendum est: „pars exercitus cum omni equitatu agmen adgressa Numidarum levi certamine fudit. al.

finem iustitio quod quadriduum fuit reditus Quinti consulis in urbem fecit. census deinde actus et conditum ab Quintio lustrum. censa civium capita centum quattuor millia ac cxiiii dicuntur praeter orbos orbasque. in Aequis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua re recepere uri sua popularique passi. consul cum aliquotiens per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude praedaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis inmutationem virorum ipsorum esse quae nominum est putet. haud dubium erat quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. itaque Aequi ab Ecetranis Vulscis praesidium petiere: quo cupide oblato — adeo civitates eae perpetuo in Romanos odio certavere — bellum summa vi parabatur. sentiunt Hernici et praedicunt Romanis Ecetranum ad Ae-

1. *quadriduum:* PM: non quatriduum. cf. T. Livi l. xxx. p. xcv. 30. — P: reditus quinti cons. in urbe fecit. — PM: *quinti . . ab quintio.*

3. *centum quattuor millia ac centum quattuordecim* (vel *decem quattuor:* ut Put. Colb. 28, 38.: al.): PM cod. Rhen. Harl. i.] centum quattuor millia et ducenta quattuordecim. — P: capita ciiii. ac. cxiiii. dicuntur. M: capita. ciiii. accxiiii. — *millia* et ipse h. l. scripsi, quod ita haut raro in Put. scriptum reperitur. — P m. 1.: in *o*pida. — PM: cōs. cum aliquotiens. — P. m. 1.: populandus isset. m. 2.: popula*bu*ndus.

9. *consules inde A. Postumius.* — M: consules | inde an postumins albus sp. furius | fuscus furius fusios fabio scripsere. — P: consules inde postumius albus. sp̄. furius fuscus. furios fusios fabios scripsere. — *Fabios* vel *Fabio* ex adnotatione margini adscripta in orat. integram videtur irrepsisse. — Cf. Quintil. 1, 4. 13.

10. *id admoneo:* P. id *a*moneo: M. — P m. 1.: nomin*i*um. — P: erat quin*t*um aequis.

13. *ab Ecetranis:* PM. — M: *uulscis.*

14. *civitates eae:* cod. Rhen. — M m. 1.: ciuitate *saee* ꝑpetuo. m. 3.: ciuitates *aee:* (cf. T. Livi l. xxx. p. lxvii. viii.). P: ciuitate *se* perpetuo. Harl. i.: ciuitates *haec* perpetuo. — P m. 1.: odiocer*t*euer*a*. m. 2.: odio certauere.

16. *Ecetranum:* PM.

quos descisse. suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde cum oppidum captum esset confugisset ad Aequos: isque miles per bellum Aequicum vel acerrimus fuit. conpulsis deinde in oppida Aequis ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienavit. nec tum matura re cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus ut principibus coloniae Romam excitis quaererent quid rei esset. qui cum haut gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti quam venerant dimitterentur. bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Aequos Hernicorum in agro populabundum hostem invenit, ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere pugnae conmisit. primo concursu pulsus se intra castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici et male pugnatum et consulem exercitumque obsideri nuntiaverunt, tantumque terrorem incussere patribus ut, quae forma senatus consulti ultimae semper necessitatis habita est, Postumio alteri consulum negotium daretur, videret ne quid res publica detri-

4. *conpulsis deinde:* M. conpulsus deinde: P. — P: aequis *e*multitudo. — M: cum anti*a* redisset.

6. *nec tum matura re:* P („indem aber *damals* die Sache noch nicht zum Ausbruch gekommen“)] necdum matura re.

9. *qui cum haud grauate uenissent:* P. qui cum *aut* grauatę uenissent: M. — M: querrerent quid rei esset.

— *introducti a consulibus ad senatum:* PM.

16. *primo concursu pulsus se intra castra recepit:* PM: nisi quod M: *primo conpulsus:* (sic 2, 45. Harl. I. *con* pro *confidere:*). — Harl. I.: primo concursu pulsus *sese in* castra recepit.

21. *nuntiauerunt:* P] nuntiarunt. In M primo quidem scriptum erat *nuntiarunt*, sed eadem m. 1. additum est *ue* supra *a*. — PM: ultim*e* semper necessitatis.

24. *uideret ne quid resp.:* PM]

menti caperet ipsum consulem Romae manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est: pro consule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique et colonia Antium dare Quinctio subitarios milites — ita tum repentina auxilia appellabant — iussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas ut non suffecturas ad omnia adgressi sunt. simul castra oppugnabantur simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa urbemque ipsam si qua fortuna daret temptandam. L. Valerius ad praesidium urbis relictus, consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. nihil remissum ab ulla parte curae aut laboris. vigiliae in urbe stationes ante portas praesidiaque in muris disposita, et quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies servatum. interim in castris Furius consul cum primo quietus obsidionem passus

videre ne quid res publica. — *Videre* quidem etiam in Harl. I. et Leid. I. repertum esse dicitur, sed in his libris etiam alias *et* cum *e* sic permutatum est: (ex gr. 2, 52.: quibus tum *saeuire* pro *saeuiret:*). hoc vero loco *uideret* vix deesse videtur posse: nam illorum locorum quos Drakenb. laudat, 6, 18.: „*tempus est maiora conari*“; 44, 11.: „*consilium cepit iter in urbem patefacere*“, ubi infinitivus pro gerundio scriptus est, eorum prorsus aliam esse rationem etiam me indicente nemo non videt. cf. 3, 44.: „*clienti negotium dedit ut uirginem in seruitutem adsereret*“. al.

3. *procoñs. t. quinctium:* M. pro cōs. t. quintius: P. — M: latini *e*rniciq. — M: *dare quinctio.* — P m. 1.: *s*ibitarios. m. 2.: subitarios. — P: ita *cum* repentina.

7. *multi per eos dies:* P. — M m. 1.: iussi *u*lti per eos dies. m. 3.: *multi.* — M: hinc atque illinc | *a*cti. — P: hostes *ca*pere multifariam uires romanos.

11. *urbemque ipsam:* P. urbem ipsam: M. — PM: *temptandam.* — P: cōs. M: coñs. postumius. — M: ad arcendas populationē. m. 3.: population*es*.

17. *per aliquot dies:* P m. 2. M. per aliquo*d* dies: P m. 1. — P: furius cōs. M: coñs.

esset, in incautum hostem decumana porta erupit, et cum persequi posset, metu subsistit ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum — frater idem consulis erat — longius extulit cursus, nec suos ille redeuntes persequendi studio neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus multis saepe frustra conatibus captis ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. et consul nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam dum se temere magis quam satis caute in mediam dimicationem infert, vulnere accepto aegre ab circumstantibus ereptus et suorum animos turbavit et ferociores hostes fecit, qui caede legati et consulis vulnere accensi nulla deinde vi sustineri potuere, cum conpulsi in castra Romani rursus obsiderentur nec spe nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. is intentos in castra Romana Aequos, legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione fa-

1. *in incautum hostem.* — PM cod. Rhen.: passus esset *incautum* hostem. cf. Titi l. xxx. p. xxx. 4. — M: port*a* | rupit. sed *a* m. 3. in ras.
2. *subsistit:* M] substitit.
5. *ab tergo:* M. *a* tergo: P. — Paulo post M: facer*et* | *et* acriter.
8. *conuersus ad pugnam.* — PM: conuersus ad pugna*n*dum se temere.
9. *in mediam dimicationem:* P. in medio dimicationi*s:* M: sed *is* m. 3. in ras.
13. *cum conpulsi:* PM] quin compulsi (Harl. i.). Si *quin* recte se habet, *nulla ui* pertinere debet ad ipsos hostinm duces, quasi hi Romanorum castra obsideri noluerint, quod probandum non esse loci ratio docet. *Cum* igitur rectissime se habet: „qui caede legati et consulis vulnere accensi, cum conpulsi in castra Romani rursus obsiderentur nec spe nec viribus pares, nulla deinde vi sustineri potuere". — *Venissetque* in errorem induxerit: sed cf. 2, 56.: *sustinebat..certatumque foret ni* cet. — M: ni t̄s. Quintius.
15. *peregrinis copiis:* PM. haec verba appositionis loco ad *Latino Hernicoque exercitu* pertinent: antecedunt ea quod L. in his ipsis verbis maiorem quandam vim poni voluit.

cta, magnam vim hostium circumvenit. minor caedis, fuga effusior Aequorum in agro fuit Romano. in quos palatos praedam agentes Postumius aliquot locis, quibus oportuna inposuerat praesidia, impetum dedit. hi vagi dissipato agmine fugientes in Quinctium victorem cum saucio consule revertentem incidere. tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et cohortium ultus est caedem. Magnae clades ultro citroque illis diebus et inlatae et acceptae. difficile ad fidem est in tam antiqua re quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac ducentos, ex praedatoribus Aequorum qui populabundi in finibus Romanis vagabantur ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos caesos: ceteram multitudinem praedam agentem quae inciderit in Quintium nequaquam pari defunctam esse caede: interfecta inde quattuor milia et — exsequendo subtiliter numerum — ducentos ait et triginta. Ut Romam reditum est, iustitium remissum est. caelum visum est ardere plurimo igni porten-

1. *minor caedis:* PM] minor caedes. — P: oportuna. — Tota haec periodus, ab *minor* inde usque ad *hi uagi*, excidit in Harl. I.

4. *hi uagi:* PM] ii vagi. — M: *in quinctium.* cum utraque hoc nomen scribendi ratione antiqui scriptores uterentur, Med. inprimis libri auctoritatem secutus sum.

5. *Cum saucio consule.* — Num L. scripserit „*una cum* saucio consule“? — Leid. I. PM: uictorem | *cuma* saucio cōs. Cf. T. Livi l. xxx. p. LXVII. VIII. et XXIV. II. — P: consularis *er*excitus. litterae *er* deinde expunctae sunt. — M: egregiae | pugna. — P: *multus* est. m. 2.: ultus est.

9. *quot pugnauerint:* M m. 2. P. *quod:* M m. 1.

12. *quinque millia ac ducentos*] quinque millia ac trecentos. — PM Harl. I. Leid. I.: in hernico agro. v. ac cc.

13. *ab A. Postumio cōs.* ↀ ↀ & cccc *caesos:* PM. — Paulo post P: interfecta inde IIII milia et exequendo subtiliter numerum cc ait et xxx. — M: interfectam. inde. IIII mil et exsequendo subtiliter numerum cc ait et xxx.

18. *reditum est:* PM cod. Rhen. Harl. I.] reditum et. — M: *remissum ē* ardere plurimo igni.

taque alia aut obversata oculis aut vanas exterritis ostentavere species. his avertendis terroribus in triduum feriae indictae, per quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum mulierumque turba inplebantur. cohortes inde Latinae Hernicaeque ab senatu gratiis ob inpigram militiam actis remissae domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post proelium venerant, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Aebutius P. Servilius Kal. Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque nec hominibus magis quam pecori: et auxere vim morbi terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis: ea conluvio mixtorum omnis generis animantium et odore insolito urbanos et agrestem confertum in arta tecta aestu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagia ipsa volgabant morbos. vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nun-

3. *pacem deum* (M: dm̄) *exposcentium:* PM. pacem deum *poscentium:* Harl. I.

5. *gratiis:* M m. 1. P. grat*is*: M. m. 2. — PM: remissae domos.

6. *serum auxilium:* PM. *ad* serum auxilium: Harl. I. cf. Tac. hist. 3, 79.: „Antonius per Flaminiam ad Saxa Rubra multo iam noctis *serum auxilium* venit".

9. *creati cōs. l. ebutius:* P. — M: creat*a* (m. 2.: creati) cōs. l. ebucius.

10. *Kal. Sextilibus:* PM] calendis Sextilibus.

11. *graue tempus et forte annus pestilens erat:* PM. — Num L. scripserit „graue tempus fort*e et* annus pestilens erat"? sic 2, 49. P: *et dum.* cf. 5, 13.: gravis pestilensque omnibus animalibus aestas.

13. *et auxere uim morbi terrore populationis:* PM: nisi quod in P population*es*. — P: agrestibusqu*iin* urbem acceptis.

14. *ea conluuio.* — PM *et* rell. codd.: ea conluuio*ne* mixtorum omnia generis animantium.

16. *in arta tecta aestu ac uigiliis:* P m. 2. M. — P m. 1.: in arta tactaest nauigiliis. — PM: *angebat.*

17. *contagia ipsa* („die blosse Berührung") *uolgabant:* P] contagio ipsa vulgabant. — M: contagio ipsa uolgabant.

tiant in agro suo Aequos Vulscosque coniunctis copiis castra posuisse, inde exercitu ingenti fines suos depopulari. praeterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis adflictam civitatem pestilentia esse, maestum etiam responsum tulere, ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: urbem Romanam subita deum ira morbo populari: si qua eius mali quies veniat, ut anno ante ut semper alias sociis opem laturos. discessere socii pro tristi nuntio tristiorem domum referentes, quippe quibus per se sustinendum bellum erat quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. non diutius se in Hernico hostis continuit, pergit inde infestus in agros Romanos etiam sine belli iniuria vastatos. ubi cum obvius nemo ne inermis quidem fieret perque omnia non praesidiis modo deserta sed etiam cultu agresti transirent, pervenere ad tertium lapidem Gabina via. mortuus Aebutius erat Romanus consul, collega eius Servilius exigua in spe trahebat animam, adfecti plerique principium, patrum maior pars, militaris fere aetas omnis, ut non modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. munus vigiliarum senatores qui per aetatem ac valetudinem poterant per

1. *Vulscosque:* PM] Volscosque. — M: inde exercitu ingenti fines suo (m. 3.: suo*s*) depopulari. P m. 1.: inde exercit*itui* ingenti fines suos dep*u*pulari (m. 2.: depopulari).

4. *maestum:* M. mestum: P. — M: cum latini. m. 3.: cum latinis. — M: ut anno ante ut sūp | alias.

8. *pro tristi nuntio tristiorem domum referentes:* PM. — Harl. I.: tristio*rem* rem. — M m. 1.: di*s*ce*s*ere: alterum deinde *s* additum est litteris *sc*. — M: quippe quib.psustinendū |. — P: susti*ne*nendum. — P m. 1.: se*d* in hernico.

13. *ne inermis quidem:* M. in*h*ermis: P.

15. *gabina uia:* PM. cf. 2, 11.

17. *adfecti plerique principium:* M m. 1.] affecti plerique principum. — M m. 2.: principum. — PM: *patrum maior pars.* in Leid. I. aliisque libris omissum est *patrum.*

19. *in tanto tumultu:* M. — P m. 1.: in tant*q*. — P m. 1.: ad*e*quitas. m. 2.: ad qui*e*tas.

21. *ualetudinem:* M m. 1. P. ual*i*tudinem: M m. 3. — M: poterant p ipsi obibant.

se ipsi obibant: circumitio ac cura aedilium plebi erat: ad eos summa rerum ac maiestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia sine capite sine viribus dii praesides ac fortuna urbis tutata est, quae Vulscis Aequisque praedonum potius mentem quam hostium dedit: adeo enim

1. *circumitio:* PM Harl. I. Leid. I. — *aedilium plebi erat:* PM Harl. I. Leid. I.] aedilium plebei erat.

4. *tutata est:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1. M m. 1.: tu*ta* est. — M: quae uulscis. — P: aequis*quis*que.

5. *adeo enim nullam spem non potiundi modo sed ne adeundi quidem Romana moenia animos eorum cepit:* PM Harl. I. Leid. I.] adeo enim nulla spes *cet.* — Voss. I.: adeo enim *nullam spem* .. *animus* eorum cepit. — Facere non potui quia hoc loco id quod in omnibus bonis libris repertum est, pro vero atque integro haberem. nec ii quidem recentiorum codicum librarii, quibus *animos* non placebat, *nullam spem* mutare audebant. saepe vero et ab aliis et ab Livio *os* pro *us* in primo casu II. declinationis scriptum esse cum antiquiores codices tum hac re integerrimus liber Par. docet. nec hoc uno loco *animus* ad plures pertinebat. sic enim etiam 2, 52. „*adeo mutaverant animum*“ scriptum erat, etsi ibi quoque quidam recipere malebant *animi:* (cf. 10, 20. al.). hoc vero loco et ob hanc rem potius videtur *animus eorum cepit nullam spem*, quod tum demum *animus* antecedenti voci *mens* respondet et ea vis quam loci ratio postulabat, in *capit* posita videtur. sed cum hac interpretatione uti voluerimus, interpunctio verborum mutanda erit, cum verba *adeo nullam spem animus eorum cepit* artissime cum prioribus cohaereant: „In dieser unglücklichen Lage beschützten den Staat die waltenden Götter, indem sie den Volskern und Aequern mehr die Gesinnung von Räubern als von Feinden einflössten: so ganz und gar nicht gab sich ihr Geist dem Gedanken hin, nicht etwa der Stadt sich zu bemächtigen, sondern nicht einmal sich ihren Mauern zu nähern: und als sie nun die Häuser der Stadt in der Ferne vor sich liegen sahen und die hervorragenden Hügel (cf. 21, 32. 5, 48.), da lenkte dies Alles ihre Aufmerksamkeit nach so ganz anderen Richtungen hin, dafs — nachdem sie sich murrend durch das ganze Lager hin hatten vernehmen lassen, warum sie sich auf dem leeren und verödeten Boden

nullam spem non potiundi modo sed ne adeundi quidem Romana moenia animos eorum cepit: tectaque procul visa atque inminentes tumuli avertere mentes eorum, ut totis passim castris fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine praeda tempus tererent, cum integra loca Tusculanum agrum opimum copiis petere possent, signa repente convellerent transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. interim Hernici Latinique pudore etiam non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus nec opem ullam obsessis sociis ferrent, coniuncto exercitu Romam pergunt. ubi cum hostis non invenissent, secuti famam ac vestigia obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam aequo proelio pugnatum est fidesque sua sociis parum felix in praesentia fuit. haud minor Romae fit morbo strages quam quanta ferro sociorum facta erat: consul qui unus supererat moritur: mortui et alii clari viri, M. Valerius T. Verginius Rutilus augures, Ser. Sulpicius curio maximus: et per ignota capita late vagata est

noch aufhielten, da sie reiche und glückliche Gegenden aufsuchen könnten — sie plötzlich ihre Feldzeichen erhoben und nach den Höhen von Tusculum zogen". — M: eorum *coe*pit. — M: quid infesto agro intra | tabem. m. 2.: quid infesto agro int⌉ tabem: h. e. *inter tabem*. — P m. 1.: agrum opi*n*um.

8. *per Lau*i*canos agros:* PM et rell. codd. cf. 2, 39.

11. *moti si nec:* PM. *moti nec:* Harl. I.

14. *hostis:* M m. 1. P] hostes (M m. 2.).

15. *ab Tusculano.* — PM Harl. I. Leid. I.: ab tusculan*a* in albanam uallem. — M: ibi haudquamquā.

20. *M. Valerius T. Verginius Rutilius:* P. — M: m̄. ualerius | uirginius rutilius. — C. Sigonius restituit *Rutilus*.

21. *late uagata est:* PM cod. Rhen.] late evagata est. — Contra *euagari* recte se habet 2, 11.: finisque ille tam effuse euagandi Etruscis fuit. 22, 47.: nullo circa ad euagandum relicto spatio. *al.* — M: *suplicatum.* sic in Laurishamensi libro hoc verbum

vis morbi. inopsque senatus auxilii humani ad deos populum ac vota vertit: iussi cum coniugibus ac liberis suplicatum ire pacemque exposcere deum. ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati omnia delubra inplent: stratae passim matres crinibus templa verrentes veniam irarum caelestium finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paulatim seu pace deum impetrata seu graviore tempore anni iam circumacto defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis iam ad publicam curam cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die quam interregnum inierat consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum — sive ille Vetusius fuit. ante diem tertium idus Sextiles consulatum ineunt iam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum sed ultro etiam inferre posset. igitur nuntiantibus Hernicis in fines suos transcendisse hostes inpigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, praedonum agmen fefellit supra montes Praenestinos ductum, inde demissum in campos. vastavere agros Praenesti-

semper fere scriptum repperi. — M: exposscere.

4. *publica:* P. — M: publiceuocati. e = ae.

7. *inde paulatim:* PM. — P m. 1.: defincta. m. 2.: defuncta.

9. *salubriora esse incipere:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Alii *coepere.* — P: cōs. creat. M: cōss. creat. — PM: tricipitinum. Harl. I.: tricipitini.

13. *ante diem.* III. *idus sextiles:* PM.

18. *Tricipitinus:* M. tripicitinus: P.

21. *fundit fugatque:* M m. 3. P. — M m. 1.: fundit fugaque. — P m. 1.: supra montes praenestinus. m. 2.: praenestinos.

23. *inde demissum:* ex coni. I. Fr. Gron. — PM: inde dimissum. sed Harl. I.: indemissum. idem Harl. I. 3, 23.: indetraxit = inde detraxit. — PM Harl. I.: praenestinum gabiniumque. —

num Gabinumque, ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romae ingens praebitus terror magis in re subita quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Quintus Fabius praeerat urbi. is armata iuventute dispositisque praesidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. itaque hostes praeda ex proximis locis rapta adpropinquare urbi non ausi cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem iam ante exploratis itineribus suis instructum et ad certamen intentum. igitur praeparatis animis repentino pavore perculsos adorti aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque, et conpulsos in cavas valles cum exitus haud in facili essent circumveniunt. ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ac centum quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata in quibusdam annalibus invenio: ubi et si adiectum aliquid numero sit, magna certe caedes fuit. victor consul ingenti praeda potitus eodem in stativa rediit. tum consules castra coniungunt et Volsci Aequique adflictas vi-

1. *ex Gabino:* M. — P m. 1.: ex gabino*s*. m. 2.: ex gabin*is*.
2. *magis in re subita quam quod ad arcendam uim parum uirium esset:* PM. — PM: quintus fabius.
4. *is armata iuuentute*: M. — P m. 1.: urb*is* armata. m. 2.: urbi armata.
9. *exploratis itineribus suis:* PM. — P m. 1.: intentum. *q*. igitur. m. 2.: intentum. igitur.
13. *cum exitus haud in facili essent:* P cod. Rhen. — M: in facil*i* ēent: sed *i* ē m. 3. in ras. — Harl. I. in facil*e* essent. cf. 3, 65.: moderatio tuendae libertatis . . in difficili est (Harl. I.: in difficil*e* *e*st). — Liber Sigoni: cum exitus haud inde faciles essent.
14. *tredecim millia.* — PM: xīīī cccc LXX. — Harl. I.: XIII millia.
15. *mille ac centum quinquaginta:* P] mille ducentos quinquaginta. — P: ∞ ac, CL. — M: ∞̄ acc L. — M: signa XXVII.
17. *ubi etsi adiectum aliquid numero sit:* PM. — P: cedes. M m. 1.: cades. m. 3.: cædes.
19. *eodem:* PM Harl. I. Leid. I.] eadem. — *Eodem rediit* scil. quo in Hernicis sederat.

res uas in unum contulere. tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit secundaeque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. Gaius Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is consulibus absentibus ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus maxime in consulare imperium tamquam nimium nec tolerabile liberae civitati invehebatur. nomine enim tantum minus invidiosum re ipsa prope atrocius quam regium esse. quippe duos pro uno dominos acceptos inmoderata infinita potestate, qui soluti atque effrenati ipsi omnis metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. quae ne aeterna illis licentia sit, legem se promulgaturum ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis: quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum, non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. qua promul-

4. *antiquum:* P. antiqum: M. — M: exemplo. m. 3.: ex*templo.

6. *Gaius Terentillus Arsa.* — P: gaius terentilius | hrasa tr̄. p̄l. — M: g. terent | illius harsa tr̄. p̄l. — Dionysius 10, 1.: Γάϊος Τερέντιος δημαρχῶν κ. τ. λ.

9. *maxime in consulare imperium:* PM. maxime *et* consulare imperium: Harl. I. Idem paulo post: no*mine* tantum minus inuidioso.

12. *duos pro uno dominos:* P] duos pro uno dominò (M). — Similibus quoque locis nomen substantivum a librariis in utramque partem tractum reperimus. sic 2, 24. quidem in omnibus codd. recte scriptum est *duas ex uno ciuitate*, sed 4, 4. in M *duasq. ex una ciuitates*, cum in P *duasque ex una ciuitate* sit. nomen eo referendum est, quo maior sententiae vis se inclinare videatur. ut igitur 2, 24. 4, 4. *ciuitate*, ita hoc loco *dominos* potius videbitur. cf. 3, 14.: *mille pro uno Caesones extitisse.* — P m. 1.: sol*i*ti. m. 2.: soluti.

13. *omnis metus:* P] omnes metus.

15. *legem se promulgaturum:* PM.

16. *creentur:* PM. — Leid. I. et multi alii: cre*ar*entur.

17. *non ipsos:* M. — P m. 1.: non ips*e*. m. 2.: non ips*o*. — P m. 1.: habitur*os*. m. 2.: habitur*us*.

gata lege cum timerent patres ne absentibus consulibus iugum acciperent, senatus a praefecto urbis Q. Fabio vocatur: qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus ut nihil, si ambo consules infesti circuminstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. insidiatum eum et tempore capto adortum rem publicam: si quem similem eius priore anno inter morbum bellumque irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. mortuis duobus consulibus iacente aegra civitate in conluvione omnium rerum ad tollendum rei publicae consulare imperium laturum leges fuisse, ducem Volscis Aequisque ad oppugnandam ur-

1. *iugum acciperent.* — M m. 1. P Harl. I. Leid. I.: iugum acciper*et*. M m. 3.: iugum acciperēt.

4. *circuminstarent:* PM] circumstarent. — In *circuminstarent* inest et *circumstarent* et *instarent.* cf. 1, 30.: *circumin*spicere. 1, 21.: *adin*uoluta. al. — M: infest*im*.

6. *adortum remp̄.:* M. — P: adortum remisi | quemsimiles eius.

8. *non potuisse sisti:* PM. — M m. 1.: mortu*i*. m. 3.: mortu*is*.

9. *in conluuione:* P. — M: *in conluc̄* | *omnium*. nec tamen m. 1. scripsit quod inter *u* et *o* est.

10. *ad* (Harl. I.: *at*) *tollendum reip̄. consulare imperium:* P Harl. I. Leid. I.] ad tollendum e republica consulare imperium. — M: ad tollendum | reimp̄. consulare imperium. — Quamquam *tollere* cum praepositionibus *e* vel *de* coniungi solebat (cf. 4, 4.: „decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus et e rep̄. sustulimus.“:) tamen hoc loco *reip̄.* quod in melioribus libris omnibus est, permutare ausi non sumus, cum dativus quodam modo ferri posset et hoc ipso casu vel optimi scriptores praepositionum loco haud raro usi essent. deinde etiam altera quaedam dubitatio me tenebat ne *reip̄.* everterem. cum enim *tollere* etiam sine ullo eius generis casu scriptum reperiatur (42, 9.: „postulare ut senatus consultum in se factum tolli iuberent“:), quaerendum est, num L. hoc loco *consulare reip̄. imperium* idem fere esse voluerit quod *consulare in rep̄. imperium*, id quod pro Q. Fabi persona eo minus improbandum videatur, quo magis huic consulare imperium ita proprium rei publicae visum sit ut alterum sine altero esse non posset.

bem futurum. quid tandem illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere, accusare iis ipsis iudicibus quorum in aliquem saevitum sit? non illud consulare imperium sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere, quam placatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari quo minus pergat ut coeperit: „vos“ inquit Fabius, „ceteri tribuni, oramus ut primum omnium cogitetis potestatem istam ad singulorum auxilium non ad perniciem universorum comparatam esse, tribunos plebis vos creatos non hostes patribus. nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rem publicam invadi. non ius vestrum sed invidiam minueritis. agite cum collega ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci morbo absumptis priore anno consulibus crudeli superboque nobis bello institere“. agunt cum Terentillo tribuni dilataque in speciem actione re ipsa sublata consules extemplo arcessiti.

1. *quid tandem illi non licere:* M. — P: licer*et*. — Cf. 3, 67.: „quem *tandem* ignavissimi homines contempsere“?
3. *iis ipsis iudicibus:* PM] his ipsis iudicibus.
4. *non illud consulare imperium:* PM] non illum consulare imperium (ed. Frob.). *Illud cons. imperium* scil. *cui adeo infensus tribunus sit*, *in quod plebis odium concitare studeat.* si *illum* recte se habebat, scribendum erat „non consulare imperium *illum* sed“ vel „illum *non consulare imperium* sed“ cet.
5. *quam placatam reconciliatamque:* M. quam pa*co*tam reconciliatamque: P. — P: depr*ae*cari.
10. *tr̄. p̄l. uos creatos:* PM.
11. *nobis miserum, inuidiosum uobis est:* PM. nobis miserum, inuidiosum *est uobis:* Harl. 1.
12. *remp̄. inuadi:* M. remp̄. inua*li*di: P.
15. *morbo absumptis:* PM.
16. *nobis bello institere:* P. nobis bello insistere: M. — P m. 1.: crudeli*s* superboque. — P m. 1.: agunt *eom* terentillo. h. e.: *com.* m. 2.: *eum.* — P m. 1.: d*a*lataque. — M m. 1.: exemplo. m. 3.: extemplo. — PM: *arcessiti.*

X. Lucretius cum ingenti praeda maiore multo gloria rediit. et auget gloriam adveniens exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita quibus domini non extitere. debebatur omnium consensu consuli triumphus, sed dilata res est tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. iactata per aliquot dies cum in senatu res tum apud populum est. cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus et destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. triumphavit de Volscis Aequisque, triumphantem secutae suae legiones. alteri consuli datum ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla ab toto relata collegio novos adgressa consules est. erant consules P. Volumnius Ser. Sulpicius. eo anno caelum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. bovem locutam — cui rei priore anno fides non fuerat — creditum. inter alia prodigia et carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit sparsum ita iacuisse per aliquot dies ut nihil odor mutaret. libri per duumviros sacrorum aditi. pericula a conventu alienigenarum praedi-

1. *maiore multo gloria:* M. — P m. 1.: mult*o*.
6. *id antiquius:* P. id antiquus: M.
7. *cum in senatu res tum apud populum est:* PM Harl. I. Leid. I.] cum in senatu res tum ad populum est. — Utrumque dici poterat et dici solebat — quare summi momenti in his locis auctoritas antiquiorum codicum est — nec tamen sine discrimine sensus. sic ex Put. Colb. Med. Bamb. scribendum est 28, 40.: me dictatorem . . recusantem nemo aut in senatu aut *apud* populum audivit. 30, 1.: in senatu, *ad* populum suadendi ac dissuadendi locus. cf. etiam 3, 31.: materiam criminandi *ad* plebem consules praebuit. Quintil. 7, 4. 18.
9. *honos suus:* P m. 2. M. *suos:* P m. 1. — PM: *sa*ecutae.
13. *P. Volumnius:* P. — M: p. uoluminus. — P m. 1.: r. ser. sulpicius: sed *r* expunctum est. — P m. 1.: terga ingenti.
16. *et carne pluit:* M m. 1. cod. Rhen.] et carne pluvit. — M m. 2.: carnē. P: et carnem pluit. cf. 1, 31.: *lapidibus pluisse.* — P: iacuise p aliquod dies. — PM: *ut nihil odor mutaret.*
20. *sacrorum:* P. sacr*a*rum: M.

cta, ne qui in loca summa urbis impetus caedesque inde fierent: inter cetera monitum ut seditionibus abstineretur. id factum ad inpediendam legem tribuni criminabantur ingensque aderat certamen. ecce ut idem in singulos annos orbis volveretur, Hernici nuntiant Volscos et Aequos etsi abscisae res sint reficere exercitus: Antii summam rei positam, Ecetrae Antiates colonos palam concilia facere, id caput eas vires belli esse. ut haec dicta in senatu sunt, dilectus edicitur. consules belli administrationem inter se dispertiri iussi, alteri ut Volsci alteri ut Aequi provincia esset. tribuni coram in foro personare fabulam compositam Vulsci belli, Hernicos ad partes paratos: iam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani sed arte eludi. quia occidione prope occisos Volscos et Aequos movere sua sponte arma posse iam fides abierit, novos hostes quaeri: coloniam fidam propinquam infamem fieri: bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe praecipiti agmine acturi essent, exilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. sic — ne quid aliud actum putent — victam legem esse, nisi dum in integro

— P m. 1.: predict*am* ne qui. — P: c*e*desque.

5. *etsi abscisae res sint:* M. cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.] etsi accisae res sint. — Quamquam *accisae*, quod Rhenanus scribi voluit, et aliis locis (cf. 8, 11.) apud Livium legimus, tamen *abscisae* quod in opt. quibusque libris est, mutare nolim. *abscisae* enim *res* sunt *debilitatae* vel *fractae*. — P: *abscisseres sint.* m. 2.: abscessesint: cf. Quintil. 8, 3. 85. 9, 4. 118.

6. *summam rei:* PM. rei summam: Harl. I. — M: ece*t*e*rae* antiates. P: ecetras antiates.

— P m. 1.: id capu*d*. — PM: *eas uires belli esse.*

8. *dilectus edicitur:* P. — M: dilectus *est* | dicitur.

9. *dispertiri:* M] dispartiri. — P: disptiri. 30, 40.: inpertire.

11. *Vulsci:* PM] Volsci.

13. *sed arte eludi:* Harl. I. — PM: libertatem pr̄. sed art*e* ludi. — P: qui*a*ccidione prope occi*sso*s. cf. 4, 58.

15. *iam fides abierit:* PM. — P: q*u*eri. — M: innoxiis annuntiatib.

20. *uictam legem esse:* M. — P: esse*nt* nisi.

— *dum in integro res sit:* P. — M: dum *in*tegro res sit |

res sit, dum domi dum togati sint, caveant ne possessione urbis pellantur, ne iugum accipiant. si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse: cavisse deos priore anno ut tuto libertas defendi posset. haec tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum positis sellis dilectum habebant. eo decurrunt tribuni contionemque secum trahunt. citati pauci velut rei experiundae causa. et statim vis coorta: quemcumque lictor iussu consulis prendisset, tribunus mitti iubebat: neque suum cuique ius modum faciebat, sed virium spe et manu obtinendum erat quod intenderes. Quem ad modum se tribuni gessissent in prohibendo dilectu sic patres in lege, quae per

dum domi*t*. m. 2.: dum dormi*t*. — M: dum *o*gati sint. — P: dum *d*ogati sint. m. 2.: *t*ogati. — P: null*a*m terrorem.

6. *in conspectu:* P. — M m. 1.: in cospectu. m. 2.: in cō-spectu.

7. *dilectum:* PM] delectum. — PM: con*t*ionemque.

10. *prendisset:* PM. — PM: mitti iu*u*ebat.

11. *sed uirium spe set manu:* P m. 1.] sed virium spe et manu (P m. 2. M cod. Rhen.). — Recte vidit I. Fr. Gron. id quod in principibus editt. fuerat *sed manu* multo aptius loci rationi multoque fortius esse quam quod B. Rhenanus scribi voluerat *et manu*, quamquam id Drakenb., cum ita in omnibus suis libris reperiret, recepit. Eadem prudentia Gronovius alterum eius generis locum 24, 14. restituit, ubi Drak. in suis libris et ego in Colb. et Bamb. *et uniuersos patres* legi, sed quo loco in uno Put. integra oratio servata est haec: „libertati auctorem eis non se fore solum *s*ed consulem M. Marcellum | *set* uniuersos patres" cet. verum etiam hoc loco in Put. littera *s* manu altera inducta est. cf. 8, 34.: quod si fecisset, non L. Papirium *sed* tribunos *sed* prauum populi iudicium nequiquam posteros accusaturos.

13. *in prohibendo dilectu:* PM] in prohibendo delectu. — Leid. I. multique alii Drak.: in prohibendo delect*us* sic patres in lege.

— *per omnis comitialis dies:* Leid. I.] per omnes comitiales dies. — M m. 1. P Harl. I.: *per omnes comitialis dies:* sed *omnis* vel eo recipere non dubitavi, quod ita in Put. et Laurishamensi libris sine ulla prope exceptione scriptum est.

omnis comitialis dies ferebatur, inpedienda gerebant. initium erat rixae cum discedere populum iussissent tribuni, quod patres se submoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant, quippe quae non consilio regenda sed permissa temeritati audaciaeque esset. multum et consules se abstinebant ne cui in conluvione rerum maiestatem suam contumeliae offerrent. Caeso erat Quinctius ferox iuvenis qua nobilitate gentis qua corporis magnitudine et viribus. ad ea munera data a diis et ipse addiderat multa belli decora facundiamque in foro, ut nemo non lingua non manu promptior in civitate haberetur. hic cum in medio patrum agmine constitisset eminens inter alios velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. hoc duce saepe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebes est: qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat, ut satis appareret si sic agi liceret victam legem esse. tum prope iam perculsis aliis tribunis A. Verginius ex collegio unus, Caesoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis quam conterruerat. eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. accusator pati reum ruere invidiaeque flammam ac materiam criminibus suis suggerere, legem interim non tam ad spem perferendi quam ad lacessendam Caesonis temeritatem ferre. ibi multa

5. *audaciaeque esset.* — PM Harl. I. Leid. I.: *audaciaeque essent:* quod si a Livio scriptum est, *rei* locum videtur non posse habere.
— *se abstinebant:* P m. 2. M. nam initio in P *se* aberat. cf. 1, 15. — M: offerent.
7. *caeso erat Quinctius:* M. — P m. 1.: iuuenis q*uia* nobilitate.
12. *constitisset:* PM. — Harl. I.: constituisset. — P m. 1.: minens. m. 2.: e*m*inens. — Paulo post P m. 1.: populares procellas. m. 2.: populares*que*.
15. *fusa ac fugata plebes ē:* PM.
16. *mulcatus nudatusque abibat:* PM: nisi quod in M: mul | gatus. — P: *uotam* pro *uictam*. — PM: *perculsis*.
18. *A. Verginius:* PM] A. Virg.
21. *accusator:* M. accus*s*ator: P. — P: reum r*e*uere. — P: ad lace*s*cendam. — M: incon*sultae*.

saepe ab iuventute inconsulte dicta factaque in unius Caesonis suspectum incidunt ingenium. tamen legi resistebatur. et A. Verginius identidem plebi: „ecquid sentitis iam vos Quirites Caesonem simul civem et legem quam cupitis habere non posse? quamquam quid ego legem loquor — libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. expectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis". adsentiebantur multi pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Iam aderat iudicio dies apparebatque vulgo homines in damnatione Caesonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii principes civitatis. Titus Quintius Capitolinus — qui ter consul fuerat — cum multa referret sua familiaeque decora, adfirmabat neque in Quintia gente neque in civitate Romana tantam indolem tam maturae virtutis umquam extitisse, suum primum militem fuisse, se saepe vidente pugnasse in hostem. Sp. Furius ipsum missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio: neminem unum esse cuius magis opera putet rem restitutam. L. Lucretius consul anni prioris recenti gloria nitens suas laudes participare cum Caesone,

3. *et A. Verginius:* PM] et A. Virg. — In Harl. I. *et* omissum est.

— *ecquid sentitis:* PM Harl. I. — Leid. I.: *et* quid sentitis.

5. *quamquam quid ego legem loquor:* M et rell. codd. — P: *quamquam ego legem loquor.* — PM: expectate dum cōs. aut dictator fiat.

12. *credere:* M. crederet: P. — P: pensabat. — Harl. I.: *cum indignitate.*

16. *decora:* P. decorae: M.

17. *indolem:* P m. 2. M. indolam: P m. 1.

19. *Sp. Furius ipsum missum:* Voss. II.] Sp. Furius missum. — PM Harl. I. Leid. I.: *sp. furium ipsum missum.* — Cf. 2, 43.: quam *ipsius eius* collegae.

21. *neminem unum esse cuius:* M. *neminem unum cuius:* P.

22. *putet rem restitutam:* PM. rem restitutam putet: Harl. I.

— *L. Lucretius:* Leid. I. cf. 3, 8. — PM Harl. I.: *p.* lucretius. cōs.

memorare pugnas, referre egregia facinora nunc in expeditionibus nunc in acie: suadere et monere, iuvenem egregium instructum naturae fortunaeque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius civitatis in quamcumque venisset, suum quam alienum mallent civem esse: quod offendat in eo, fervorem et audaciam aetatem cottidie auferre, quod desideretur consilium, id in dies crescere: senescentibus vitiis maturescente virtute sinerent tantum virum senem in civitate fieri. pater inter hos L. Quinctius — cui Cincinnato cognomen erat — non iterando laudes ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adulescentiae petendo, sibi qui non dicto non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium orabat. sed alii aversabantur preces aut verecundia aut metu, alii se suosque mulcatos querentes atroci responso iudicium suum praeferebant.

XIII. Premebat reum praeter vulgatam invidiam crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat se haut multo post quam pestilentia in urbe fuerat, in iuventutem grassantem in Subura incidisse: ibi rixam natam esse fratremque

2. *egregium:* P. *ae*gregium: M.
3. *naturae fortunaeque:* P. — M m. 1.: naturae | portunaequ*ae*. m. 2.: *o*portunaequ*ae*. — P. m. 1.: mo*nu*mentum.
4. *quamcumque:* M. — P m. 1.: quacumque. m. 2.: quācumque. — Harl. I.: quaquam.
6. *cottidie auferre:* M] quotidie auf. — P m. 1.: audaciam *et tamen* cotidie offerre quod. m. 2.: *audaciam aetatem* cet.
9. *L. Quinctius:* M. — M: p̄ ater inter hos.
11. *adulescentiae:* PM] adol. — PM: *qui non dicto non facto.*
13. *auersabantur:* M. auers*e*bantur: P. — P: *preces.* M: pre*cib.*, sed *ib* m. 2. in ras. est.
16. *praeter uulgatam inuidiam:* P. — M: praeter | *m*ulgatam inuidiam. — P: m. uolcios fictor. m. 2.: uolcius. — PM: tr̄. p̄l. — M: se aut multo post.
19. *in iuuentutem grassantem in subura incidisse:* P. — In M cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. hoc altero loco *in* omissum et „*se . . iuuentutem . . incidisse*“ scriptum est. cf. 2, 30.: *haud secus quam si in insidias incidissent.* — PM: *subura,* non *suburra.* cf. Festus lib. XVII. et Varro 5, 45.: regio Sub*u*r*a*na. 48.: Subur*a*.

suum maiorem natu necdum ex morbo satis validum pugno ictum ab Caesone cecidisse, semianimem inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari: nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. haec Volscio clamitante adeo concitati homines sunt ut haut multum afuerit quin impetu populi Caeso interiret. Verginius arripi iubet hominem et in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quinctius clamitat, cui capitalis dies dicta sit et de quo futurum prope diem iudicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari. tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato: servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem, ut qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: in vincla conici vetant, sisti reum pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti placere pronuntiant. summam pecuniae quantam aecum esset promitti, veniebat in dubium. id ad

1. *pugno ictum ab Caesone* (P: *cesone*) *cecidisse:* PM. — PM: *domum ablatum.* — P m. 1.: superiorum a*n*orum.

6. *afuerit:* P. — M: ut haut multum fuerit. — PM: *u*erginius.

8. *ui contra uim:* P Harl. I.] contra vi. — M: ui*s* contra | uim. cf. 2, 58.: numero etiam addito*s*. 3, 3.: tumultuque sedato*s:* M. — M: t. quinctius clamittat.

— *cui capitalis dies dicta sit:* M] cui rei capitalis cet. — *Capitalis dies* aeque latine scribi poterat atque *capitalis noxa* (3, 55.) vel similia (26, 40.: *capitalia ausi plerique*). sed cum hoc breve dicendi genus, quamvis rationi huius loci aptissimum, parum perspiceretur, factum est ut alii id quod vulgo dicebatur (cf. 25, 4.) *cui rei capitalis dies* (P), alii *cui reo capitalis dies dicta sit* (Harl. I.) restituendum esse putarent: quamquam cum non tribuni alicuius exacerbati verba referrentur, ne *reo* quidem huius loci esse facile videri poterat.

11. *seruaturum:* PM. serua*tum:* Harl. I. — PM: medio decreto ius auxilii sui expediunt.

14. *in uincla conici uetant:* PM] in vincula coniici vetant. — Cf. ex. gr. 30, 42.: „tum capti in *uinclis* essent“: et paulo post „in *uinclis* habeat“.

17. *quantam aecum esset promitti:* M m. 1.] quantam aequum cet. — M m. 2. P m. 1.: quant*a* aecum esset. P m. 2.:

senatum reicitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem ∞ ∞ ∞ aeris obligaverunt. quot darentur permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. hic primus vades publicos dedit. dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exilium abiit. iudicii die cum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilo minus Verginio comitia habente conlegae appellati dimisere concilium. pecunia a patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis aliquamdiu trans Tiberim veluti relegatus devio quodam tugurio viveret.

quanta aequum. — Contra ea 30, 5. recte scriptum est: „et trepidatio quidem *quanta* necesse erat in nocturno effuso tam late incendio orta est“.

2. *unum uadem* ∞ ∞ ∞ *aeris obligauerunt:* M] unum vadem tribus millibus aeris obligarunt. — P: unum uadem ∞ ∞ ∞ aeris obligarent que darentur (Leid I.: quod darentur). nec praetereundum est, tertium illud signum in M ita scriptum esse ut etiam pro *ex* haberi posset. — Cum hoc loco *unum uadem* nihil aliud esse possit quam *singulos uades*, non *tribus millibus* cum Grutero, sed *ternis millibus* dicendum videtur. cf. 30, 17.: (Put. Colb. Bamb.) „legatis in singulos dona ne minus quinum millium, comitibus eorum millium aeris.. decreta“. 37, 39.: (Bamb.) „quina millia et quadrīgenos singulae (scil. legiones) habebant“. al. — Voss. I. et Lips.: *tria milia aeris.* Gaertn.: *trium milium*; sed ablativus recte se habet: cf. 21, 21.: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. al. — M: x̄ finierunt. — P: accussator.

6. *in Tuscos:* Harl. I. — PM: nocte proxima intus cōs. in exilium abiit (P m. 1.: *habiit*). M m. 3.: intuscos. — PM: uerginio. — P m. 1.: conlegę appellatę.

10. *deuio quodam tugurio:* ex coni. Campani et Rhenani. — M cod. Rhen.: *deuo quodam tugurio:* P Harl. I. Leid. I.: *de ullo quodam tugurio.* (cf. 3, 9. M: terentilius; P: terentillius = Terentillus:). Cum *devium* huic loco aptissimum videatur nec ulla voce Livius in simili re saepius usus sit, verissime illi homines videntur vidisse quid huius loci esset: praesertim cum etiam Latinius in Neapol. libris idem fere *deuio quodam in tugurio* repererit. Minus probatur quod Sig. scribere voluit *vili*

XIV. Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem. ab externis armis otium fuit. cum velut victores tribuni perculsis patribus Caesonis exilio prope perlatam esse crederent legem, et quod ad seniores patrum pertineret, cessisse possessione rei publicae, iuniores — id maxime quod Caesonis sodalium fuit — auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. cum primo post Caesonis exilium lex coepta ferri est, instructi paratique ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum submoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praecipuum quicquam eo die gloriae domum invidiaeve ferret, mille pro uno Caesones extitisse plebes quereretur. mediis diebus qui-

quodamtugurio, multo etiam minus quod Ianus Gebhardus aliique voluerunt *de vili quodam tugurio viveret* (immo *de agello*), quae recentiorum temporum haberi possit conditio, non antiquorum. Cf. 34, 16.: ad deuios montanos („zu schwerzugänglichen Gebirgsbewohnern") 26, 8.: „commeatus paratos et in urbibus haberènt et ex *agris deuiis* („von der Landstrasse abgelegen") in uiam proferrent". cf. etiam Propert. III. (II.), 19.: Etsi me inuito discedis Cynthia Roma, Laetor quod sine me *deuia rura* coles („fern von Rom und nicht besucht von Städtern").

2. *ab externis armis otium* (P: ocium) *fuit:* PM. ab extremis: Harl. I. — P: prope *pro*latam.

5. *cessisse:* Harl. I.] cessissent (PM). (cf. 2, 58.: ager*e* .. dicer*e* .. uocar*e*.)

8. *temperauere:* P m. 2. M. temporauere: P m. 1.

9. *instructi paratique ingenti clientium exercitu:* Harl. I.] instructi paratique cum ingenti cet. (PM). — Hoc loco *cum* ex *quein* facile nasci poterat, quem ad modum haud raro in optimis etiam libris similes ex similibus voces ortas esse constat. sic ex. gr. 30, 36. in Bamb. et Lips. scriptum est „minore cum *eum* misericordia", cum nihil scribendum esset nisi *minore cum misericordia.* cf. T. Livi l. XXX. p. XLIII. III. — P: partique. — M: *i*bi primum. — P: ad*h*orti sunt.

12. *quicquam eo die gloriae:* P m. 1.] quicquam gloriae (M). — Primo quidem in P scriptum erat *odie*, sed *e* omissum videtur ut *ae* 3, 4., ubi in eodem libro *ciuitatese* pro *ciuitates eae* repperimus. altera deinde manu cum *odie*

bus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benigne salutare, adloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere, numquam ulli neque publice neque privatim truces esse nisi cum de lege agi coeptum esset. alibi popularis iuventus erat. nec cetera modo tribuni tranquillo peregere sed refecti quoque in insequentem annum. ne voce quidem incommoda nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. his per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appi filius et P. Valerius Publicola. nihil novi novus annus attulerat: legis ferendae aut accipiendae cura civitatem tenebat. quantum iuniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant ut plebi suspectos eos criminando facerent. coniurationem factam, Caesonem Romae esse, interficiendorum tribunorum trucidandae

expunctum esset, factum est ut nihil ex eo in recentioribus libris compareret. simili ratione et in Colb. et in Med. libris omnia ea plerumque praetermissa videmus, quae quamquam m. 1. recte scripta, m. 2. in Put. deleta erant. ab hoc vero loco eo minus haec verba aliena esse putamus, quo maiore ibi verborum copia ad sententiam suam explicandam Livius usus est. cf. 3, 68.: „sed ex illis contionibus numquam vestrum quisquam re fortuna domum auctior rediit".

1. *de lege non agerent:* PM.

3. *adesse in foro:* PM. — P m. 1.: c*ae*tera pati sine interpr*ae*latione. m. 2.: interpellatione. — P m. 1.: c*ae*ptum esset.

6. *alibi popularis iuuentus erat:* P. — M: coeptum ess*e* | *et* alibi popularis iuuentus erat. m. 3.: coeptum esset. — PM: tranquillo peregre. Harl. 1.: peraegre.

7. *in insequentem annum:* P. — M: quoq. | *in*sequentem.

8. *ne uoce quidem:* PM. nec uoce quidem: Leid. 1. — PM: ut *i*lla uis fieret paulatim.

11. *cōss. c. claudius appi filius:* M. cōs. claudius appi filius: P.

14. *quantum:* PM. quant*o*: Drak. Gaertn. cf. 5, 10.: „quantum augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat". 44, 7. al.

17. *trucidandae plebis:* M. — P m. 1.: trucidan*te*. m. 2.: trucidande.

plebis consilia inita. id negotii datum ab senioribus patrum ut iuventus tribuniciam potestatem e re publica tolleret, formaque eadem civitatis esset quae ante Sacrum montem occupatum fuerat. et ab Volscis et Aequis statum iam ac prope sollemne in singulos annos bellum timebatur propiusque aliud novum malum nec opinato exortum. exules servique ad duo milia hominum et quingenti duce Appio Herdonio Sabino nocte Capitolium atque arcem occupaverunt. confestim in arce facta caedes eorum qui coniurare et simul capere arma noluerant. alii inter tumultum praecipites pavore in forum devolant: alternae voces *ad arma* et *ho-*

1. *ab senioribus patrum:* PM.
4. *et ab Volscis.* — P m. 1.: et *ad* uolscis. m. 2.: et ab uolscis. M Harl. I.: et *a* uolscis. cf. T. Livi. l. xxx. p. lxiii. 3. — P: et *equis.*
— *ac prope sollemne in singulos annos:* PM. In Harl. I. omissum est *in.*
5. *propiusque:* M m. 2. — M m. 1. P: propriusque. — *Et que:* „und schon fürchtete man . . als plötzlich ein anderes neues Uebel ausbrach“. cf. 3, 30.: „vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, cum alius additur terror“. 3, 25.: „sed novus“. — M: nec oppinato. P: necopianato. m. 2.: necopinato.
7. *ad duo milia hominum:* M Harl. I. cod. Rhen.] ad quattuor millia hominum (recc. codd.). — M: ad ∞∞ milia. P: ad *co co* milia (h. e. ad ∞ ∞). m. 2.: ad cccc milia. — Dionys. 10, 14.: δι᾽ ὀλίγου χρόνου συγκροτήσας δύναμιν ἀνδρῶν τετρακισχιλίων.
7. *et quingenti:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii: et quingentos. — *Ad*, *praeter*, *supra*, hoc similibusque locis non praepositiones sunt sed adverbia. cf. 4, 59.: „cogebantur itaque victi . . pugnam inire, cum pronuntiatum repente ne quis *praeter armatus* violaretur: reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis, quorum *ad duo milia et quingenti* vivi capiuntur“. 8, 18.: „*ad* viginti matronis per viatorem accitis“. 30, 6.: „equi Numidici *supra duo milia septingenti*“ (capti). 27, 42.: „*supra* octo milia hominum occisa, *supra septingenti* capti“ (Put. Colb. Bamb.). cf. etiam 1, 1.: „ut quibus . . nihil praeter arma et naves superessent“.
— *Appio Herdonio Sabino:* PM.
8. *occupauerunt:* P] occupavere (M). — P m. 1.: eorumqueconiurare. — P: aliis inter tumultum.
11. *alternae uoces ad arma et*

stes in urbe sunt audiebantur. consules et armare plebem et inermem pati timebant. incerti quod malum repentinum — externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude — urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant: nec enim poterat pavida et consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma non vulgo, tantum ut incerto hoste praesidium satis fidum ad omnia esset. solliciti reliquum noctis incertique qui homines quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca egere. lux deinde aperuit bellum ducemque belli: servos ad libertatem Appius Herdonius ex Capitolio vocabat: se miserrimi cuiusque suscepisse causam ut exules iniuria pulsos in patriam reduceret et servitiis grave iugum demeret: id malle populo Romano auctore fieri: si ibi spes non sit, se Volscos et Aequos et omnia extrema temptaturum et concitaturum.

XVI. Dilucere res magis patribus atque consulibus. praeter ea tamen quae denuntiabantur, ne Veientium neu Sabinorum id consilium esset timere, et cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinae Etruscaeque legiones ex conposito adessent, tum aeterni hostes Vulsci et Aequi non ad populandos ut ante fines sed ad urbem ut ex parte captam venirent. multi et varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis ne suus cuique domi hostis esset, cui

hostes in urbe sunt: M. alternae uoces *ad arma ad hostes* in urbe sunt: P. alternae uoces *et arma et hostes* in urbe sunt: Harl. I. alternae uoces *et ad arma et hostes* in urbe sunt: Leid. II.

4. *sedando interdummouebant:* PM.

8. *reliquum:* P. reliqum: M. — *quantus* (P: quantum) *numerus hostium esset:* PM. quantus numerus esset hostium: Harl. I. — P m. 1.: apperuit. — Paulo post P m. 1.: se miser*mimi*.

13. *et seruitiis:* PM.

14. *id malle p̄ r̄ auctore fieri:* PM: sed P m. 1.: ma*le*. — P m. 1.: sibi. m. 2.: *si ibi*.

18. *praeter ea:* M. — P: p̄t̄ ea.

20. *Sabinae Etruscaeque legiones:* PM. — Harl. I.: Sabinae Etruscae legiones.

21. *tum aeterni hostes Vulsci:* PM. — P: et *equi*.

nec credere nec non credendo — ne infestior fieret — fidem abrogare satis erat tutum. vixque concordia sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ac mergentibus malis nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum et per aliorum quietem malorum semper exoriens tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. at id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit ut non bellum sed vanam imaginem belli ad avertendos ab legis cura plebis animos Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore quam venerint silentio abituros. concilium inde legi perferendae habere advocato populo ab armis. senatum interim consules habent alio se maiore ab tribunis metu ostendente quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni et discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius collega senatum re-

1. *ne infestior fieret:* P m. 2. M. *nec:* P m. 1. — P m. 1.: fidem *o*brogar*et.* m. 2.: abrogare.

3. *ac mergentibus:* PM Harl. I. Leid. I.] ac emergentibus (recc. quidam codd.). Quem ad modum res publica cum nave et qui eam administrabant cum gubernatoribus comparari solebant, sic etiam in his temporibus resp. malis mergi poterat videri: „als jene anderen Uebel so furchtbar um sich griffen und den Staat gleichsam erdrückten" u. s. w. nec raro L. hac metaphora usus est (cf. 6, 17.). qui *emergentibus* scripserunt, *superare* pro *superesse* habuerunt nec recusarunt quin ita *ac* vel cum vocalibus coniungeretur, id quod in recentioribus libris saepissime factum videmus, quamvis antiquiores et integriores libri *et* vel *atque* haberent (cf. 41, 24. 42, 12. al.).

6. *at id prope unum.* — PM et rell. codd.: a*d* id. cf. T. Livi l. XXX. p. XCVI. 4. — P m. 1.: maxim*i* *i*nclinat*us* rebus.

9. *auertendos:* PM. uertendos: Harl. I. Leid. I.

10. *si perlata lege:* M. — P: suplata lege. — M: tumultuatos ee sese nuntiant | maiore. — P m. 1.: *h*abituros concilium inde leg*e* pferendae.

13. *aduocato populo:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.] avocato. — M: alio se maiore*s* ab tribunis metu. P: *ab* tribunis. Leid. I.: *a* tribunis.

tinente se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit. „quid hoc rei est“ inquit „tribuni? Appii Herdonii ductu et auspicio rem publicam eversuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit qui servitia non commovit auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis legesque ferri placet?“ inde ad multitudinem oratione versa „si vos urbis Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini deos vestros ab hostibus captos. Iuppiter optimus maximus, Iuno regina et Minerva, alii dii deaeque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. haec vobis forma sanae civitatis videtur? tantum hostium non solum intra muros est sed in arce supra forum curiamque. comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: velut com otium superat, senator sententiam dicit, alii Quirites suffragium ineunt. non quidquid patrum plebisque est — consules tribunos — deos hominesque omnes armatos opem ferre, in

1. *se ex curia proripit:* P. — M: *retinente . . ex curia:* mediis litteris erasis. — Harl. I. Leid I.: *retinente ex curia.* cf. 29, 9.: accensus ira domo se proripuit (Put.). 44, 6.

2. *quid hoc rei est:* P m. 2. M. — P m. 1.: quid hoc *quod* rei est.

— *Appii Herdonii:* PM. — PM: remp̄.

4. *qui seruitia non commouit:* PM Leid. I.] qui servitia vestra non comm.

6. *oratione uersa:* P m. 2. M. — P m. 1.: oratione*m* uersa.

— *si uos urbis quirites, si:* Harl. I. — M: si uos urbis q. si. — P: si uos urbis que si ur̄i.

7. *at uos ueremini deos uestros:* PM. — Harl. I.: *deos nostros.* fortasse *deos uostros.*

8. *Iuppiter optimus maximus:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii codd.: maximus optimus.

13. *senatus in curia est:* P m. 2. M. — P m. 1.: in curia*m*.

— *uelut com otium superat:* P m. 1.] velut cum. cf. 30, 17.: *com fibulis* (Put.): al.

15. *non quidquid patrum plebisque est:* PM. — Harl. I.: *patrum plebis.* Quamquam L. asyndetis crebro utitur, tamen et hoc loco et 3, 16.: „*Sabinae Etruscae legiones*“ omissum *que* librario illius codicis deberi putem. — PM: *deos hominesque omnes:* simili modo saepe apud Livium. cf. ex. gr. 5, 48.: „sed *dii*que et *homines* prohibuere redemptos vivere Romanos“.

Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Iovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam qua quondam arcem ab his isdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuae. iube hanc ingredi viam quam tu dux quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul — quantum mortalis deum possum — te ac tua vestigia sequar". ultimum orationis fuit se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si qui inpediat, iam se consularis imperii iam tribuniciae potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit ubicumque sit, in Capitolio in foro pro hoste habiturum. iuberent tribuni, quoniam in Appium Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiae suae ausus in regibus esset. vim ultimam apparebat futuram spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina coepta oppressit. tribuni cessere nocti timentes consulum arma. amotis inde seditionis auctoribus patres circumire plebem inserentesque se in circulos sermones tempori aptos serere, admonere ut viderent in quod discrimen rem publicam adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse, sed simul patres plebemque arcem urbis tem-

2. *tu mentem tuam quā* (P: qua*m*) *quondam:* PM.

3. *ab his isdem.* — PM: ab his | *h*isdem. — M: iube hanc in- credi uiā qua*n* tu dux. m. 3.: ingredi. — P: quam *d*uus ingressus. m. 2.: *t*uus.

5. *primus en ego cōs.:* PM. — M: quantum mortalis dm̄ possum.

8. *si qui inpediat:* M m. 1. P cod. Rhen.] si quis impediat. — M m. 2.: si quis. Harl. 1.: sequi.

9. *sacratarumque legum:* P m. 2. M. sacrat*u*rumque: P m. 1. — PM: ubicumque sit in capitolio in foro. — P: quī in appium herdonium. Paulo post P m. 1.: ausus in reg*ion*ibus esset.

17. *coepta oppressit:* P m. 2. M. c*ae*pta: P m. 1. — M m. 1.: noc*ti*mentes. m. 3.: noc*ti ti*mentes.

19. *inserentesque se in circulos:* PM et rell. codd.] infe- rentesque (ed. Asc.). — PM: remp̄. — M m. 1.: ninter patres. m. 2.: n̄inter patres: h. e.: *non* inter p.

pla deorum penates publicos privatosque hostibus dedi. dum haec in foro sedandae discordiae causa aguntur, consules interim ne Sabini ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte et Tusculum de arce capta Capitolioque occupato et alio turbatae urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim convocato senatu atque introductis nuntiis magno opere censet ne expectent dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum discrimenque ac sociales deos fidemque foederum id poscere. demerendo beneficio tam potentem tam propinquam civitatem numquam parem occasionem daturos deos. placet ferri auxilium. iuventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes procul speciem hostium praebuere: Aequi aut Vulsci venire visi sunt. deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi iam P. Valerius relicto ad portarum praesidia collega instruebat aciem. auctoritas viri moverat adfirmantis, Capitolio recuperato et urbe pacata, si se

1. *deorum:* P m. 2. M. derum: P m. 1.
3. *ne Sabini ne Veiens:* P. — M: ne sabini ne*ue* | *u*eiens.
6. *et alio turbatae urbis statu:* M m. 2. P. — M m. 1.: et alio tubatę | urbistatu.
7. *L. Mamilius Tusculi tum dictator erat:* PM.
8. *magno opere censet:* MHarl. I. Leid. I.] magnopere censet (P).
11. *demerendo:* PM et rell. codd.] demerendi (edit. Mediol.). — *Demerendo* (h. e. ad demerendum) rectissime se habet: „nie würden die Götter eine gleiche Gelegenheit geben eine so mächtige Stadt durch eine ihr erwiesene Wohlthat zu verpflichten". cf. 21, 54.: quem ubi *equites* quoque *tegendo* satis latebrosum locum circumvectus ipse oculis perlustravit cet. 30, 23.: tum quantum quisque plurimum poterat magnitudini Syphacis, famae gentis *victoriam suam augendo* addebat: „um seinen Sieg dadurch grösser erscheinen zu lassen". Sall. Cat. 4.: *agrum colendo* aut venando intentum. al. — P: occa*s*sionem. — M: p̄. lacet ferri.
15. *Aequi aut Vulsci:* M] Aequi aut Volsci. — P: aequi haud uolsci. — M: in forum d*i*scendunt.
17. *ibi iam P. Valerius:* PM. *u*bi iam: Leid. I.
19. *si se edoceri sissent:* ex

edoceri·sissent quae fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se maiorum suorum, memorem cognominis quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a maioribus tradita esset, concilium plebis non inpediturum. hunc ducem secuti nequiquam reclamantibus tribunis in clivum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur et Tusculana legio. certare socii civesque utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. trepidare tum hostes nec ulli satis rei praeter quam loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. iam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is dato

coni. m.] si edoceri se sissent (ex coni. Rhen.). — PM et rell. codd.: *si se doceri sensissent.* Cum L. similibus locis verbo *edocendi* persaepe usus sit (cf. 3, 25.: cum *edocuissent* populum, quid fraudis occultae ferretur:), nec minus saepe duo verba quorum prius eadem vocali finiebatur qua alterum incipiebat, a librariis in unum coniuncta sint, *sedoceri* pro *se edoceri* scriptum esse facile crediderim. quod deinde ad *sensissent* attinet, primo doctus quidam librarius, cum duas eiusdem vocis formas reperiret et *sinissent* et *sissent*, coniunctim videtur scripsisse *sinsissent* (cf. 4, 60. in Med. *iuuarebat:* al.): quod cum non perspiceretur, eius loco *sensissent* scriptum est. nam non modo *siui* sed etiam *sini* ab antiquis dictum esse, multi integriorum codd. loci persuadere videntur (cf. Terent. Andr. 1, 2. 17. ap. Livium 35. 5. in Bamb. non *sissent* sed *si restitui ordines sinissent* scriptum est: al.). nihilo minus tamen, cum ita etiam *sisse* quod in antiquis libris fuerat, ab recentioribus librariis interdum cum *siuisse* permutatum esset (cf. 27, 6. ubi in Put. *sissent*, et iam in Colb. *siuissent* est), supra et ipse *sissent* scripsi, quamvis in quibusdam et Drak. et Oxon. libris reperiretur *si se doceri siuissent.* — P m. 1.: ferrentur.

3. *quod:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron.: *quo.* cf. 3, 34.: quae.

5. *nequiquam:* M] nequicquam. — P: in cliuium.

7. *utri recuperatae arcis suum decus facerent:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii: *ut* recup. — P m. 1.: adoratur. m. 2.: adortatur.

10. *perruperant:* P. perrumperant: M. — P m. 1.: sius. m. 2.: suis.

negotio suis ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. prae ardore impetuque tantae rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit quam se pugnare sine duce sentiret. multi exulum caede sua foedavere templum, multi vivi capti, Herdonius interfectus. ita Capitolium recuperatum. de captivis, ut quisque liber aut servus esset, suae fortunae a quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiae actae, Capitolium purgatum atque lustratum. in consulis domum plebes quadrantes ut funere ampliore efferretur iactasse fertur.

XIX. Parta pace instare tum tribuni patribus ut Publi Valeri fidem exsolverent, instare Claudio ut collegae deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. consul ante quam collegam sibi subrogasset negare passurum agi de lege. hae tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quinctius Cincinnatus pater Caesonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore patrum virtute sua tribus liberis, quorum nemo Caesoni cedebat magnitudine animi, consilium et modum adhibendo ubi res posceret priores erant. is ut magistratum init, adsiduis contionibus pro tribunali non in plebe coercenda quam senatu castigando

4. *multi exulum caede* (P: cede): PM.

6. *ut quisque liber aut seruus esset:* P. — M: ut quisque libera *ut* seruus | esset. Harl. I. Leid. I.: liber*auit*. — M: suae fortun*a ea* quoq. sumptum.

9. *ut funere ampliore efferretur.* — PM Harl. I.: ut funere amplior*e* ferretur. Leid. I.: ut funere amplior*e re*ferretur. — Cf. ex. gr. 30, 6.: *efugeret* (Put.).

11. *parta pace:* P m. 2. M] pace parta. — P m. 1.: part*e* pace.

11. *Publi Valeri:* PM] P. Valerii. — P m. 1.: f*e*dem. m. 2.: fidem.

15. *hae* (P: hȩ) *tenuere contentiones usque ad comitia* (P m. 1.: conmitia) *consulis subrogandi:* PM. — M: L. Quinctius.

18. *occiperet:* M. *a*cciperet: P.

22. *init:* M] iniit. — PM: adsiduis contionibus.

23. *quam senatu castigando:* PM. — Voss. I.: quam *in* senatu.

vehementior fuit, cuius ordinis, languore perpetui iam tribuni plebis non ut in re publica populi Romani sed ut in perdita domo lingua criminibusque regnarent: cum Caesone filio suo virtutem constantiam omnia iuventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse: loquaces seditiosos — semina discordiarum — iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. „Aulus“ inquit „ille Verginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii quam Appius Herdonius meruit? plus hercule aliquanto — qui vere rem aestimare velit. Herdonius si nihil aliud hostem se fatendo prope denuntiavit ut arma caperetis: hic negando bella esse arma vobis ademit nudosque servis vestris et exulibus obiecit. et vos — C. Claudi pace et Publi Valeri mortui loquar — prius in clivum Capitolinum signa intulistis quam hos hostis de foro tolleretis? pudet deorum hominumque. cum hostes in arce in Capitolio essent, exulum et servorum dux profanatis omnibus in cella Iovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante quam Romae sumpta sunt arma: in dubio fuit utrum L. Mamilius Tusculanus dux an P. Valerius et C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: et qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis cum in finibus hostem haberent attingere arma

1. *perpetui iam tr̄. p̄l. non ut in r̄ p̄. populi romani:* PM. — Harl. I.: perpetu*o*.

2. *in perdita domo:* P. — M Harl. I. Leid. I.: in perdita *modo*. Haverc.: in perdita domo modo. — Sic 30, 12. in Put. Colb. Bamb. *domo* scriptum est pro *modo*. cf. T. Livi l. xxx. p. LXVII. VIII. — P m. 1.: iuuent*i*tis. — P m. 1.: fugata *est* loquaces seditios*us*. m. 2.: fugata ee loquaces seditiosos.

6. *iterum ac tertium:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Alii: *tertio*.

7. *Aulus inquit ille Verginius:* P] A. inquit ille Virginius.

10. *qui uere rem aestimare uelit:* PM.

12. *arma uobis adęmit:* P m. 2. uou*i*s: m. 1. — M: arma *no*bis ademit.

13. *C. Claudi pace et Publi* (M: pupli) *Valeri:* PM] C. Claudii pace et P. Valerii. — P m. 1.: in cliu*i*um cap*a*tolinum.

15. *hostis:* M m. 1. P] hostes. — P m. 1.: pu*t*et. m. 2.: pudet. — M: habitare *t*usculi ante. — PM: sumpta *sunt* arma. — PM: L. Ma*m*ilius.

22. *attingere:* P m. 2. M. — P

passi sumus, nunc nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti et deleti eramus. hoc est tribuni auxilium plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam obicere? scilicet si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem velut abruptam a cetero populo vestram patriam peculiaremque rem publicam fecistis, si quis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis: — Iuppiter optimus maximus exulum atque servorum saeptus armis nulla humana ope dignus erat? et hi postulant ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii neque sacri neque sancti sunt? at enim divinis humanisque obruti sceleribus legem vos hoc anno perlaturos dictitatis. tum hercule illo die quo ego consul sum creatus, male gesta res publica est, peius multo quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. „iam primum omnium“ inquit, „Quirites, in Vulscos et Aequos mihi atque collegae legiones ducere in animo est. nescio quo fato magis bellantes quam pacati propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de praeterito quam re ipsa experiri est melius“.

XX. Moverat plebem oratio consulis, erecti patres re-

m. 1.: attangere. — P m. 1.: cap*iti* et deleti.

3. *obicere:* M. obiecere: P.

4. *uelut abruptam* (P m. 1.: a*d*ruptam) *a cetero populo:* PM. — PM: remp̄. fecistis.

9. *saeptus:* P m. 2. — P m. 1.: saeptis. M: septus. — P m. 1.: ipsi die. m. 2.: ipsi dii.

11. *at enim diuinis humanisque obruti sceleribus:* PM cod. Rhen.

13. *quo ego consul sum creatus:* P. — M: quo ego con|sulum creatus.

— *male gesta resp̄. ē:* M. male gesta rep̄. est: P. — P: multo *cum* p̄. ualerius.

16. *in Vulscos:* PM] in Volscos.

17. *nescio quo fato:* P m. 2. — P m. 1. M: nescio quo facto. Haverc.: nescio quo pacto. — Cf. 26, 41.: ea fato quodam nata nobis sors est ut magnis omnibus bellis victi vinceremus. 30, 30.: si hoc ita fato datum erat. al.

18. *propitios habemus deos:* PM cod. Rhen. — Ceteri codd.: *habeamus.*

21. *erecti patres:* PM. — Harl. 1.: ere*p*ti patres. sic 30, 15. in Put. Colb. Bamb.: *ereptusque* pro *erectusque:* al. — P: rem pu*ll*icam.

stitutam credebant rem publicam. consul alter, comes animosior quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. tum tribuni eludentes velut vana dicta persequi quaerendo quonam modo exercitum educturi consules essent, quos dilectum habere nemo passurus sit. „nobis vero" inquit Quinctius „nihil dilectu opus est, cum quo tempore P. Valerius ad recipiundum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba iuraverint conventuros se iussu consulis nec iniussu abituros. edicimus itaque, omnes qui in verba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis". cavillari tum tribuni et populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, cum sacramento adacti sint. sed nondum haec quae nunc tenet sae-

3. *tam grauis rei facile passus:* Voss. II. — In PM Harl. I. Leid. I. excidit *rei.* — Haverc.: tam grauem facile p.
— *in peragendis consularis officii partem ad se uindicabat:* cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — M: in peragen*tis* consularis officii partem. P: in peragendis consularis consularem officii partem. — Interpretes frustra sudarunt, quanam emendatione, cum Livius *in peragendis consularis officii* scribere non potuerit, integram orationem restituisse viderentur, cum non intelligerent *consularis officii* nihil pertinere ad *peragendis* sed ad *partem:* id quod eos antiquos librarios non fugerat qui interpretationis causa ad *consularis* adscripserunt *consularem.* C. Claudius igitur suscepisse collegam priorem tam gravis actionis partem facile passus, in peragendo rei publicae deesse nolebat et suam sibi partem officii consularis vindicabat: „er liess es, als es zum Handeln kam, an der von ihm als Consuln zu erwartenden Pflichttreue und Theilnahme nicht fehlen". ita c. 21. dici poterat, *consulibus* (non *consule*) *reclamantibus* tribunos refectos esse. — P: q*u*erendo.
6. *dilectum:* PM] delectum.
— *passurus sit:* P] passurus esset (M). — PM: quin*c*tius nihil d*i*lectu.
8. *ad recipiundum:* M cod. Rhen. ad recipi*e*ndum: P. — M m. 1.: iussu*m* cons. — P: iniussu *h*abituros.
11. *iurastis:* M m. 3. P. iuratis: M m. 1. — P m. 1.: pop*o*lum.
14. *adacti sint:* PM.
— *saeculum neclegentia:* M m. 1. — M m. 3. P: neglegentia. — PM: interpraetando.

culum, neclegentia deum venerat, nec interpretando sibi quisque iusiurandum et leges aptas faciebat sed suos potius mores ad ea accommodabat. igitur tribuni, ut inpediendae rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis quod et augures iussos adesse ad Regillum lacum, fama exierat locumque inaugurari ubi auspicato cum populo agi posset, ut quidquid Romae vi tribunicia rogatum esset id comitiis ibi abrogaretur. omnis id iussuros quod consules vellent: neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum, et tribunos si eo veniant in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio. terrebant haec, sed ille maximus terror animos agitabat, quod saepius Quintius

3. *inpediendae rei:* M. — P m. 1.: inpedien*te* rei.

4. *de proferendo exercitu agere:* M m. 2. P. — M m. 1.: agere*t*. („Da sie die Zusammenberufung der Truppen nicht hintertreiben konnten, so suchten sie es wenigstens zu verhindern, dafs das Heer sich ausserhalb des Weichbildes von Rom stellen solle".) Lipsius: de proferenda (scil. re) agere. I. Fr. Gron.: de perterrendo exercitu agere. Ant. Perizonius: de proferendo exitu agere. — Equidem non video, cur, cum tot similibus locis idem hoc verbum recte se habere visum sit, hoc potissimum loco res aliter se habeat. *proferre* nihil aliud est quam „ferre aliquid ex priore quem habuerat in alium locum vel magis vel minus inde remotum": quem ad modum igitur scriptum erat 42, 1.: fines agri publici paulatim proferre; 1, 44.: pomerium proferre; 25, 38.: diem proferre; 26, 8.: commeatus ex agris in viam proferre; 10, 33.: proferre inde castra: al. sic supra scriptum est *proferre exercitum:* h. e. locum ubi exercitui conveniendum esset, sollemnem cum alio aliquanto ab urbe remotiore permutare vel eum locum proferre.

5. *iussos:* P m. 2. M. — P m. 1.: iu*s*os.

6. *locumque inaugurari ubi auspicato:* PM. — PM: qui*d*quid. — PM: ibi abrogaretur.

8. *omnis id iussuros:* P m. 1.] omnes id iussuros (P m. 2.). — M: oīs | ut iussuros (h. e. omn*es*).

10. *mille passuum:* PM et rell. codd.

— *si eo ueniant:* PM cod. Rhen. — Alii: *ad*ueniant. — P m. 1.: sed ill*o* maximus terror ani*mus* agitabat. m. 2.: sed ille . . animos. — P: s*e*pius quintius dictitabat.

dictitabat se consulum comitia non habiturum: non ita civitatem aegram esse ut consuetis remediis sisti posset: dictatore opus esse rei publicae, ut qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum nunc patrum fidem inplorant, nec ante moverunt de sententia consulem quam tribuni se in auctoritate patrum futuros esse polliciti sunt. tunc referente consule de tribunorum et plebis postulatis senatus consulta fiunt, neque tribuni legem eo anno ferrent neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari et eos tribunos refici iudicare senatum contra rem publicam esse. consules fuere in patrum potestate: tribuni reclamantibus consulibus refecti. patres quoque — ne quid cederent plebi — et ipsi Lucium Quinctium consulem reficiebant. nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. „mirer“ inquit „si vana vestra, patres conscripti, auctoritas ad plebem est? vos elevatis eam. quippe quia plebs senatus con-

2. *sisti posset:* PM et rell. codd.] sisti possit (ed. Frob.). — M: so*l*icitandum.

11. *sc. fiunt, neque tribuni legem eo anno ferrent neque consules:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Alii: „senatus consulta fiunt ut neque“ cet. vel „senatus consultum fit ut neque“ cet. — M: in reliqum.

13. *et eos tribunos refici:* PM et rell. codd.] et eosdem tribunos refici (edit. Frob.). — Non *eosdem* dicit Livius sed singulari quadam vi *eos tribunos refici*, qui tres continuos annos rempublicam turbarint atque vexarint. ne iidem qui magistratu fungerentur tribuni in proximum annum reficerentur, evincere conati sunt Q. Minucio C. Horatio cons. tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis. 3, 29. vero similibusque locis dubitari non potest quin recte scriptum sit: „plebes vicit ut quintum *eosdem* tribunos crearent“. — PM: contra remp̄. esse. — P: lucium quinctium. — PM: auctoritas ad plebem ē.

20. *quippe quia plebs.* — M: „*quippe quia plebs . s. m. c. in continuandis magistratibus soluit.* P: quippe quia plebs sm̄. c̄. in continuandis

sultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis ne temeritati multitudinis cedatis, tamquam id sit plus posse in civitate plus levitatis ac licentiae habere: levius enim vaniusque profecto est sua decreta et consulta tollere quam aliorum. imitamini patres conscripti turbam inconsultam, et qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccatis potius quam alii vestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos nec me contra senatus consultum consulem renuntiari patiar. te vero C. Claudi adhortor ut et ipse populum Romanum hac licentia arceas et de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum ut non honorem meum a te impeditum sed gloriam spreti honoris auctam invidiamque, quae ex continuato eo inpenderet, levatam putem". communiter inde edicunt ne quis L. Quintium con-

magistratus soluit". *s m c* videtur litterarum metathesi scriptum esse pro *s c m*. — PM: ipsi quoque solutum uultis.

5. *imitamini p̄. c. turbam inconsultam, et qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccatis potius quam alii* (P m. 1.: alli*s*) *uestro recte faciant:* PM. — Aldus primus scripsit *peccetis*, eumque recentiores secuti sunt. sed *peccatis*, ut in omnibus codd. est, rectissime se habet, nec *imitamini*, id quod Dukerus voluit, pro imperativo habendum est. hoc enim similibusque locis ellipsi quadam *dum ne* a Livio cum priore oratione coniunctum est, quasi scribendum fuerit: „imitamini turbam inconsultam et peccatis ipsi aliorum exemplo potius quam ut alii vestro recte faciant. *sed ne ita quidem senatus consultum irritum fiet*, dum ego ne imiter tribunos nec me consulem renuntiari patiar". eodem sensu 28, 40. non *appellent* scribendum, sed ex Put. Colb. Bamb. *appellant* restituendum est: „atque ego certum habeo dissentienti mihi ab ista festinatione in Africam traiciendi duarum rerum subeundam opinionem esse, unius — insitae ingenio meo cunctationis, quam metum pigritiamque homines adulescentes sane appellant, dum ne paeniteat adhuc aliorum speciosiora primo aspectu consilia semper visa, mea usu meliora": cet.

8. *nec me contra s̄. c̄. consulem:* P. — M: nec me contra *s. ac.* consulem. — PM: te uero *c.* claudi adhortor. — PM: ut et ipse populum. r. — P: *ac* licentia.

sulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertio et L. Cornelius Maluginensis. census actus eo anno. lustrum propter Capitolium captum consulem occisum condi religiosum fuit. Quinto Fabio L. Cornelio consulibus principio anni statim res turbulentae. instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis et Aequis Latini atque Hernici nuntiabant. iam Antii Volscorum legiones esse. et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam: aegreque impetratum a tribunis ut bellum praeverti sinerent. consules inde partiti provincias: Fabio ut legiones Antium duceret datum, Cornelius ut Romae praesidio esset ne qua pars hostium — qui Aequis mos erat — ad populandum veniret. Hernici et Latini iussi milites dare ex foedere, duaeque partes sociorum in exercitu tertia civium fuit. postquam ad diem praestitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde lustrato exercitu Antium profectus haut procul oppido stativisque hostium consedit. ubi cum Volsci, quia nondum ab Aequis venisset exercitus, dimicare non ausi, quem ad modum quieti vallo se tutarentur pararent, postero die Fabius non permixtam unam sociorum civiumque sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare iussit, ut pariter et socii

3. *tertio:* PM et rell. codd.] tertium. — P m. 1.: census auctos. — P m. 2. Harl. I.: census auctus.

6. *Quinto Fabio L. Cornelio côss.:* M. — P: *cōs.*

7. *statim res turbulentae:* PM.

10. *aegreque impetratum:* M. egreque inpetratum: P.

12. *Fabio ut legiones Antium duceret datum:* PM Harl. I. Leid. I.] Fabio ut Antium legiones cet.

13. *Cornelius ut Romae praesidio esset:* PM Harl. I.] Cornelio ut cet. — P: pars ostium. — M: quia | equis mos erat.

18. *inde:* P. — M: *in*lustrato exercitu. — P: profectus aut procul.

19. *ubi cum Vulsci:* PM] ubi cum Volsci. — P m. 1.: se dutarentur. — PM: *non permixtam unam* cet.

25. *inde signum obseruare ius-*

rem inciperent refferrentque pedem si receptui cecinisset. equites item suae cuique parti post principia collocat. ita trifariam adortus castra circumvenit et cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat: transgressus inde munitiones pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus parte victoriae fruitur territos caedendo. magna et in castris et extra munimenta caedis fugientium fuit, sed praeda maior quia vix arma secum efferre hostis potuit: deletusque exercitus foret ni fugientis silvae texissent.

XXIII. Dum ad Antium haec geruntur, interim Aequi robore iuventutis praemisso arcem Tusculanam inproviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul moenibus Tu-

sit: PM. — Fragm. Haverc.: *obseruari.* — P: refferrentque.

2. *suae cuique parti:* PM et rell. codd.] sua cuique parti (I. Fr. Gron.). Livium in his dicendi generibus singulari quadam ratione usum esse constat. quem ad modum igitur apud eum nomina substantiva genitivo inter se connexa videmus nulla eius quod proximum fuerat verbi ratione habita (2, 1.: multitudin*is*): sic aliis locis ab eodem nomina dativo coniuncta sunt, ubi alii scriptores aut genitivo aut verbis quibus dativum scribi necesse fieret, usi essent. hoc igitur loco *suae cuique parti* nec ad *principia*, ut Gron. voluit, referenda sunt nec ad *collocat*, sed artissime cohaerent cum nomine *equites*, atque ita ut L. haec duo in eis inesse voluisse videatur et *suae parti* et *cuique parti*. cf. 2, 52.: ubi L. non *suae cuique inopiae* scripsit sed „postquam timor *sibi cuique futurae inopiae* abiit“: al. — M: ita tri*a* | fariam.

7. *cum ad id spectator pugnae adstitisset:* M. — P m. 1.: cum ad id *ex*spect*aret*tor pagne adstitisset. — P: c*e*dendo. — P: *et extra munimenta:* sed m. 2. addidit *castra* supra *munimenta*.

10. *caedis fugientium:* P Leid. I.] caedes (M m. 3.). — M m. 1.: caed*e* fugientium. — P m. 1.: effere host*es* potuit. P m. 2. M m. 2.: efferre hostis potuit. M m. 1.: host*es*.

12. *ni fugientis:* P] ni fugientes. — M m. 1.: deletusque exercitus fore | nisi fugientis. m. 2.: foret | nisi fugientes.

sculi considunt, ut distenderent hostium copias. haec celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata movent Romanos haud secus quam si Capitolium captum nuntiaretur: adeo et recens erat Tusculanorum meritum et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus praedam ex castris raptim Antium convehit, ibi modico praesidio relicto citatum agmen Tusculum rapit. nihil praeter arma et quod cocti ad manum fuit cibi ferre militi licuit. conmeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Aequorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. vi numquam eo subiri potuit, fames postremo inde detraxit hostem. quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosa fuga domum se recipientes Romanus consul in Algido consecutus ad unum omnes occidit. victor ad Columen — id loco nomen est — exercitu relicto castra locat. et alter consul, postquam moenibus iam Romanis pulso hoste periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. ita bifariam consules ingressi hostium fines ingenti certamine hinc Volscos hinc Aequos populantur. eodem anno descisse Antiates apud plerosque au-

1. *celeriter:* P. *cae*leriter: M. — PM: nuntiaretur. — P m. 1.: adeo *ad* recens. m. 2.: adeo et recens.

6. *conuehit:* M. — P m. 1.: conuehi*s*ibi.

8. *nihil praeter arma et quod coacti ad manum fuit cibi:* PM.

12. *subiri:* Harl. I. — P: uinumquam eosubir*e* potuit. M m. 1.: *u* numquam eo subir*e* potuit. M m. 2.: *ubi* numquam cet.

13. *inde detraxit:* PM. — Harl. I.: inde traxit. — PM: inermes *nu*dique. — PM: *ab* tusculanis.

17. *uictor ad Columen:* P m. 2. M. — P m. 1.: uictor *inco*lumen. — In M scriptum est m. 2. *uel huic* supra *id loco*.

18. *exercitu relicto:* (PM et rell. codd.): h. e. *non reducto Romam.* cf. paulo post c. 24.: „clamant fraude fieri quod foris teneatur exercitus".

20. *ita bifariam:* P. — M: profectu*s* *s*it abifariam |. — P m. 1.: populant*er*. — M: decisse anchtiates. — PM: L. Cornelium cōs. id bellum gessisse.

ctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse oppidumque cepisse certum adfirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores eius rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto tribunicium domi bellum patres territat. clamant fraude fieri quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendae esse: se nihilo minus rem susceptam peracturos. optinuit tamen L. Lucretius praefectus urbis ut actiones tribuniciae in adventum consulum differrentur. erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Caesonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis neque fratrem Volsci ex quo semel fuerit aeger umquam non modo visum in publico sed ne adsurrexisse quidem ex morbo multorumque tabe mensum mortuum, nec his temporibus in quae testis crimen coniecisset Caesonem Romae visum, adfirmantibus qui una meruerant secum eum tum frequentemque ad signa sine ullo commeatu fuisse. nisi ita esset, multi privatim fe-

6. *frustrationem eam:* P. frustationem eam: M. — P: optinuit. — M: p̄. l. | lucretius. P: p. lucretius. — M: tribunitiae. — PM: differentur. — P: *questores.* — P: cesonem. — P: diem dixer*at*.

12. *multis enim emanabat:* P. multis enim *a*manabat: M. — PM: fratrem uulsci. — P: eger.

15. *mensum:* PM. — P: qui una meruer*u*nt secum eum t*a*m (m. 2.: t*u*m).

17. *frequentemque* („und zwar"): PM Harl. i. Leid. i.] frequentem. — P: sine ull*a* commeatu.

18. *nisi ita esset, multi priuatim ferebant Volscio iudicem:* cod. Rhen.] ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices. — P: nisi ita esset multi priuatim multis priuatis ferebant uolscio iudicem. M: nisi ita esset, multi *multi* | priuatim *is* priuatis ferebant | uolscio iudicem: (cf. 2, 7.: *fieri.*). *iudicem* non *iudices* recte scriptum est in omnibus codd. cf. 3, 57.: se iterum ac saepius iudicem illi ferre. 8, 33.: provoco ad populum eumque tibi fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium iudicem fero. 9, 1.: quem tibi .. iudicem feram, neminem neque populum neque privatum fugio. (cf. etiam Cic. de or. 2, 70. 285.) 3, 56.: *nisi iudicem dices:* (Cic. de or. 2, 65. 262.)

rebant Volscio iudicem. cum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res in unum congruentes haud magis dubiam damnationem Volsci quam Caesonis Volscio teste fuerat faciebant. in mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo nisi prius habita de lege essent passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est: qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. at illi — et enim extremum anni iam erat — quartum adfectantes tribunatum in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. et cum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus quam si lex minuendae suae maiestatis causa promulgata ferretur tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data. census — res priore anno inchoata — perficitur atque lustrum ab origine urbis decimum conditum. fuerunt censa civium capita cxvii millia cccxviiii. consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit, quod et foris pacem peperere et domi et si non concors minus tamen quam alias infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde et C. Nautius consules facti

2. *omnes eae res:* Haverc. — PM: omnes *eas* res in unum congruentes. — M: aud | magis. — PM: *Volsci.* — PM: *fuerant faciebant.* Leid. i.: *fuerant faciebat.* sic paulo ante P: auderent.

4. *in mora:* P. in mora*m:* M. — P: questores. — P m. 1.: uictore cum exercitu*m*. — M: per | culos magna pars credebant.

13. *tetendissent.* — PM: tetendisset.

15. *pax est petentibus data. census res priore* (m. 1.: priores) *anno inchoata perficitur:* P. — M: pax est petentibus dat census rex propriore | anno inchoata perficitur. m. 2.: dat & census ex propriore *cet.*

16. *atque lustrum:* P] idque lustrum (M).

17. *fuerunt censa ciuium capita* cxvii. cccxviiii.: M. idem numerus apud Eutropium 1, 14. in opt. cod. Leid. scriptus esse dicitur. — P m. 1.: capita cↀvIIcccxvIII. dein m. 2.: capita cxvIIcccxvIII. — M: etsi *non* cors. m. 3.: etsi non ↀcors.

21. *L. Minutius inde et L. Nautius co͞ns.* (P: cōs.) *facti:* PM. — Glareanus Dionysium et Diodorum secutus scripsit *C. Nautius.*

duas residuas anni prioris causas exceperunt. eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio inpediebant. sed in quaestoribus novis maior vis maior auctoritas erat. cum M. Valerio Valeri filio Volesi nepote quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. is, quoniam neque Quinctiae familiae Caeso neque rei publicae maximus iuvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. cum Verginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensum spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem, ut cum edocuissent populum quid frau-

3. *sed in questoribus nouis maior uis maior auctoritas erat:* P. — M: sed in quaestoribus nouis *maior* aucto | ritas erat.

4. *cum M. Valerio Valeri filio Volesi nepote quaestor erat T. Quinctius Capitolinus:* M. — P: cum m. ualerio ueleri filio uelesi nepote questor erat t. quintius capitolinus.

5. *is quoniam neque Quinctiae familiae:* M. — P: is qm̄ neque quintiae familitiae. — PM: neque reip̄. — P: innoxię.

9. *cum Verginius maxime* (M: maxim*ae*) *ex tribunis de lege ageret:* M] cum Virginius maxime et tribuni de lege agerent (ed. Ald.). — P: cum uerginius maxime et tribuni ex tribunis de lege ageret. Harl. I.: et tribunis. Leid. I.: ageret. — Quamquam et Livius et alii scriptores haud raro ita scripserunt, ut ex aliquo hominum numero qui in eadem re versati erant aut versabantur, unum praecipuum ex illo numero prae ceteris nominarent quod in eo maior quaedam in re peragenda vis posita fuisse videretur: tamen eam non huius loci rationem esse arbitror, praesertim cum id quod Gronovio et Drak. probandum videbatur, nisi in recentioribus libris non sit repertum. altera lectio inde nata videtur, quod *et ex* ut alias saepe etiam hoc loco in vicem permutarentur (cf. T. Livi l. XXX. p. XXIX.). Contra ea 9, 15.: „an consulum *Papiriique praecipuum id decus* sit“. 21, 40.: „ut consulem ducem adversus *Hannibalem* ac Poenos haberetis“. 30, 12.: „misso *Syphace* et captivis“. al.

10. *duum mensum spatium.* — M: dum (m. 2.: duum) mensum spacium. P: duum mens*u*um (m. 2.: mens*i*um) spatium.

11. *cum edocuissent populum:* P. cum eo docuissent populum: M. — P: quid fraudis

dis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. nec diuturnam quietem Aequi dederunt qui rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique praedae in Algido castra locant. in ea castra Q. Fabius P. Volumnius A. Postumius legati ab Roma venerunt questum iniurias et ex eo foedere res repetitum. eos Aequorum imperator quae mandata habeant ab senatu Romano ad quercum iubet dicere: se alia interim acturum. quercus ingens arbor praetorio imminebat, cuius umbra opaca sedes erat. tum ex legatis unus abiens „et haec“ inquit „sacrata quercus et quidquid deorum est audiant foedus a vobis ruptum, nostrisque et nunc querellis adsint et mox armis cum deorum hominumque simul violata iura exsequemur“. Romam ut rediere legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere, alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. tribuni suo more impedire dilectum, et forsitan ad ultimum impedissent, sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis

occult*e*. — P: suffragium inre | inire. m. 2.: suffragium | inire.

3. *rupto foedere quod ictum erat:* PM. — PM: imperium ad Gracchum Cloelium deferunt. — M: *c*raccho duce.

6. *in lauicanum agrum:* ex coni. Cluverii et Gruteri. — P m. 2. M: in lanu uinum agrum. P m. 1.: in lanumuinum agrum. — PM: plenique praed*ae*. Alii: praed*a*.

9. *legati:* M m. 3. P. — M m. 1.: le*c*ati.

— *et ex eo foedere* (scil. quod priore anno ictum erat): PM Harl. I. Leid. I.] et ex foedere. — P: que mandat | habeant.

15. *et nunc querellis adsint:* PM. — P: iura exequ*ae*mur.

17. *Romam ut rediere legati:* ex coni. Rhen. — M cod. Rhen.: romam ut re*di*re legati. M m. 3.: ut rediere. P: romam rediere legati.

20. *impedire dilectum:* PM] impedire del. — PM: et forsit*am* ad ultimum impedissent sed *cet.* cf. 3, 15.: propiusque.

22. *uis sabinorum:* M m. 3. P. — M m. 1.: uisa | binorum.

infesta populatione venit: foedati agri, terror iniectus urbi est. tum plebs benigne arma cepit. reclamantibus frustra tribunis magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit, castrisque ad Eretum positis per expeditiones parvas plerumque nocturnis incursionibus tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut conparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit, nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta castris se pavidus tenebat. quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno ut fit audacia, et nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quae priusquam undique vallo obiectae clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi Romam pertulere consulem exercitumque obsideri. nihil tam nec inopinatum nec tam in-

2. *arma cepit:* P. — M: co*e*pit.
4. *ad Eretum:* M. — P: ad fretum. — M: positis p*le* expeditiones. m. 3.: positis plerūq. expeditiones. — PM: plerumque nocturnis incursionibus. cf. 9, 44.
7. *Minucio neque fortuna nec uis animi eadem in gerendo negotio fuit:* PM.
9. *nulla magnopere clade* (M m. 1.: claude) *accepta:* PM. cf. Caes. bell. gall. 1, 13.: ne ob eam rem aut suae *magno opere* virtuti tribueret. Cic. Verr. 5, 41.: quid, inquam, *magno opere* potuit Cleomenes facere. al.
10. *quod ubi senserant hostes:* PM cod. Rhen. Leid. I. — Harl. I.: senserat. — Alii: senserunt.
13. *quae priusquam:* M m. 2. P. — M m. 1.: quaeriusquam.
14. *obiectae:* PM Harl. I.] obiecto. — P m. 1.: clauder*a*nt. m. 2.: clauderent. — M: inter sationes. — PM: *hostium.*
16. *nihil tam nec inopinatum nec tam insperatum accidere potuit:* M Harl. I. Leid. I. — Cum diligentiores quosdam librarios haut fugisset, nonnumquam in antiquis libris *necinopinatum* scriptum reperiri, quamvis alterutra modo negativarum particularum locum habere posset (cf. 1, 57.: „*necin*opinato uiri aduentu"): hoc etiam loco aut *nec* aut *in* expungendum rati alii scripserunt „nihil tam *nec*opinatum nec tam insperatum" (cod. Rhen.); alii „ni-

speratum accidere potuit. itaque tantus pavor tanta trepidatio fuit, quanta si urbem non castra hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. in quo cum parum praesidii videretur dictatoremque dici placeret qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. operae pretium est audire, quia omnia prae divitiis humana spernunt neque honori magno locum neque virtuti putant esse nisi ubi effusae affluant opes: spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim contra eum ipsum locum ubi nunc navalia sunt quattuor iugerum colebat agrum, quae prata Quintia vocantur. ibi ab legatis — seu fossam fodiens palae innixus seu cum araret, operi certe id quod constat agresti intentus — salute data in vicem

hil tam *in*opinatum nec tam insperatum" (P). Alii deinde quibus particula *tam* et ad *inopinatum* et ad *insperatum* referenda videbatur nec bis ob eam causam ponenda, cum I. Fr. Gronovio scripserunt „nihil *tam nec* inopinatum *nec* insperatum": sed *tam* aeque hoc loco repeti poterat atque aliae similes particulae (ex. gr. „ut aut .. aut ut"). Alii denique constructione verborum mutata scripserunt „nihil *nec tam* inopinatum *nec tam* insperatum" (Lips. Haverc. nec non Drakenb.): qua mutatione omnis illa elegantia, quae in iusta verborum structura apparet, tolleretur necesse erat. — P m. 1.: inopinat*a*m. m. 2.: inopinatum. — M m. 1.: nec ta*men* insperatum. m. 2: nec tam.

1. *itaque tantus pauor tanta trep.*: PM. — Harl. I.: *ita.*

3. *Nautium:* M. — P: naucium. — PM: *arcessunt.*

5. *L. Quinctius Cincinnatus:* M.

6. *operae.* — P: opere precium est. m. 2.: pretium. — M: opere praetium est audire *quia.* m. 2.: qui. — P: pre diuitiis. M: *prae.*

8. *effusae*: PM] effuse. — M: putantes senis ubi | effusae afluant opes. — P: effusę afluent. m. 2.: affluent. — PM: imperii. p̄. r̄. — M: .l. quinctius.

10. *ubi nunc naualia sunt:* P. — M: ubi *nunc* alia sunt. Leid. I.: ubi naualia sunt.

12. *palae:* ex coni. Sabellici. — PM et rell. codd.: *palo innixus.* cf. 3, 25.: ubi in P „innoxię" pro *innoxio.* 3, 41.: ubi in Harl. I. „tribunicio" pro *tribuniciae.* al. — P m. 1.: *e*gresti. m. 2.: aegresti intentus.

redditaque rogatus ut, quod bene verteret ipsi reique publicae, togatus mandata senatus audiret, admiratus rogitansque „satin' salve", togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam iubet. qua simul abterso pulvere ac sudore velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant, in urbem vocant, qui terror sit in exercitu exponunt. navis Quintio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt, inde alii propinqui atque amici, tum patrum maior pars. ea frequentia stipatus antecedentibus lictoribus deductus est domum. et plebis concursus ingens fuit, sed ea nequaquam tam laeta Quintium vidit et imperii nimium et virum ipso imperio vehementiorem rata. et illa quidem nocte nihil praeter quam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator cum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium pa-

1. *quod bene uerteret.* — PM: uerterat. h. e. aut *uerteret* aut *uertat* (Harl. II. Hav. alii). — PM: ipsi reique p̄. — M: *totus* pro *togatus*.

2. *rogitansque satin' salue:* P m. 1.] rogitansque satin salva essent omnia. — Supra *satin salue* scriptum est in P m. 2.: *sne salua essent omnia:* h. e. *satisne*. Item has duas lectiones, quarum altera prioris interpretatio est, in M reperimus: „rogitansquae *sat* iam satis | ne salua essent omnia | *in saluem* togam" cet. quamquam librarius ad *salue*, quod non perspiceret, *m* addidit. — Cf. 1, 58.: satin' salue. 6, 34.: percontatus satin' salue. al. — P: proferri.

4. *Raciliam:* PM. Reciliam: Harl. I.

4. *abterso:* PM] absterso.

12. *et uirum ipso imperio uehementiorem:* ex coni. I. Fr. Christii. — PM et rell. codd.: *in* ipso imperio. — Cf. T. Livi l. xxx. p. xxx. 4.

15. *magistrum equitum* | „per media sua castra" *cet:* M. cetera omnia ab hoc inde loco usque ad medium caput proximum librarii — nisi fallor — incuria praetermissa sunt. cf. 26, 41.: „utinam tam sine meo luctu quam". — P: magistrum *ae*quitum.

— *L. Tarquitium:* Sigonius ex tab. Capitol. — P et rell. codd.: L. Tarquisium.

— *patriciae gentis sed qui cum:* cod. Rhen. — P: sed qui *tum*. — Voss. I. Leid. II.: *et qui*. — Cum Livius *patriciae gentis* scribebat, vi-

triciae gentis sed qui cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanae iuventutis habitus esset. cum magistro equitum in contionem venit, iustitium edicit, claudi tabernas tota urbe iubet, vetat quemquam privatae quicquam rei agere. tum quicumque aetate militari essent, armati cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis ante solis occasum Martio in campo adessent: quibus aetas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet vallumque peteret, cibaria coquere iussit. sic iuventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: inpigreque omnes ad edictum dictatoris praesto fuere. inde conposito agmine non itineri magis apti quam praelio si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. in utroque agmine quas tempus ipsum poscebat adhortationes erant: adderent gradum: maturato opus esse ut nocte ad hostem pervenire possent: consulem exercitumque Romanum obsideri, tertium diem iam clausos esse: quid quaeque nox aut dies ferat incertum esse: puncto saepe temporis maximarum rerum momenta verti. „accelera signifer“ „sequere miles“ inter se quoque gratificantes ducibus clamabant. media nocte in Al-

dĕtur pergere voluisse „sed qui propter paupertatem pedibus stipendia facere coactus erat“. eodem tamen tempore ei quoque in mentem venit, L. Tarquitium a dictatore magistrum eq. dictum esse quod „ille bello longe primus Romanae iuventutis habitus esset“. itaque factum est ut L. brevitatis studio ductus has duas sententias ita ut videmus in unam connecteret. — P: cum magistro *ae*quitum in contionem. — P: uetat quā-quā priuat*a* | quicquam rei.

9. *dum is arma pararet:* P. — Paulo post P: pr*e*sto fuere.

13. *non itineri magis:* P m. 2. — P m. 1.: itiner*e*. — P m. 1.: inde*in*conposito. — P m. 1.: *ae*quitum suos *ae*quites. — P: adortationes. m. 2.: adhortationes.

17. *peruenire possent:* Harl. II.] perveniri posset. — P Harl. I. Leid. I.: *peruenire posset.* cf. 3, 24.: tetendis*set* pro *sent:* al. — P m. 1.: nox audies. m. 2.: aut.

22. *in Algidum perueniunt:* P. — Harl. I: ueniunt.

gidum perveniunt et ut sensere se iam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat equo circumvectus contemplatusque qui tractus castrorum quaeque forma esset, tribunis militum imperavit ut sarcinas in unum coici iubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta quae imperavit. tum quo fuerant ordine in via exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, et ubi signum datum sit clamorem omnes tollere iubet, clamore sublato ante se quemque ducere fossam et facere vallum. edito imperio signum secutum est. iussa miles exsequitur. clamor hostes circumsonat. superat inde castra hostium et in castra consulis venit: alibi pavorem alibi gaudium ingens facit. Romani civilem esse clamorem atque auxilium adesse inter se gratulantes ultro ex stationibus ac vigilis territant hostem. consul differendum negat: illo clamore non adventum modo significari sed rem ab suis coeptam, mirumque esse ni iam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere et se subsequi iubet. nocte initum praelium est. legionibus dictatoris clamore significant ab ea quoque parte rem in discrimine esse. iam se ad prohibenda circumdari opera Aequi para-

2. *signa constituunt.* — P: constitunt. — *Consistunt?* sed cf. 3, 55.: restituunt.

3. *prospici poterat:* P m. 2. poterant: m. 1.

6. *coici:* P] coniici. — Leid. I.: conici. — Cf. 30, 27.: in sortem *coici* (Put. Bamb. Colb.). conici: Lips.

7. *quo fuerant ordine:* P Harl. I. Leid I.

11. *et facere uallum:* P] et iacere vallum. cf. 1, 53.: faciendis.

16. *uigilis:* P] vigiliis.

20. *nocte initum praelium est. legionibus dictatoris clamore significant:* P] nocte initum praelium est a legionibus. dictatori clamore significant (I. Fr. Gron.). — Cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.: *a legionibus dictatoris.* — Cum *legionibus* ad *initum est* pertinere videretur, librarii praepositionem addiderunt ne dativus cum verbo coniungendus esset: quo pravo corrigendi studio aliorum quoque locorum oratio depravata est.

22. *circumdari:* cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — P: circumdare. — Cf. 30, 39.: saepe comitia in-

bant, cum ab interiore hoste praelio coepto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. luce prima iam circumvallati ab dictatore erant et vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna, illa nihil remiserat prior. tum ancipiti malo urgente a proelio ad preces versi hinc dictatorem hinc consulem orare ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. ab consule ad dictatorem ire iussis ignominiam incensus addidit: Gracchum Cloelium ducem principesque alios vinctos ad se adduci iubet, oppido Corbione decedi: sanguinis se Aequorum non egere, licere abire: sed ut exprimatur tandem confessio subactam domitamque esse gentem, sub iugum abituros. tribus hastis iugum fit humi fixis duabus superque eas transversa una deligata. sub hoc iugo dictator Aequos misit.

XXIX. Castris hostium receptis plenis omnium rerum — nudos enim emiserat — praedam omnem suo tantum militi dedit. consularem exercitum ipsumque consulem

fecta *perfici* tempestates *prohibuerunt.*

1. *ne per media sua castra fieret eruptio:* PM. — P m. 1.: pugnat*a*mque. — M: pugnatumque cum consule*s* ad lucem est. — PM: *ab* dictatore.

6. *qui confestim:* M. qui*a* confestim: P.

7. *hic instabat noua pugna:* PM et rell. codd.] hinc instabat *cet.* — PM Harl. I.: illa nihil remiserat prior. — P m. 1.: urguente. m. 2.: urgente.

10. *ne in occidione:* PM. — Harl. I.: nec in occidione. Leid. I.: ne in occi*s*ione. cf. 4, 58. — PM: *ab* consule.

12. *incensus:* P] infensus. — M: in*s*ensus. — P m. 1.: duce. m. 2.: ducē.

16. *sub iugum abituros:* P. — M: esse | gentem *h*abituros (m. 2.: abituros).

— *tribus hastis iugum fit:* PM: nisi quod in P: iug*i* | um. — Harl. I.: tribus *e* hastis. — Harl. I.: super eas.

18. *sub hoc iugo:* P m. 2. M. — P m. 1.: sub hiugo. — Cf. T. Livi l. XXX. p. XXVIII. 24.

increpans „carebis“ inquit „praedae parte miles ex eo hoste cui prope praedae fuisti. et tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus is legionibus praeeris“. ita se Minucius abdicat consulatu iussusque ad exercitum manet. sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis quam ignominiae hic exercitus memor et coronam auream dictatori libram pondo decreverit et proficiscentem eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium quo veniebat agmine urbem ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa praelata, secutus exercitus praeda onustus. epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domus, epulantesque cum carmine triumphali et sollemnibus iocis comisantium modo currum secuti sunt. eo die L. Mamilio Tusculano adprobantibus cunctis civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volsci falsi testis tenuissent. ea ne inpedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanu-

1. *carebis inquit praedae parte:* PM. — Harl. I.: carebis praedae inquit parte.

3. *legatus is legionibus:* P m. 1. M] legatus his legionibus. — P m. 2.: iis. — Harl. I.: legatu*s* *s*is leg. — Num *istis?* — M: ita se minu*t*ius. — P m. 1.: imperio m*i*liori. — M: oboediens.

7. *et coronam auream dictatori* (M m. 1.: dic*t*ori) *librampondo:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — PM: salutauerit.

9. *Quinctium:* PM] Quintium.

13. *domus:* P m. 1. Leid. I.] domos (P m. 2. M).

14. *et sollemnibus:* Harl. I. — PM: *ex* sollemnibus. cf. T. Livi l. xxx. p. xxix. 3. — PM Harl. I. Leid. I.: *locis* pro *iocis*. sic 3, 32. P m. 1.: in cuius *i*ocum. m. 2.: *l*ocum.

14. *comisantium:* P] comissantium. — M: commisantium. Cf. 1, 57.: comisationibus.

15. *L. Mamilio Tusculano:* PM.

17. *Volsci:* PM] Volscii. — M: comi*c*ia. — M: fals*c*i testis.

18. *Volscius:* P. — M: uulscius. — *Lanuuium in exilium abiit:* Harl. I. — Cum particula *in* praecedente littera *m* haud raro a librariis neglecta sit, scribere ausus non sum quod in PM cod. Rhen. reperitur, quamvis dubitem an ita recte habeat „*lanuuium exilium abiit*“. morem enim poetarum qui accusativo nonnumquam utebantur nulla scri-

vium in exilium abiit. Quintius sexto decimo die dictatura in sex menses accepta se abdicavit. per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. extremo anno agitatum de lege ab tribunis est, sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum patres tenuere. plebes vicit ut quintum eosdem tribunos crearent. lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos: ob id prodigium lustratum Capitolium esse. haec eo anno gesta.

XXX. Secuntur consules Quintus Minutius C. Horatius Pulvillus. cuius initio anni cum foris otium esset, domi seditiones idem tribuni eadem lex faciebat: ulteriusque ventum foret — adeo exarserant animis — ni velut dedita opera nocturno impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nuntiatum esset. senatum consules vocant. iubentur subitarium scribere exercitum atque in Algidum ducere. inde posito legis certamine nova de dilectu contentio orta, vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, cum

pta praepositione, Livius non prorsus fugisse videtur. sic quidem ex. gr. 30, 25. ex Put. Colb. Lips. recipiendum erat: „iam nulla alia res eam (scil. navem) quam propinquitas terrae multitudoque a castris *litus* effusa tueri potuisset". al.

2. *per eos dies:* PM. — Harl. I. Leid. I.: *praeter* eos dies. — M: Nautius ad *f*retum.

4. *Fabius Quintus:* Harl. II. Haverc. — P Harl. I. Leid. I.: fabius quintius. M: fabius quinctius |. — Alii deleverunt *Quintus*. — P: m*u*nucio. — P m. 1.: mi*s*us. — P m. 1.: *ad* tribunis. P m. 2. M: *ab*.

7. *plebes uicit ut quintum:* PM Harl. I.

11. *secuntur cons.:* P m. 1. M] sequuntur (P m. 2.).

— *C. Horatius:* Sigonius ex Dionys. 10, 26. et tab. Capit. — PM: quintus minucius (P: minu*t*ius) m̄. horatius puluillus. — P: o*c*ium esset.

13. *idem tribuni:* PM] iidem tribuni.

14. *adeo exarserant animis:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii: *animi*. cf. 2, 58.: tantum certamen *animis* inbiberant. — P: impetu *e*quorum. — PM: senatum cōss. (P: cōs.) uocant.

18. *de dilectu:* PM] de delectu.

19. *cum alius additur:* P m. 2.

alius additur terror Sabinum exercitum praedatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. is metus perculit ut scribi militem tribuni sinerent, non sine pactione tamen ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent parvumque id plebi praesidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. expressit hoc necessitas patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tribunos viderent. tribunicia comitia — ne id quoque post bellum ut cetera vanum esset — extemplo habita. tricesimo sexto anno a primis tribuni plebis decem creati sunt, bini ex singulis classibus; itaque cautum est ut post ea crearentur. dilectu deinde habito Minucius contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, cum iam Aequi Corbione interfecto praesidio Hortonam etiam cepissent, in Algido pugnat, multos mortalis occidit, fugat hostem non ex Algido modo sed a Corbione

M. — P m. 1.: cum aliis. — M: teror. — Cf. 3, 15.: propiusque.

2. *is metus perculit:* PM Harl. I. Leid. I.] is metus perpulit (I. Fr. Gron.). cf. 3, 38.: „is pavor perculit decemviros ut senatum .. consulerent". al. — P: ut qm̄ ipsi. — PM: paruumque id plebi praesidium foret x. deinde . tr̄. p̄l. crearentur.

6. *id modo excepere:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii: excipere.

7. *eosdem tribunos uiderent:* PM et rell. codd.] eosdem tribunos iuberent (ed. Mogunt.). „Nur dies bedungen sie sich aus, dass sie nicht ferner dieselben Männer als Tribunen sehen müssten". Adeo enim et infensos illis habebant animos ut ne aspectum quidem eorum laturi viderentur, et timebant ne eisdem illis tribunis refectis grave iugum acciperent. — P: exemplo habita.

9. *tricessimo sexto anno a primis:* P. — M: tricesimos ex, anno a primis.

— *tribuni plebis decem:* PM Harl. I. Leid. I.] tribunis plebis decem cet. — P m. 1.: cassibus. m. 2.: classibus.

11. *dilectu:* PM] del. — P: minutius.

13. *interfecto praesidio Hortonam:* M] interfecto praesidio Ortonam. — P: interfecto presidio *h*ortanam. Cf. 2, 43.: *Ortonam.* cf. T. Livi l. xxx. p. LXXVII. x. — P: pugnant.

14. *multos mortalis:* PM] multos mortales.

Hortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum praesidium.

XXXI. Deinde M. Valerius Sp. Verginius consules facti. domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. de Aventino publicando lata lex est. tribuni plebis idem refecti. hi sequente anno T. Romilio C. Veturio consulibus legem omnibus contionibus suis celebrant. pudere se numeri sui nequiquam aucti, si ea res aeque suo biennio iaceret ac toto superiore lustro iacuisset. cum maxime haec agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt Aequos in agro Tusculano esse. fecit pudorem recens eius populi meritum morandi auxilii. ambo consules cum exercitu missi hostem in sua sede in Algido inveniunt. ibi pugnatum. supra septem milia hostium caesa, alii fugati: praeda parta ingens. eam propter inopiam aerarii consules vendiderunt. invidiae tamen res ad exercitum fuit eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit. itaque ergo ut magistratu abiere, Spurio Tarpeio A. Aterio consulibus dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno plebis, Veturio ab L. Alieno aedile plebis.

1. *Hortonaque:* P] Ortonaque. — M: ortona*m*q.
3. *Sp. Verginius:* PM] Sp. Virg. — M: annona*m*.
6. *tr̄. p̄l. idem refecti. hi sequente anno:* PM] tribuni plebis iidem refecti sequentē anno.
— *T. Romilio C. Veturio consulibus:* PM. cf. Dionys. 10. 33.: Τίτος Ῥωμίλιος καὶ Γάϊος Οὐετούριος. Sigonius ex tab. Cap. scribi voluit *Sp. Vet.*
7. *omnibus contionibus suis celebrant:* PM] omnibus concionibus suis celebrabant. — PM: nequiquam. — M: si ea res aequ*ae*. — P m. 1.: trepid*u* nuntii. m. 2.: trepidi.
14. *supra septem mil. hostium:* P. supra. vii. mil. hostium: M.
16. *inuidiae tamen res ad exercitum fuit:* PM.
— *eademque:* PM. — Harl. I. Leid. I.: ea de*ni*que. cf. T. Livi l. xxx. p. xxx. 4.
18. *itaque ergo:* PM. — L. Fr. Gron.: utrique ergo. cf. 1, 25.: itaque ergo erecti suspensique cet. al. — PM: spurio. p. tarpeio. a. aeternio (P: eternio) cōss. (P: cōs.). cf. 3, 65.
19. *Romilio ab C. Claudio Cicerone tr. pl.:* P. — M: romilio ab c. caluio claudio cicereno tr̄. p̄l.

uterque magna patrum indignatione damnatus, Romilius decem milibus aeris, Veturius xv. nec haec priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. et se damnari posse aiebant et plebem et tribunos legem ferre non posse. tum abiecta lege quae promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus: finem tandem certaminum facerent: si plebeiae leges displicerent, at illi communiter legum latores et ex plebe et ex patribus, qui utrisque utilia ferrent quaeque aequandae libertatis essent, sinerent creari. rem non adspernabantur patres: daturum leges neminem nisi ex patribus aiebant. cum de legibus conveniret de latore tantum discreparet, missi legati Athenas Spurius Postumius Albus A. Manlius P. Sulpicius Camerinus iussique inclytas leges Solonis describere et aliarum Graeciae civitatium instituta mores iuraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit. quietior insequens P. Curiatio et Sex. Quintilio consulibus perpetuo

1. *Romilius decem milibus aeris Veturius xv:* M. — P: ueturius *xu̅*. h. e. *xu* = xv. — Inter *segniores* et *nouos* repetitus erat m. 1. in P superior versus „ad exercitum fuit eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules praebuit itaque ergo“.

2. *nec haec priorum calamitas consulum:* PM.

3. *et se damnari posse aiebant:* PM. In Harl. I. Leid. I. excidit *damnari.*

7. *facerent:* PM. — Harl. I.: facere.

8. *legum latores.* — P: legum la*b*ores. M m. 1.: legum atores. m. 3.: legum *au*tores. — P: equande. — P: non *ab*spernabantur. h. e. non *ad*spernabantur. M: non aspern.

12. *discreparet:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — Alii vel *discreparent* vel *discreparetur.* cf. 8, 40.: nec discrepat cet. — P: missi legati adhenas. m. 2.: athenas. — PM: spurius postumius albus (P: alb.) a. manlius p. sulpicius camerinus. cf. Dionys. 10, 52.: πρέσβεις ἀπεδείχθησαν οἱ τοὺς παρ' Ἑλλήνων νόμους ληψόμενοι Σπόριος Ποστούμιος καὶ Σερούϊος Σουλπίκιος καὶ Αὖλος Μάλλιος.

14. *inclytas:* PM] inclitas. — M: ciuitacium.

17. *P. Curatio et Sex. Quintilio cōss.* (P: cos.): PM. — Dionys. 10, 53.: Ποπλίου Ὁρατίου καὶ Σέξτου Κοιντιλίου. — Harl. II.: P. Curiatio: et sic PM 3, 33.

silentio tribunorum, quod primo legatorum qui Athenas ierant legumque peregrinarum exspectatio praebuit, dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque foeda homini foeda pecori. vastati agri sunt, urbs adsiduis exhausta funeribus. multae et clarae lugubres domus: flamen Quirinalis Servius Cornelius mortuus, augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius quia damnatus a plebe erat augures legere: mortuus consul Quintilius, quattuor tribuni plebi. multiplici clade foedatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius P. Sestius Capitolinus. neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. iam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni ut tandem scribendarum legum initium fieret. placet creari decemviros sine provocatione et ne quis eo anno alius magistratus esset. admiscerenturne plebei, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum patribus, modo ne lex Icilia de Aventino aliaeque sacratae leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero quam condita Roma erat iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad de-

2. *dein duo simul mala:* PM.

5. *multae et clarae:* M. — P: multae et clade. m. 2.: clare. — P: famen. m. 2.: flamen. — M: seruius sextus cornelius. — PM: puluil*ius*. — P m. 1.: in cuius *i*ocum. m. 2.: locum.

9. *IIII tribuni plebi:* PM] quattuor tribuni plebis. — PM: „inde cōss. c. menenius p̄. se*x*tius (P m. 1.: textius) capitolinus“. sed 3, 33. PM: *et sestio*. Sestii enim erant patricii, Sextii plebeii. Dionys. 10, 54.: Λούκιος Μενήνιος καὶ Πόπλιος Σήστιος. — P m. 1.: *ordi* et paulo post *ut dandem*, sed m. 2. emendavit. — PM: creari. x. uiros.

16. *admiscerenturne plebi:* P m. 2. M Harl. I. — Aldus: *plebei:* et sic saepissime in antiquis libris. — P m. 1.: admisceren*dum*ne.

17. *lex Icilia:* Glareanus. — PM Harl. I. Leid. I.: *lex acilia.* litterae *a* et *i* persaepe in vicem permutatae sunt. — M: aliaequ*i* sacratae leges. m. 2.: aliaeque.

19. *anno trecentesimo* (P m. 1.: trecente*s*simo) *altero:* PM. — Harl. I. Leid. I.: trecentesimo anno altero. — M: *ab* x. uiros. m. 2.: *ad*. — P: tran*l*lato. m. 2.: tranlato.

cemviros quem ad modum ab regibus ante ad consules venerat translato imperio. minus insignis quia non diuturna mutatio fuit. laeta enim principia magistratus eius nimis luxuriaverunt. eo citius lapsa res est repetitumque duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. decemviri creati Appius Claudius T. Genucius P. Sestius L. Veturius C. Iulius A. Manlius P. Sulpicius P. Curiatius T. Romulius Sp. Postumius. Claudio et Genucio quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus, et Sestio alteri consulum prioris anni quod eam rem collega invito ad patres retulerat. his proximi habiti legati tres qui Athenas ierant, simul ut pro legatione tam longinqua praemio esset honos, simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova iura usui fore credebant. supplevere ceteri numerum. graves quoque aetate electos novissimis suffragiis ferunt quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. regumen totius magistratus penes Appium erat favore plebis: adeoque novum sibi ingenium induerat ut plebicola repente omnisque aurae popularis captator evaderet pro truci saevoque insectatore plebis. decumo die ius populo singuli red-

4. *luxuriauerunt:* P m. 1.] luxuriavere (P m. 2. M).
5. *consulum nomen imperiumque:* P. — M: consul*ibus*nomen cet.
6. *P. Sestius.* — PM: p. sextius. cf. Dionys. 10, 56.
7. *P. Sulpicius P. Curiatius:* PM] Ser. Sulpicius cet.
— *Titus Romulius:* PM Harl. I.] T. Romilius. — PM: sp. postumius.
9. *et Sestio alteri consulum:* PM Harl. I. Leid. I.
11. *retulerat:* PM] rett. — PM: his proximi habiti legati tres qui athenas ierant. — PM: praemio esset honos.
16. *regumen:* M m. 1. P] regimen (M m. 2.).
17. *fauore plebis.* — M: pauore plebi. m. 2.: plebis. P: pauore: eadem m. dein *l* scripsit supra *p*.
20. *decumo die ius populo* (P: populi) *singuli reddebant:* PM] decimo cet. — M: decumodi | eius. — PM: fasces XII. P m. 1.: faces. — PM: conlegis. — P: *appellabant* pro *apparebant.* — PM cod. Rhen. Harl. I.: et in unica concordia inter ipsos qui consensus priuatis interdum inutilis esset summa aduersus alios aequitas erat.

debant. eo die penes praefectum iuris fasces duodecim erant, conlegis novem singuli accensi apparebant. et in unica concordia inter ipsos — qui consensus privatis interdum inutilis esset — summa adversus alios aequitas erat. moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse satis erit. cum sine provocatione creati essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium patriciae gentis virum invento prolatoque in contionem in re iuxta manifesta atque atroci C. Iulius decemvir diem Sestio dixit, et accusator ad populum extitit cuius rei iudex legitimus erat, decessitque ex iure suo ut demptum de vi magistratus populi libertati adiceret.

XXXIV. Cum promptum hoc ius velut ex oraculo incorruptum pariter ab iis summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis populum ad contionem advocaverunt, et quod bonum faustum felixque rei publicae ipsis liberisque eorum esset, ire et legere leges propositas iussere. se quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus — summis infimisque — iura aequasse: plus pollere multorum ingenia consiliaque: versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus atque

7. *P. Sestium.* — P: apud. p. sextium. M cod. Rhen.: apud sextium.

8. *in contionem.* — M: in con*ten*tionem. P: in contione in re iuxta. m. 2.: *iusta.*

9. *diem Sestio dixit:* PM. — M: et acusator. P: et *ad*cussator populum exstitit.

10. *decessitque ex iure suo:* PM Harl. I. Leid. I.] decessitque iure suo. — Haverc.: *de* iure suo.

13. *uelut ex oraculo:* P m. 2. M. — P m. 1.: uel*it*.

14. *pariter ab iis summi* (M: sumi) *infimique:* PM] pariter ab his cet. — Harl. I. Leid. I.: ab his pariter summi infimique. — M: propositis. x. tabulis. — M: populum ad con*ten*tionem aduocauerunt.

17. *et quod bonum faustum felixque reip.:* PM. cf. 3, 54.: quod bonum faustum felixque sit vobis reique publicae. — M: quantum. x. hominum ingeniis cet.

21. *uersarent in animis secum unamquamque rem:* PM. — PM: eas leges habiturum. pm. r. (h. e. populum romanum).

in medium quid in quaque re plus minusve esset conferrent. eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium non iussisse latas magis quam tulisse videri posset. cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctae viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt, quae nunc quoque in hoc inmenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo fons omnis publici privatique est iuris. vulgatur deinde rumor duas deesse tabulas, quibus adiectis absolvi posse velut corpus omnis Romani iuris. ea expectatio cum dies comitiorum adpropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. iam plebs praeterquam quod consulum nomen haud secus quam regum perosa erat, ne tribunicium quidem au-

2. *quas consensus omnium non iussisse latas magis quam tulisse uideri posset:* P m. 2. — P m. 1.: *letas* pro *latas* et *tulisset* pro *tulisse*. In M duae lectiones ita coniunctae sunt: quas consensus omnium *inuasisse*. n̄. iussisse latas magis quam tulisset | uideri posset. — Harl. I. Leid. I.: quas consensus omnium non inuasisse latas magis quam tulisse uideri posset.

5. *edito:* PM et rell. codd. — Dukero „*ad rumores* hominum de unoquoque legum capite *editos*" potius videbatur, quod cum „*satis*" sequeretur, facile probari posset. verum *edito* recte habet. cum enim decem tabularum leges ad rumores hominum corrigendae viderentur, singulae tabulae per aliquod tempus exponerentur necesse erat, ut in has potissimum omnium oculi converterentur: quod cum in omnibus decem tabulis factum esset, tum demum leges satis correctae videbantur. cum igitur singula singularum tabularum capita essent, *edito* vel *proposito* recte cum *capite* coniungebatur. — M: centuriatis comiciis. x. tabularum leges.

6. *quae nunc quoque:* PM et rell. codd.] qui nunc quoque cet. — P: quę. M: *quae*. — Cf. 3, 18.: „memorem cognominis, *quod* populi colendi velut hereditaria cura sibi a maioribus tradita esset". al. — P m. 1.: inmense. — PM: frons omnis publici priuatique est iuris. — P: uulgator deinde. m. 2.: uulgatur.

13. *perosa erat.* — P: per oserat. M: peroserat. sed m. 3. in M scriptum est *ū* supra *se*. — *Peroserat* nihil aliud est quam *perosaerat*, cum persaepe ita in PM *e* pro *ae* scriptum legerimus. cf. 3, 58.:

xilium cedentibus in vicem appellatione decemviris quaerebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio ut primores quoque civitatis — metu credo ne tanti possessio imperii vacuo ab se relicto loco haud satis dignis pateret — prensarent homines, honorem summa ope a se inpugnatum ab ea plebe cum qua contenderent, suppliciter petentes. dimissa iam in discrimen dignitas ea aetate hisque honoribus actis stimulabat Appium Claudium: nescires utrum inter decemviros an inter candidatos numerares. propior interdum petendo quam gerendo magistratui erat: criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque hu-

„C. Claudius, qui *perosus* decemvirorum scelera" cet. al. — In P primo scriptum erat *haud secus regum*, sed eadem m. dein additum est *quā*.

1. *cedentibus in uicem appellatione xuiris:* PM et rell. codd.] cedentibus in uicem appellationi cet. — Dativus qui desideratur, in verbis *in uicem* inest: et *appellatione* hoc loco idem fere significat quod „si quis appellatione uteretur". recte contra scriptum est 6, 38.: si .. intercessioni conlegarum cedunt.

4. *in trinum nundinum:* P cod. Rhen. — M: in trinum nundinium. cf. Quintil. 2, 4. 35.: trino forte nundino.

5. *primores quoque ciuitatis:* M. — P: ciuitates.

6. *uacuo ab se relicto loco:* PM. — Harl. I.: ne tanti possessio imperii *uacua* ab se *relicta* haud satis dignis pateret. — P: pensaret homines. M m. 1.: prensaret homines. M m. 3.: prensarēt.

8. *cum qua contenderent* (h. e. contendere *solerent* vel *deberent*): PM Harl. I. Leid. I.] cum qua contenderant. — In *contenderant* inesset, tum temporis iam finita fuisse certamina patrum cum plebe.

9. *dimissa:* PM Harl. I. Leid. I.] demissa (Harl. II.)

— *ea aetate hisque honoribus actis:* PM Harl. I. Leid. I. al.] ea aetate iisque hon. cet. — *Hisque* maxima vi dictum est („von dem Alter und nach Verwaltung so hoher Aemter"): multo etiam maiore vi quam 10, 3. ubi ita: „Q. Fabium ea aetate atque eis honoribus Valerio subiectum". — M: 'nescires utrum inter x. uiros an *inter* | *dum* petendo quam gerendo cet.

millimumque, ipse medius inter tribunicios Duellios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare, donec collegae quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos mirantes quid sibi vellet. apparere nihil sinceri esse: profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore: nimium in ordinem se ipsum cogere et volgari cum privatis non tam properantis abire magistratu quam viam ad continuandum magistratum quaerentis esse. propalam obviam ire cupiditati parum ausi obsecundando mollire impetum adgrediuntur. comitiorum illi habendorum — quando minimus natu sit — munus consensu iniungunt. ars ea haec erat ne semet ipse creare posset, quod praeter tribunos plebi et id ipsum pessimo exemplo nemo umquam fecisset. ille enim vero quod bene vertat habiturum se comitia professus impedimentum pro occasione arripuit, deiectisque honore per coitionem duobus

1. *Duellios:* PM Harl. I. al.] Duilios. cf. 2, 58. — PM Leid I.: siliciosque. sed Harl. I.: *siciliosque.* etiam 2, 58. in PM scriptum erat *ilicium* pro *icilium.*
2. *se plebi uenditare:* PM.
7. *et uolgari:* PM] et vulgari.
8. *ad continuandum:* M. — P: abire magistratum quam uiā | ad concionandum magistratum.
9. *obsecundando.* — P: ausi obsecundo | obsecundando mollire. m. 2.: ausi obsequendo | obsecundando mollire. M cod. Rhen.: ausi obsequendo | secumdando mollire. — Rhenanus scribi voluit „obsequendo obsecundando": sed etiam hoc loco duae lectiones videntur coniunctae esse. cf. 2, 7.: fieri.
11. *quando minimus natu sit:* M. — P: quando minimus | consensu iniungunt.
12. *ars ea haec erat* („dieser Kunstgriff hatte *den* Zweck"): Harl. I. Leid. I.] ars haec erat („es war dies ein Kunstgriff"). Librarius eius codicis, qui fons librorum PM cod. Rhen. erat, vim horum pronominum parum videtur perspexisse.
13. *tribunos plebi:* PM Harl. I. Leid. I.] tribunos plebis.
15. *impedimentum pro occasione arripuit:* PM. — P: occassione.
16. *per coitionem:* Sig. — P: per contionem duobus quinctius. M: per conten | tionem duobus quinctiis. cf. 9, 26.: coitiones honorum adipiscendorum causa factas adversus remp. esse. 7, 32.: non factio-

Quinctiis Capitolino et Cincinnato et patruo suo C. Claudio constantissimo viro in optimatium causa et aliis eiusdem fastigii civibus nequaquam splendore vitae pares decemviros creat, se in primis, quod haud secus factum inprobabant boni quam nemo facere ausurum crediderat. creati cum eo M. Cornelius Maluginensis M. Sergius L. Minucius Q. Fabius Vibulanus Q. Poetilius T. Antonius Merenda K. Duillius Sp. Oppius Cornicen M'. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienae personae ferendae fuit. suo iam inde vivere ingenio coepit novosque collegas iam priusquam inirent magistratum in suos mores formare. cottidie coibant remotis arbitris. inde inpotentibus instructi consiliis, quae secreto ab aliis coquebant, iam haud dissimulando superbiam rari aditus conloquentibus difficiles ad idus Maias rem perduxere. idus tum Maiae sollemnes ineundis magistratibus erant. initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. nam cum ita priores decemviri servassent ut unus fasces haberet et hoc insigne regium in orbem suam cuiusque vicem per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. centum viginti lictores forum inpleverant et cum

nibus modo nec per coitiones usitatas nobilibus sed hac dextra mihi tres consulatus summamque laudem peperi: (PM: per contiones). — P m. 1.: optima*tum*. m. 2.: optimatium. — M: x. uiros.

4. *inprobabant:* P. — M cod. Rhen.: inprobant.

7. *Q. Fabius.* — PM: quinctus fabius uibulanus: (cf. C. L. Schneider lat. Gramm. I. 2. 450.).

— *Q. Poetilius:* PM] Q. Poetelius.

8. *Duillius.* — M: c̄. duillius. P: c. duilius. Dionys. 10, 58.: Καίσων. — P: sp. oppius cornicem. — PM: m̄. rabuleius. Dionys.: Μάνιος.

12. *cottidie:* PM] quotidie.

13. *dissimulando:* P. dissimi*l*lando: M.

14. *ad idus Maias:* P m. 2. M. — P m. 1. Harl. I.: ad *it*us maias.

15. *sollemnes ineundis magistratibus:* M m. 3. P. — M m. 1.: inundis. — M: denuntiatione*m*. — M: insigne regiū | orbē suam cuiusque uicem.

21. *CXX lictores forum inpleuerant:* M. — P: inpleuerat.

— *et cum fascibus secures inligatas praeferebant:* P m.

fascibus secures inligatas praeferebant. nec adtinuisse demi securem, cum sine provocatione créati essent, interpretabantur. decem regum species erat multiplicatusque terror non infimis solum sed primoribus patrum ratis caedis causam ac principium quaeri ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populum misisset, statim virgae securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. nam praeterquam quod in populo nihil erat praesidii sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant, cum priores decemviri appellatione collegae corrigi reddita ab se iura tulissent, et quaedam quae sui iudicii videri possent, ad populum reiecissent. aliquamdiu aequatus inter omnes terror fuit, paulatim totus vertere in plebem coepit: abstinebatur a patribus, in humiliores lubidinose crudeliterque consulebatur. hominum non causarum toti erant ut aput quos gratia vim aequi haberet. iudicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. si quis collegam appellasset, ab eo ad quem venerat ita discedebat ut paeniteret non prioris decreto stetisse. opinio etiam sine auctore exierat non in praesentis modo temporis eos iniuriam

2. M. — P m. 1.: *fascis*. Num haec sit forma contracta, ut 30, 25. *quis* pro *quibus?*

2. *securem:* PM] securim.

5. *si quis memorem libertatis uocem aut in senatu aut in populum* („im Senat oder zum Volke") *misisset:* M m. 1. P Harl. I. Leid. I.] si quis .. aut in senatu aut in populo. — M m. 3.: in senatū.

8. *praeterquam:* P m. 2. M. — P m. 1.: propterquam. — P m. 1.: prasidii.

9. *consensu sustulerant:* M. — P: consensus sustulerant.

11. *ab se*. — PM: reddita *ad se* iura. cf. T. Livi l. XXX. p. LXIII.

3. — M: et quaedam quae sui indicii *quae* | uideri possent.

12. *aliquamdiu:* P. aliquā diu: M. — PM: paulatim.

14. *lubidinose:* PM Harl. I.] libidinose. cf. 4, 4. — M: crudiliterque. — P m. 1.: ut caput quos. m. 2.: ut apud quos.

16. *uim aequi haberet:* P. — M: habere.

17. *pronuntiabant in foro:* PM cod. Rhen. — Harl. I. Leid. I.: *pronuntiabantur in foro*. sic paulo ante Harl. I. *perferebantur* pro *praeferebant*.

18. *paeniteret:* M. peniteret: P. — M: foedus clamdestinum.

conspirasse sed foedus clandestinum inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberent perpetuoque decemviratu possessum semel optinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei, et inde libertatis captare auram unde servitutem timendo in eum statum rem publicam adduxerant. primores patrum odisse decemviros odisse plebem, nec probare quae fierent, et credere haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem in servitutem elapsos iuvare nolle, cumulare quoque iniurias ut taedio praesentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. iam et processerat pars maior anni et duae tabulae legum ad prioris anni decem tabulas erant adiectae, nec quicquam iam supererat si eae quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu rei publicae opus esset. expectabant quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. id modo plebem agitabat quonam modo tribuniciam potestatem — munimentum libertati — rem intermissam repparent, cum

2. *decemuiratu:* P. — M: x uiratū |. — P: optinerent.

4. *circumspectare tum:* M. — P: circumspectare*nt* *tum.* — PM: *plebei* pro *plebeii.* — M: captare aur*e*am. — PM: remp̄. — M: odisse. x. uiros.

10. *taedio:* M. — P: tedio presentium. — M: et status pr*e*stinus.

11. *in desiderium ueniant:* PM. — Harl. I.: in desiderium ueniat.

— *iam et processerat pars maior anni et:* PM. — Leid. I.: iam processerat cet. — P m. 1.: et *t*uae *d*abule. m. 2.: et duae tab. — PM: nec quicquam iam supererat.

14. *si eae quoque leges:* PM cod. Rhen.] si hae quoq. cet. — PM: reip̄. — M: „comitiae dicerentur | id *modo* tribuniciam potestatem": media omissa sunt.

16. *id modo plebem agitabat* (h. e. haec una cura plebem agitabat): P.] id modo plebes agitabat (Harl. I.). — Leid. I.: id modo plebe agitabat. — Cf. 22, 12.: agitare ac temptare animum. 2, 1.: quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs .. agitari coepta esset tribuniciis procellis. al. — P: repparerent.

18. *cum interim mentio comitiorum nulla fieri. et xuiri:* P. cum interim mentio comitiorum nulla *fieret.* x. uiri: M. cf. 2, 27.: cum Appius ..

interim mentio comitiorum nulla fieri. et decemviri qui primo tribunicios homines — quia id populare habebatur — circum se ostentaverant plebei, patriciis iuvenibus saepserant latera. eorum catervae tribunalia obsedebant: hi ferre agere plebem plebisque res, cum fortuna qua quidquid cupitum foret potentioris esset. et iam ne tergo quidem abstinebatur: virgis caedi, alii securi subici, et ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. hac mercede iuventus nobilis corrupta non modo non ire obviam iniuriae sed propalam licentiam suam malle quam omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiae venere. nullis subrogatis magistratibus privati pro decemviris neque animis ad imperium inhibendum inminutis neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. id vero regnum haud dubie videri. deploratur in perpetuum libertas, nec vindex quisquam existit aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos sed contemni

dicere. — PM: qui primo tribunicios homines quia populares quia id populare habebatur. cf. 2; 7.: *fieri*.

3. *ostentauerant plebei:* P. Harl. 1. Leid. 1. ostentauerant plebi: M. — PM: *saepserant*.

4. *obsedebant* (h. e. obsessa tenebant): M} obsederant. — Ed. Frob.: *obsidebant:* sed obs*e*debant scriptum est ut „intell*e*gere, negl*e*gere" al. Cf. 30, 6.: ambusti homines iumentaque foeda primum fuga dein strage *obruebant* itinera (non obruerant).

5. *cum fortuna qua quidquid cupitum foret* (P: fore) *potentioris esset:* (PM et rell. cod.) „da das Glück mit dem sie was es auch sei in Anspruch genommen hätten, stets auf der Seite des Mächtigeren sein würde". Patricii igitur illi iuvenes arbitrabantur, dummodo auderent plebeiorum res cupere et eripere, fortunam semper potentiorum fore, h. e. apud decemviros gratiae locum fore. quippe quos hominum non rerum esse viderent.

7. *uirgis caedi, alii securi subici:* PM. — M: domini suplicium. — P: *ac* mercede. — P m. 1.: sed plpalam. m. 2.: sed ppalam.

12. *idus Maiae uenere:* P. — M: uen*ire*.

15. *id uero regnum:* P. — M: id uero *regno* haud dubie. — Num *regnō?*

16. *existit:* PM. — P m. 1.: aut futurus *ue*detur. — P m. 1.: sed contem*ti*. m. 2.: contemni.

coepti erant a finitimis populis, imperiumque ibi esse ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere, lateque populati cum hominum atque pecudum inulti praedas egissent, recepto ad Eretum quod passim vagatum erat agmine castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam inpedimentum dilectui fore. non nuntii solum sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. decemviri consultant, quid opus facto sit, destituti inter patrum et plebis odia. addit terrorem insuper alium fortuna. Aequi alia ex parte castra in Algido locant depopulanturque inde excursionibus Tusculanum

1. *imperiumque ibi esse ubi non esset libertas indignabantur* (PM et rell. codd.): scil. *finitimi populi.* — Haec subiectorum mutatio nec ingrata est et apud optimos quosque scriptores reperitur. cf. 23, 8.: „huic tum *pater* iuveni *Hannibalem* deprecando magis quam purgando placavit, *victusque* patris precibus lacrimisque etiam ad cenam eum cum patre vocari iussit". al.

3. *populati:* P m. 2. M. — P m. 1.: pupulati.

4. *ad Eretum.* — P: ad efretum. M: ad fretum.

6. *eam inpedimentum dilectui fore:* PM. — M: trepitationem iniecit.

8. *decemuiri consultant:* M m. 2. P. — M m. 1.: x. uiri consulentant.

9. *destituti:* P m. 2. M et rell. codd. — P m. 1.: destitui. — Bekk.: „decemviri consultant quid opus facto sit. *destitutis* inter patrum et plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna". *destitutis* nec ad priorem orationem referri poterat, ne sibi ipsi dicerentur decemviri iam tum desperasse: nec ad posteriorem, quod non decemviris modo ille terror iniectus est sed omni civitati. — Simili errore et alias integra oratio depravata est. sic enim ex. gr. legimus 23, 18. etiam apud Bekk.: „nec ad varios conatus hostium aut vis ulla aut ars deerat *sociis* Romanorum. propugnacula adversus vineas statuere" cet. cum ex Put. Colb. al. restituendum sit: „nec ad uarios conatus hostium aut uis ulla aut ars deerat. socii Romanorum propugnacula aduersus uineas statuere" cet.

9. *addit:* PM] addidit. — P: fortunequi alia.

11. *depopulanturque inde:* PM Harl. 1. al. — P: *exin*cursionibus. — Bekk.: depopu*latum*que inde excursionibus Tusculanum agrum legati cet.

agrum. legati ab Tusculo praesidium orantes nuntiant. is pavor perculit decemviros ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent. citari iubent in curiam patres haud ignari quanta invidiae immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminentium causas in se congesturos temptationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent imperioque inhibendo acriter in paucos praeferocis animi conatus aliorum conprimerent. postquam audita vox in foro est praeconis patres in curiam ad decemviros vocantis, velut nova res quia intermiserant iam diu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, quidnam incidisset cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. hostibus belloque gratiam habendam quod solitum quicquam liberae civitatis fieret. circumspectare omnibus fori partibus senatorem raroque usquam noscitare, curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri, cum et ipsi consensu invisum imperium, et plebs quia privatis ius non esset vocandi senatum, non convenire patres interpretarentur. iam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det et quem ad modum patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat dilectum.

2. *perculit xuiros:* PM Harl. I. Leid. I.] perpulit decemviros, cf. 3, 30.: is metus perculit. al. — P: sumul duobus.

4. *haud ignari quanta inuidiae immineret tempestas:* PM.

6. *temptationemque:* P m. 2. M. — P m. 1.: temptationamque. — M: abolendi sibi magistratus *in* consensu.

10. *uocantis.* — M m. 1. P: uocant*es*. M m. 2.: cōuocantis.

11. *consulendi senatus:* P. — M m. 1.: consulemdi*s* senatus. m. 2.: consulendi senatum. — M: conuerti | quidnam.

14. *circumspectare omnibus fori partibus:* M. — P: circumspectaret omnibus patribus. m. 2.: omnibus fori partibus.

17. *et ipsi consensu inuisum imperium:* PM] et ipsi invisum consensu imperium (Harl. I. Leid. I.). — M: interpr*ae*tarentur.

19. *iam caput fieri libertatem repetentium:* PM. — Haverc. et lib. Sig.: libertatis repetendae. cf. 3, 49. init.

21. *sic plebs abnuat dilectum:* PM] sic plebs abnuat del.

ctum. haec fremunt plebes. patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros suarumque rerum erant amissa publica, tantum ab iniuria se abesse rati quantum a coetu congressuque inpotentium dominorum se amovissent. postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos adparitores simul ad pignera capienda sciscitandumque num consulto detrectarent, referunt senatum in agris esse. laetius id decemviris accidit quam si praesentis detrectare imperium referrent. iubent acciri omnes senatumque in diem posterum edicunt, qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a patribus plebs libertatem rata, quod iis qui iam magistratu abissent privatisque si vis abesset, tamquam iure cogentibus senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est quam obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriae est post relationem Appii Claudii, priusquam ordine sententiae rogarentur, postulando ut de re publica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris proditurum se ad plebem denuntiantem tumultum ex-

1. *haec fremunt plebes:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Alii: hoc *vel* haec fremebat plebs. — P m. 1.: *a* patrum.

3. *suarumque rerum erant amissa publica:* PM. — P m. 1.: abesse rat*a*. m. 2.: rati. — PM: quantum a coetu congressuque inpotentium cet.

6. *adparitores:* M m. 2. — M m. 1. P Harl. I. Leid. I.: adpar*a*tores. cf. 3. 32.: lex Icilia. — PM: simul ad pign*e*ra capienda. cf. Gellius 14, 7. — PM: sciscitandumque. — P: num cons*o*lto. — PM: detr*e*ctarent.

9. *praesentis:* P] praesentes (M). — P: pr*e*sentis. — PM: detrectare.

10. *edicunt:* P. — M cod. Rhen.: dicunt.

12. *quod iis qui iam magistratu abissent:* M. — P: quod *iis is* qui. sed m. 2. *is* deletum est.

13. *priuatisque si uis abesset:* P m. 2. Harl. I. — P m. 1.: *suis* abesset. M: *si us* abesset.

15. *obedienter:* P. oboedienter: M. — M: obnoxiae. P: abnoxie.

17. *Appii Claudii:* PM] Ap. Claudii. — M: sententi*a* | *e*rogarentur. — PM: de. rep.

civisse. nec minus ferociter Marcum Horatium Barbatum isse in certamen, decem Tarquinios appellantem admonentemque Valeriis et Horatiis ducibus pulsos reges. nec nomen homines tum pertaesum esse quippe quo Iovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam ut sollemne retentum sit: superbiam violentiamque tum perosos regis. quae si in rege tum eodem aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque

2. *decem Tarquinios:* PM. — Harl. I. al.: decem*uiros* tarquinios. — M: admone*m*temque.

3. *nec nomen homines tum pertaesum esse:* M cod. Rhen. Leid. I.] nec nominis homines cet. — P: nec nomen *is* homines tum pertaesum esse: h. e. sive *nomen* sive *nominis*. I. Fr. Gron.: „nec nomen homines tum pertaesos esse": ut Suet. Iul. Caes. 7.: quasi pertaesus ignaviam suam. — Sed recte se habet *nomen homines pertaesum esse*. quem ad modum enim ex. gr. dici poterat et *libri mihi opus sunt* et *libris mihi opus est*, sic apud veteriores scriptores et inprimis apud poetas verba *paenitere*, *pudere*, *taedere* al. non modo impersonaliter sed etiam personaliter scripta reperimus. nec raro poetarum dicendi genere Livium usum esse multis locis apparet. cf. Plaut. Stich. 1, 31.: et me quidem haec conditio nunc non paenitet. Terenti adelph. 4, 7. 36.: non te haec pudent? al. cf. Rudd. lat. gramm. (ed. Stallb.) II, 205. adn. 3.

4. *quippe quo Iouem:* PM. — M m. 1.: r*u*mulum. m. 2.: romulum.

6. *quod sacris etiam ut sollemne retentum sit:* PM. — In Harl. I. excidit *ut*.

7. *superbiam uiolentiamque tum perosos regis:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: *reges*. — *in rege tum eodem:* PM et rell. codd.] in rege [tum eodem]. „Wenn ein solches Betragen nun schon an einem Manne der damals zugleich der König war nicht habe ertragen werden können, wer" u. s. w. — PM Harl. I.: quem laturum in tot priuatis. — M: homines lo*qui qui* extra |.

10. *neque se uidere qui sibi minus.* — PM al.: qui*n* sibi minus. Sic 28, 43. in Colb. scriptum est *quin ego minus*, sed in Put.: „si hoc bello et non priore, si nuper et non annis ante xxxx ista clades

se videre qui sibi minus privato ad contionem populum vocare quam illis senatum cogere liceat. ubi vellent experirentur quanto fortior dolor libertate sua vindicanda quam cupiditas in iniusta dominatione esset. de bello Sabino eos refferre, tamquam maius ullum populo Romano bellum sit quam cum is qui legum ferundarum causa creati nihil iuris in civitate reliquerint, qui comitia qui annuos magistratus qui vicissitudinem imperitandi — quod unum exaequandae sit libertatis — sustulerint, qui privati fasces et regium imperium habeant. fuisse regibus exactis patricios magistratus creatos, postea post secessionem plebis plebeios: — cuius illi partis essent rogitare: — populares? — quid enim eos per populum egisse? — optimates? — qui anno iam prope senatum non habuerint, tunc ita habeant ut de re publica loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent: graviora quae patiantur videri iam hominibus quam quae metuant.

XL. Haec vociferante Horatio cum decemviri nec irae nec ignoscendi modum repperirent nec quo evasura res es-

accepta foret, *qui* ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus occisis in Hispaniam traicerem". — P: ad contionem. M: ad con*ten*tionē.

3. *quanto fortior dolor libertate sua uindicanda:* PM cod. Rhen. — Alii: quanto ferocior dolor *cet.*

— *quam cupiditas in iniusta dominatione esset:* P] quam cupiditas iniusta (M cod. Rhen.). Nonnumquam ita apud Livium praepositionem in altera demum comparationis parte videmus. — M: *dominationē*|. m. 3.: dominatio*nis*. I. Fr. Gron.: quanto fortior dolor libertatis suae vindicandae quam iniustae dominationis esset. — P: refferre. — PM: tamquam maius ullum p̄. r̄. bellum sit.

6. *cum is:* PM] cum iis. — P: legum ferundarum. h. e. et *ferundarum* et *ferendarum*. — M: quiuissitudinē. m. 3.: qui uicissitudinē.

11. *post secessionem plebis plebeios: cuius illi partis essent:* M. — P. m. 1.: plebis plebios. m. 2.: plebeios. — P Harl. 1.: cuius illi par*tes*.

14. *ut de rep̄. loqui prohibeant:* PM. — P: in metu alienos.

19. *repperirent:* P. reperirent: M. — P: nec quod euasura res esset.

set cernerent, C. Claudi — qui patruus Appii decemviri erat — oratio fuit precibus quam iurgio similis, orantis per sui fratris parentisque eius manes ut civilis potius societatis in qua natus esset quam foederis nefarie icti cum collegis meminisset. multo id magis se illius causa orare quam rei publicae: quippe rem publicam si a volentibus nequeat, ab invitis ius expetituram. sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras: earum eventum se horrere. cum aliud praeter quam de quo retulissent decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. sententiam igitur peregit nullum placere senatus consultum fieri: omnesque ita accipiebant privatos eos a Claudio iudicatos, multique ex consularibus verbo adsensi sunt. alia sententia — asperior in speciem — vim minorem aliquanto habuit, quae patricios coire ad prodendum interregem iubebat. censendo

1. *C. Claudi:* M Harl. I. Leid. I.] C. Claudii (P).

2. *oratio fuit precibus* (M: praecibus) *quam iurgio similis:* PM. cf. 2, 56.: non facile loquor.

— *orantis:* Harl. I. — M: *perorantis per* sui fratris parentisque eius manes. P: *p*orantis per sui patris parentisque eius manes. — PM: quam reip̄. quippe remp̄.

9. *praeter quam de quo retulissent:* M. — P: p̄tquam de quo retulissent. Harl. I.: propterquam. Simili mendo 30, 10. *postquam* in Put. Bamb. al. pro „*praeter quam* in navali certamine solet" est.

14. *asperior in speciem:* M m. 1. P. — M m. 2.: in specie.

— *quae patricios coire:* P m. 2. — P m. 1.: quae patricios *co* comiuere *ire* ad prodendum. M: quae patricios coniuere *coire* ad prodendum. — Alii: conuenire.

15. *censendo enim quoscumque magistratus esse qui senatum* (P m. 1.: senatus) *haberent iudicabant:* PM] censendo .. iudicabat. — Harl. I.: iudicabant. — Dukerus hunc locum non satis sanum esse ratus, scribere malebat „*ita enim censendo*" vel „*hoc enim censendo*". atque ita alii alia excogitarunt. *censendo* vero hoc loco etiam per se sufficit: nam quem ad modum *senatum censere* dicebant, sic idem etiam de singulis senatoribus dici poterat: itaque *censere* significat et sententiam dicere et efficere ut senatus consultum fiat: „denn dadurch dafs man einen Senatsbeschluss zu veranlassen suchte, gab man ja schon zu, dafs die welche die Sitzung

enim quoscumque magistratus esse qui senatum haberent iudicabant, quos privatos fecerat auctor nullius senatus consulti faciendi. ita labente iam causa decemvirorum L. Cornelius Maluginensis M. Corneli decemviri frater cum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli fratrem collegasque eius tuebatur, quonam fato incidisset mirari se dictitans, ut decemviros qui decemviratum petissent aut socii aut ii maxime oppugnarent: aut quid ita, cum per tot menses vacua civitate nemo iustine magistratus summae rerum praeessent, controversiam fecerint, nunc demum cum hostes prope ad portas sint civilis discordias serant nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent quid agatur. ceterum nemini — ma-

hielten, Magistratspersonen von was immer für Rang oder Namen seien: während der, welcher es zu gar keinem Senatsbeschlufs wollte kommen lassen, sie gerade zu für Privatpersonen erklärt hatte, die den Senat zu berufen keineswegs befugt wären".

2. *auctor nullius. s. c. faciendi:* PM.

3. *ita labente iam causa:* PM et rell. codd.] ita labante cet. cf. T. Livi prooemium: labente deinde paulatim disciplina.

4. *M. Corneli xuiri frater:* PM] M. Cornelii cet. — M: ad ultimum dicendi locum consulto curā | belli fratrem collegasque cet.

7. *quonam fato:* P m. 2. M. — P m. 1.: quonam facto. — P: diceditans.

8. *aut ii maxime.* — PM: aut *h*ii maxime. — Bekk.: aut hi. — M: oppugna | runt. „Er sei erstaunt, dafs die Decemvirn gerade von denen die doch selbst nach dem Decemvirate gestrebt oder den Freunden derselben, oder nun gar von diesen Leuten hier angefeindet würden".

10. *controuersiam fecerint:* PM] controversiam fecerit. — P m. 1.: contrauersiam. — Cf. 24, 20.: cum nemo venirent aut nuntium litterasve mitterent. 3, 42.: miles se .. contulerant. al.

12. *ciuilis discordias:* PM] civiles disc. — M m. 1.: discordiaserant. m. 3.: discordias serant.

13. *ceterum nemini — maiore cura occupatis animis — uerum esse praeiudicium rei tantae adferri*] ceterum neminem .. afferre. — M m. 1.: *nemini.* M m. 2. P: neminē. — P: uerum esse. M: uerum ēē | praeiudicium. — P: rei tante auferri. M: rei

iore cura occupatis animis. — verum esse praeiudicium rei tantae adferri. sibi placere de eo quo Valerius Horatiusque ante idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis quae immineant perfectis re publica in tranquillum redacta senatu disceptante agi. et iam nunc ita se parare Ap. Claudium ut comitiorum, quae decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint an donec leges quae deessent perferrentur. in praesentia omnia praeter bellum omitti placere: cuius si falso famam volgatam vanaque non nuntios solum sed Tusculanorum etiam legatos adtulisse putent, speculatores mittendos censere qui certius explorata referant: sin fides et nuntiis et legatis habeatur, dilectum primo quoque tempore haberi et decemviros quo cuique eorum videatur exercitus ducere, nec rem aliam praeverti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur iuniores pa-

tantae | auferri. — Harl. I. Leid. I.: aufferri. — Voss. I. Leid. II.: adferri. — „Übrigens sei die Forderung der Decemvirn ganz gerecht, dass keiner — jetzt wo die Gemüther von grösserer Sorge erfüllt seien — vor der Zeit ein Urtheil über einen so wichtigen Gegenstand ausspreche". cf. 2, 48.: *uerum esse* habere eos cet. al. 26, 29.: deprecari senatus praeiudicium.

2. *de eo quo:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.] de eo quod. — PM: magistratu*m in*simulent.

4. *rep̄. in tranquillum redacta:* P. — M: reip̄. — Harl. I.: remp̄.

6. *decemuir ipse habuerit.* — P: ita se parare | asp̄. claudium comitiorum que xuiris creandis xuirūm ipse abuerit. M: decemuirum ipse | habuerit. — Num *decemuir tum ipse habuerit?*

9. *perferrentur:* P m. 2. M. — P m. 1. Harl. I.: perferentur. idem Harl. I. paulo ante *ipse habuit*, et Leid. I.: *creati sunt.*

10. *uolgatam:* PM] vulgatam. — M m. 1. P: non nuntio solum. M m. 3.: nuntios.

12. *explorata referant:* PM. — Leid. I.: referrent. — M m. 1.: qui cretius. m. 3.: qui cētius.

13. *dilectum:* PM] del.

14. *et decemuiros:* P Harl. I. Leid. I.] decemviros (M). — PM: uideatur. — PM: *praeuerti.*

trum evincebant. ferocioresque iterum coorti. Valerius enim Horatiusque vociferari ut de re publica liceret dicere: dicturos ad populum si in senatu per factionem non liceat: neque enim sibi privatos aut in curia aut in contione posse obstare neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse. tum Appius iam prope esse ratus ut, ni violentiae eorum pari resisteretur audacia, victum inperium esset, „non erit melius“ inquit, „nisi de quo consulimus vocem misisse“. et ad Valerium negantem se privato reticere lictorem accedere iussit. iam Quiritium fidem inplorante Valerio a curiae limine L. Cornelius conplexus Appium non cui simulabat consulendo diremit certamen: factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quae vellet, cum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciae potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu quam invidia eorum exsur-

1. *ferocioresque iterum coorti:* PM] ferociores iterum coorti Valer. cet. — P: co*h*orti. — *Valerius enim Horatiusque:* P] Valerius Horatiusque. — P: ualerius enī oratiusque. M: ualerius *ualerius horatiusq.* | *contra sententiā maluginensis* | oratiusq. uociferari. sed media verba m. 3. expuncta sunt. — PM: ut de rep̄. — PM: aut in contione. — M: imaginariiis fascibus. m. 2.: imaginariis. — P m. 1.: cessur*us*. m. 2.: cessuros.

7. *non erit melius inquit nisi de quo consulimus uocem misisse:* PM. (cf. negare, al.) cf. 2, 24.: praevertisse.

9. *se priuato reticere:* M. — P: se priuato re | *d*icere.

11. *non cui simulabat consulendo:* cod. Rhen. — M: non quid *cui* simulabat | consulendo. — Lips.: non qui simulabat. — P Harl. I. Leid. I.: non quid simulabat.

12. *diremit certamen* („er theilt ihn und bricht dadurch die Kraft desselben“): P. — M: dimittit diremit certām | factaq. — M: cum libertas *in*ultr*o* | uocem. m. 2.: inultra.

15. *ab residuo tribuniciae potestatis odio:* PM. — Harl. I.: ac residuo tribunicio potestatis odio.

17. *prope mallebant postmodo:* PM. — P: abire magistratu*s*. m. 2.: magistratu. — M: exurgere. m. 2.: exsurgere. P: exsurgere*t*.

gere rursus plebem. si leniter ducta re sine populari strepitu ad consules redissent, aut bellis interpositis aut moderatione consulum in imperiis exercendis posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur dilectus. iuniores, cum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum quos praeesse exercitibus oporteret. principes inter decemviros erant Q. Fabius et Appius Claudius. bellum domi maius quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad conprimendos urbanos motus, in Fabio minus in bono constans quam navum in malitia ingenium esse. hunc enim virum egregium olim domi militiaeque decemviratus collegaeque ita mutaverant ut Appi quam sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis M'. Rabuleio et Q. Poetilio additis conlegis mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et Caesone Duillio et M. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam aequo omnium decemvirorum imperio decernunt.

1. *leniter ducta re:* Leid. I. Voss. I.] leniter ducta res. — PM: leniter ducta re*s* *s*ine. — P m. 1.: populare*s* *s*trepitu. m. 2.: populari.

2. *ad consules redissent:* M] redisset (P). „Wenn man ohne weiteres Aufsehen zu erregen zur Consularischen Regierung zurückkehren könnte".

4. *edicitur dilectus:* PM] edicitur delectus. — M: cōparabant.

9. *bellum domi maius quam foris apparebat:* M. — M m. 1.: alparebat. — P m. 1.: *bellum domi quam foagis apparebat:* unde coniiciendum est in antiquiore libro fuisse: *bellum domi quam foris magis* (v. *maius*) *apparebat.* P m. 2.: bellum domi magis quam foris apparebat.

11. *nauum:* PM Harl. I. Leid. I. — Lips. Haverc. al.: gnauum. Sic etiam in Pat. 24, 23. scriptum est „nauiter espe | diebant": sed 30, 4. in eodem libro „aut bellum in | auiter geri": ut dubitandum sit an in antiquiore libro *cnauiter* vel *gnauiter* fuerit.

14. *Appi:* P] Appii (M).

15. *m̄. rabulleio et q̄. poetilio additis conlegis:* PM. cf. 3, 35. — PM: et caesone (P: cesone) duillio et *l.* sergio. — M: a. p̄. claudio. — P m. 1.: tuend*e*m. m. 2.: tuendam.

XLII. Nihilo militiae quam domi melius res publica administrata est. illa modo in ducibus culpa, quod ut odio essent civibus fecerant. alia omnis penes milites noxia erat, qui ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. fusi et ab Sabinis ad Eretum et in Algido ab Aequis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Crustumeriamque loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se aequo certamine committentes natura loci ac vallo non virtute aut armis tutabantur. maius flagitium in Algido, maior etiam clades accepta. castra quoque amissa erant exutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se fide misericordiaque victurus hospitum, quae tamen non fefellerunt, contulerant. Romam tanti erant terrores allati ut posito iam decemvirali odio patres vigilias in urbe habendas censerent, omnes qui per aetatem arma ferre possent custodire moenia ac pro portis stationes agere iuberent, arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tu-

1. *resp̄. administrata est:* PM.

3. *noxia erat:* M cod. Rhen.] noxa erat (P). — P m. 1.: uici se. m. 2.: uinci se.

6. *ad Eretum.* — PM: ad fretum.

7. *ab Ereto:* M. — P: ab efreto. — P: perfugi propitius. m. 2.: profugi propius. — M: proprius. — PM: inter fidenas crustumeriamque. — M: cō̄munierant.

9. *nusquam se aequo certamine cōmittentes:* M. — P: nusquam se aequo certamine comitantes.

13. *miles tusculum se fide mīaq. uicturus hospitum quae tamen non fefellerunt contulerant:* M. — P m. 1.: miles tusculum se fide misericordiaque hospitum q̄; tamen non fefellerunt contulerant. m. 1. vel 2.: hospitium contulerant q̄; tamen non fefellerunt. — Harl. I. Leid. I.: *contulerant.* Bekk.: contulerat.

15. *Romam tanti erant terrores allati:* M. — P: romam tanti erant errores allati.

18. *arma Tusculum ad supplementum:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron.: *ac supplem.* sed *ad suppl.* recte se habet, quod milites omnibus utensilibus exuti se Tusculum contulerant: nec *ad* cum Drakenborchio pro *praeter* accipiendum est.

sculi digressos in castris militem habere, castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandae.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adiciunt. L. Siccium in Sabinis per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus quos miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. haut inultum interficere, nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, cum ipse se praevalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. nuntiant in castra ceteri praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem militesque quosdam cum eo amissos. primo fides nuntiantibus fuit. profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant decemvirorum permissu postquam nullum spoliatum ibi corpus Sicciumque in medio iacentem armatumque omnibus in eum versis corporibus videre — hostium neque corpus ullum nec vestigia abeuntium, profecto ab suis interfectum memorantes rettulere corpus. invidiaeque plena castra erant et Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica inpensa facere maturassent. sepultus ingenti militum maestitia pessima decemvirorum in vulgus fama est.

1. *digressos:* PM et rell. codd.] degressos. — M: urbis oppugnando. m. 2.: oppugnandae.
4. *ad clades:* PM. — Harl. I.: at clades. cf. Titi Livi l. xxx. p. xcvi. 15.
5. *belli domique:* PM. — Harl. I.: bello domique. cf. 1, 34.
11. *interficere:* M Leid. I.] interfecere (P m. 2.). — P m. 1.: aut inultum interfedere.
— *aliquot:* M m. 3. P. — M m. 1.: aliqđ. h. e. aliquod.
12. *ipse se praeualidus:* M. — P m. 1.: ipse se p ualidus. m. 2.: preualidus.
13. *praecipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem:* PM. — M: ad sepelliendos.
19. *neque corpus ullum nec uestigia abeuntium:* PM.
21. *rettulere:* M. — P: retulere.
24. *pessima decemuirorum in uulgus fama est:* PM. —

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum haud minus foedo eventu quam quod per stuprum caedemque Lucretiae urbe regnoque Tarquinios expulerat, ut non finis solum idem decemviris qui regibus sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiae stuprandae libido cepit. pater virginis L. Verginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiaeque. perinde uxor instituta fuerat liberique instituebantur. desponderat filiam L. Icilio tribunicio viro acri et pro causa plebis expertae virtutis. hanc virginem adultam forma excellentem Appius amore amens pretio ac spe perlicere adortus postquam omnia pudore saepta animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit ut virginem in servitutem adsereret neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias, quod pater puellae abesset locum iniuriae esse ratus. virgini venienti in forum — ibi namque in tabernacu-

Cod. Rhen.: *in* pessima cet. — M: mestitia.

1. *ab libidine:* PM. — Leid. I. al.: *a* libidine. — P: cedemque. — P: inperii amitendi.

6. *L. Verginius honestum ordinem in Algido ducebat:* PM. Cf. 2, 23.: et ordines duxisse aiebant aliaque militiae decora vulgo miserantes eum iactabant. 42, 33.: „inferiores ordines". sed inprimis conferendum est c. 34. libri 42.

8. *liberique instituebantur:* PM.

11. *forma excellentem:* PM. — Leid. I.: formam.

— *amore amens:* P] amore ardens. — M: amore | *ardens.* men p̄tio ac spe. m. 3.: amore | ardens et eius mentē p̄tio ac spe. — Cod. Rhen.: amore ardens mens pretio cet. — *Ardens* videtur adscriptum a librario cui in mentem venerat quod 1, 58. scriptum est „amore ardens".

13. *M. Claudio:* M. — P: c. claudio. cf. 3, 47. — P m. 1.: adfereret. P m. 2. M: adsereret.

15. *neque cederet:* PM. — Harl. I.: neque cedere.

— *postulantibus uindicias:* P. — M: postulantib. uindictis. qđ.

16. *locum iniuriae esse ratus:* P. — M: locum iniuriae ese rat'. m. 2.: esse. m. 3.: locum iniuriae est rat'.

17. *in tabernaculis:* M cod. Rhen.] in tabernis (P). — Vix putandum est in illis tabernis operis ac quaestus locis ludos etiam litterarum fuisse. In Port. scriptum est

lis litterarum ludi erant — minister decemviri libidinis manum iniecit, servam suam natam servamque appellans esse sequique se iubebat, cunctantem vi abstracturum. pavida puella stupente ad clamorem nutricis fidem Quiritium inplorantis fit concursus. Vergini patris sponsique Icili populare nomen celebrabatur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. iam a vi tuta erat, cum adsertor nihil opus esse multitudine concitata ait, se iure grassari non vi. vocat puellam in ius, auctoribus qui aderant ut sequerentur. ad tribunal Appi perventum est. notam iudici fabulam petitor — quippe apud ipsum auctorem argumenti — peragit: puellam domi suae natam furtoque inde in domum Verginii translatam suppositam ei esse: id se indicio conpertum adferre probaturumque vel ipso Verginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius pertineat: interim dominum sequi ancillam aequum esse. advocati puellae

m. 1.: „in tabernaclis“: hoc modo error illatus sit. cf. Xenoph. Cyrop. 1, 2. 3. atque inprimis Aristot. Polit. 7, 11.: ἡ γὰρ ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν ἀρχόντων παρουσία μάλιστα ἐμποιεῖ τὴν ἀληθινὴν αἰδῶ καὶ τὸν τῶν ἐλευθέρων φόβον. τὴν δὲ τῶν ὠνίων ἀγοράν ἑτέραν τε δεῖ ταύτης εἶναι καὶ χωρίς κ. τ. λ.

2. *seruam suam natam seruamq. appellans ee sequiq. se iubebat:* PM Harl. I. Leid. I. al.] serva sua natam servamque appellans sequi se iubebat (I. Fr. Gronovius vetustiores quasdam edd. secutus:).

5. *Vergini patris sponsique Icili populare nomen celebrabatur:* PM] Virginii patris sponsique Icilii nomen populare celebratur.

7. *iam a ui tuta erat:* P. — M: iam ui tuta erat. cf. 28, 44.: tutus a perfidia (Put.). al.

9. *uocat puellam in ius:* P. — M: uocat puellam | inuitiis auctoribus. m. 2.: inuitis.

— *auctoribus qui aderant ut sequerentur* (nimir. ipsa virgo et nutrix): PM Harl. I. Leid. I.] auctoribus qui aderant ut sequeretur. („Indem die welche sich des Mädchens annahmen, sie aufforderten“ u. s. w.).

10. *Appi:* P] Appii (M).

13. *in domum Verginii translatam suppositam ei esse:* PM] in domum Virginii cet.

14. *conpertum adferre:* P. — M: cptū adferre. — PM: uel ipso uerginio iudice. — M: interī dmn̄ sequi ancillam aequm ee.

cum Verginium rei publicae causa dixissent abesse, biduo adfuturum si nuntiatum ei sit, iniquum esse absentem de liberis dimicare, postulant ut rem integram in patris adventum differat, lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem, neu patiatur virginem adultam famae prius quam libertatis periculum adire.

XLV. Appius decreto praefatus, quam libertati faverit eam ipsam legem declarare quam Vergini amici postulationi suae praetendant: ceterum ita in ea firmum libertati fore praesidium, si nec causis nec personis variet. in his enim qui adserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id iuris esse: in ea quae in patris manu sit, neminem esse alium cui dominus possessione cedat. placere ita-

1. *cum Verginium reip. causa dixissent abesse:* PM] cum Virginium rei publicae cet.

2. *si nuntiatum ei sit:* P m. 2. M. — P m. 1.: si nuntiatum sit. — M: iniqum esse.

4. *uindicias det secundum libertatem:* M m. 1. P. — M m. 3.: inducias det cet.

5. *famae prius quam libertatis periculum adire:* PM.

7. *quam libertati fauerit:* P. — M: quam libertati fuerit.

8. *Vergini amici:* PM] Virginii amici. — P: postulation*e* su*e* praetendant.

10. *si nec causis nec personis uariet:* M. — P Harl. 1. Leid. 1.: si *nec*ausis nec cet.

— *in his enim qui adserantur in libertatem:* PM et rell. codd.] in his enim quae cet. (ed. Frob.). — *Qui* vel propter *quiuis* restituendum erat. Harl. 1.: quia qui*uir* lege agere possit. — P m. 1.: id uiris esse. m. 2.: id iuris esse. M: ad iuris esse.

12. *in ea quae in patris manu sit:* M. — P: in ea que | patris manu sit. — M: cui dn̄s | possessione cedat. P: caedat. — Cf. Dionys. 11, 31.: μικρὸν ἐπισχὼν χρόνον Ἄππιος „ἐγὼ τὸν μὲν νόμον, εἶπεν, οὐκ ἀγνοῶ τὸν ὑπὲρ τῆς ἐγγυήσεως τῶν εἰς δουλείαν ἀγομένων κείμενον, ὃς οὐκ ἐᾷ παρὰ τοῖς ἀφαιρουμένοις εἶναι τὸ σῶμα μέχρι δίκης, οὐδὲ καταλύσαιμι ἂν ὃν αὐτὸς ἔγραψα ἑκών· ἐκεῖνο μέντοι δίκαιον ἡγοῦμαι, δυοῖν ὄντων τῶν ἀντιποιουμένων, κυρίου καὶ πατρὸς, εἰ μὲν ἀμφότεροι παρῆσαν, τὸν πατέρα κρατεῖν τοῦ σώματος μέχρι δίκης· ἐπεὶ δ' ἐκεῖνος ἄπεστι, τὸν κύριον ἀπαγαγεῖν ἐγγυητὰς ἀξιόχρεως δόντα καταστήσειν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν, ὅταν ὁ πατὴρ αὐτῆς παραγένηται“.

que patrem arcessiri: inter ea iuris sui iacturam adsertorem non facere, quin ducat puellam sistendamque in adventum eius qui pater dicatur promittat. adversus iniuriam decreti cum multi magis fremerent quam quisquam unus recusare auderet, P. Numitorius puellae avunculus et sponsus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, cum multitudo Icili maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor decresse ait vociferantemque Icilium submovet. placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset: — „ferro hinc tibi submovendus sum Appi“, inquit, „ut tacitum feras quod celari vis. virginem ego hanc sum ducturus nuptamque pudicam habiturus. proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas et secures iube: — non mane-

1. *arcessiri:* PM Leid. I.] arcessi. — Harl. I.: *accersiri.* — In antiquioribus libris Livianis cum et *arcessere* et *accersere* scriptum reperiatur (ex. gr. 9, 9.: P: accersunt; 10, 47.: PM: arcessendum), eam formam ubique recepi, quae antiquissimorum et fide dignissimorum codicum auctoritate comprobaretur. Cf. Caes. bell. Gall. 5, 11.: alios arcessiri iubet. Sall. Jug. bell. 62.: arcessiri (Cort. ed.), accersiri (Kritz.). Tac. hist. 1, 14.: accersiri (codd.).

4. *quam quisquam unus recusare auderet:* PM et opt. quique codd.] quam quisquam unus reclamare auderet (Voss. II. prob. I. Fr. Gron.). — P: recussare. — *(Recusare*, quo minus Claudius virginem duceret: „als dass irgend einer sich zu widersetzen wagte“.*)*

5. *P. Numitorius puellae auunculus:* cf. 3, 54. — PM: *puellae auus* (cf. 3, 57.). Dionys. 11, 28.: καὶ παρῆν ὁ πρὸς μητρὸς θεῖος τῆς παρθένου, Πόπλιος Νομιτόριος.

6. *dataque inter turbam uia:* P m. 2. M. — P m. 1.: uia*m.* — *Icili:* PM] Icilii.

8. *placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset:* PM. — Harl. I.: placidum quoque ingenium *cum* tam atrox iniuria accendisset. Harl. II. Haverc.: *cum* placidum quoque ingenium cet. Simili errore cum 30, 25. oratio depravata esset, ex Put. Bamb. Colb. restituendam erat: *iam nulla alia res eam .. tueri potuisset: concitatam enim* cet. al. — M: quod celarius | uis uirginē ego. ; P: uirginem eo hanc. m. 2.: ego.

11. *nuptamque pudicam habiturus:* PM al.] nuptam pudicamque habiturus (lib. Sig.). („Und will in meiner Braut ein keusches Mädchen besitzen“.)

bit extra domum patris sponsa Icili. non si tribunicium auxilium et provocationem plebi Romanae — duas arces libertatis tuendae — ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum vestrae libidini datum est. saevi in tergum et in cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. huic si vis adferetur, ego praesentium Quiritium pro sponsa, Verginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque inplorabimus fidem: neque tu istud umquam decretum sine caede nostra referes. postulo Appi, etiam atque etiam consideres quo progrediare. Verginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat. hoc tantum sciat sibi, si huius vindiciis cesserit, condicionem filiae quaerendam esse. me vindicantem sponsam in libertatem vita citius deseret quam fides".

XLVI. Concitata multitudo erat certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, cum Appius non Verginiam defendi ab Icilio sed inquietum hominem et tribunatum etiam nunc spirantem locum seditionis quaerere diceret. non praebiturum se illi eo die materiam. sed ut iam sciret non id petulantiae suae sed Verginio absenti set patrio nomini et li-

1. *sponsa Icili:* P m. 2. M] sponsa Icilii. — P m. 1.: sponsa icilis. non si tribucinium. M: sponsa icili non sit tribunicium. — M: ideo in libros. m. 3.: liberos.
4. *saeui in tergum et in ceruices nostras:* P] saevite cet. (M). — Minus recte paulo ante Leid. I.: *ademisti.*
7. *Verginius:* PM] Virg.
8. *inplorabimus fidem:* M. — P: inploranimus fide. — P: sine cede. — M: postulo appii.
10. *Verginius:* M] Virginius (P).
11. *si huius uindiciis cesserit:* PM. — Harl. I.: si ipse huius cet. — P m. 1. M: conditionem. P m. 2.: condicionem.
13. *deseret:* P. — M: desereret.
15. *concitata multitudo erat:* M. — P: concitatam.
17. *Verginiam:* PM] Virg.
19. *spirantem:* PM. — M m. 3.: sperantē.
— *locum seditionis quaerere:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron.: *seditioni.* sed cf. 3,50.: ab ipsis datum locum seditionis esse.
21. *Verginio:* M] Virginio (P).
— *set patrio nomini:* P m. 1.] et patrio nomini (M). — Leid. I.: absenti, patrio no-

bertati datum, iusto die se non dicturum neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum ut decederet iure suo vindicarique puellam in posterum diem pateretur. quod nisi pater postero die adfuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icili neque legi suae latorem neque decemviro constantiam defore. nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore. cum dilatum tempus iniuriae esset secessissentque advocati puellae, placuit omnium primum fratrem Icili filiumque Numitorii inpigros iuvenes pergere inde recta ad portam et quantum adcelerari posset, Verginium acciri e castris: in eo verti puellae salutem si postero die vindex iniuriae ad tempus praesto esset. iussi pergunt citatisque

mini. — P m. 1.: absenti*set* patrio. m. 2.: absenti et patrio. cf. 3, 11.: sed uirium spe set manu. — *Set patrio nomini* quasi se corrigentis sunt verba, cum non tam Verginium quam patrium nomen magni habuisse Appius videri vellet.

1. *iusto die se non dicturum:* M cod. Rhen. Leid. I.] ius eo die se non dicturum (P). Ad *dicturum* supplendum est *vindicias secundum servitutem* (cf. 3, 56.: „ex eo ore quo vindiciae nuper ab libertate dictae essent“) vel simile quid: et *dicere* aeque per se h. l. dictum est ac proximo cap. *decresse*. „Iusto die“ significat „hoc die quo dicere deberet, quo se Claudius adisset“. nolebat igitur Appius omnino non decernere eo die, quippe qui deinde moratus esse diceretur ne eius unius causa sedisse videretur: sed Verginiae causa decretum nolebat interponere. in hoc etiam animadvertendum est, Livium solere id quod minus per se perspicuum videri posset, aliis verbis adiectis interpretari, eoque consilio addidisse *neque decretum interpositurum*. Quem ad modum hoc loco, sic paulo post 3, 47. invitis omnibus libris antiquis scriptum est „quod *ius* sibi pridie dictum non esset“.

2. *ut decederet iure suo:* PM. — Harl. I.: ut decedere. — M m. 1.: uindicaritq. puellam. m. 2.: uindicariq.

5. *Icili:* PM] Icilii. — M: neque legi suae latorē. x. uiro | constantiam dofore. — M: ad coernendos.

9. *fratrem Icili filiumque Numitorii:* PM] fratrem Icilii cet.

11. *Verginium:* PM] Virg. — M: acciri æ castris.

equis nuntium ad patrem perferunt: cum instaret adsertor puellae ut vindicaret sponsoresque daret, adque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens dum praeciperent iter nuntii missi in castra, manus tollere undique multitudo et se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. atque ille lacrimabundus „gratum est“ inquit, „crastina die vestra opera utar: sponsorum nunc satis est“. ita vindicatur Verginia spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus ne eius rei causa sedisse videretur, postquam omissis rebus aliis prae cura unius nemo adibat, domum se recepit collegisque in castra scribit ne Verginio commeatum dent atque etiam in custodia habeant. inprobum consilium serum ut debuit fuit, et iam commeatu sumpto profectus Verginius prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequiquam litterae redduntur.

XLVII. At in urbe prima luce cum civitas in foro expectatione erecta staret, Verginius sordidatus filiam secum obsoleta veste comitantibus aliquot matronis cum ingenti advocatione in forum deducit. circumire ibi et prensare homines coepit et non orare solum precariam opem sed pro debita petere. se pro liberis eorum ac coniugibus cottidie

2. *sponsoresque daret:* M. — P: darent. — M: adquae id ipsum.

3. *dum praeciperent iter nuntii:* M Harl. I. — P Leid. I.: dum praeciperent *in*ternuntii.

8. *Verginia:* PM] Virginia.

— *paulisper:* PM. — P m. 1.: maratus e ne eius rei causa sedisse uederetur. m. 2.: moratus ne eius rei causa sedisse videretur.

10. *nemo adibat:* PM cod. Rhen. Leid. I. — Harl. I.: nemo *eum* adibat.

11. *Verginio:* M] Virginio (P). — P m. 1.: c*u*mmeatum. m. 2.: commeatum. — M: cōmeatū. Et paulo post M: *et iam comeatu.*

14. *Verginius:* PM] Virg. — M: nequiquam. P: nequiequam.

17. *Verginius sordidatus filiam secum obsoleta ueste:* PM et rell. codd.] Virginius sordidatus filiam suam obs. cet. *Secum* non tam ad *deducit* quam ad *sordidatus* et *obsoleta ueste* referendum est: „*wie er* in das Gewand einer Angeklagten gehüllt“. — PM: in forum *de*ducit. — PM: circumire ibi et prensare.

20. *et non orare solum:* M. — P: et *non* o*n*orare solum.

21. *cottidie:* M] quotid. — P: *coi.*

in acie stare, nec alium virum esse cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent: — quid prodesse, si incolumi urbe quae capta ultima timeantur liberis suis sint patienda? haec prope contionābundus circumibat homines. similia his ab Icilio iactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu quam ulla vox movebat. adversus quae omnia obstinato animo Appius — tanta vis amentiae verius quam amoris mentem turbaverat — in tribunal escendit, et ultro querente pauca petitore quod sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret aut Verginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. quem decreto sermonem praetenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint: — quia nusquam ullum in tanta foeditate decreti veri similem invenio, id quod constat nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit, silentium inde aliquamdiu tenuit. dein cum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem lamentabilisque eum mulierum

4. *haec prope contionabundus circumibat homines:* PM.
7. *obstinato animo.* — PM: abstinato. — Harl. I.: aduersus quae obstinato animo.
8. *escendit:* M m. 1. P. — M m. 3. et rell. codd.: *a*scendit. — M: et ultro querente.
9. *quod sibi pridie per ambitionem dictum non esset:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] quod ius sibi cet. cf. 3, 46.: iusto die. — Harl. II.: quod sibi pridie ius dictum per amb. non esset. cod. Gaertn.: quod sibi pridie per amb. dictum ius non esset.
11. *Verginio:* PM] Virginio. — *Appius interfatur:* PM. — M: interfat[2]—|. h. e. interfa*tur.* cf. 3, 49.: secuntur.
13. *tradiderint:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii: tradiderunt. — P: forsan aliquam (m. 2.: aliquem) uerum auctores antiqui tradiderint. M: auctores qui tradiderint | quia nusquā.
15. *decresse uindicias:* PM.
17. *rei tam atrocis:* M m. 3 P. — M m. 1.: rei tam atroci. — PM: aliqua*m*diu.
19. *ad prehendendam:* cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.] ad prendendam (M). — P: ad prehendam. — M: lamtabilisq. sed *i* m. 3. in ras. est. — M: cōploratio. P: comploratio*ne*. m. 2.: comploratio.

comploratio excepisset, Verginius intentans in Appium manus „Icilio“ inquit, „Appi, non tibi filiam despondi, et ad nuptias non ad stuprum educavi. placet pecudum ferarumque ritu promisce in concubitus ruere? passurine haec isti sint nescio: non spero esse passuros illos qui arma habent“. cum repelleretur adsertor virginis a globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per praeconem.

XLVIII. Decemvir alienatus ad libidinem animo negat ex hesterno tantum convicio Icili violentiaque Verginii — cuius testem populum Romanum habeat — sed certis quoque indiciis conpertum se habere nocte tota coetus in urbe factos esse ad movendam seditionem. itaque se haud inscium eius dimicationis cum armatis descendisse — non ut quemquam quietum violaret sed ut turbantes civitatis otium pro maiestate imperii coerceret. „proinde quiesse erit melius“, inquit. „lictor submove turbam et da viam

1. *Verginius intentans in Appium manus:* P] Virg. cet. — M: uerginius | intantas in appiū manus. m. 2.: intentas. — P m. 1.: *in* icilio. m. 2. expunxit *in*.

4. *promisce:* PM Harl. I. Leid. I.] promiscue (M m. 3.). — M: in c̄cubitus.

— *passurine haec isti sint nescio:* PM. — Harl. I.: passurine haec isti *sunt?* nescio. — P m. 1: mul*u*erum. m. 2.: mulierum.

8. *alienatus ad libidinem animo:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — Haverc.: alienato ad libidinem animo. Harl. II.: alienato ab libidine animo. — Cf. 25, 39.: hostes simul ignis clamor caedes — velut alienatos sensibus — nec audire nec providere quicquam sinunt.

8. *negat ex hesterno tantum conu.:* cod. Rhen. — M: negat ex haesterno c̄uitio icili. P: negat exsterno tantum conuicio icilio. m. 2.: icili. — PM: uiolentiaque uerginii.

10. *populum rom. habeat:* cod. Rhen. — P: populum romor habeat. m. 2.: rumor. M: populū romor̄ habeat. — Num *romanorum?* — M: c̨tū | se habere.

13. *descendisse:* M. discendisse: P.

15. *proinde quiesse erit melius, inquit. lictor submoue turbam:* PM] proinde quiesse erit melius. i, inquit, lictor summove turbam. — Cf. 1, 26.: Publi Horati, tibi perduellionem iudico, inquit. lictor, conliga manus. al. — M: et da uiam dn̄o.

domino ad prendendum mancipium". cum haec intonuisset plenus irae, multitudo ipsa se sua sponte dimovit desertaque praeda iniuriae puella stabat. tum Verginius ubi nihil usquam auxilii vidit, „quaeso" inquit „Appi, primum ignosce patrio dolori si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei sit, ut si falso pater dictus sum, aequiore hinc animo discedam". data venia seducit filiam ac nutricem prope Cloacinae ad tabernas — quibus nunc novis est nomen —, atque ibi ab lanio cultro arrepto „hoc te uno quo possum" ait „modo, filia, in libertatem vindico": pectus deinde puellae transfigit respectansque ad tribunal „te" inquit „Appi tuumque caput sanguine hoc consecro". clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius conprendi Verginium iubet. ille ferro quacumque ibat viam facere, donec multitudine etiam prosequentium tuente ad portam

1. *ad prendendum:* M. — P: ad prehendendum.

3. *puella stabat:* M. — P: „desertaque preda iníuriae puelle stabat". sed eadem m. 1.: puella. — M: iniuririae.

— *tum Verginius:* PM] tum Virg.

4. *Appi:* P m. 2. — P m. 1. M: Appii.

5. *si quid inclementius:* Harl. II. Haverc. — PM Harl. I.: si quod inclementius. Leid. I.: si quot inclem. — Vix dubitem quin *quod* interpretationis loco ad *si* adscriptum fuerit. sed cum res non extra omnem dubitationem videretur esse, cum ed. Frob. *quid* vel *quod* expungere non sum ausus. cf. 36, 9.: si quid ei videretur, secum disceptaret. — P m. 1. doloris *si.*

6. *percontari:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: percontrari. M m. 1.: pētrari.

7. *si falso pater dictus sum:* PM. — Leid. I.: ductus sum.

9. *prope Cloacinae ad tabernas:* M. — P: prope cloacinę tabernas.

10. *ab lanio cultro arrepto:* PM.

11. *filia:* P m. 1. M m. 1. — P m. 2. M m. 2.: filiā. — Cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.: filiam. — M: te inquit app*ii* tuūque caput. sed m. 2. expunctum est *ii.* — P: *sanguine hocsecro,* dein *hoc sacro.*

14. *conprendi:* M. — P: conprehendi uerginium.

16. *multitudine etiam prosequentium tuente:* PM. — Modius ex Colon. codd.: prosequentium iuuenum. — M:

perrexit. Icilius Numitoriusque exangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appi, puellae infelicem formam, necessitatem patris deplorant. sequentes clamitant matronae, eamne liberorum procreandorum condicionem, ea pudicitiae praemia esse? cetera quae in tali re muliebris dolor quo est maestior inbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subicit. virorum et maxime Icili vox tota tribuniciae potestatis ac provocationis ad populum ereptae publicarumque indignationum erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris partim spe per occasionem repetendae libertatis. Appius nunc vocari Icilium nunc retractantem arripi, postremo cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuvenum per turbam vadens in vincula duci iubet. iam circa Icilium non solum multitudo sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius et M. Horatius, qui repulso lictore si iure ageret vindicare se a privato Icilium aiebant, si vim adferre conarentur, ibi quoque haud inpares fore. hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine fasces. in

numitoriusq. — PM: exangue corpus.

2. *scelus Appi:* PM] scelus Appii. — PM: infelicem *formam.* Alii: fortunam.

4. *condicionem:* P m. 2. M. — P m. 1.: conditionem.

5. *cetera quae:* cod. Rhen. — P Harl. I.: ceteraque in tali re. M: ceteraq. in tali re. — M: quaerentib. — PM: subicit.

7. *Icili uox tota:* P. — M: icili uota tribuniciae potestatis ac prouocationis.

11. *per occasionem:* P m. 2. M. — P m. 1.: occassionem. — Harl. I.: nunc uocare. — M: nunc retractãtẽ.

17. *si iure ageret* (h. e. si Appius pro potestate sua ita se agere posse contenderet:): PM cod. Rhen. Harl. I. al. — Lips.: *agerent.* Dubito tamen an melius sit: *si iure ageretur.* — P: uindicare. — P: icilium agebant.

18. *si uim adferre conarentur* (scil. et Appius et agmen patriciorum iuuenum): PM Leid. I.] si vim afferre conaretur.

— *ibi quoque haud inpares fore:* M cod. Rhen.] ibi quoque se haud impares fore. — M: ibi quoq. haud inpares | hinc.

contionem Appius escendit: secuntur Horatius Valeriusque: eos contio audit, decemviro obstrepitur. iam pro imperio Valerius discedere a privato lictores iubebat; cum fractis animis Appius vitae metuens in domum se propinquam foro insciis adversariis capite obvoluto recipit. Sp. Oppius ut auxilio collegae esset, in forum ex altera parte inrumpit. videt imperium vi victum. agitatus deinde consiliis — atque ex omni parte adsentiendo multis auctoribus trepidaverat — senatum postremo vocari iussit. ea res, quod magnae parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendae potestatis eius multitudinem sedavit. Senatus nec plebem inritandam censuit et multo magis providendum ne quid Verginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi iuniores patrum in castra, quae tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris ut omni ope

1. *escendit:* M m. 2. P] ascendit. — M m. 1.: æscendit. — P m. 1.: in con*ten*tionem. — *secuntur:* PM] sequuntur. — P: oratius. M: secunt²- oratl-çus. — P: contio. M: c̄tio.
3. *cum fractis animis:* PM. — P: appius uitae metuens | *appius figit* in domum se prop. cet. M: appius uitae metuens | appius fugit in domum se prop. — In P verba *appius figit* m. 2. expuncta sunt. — PM: recipit. — PM: ut auxilio collegae esset.
6. *inrumpit.* — M: inrūpit uidit. P: inrump& uidet. m. 2.: inrumpit. — Harl. I: inrupit.
7. *agitatus deinde consiliis — atque ex omni parte adsentiendo multis auctoribus trepidauerat —:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron. scribere voluit *trepida re* pro *trepidauerat*, Drakenborchius *postquam* pro *atque:* sed locus integerrimus est: „da eine Menge von Anschlägen sich in seiner Seele durchkreuzten — und zwar war er dadurch dass er nach jeder Seite hin den vielen Rathgebern sein Ohr lieh zu dieser Unschlüssigkeit gekommen — befahl er zuletzt den Senat zu berufen“. cf. 6, 35.: conterriti patres cum trepidassent: „da sie sich nicht zu helfen wussten“. al.
11. *sedauit:* P m. 2. M. — P m. 1.: sedebat.
13. *Verginii aduentus:* PM] Virg. — P m. 1.: in*a*castra.
16. *in monte Vecilio:* PM et rell. codd.

ab seditione milites contineant. ibi Verginius maiorem quam reliquerat in urbe motum excivit. nam praeterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens — qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant — conspectus est, strictum etiam telum respersusque ipse cruore tota in se castra convertit. et togae multifariam in castris visae maioris aliquanto quam erat speciem urbanae multitudinis fecerant. quaerentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut iam ex trepidatione concurrentium turba constitit ac silentium fuit, ordine cuncta ut gesta erant exposuit. supinas deinde tendens manus commilitones appellans orabat ne quod scelus Appi Claudi esset, sibi adtribuerent, neu se ut parricidam liberum aversarentur. sibi vitam filiae sua cariorem fuisse si libere ac pudice

1. *ab seditione:* P m. 2. M. — P m. 1.: ab seditionem. — M: *c̄tineant:* atque ita semper fere ab hoc inde loco in M pro *con* scriptum est.
— *ibi Verginius:* M. *ubi* uerginius: P et rell. codd. — PM: quam *re*liquerat. — M: nāp̄tquā quod. M: quadr*i*gen | torū.
5. *strictum etiam telum respersusque ipse:* M m. 2. P. — M m. 1.: stri*n*ctum (cf. pu*n*ctum).
6. *multifaria:* PM. cf. 10, 31.: nam et terram *multifariam* pluuisse (PM). 21, 8.: multifaria*m* distineri (Colb. Medic.). al.
7. *maioris aliquanto quam erat speciem urbanae multitudinis:* P. — M m. 1.: maiores, m. 2.: maioris. M m. 1.: speciē. m. 3.: species. — PM: uocem non misit.
12. *Appi Claudi:* PM] Ap. Claudii.
14. *sibi uitam filiae sua cariorem fuisse:* Harl. II. Haverc. — PM Harl. I. Leid. I.: sibi uitam filiae suae cariorem fuisse. — P: filie suae. M: filię sue.
— *si libere ac pudice uiuere licitum fuisset:* PM Harl. I. Leid. I. al.] si liberae ac pudicae cet. (I. Fr. Gron.). Rhenanus, cum in antiquo suo libro videret *libere ac pudicem*, malebat scribere „si libere *ac pudicam*". — *Libere ac pudice* potius quam *liberae* videbatur, ne haec verba ad unam modo Verginiam referenda essent, eoque magis quod dativus personae omissus est. adverbium enim per se in his dicendi generibus improbandum non est. cf. ex. gr. Cic. Verr. 2, 18.

vivere licitum fuisset: cum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum quam contumelia liberos misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. nec se superstitem filiae futurum fuisse nisi spem ulciscendae mortis eius in auxilio conmilitonum habuisset. illis quoque enim filias sorores coniugesque esse: nec cum filia sua libidinem Appi Claudi extinctam esse sed quo inpunitior sit, eo effrenatiorem fore. aliena calamitate documentum datum illis cavendae similis iniuriae. quod ad se adtineat, uxorem sibi fato ereptam, filiam quia non ultra pudica victura fuerit, miseram sed honestam mortem occubuisse: non esse iam Appi libidini locum in domo sua: ab alia violentia eius eodem se animo suum corpus vindicaturum quo vindicaverit filiae: — ceteri sibi ac liberis suis consulerent. haec Verginio vociferanti succlamabat multitudo nec illius dolori nec suae libertati se defuturos. et inmixti turbae militum togati cum eadem illa querendo docendoque quanto visa quam audita indigniora potuerint videri, simul profligatam iam rem nuntiando Romae esse, insecutisque qui Appium

45.: neque enim permissum est, ut impune nobis liceat quod alicui eripuerimus id alteri tradere“.

3. *crudelitatis:* P m. 2. M. — P m. 1.: crudelitatem.

— *nec se superstitem:* M. nec superstitem: P. — P m. 1.: cummilitonum.

5. *illis quoque enim filias sorores coniugesque esse:* PM. saepe ita particula *quoque* interiecta apud Livium *enim* in tertio loco videmus positam. cf. 30, 1.: ei quoque enim proconsuli imperium in annum prorogabatur. — Principp. edd.: illis quoque filias.

7. *Appi Claudi:* PM] Ap. Claudii. — M: eo effranatiorē.

11. *miseram sed honestā mortē occubuisse:* M m. 1. — M m. 2.: misera sed honesta morte. P m. 1.: miseram sed honestam morte. m. 2.: mortē. Harl. 1. Leid. 1.: miseram sed honestam mortem.

12. *Appi:* P] Appii (M). — M: quo*d* uindicauerit. — P m. 1.:ceter*e* sibi. m. 2.: ceteri sibi.

14. *Verginio:* PM] Virg. — P: et inmixte turbae. M: et inmixte turbae.

17. *cum eadem illa querendo:* PM: nisi quod M: querendo.

19. *insecutisque:* ex coni. m.] insecutique (I. Fr. Gron.). — PM et rell. codd.: insecutosque. Saepe sic *os* et *is* a librariis parum diligentibus in

prope interemptum in exilium abisse dicerent, perpulerunt ut ad arma conclamaretur vellerentque signa et Romam proficiscerentur. decemviri simul his quae videbant iisque quae acta Romae audierant perturbati alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt. et leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, et viros et armatos se esse respondetur. eunt agmine ad urbem et Aventinum insidunt, ut quisque occurrerat plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis

ter se confusa esse, permulti antiquorum librorum loci docent (cf. ex. gr. 1, 21.: interponendo). Gronovius *insecutique* cum *togati* (h. e. quadringentorum civium turba) coniungi voluit ut utrumque ad *pepulerunt* referretur. sed *insecutisque* a Livio additum est ad „docendo profligatam rem Romae esse", ut id ipsum extra omnem dubitationem videretur esse. simili ratione saepissime apud Livium integrae orationi ablativos absolutos, quibus ea quae iam dicta erant, certiora etiam fierent, interpositos videmus. „Und die unter die Soldaten gemischten Bürger brachten theils dadurch dass sie eben diese Klagen wiederholten und zeigten um wie viel schrecklicher der Anblick von alle dem gewesen als die Erzählung, zugleich auch indem sie die Nachricht brachten dass die Macht der Decemvirn in Rom bereits gestürzt sei — nachdem auch solche hinzugekommen die von der Flucht des Appius berichten konnten —, es dahin, dass man einstimmig zu den Waffen rief und nach Rom zu marschiren beschloss".

3. *simul his quae uidebant iisque quae acta Romae audierant:* P m. 2. M. Harl. I. Leid. I. al.] simul his quae videbant simul his quae acta (I. Fr. Gron.): cet. — P m. 1.: xuiri similis his quę uidebant iisq. quae acta. m. 2.: xuiri simul his quę cet. — Persaepe apud Livium *simul* cum *et* vel *que* coniunctum legimus. cf. 1, 2.: „*simul* Aeneae Latino*que* bellum intulerat". Paulo ante *cum* .. *simul* scriptum erat pro *cum* .. *tum*.

5. *et leniter.* — PM Harl. I. al.: et leuiter agentibus. (cf. 2, 50.: in editum leniter collem.) cf. 7, 31. 27, 9.: leniter agendo. 3, 41.: leniter ducta re. al.

7. *respondetur:* PM Harl. I. Leid. I. Cf. 21, 8.: ad centum quinquaginta milia habuisse in armis satis creditur.

8. *insidunt:* P. insidiunt: M.

adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. senatum Sp. Oppius habet. nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares Sp. Tarpeius C. Iulius P. Sulpicius, qui quaererent senatus verbis, cuius iussu castra deseruissent aut quid sibi vellent qui armati Aventinum obsedissent belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent. non defuit quid responderetur, deerat qui daret responsum nullodum certo duce nec satis audentibus singulis invidiae se offerre. id modo a multitudine conclamatum est ut L. Valerium et M. Horatium ad se mitterent: iis se daturos responsum.

LI. Dimissis legatis admonet milites Verginius, in re non maxima paulo ante trepidatum esse quia sine capite multitudo fuerint, responsumque — quamquam non inutiliter — fortuito tamen magis consensu quam communi consilio esse. placere decem creari qui summae rei praeessent, militarique honore tribunos militum appellare. cum ad eum ipsum primum is honos deferretur, „melioribus meis vestrisque rebus reservate“ inquit „ista de me iudicia. nec

1. *alia uox nulla uiolenta:* PM.
3. *locum seditionis:* PM et rell. codd. cf. 3, 45.
4. *P. Sulpicius:* PM et rell. codd. — Sigonius: *Seruius* Sulpicius.
6. *ab hostibus:* P. ábostibus: M.
10. *conclamatum est*: P m. 2. M. — P m. 1.: conclamantum est.
11. *iis se daturos:* P] his se daturos (M).
12. *Verginius:* PM] Virg.
13. *trepidatum esse:* M. — P Harl. I.: trepidatum est quia.
14. *multitudo fuerint:* P] multitudo fuerit (M). — Harl. I.: fuerat. — PM: *responsumque.* Leid. I. al.: responsum.
15. *fortuito:* PM. *fortuitu:* Harl. I.
16. *qui summae reip̄. preessent:* P et rell. codd. — M: reip̄ | p̄eēnt.
17. *appellare:* PM et rell codd.] appellari (ed. Frob.). cf. 5, 43.: igitur exercitu diviso partim per finitimos populos *praedari placuit* partim *obsideri* arcem. 31, 10.: nec in exercitu suo satis praesidii .. fore nisi quinque milia socium quadraginta milibus hostium .. trucidanda *obicere velit* et tanta sua clade iam inflatos excidio coloniae romanae *augeri* (cod. Bamb.) hostium animos. 42, 24.: nec novos *statuere* fines sed veteres *obseruari* (cod. Laurish.) in animo habere. al.

mihi filia inulta honorem ullum iucundum esse patitur, nec in perturbata re publica eos utile est praeesse vobis qui proximi invidiae sint. si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur". ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque secessio ab decemviris facta est non minore motu animorum Sicci caedis memoria renovata quam quem nova fama de virgine adeo foede ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium praerogativa ur-

1. *filia inulta:* Leid. II. — PM et rell. codd.: nec mihi filia inuita. cf. T. Livi l. xxx. p. xxx. 4.

— *iucundum:* PM. — Leid. I. al.: *io*cundum. — PM: in perturbata rep̄.

3. *nihilo minor:* P. — M: nihil omninor. m. 2.: nihil omnino.

7. *Sicci caedis memoria renouata:* PM cod. Rhen. al.] Siccii caedis memoria revocata. cf. 22, 61.: nec tamen eae clades defectionesque sociorum moverunt ut pacis usquam mentio aput Romanos fieret neque ante consulis Romam adventum nec postquam is rediit renovavitque memoriam acceptae cladis.

8. *quam quem noua fama de uirgine adeo foede ad libidinem petita accenderat:* cod. Rhen. — M: quāq. noua fama de uirgine adeo foede ad libidinem petita acci accenderat. P: quam quę noua fama de uirgine adeo foede ad libidinem petita acciderat. Icilius cet. — P: creatos *ae* comitiorum.

10. *praerogatiua:* PM et opt. quique codd.] praerogativam. Cf. Cic. pro Murena 18.: et enim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper *omen* valuerit *praerogativom*, quid mirum est cet. — Aliis locis *praerogativa* scil. *sententia* scribebatur, ut 28, 9.: „adiecisse equitum praerogativae auctoritatem consules". nec dubitandum videtur, quin 21, 3. in Colb. haut scio an prima manu recte emendatum sit „haud dubia res fuit quin praerogativam militarem, qua extemplo iuvenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat, favor plebis sequeretur": cum initio in Colb. et in Med. scriptum fuerit „praerogatiua militaris". Plerumque tamen ad *praerogativa* supplendum est *centuria:* cf. 5, 18. 10. 22. al.

bana comitia hisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium inminensque ei potestati, et ipse priusquam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. porta Collina urbem intravere sub signis mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi coniuncti alteri exercitui viginti tribunis militum negotium dederant ut ex suo numero duos crearent qui summae rerum praeessent. M. Oppium Sex. Manilium creant. Patres sollicíti de summa rerum, cum senatus cottidie esset, iurgiis saepius terunt tempus quam consiliis. Sicci caedes decemviris et Appiana libido et dedecora militiae obiciebantur. placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros quam si decemviri deponerent insignia magistratus eius quo anno iam ante abissent. decemviri querentes se in ordinem cogi, non ante quam perlatis legibus quarum causa creati essent depposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs contentionibus adsiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit, adfirmante Duilio non prius quam deseri urbem videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiae plebis, sciturosque quam sine restituta potestate redigi in con-

1. *hisdem tr. plebis* (h. e. his iisdem): PM] iisdem tribunis plebis.
2. *inminensque ei potestati:* ex coni. Rhen. — PM cod. Rhen. al.: inminensque et potestati. Harl. I. Leid. I.: inminensque potestati.
4. *porta Collina:* PM al. — Harl. I. Leid. I. al.: per portam Collinam. — PM: urbem intrauere.
8. *Sex. Manilium:* M. sex. mamilium: P. — M: de summę rerum. m. 2.: summa.
9. *cottidie:* M] quotidie. — P: cotidie.
10. *Sicci:* PM] Siccii. — P: cedes.
17. *aiebant:* P. — Leid. I.: agebant. M: alebant.
18. *per M. Duilium qui tr. pl. fuerat:* PM.
20. *Duilio.* — PM: adfirmante. c. duilio. Harl. I. Leid. I. al.: c. duilio. Cod. Rhen.: c. duellio.
23. *sciturosque quam sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant:* ex coni. Rhen.] scituros quam

cordiam res nequeant. via Nomentana — cui tum Ficulensi nomen fuit — profecti castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum nihil violando imitati. secuta exercitum plebs nullo qui per aetatem ire posset retractante. prosecuntur coniuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe in qua nec pudicitia nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Cum vasta Romae omnia insueta solitudo fecisset, in foro praeter paucos seniorum nemo esset, vocatis utique in senatum patribus desertum apparuisset forum, plures iam quam Oratius ac Valerius voci-

sine cet. (ex eiusdem Rhen. coni.). Drak.: sciturus quod sine cet. — PM cod. Rhen. Harl. I. rell.: *scituros que sine restituta potestate* cet. — *Que* et *quā* nonnumquam a librariis in vicem permutata esse, cum alias tum 1, 56.: „quam postquam" vidimus: nec minus saepe duorum similium verborum alterum omissum constat: cf. T. Livi l. XXX. p. XXIV. II. (30, 9. in Put. Bamb. Colb. *quisque* pro *quisque quae*). cf. Quintil. inst. or. 9, 2. 80.: „scirent, quam eius modi actionem laturi non fuissent". — Haud scio tamen an recte videam, si a Livio scriptum censeam: „scituros que nisi restituta potestate redigi in concordiam res nequire" [22, 3.: nequire]. cf. 3, 54.: abnuere. nequi'uia *vel* neq'uianomentana h. e. nequire uia nomentana.

1. *Ficulensi.* cf. 1, 38.: Ficulea. — P: figulensi. M: cui tum figulensi. figulensi | nomen fuit.

5. *prosecuntur:* PM] prosequuntur.

10. *plures iam quam Horatius ac Valerius uociferabantur*] plures iam quam Horatius et Valer. cet. — PM Harl. I. Leid. I. al.: *pluresque iam quam Horatius* (PM: oratius) *ac Valerius uociferabantur.* — Cum in optimis quibusque codd. *pluresque* reperiatur, vix dubitandum est, quin ea quam supra scribi iussimus, oratio integra non fuerit. duae igitur rationes ad hanc difficultatem explicandam iniri possunt: nam aut ante *pluresque* aliquid excidit quo apodosis inceperit, aut Livius primo scripsit *pluresque iam quam Horatius ac Valerius vociferarentur*, id quod ex sequentibus vocibus „cum haec ex omni parte iactarentur" quodam modo veri simile fit. sed cum deinde videretur interrogationum maior copia facta esse, quam quae ita quem ad modum scribi coeptum esset, ferri

ferabantur „quid expectabitis patres conscripti? si decemviri finem pertinaciae non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus iura dicturi estis? non pudet lictorum vestrorum maiorem prope numerum in foro conspici quam togatorum aliorumque? quid si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid si plebs mox, ubi parum secessione moveatur, armata veniat? occasune urbis vultis finire imperium? — atqui aut plebs non est habenda aut habendi sunt tribuni plebis: nos citius caruerimus patricis magistratibus quam illi plebeis: novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium, cum praesertim nec nos temperemus imperiis quo minus illi auxilii egeant“: — cum haec ex omni parte iactarentur, victi consensu decemviri futuros se — quando ita videatur — in potestate patrum adfirmant. id modo simul orant ac monent ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem adsuefaciant.

posset, rationem huius loci mutaverit vel ipse Livius vel librarii: quamquam interdum eiusdem fere longitudinis periodi in Livianis annalibus reperiuntur (cf. 2, 12.: init.). Sic 21, 3. in Colb. et Med. scriptum erat „haud dubia res fuit quin fauor plebis sequebatur“, quamvis „sequeretur“ scribendum esset, id quod in Colb. m. 2. restitutum est. 34, 38. ex Bamb. scribendum est „ut quisque maxime laborabat locus“, cum etiam apud Bekk. sit „laboraret“. Cf. 3, 55.: „supprimebantur“. al. — PM: quid expectabitis. p. c. — P: ptinatiae. m. 2.: ptinacie. — P: quod h' istud imperium est: h. e. quod hoc istud.

6. *quam togatorum aliorumque:* PM et rell. codd. (cf. prosecuntur coniuges liberique:). Dukerus voluit *que* deleri.

8. *moueatur:* PM cod. Rhen. („sobald durch die Auswanderung nichts erreicht wird“)] moveamur. — P: aut abendi sunt tr̄. p̄l. — M: tr̄. p̄l.

10. *patricis:* M m. 1.] patriciis (M m. 3. P).

11. *plebeis:* PM] plebeiis. — PM: *ne* (h. e. nedum) *nunc dulcedine semel capti.* — P m. 1.: capti fuerant desiderium. m. 2.: ferant.

17. *simul orant ac monent:* PM.

LIII. Tum Valerius Oratiusque missi ad plebem condicionibus quibus videretur revocandam conponendasque res, decemviris quoque ab ira et impetu multitudinis praecavere iubentur. profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur quippe liberatores haud dubie et motus initio et exitu rei. ob haec his advenientibus gratiae actae. Icilius pro multitudine verba facit. idem cum de condicionibus ageretur, quaerentibus legatis quae postulata plebis essent, conposito iam ante adventum legatorum consilio ea expostulavit ut appareret in aequitate rerum plus quam in armis reponi spei. potestatem enim tribuniciam provocationemque repetebant quae ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. de decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit: dedi quippe eos aequum censebant vivosque igni concrematuros minabantur. legati ad ea „quae consilii fuerunt, adeo aequa postulastis ut ultro vobis deferenda fuerint: libertati enim ea praesidia petitis non licentiae ad inpugnandos alios.

1. *tum ualerius oratiusque:* PM. — P m. 1.: nisi ad plebem. m. 2.: missi ad plebem. — M: conditionibus.
2. *conponendasque res:* PM. — Harl. I.: resquĕ componendas.
3. *ab ira et impetu multitudinis:* PM. — Harl. I.: ab ira multitudinis et impetu.
4. *profecti gaudio ingenti plebis:* PM. — Harl. I.: ingenti plebis profecti gaudio. — PM: *in castra accipiuntur:* P m. 1.: accipientur.
5. *quippe liberatores haud dubie et motus initio et exitu rei:* P. — M cod. Rhen.: quippe liberatores haud dubiae et motus initio | exitu rei. cf. T. Livi l. XXX. p. XXIX. 3.
6. *ob hęc his aduenientibus:* PM] ob haec aduenientibus (Leid. I.). — PM: de conditionibus.
9. *ea expostulauit:* ex coni. m.] ea postulavit (P). — M: exapostulauit. Harl. I. in margine: *expostulauit* pro *ea postul.* — M: ut appararet. m. 3.: ut appareret.
13. *concisse:* M. — P: conscisse.
16. *aequum:* P. aequm: M. — P m. 1.: sensebant. m. 2.: cens.
17. *adeo aequa postulastis:* PM. — Harl. I. al.: adeo aequa postulatis. — PM: ut ultro uobis deferenda fuerint.
19. *ad inpugnandos alios:* PM. — P m. 1.: quippe qui cre-

irae vestrae magis ignoscendum quam indulgendum est, quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis et prius pene quam ipsi liberi sitis, dominari iam in adversarios vultis. numquamne quiescit civitas nostra a suppliciis aut patrum in plebem Romanam aut plebis in patres? scuto vobis magis quam gladio opus est. satis superque humilis est qui iure aequo in civitate vivit nec inferendo iniuriam nec patiendo. etiam si quando metuendos vos praebituri estis, cum reciperatis magistratibus legibusque vestris iudicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque, tunc ut quaeque causa erit statuetis. nunc libertatem repeti satis est".

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis adfirmant. profecti cum mandata plebis patribus exposuissent, alii decemviri, quando quidem praeter spes ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere: Appius truci ingenio et invidia praecipua odium in se aliorum suo in eos metiens odio „haud ignaro" inquit „imminet fortuna: video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen: dandus invidiae est sanguis: nihil ne ego quidem moror quo

d*u*litatis odio in *cre*d*u*litatem. m. 2. emendavit. — M: quam ipsi libera sitis. *dein* liberi sitis.

4. *numquamne quiescit:* PM Leid. I.] nunquamne quiescet.

6. *satis superque humilis est:* M. humili est: P. — M: qui iure *de*quo | in ciuitate uiuit.

9. *reciperatis:* PM] recuperatis (M m. 3.).

10. *penes uos:* M m. 2. — M m. 1. P: penes *s*uos. — P m. 1.: *non* libertatem repeti. m. 2.: nunc lib. cet.

13. *adfirmant:* PM. — P m. 1.: rebus perfectis adfirmant pfectis adfirmant profecti cet. sed m. 2. emendavit.

15. *praeter spes ipsorum:* P] praeter spem ipsorum (M). — M: suplicii. — M m. 1.: *abnueret.* m. 3.: *abnuerēt:* (nihil tamen praeterea adscriptum est:).

17. *metiens:* P. mentiens: M.

18. *haud ignaro inquit* (M: inquid) *imminet fortuna:* PM. — Harl. I.: haud ignoro.

— *uideo donec arma aduersariis tradantur:* PM. — Harl. I.: donec arma aduersariis tradentur.

20. *quo minus xuiratum | abeam:* PM. et paulo post P: magistratus abdicarent. cf. 2, 2.: abdicauit se consulatu

minus decemviratu abeam“. factum senatus consultum ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent, Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet, et ne cui fraudi esset secessio militum plebisque. his senatus consultis perfectis dimisso senatu decemviri prodeunt in contionem abdicantque se magistratu ingenti hominum laetitia. nuntiantur haec plebi. legatos quidquid in urbe hominum supererat prosequitur. huic multitudini laeta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. legati pro contione „quod bonum faustum felixque sit vobis reique publicae, redite in patriam ad penates coniuges liberosque vestros. sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tantae multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite unde profecti estis. ibi felici loco ubi prima initia inchoastis libertatis vestrae, tribunos plebi creabitis. praesto erit pontifex maximus qui comitia habeat“. ingens adsensus alacritasque cuncta adprobantium fuit. convellunt inde signa profectique Romam certant cum obviis

(PM). 2, 28.: abdicare consulatum iubentes (PM).

1. *factum sc̄.:* PM. — PM: Q. Furius pontifex maximus.

4. *secessio militum plebisque.* — P: secessio militis. tr̄. plebisq. (tr̄ videtur scriptum pro tū tamquam altera lectio vocis *militis:*). M: secessio militum | tr̄. plebisque. — M: his. s̄. c̄. perfectis. P: his. s. c. ꝑfectis. — PM: in contionem.

6. *abdicantque se magistratu:* P m. 2. M. — P m. 1.: magistratus. — Harl. I.: abdicant. — PM: ingenti *hominum* laetitia. cf. 30, 17.: „omnia ordine exposuit patribus ingenti hominum (Put. Bamb.) et in praesens laetitia et in futurum spe“. Bekk.: omnium.

7. *quidquid:* PM] quicquid.

9. *concordiamque ciuitati restitutam:* M. — P: ciuitate.

10. *legati pro contione:* PM. — Harl. I.: legati pro contione ouantur. — PM: reique p̄. — M: fuisti.

13. *in tot rerum usu necessario:* PM Harl. I. Leid. I. — P: tanto. — M: eam modestiam forte in urbem. — M: ibi felici loco *ibi* prima.

16. *inchoastis:* PM. — Leid. I.: inchoatis.

18. *conuellunt inde signa:* (margini librorum P et Rhen. adscripta lectio:). — PM et rell. codd.: *conuertunt inde si-*

gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo pontifice maximo comitia habente tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. Verginium, inde L. Icilium et P. Numitorium avunculum Verginiae auctores secessionis, tum C. Sicinium — progenies eius quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte proditum memoriae est — et M. Duillium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. spe deinde magis quam meritis electi M. Titinius M. Pomponius C. Apronius P. Villius C. Oppius. tribunatu inito Lucius Icilius extemplo plebem rogavit et plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. confestim de consulibus creandis cum provocatione Marcus Duillius rogationem pertulit. ea omnia in pra-

gna. Cf. 5, 37.: confestim signis convulsis citato agmine iter ingrediuntur. 22, 3.: cum ocius signa convelli iuberet. al. — P m. 1.: cum obuis. m. 2.: cum obuiis.

2. *tr̄. pl. creauerunt:* PM.

3. *L. Verginium:* cf. 3, 44. — PM et rell. codd.: Aulum Verginium. — Leid. II.: Aulium.

4. *auunculum Verginiae:* Sabellicus. — M: auunculum uergini. P: „auunculum uergini auctores & secessionis“: quod scriptum uidetur pro „uergini & auctores“ (cf. T. Livi l. XXX. p. LXIX. 2.), et id ipsum pro „uerginie“, cum in hoc libro *e* et *&* persaepe in vicem permutata sint.

5. *progenies:* PM lib. Rhen. et rell. codd.] progeniem. — *Est* enim non modo ad *proditum* sed pro Liviana scribendi ratione etiam ad *progenies* referri potest. — PM: quem primum tr̄. p̄l. creatum.

7. *et M. Duillium:* PM] et M. Duilium.

10. *M. Titinius M. Pomponius C. Apronius:* PM.

— *P. Villius:* Sigon. — PM: appius uillius.

— *C. Oppius.* — M: coppius. P: gopius. Harl. I. Leid. I.: soppius.

11. *tribunatu inito:* PM. — Harl. I.: tribunato inito. cf. 1, 15.: „ab illo enim profecto“. al.

— *Lucius Icilius:* P. — M: lucinus icilius.

12. *ne cui fraudi esset:* P m. 2. M. — P m. 1.: necesui. — M m. 1.: de consilibus. m. 3.: de consulibus. — PM: marcus duillius.

tis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati L. Valerius M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt. quorum consulatus popularis sine ulla patrum iniuria nec sine offensione fuit: quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. omnium primum, cum velut in controverso iure esset tenerenturne patres plebi scitis, legem centuriatis comitiis tulere, ut quod tributim plebis iussisset populum teneret: qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. aliam deinde consularem legem de provocatione — unicum praesidium libertatis — decemvirali potestate eversam non restituunt modo sed etiam in posterum muniunt sanciendo novam legem, ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum ius fasque esset occidi neve ea caedes capitalis noxae haberetur. et cum plebem hinc provocatione hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis ut sacrosancti viderentur — cuius rei prope iam

1. *quem nunc circum:* PM. — Harl. I.: quam. Leid. I.: quā.

4. *occeperunt:* M Harl. I. — P: acceperunt. — PM: quidquid enim cet.

8. *cum uelut in controuerso iure:* M Harl. I. Leid. I.] cum veluti (P). — M: esset ne tenerent~ ne patres. — PM: plebi scitis.

9. *quod tributim plebis iussisset:* M. m. 1. P cod. Rhen.] quod tributim plebes cet. — M m. 3.: „quod tribuni plebis iussisset“: cum librarius recentior nesciret etiam *plebis* nominativum esse. — PM: populum teneret.

13. *non restituunt modo:* M. — P: non resistunt modo. — M: santiendo. PM: nouam legem.

16. *qui creasset.* — PM: *quis creasset.* Num *si qui?* — Drakenborchius scribi maluit *creassit*, ut 3, 64.: „cooptassint“ (?), 1, 18.: „adclarassis“: sed haec scripta sunt pro „adclaraveris, cooptaverint“, cum *creasset* idem sit quod *creavisset.* — „*Ius fasque esset*“ non *esse*, cum ex praecedente *ne* supplendum sit *ut.*

17. *capitalis noxae:* M. — P: noxie. — P: hinc prouocatione hinc *pro* tribunicio cet. sed *pro* expunctum est.

memoria aboleverat — relatis quibusdam ex magno intervallo caerimoniis renovarunt, et cum religione inviolatos eos tum lege etiam fecerunt sanciendo ut, qui tribunis plebis aedilibus iudicibus decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad aedem Cereris Liberi Liberaeque venum iret. hac iuris lege interpretes negant quemquam sacrosanctum esse sed eum qui eorum cuiquam nocuerit sacrum sanciri: itaque aedilem prendi ducique a maioribus magistratibus, quod et si non iure fiat — noceri enim ei cui hac lege non liceat — tamen argumentum esse non haberi pro sacro sanctoque aedilem: tribunos vetere iure-

2. *caerimoniis:* PM] ceremoniis. — P m. 1.: et cum legione. m. 2.: et cum religione. — M: inuiolatus. m. 3.: inuiolatos. — PM: sanciendo ut qui tr. pl. aedilibus iudicibus decemuiris nocuisset eius caput cet. — P: ad aeden (m. 2.: aedem) caereris. M: cereris. — PM: *uenum iret.*
6. *hac iuris lege interpretes:* PM et rell. codd.] hac lege iuris interpretes. Cf. in prooemio: „dum prisca *tota* illa *mente* reppeto". 1, 4.: „Tiberis nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis": multaque similia.
7. *sed eum qui eorum cuiquam nocuerit sacrum sanciri:* ex coni. Rhen. — Cod. Rhen.: sed eum qui deorum cuiquam (?) nocuerit id sacrum sanciri. M: sed eum qui | deorum cui quem nocuerit id sacrum sanciri. P m. 1.: sed eum quid eorum que cui nocuerit id sacrum sanciri. Harl. I. Leid. I.: sed eum quideorum quem nocuerit: (de accusativo *quem* cf. Ruddim. lat. gramm. II. p. 145. 219.). — I. Fr. Gron.: sed eius qui eorum cui nocuerit, caput sacrum sanciri"; sed *id* ante *sacrum* nihil aliud videtur docere, quam in antiquioribus libris non tam *nocuerit* quam *nocuerid* fuisse: et *d* inter *qui* et *eorum* interpositum est, ut eadem littera in *prodesse*. dubitandum tamen est, num *cuiquam* recte se habeat, an quod in Harl. I. est „*qui eorum quem nocuerit*": nam etiam in PM duae lectiones videntur coniunctae esse: (cf. etiam 9, 10.: noxam nocuerunt).
8. *itaque aedilem prendi ducique:* M. — P: „itaque aedilem tri | bunos ducique": sed *tribunos* expunctum et *prendi* supra scriptum est.
10. *cui hac lege:* P. — M: cui hec lege.
11. *pro sacro sanctoque:* M Leid. I. al.] pro sacro sancto

iurando plebis, cum primum eam potestatem creavit, sac sanctos esse. fuere qui interpretarentur eadem hac Horat lege consulibus quoque et praetoribus, quia eisdem aus ciis quibus consules crearentur, cautum esse: iudicem eni consulem appellari. quae refellitur interpretatio quod ii temporibus nondum consulem iudicem sed praetorem ap pellari mos fuerat. haec consulares leges fuere. institutum etiam ab isdem consulibus ut senatus consulta in aeden Cereris ad aediles plebis deferrentur, quae antea arbitrii consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis plebem rogavit plebesque scivit, qui plebem sine tribunis reliquisset quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur. haec omnia ut invitis ita non adversantibus patriciis transacta, quia nondum in quemquam unum saeviebatur.

LVI. Fundata deinde et potestate tribunicia et plebis libertate tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque iam rati accusatorem primum Verginium et Appium reum deligunt. cum diem Appio Verginius dixisset et Appius sti-

(P). Cf. 3, 19.: neque sacri neque sancti. — PM: tribunos ueteres. — M: interpretarent². — P: hac oratia lege consulibus q̄q̄ & p̄toribus quia eisdem. M: quia *h*isdem.

5. *iis temporibus*: PM] his temporibus.

7. *mos fuerat:* P m. 1] mos fuerit (P m. 2. M m. 3.). — M m. 1.: mo fuerit. Cf. 2, 32.: sermo fuerat.

— *haec consulares leges:* PM] hae cet. — P: hec. Cf. 1, 43.: totidem centuriae et haec. 2, 44.: haec spes, al. — PM: ab *h*isdem consulibus ut s. c.

9. *Cereris:* M. — P: caereris ad aedeles (m. 2.: aediles) plebis defferentur (m. 2.: defferentur). — P: que ante arbitrio. — P m. 1.: supprimerentur. m. 2.: supprime*ba*ntur.

10. *M. Duillius:* PM] M. Duilius. — P: dei*l* (m. 2.: dein) de tr. pl. — M: deinde tr̄. p̄l.

12. *reliquisset:* PM cod. Rhen. — P: quiq. magistratu*s*. — M: creassent. P: creassent ergo ac capite. — M: puniret². — P: seuiebatur.

18. *accusatorem:* M. — P: accussatorem. — PM: *V*ergi*nium* et paulo post *V*ergi*nius*. — PM: *de*ligunt. Leid. 1.: diligunt.

patus patriciis iuvenibus in forum descendisset, redintegrata extemplo est omnibus memoria foedissimae potestatis cum ipsum satellitesque eius vidissent. tum Verginius „oratio“ inquit „rebus dubiis inventa est: itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cuius crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis, nec istum ad cetera scelera inpudentiam in defendendo se adicere patiar. omnium igitur tibi, Appi Claudi, quae impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio: unius tantum criminis nisi iudicem dices te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincla te duci iubebo“. nec in tribunicio auxilio Appius nec in iudicio populi ullam spem habebat: at tamen et tribunos appellavit et nullo morante arreptus a viatore „provoco“ inquit. audita vox una vindex libertatis ex eo missa ore quo vindiciae nuper ab libertate dictae erant, silentium fecit. et dum pro se quisque deos tandem esse et non neglegere humana fremunt, et superbiae crudelitatique et si seras non leves tamen venire poenas: provocare qui provocationem sustulisset, et inplorare praesidium populi qui omnia iura populi obtrisset, ra-

1. *descendisset:* P. — M: discendisset.
— *redintegrata:* P m. 2. M. — P m. 1.: sedintegratae.
3. *tum Verginius:* PM] tum Virginius. — P: accussando. — PM: adicere patiar.
8. *Appi Claudi:* PM. — M: quae impię nefarieq. P m. 1.: que impie nefarieq. m. 2.: que impune nefarieq.
10. *nisi iudicem dices:* PM Harl. I. Leid. I.] ni iudicem dices. — P: te *ad* libertate. m. 2.: ab. — In Harl. I. *te* omissum est. — P: contra legis uindicias. M: uinditias.
11. *in uincla te duci iubebo:* M] in vincula te duci iubeo. — P: in uincla deduci iubebo. — Harl. I.: iubebo.
11. *nec in tribunicio auxilio:* PM. — Harl. I.: nec tribunicio aux. — M: spem habeat. — M: arreptus a uitiatore.
15. *quo uindiciae nuper:* M. — P: ex eo missa ore euindici aenuper. m. 2.: ex eo missa ore quo uindiciae nuper. — PM: ab libertate dictae erant.
17. *neglegere:* PM] negligere. — PM: uenire poenas.
19. *et inplorare:* M m. 2. — M m. 1. P: et inplorare presidium.

pique in vincla egentem iure libertatis, qui liberum corp in servitutem addixisset: ipsius Appi inter contionis murmur fidem populi Romani implorantis vox exaudiebatur maiorum merita in rem publicam domi militiaeque commemorabat, suum infelix erga plebem Romanam studium qu aequandarum legum causa cum maxima offensione patrum consulatu abisset, suas leges quibus manentibus lator earum in vincla ducatur. ceterum sua propria bona malaque, cum causae dicendae data facultas sit, tum se experturum: in praesentia se communi iure civitatis civem Romanum die dicta postulare ut dicere liceat ut iudicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertimuisse ut nihil in aequitate et misericordia civium suorum spei habeat. quod si indicta causa in vincla ducatur, iterum se tribunos plebei appellare et monere ne imitentur quos oderint. quod si tribuni eodem foedere obligatos se fateantur tollendae appellationis causa in quam conspirasse decemviros criminati sint, at se provocare ad populum, inplorare leges de pro-

1. *in uincla:* PM Leid. I.] in vincula.

2. *ipsius Appi:* PM] ipsius Appii. — M: inter ctiones murmur. — M: fidem pir. inplorantis. P: fidem. pr. inplor.

3. *exaudiebatur:* Harl. I.] audiebatur. — M: in remp. P m. 1.: inrep. m. 2.: in rep. — M: cmemorabat.

5. *quo aequandarum legum:* Leid. I. — M: coequandaru legum. P Harl. I.: coequandarum legum. Haverc.: *quo coequandarum legum:* quod vix dubitem pro vero habere. P: consolatu.

8. *in uincla ducatur:* PM Leid. I.] in vincula ducatur.

10. *communi iure:* P. — M: cōmunii iure.

11. *ut iudicium pr.:* P. — M Leid. I.: ut iudicium r. p.

13. *quod si indicta causa in uincla ducatur:* M m. 2. P. — M m. 1. indictam causam.

14. *tribunos plebei appellare:* PM Harl. I. Leid. I. — M: inquam | inquā conspirasse. — PM cod. Rhen.: criminati *sint.*

18. *at se provocare:* Iac. Gron. Cf. 9, 1.: „quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, *at* ego ad deos vindices intolerandae superbiae confugiam". — PM et rell. codd.: *ait se prouocare.* — *inplorare leges:* P m. 2. M. — P m. 1.: inplorare legis.

vocatione et consulares et tribunicias eo ipso anno latas. quem enim provocaturum si hoc indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio et humili praesidium in legibus fore si Ap. Claudio non sit? se documento futurum utrum novis legibus dominatio an libertas firmata sit, et appellatio provocatioque adversus iniuriam magistratuum ostentata tantum inanibus litteris an vere data sit.

LVII. Contra ea Verginius unum Ap. Claudium et legum expertem et civilis et humani foederis esse aiebat. respicerent tribunal homines castellum omnium scelerum, ubi decemvir ille perpetuus bonis tergo sanguini civium infestus virgas securesque omnibus minitans deorum hominumque contemptor carnificibus non lictoribus stipatus iam ab rapinis et caedibus animo ad libidinem verso virginem ingenuam in oculis populi Romani velut bello captam ab conplexu patris abreptam ministro cubiculi sui clienti dono dederit, ubi crudeli decreto nefandisque vindiciis dextram patris in filiam armaverit, ubi tollentis corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci iusserit stupro interpellato magis quam caede motus. et illi carcerem aedificatum esse, quod domicilium plebis Romanae vocare sit solitus. proinde ut ille iterum ac saepius provocet, sic se iterum ac saepius iudicem illi ferre ni vindicias

1. *eo ipso anno:* P m. 2. M. — P m. 1.: eo anno ipso.
3. *humili:* M. — P: humuli. — M m. 1.: utrū nuis legib. m. 3.: utrū nouis legib. — P: prouocatioque ei aduersus.
8. *contra ea Verginius:* PM] contra ea Virginius. — M: et legū | expertan et ciuilis et humani foederis esse agebat.
11. *sanguini:* P m. 2. M. — P m. 1.: sanguni.
15. *in oculis p̄ r̄.:* PM.
16. *abreptam:* M. — P: ab conplexu patris obreptam. — PM: dono dederit. — PM: uindiciis dextram.
18. *ubi tollentis corpus semianime:* PM Harl. 1. Leid. 1. al.] ubi tollentes cet.
19. *sponsum auunculumque:* Sabellicus. Cf. 3, 45. 54. — P m. 2. M: sponsum auumq. P m. 1.: sponsam auumque.
22. *proinde ut ille.* — M: *si*ro | inde ut ille. P: deindè ut ille. — P: ac sepius.
23. *iudicem illi ferre ni uindicias ab libertate in seruitutem dederit:* cod. Klockia-

ab libertate in servitutem dederit. si ad iudicem non eat, pro damnato in vincla duci iubere. ut haud quoquam improbante sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter haec ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Iovi optumo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentae erant colebanturque religiones pie magis quam magnifice. isdem auctoribus cognitum est Aequos Vulscosque summa vi bellum apparare. itaque partiri provincias consules iussi. Horatio Sabini Valerio Aequi evenere. cum ad ea bella dilectum edixissent, favore

nus. — M: iudicem illi ferre | *ne* uindicias cet. P: iudicem illi ferre*nt* indicias ab libertate cet. — Sigonius librum suum manu script. secutus recipi voluit, id quod etiam in Harl. II. Drakenborchius repperit: „iudicem illi ferre, uindicias*ne* ab libertate in seruitutem dederit". atque idem Harl. primi librario ante oculos videtur fuisse, cum ille scriberet „ne uindicias ne", ut 3, 55. in Med. „ne tenerentur ne" pro „tenerenturne" vidimus. nihilo minus tamen *ni*, quod h. l. pro *si non* accipi debet, unice verum videtur. — *Dederint* scriptum est in PM pro *dederit*, ut 3, 55. in eisdem *creassent* pro *creasset*.

1. *si ad iudicem non eat:* PM.

2. *in uincla duci:* PM] in vincula duci.

4. *suamet plebi iam nimia libertas:* PM Leid. I. — Harl. I. al.: sua et plebi cet.

5. *diem prodixit:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: diem praedixit.

7. *donumque:* P m. 2. M. — P m. 1.: domumque.

— *optumo maximo:* PM] optimo maximo. — P: haud oppulente.

10. *isdem auctoribus:* PM] iisdem auct.

11. *Aequos Vulscosque:* P] Aequos Volscosque (M). — P m. 1.: apparere. m. 2.: apparare.

12. *Horatio Sabini Valerio Aequi* (P: equi) *euenere:* PM et opt. quique codd.] Horatio Sabini, Valerio Aequi Volscique evenere (Harl. II. cod. Sig.). — Cum Aequi Volscique vicini populi essent, alterutrum nomen sufficiebat, praesertim cum illi paulo post dicerentur coniunctis viribus contra Romanos dimicasse.

13. *dilectum:* PM Leid. I.] delectum.

plebis non iuniores modo sed emeritis etiam stipendiis pars magna voluntariorum ad nomina danda praesto fuere, eoque non copia modo sed genere etiam militum veteranis admixtis firmior exercitus fuit. priusquam urbe egrederentur, leges decemvirales — quibus tabulis duodecim est nomen — in aes incisas in publico proposuerunt. sunt qui iussu tribunorum aediles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, qui perosus decemvirorum scelera et ante omnes fratris fili superbiae infestus Regillum antiquam in patriam se contulerat, is magno iam natu cum ad pericula eius deprecanda redisset cuius vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos orabatque, ne Claudiae genti eam inustam maculam vellent ut carcere et vinculis viderentur digni: virum honoratissimae imaginis futurum ad posteros legum latorem conditoremque Romani iuris — iacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent quam propter unius odium multorum preces aspernarentur. se quoque id generi ac nomini dare nec cum eo in gratiam redisse cuius adversae fortunae velit succursum. virtute libertatem recuperatam esse, clementia concordiam ordinum stabiliri posse. erant

2. *ad nomina danda praesto fuere:* PM. — Harl. I.: ad nominanda praesto fuere. — PM Harl. I. Leid. I.: ueteranis admixtis. — M m. 1.: fimior exercitus. m. 3.: fimior exercitus. P: firmior*e* *e*xercitus.

4. *priusquam urbe egrederentur:* P] priusquam urbem egrederentur (M).

7. *scribant:* PM. — Voss. II.: scribunt.

9. *fr̄is fili superbiae infestus:* M m. 1. P. — M m. 3.: filii. — Leid. I. al.: superbiam.

12. *gentilibus clientibusque:* PM. — Harl. I.: gentilibus clientibus. — PM: eam inustam maculam uellent.

14. *uirum.* — PM et cett. codd.: *uerum.* — P? honoratissime. — M: i | magnis.

18. *tot Claudiis:* M. — P: tot claudius. — P m. 1.: propter unus odium. m. 2.: unius.

20. *generi.* — P: generi agnomini. M: generis | ac nomini.

23. *clementia:* M m. 2. — M m. 1. P: clementiam. — P: stabil*l*iri.

quos moveret sua magis pietate quam eius pro quo agebat causa. sed Verginius sui potius ut misererentur orabat filiaeque, nec gentis Claudiae regnum in plebem sortitae sed necessariorum Verginiae — trium tribunorum — preces audirent, qui ad auxilium plebis creati ipsi plebis fidem atque auxilium inplorarent. iustiores hae lacrumae videbantur. itaque spe incisa priusquam prodicta dies adesset, Appius mortem sibi conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiae quod in urbe fuerat cum iniustae vindiciae a collega dicerentur. plus tamen facta iniuria Oppio quam non prohibita invidiae fecit. testis productus qui septem et viginti enumeratis stipendiis octiens extra ordinem donatus donaque ea gerens in conspectu populi — scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se saeviret. Oppius quoque ductus in vincula est et ante iudicii diem finem ibi vitae fecit. bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegae eorum exilii causa solum verterunt, bona publicata sunt. et M. Claudius adsertor Verginiae die dicta damnatus ipso remittente Verginio ultimam poenam dimissus Tibur exulatum abiit: manesque Verginiae — mortuae quam vivae felicio-

1. *pro quo agebat:* P m. 1. M. — P m. 2: pro quo aiebat.
2. *sed Verginius:* PM] sed Virg.
4. *trium tribunorum:* PM cod. Rhen. Harl. I. al.] et trium tribunorum. — P: uerginie trium tribunorum. M: uerginia trium tribunorum.
6. *hae lacrumae:* M] hae lacrimae (P). — PM: prodicta dies.
7. *Appius mortem* (P: mortē) *sibi consciuit:* PM Harl. I. Leid. I. al.] Appius sibi mortem conscivit.
9. *Sp. Oppius proximus inuidiae:* PM. — M: uinditiae. — PM: inuidiae fecit.
12. *octiens:* PM] octies. — M: sciscа ueste. — PM: priuatus iterum in se saeuiret.
17. *finem ibi uitae fecit:* M m. 2. P. — M m. 1.: ubi.
20. *adsertor Verginiae:* PM] adsertor Virg. — PM: ipso remittente Verginio.
21. *exulatum abiit:* M m. 2. P. — M m. 1.: habiit.
22. *manesque Verginiae:* PM] manesque Virginiae. — M: mortuae quam niuae felicio-

ris — per tot domos ad petendas poenas vagati nullo relicto sonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat patres, vultusque iam inde tribunorum erant qui decemvirorum fuerant, cum M. Duillius tribunus plebis inhibito salubriter modo nimiae potestatis „et libertatis“ inquit „nostrae et poenarum ex inimicis satis est: itaque hoc anno nec diem dici cuiquam nec in vincla duci quemquam sum passurus: nam neque vetera peccata repeti iamiam obliterata placet cum nova expiata sint decemvirorum suppliciis, et nihil admissum iri quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura“. ea primum moderatio tribuni metum patribus dempsit eademque auxit consulum invidiam, quod adeo toti plebis fuissent ut patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui quam patricio cura fuisset, et ante inimicos satietas poenarum suarum ce-

res. P: mortuęque uinę feliciores.

3. *uultusque iam inde tribunorum erant:* PM cod. Rhen. Harl. I. al.] vultusque iam iidem tribunorum erant. — M: „erant. x. | uirorum fuerant“. m. 3. post *erant* adscripsit †.

4. *M. Duillius:* M] M. Duilius (P). — PM: tr. pl.

5. *modo nimiae potestatis:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron. malebat scribere *potestati.*

6. *poenarum ex inimicis satis est:* P. — M: poenarum | et inimicis.

7. *nec in uincla duci:* PM Leid. I.] nec in vincula duci.

8. *nam neque uetera peccata:* P. — M: nam neq. ur̃a paccata. Harl. I.: nam neque uestra peccata.

9. *iamiam obliterata:* P m. 1.] iam oblitterata. — P m. 2. M: iam obliterata.

9. *placet cum noua expiata sint* (cod. Gaertn.). — M cod. Rhen.: plac*et et* cũ noua cet. — P Harl. I. Leid. I. al.: placet cum *et* noua cet. — M: supliciis.

10. *et nihil admissum iri:* PM. — Harl. I.: *ire.*

11. *perpetua:* P. — In M scriptum primo quidem erat *perpetuu*, sed eadem dein manus restituit *perpetua.*

13. *metum patribus dempsit:* P m. 2. M. — P m. 1.: demisit.

14. *quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum* cet.: PM. — In Harl. I. excidit *ut.* — P m. 1.: et ante inimici*s.* m. 2.: inimicos.

pisset quam obviam ituros licentiae eorum consules appareret. multique erant qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuissent: neque erat dubium quin turbato rei publicae statu tempori succubuissent.

LX. Consules rebus urbanis conpositis fundatoque plebis statu in provincias diversi abire. Valerius adversus coniunctos iam in Algido exercitus Aequorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. quod si extemplo rem fortunae commisisset, haud scio an — qui tum animi decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant — magno detrimento certamen staturum fuerit. castris mille passuum ab hoste positis copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa conplebant provocantibus-

2. *qui mollius consultum dicerent:* M. — P: qui mullius cons. cet. — P: legum ab *his* latarum.

3. *neque erat dubium:* PM et rell. codd. „Auch meinten Viele, der Senat habe sich zu nachgiebig gezeigt, die von jenen gegebenen Gesetze zu bestätigen: und es schien keinem Zweifel unterworfen, dass derselbe in der allgemeinen Verwirrung nur der Nothwendigkeit nachgegeben". Nonnulli putaverunt, hac posteriore sententia Livium suum ipsius iudicium proponere voluisse, cum doceret patres uni necessitati succubuisse. verum recte Dukerus vidit, tum non ita scribi potuisse, sed „neque *tamen* erat dubium". haec vero verba ex eorundem patrum, de quibus modo relatum est, iudicio scripta sunt, quo multo gravior fieret sententia necesse erat, cum in ea inesset etiam id, si quando tali necessitate non premerentur, non defore qui iugum patribus inpositum conarentur deiicere.

4. *quin turbato rei p̄.:* P. *qui in* turbato reip̄.: M. — P: tempor*e*. m. 2.: tempori succubuissent.

6. *diuersi abire:* M. m. 1. Harl. I.] diversi abiere (M fortasse eadem m. 1. P). — P m. 1.: aduersos. — Cod. Rhen.: M. Valerius.

9. *decemuirorum infelicibus auspiciis:* M Harl. I.] ab decemvirorum infel. cet. (P). — M: qui tum animi. x. | uirorum.

11. *mille passuum ab hoste:* PM: nisi quod M: ab oste. — PM: copias continebant.

13. *prouocantibusque ad praelium:* PM. — Leid. I. al.: prouocantique. — PM: *romanus nemo.* lib. Sigonii: Romanorum nemo. cf. 5, 21.:

que ad praelium responsum Romanus nemo reddebat. tandem fatigati stando ac nequiquam expectando certamen Aequi Volseique postquam concessum prope modum de victoria credebant, pars in Hernicos pars in Latinos praedatum abeunt: relinquitur magis castris praesidium quam satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit, reddidit inlatum antea terrorem instructaque acie ultro hostem lacessit. ubi illi conscientia quid abesset virium detractavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus et pro victis habebant paventes intra vallum. cum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. et Romani quidem pleni spei corpora curabant. haudquaquam pari hostes animo nuntios passim trepidi ad revocandos praedatores dimittunt. recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. ubi inluxit, egreditur castris Romanus vallum invasurus ni copia pugnae fieret. et postquam multa iam dies erat neque movebatur quicquam ab hoste, iubet signa inferri consul, motaque acie indignatio Aequos et Vulscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus et arma tegerent. igitur et ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accipere. iamque pars egressa portis erat deincepsque alii

„cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanus mouisset". al.

1. *tandem fatigati stando:* P. — M: tandem fatigatis tandem ac neq. cet.

2. *ac nequiquam expectando:* PM.

5. *abeunt:* M m. 2. P. — M m. 1.: *h*abeunt. — P m. 1: abeunt *l* relinquitur. m. 2. *l* expunctum est.

6. *quod ubi consul sensit:* PM. — Cod. Rhen.: quod ubi sensit consul.

— *reddidit:* P] reddit (M Harl. I.). — PM: lacessit.

11. *nocti cessere:* PM Harl. I.

12. *haudquaquam:* P m. 2. M. — P m. 1.: haudqua*m*quam (ut semper fere in Put. scriptum est:).

13. *ad reuocandos praedatores:* P m. 2. M. — P m. 1.: ad renocandos predicatores. — P m. 1.: ubi inluxit egraditur. m. 2.: egreditur.

18. *Vulscos:* PM] Volscos. — M: si uictores exercitum. — PM: *tegerent.* Harl. I.: contegerent.

21. *accipere:* P m. 1.] accepere (P m. 2. M). — M: iamque pars ....p | egressa fortis erat.

servabant ordinem in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus, priusquam totis viribus fulta contra staret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos nec qui erant satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc circumspectantiumque se ac suos addito turbatis mentibus clamore atque inpetu invadit. rettulere primo pedem hostes: deinde cum animos collegissent et undique duces victisne cessuri essent increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos meminisse iubebat illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores praemium essent. non Appio duce rem geri sed consule Valerio ab liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. ostenderent prioribus proeliis per duces non per milites stetisse ne vincerent. turpe esse contra cives plus animi habuisse quam contra hostes et domi quam foris servitutem magis timuisse. unam Verginiam fuisse cuius pudicitiae in pace periculum esset, unum Appium civem periculosae libidinis. at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot milibus hostium periculum fore. nolle ominari quae nec Iuppiter nec Mars pater passuri sint his auspiciis

— Littera p et quae media fuerant erasa sunt. *r* quoque in *pars* m. 3. est et in ras. — P: alii*s* *s*eruabant. M: alii seruiebant ordinē.

2. *totis uiribus fulta contra staret:* M] totis viribus fulta constaret. — P: *fuilta*, tum *fullta*, dein *fulta constaret.* — M: ad*h*ortusq. — P: *nec oms* | *dūceductus:* dein *nec dum oms* | *eductos.*

7. *rettulere:* M. *retulere:* P.

12. *sibimet ipsis uicturos:* PM.

13. *sed consule Valerio:* M m. 2. P. — M m. 1.: sed consulem ualerio. Cod. Rhen.: sed consule M. Valerio.

14. *ab liberatoribus p. r.:* PM] a liberatoribus populi Romani.

15. *prioribus proeliis:* PM. — Harl. II. Haverc.: prioribus bellis. Cf. 3, 61.: carperent summam unius belli.

18. *Verginiam:* M] Virginiam (P).

20. *at si fortuna:* P m. 2. M. — P m. 1.: atri fortuna. — PM: ab tot milibus.

22. *his auspiciis conditae urbi:* M] iis auspiciis cet. — P: iis auspiciis condite ubbi (m. 2.: urbi). — Harl. I. Leid. I.: conditae urb*is*.

conditae urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo inperium inlibatum referrent, ostenderentque eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse quae ante creatos fuerit, nec aequatis legibus inminutam virtutem populi Romani esse. haec ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites. „agite iuvenes“, inquit, „praestate virtute peditem ut honore atque ordine praestatis. primo concursu pedes movit hostem, pulsum vos inmissis equis exigite e campo. non sustinebunt impetum, et nunc cunctantur magis quam resistunt“. concitant equos permittuntque in hostem pedestri iam turbatum pugna et perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem: pars libero spatio circumvecti iam fugam undique capessentes plerosque a castris avertunt praeterequitantesque absterrent. peditum acies et consul ipse visque omnis belli fertur in castra captisque cum ingenti caede, maiore praeda potitur. Huius pugnae fama perlata non in urbem modo sed in Sabinos ad alterum exercitum in urbe laetitia modo celebrata est, in castris animos militum ad aemulandum decus accendit. iam Horatius eos excursionibus sufficiendo proeliisque levi-

1. *admonebat:* P. admouebat: M. — PM: eo inperium inlibatum referrent.

4. *quae ante creatos fuerit:* PM. — Harl. I.: quae ante *eos* creatos fuerit. — PM: inminutam uirtutem pr̄. esse.

7. *aduolat:* PM. — Harl. I. Leid. I.: auolat. Cf. 2, 20.: tum ad equites dictator aduolat cet.

8. *ut honore atque ordine praestatis*: M. — P: ut honore atq. prestatis.

9. *pedes mouit hostem:* P. — M: pedes mou*e*bit hostem.

— *pulsum uos inmisis equis exigite e campo:* P. — M: pulsum uos inmisisse quis (m. 2.: inmisis equis) exigite *de* campo.

15. *a castris auertunt:* M. — P: a castris euertunt.

— *praeterequitantesque absterrent:* P cod. Rhen. — M: praeequitantesque absterrent.

16. *captisque cum ingenti caede maiore praeda potitur:* P m. 2. M. — P m. 1.: captisque cum ingenti cede maior*a* pred*e* potitur.

21. *excursionibus sufficiendo proeliisque leuibus* (M Harl. I.: lenibus. P: preliisque le-

bus experiundo adsuefecerat sibi potius fidere quam meminisse ignominiae decemvirorum ductu acceptae, parvaque certamina in summam totius profecerant spei. nec cessabant Sabini feroces ab re priore anno bene gesta lacessere atque instare rogitantes, quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentesque tererent tempus et in multa proelia parvaque carperent summam unius belli? quin illi congrederentur acie inclinandamque semel fortunae rem darent?

LXII. Ad id quod sua sponte satis conlectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. iam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? ubi haec fremere militem in castris consul sensit, contione advocata „quem ad modum" inquit „in Algido res gesta sit, arbitror vos milites audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit: consulto collegae virtute militum victoria parta est. quod ad

nius) *experiundo adsuefecerat:* PM. („Schon hatte sie Horatius dadurch, dass sie es auf Streifzügen mit dem Feinde aufzunehmen wagten und dass er sie in kleinen Gefechten sich ihrer Kraft bewusst werden liess, dahin gebracht wieder Vertrauen zu sich selbst zu fassen und nicht mehr des unter den Decemvirn erlittenen Schimpfes eingedenk zu sein".)

3. *in summam totius profecerant spei:* PM. — Leid. I.: in summa.

— *nec cessabant:* PM. — Harl. I.: ne cessabant.

4. *lacessere atque instare rogitantes:* PM. — Harl. I.: lacessere atque rogitantes instare. — PM: *quid latrocinii modo.* — Leid. I.: quid latrocinio modo procursantesque tererent tempus. — P m. 1.: terrerent.

7. *quin illi congrederentur acie:* M m. 2. — M m. 1.: qui in illi. (cf. 3, 59. M: qui in = quin). — P: quin illi concredentur acie.

14. *contione aduocata:* PM.

16. *consulto collegae:* Harl. I. Leid. I. — P: „consul consilto college": sed eadem m. 1. supra scriptum est *consilio:* et m. 2. expunctum *consul.* M: consilio consulto collegę. cf. 2, 7.: *fieri.*

17. *uictoria parta est:* PM. Primo tamen in M erat *porta est.*

me attinet, id consilii animique habiturus sum quod vos milites geritis. et trahi bellum salubriter et mature perfici potest. si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem qua institui disciplina effieiam. si iam satis animi est decernique placet, agite dum clamorem qualem in acie sublaturi estis, tollite hic indicem voluntatis virtutisque vestrae". postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, quod bene vertat gesturum se illis morem posteroque die in aciem deducturum adfirmat. reliquum die apparandis armis consumptum est. postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi iam pridem avidi certaminis procedunt. proelium fuit quale inter fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuaeque alterum gloriae, alterum nuper nova victoria elatum. consilio etiam Sabini

1. *quod uos milites geritis:* cod. Rhen.] quod vos mihi effeceritis (P). — M: quos uos milites geritis. Harl. I.: quod uos te geritis. Leid. I.: quod uos mihi tete geritis. — Cf. 10, 25.: profectus apto exercitu et eo plus fiduciae ac spei gerente. 6, 18.: cur enim aduersus externos tantum animorum geritis. 7, 31.: si ille praepotens opibus populus . . adeo infractos gereret animos. 32, 11.: cum magis vellet credere quam auderet (consul) mixtumque gaudio et metu animum gereret. Sall. Iug. 107.: suos hortatur uti fortem animum gererent. al.

4. *si iam satis animi est:* PM. — Harl. I.: si iam satis est animi.

5. *agite dum clamorem qualem in acie sublaturi estis tollite hic:* PM cod. Rhen. Harl. I, al. — Leid. I.: agite eum clamorem qualem in aciem cet.

7. *ingenti alacritate:* P. m. 2. M. — P m. 1.: ingentia | claritate.

9. *deducturum:* PM et rell. codd. — Castra igitur in loco paulo editiore posita erant. I. Fr. Gron. malebat scribi *educturum*.

— *die:* P. *diei:* M. cf. T. Livi prooemium: tuaeque republicae. al. — PM: reliqum.

10. *consumptum est:* M. consumptum: P.

12. *inter fidentes sibimet ambo exercitus:* PM Harl. I. Leid. I.

13. *ueteris perpetuaeque alterum gloriae:* PM: („das Eine von altem und lange bewährtem Ruhme"). Sigonius ex libro suo manuscr. malebat *gloriae auidum* scribere. Non magis recte Drak. supplebat *causa*.

14. *Sabini uires adiuuere:* P

vires adiuvere. nam cum aequassent aciem, duo extra ordinem milia quae in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine inpressionem facerent tenuere. quae ubi inlatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornum, equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt cedentibusque iam suis provolant in primum, simulque et hosti se opponunt et aequato primum periculo pudore deinde animos peditum accendunt. verecundiae erat equitem suo alienoque Marte pugnare, peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in proelium ab sua parte omissum et locum ex quo cesserant repetunt: momentoque non restituta modo pugna sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram suis victoriae nuntius: simul et in hostes iam pavidos quippe fuso suae partis validiore cornu impetum facit. non aliorum eo proelio virtus

m. 2. M. — P m. 1.: sabini ui*de*res adiuuere.

2. *milia:* P m. 2. M. — P m. 1.: mili*ti*aque.

4. *circumuentum cornum:* P] circumventum cornu (M). — Harl. I. Leid. I.: circumuentum cornū. — P: aequites.

5. *sexcenti fere.* — PM Leid. I.: legionum *ac* fere ex equis desiliunt. Harl. I.: *āc* fere. — *ac* pro *dc* scriptum esse nemo non videt: et sic haud raro in antiquissimis libris litteras *a* et *d* in vicem permutatas repperi: ex. gr. 41, 11. in Laurishamensi „u. capitum | dc. xxxii. sub corona uenierunt" ita scriptum est ut *dc* etiam pro *ac* haberi possit.

6. *cedentibusque iam suis provolant in primum:* PM. — Harl. I.: suis iam. — P m. 1.: in primul. m. 2.: in primū.

6. *simulque et hosti se opponunt:* PM. — Leid. I. al.: simul quoque et hosti cet. — P m. 1.: podore deinde. — P: animos peditum accedunt.

9. *alienoque marte:* P. — M: *marce:* sed *c* m. 3. et in ras. est.

11. *omissum:* P m. 2. M. — P m. 1.: omisum.

13. *cornu:* P m. 2. M. — P m. 1.: corno. — Num *cornō?*

14. *eques:* M. — P: aeques. — P: tectus sedequos. M m. 1.: tectus sed ad aequos. m. 2.: tectus se ad. — P: in parte alteram suis uictoriae nuntiis. — M Leid. I. al.: quippe fusos suae partis cet.

magis enituit. consul providere omnia, laudare fortis, increpare sicubi segnior pugna esset. castigati fortium statim virorum opera edebant, tantumque hos pudor quantum alios laudes excitabant. redintegrato clamore undique omnes conisi hostem avertunt nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad praedam relinquunt. ibi non sociorum — sicut in Algido — res sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam proeliis parta maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit: populus iniussu et altero die frequens iit supplicatumque est: et haec vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere senatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc aedes Apollinis est — iam tum

1. *laudare fortis:* P] laudare fortes (M).
2. *castigati:* P. — M: castigat | fortiū.
3. *opera edebant:* PM Harl. I. Leid. I. al.] operam edebant (Voss. II.).
4. *conisi:* P Leid. I.] connisi. — Cod. Rhen.: *consii.* M: c̄sii | hostē. cf. T. Livi l. XXX. p. LXVII. VIII. — P m. 1.: deinde *in* romana*m* uis. — PM: *sustineri potuit.* — P: ad praedam relinqunt.
10. *supplicationes:* P m. 2. M. — P m. 1.: supplicationis.
11. *populus iniussu et altero die frequens iit supplicatumque est* („unaufgefordert fand sich auch am anderen Tage das Volk bei den Tempeln ein und wiederholte die Feier des vorigen Tages“:): PM et rell. codd.] populus — iit supplicatum. — P: et hec uaga.
14. *accessere:* P m. 2. M. — P m. 1.: accensere.
16. *terroris causa haberi:* PM. — PM: ne criminationi locus esset.
18. *ubi nunc aedes Apollinis est:* P. — M: ubi nunc aedes appollinis est.
— *iam tum Apollinare appellabant:* Pal. I. Haverc.] iam tum Apollinarem appellabant. — *Circum* nec in M nec in ullo antiquiore libro scriptum est. M: iam tum appollinarē appellabant. P m. 1.: iam tum apollinarum (m. 2.: apollina-

Apollinare appellabant — avocavere senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante de patribus non de hostibus consules triumphare velle, gratiamque pro privato merito in tribunum non pro virtute honorem peti: numquam ante de triumpho per populum actum, semper aestimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem maiestatem summi ordinis inminuisse: ne ita omnia tribuni potestatis suae inplerent ut nullum publicum consilium sinerent esse: ita demum liberam civitatem fore ita aequatas leges, si sua quisque iura ordo suam maiestatem teneat. in eandem sententiam multa et ceteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. tum primum sine auctoritate senatus populi iussu triumphatum est.

LXIV. Haec victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit conspiratione inter tribunos facta ut idem tribuni reficerentur, et quo sua minus cupi-

rem) appellabant. Havero. m. 1.: iam tum. m. 2.: circum. — *Apollinarem* ab eis scriptum est qui *circum* aut supplebant aut scripserunt. cf. 10, 8.: „antistites eosdem *Apollinaris sacri* caerimoniarumque aliarum plebeios videmus". — I. Fr. Gron. malebat scribere *Apollinar.*

1. *auocauere senatum:* PM Harl. I. Leid. I. — Ceteri: *aduocauere:* prob. I. Fr. Gron. — *ingenti consensu:* PM. — Harl. I.: ingènti assensu. — — M: L icilius. tr̄. p̄l.

6. *in tribunum:* M m. 3. — M m. 1. P Leid. I. al.: in tributum.

9. *summi ordinis:* P m. 2. M. — P m. 1.: summi hordinis. — PM: potestatis suae inplerent. — P m. 1.: ita aequitas leges. m. 2.: aequatas.

13. *in eandem sententiam multa et ceteris senioribus patrum cum essent dicta:* M cod. Rhen. Leid. I.] in eandem sententiam multa et a ceteris cet. (P m. 2.). Cf. 3, 40.: nemini adferri. — P m. 1.: in eadem sententiam.

17. *in haud salubrem:* M m. 3. P. — M m. 1.: in hausalubrem. — P m. 1.: luxoriam. — PM: *uertit.* Harl. I.: uerti.

19. *idem tribuni:* PM] iidem tribuni. — P m. 1.: cupitas. m. 2.: cupiditas.

ditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. consensum patrum causabantur quo per contumeliam consulum iura plebis labefacta essent. quid futurum nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore qui libertati plebis suas opes postferrent. forte quadam utili ad tempus ut comitiis praeesset potissimum M. Duillio sorte evenit, viro prudenti et ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti: qui cum ex veteribus tribunis negaret se ullius rationem habiturum, pugnarentque collegae ut liberas tribus in suffragium mitteret aut concederet sortem comitiorum collegis habituris e lege potius comitia quam ex voluntate patrum, iniecta contentione Duillius consules ad subsellia acceitos cum interrogasset quid de comitiis consularibus in animo haberent respondissentque se novos consules creaturos, auctores popularis sententiae haud popularis nactus in contionem cum iis processit. ubi cum consules producti ad populum interrogatique, si eos populus Romanus memor libertatis per illos receptae domi memor militiae rerumque gestarum consules

2. *causabantur:* M m. 2. P. — M m. 1.: causebantur.

3. *iura plebis labefacta essent:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — Alii: labefactata. — M m. 1.: quod futurum. M m. 2. P: quid.

4. *per factiones suas:* M m. 3. P. — M m. 1.: per faction*is* suas.

7. *forte quadam utili ad tempus:* PM.

8. *M. Duillio:* M] M. Duilio (P). — PM: sorte euenit. — P m. 1. M m. 1.: ex contin*uatiqnem*.

10. *se ullius rationem habiturum:* PM Leid. I. cet.] ullius se rat. cet. — PM: pugnarent*que*. — M: habituri*s* *s*e lege.

14. *Duillius:* PM] Duilius.

16. *auctores popularis:* PM] auctores populares. — PM: auctores popular*is* sententie haud popular*es*. — PM: in contionem.

20. *memor militiae rerumque gestarum:* PM et rell. codd. Iac. Gron. scribi voluit „memor militiae rerum gestarum“: sed eius generis ἓν διὰ δυοῖν apud Livium saepissime legitur. cf. ex. gr. 2, 42.: „largitiones temeritatisque invitamenta horrebant“.

iterum faceret, quidnam facturi essent — nihil sententiae suae mutassent, conlaudatis consulibus quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit, et quinque tribunis plebi creatis cum prae studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit nec deinde comitiorum causa habuit. satisfactum legi aiebat. quae numero nusquam praefinito tribunis, modo ut relinquerentur sanciret et ab his qui creati essent cooptari collegas iuberet. recitabatque rogationis carmen, in quo „si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebis feceritis, tum uti quos

1. *nihil sententiae suae mutassent:* PM et rell. codd. — P: mutasset.

4. *tribunis plebi creatis:* PM Harl. I. Leid. I. al.] tribunis plebis creatis.

5. *tribus non explerent:* PM. Cf. 37, 47.: „Fulvius consul unus creatur, cum ceteri centurias non explessent". — PM cod. Rhen.: nec deinde comitiorum causa habuit. Harl I.: comitiorum caus*am*.

7. *satisfactum legi agebat:* PM al. — PM: „quae numero nusquam praefinito tribunis, modo ut" cet. Dukerus malebat: „praefinito, tribuni modo ut relinquerentur" cet.

8. *et ab his qui creati essent, cooptari:* PM] et ab iis qui cet. — Harl. I. Leid. I.: co*a*ptari.

10. *si tribunos plebei decem rogabo:* P m. 2. M. — P m. 1.: tribun*us*.

— *si qui uos minus hodie decem tribunos plebis:* PM.

11. *feceritis:* Fragm. Haverc. m. 2. — P Harl. I.: *fecerint iis*. M: *fecerint ii*. Sed *fecerint* scriptum videtur pro *fecerit*, et *iis* pro *is*, ex quo deinde in M aliisque *ii* factum est. idem *fecerit* m. 1. etiam in Fragm. Haverc. scriptum erat.

— *tum uti quos sibi collegas cooptassent:* PM Harl. I. Leid. I. al.] ii tum uti quos sibi collegas cooptassint. — Rhenanus primus recipi voluit *cooptassint*, quod pro *cooptaverint* scriptum habebat, recentioresque eum omnes secuti sunt. sed *cooptassent* rectissime se habet nec pro *cooptauerint* accipiendum est. in hoc enim loco conditionale dicendi genus inest, ut „quos sibi collegas cooptassent" idem fere sit quod „*si* quos sibi cooptare *vellent*": cum *cooptassint* id ipsum, quod ex lege necesse non erat fieri, prope indubitatum ponat.

sibi collegas cooptassent, uti illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis". Duillius cum ad ultimum perseverasset negando quindecim tribunos plebei rem publicam habere posse, victa collegarum cupiditate pariter patribus plebeique acceptus magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem foverunt, duos etiam et patricios consularesque Sp. Tarpeium et A. Aterium cooptavere. consules creati Spurius Herminius T. Verginius Caelimontanus nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati otium domi ac foris habere. L. Trebunius tribunus plebis infestus patribus, quod se ab his in cooptandis tribunis fraude captum proditumque a collegis aiebat, rogationem tulit ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque rogaret

1. *uti illi:* ex coni. m.] ut illi (PM). Cum non *ut* sed *uti* praecederet idemque hoc loco iterandum esset, nequaquam vox mutari posse videbatur, eoque minus cum littera *i* quae desideratur sequeretur. — PM: legitimi eadem lege tribuni plebei sint ut illi quos odie (P m. 2.: hodie) tribunos plebei feceritis.
3. *Duillius:* PM] Duilius.
— *quindecim* (M: xv) *tribunos plebei:* PM. — PM: remp.
5. *patribus plebeique:* PM Harl. I. Leid. I. al.] patribus plebique. — M m. 1.: *h*abiit.
7. *collegis:* P. — M: collegiis.
8. *et patricios consularesque.* (h. e. non patricios modo sed etiam consulares): M] patricios consularesque (P).
9. *A. Aterium:* Sigonius. — PM Leid. I.: *A. Aeternium.* Harl. I.: *A. Aeternum.* cod. Gaertn.: *A. Aterinum.* sed idem liber 3, 31.: *A. Aterio.* Apud Plinium scriptum est 6, 28. in optimo cod. Chifflet.: *A. Aternio.* atque idem *Aternius* apud Cassiodorum reperitur. Apud Ciceronem ep. ad fam. 9, 18. in praest. cod. Med. „*Atheriano iure*". Aul. Gell. 11, 1.: *lege Aternia.*
10. *Spurius Herminius T. Verginius:* PM et rell. codd.] Lar Herminius T. Virginius (Sigonius Dionysium 11, 51. secutus).
12. *habere:* M] habuere (P).
— *L. Trebunius:* M] L. Trebonius (P). — PM: tr. pl.
13. *ab his:* PM] ab iis. — P m. 1.: in cooptandis.
14. *proditumque:* PM Harl. I. al.] proditum (I. Fr. Gron.). — P m. 1.: agebat.
15. *is usque rogaret:* P] is usque eo rogaret (M). — PM:

dum decem tribunos plebei faceret: insectandisque patribus — unde Aspero etiam inditum est cognomen — tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus et C. Iulius consules facti contentiones tribunorum adversus nobilium iuventutem ortas sine insectatione potestatis eius conservata maiestate patrum sedavere. plebem decreto ad bellum Vulscorum et Aequorum dilectu sustinendo rem ab seditionibus continuere, urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. cura pacis concordiae quoque intestinae causa fuit. sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat: quiescenti plebi ab iunioribus patrum iniuriae fieri coeptae. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat, deinde ne ipsi quidem inviolati erant utique postremis mensibus, cum et per coitiones potentiorum iniuria fieret et vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset. iamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. seniores contra patrum ut nimis feroces suos credere iuvenes esse, ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle simulando ita se

dum decem tribunos plebei faceret.
3. *Macerinus:* Sig. ex tab. Capit. — P: m. acrinus. M: inde cñ. geganius | m̄. acrinus.
4. *contentiones:* cod. Neapol. et ex coni. Sig.] coitiones (ex eiusdem Sigoni coni.). — PM: *contiones.* Cf. 39, 39. „hac sedata contentione" cet.
5. *sine insectatione:* M m. 2. — M m. 1.: sine incessatione. P m. 1.: sine exspectatione. m. 2.: sine inspectatione.
6. *Vulscorum:* PM] Volscorum. — M m. 1. P: dilectum.
10. *causa fuit:* M. — P: causae fuit. sed aliter semper ordo cet.
14. *deinde ne ipsi quidem:* P. — M: deinde ipsi quidem. — P m. 1.: iniuria fierent.
18. *si similes Icilio:* M m. 2. — M m. 1. P: si similes sicilio. — M: nominatam tum se.
20. *credere:* PM. — Leid. I.: crederent. — M: iuuenes ēent | ita malle. P: iuuenes ita malle.
21. *moderatio:* M. moderatia: P.
22. *ita se quisque extollit:* P m. 2. M. — P m. 1.: ita sequisse extollit. — Leid. I. al.: extollat.

quisque extollit ut deprimat alium, in difficili est, cavendoque ne metuant homines metuendos ultro se efficiunt, et iniuriam ab nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius consules inde facti nec seditionem domi nec foris bellum acceperunt. sed imminebat utrumque. iam non ultra discordia civium reprimi poterat et tribunis et plebe incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus contiones turbaret. ad quarum primum strepitum velut signo accepto arma cepere Aequi ac Volsci, simul quod persuaserant iis duces cupidi praedarum, biennio ante dilectum indictum haberi non potuisse abnuente iam plebe inperium: eo adversus se non esse missos exercitus: dissolvi licentia militandi morem nec pro communi iam patria Romam esse: quidquid irarum simultatiumque cum externis fuerit, in ipsos verti: occaecatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse. coniunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati sunt, deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus ad moenia ipsa Romae populabundi regione portae Exquilinae accessere vastationem agrorum per contumeliam urbi ostentantes. unde postquam inulti praedam

1. *in difficili est:* PM. — Harl. I. al.: in difficile est. — P m. 1.: ne metuat.

3. *ab nobis:* M Harl. I.] a nobis (P). — PM: tāquā.

5. *T. Quinctius:* P Leid. I.] T. Quintius (M).

9. *cum dies alicui nobilium dicta:* PM.

11. *arma cepere:* M. — P: caepere.

13. *dilectum indictum haberi non potuisse:* PM] delectum cet. — Leid. I. al.: habere. PM: abnuente. — P m. 1.: misos exercitos.

16. *quidquid:* PM] quicquid. — P: occassionem. — P: agrum *pro*populati sunt.

21. *moenia:* P. — M: męnia.

22. *portae Exquilinae:* PM] portae Esquilinae. — M: exquilinę. P: porte exquiline acexcessere. — Cf. 1, 48.: in collem Exquiliarium.

prae se agentes retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad contionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: „etsi mihi nullius noxae conscius Quirites sum, tamen cum pudore summo in contionem vestram processi: hoc vos scire hoc posteris memoriae traditum iri, Aequos et Vulscos vix Hernicis modo pares T. Quintio quartum consule ad moenia urbis Romae inpune armatos venisse. hanc ego ignominiam — quamquam iam diu ita vivitur, is status rerum est ut nihil boni divinet animus — si huic potissimum inminere anno scissem, vel exilio vel morte si alia fuga honoris non esset vitassem. ergo si viri arma illa habuissent quae in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum satis superque vitae erat: mori consulem tertium oportuit. quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules an vos Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis, et si id parum est, insuper poenas expetite: si in vobis — nemo deorum nec hominum sit qui vestra puniat peccata Quirites, vosmet tantum eorum paeniteat. non illi vestram ignaviam contempsere nec suae virtuti confisi sunt: quippe totiens fusi fugatique ca-

1. *agmine iere:* P m. 2. M. — P m. 1.: agmine gere. — *Quinctius:* M] Quintius.

6. *Vulscos:* P] Volscos (M).

10. *diuinet animus:* M m. 3. P. — M m. 1.: diuine animus. — P: animus huic potissimum. — M m. 1. P: imminere annoscissem. M m. 2.: imminere agnoscissem.

12. *ergo si uiri arma illa habuissent:* P. — M: ergo si uiri armilla habuissent.

14. *mori consulem tertium oportuit:* PM Harl. I. Leid. I. — Harl. II. al.: mori me consulem tertium oportuit. Cf. T. Livi prooem.: *et ipsum consuluisse.* al.

16. *nos consules.* — M m. 1.: nos c̄sules annos quirites. m. 2. additum est *os* supra *nos qui.* — P: nos consules annuos quirites.

18. *si in uobis.* — PM Harl. I.: *sin uobis.* — Num *sin in uobis?* — P: peniteat.

20. *ignauiam:* P. — M: igno | uiam. — P m. 1.: confusi sunt.

21. *totiens:* PM] toties. — M m. 1. P: multati. M m. 3.: mulctati.

stris exuti agro multati sub iugum missi et se et vos novere: discordia ordinum est venenum urbis huius, patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii nec vobis libertatis est modus, dum taedet vos patriciorum hos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. pro deum fidem quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis: concordiae causa concessimus. decemviros desiderastis: creari passi sumus. decemvirorum vos pertaesum est: coegimus abire magistratu. manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis creare iterum voluistis: creastis. consules facere vestrarum partium, etsi patribus videbamus iniquum — patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunicium provocationem ad populum scita plebis iniuncta patribus — sub titulo aequandarum legum nostra iura oppressa tulimus et ferimus. qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere ecquando communem hanc esse patriam licebit? victi nos aequiore animo quiescimus quam vos victores. satisne est nobis vos metuendos esse? adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste

4. *est modus:* P m. 2. M. — P m. 1.: est mudus dum tedæ. — *hos plebeiorum:* P. hos plebiorum: M. — PM: sustulere illi animos.

6. *quid uobis uultis. tr̄. p̄l. concupistis:* P m. 2. M. — P m. 1.: quid uobis. tr̄. p̄l. concupistis.

7. *desiderastis:* M m. 2. P. — M m. 1.: desideratis. — P: uos p̄tesum est.

8. *abire magistratu:* P. — M: abire magistratum.

10. *exulare.* — PM rell.: exulari.

11. *creare iterum uoluistis:* PM. — Harl. I.: *creari:* sed sequitur *consules facere.*

11. *creastis:* M. — P: *creatis.* Num *creati s̄?*

12. *iniquum:* P m. 2. M. — P Harl I. Leid. I.: *iniquos.* Fortasse fuerat *iniquū.* — Harl. I.: plebi iniquum donum fieri uidimus.

17. *ecquando.* — PM: et (P: æ) quando unam urbem habere et (P: æ) quando cet. — P: qui finis erat.

19. *satisne est nobis uos metuendos esse:* PM. — Leid. I. al.: satisne est uobis uos met. cet.

21. *aesquilias quidem ab hoste prope captas et candentem in agerem:* P. *aesquilias*

prope captas — et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis“.

LXVIII. „Agite dum, ubi hic curiam circumsederitis et forum infestum feceritis et carcerem impleveritis principibus, hisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Exquilinam, aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensa passim tecta. at enim communis res per haec loco est peiore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostis est. quid tandem privatae res vestrae quo statu sunt? — iam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. quid est tandem domi unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis ingerent, et criminum in principes et legum aliarum super alias et contionum. sed ex illis contionibus numquam vestrum quisquam re fortuna domum auctior re-

quidem ab oste (m. 2.: hoste) *prope capta* | *set scandentem in aggerem:* M: sed m. 2. addidit *es* ad *set* ut *esset* fieret. — I. Fr. Gron. scribendum esse coniecit „Aesquiliae quidem ab hoste prope captae, et scandentem in aggerem Volscum nemo summovit“: sed accusativum cum infinitivo etiam sine particula interrog. *ne*, si quid magna cum indignitate dicendum esset, scribi esse solitum notum est. „Wie viel fehlte dagegen, so waren die Esquilien vom Feinde erobert: — und doch kam Niemand um den Feind zurückzutreiben“. — PM: *Volscum hostem nemo submouit.* Cf. 1, 44. de aggere.

5. *hisdem istis ferocibus animis* („mit eben diesem eurem wilden Muthe“): PM] iisdem istis cet. Cf. 3, 51.: „hisdem tribunis plebis creandis“.

6. *Exquilinam:* P] Esquilinam. — M: aesquilinam. Cf. 3, 66.: portae Exquilinae. — P m. 1.: incensa passim *decta*.

8. *at enim communis res:* P. — M: at enim communis *ses* per cet. — P m. 1.: *loca* est peiore. — M: urbs obscidetur.

10. *penes hostis:* P] penes hostes (M).

— *quo statu sunt:* PM cod. Rhen. al. — Harl. I. Leid. I.: in quo statu sunt.

16. *re fortuna:* M m. 1. P cod. Rhen. — M m. 2.: re fortunaq. | — Harl. I. Leid. I.: fortuna re. „Noch nie ist einer von euch aus jenen Versammlungen an Hab und Gut reicher in sein Haus zurückgekehrt“. — M m. 1. P: rediit. M. m. 2.: rediet.

diit. ecquis retulit aliquit ad coniungem ac liberos praeter odia offensiones simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque sed auxilio alieno tuti sitis. at hercules cum stipendia nobis consulibus non tribunis ducibus et in castris non in foro faciebatis, et in acie vestrum clamorem hostes non in contione patres Romani horrebant; praeda parta agro ex hoste capto pleni fortunarum gloriaeque simul publicae simul privatae triumphantes domum ad penates redibatis: — nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. haerete adfixi contionibus et in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi quam fugitis. grave erat in Aequos et Volscos proficisci: ante portas est bellum. si inde non pellitur, iam intra moenia erit et arcem et Capitolium scandet et in domos vestras vos persequetur. biennio ante senatus dilectum haberi et educi exercitum in Algidum iussit: sedemus desides domi mulierum ritu inter nos altercantes praesenti pace laeti nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. his ego gratiora dictu alia esse scio, sed me vera pro gratis loqui et si meum ingenium non moneret, necessitas cogit.

1. *ecquis retulit:* M m. 1. — M m. 2. P: et quis retulit. — Harl. 1. Leid. 1.: ac quis.
— *aliquit ad coniungem:* P m. 1.] aliquid ad coniugem (P m. 2. M). Cf. ex. gr. 26, 10.: si quit (Put.). — PM: ac liberos.

2. *a quibus semper non uestra uirtute innocentiaque sed auxilio alieno tuti sitis:* PM. Haec verba ironice dicta videntur: „wogegen ihr euch stets nicht durch eure eigene Kraft und Unschuld sondern durch fremden Beistand gewahrt sehen möget".

4. *at hercules:* P m. 1. M — P m. 2. al.: at hercule. Cf. 5, 4.: „si hercules nulla alia causa" cet. Cic. Lael. 11.: „et hercule ita fecit vel plus etiam quam dixit".

5. *non in foro faciebatis:* PM. — Harl. 1. Leid. 1. al.: non in foribus faciebatis. — PM: non in contione. P m. 1.: orrebant. m. 2.: horrebant.

9. *redibatis.* — PM et rell. codd.: *rediebatis.* Eandem formam et alias in optimis quibusque libris repperimus.

10. *haerete adfixi contionibus:* PM: nisi quod P *herete.*

15. *dilectum haberi:* PM] delectum haberi.

20. *necessitas cogit:* M. — P: necessitas colligit. — P: *uelle*

vellem equidem vobis placere Quirites, sed multo malo vos salvos esse, qualicumque erga me animo futuri estis. natura hoc ita comparatum est ut qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit cuius mens nihil praeter publicum commodum videt: nisi forte adsentatores publicos — plebicolas istos qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt — vestra vos causa incitare et stimulare putatis. concitati aut honori aut quaestui illis estis, et quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malae rei se quam nullius — turbarum ac seditionum duces esse volunt. quarum rerum si vos taedium tandem capere potest et patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, et a portis nostris moenibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem quo nunc vos attoniti estis transtulero".

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi quam tunc severissimi consulis fuit. iuventus quoque, quae inter tales metus detractationem militiae telum acer-

mequidem uobis placere. M m. 1.: uellet | me quidem. m. 2.: uell*em* | *me* quidem. — PM: qualicumque erga me animo.

3. *qui apud multitudinem sua causa loquitur:* PM.

5. *adsentatores:* M m. 3. P. — M m. 1.: adsentatore.

8. *concitati aut honori aut quaestui* (M: questui) *illis estis:* PM. „Haben sie euch aufzureizen vermocht, so wissen sie daraus ihren Vortheil an Ehre oder an Gewinnst zu ziehen". — P m. 1.: null*us* se usquam. m. 2.: nullos. — PM: si uos tedium. — M m. 1.: car*p*ere. m. 2.: capere.

14. *fusos fugatosque:* PM.

15. *et a portis:* P. — M m. 1.: set a portis.

16. *quo nunc uos attoniti estis:* M m. 2. P.:— M m. 1.: „qui nunc": haud scio an verum sit: hanc enim ablativi formam et alias in antiquis libris vidimus. — PM: *transtulero.* Harl. 1. al.: transtulere.

17. *raro alias:* PM. — Harl. 1. Leid. 1. al.: raro alia. Cf. 45, 20.: raro alias quisquam rex aut privatus tanto favore tantoque omnium adsensu est auditus.

18. *seuerissimi:* M m. 2. P. — M. m. 1.: soueriesimi.

19. *detractationem:* P Harl. 1.

rimum adversus patres habere solita erat, arma et bellum spectabat. et agrestium fuga spoliatique in agris et vulnerati foediora iis quae subiciebantur oculis nuntiantes totam urbem ira inplevere. in senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi ut in unum vindicem maiestatis Romanae intueri: et primores patrum dignam dicere contionem imperio consulari, dignam tot consulatibus ante actis, dignam vita omni plena honorum saepe gestorum saepius meritorum. alios consules aut per proditionem dignitatis patrum plebi adulatos aut acerbe tuendo iura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: Titum Quintium orationem memorem maiestatis patrum concordiaeque ordinum et temporum in primis habuisse. orare eum collegamque ut capesserent rem publicam, orare tribunos ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac moenibus propulsari vellent plebemque obedientem in re tam trepida patribus praeberent: appellare tribunos communem patriam auxiliumque eorum inplorare vastatis agris urbe prope obpugnata. consensu omnium dilectus decernitur habeturque. cum consu-

— M: detractionem. — PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.: *arma et bellum spectabat.*

2. *et agrestium fuga*: P m. 2. M. — P m. 1.: et agrestum fuga. — PM: *spoliatique in agris et uulnerati.* Harl. I.: spoliataque in agris et uulnerata.

3. *foediora iis:* P. — M: foediora his. — PM: totam urbem ira inpleuere (M: impl.). Cod. Klock.: irae.

5. *ut in unum uindicem:* P] ut unum vindicem (M). — PM: contionem.

7. *dignam tot consulatibus anteactis:* M m. 1. P. — In M tamen *ti* erasum est in *consulatib.*

8. *dignam uita omni plena honorum* (m. 1.: onorum): P. — M: dignam uitam omni plena honorū. m. 3.: dignam uitam omniu plenā honorū. — PM: *saepe gestorum saepius meritorum:* nisi quod in P *sepe* et *sepius.*

11. *fecisse:* M m. 2. — M m. 1. P: fecisse titum quintium.

14. *ut capesserent remp̄.:* PM.

16. *obedientem:* P. — M: obedientem. — P: appellare *tribunos.*

19. *dilectus:* PM] delectus.

— *cum consules in contione pronuntiassent:* Harl. I. cod.

les in contione pronuntiassent tempus non esse causas cognoscendi, omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio adessent, cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent bello perfecto se daturos tempus, pro desertore futurum cuius non probassent causam: omnis iuventus adfuit postero die. cohortes sibi quaeque centuriones legerunt, bini senatores singulis cohortibus praepositi. haec omnia adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a quaestoribus ex aerario prompta delataque in campum quarta diei hora mota ex campo sint, exercitusque novus paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus manserit ad decimum lapidem. insequens dies hostem in conspectum dedit castraque ad Corbionem castris sunt coniuncta. tertio die cum ira Romanos, illos cum totiens rebellassent conscientia culpae ac desperatio inritaret, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari — quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est — summa imperii concedente Agrippa

Rhen. — P: *cum* consules cum in contione. m. 2. prius *cum* expunctum est. — M: „cum ∞*uso* in contione“: sed ∞*uso* erasa sunt.

3. *cognoscendis causis:* PM. Cf. 4, 26.: cognitio vacantium militiae munere post bellum differtur.

4. *pro desertore futurum:* P. — M m. 1.: pro deserto re futurū. m. 2.: deserta.

6. *cohortes sibi quaeque centuriones legerunt:* M. — P: sibi quoque.

8. *adeo mature:* P m. 2. M. — P m. 1.: adeo *mutare*. — Harl. 1.: eo ipso die *quaestoribus* ex aerario prompta. — P m. 1.: quarta diei *m* hora.

12. *insequens dies hostem* (M m. 1.: ostem) *in conspectum dedit:* PM.

14. *tertio die:* PM. — PM: *totiens*. — M: consientia. M m. 2. P: conscientia. Harl. 1.: cum scientia. — M: ora dimicandi.

18. *quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est:* PM. Haec verba ad *summa imperii* cet. pertinere nemo non videt. Cf. 4, 31.: tres dilectu habito profecti sunt Veios documentoque fuere quam plurium imperium bello inutile esset.

penes collegam erat, et praelatus ille facilitate summittentis se comiter respondebat communicando consilia laudesque et aequando inparem sibi. in acie Quinctius dextrum cornum, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda, legatum alterum P. Sulpicium equitibus praeficiunt. pedites ab dextro cornu egregie pugnavere haud segniter resistentibus Volscis. P. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde cum eadem reverti posset ad suos priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium satius visum est; momentoque temporis in aversam incursando aciem ancipiti terrore dissupasset hostes, ni suo proprio eum proelio equites Vulscorum et Aequorum exceptum aliquamdiu tenuissent. ibi vero Sulpicius negare cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans ni equestre

1. *et praelatus ille facilitate summittentis se comiter respondebat:* PM Harl. 1. Leid. 1. — Alii: facilitati. „Und jener, dem durch die Gefälligkeit des sich ihm unterordnenden Amtsgenossen freie Hand gelassen war, entsprach seiner Seits dieser Güte dadurch, dass er ihn an seinen Plänen und dem daraus hervorgehenden Ruhme Theil nehmen liess und somit einen Mann, der es keinesweges mit ihm aufnehmen konnte, sich gleich stellte". — P: summitentis.

3. *Quinctius:* M] Quintius (P). — *dextrum cornū:* M m. 1.] dextrum cornu (M m. 2. P). Cf. 3, 62.: *cornum.* al.

5. *P. Sulpicium:* PM et rell. codd.] Ser. Sulpicium (Sig.). Cf. 3, 31. 59. — Sic paulo post *P. Sulpicius* ex omnium antiquorum librorum fide scribendum erat. — PM: *resistentibus.*

8. *unde cum eadem* („auf demselben Wege") *reuerti posset ad suos:* M m. 1. P. — M m. 2.: cū *ob* eadem. Cf. 30, 33.: „ut esset spatium *qua* elephanti hostium acti nihil ordines turbarent". al. Cf. T. Livi l. xxx. p. xcvii. 26.

11. *in auersam.* — PM: in *aduersam.* — M m. 1.: incorsando.

12. *dissupasset:* M m. 1.] dissipasset (M m. 2. P). Hanc formam passim in antiquissimis libris repperimus.

13. *Vulscorum:* PM] Volscorum. — PM: *aliquamdiu.*

proelium conixi omni vi perficerent. nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque ne quis reveheretur inde ad proelium aut integraret pugnam: non posse illos resistere sibi quibus conferta peditum acies cessisset. haud surdis auribus dicta. impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis praecipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris fuit. tunc adorti peditum aciem nuntios ad consules rei gestae mittunt: ubi iam inclinabatur hostium acies: nuntius deinde et vincentibus Romanis animos auxit et referentes gradum perculit Aequos. in media primum acie vinci coepti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. sinistrum

1. *conixi:* PM] connisi. — Cf. 1, 33.: conisus. 3, 63.: conisi. (Sic et *mistus* et *mixtus* al. in antiquis libris legitur.) — *equitem integrum:* M. — P Harl. I. al.: equitem interdum satis esse.

2. *reueheretur:* M. — P: reuehereatur: h. e. vel *reueheretur* vel *reuehatur*. In Harl. I. Leid. I. scriptum esse dicitur *reuereatur*, quod ex eadem interpretatione vel *reueretur* vel *reuehatur* significaret. et hac forma contracta *reueretur* dubito an Livius nonnumquam vere usus sit. quasdam enim huius verbi formas aeque ac verbi *prehendere* contractas esse, antiqui libri videntur docere. sic 30, 21. in Put. „quibus (scil. navibus) in hispaniam reuerentur" scriptum est, quod cum recentiores non intelligerent, scripserunt *reuerterentur*. atque ita etiam supra in multis recentioribus libris vel *reuertere-tur* vel *reuertatur* scriptum reperitur.

3. *non posse illos resistere quibus sibi conferta peditum acies cessisset:* PM. Cf. T. Livi l. xxx. p. LXIX. 2.

5. *impressione una:* PM.

8. *nuntios ad consules rei gestae mittunt:* M. — P: nuntios ad consules rei gestae mittuntur. m. 2.: nuntii. — *Ubi* (PM) referendum est ad *consules*.

10. *animos auxit et referentes:* P m. 2. M. — P m. 1.: animos auxit | ireferentes.

12. *qua permissus equitatus turbauerat:* M m. 1. P. — M m. 2.: premissus. — Cf. 3, 61.: concitant equos permittuntque in hostem. 8, 30.: eques etiam . . detraxit frenos equis atque ita concitatos calcaribus permisit ut sustinere eos nulla vis posset. 29, 2.: Lentulus . . Ser. Cornelio tr. mil. imperat, equites per patentis in hostium acie vias

deinde cornu ab Quintio consule pelli coeptum. in dextro plurimum laboris fuit. ibi Agrippa aetate viribusque ferox cum omni parte pugnae melius rem geri quam apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quaedam iacere etiam in confertos hostes coepit. cuius ignominiae metu concitati milites invasere hostem. ita aequata ex omni parte victoria est. nuntius tum a Quintio venit victorem iam se imminere hostium castris, nolle inrumpere antequam sciat debellatum et in sinistro cornu esse: si iam fudisset hostes, conferret ad se signa ut simul omnis exercitus praeda potiretur. victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus momentoque fusis sine certamine in munitiones inrumpunt, praedaque ingenti conpotem exercitum suis etiam rebus recuperatis quae populatione agrorum amissae erant, reducunt. triumphum nec ipsos postulasse nec delatum is ab senatu accipio, nec traditur causa spreti aut non sperati honoris: ego quantum in tanto intervallo temporum conicio, cum Valerio atque Oratio consulibus qui praeter Volscos et Aequos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepere-

permittere equos iubeat. 40, 40.: duplicate turmas et permittite equos in cuneum hostium. — Atque ita vix dubitem quin etiam 30, 18. scribendum sit: „et ut, ubi in rem permissus uti cuspide uti comminus gladio posset, roboris maioris romanus eques erat, ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo Numidae iaculabantur“: quamquam in melioribus codd. inest *permixtus*. — P m. 1.: ordine sinistrum. m. 2.: ordinē. — M m. 1.: ab quintio consu*l*ule.

3. *melius rem geri:* P] melius res geri (Harl. I. Leid. I.). — M: melius regeri |. — M: inferrae.

7. *tum a Quintio:* M. — P: tum a quiantio.

15. *quae populatione agrorum amissae erant:* M m. 2. P. — M m. 1.: agrorum | anmissae. — P: triumphum nec ipsos postulasses.

16. *delatum is ab senatu:* P] delatum iis ab senatu (M).

17. *causa spreti aut non sperati honoris:* PM et opt. quique codd. — Cf. T. Livi l. XXX. p. LXV. 1.

18. *conicio:* P. — M: conitio.

19. *Valerio atque Oratio:* PM] Valerio atque Horatio. Cf. T. Livi l. XXX. p. LXXVII. x. 1.

rant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiae fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum, ne etiam si impetrassent magis hominum ratio quam meritorum habita videretur.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum saepe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi iudicem populum Romanum cepere. cum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato magna contentione actum. iamque editis testibus cum tribus vocari et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe magno natu et „si licet“ inquit, „consules, de re publica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar“. cum ut vanum eum negarent consules audiendum esse vociferantemque prodi publicam causam submoveri iussissent, tribunos appellat. tribuni ut fere semper reguntur a multitudine magis quam regunt, dedere cupidae audiendi plebi ut quae vellet Scaptius diceret. ibi infit annum se tertium et octoge-

— M m. 1.: negatus ab sena triumphus. m. 2.: ab senatu.

5. *uictoriam honestam ex hostibus partam:* PM. — Harl. I. Leid. I.: uictoriam honestam partam. — M: sotiorum. — PM: sepe.

8. *multis in uicem cladibus fessi:* P m. 2. M. — P m. 1.: multis in uicem cladis fessi. Cf. 3, 72.: iudicibus.

— *iudicem pm̄ r. cepere:* PM.

11. *et populum inire suffragium oporteret:* P. — M: „et populum inirer | ut fragium oporteret“. sed littera *r* ita scripta est, ut etiam pro *t* haberi possit.

12. *P. Scaptius:* PM. — Leid. I. al.: Captius.

12. *de plebe:* P m. 2. M. — P m. 1.: de plebem.

13. *si licet:* M m. 2. P. — M m. 1. Harl. I.: scilicet. — PM: de re publica dicere. — In Leid. I. omissum est *dicere.*

15. *negarent:* PM. sed in M primo erat *negaret.*

16. *publicam causam:* M. — P m. 1.: publicam causau. m. 2.: causā.

18. *ut quae uellet:* P. — M: ut q. | uellet. m. 2.: ut q. | uellet. — PM Harl. I. Leid. I.: Scaptius.

19. *octogesimum:* P m. 2. M. — P m. 1.: octagessimum. — Leid. I.: nonagesimum annum se tertium et octogesimum agere. — Rhenanus quoque

simum agere et in eo agro de quo agitur militasse non iuvenem, vicesima iam stipendia merentem, cum ad Coriolos sit bellatum. eo rem se vetustate obliteratam ceterum suae memoriae infixam adferre: agrum de quo ambigitur finium Coriolanorum fuisse captisque Coriolis iure belli publicum populi Romani factum. mirari se quonam more Ardeates Aricinique, cuius agri ius numquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos sperent. sibi exiguum vitae tempus superesse, non potuisse se tamen inducere in animum quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce qua una posset vindicaret. magnopere se suadere populo ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules cum Scaptium non silentio modo sed cum adsensu etiam audiri animadvertissent, deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, patrum primores arcessunt. cum is circumire, tribunos orare ne pessimum fa-

in sui libri antiqui margine „*nonagesimum*" adscriptum repperit.

2. *uicesima:* M m. 2. — M m. 1. P.: uicensima. Cf. 5, 54.: trecentesimus sexagesimus quintus.

3. *eo rem se uetustate obliteratam:* PM. — PM: publicum pr. factum.

7. *incolumi Coriolana re:* M. — P: incolumi coriola re. — PM: eum se a pr. — M: quē p dño iudice indi | cem fecerint.

9. *exiguum:* M. — P: exgūum.

10. *non potuisse se tamen inducere:* PM. — In Leid. I. *se* omissum est.

11. *quem agrum miles pro parte uirili manu cepisset, eum senex:* P. — M cod. Rhen.: *pro parte uiri.* In his libris syllaba *li* perinde post *ri* neglecta est, atque paulo ante in P *na* in voce *Coriolana.* Cf. T. Livi prooem.: pro virili parte et ipsum consuluisse. 7, 7.: immunes quoque operum militarium erant, ut in unum pugnae laborem reservati plus sibi quam pro virili parte adnitendum scirent. al. — M: manu cepisset tum senex. — Idem *tum* in Harl. I. Leid. I. pro *eum* est.

17. *arcessunt:* PM. Cf. 3, 45.: arcessiri.

18. *cum is circumire:* P] cum his circumire. — M: cum iis circūire.

— *tribunos orare:* PM et rell.

cinus peiore exemplo admitterent iudices in suam rem litem vertendo, cum praesertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui iudicibus esse, nequaquam tantum agro intercipiendo adquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria sociorum animis. nam famae quidem ac fidei damna maiora esse quam quae aestimari possent. hoc legatos refferre domum, hoc vulgari: hoc socios audire, hoc hostes — quo cum dolore hos, quo cum gaudio illos! Scaptione hoc contionali seni adsignaturos putarent finitimos populos? clarum

codd. — Cf. quod 3, 71. scriptum est: „tribunos appellat. tribuni . . dedere cupidae audiendi plebi ut quae vellet Scaptius diceret". 3, 69.: orare. — Bekk. ex coni. Iac. Perizoni: cum his circumire tribus, orare ne cet.

3. *iudicibus esse.* — PM et rell. codd.: *iudicis esse.* Hanc esse contractam formam dativi *iudicibus* multi antiquorum librorum loci docent. (Sic paulo ante in P c. 71.: *cladis* pro *cladibus* scriptum erat; 30, 25.: *quis deficientibus* pro *quibus.* al.) *Iudicibus* vero h. l. potius videtur quam *iudici*, cum etiam *iudices* praecedat. — M: iudicis ēē. nequaquam | agro intercipiendo adquiratur.

5. *nam famae quidem:* M. — P m. 1.: „nam *etiam si fas sit* fame quidem". sed media verba expuncta sunt. — P: estimari.

6. *refferre:* P. referre: M. — P: hoc socies audire hoc ostes (m. 2.: hostes). — M: sotios. — M: quo cum dolore hos cum (m. 2.: qum) cum gaudio illos.

8. *Scaptioni hoc contionali seni adsignaturos putarent finitimos populos:* PM: — *Scaptioni* pro *Scaptione* scriptum videtur ut 3, 57. *ne uindicias ded.* pro *ni uindicias dederit.* — I. Fr. Gron. delendum censuit *putarent:* sed *Scaptione putarent* idem videtur quod „*qui putarent finitimos populos hoc illi seni adsignaturos esse*" (cf. 28, 42. 35, 31. adsign.).

9. *clarum hac fore imagine Scaptium set populum rom.* cet. — Hanc extremam libri III. partem, quae in Harleiano I. tota omissa est, et in Med. quidem libri quarti priorem multis librariorum mendis erroribusque depravatam esse facile apparet. Cum igitur id quod h. l. in melioribus libris et in nostris PM est „clarum hoc fore imagine scaptium esse populum rom." non integrum videretur, I. Fr. Gronovius scripsit „clarum hac fore imagine Scaptium, populum

hac fore imagine Scaptium set populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienae personam laturum. quem enim hoc privatae rei iudicem fecisse ut sibi controversiosam adiudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi praemortui iam sit pudoris, non facturum. haec consules haec patres vociferantur. sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. vocatae tribus iudicaverunt agrum puplicum populi Romani esse. nec abnuitur ita fuisse si ad iudices alios itum foret, nunc haut sane quicquam bono

rom.": eumque recentiores secuti sunt. aliam quidem emendandi loci rationem inierant Palatini ɪ. et ɪɪɪ. aliorumque codicum librarii, cum scriberent „clarum hac forte imagine Captium esse, populum rom.": sed Gronovius recte videtur vidisse, non *esse* sed *fore*, ut in optt. libris reperitur, huius loci esse. In Gronoviana igitur emendatione nihil mutavimus nisi quod loco verbi *esse* scripsimus *set*. persaepe enim ab librariis has ipsas voces permutatas esse constat, et vocem, quae in omnibus codd. inesset, totam deleri paulo audacius videbatur. Scaptium igitur Livius dicit, hominem nullius dignitatis, hac potissimum re, dignissima quae in eius imagine inscripta etiam ad posteros perveniret, clarum fore (cf. 7, 31.: „ille populus luxuria superbiaque clarus"), h. e. celebritatem quandam nominis consecuturum esse, sed omnem eius rei ignominiam inlatum iri populo romano, quod tam improbi hominis consilium repudiare noluisset.

5. *haec consules haec patres:* M. — P: hec consul (m. 2.: consules) hec patres.

7. *Scaptius ualet.* — P: scaptius uocate uallæ (m. 2.: ualæ) tribus indicauerunt. M: „scapsius uoce . . . ualet tribus iudicauerunt". littera *e* in *uoce* m. 3. est et in ras. eiusdemque vocis posteriores litterae erasae sunt. — Cf. T. Livi l. xxx. p. ʟxɪx. 2. — M m. 1.: agrum puplicum. cf. 1, 1. al. — PM: p. r. esse.

9. *nunc haut sane.* — M m. 1.: nunc aut sane. m. 2.: haud. P m. 1.: nunc haus sane. — *bono causae leuatur:* P. — M: bono causa eleuatur. m. 2.: „bonę causa": quod ab errante librario scriptum videtur pro „bono causę". *eleuatur* enim integrum videtur. — M: „aricinis ardentib. quam patribus". m. 2. emendavit. — P m. 1. M: reliqum. P m. 2.: reliquum. — P: ab extrenis mansit. — Cum in fine huius libri quattuordecim ver-

causae levatur dedecus indicii: idque non Aricinis Ardeatibusque quam patribus Romanis foedius atque acerbius visum. reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

suum lineae in Med. supersint neque quidquam tituli ut assolet subscriptum sit, cumque libri quarti initium docere videatur, in extrema libri tertii parte consulum prioris anni mentionem factam fuisse quae facta non est: aliquid hoc loco deesse veri simile videtur. — Sed cf. T. Livi l. xxx. p. LVI. 3.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER IV.

Hos secuti M. Genucius et C. Curtius consules. fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio et de conubio patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit, qua contaminari sanguinem suum patres confundique iura gentium rebantur: et mentio primo sensim inlata a tribunis ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde ut rogationem novem tribuni promulgarent, ut populo potestas esset seu de plebe seu de patribus vellet consules faciendi. id vero si fieret, non volgari modo cum infimis sed prorsus auferri a primoribus

1. *M. Genucius et C. Curtius:* Sigonius. — PM Harl. I. al.: *m. genucius et p. curatius.* Leid. I.: *m. genucius et p. curtius.* Sed 4, 7. idem vir et in P et in Drakenb. codd. nominatur *Caius.* Cf. Varro. l. l. 5, 150.: „Cornelius et Lutatius scribunt, eum locum esse fulguritum et ex senatus con. septum esse, id quod factum esset a Curtio consule cui Marcus Genutius fuit collega, Curtium appellatum". — M: et p. cura | tius domi forisq. — P m. 1.: infertus. m. 2.: infestus.

2. *nam anni principio:* P m. 2. — P m. 1.: nam animi principio. — M cod. Rhen.: „anni | nam principio": quare Rhen. scribi voluit: „anni namque principio". Cf. T. Livi l. XXX. p. LXIX. 2.

3. *conubio:* PM] connubio. — PM: C. Canuleius tr. pl. rogationem promulgauit.

7. *deinde ut rogationem nouem tribuni promulgarant:* PM Harl. I. Leid. I. al. — Harl. II. al.: rogationem *nouam.*

9. *id uero si fieret:* P m. 2. M. — P m. 1.: id uero *fieret.*

10. *uolgari:* P Leid. I.] vulgari.

ad plebem summum imperium credebant. laeti ergo audire patres Ardeatium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse et Veientes depopulatos extrema agri Romani et Vulscos Aequosque ob communitam Verruginem fremere: — adeo vel infelix bellum ignominiosae paci praeferebant. his itaque in maius etiam acceptis ut inter strepitum tot bellorum conticiscerent actiones tribuniciae, dilectus haberi bellum armaque vi summa apparari iubent, si quo intentius possit quam T. Quintio consule apparatum sit. tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, nequiquam territando consules avertere plebem a cura novarum legum, numquam eos se vivo dilectum habituros antequam ea quae promulgata ab se collegisque essent plebes scivisset: et confestim ad contionem advocavit.

II. Eodem tempore et consules senatum in tribunum et tribunus populum in consules incitabat. negabant consules iam ultra ferri posse furores tribunicios, ventum iam ad finem esse, domi plus belli concitari quam foris. id non adeo plebis quam patrum neque tribunorum magis quam consulum culpa accidere. cuius rei praemium sit in civi-

1. *laeti ergo audire:* P] laeti ergo audiere. — M: „lae*te* ergo audiere“: sed *te* m. 3. et in ras.

2. *agri abiudicati:* P m. 2. M. — P m. 1.: agri obiudicati.

3. *et Veientes:* PM. — Leid. I. al.: et uenientes.

4. *Vulscos:* PM] Volscos. — P: et uulscos aequos commotamque ob communitam. m. 2.: aequosq;. — *Verruginem:* PM. cf. 4, 55. 56. 58.

7. *conticiscerent:* P m. 1. M. — P m. 2.: conticescerent. cf. 2, 29. 55. — 25, 10.: conticiscebatque paulatim tumultus (Put. Colb.). — M: tribunitiae.

7. *dilectus:* PM] delectus. — PM: T. Quintio cons.

10. *nequiquam:* P. nequaquam: M. cf. 4, 12. — P m. 1.: a curam. — PM: *dilectum.*

13. *et confestim ad contionem aduocauit:* PM et rell. codd.] confestim ad concion. cet. (ed. Frob.).

17. *ferri posse:* P. — M: ferre posse | furores tribunitios.

18. *id non adeo plebis:* M] id adeo non plebis (P).

20. *praemium:* P. — M: „proemium“: et sic paulo post. — P m. 1.: in ciuitatem.

tate, eam maxumis semper auctibus crescere: sic pace bonos sic bello fieri. maximum Romae praemium seditionum esse, id et singulis universisque semper honori fuisse. reminiscerentur quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent, ut — quem ad modum plebs — gloriari possent auctiorem amplioremque esse. finem ergo non fieri nec futuram, donec quam felices sedi-

1. *maxumis:* PM. In M quidem primo erat *maximis*, sed eadem manu antiqua *u* scriptum est supra *i*. — P: sempost auctibus. m. 2.: sempauctibus.
3. *id et singulis uniuersisque semper honori fuisse:* PM.
4. *quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepissent:* P. — M: quam maiestatem | senatus a patribus accepissent.
5. *ut — quem ad modum plebs — gloriari possent auctiorem amplioremque esse:* ex coni. Dukeri. — In PM et rell. codd. est *gloriari posset:* sed persaepe etiam in optimis libris singularem ita pro plurali vel contra a librariis errantibus scriptum esse satis constat. nam si „quem ad modum plebs gloriari posset" coniungere voluerimus, *ut* verbo suo carebit: nec videtur *ampliorem* bene pertinere posse ad *plebem*. in vehementiore quidem ac turbatiore oratione nonnunquam apud Livium hoc abruptum dicendi genus reperimus (ex. gr. 7, 40.: „ut neque in hos meos et patriae meae milites mitior quam in nos — horreo dicere — hostis":) aut sicubi alterum ex altero verbum facile suppleri poterat (34, 31.: „ibi permisso ut seu dicere prius seu audire mallet, ita coepit tyrannus"): sed hoc loco res aliter se habet, nisi forte arbitramur Livium ita scripsisse, ut consules ominis causa dicere noluisse viderentur „ut — quem ad modum plebs gloriari posset auctiorem amplioremque esse — *non ita possent*". Nihilo minus tamen recepta lectio non ex omni parte mihi placet, et ipse scripserim: „reminiscerentur quam maiestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent, ut — quem ad modum plebs — gloriari *non* possent auctiorem amplioremque esse": aut „— tradituri essent: *num* — quem ad modum plebs — gloriari possent auctiorem (scil. eam maiestatem) amplioremque esse?" — P m. 1.: auctorem amplierem-que ēē. m. 2.: ampliòremque. — *Auctorem* pro *auctiorem* etiam in Harl. I. Leid. I. al. reperitur.
7. *nec futuram:* PM et rell. codd. — Cf. 9, 26.: sine fine

tiones tam honorati seditionum auctores essent. quas quantasque res C. Canuleium adgressum! conluvionem gentium perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque adferre, ne quid sinceri ne quid incontaminati sit, ut discrimine omni sublato nec se quisquam nec suos noverit. quam enim aliam vim conubia promiscua habere nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis patrumque? ut qui natus sit ignoret, cuius sanguinis quorum sacrorum sit, dimidius patrum sit dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. parum id videri quod omnia divina humanaque turbentur: iam ad consulatum vulgi turbatores accingi. et primo ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus temptasse: nunc rogari, seu ex patribus seu ex plebe velit populus consules creet. et creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Iciliosque consules fore. ne id Iuppiter optimus maximus sineret, regiae maiestatis imperium eo reccidere: et se miliens morituros potius quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere maiores quoque, si divinassent concedendo omnia non mitiorem in se plebem sed asperiorem alia ex aliis iniquiora postulando cum prima impetrasset futuram, primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius quam

ulla. 22, 57.: quaenam futura finis tantis cladibus foret (Put. Colb.). — P: tam honerati. — M: c̄. canulegium.

4. *ne quid sinceri ne quid:* M m. 1. P. — M m. 2.: sinceris. — M: ne quid inconta-minatis | ut discrimine.

6. *conubia promiscua habere:* PM] connubia cet. — P m. 1.: uulgerent. m. 2.: uulgentur.

10. *parum id uideri:* P. — M: concors patrum id uideri. — Num *set parum?*

13. *nunc rogari seu ex | patribus* cet.: M] nunc rogari ut, seu ex patribus. — P: temptasse non rogari ut seu ex patribus cet. — Leid. n.: nunc rogare.

15. *Canuleios igitur Iciliosque consules fore:* M. — P: canulegius (m. 2.: gios) igitur ciliosque cet. — M: iupiter. P: reccidere.

17. *miliens:* M m. 1. P] milies (M m. 2.). — M: paciantur. — M: maiores quoque | maiores quoque si cet.

21. *cum prima impetrasset:* PM et rell. codd.] cum prima impetrassent.

eas leges sibi inponi paterentur. quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse: finem non fieri: non posse in eadem civitate tribunos plebis et patres esse: aut hunc ordinem aut illum magistratum tollendum esse, potiusque sero quam numquam obviam eundum audaciae temeritatique. illine ut inpune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea quae concitaverint armari civitatem defendique prohibeant: et cum hostes ar-

1. *quia tum concessum sit:* M. P: quia dum concessum sit.

2. *non posse:* Sigonius. — PM et opt. quique codd.: finem non fieri posse in eadem ciuitate cet. — Haverc.: finem fieri non posse cet. Lovel. 4.: finem non posse fieri cet. Cf. T. Livi l. xxx. p. xxix. 2. — Si id quod in P est „in eadem ciuitate *tribuni* plebis" integrum est, scribendum erit: „finem fieri non pos*se* si in eadem ciuitate tribuni plebis et patres essent". — M: tr. pl. et patres.

6. *illine ut:* PM et rell. codd. — Sigonius voluit *ut* deleri: sed supplendum est: „qui fieri posse" vel „qui concedi posse ut". Cf. 5, 24.: „uictamne ut quisquam uictrici patriae praeferret?" al. — P m. 1.: serentes continent. m. 2.: concitent.

8. *et cum hostes arcessierint, exercitus conscribi aduersus hostes non tantum non patiantur, sed audeat* cet. ex coni. m.] et cum hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur, sed audeat (PM: nisi quod M „paciantur"). — I. Fr. Gronovius *tantum non* („fast") restitui voluit, quod eadem qua hoc loco significatione apud optimos quosque scriptores legeretur. id quamquam per se verissimum est, tamen non huius loci esse, non est difficile intellectu. in praecedente enim sententia Livius dixerat fieri non posse ut inpune tribuni pl. discordias serentes concitarent finitima bella, deinde adversus concitata armari civitatem prohiberent. quod si ita quem ad modum Gron. voluit perrexerimus, non modo nulla gradatio in sequente sententia erit, sed minus etiam quam quod iam dixerant, consules videbuntur dicere. verum si ita scripserimus, ne illud *sed* quidem ferri potest. nam quamquam interdum „non modo — sed etiam" pro *non modo non* scriptum esse dicitur (ex. gr. 24, 40.: „ut non modo alius *quisquam*" h. e. „so dass nicht nur *kein* Anderer"), tamen „*non—sed*" ita scribi potuisse, mihi vix

cessierint, exercitus conscribi adversus hostes non tantum non patiantur, sed audeat Canuleius in senatu proloqui se nisi suas leges tamquam victoris patres accipi sinant, dilectum haberi prohibiturum! quid esse aliud quam minari se proditurum patriam, oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum non plebi Romanae sed Volscis et Aequis et Veientibus allaturam! nonne Canuleio duce se spe-

possum persuadere. Sed hunc locum de quo agimus, a librariis (PM) depravatum esse, aliorum codicum lectiones docent. In Leid. I. enim aliisque scriptum est: „et cum hostes *tantum non* arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes *tantum non* patiantur“: idemque fere ante oculos habuisse videtur is qui Harleianum I. scripsit, cum ibi ita „et cum hostes *tantum non* patiantur“. deinde in Palat. I. et III., qui trium Pall. optimi sunt, et in Voss. II., qui ex eadem qua Med. recensione prodiit, repertum est „*et cum hostes arcessierint, exercitus conscribi aduersus hostes tantum non patiantur*“. id igitur quod in PM reperitur, eodem errore scriptum est quo 30, 15. integra oratio corrupta erat, ut cum vox quaedam initio a librariis omissa esset, dein supra versum vel antiqua vel recentiore manu adderetur, ut illa non suo loco a posterioribus interponeretur (cf. T. Livi l. XXX. p. XLVII. v.). nec raro ita peccatum esse, antiquissimi libri ostendunt. sic enim ex. gr. 4, 28. in P quidem *circumagentes* scriptum sed in M *circum* ex priore versu in sequentem nescio quo casu profectum est: sic 10, 39. *enim: al.* Totum igitur locum ita interpretamur: „Wie? jene sollten ungestraft durch die unter den Ständen veranlasste Zwietracht die Nachbarvölker zum Kriege gegen uns ermuthigen dürfen, und dann gegen eben diese durch sie herbeigeführten Kriege die Stadt zu beschützen verhindern? und während sie den Feind herangelockt, nicht nur nicht zugeben, dass gegen diesen Feind ein Heer gerüstet werde, sondern ein Canulejus sollte es sogar wagen dürfen im Senate öffentlich auszusprechen, dass wenn die Väter die von ihm gemachten Vorschläge nicht annähmen, er es zu verhindern wissen werde dass eine Truppenaushebung Statt finde!“ — PM: dilectum haberi prohibiturum.

4. *quid esse aliud:* P m. 2. M. — P m. 1.: quid *est* aliud.

6. *non plebi Romanae.* — PM: non plebis romane.

raturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni cum iure ac maiestate adempta animos etiam eripuerint? consules paratos esse duces prius adversus scelus civium quam adversus hostium arma.

III. Cum maxume haec in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis et adversus consules ita disseruit: „quanto opere vos Quirites contemnerent patres, quam indignos ducerent qui una secum urbe intra eadem moenia viveretis, saepe equidem et ante videor animadvertisse, nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt — quibus quid aliud quam admonemus cives nos eorum esse et si non easdem opes habere eandem tamen patriam incolere? altera conubium petimus quod finitumis externisque dari solet — nos quidem civitatem, quae plus quam conubium est, hostibus etiam victis dedimus — altera nihil novi ferimus sed id quod populi est repetimus atque usurpamus, ut quibus velit populus Romanus honores mandet. quid tandem est cur caelum ac terras misceant, cur in me

2. *cum iure ac maiestate adempta:* PM: nisi quod M „adepta“.

3. *paratos esse duces:* P m. 2. M. — P m. 1.: paratos duces.

5. *maxume:* PM] maxime.

6. *quanto opere:* PM] quantopere. — PM: *contempnerent.* Ita etiam in antiquissimo libro Med. Tacit. historiarum prima manu *autumni*, paulo recentiore *autumpni* supra scriptum legi.

8. *qui una secum urbe:* P. — M: quia una septū urbe. — P m. 1.: saepe equitem. — P: in as rogationes. m. 2.: in has. — P: cohorti sunt. M: quo horti sunt.

12. *et si non easdem opes habere eandem tamen patriam incolere:* P m. 2. M. (M m. 1.: incolore). — P m. 1.: et si non easdem opus habere eadem tamen patriā | patriam incolere.

13. *conubium:* PM] connubium. — *finitumis:* M m. 1. P] finitimis. — M m. 1.: quid finitumis. m. 2.: quod finitimis. — PM: quae plus quam conubium est.

16. *repetimus:* M m. 2. P. — M m. 1.: repimus.

17. *ut quibus velit psr. honores mandet:* P. — M m. 1.: p̄ro. m. 2.: pr̄. — P m. 1.: quid dandem est. m. 2.: tandem.

18. *caelum ac terras:* PM. — Harl. I.: caelum et terras.

impetus modo pene in senatu sit factus, negent se manibus temperaturos violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? si populo Romano liberum suffragium datur ut quibus velit consulatum mandet, et non praeciditur spes plebeio quoque — si dignus summo honore erit — apiscendi summi honoris, stare urbs haec non poterit, de imperio actum est, et perinde hoc valet „plebeius ne consul fiat“ tamquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? ecquid sentitis in quanto contemptu vivatis? lucis vobis huius partem si liceat adimant: quod spiratis quod vocem mittitis quod formas hominum habetis, indignantur: quin etiam — si dis placet — nefas aiunt esse consulem plebeium fieri. obsecro vos, si non ad fastos non ad commentarios pontificum admittimur — nec ea quidem scimus quae omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse nec aut iuris aut maiestatis quicquam habere quod non in regibus ante fuerit? en numquam credi-

3. *si pr. liberum suffragium datur:* PM. — M: et n̄ preciditur spes.
5. *apiscendi summi honoris:* PM Harl. I. Leid. I. — M: *urbs haec.* dein eadem m. 1.: *urbis haec:* quam formam huius vocis et alias in antiquis libris repperi. — M: de imperio factum est. — P m. 1.: et post inde hoc ualet. m. 2.: et pinde.
7. *plebeius ne consul fiat:* P. — M: plebeius nec consul fiat. — Alii *plebeiusne.* „Und läuft das was die Patricier wollen, dass nur kein Plebejer Consul werde, darauf hinaus, als ob jemand einen Sklaven oder Freigelassenen zum Consulat befördert wissen wollte?“ — P m. 1.: tāquā serum. m. 2.: seruum. M: „tāquā seruum aut | aut libertinū“ cet.
9. *ecquid sentitis.* — P: ẽquid. M et rell. codd.: et quid.
12. *si dis placet:* PM] si diis placet. — M m. 1.: aiund ēē. m. 2.: aiunt. — M: obseco. m. 2.: obsero (littera *c* expuncta).
14. *pontificum:* PM. — Harl. I.: pontificium.
— *nec ea quidem:* PM („wissen wir da *auch* das nicht einmal“)] ne ea quidem. — *Si* tamen cum Perizonio pro *etsi* accipi non debet.
17. *en numquam creditis fando auditum esse* („glaubt ihr denn, dass es uns *nie* zu Ohren gekommen“): Harl. I. Leid. I. Voss. II. al.] en unquam cet. — M: en umquam

tis fando auditum esse, Numam Pompilium non modo non patricium sed ne civem quidem Romanum ex Sabino agro accitum populi iussu patribus auctoribus Romae regnasse? L. deinde Tarquinium non modo Romanae sed ne Italicae quidem gentis Demarati Corinthi filium incolam ab Tarqui-

creditis. P m. 1.: enimquā creditis. m. 2. supra *im* scriptum est *n*. — I. Fr. Gronovius eis omnibus locis, ubi simili ratione scriptum est, *en umquam* restituendum esse censuit; eumque recentiores secuti sunt. nec tamen vir doctissimus animadvertisse videtur, non semper eandem horum locorum rationem esse. nam quem ad modum cum *dubito an* modo *umquam* modo *numquam* et utrumque diverso sensu coniungi poterat, sic non modo *en umquam* sed etiam *en numquam* scribebatur. particulis *en umquam* igitur scriptores veteres utebantur, cum aliquid summo quidem cum studio appeteretur, sed cum tot tantaeque difficultates intercedere viderentur, ut qui rebus ipsis interérant, vix sibi viderentur voti sui compotes fieri posse. verum si quid iam actum erat sed e memoria videbatur excessisse, dicebatur *en numquam* maiore quadam vi ab eis qui homines eius ipsius rei admonitos voluerunt. Cf. 10, 8.: en *numquam* fando audistis, patricios primo esse factos non de caelo demissos („habt ihr denn *nie* gehört"). Contra vero recte scriptum est 24, 14.: senserat tamen hibernis egrediens murmur in agmine esse quaerentium, en *umquam* (Put. m. 1.) liberi militaturi essent („ob sie denn *je* als freie Männer dienen würden"). 9, 10.: en *umquam* futurum ut congredi armatis cum Samnite liceat („o dass es doch bald dahin komme"). 30, 21.: quotiens in conciliis voces manus ad caelum porgentium auditas, en *umquam* (Put. m. 1.) ille dies futurus esse cet.: (ob denn *je* der Tag erscheinen würde").

1. *non modo non patricium:* PM. — P m. 1.: acsitum. m. 2.: accitum.

3. *patribus auctoribus:* Lipsiensis cod. — P: patribus rome regnasse. M: patribus ro|mae regnasse.

4. *non modo Romanae sed ne Italicae quidem gentis:* P] non Romanae modo sed cet. (M Harl. I. Leid. I.). Cf. 1, 40.: „regnare Romae advenam non modo vicinae sed ne Italicae quidem stirpis".

5. *Demarati Corinthi filium*] Damarati Corinthii filium. — PM: demarathi corinthi (P: chorinthi) filium. — Harl. I.: Damarathi. Cf. 1, 34.: Demarati. — *ab Tarquiniis:* P. — M: a tarquiniis.

niis vivis liberis Anci regem factum? Servium Tullium post hunc captiva Corniculana natum — patre nullo matre serva — ingenio virtute regnum tenuisse? quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit. ergo dum nullum fastiditur genus in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. paeniteat nunc vos plebei consulis, cum maiores nostri advenas reges non fastidierint et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinae virtuti? Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus sed etiam in patriciorum numerum. ex peregrinone patricius deinde consul fiat — civis Romanus si sit ex plebe, praecisa consulatus spes erit? utrum tandem non credimus fieri posse ut vir fortis ac strenuus pace belloque bonus ex plebe sit Numae L. Tarquinio Ser. Tullio similis: an ne si sit quidem ad gubernacula rei publicae accedere eum patiemur potiusque decemviris — teterrimis mortalium, qui tamen omnes ex patribus erant — quam optimis regum novis hominibus similis consules sumus habituri?“

IV. „At enim vero nemo post reges exactos de plebe

2. *patre nullo matre serua:* PM. — Cf. Hor. serm. 1, 6, 7.: „cum referre negas, quali sit quisque parente natus, dum ingenuus: persuades hoc tibi vere, ante potestatem Tulli atque ignobile regnum multos saepe viros nullis maioribus ortos et vixisse probos amplis et honoribus auctos“. — PM: *ingenio uirtute regnum tenuisse.*

5. *in quo eniteret uirtus:* M m. 2. P. — M m. 1.: enuteret.

6. *peniteat nunc uos plebei consulis:* P. — M: paeniteat uos | plebei consulis. — Bekk.: plebeii.

13. *non credimus fieri posse:* PM. — M: Numme.

15. *an ne si sit quidem:* P. — M: anne sit quidem. — PM: ad gubernacula. — M: reip. accedere cū paciemur.

17. *teterrimis:* M. — P: teterrimus. m. 2.: mis.

— *qui tamen omnes:* Leid. n. Portug. — P et rell. codd.: qui tum omnes. M: q tum | omnes. — P: erant quasi optimis.

19. *similis consules:* M] similes (P).

20. *at enim uero:* P m. 1.] at enim (P m. 2. M). — P: multa enim nondum sunt facta.

consul fuit. quid postea? nullane res nova institui debet, et quod nondum est factum — multa enim nondum sunt facta in novo populo — ea ne si utilia quidem sunt fieri oportet? pontifices augures Romulo regnante nulli erant: a Numa Pompilio creati sunt. census in civitate et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. consules numquam fuerunt: regibus exactis creati sunt. dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud patres esse coepit. tribuni plebi aediles quaestores nulli erant: institutum est ut fierent. decemviros legibus scribendis intra decem hos annos et creavimus et e re publica sustulimus. quis dubitat quin in aeternum urbe condita in inmensum crescente nova imperia sacerdotia iura gentium hominumque instituantur? hoc ipsum ne conubium patribus cum plebe esset — non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico cum summa iniuria plebis? an esse ulla maior aut insignitior contumelia potest quam partem civitatis velut contaminatam indignam conubio haberi? quid est aliut quam exilium intra eadem moenia quam relegationem pati? ne adfinitatibus ne propinquitatibus inmisceamur

3. *ne si utilia quidem sunt:* PM Harl. I. Leid. I. al.] ne si utilia quidem sint. Cf. 3, 2.: dederit.
4. *a Numa:* M] ab Numa (P). — M: pampilio creata sunt.
6. *classiumque:* P m. 2. M. — P m. 1.: classi | usque.
7. *consules numquam fuerunt:* PM Harl. I. Leid. I. al.] consules nunquam fuerant.
9. *tribuni plebi:* PM Harl. I. Leid. I. — PM: questores.
12. *in aeternum urbe condita in inmensū crescente:* PM.
14. *conubium:* PM] connubium.
15. *pessimo exemplo publico:* M cod. Rhen. Harl. I.] pessimo [exemplo] publico. — P: pessimo exemplo cum summa iniuria plebis. — I. Fr. Gron. *exemplo* deletum voluit, nec est infitiandum, *pessimum publicum* apud Livium saepe legi (cf. 2, 1.): verum tamen h. l. Livius videtur id ipsum dicere voluisse, *pessimo exemplo* fore latam eam ab decemviris legem, quod non deforent qui similes leges plebi iniungere vellent.
17. *insignitior:* P m. 1. M cod. Rhen. Leid. I. — P m. 2.: insignior. — PM: conubio. — P m. 1.: quid est aliut quam exilium intra eadem moenia quam legationem. m. 2.: *aliud* et *relegationem.*
20. *inmisceamur caueant:* PM

caveant, ne societur sanguis! quid — hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis et Sabinis non genere nec sanguine sed per cooptationem in patres habetis aut ab regibus lecti aut post reges exactos iussu populi — sinceram servare privatis consiliis non poteratis nec ducendo ex plebe neque vestras filias sororesque ecnubere sinendo e patribus? nemo plebeius patriciae virgini vim adferret: patriciorum ista lubido est. nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset: verum enim vero lege id prohiberi et conubium tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis ne sit conubium divitibus ac pauperibus? quod privatorum consiliorum ubique semper fuit ut in quam cuique feminae convenisset domum nuberet, ex qua pactus esset vir domo in matrimonium duceret, id vos sub legis superbissumae vincula conicitis, qua dirimatis societatem civi-

cod. Rhen. Harl. 1. al.] immisceamur caveat. — *Caveant* rectissime se habet. pertinet enim haec sententia ad illam sequentem „verum enim vero lege id prohiberi contumeliosum plebi est". „Mögen sie immerhin darauf bedacht sein, dass sich unser Blut durch eine Heirath nicht mit dem ihren vermische! Denn, wenn das jenen euren eingebildeten Adel befleckt, nun so — Nur dass jede Annäherung an euch durch ein Gesetz uns unmöglich gemacht werde, das können wir nicht ertragen". — P m. 1.: atfinitatibus. — P m. 1.: ne sotietur. — M: nobilitatem iustā | urām. — P: qum plerique. — M: plerique oriundū ex albanis. — P m. 1.: ex albinis.

4. *ab regibus lecti:* PM. — Alii: a regibus. — *iussu populi:* cf. Dionys. 5, 40.: ἀνδρῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος εἴς τε τοὺς πατρικίους αὐτὸν (Τίτον Κλαύδιον) ἐνέγραψεν.

6. *sororesque ecnubere.* — P: ænubere. M: etnubere. — Cf. 3, 11.: ecquid.

8. *ista lubido est:* M m. 1.] ista libido est (M m. 2. P).

9. *pactionem:* M m. 2. P. — M m. 1.: actionem. — P: nuptialem. q. quam facere. m. 2.: quēquam.

10. *conubium:* PM] conn. — P: „plebi est curent non confertis". h. e. curenī.

14. *ex qua pactus esset:* PM. — M: esseturdomo. m. 2.: uir. P: uir dono.

15. *superbissumae:* P. In Laurishamensi libro haec superlativi forma persaepe reperitur.

lem duasque ex una civitate faciatis. cur non sancitis ne vicinus patricio sit plebeius nec eodem itinere eat, ne idem convivium ineat, ne in foro eodem consistat? quid enim in re est aliut, si plebeiam patricius duxerit si patriciam plebeius? quid iuris tandem immutatur? nempe patrem secuntur liberi. nec quod nos ex conubio vestro petamus quicquam est praeter quam ut hominum ut civium numero simus: nec vos nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare iuvat, quod contendatis quicquam est".

V. „Denique utrum tandem populi Romani an vestrum summum inperium est? regibus exactis utrum vobis dominatio an omnibus aequa libertas parta est? oportet licere populo Romano si velit iubere legem, an ut quaeque rogatio promulgata erit, vos dilectum pro poena decernetis? et simul ego tribunus vocare tribus in suffragium coepero, tu statim consul sacramento iuniores adiges et in castra educes et minaberis plebi minaberis tribuno? quid — si non quantum istae minae adversus plebis consensum valerent, bis iam experti essetis? scilicet quia vobis consultum

1. *duasque ex una ciuitate:* P. — M: ciuitates. Cf. 3, 9.: duos pro uno dominos. — M: „cur n̄ sancti | tis ne † uicinus patritio". Post *ne* aliquid erasum est.
2. *nec eodem itinere eat:* PM al.] ne eodem cet. — P: aliut. — P: plebeeius.
5. *immutatur:* M] mutatur (P). — PM: secuntur. — PM: ex conubio.
8. *ignominiamque nostram:* PM. — Leid. I. al.: uestram. — P m. 1.: certare iub&. m. 2.: iuuat.
10. *denique utrum tandem pr. an.:* PM.
12. *oportet licere p. r. si uelit:* PM. — Voss. II.: populum romanum.
14. *uos dilectum* (PM) *pro poena decernetis:* M. — P: decernitis.
15. *et simul ego tribunus uocare tribus in suffragium coepero tu statim consul:* P. — M: et simul ergo tribunus uocare tribus in suffragium coeperit ut statim consul. — P m. 1.: in castre.duces. m. 2.: in castra educes.
17. *quid si non quantum istae minae:* M. — P: quid si nunquam tum ista emine.
19. *quia uobis consultum uolebatis:* PM al.] quia nobis cet. — „Als ob ihr nicht zwei

volebatis, certamine abstinuistis: — an ideo non est dimicatum, quod quae pars firmior eadem modestior fuit? nec nunc erit certamen Quirites. animos vestros illi temptabunt semper, vires non experientur. itaque ad bella ista — seu falsa seu vera sunt — consules, parata vobis plebes est, si conubiis redditis unam hanc civitatem tandem facitis, si coalescere si iungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt, si spes si aditus ad honores viris strenuis et fortibus datur, si in consortio si in societate re publicae esse, si — quod aequae libertatis est — in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. si haec inpediet aliquis, ferte sermonibus et multiplicate fama bella — nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum nec in privata conubii societas est".

VI. Cum in contionem et consules processissent et res a perpetuis orationibus in altercationem vertissent, interroganti tribuno cur plebeium consulem fieri non oporteret, ut fortasse vere sic parum utiliter in praesens certamen respondit, quod nemo plebeius auspicia haberet, ideoque decemviros conubium diremisse ne incerta prole auspicia turbarentur. plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod

Mal schon erfahren hättet, was jene eure Drohungen gegen den festen Willen des Volkes vermöchten! Natürlich weil ihr für euer Leben fürchtetet, standet ihr vom Streite ab: — oder ist vielmehr darum der Kampf nicht fortgesetzt worden, weil der stärkere Theil auch zugleich der gemässigtere war?" —

5. *parata uobis plebes est:* PM. — PM: conubiis. — M: unā haec ciuitatém. m. 2.: unā hāc.

9. *si in societate rep̄. esse:* M] si in societate reip. esse (P). Cf. T. Livi prooemium. al. — P m. 1.: imperitale. m. 2.: imperitare.

11. *si haec inpediet:* PM. — P: inpediæ. Harl. I.: inpedit. — M m. 1.: famā. m. 2.: fama. — P: cum quibus nec in rep̄lublice (m. 2.: ca). M: nec in r̄p.

16. *in contionem:* PM. — P m. 1.: aeres. m. 2.: æres.

17. *uertissent:* M al.] vertisset (P).

20. *respondit* (scil. alter consul): PM. — PM: conubium.

22. *plebes ad id maxime indi-*

auspicari tamquam invisi diis inmortalibus negarentur posse: nec ante finis contentionum fuit, cum et tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset et ipsa cum eo pertinacia certaret, quam victi tandem patres ut de conubio ferretur concessere, ita maxime rati contentionem de plebeis consulibus tribunos aut totam deposituros aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim conubio plebem paratam dilectui fore. cum Canuleius victoria de patribus et plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant et crescente in dies fama belli dilectum inpediunt. consules, cum per senatum intercedentibus tribunis nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat aut hostibus aut civibus de victoria concedendum esse. soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudi sententia consules armabat in tribunos, Quintiorum — Cincinnatique et Capitulini — sententiae abhorrebant a caede violandisque quos foedere icto cum plebe sacrosanctos accepissent.

gnatione exarsit: M. — P: plebes ad id maxime indignatione quod auspicari.

1. *tamquam inuisi diis inmortalibus* (M: immort.): PM. — M: „negante" pro „necante".

3. *plebes nacta:* PM. — M: pertinatia. — M m. 1.: „de cunubio feretur". eadem m. 1.: conubio. — P: conubio.

5. *concessere:* M cod. Rhen.] consensere (P). — Cod. Rhen.: consensere concessere. M: consen | serere. concessere. — Patres nequaquam consenserunt, sed necessitate coacti concesserunt plebi ut de conubio ferretur. — P: ita maxime raeti contionem de pleis consulibus. M: de plebeis consulibus. — P: contemptamque interim conubio. M: conubio. — PM: dilectui fore.

8. *uictoria:* P. — M: uictoriā.

11. *fama belli dilectum inpediunt:* P. — M: fama dilectum.

12. *nihil agi posset:* P. — M: possit.

— *consilia principum:* PM et rell. codd.] concilia (I. Fr. Gron.) principium. — Cf. 2, 54.: consilia.

13. *apparebat aut:* P. — M: apparebat ut hostibus aut ciuibus de uictoria concedendum ēē (m. 2.: ēēt).

15. *C. Claudi sententia:* PM] C. Claudii sententia. — M: tribunos quintia | norum cincinnatiq. et capitulini.

per haec consilia eo deducta est res ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex patribus ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni contenta plebs fuit. comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis extemplo quicumque aliquid seditiose dixerat aut fecerat, quam maxime tribunicii, et prensare homines et concursare toto foro candidati coepere, ut patricios desperatio primo inritata plebe apiscendi honoris, deinde indignatio si cum his gerendus esset honos deterreret: postremo coacti tamen a primoribus petiere ne cessisse possessione rei publicae viderentur. eventus eorum comitiorum docuit alios animos in contione libertatis dignitatisque alios secundum deposita certamina incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creavit populus contentus eo quod ratio habita plebeiorum esset. hanc modestiam aequitatemque et altitudi-

1. *deducta est res:* PM et rell.] deducta res est. — P: promiscuae. — M: creati. m. 2.: creari.

4. *contenta:* M. — P: contempta. — M m. 1.: inducuntur. m. 2.: indicuntur.

6. *quam maxime.* — PM et rell. codd.: *hunc quam maxime.* Sigonius scribi voluit „hinc quam maxime": sed initio videtur fuisse aut *tum* aut *cum*: h. e. vel *cum maxime* vel *quam maxime.* — PM: prensare homines. — P m. 1.: caepere.

9. *apiscendi honoris:* P. — M: adpiscendi.

10. *gerendus:* PM. — Voss. II.: gerundus.

11. *petiere:* P. — M m. 1.: petire. m. 2.: petere. — M: possessione r. p̄. — P: possessione reiplublice.

13. *in contione:* PM et rell. codd.] in contentione. — *Libertatis dignitatisque* cohaerent cum *alios animos* simili fere modo quo 3, 59. „totum plebis esse" dictum est. nolim enim suppleri verbum (h. l. *tuendae* vel sim.) in his dicendi generibus praesertim apud Livium qui eo genitivo uti soleat. „Der Ausgang der Comitien lehrte, dass sich die Gemüther in der Volksversammlung, wenn es sich um die Aufrechthaltung der Freiheit und Würde handelt, ganz anders zeigen, als wenn die Leidenschaften schweigen und sich ein unbefangenes Urtheil wieder geltend machen kann". — M: libertati dignitatisq. — P m. 1.: ratio habita pleiorum. m. 2.: plebeiorum.

16. *et altitudinem animi:* P. —

nem animi ubi nunc in uno inveneris, quae tum populi universi fuit!

VII. Anno trecentesimo decimo quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt A. Sempronius Atratinus L. Atilius T. Cloelius, quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris praebuit. sunt qui propter adiectum Aequorum Volscorumque bello et Ardeatum defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant sine mentione promulgatae legis de consulibus creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos. non tamen pro formato iam stetit magistratus eius ius, quia tertio mense quam inierunt augurum decreto perinde ac vitio creati honore abiere, quod C. Curtius, qui comitiis eorum praefuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardeatibus Romam venerunt ita de iniuria que-

M: et habitudinē animi. — P m. 1.: quae *d*um populi *h*uniuersi fuit. m. 2.: *tum* et *uniuersi.*

3. *anno trecentesimo decimo quam urbs:* M. — P: anno trecentesimo | quam urbs. — M: a. sempronius. a. tratinus. — P m. 1.: l. *t*atilius. t. cecilius. M: „l. atilius. t. caecilius“. Sigonius videtur recte scripsisse hoc tertio loco „T. Cloelius“, cum Caecilia gens plebeia fuerit. Dionysius 11, 62. hunc virum sec. Vatic. cod. nominat Τίτον Κλύλιον Σικελόν. et apud Livium 6, 31. reperitur „Q. Cloelius Siculus“. 4, 11. quidem scriptum est in optt. libris „T. Cluilius Siculus“, sed *Cluilius* idem videtur nomen esse quod *Cloelius.* Cf. 1, 30.: „principes Albanorum in patres legit Tullios Servilios .. Cloelios“.

8. *Ardeatum:* M] Ardeatium (P). Cf. T. Livi l. xxx. p. xci. 31. — *Veiens bellum:* PM. — P m. 1.: ex plebe*m.*

12. *pro formato:* PM et rell. codd.] pro firmato. — *Formari* videtur a Livio eodem sensu scriptum esse quo alias verbo *fundari* usus est (3, 56. 60. al.). cf. 1, 45.: formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus. — M: eius uis. — P: augurum decreto *post* inde ac. — P m. 1. M m. 1.: honore *h*abiere. — P: „quod. c. curiatius qui comitiis“ cet. M: „quod centū curiatius qui comitiis“. Cf. 4, 1. — P: caepisset.

16. *legati ab Ardeatibus:* M]

rentes: ut, si demeretur ea, in foedere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. ab senatu responsum est iudicium populi rescindi ab senatu non posse — praeterquam quod nullo nec exemplo nec iure fieret — concordiae etiam ordinum causa. si Ardeates sua tempora expectare velint arbitriumque senatui levandae iniuriae suae permittant, fore ut postmodo gaudeant se iram moderatos sciantque patribus aeque curae fuisse ne qua iniuria in eos oreretur ac ne orta diuturna esset. ita legati cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, cum sine curuli magistratu res publica esset, coiere et interregem creavere. contentio, consulesne an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies conplures tenuit. interrex ac senatus consulum comitia, tribuni plebis et plebs tribunorum militum ut habeantur tendunt. vicerunt patres, quia et plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem frustra certare supersedit, et principes plebis ea comitia malebant quibus non haberetur ratio sui quam quibus ut indigni praeterirentur. tribuni quoque plebi certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat Lucium Papirium Mugilanum L. Sempronium Atratinum. his consulibus cum Ardeatibus foedus renovatum est: idque monumenti est con-

legati ab Ardea. — P: legati ab ardeat romam. Cf. 5, 33. al.

4. *nullo nec exemplo nec iure:* P. — M: nullo haec exemplo nec iure. — P: p̄tquā. — M: senatui | leuan leuandae iniuriae. — P: postmodo.

7. *se iram moderatos:* P] se irae moderatos. Cf. 42, 62. — M: permittant | fore moderatos sciantq. — PM Harl. I. Leid. I.: *oreretur.*

10. *comiter dimissi:* P m. 2. M. — P m. 1.: comiter dimiter dimisit.

11. *curuli:* P m. 2. M. — P m. 1.: curili. — M: r̄p. ēēt coierere et interregem. P: resp̄. esset colere & interregem. — M: consulesne | ante tribuni. M: in interregnorum dies conplures. — PM: tr̄. p̄l. et plebs.

18. *ratio sui:* Lips. Gaertn. — PM: ratio sua. — P: preterirent. — P m. 1.: certamem.

19. *tribuni quoque plebi:* PM al.

20. *T. Quinctius*: P. — M: reliqueretur quintius. — P: lucium papyrium mugilanum. M: mugilanum.

sules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis neque in libris magistratuum inveniuntur. credo quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis iis consulibus praetermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est et in foedere Ardeatino et in linteis libris ad Monetae inventa. et foris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

VIII. Hunc annum — seu tribunos modo seu tribunis suffectos consules quoque habuit — sequitur annus haud dubiis consulibus M. Geganio Macerino iterum T. Quinctio Capitolino quintum consule. idem hic annus censurae initium fuit, rei a parva origine ortae, quae deinde tanto incremento aucta est ut morum disciplinaeque Romanae penes eam regimen, senatus equitumque centuriae decoris dedecorisque discrimen sub dicione eius magistratus, publicorum ius privatorumque locorum vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. ortum autem initium est

3. *perinde:* M. — P: postinde.
4. *suffectis iis consulibus:* PM, „Nachdem *an ihre Stelle* Consuln gewählt worden". Bekk.: suffectis his consulibus.
6. *ad Monetae:* PM. — PM: inuente & foris.
7. *ostentati essent:* M. — P: ostenti essent. — M: ocium.
12. *quintum consule:* PM Harl. I. Leid. I. al.] quintum consulibus. — P: „t. quinctio capitolino quintum consule. id est hic annus": habebat igitur librarius *idē* pro *id ē*.
15. *centuriae:* Voss. II. — PM Harl. I. Leid. I. al.: *centuriis*. — Alii: centuriarum. — P: decoris decorisque discrimen.
16. *sub ditione eius magistratus:* M. — P: sub conditione. m. 2.: sub condicione. — M: publicorum priuatorūq. | locorum. — PM: uectigalia pr. sub nutu atque arbitrio essent. — Cf. Cicer. de leg. 3, 3. 7.: „censores populi aeuitates suboles familias pecuniasque censento. urbis templa uias aquas aerarium uectigalia tuento populique partes in tribus distribuunto. exin pecunias aeuitates ordines partiunto. equitum peditumque prolem describunto. caelibes esse prohibento. mores populi regunto. probrum in senatu ne relinquunto. bini sunto. magistratum quinquennium habento".
18. *initium est rei:* P et rell.] initium rei est. — M: „initiū sunt rei". sed littera *n* in

rei, quod in populo per multos annos incenso neque differri census poterat neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, operae erat id negotium agere. mentio inlata ad senatum est rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere, cui scribarum ministerium custodiaeque et tabularum cura, cui arbitrium formulae censendi subiceretur. et patres quamquam rem parvam tamen quo plures patricii magistratus in re publica essent, laeti accepere, id quod evenit futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum qui praeessent ipsi honori ius maiestatemque adicerent, et tribuni id quod tunc erat magis necessarium quam

sunt erasa est. in antiquiore igitur libro sine dubio scriptum erat *initium'st rei.* — P: neque in consulibus.

3. *mentio inlata ad senatum est*] mentio illata ab senatu est (M). — P: *mentio inlata ab senatum est:* h. e. *ad senatum.* vix enim dici potest, quotiens praepositiones *ab* et *ad* in vicem permutatae a librariis sint. nec minus notum est, Livium praepositione *ad* loco dativi persaepe usum esse (cf. 2, 13.: ad propinquos restituit. 24, 47. al.): quamquam hoc loco alia quaedam vis in praepositione *ad* inest. hac enim voce scriptores diligentiores in similibus rebus utebantur, cum penes eum ad quem aliqua res deferebatur, rei inlatae iudicium et potestas esset: atque hoc ipsum discrimen inter praepositiones *ad* et *apud* intercedebat: (cf. 3, 9.: ad plebem criminari. 30, 1.: ad populum suadendi ac dissuadendi locus. Cic. pro Lig. 10.: „ad parentem sic agi solet: ad iudices". de leg. agr. 3, 2.: „neque apud vos ante feci mentionem"). Denique *inlata* (non *facta*, *habita*) a Livio eodem sensu scriptum est quo 4, 1.: „*mentio* primo *sensim inlata* a tribunis". Cf. 3, 43.: „secessionisque mentiones *ad* vulgus militum sermonibus occultis serentem". al. — Pighius scribendum coniecit: „mentio illata ab *consulibus in* senatu est". consules enim eius rei auctores fuisse Dionys. 11, 63. dicit. — M: arbitrium formulae censendi. — PM: subiceret-.

8. *in rep. essent:* M. — P: in rp̄ essent.

10. *ipsi honori ius maiestatemque adicerent:* P. — M: ipsi honorius mai. cet.

11. *id quod tunc erat magis necessarium:* PM al.] id quod tunc erat, magis necessariam cet. — *Magis* et *ad necessarium* et ad *intuentes*

speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haut sane tetendere. cum a primoribus civitatis spretus honos esset, Papirium Semproniumque — quorum de consulatu dubitabatur — ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis praefecit. censores ab re appellati sunt.

IX. Dum haec Romae geruntur, legati ab Ardea veniunt pro vetterrima societate renovatoque foedere recenti auxilium prope eversae urbi implorantes. frui namque pace optimo consilio cum populo Romano servata per intestina arma non licuit, quorum causae atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quae fuere eruntque pluribus populis magis exitio quam bella externa quam fames morbive quaeque alia in deum iras velut ultima publicorum malorum vertunt. virginem plebei generis maxime forma notam petiere iuvenes, alter virgini genere par tutoribus fretus qui et ipsi eiusdem corporis erant, nobilis alter nulla re praeter quam forma captus. adiuvabant eum optumatium studia, per quae in domom quoque puellae certamen partium

referendum est": „mehr auf das was für den Augenblick ihre Aufmerksamkeit zu fordern schien als auf die Verwaltung eines Scheinamtes achtend". — M: aut sane tetendere.

4. *dubitabatur:* PM al.] dubitatur. — Dubitatum enim erat de horum consulum magistratu antequam nomina eorum in foedere Ardeatino et in linteis libris ad Monetae inventa erant: cf. 4, 7.

11. *cum p. r. servata:* PM. — P: post intestina arma. m. 2.: p intestina arma.

12. *quorum causae atque initium:* M] quorum causa oet. (P). — M: ex certamine sociorum] ortū.

13. *fuere eruntq.:* P Leid. 1. al.] fuerunt eruntque (M). — *Fuere* facile poterat haberi pro *fuert.* — P: ortumq; fuere. — M: „quaeq. alia in deos iras". sed eadem m. restituit *deū.*

16. *plebei generis:* PM] plebeii generis.

19. *optumatium:* P] optimatium (M). — Harl. 1.: optimatum. — P m. 1.: in domom. M: per qua in do | mo quoque. — *Per qua* etiam in Harl. 1. — M: iungi puellam uobat. m. 2.: uolebat.

penetravit. nobilis superior iudicio matris esse quae quam splendidissimis nuptiis iungi puellam volebat: tutores in ea quoque re partium memores ad suum tendere. cum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est. postulatu audito matris tutorumque magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores inter suae partis homines de iniuria decreti palam in foro contionati manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optumatium acies sequitur accensum iniuria iuvenem. fit proelium atrox. pulsa plebs — nihil Romanae plebi similis — armata ex urbe profecta colle quodam capto in agros optumatium cum ferro ignique excursiones facit, urbem quoque omnis etiam expertem ante certaminis multitudine opificum ad spem praedae evocata obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest velut contacta civitate rabie duorum iuvenum funestas nuptias ex occasu patriae petentium. parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optumates Romanos ad auxilium urbis obsessae, plebs ad expugnandam secum Ardeam Vulscos excivere. priores Vulsci duce Aequo Cluilio Ardeam venere et moenibus hostium vallum obiecere. quod ubi Romam est nuntiatum, extem-

4. *intra parietes:* P. — M: inter parietes.

— *postulatu audito:* PM. — Lips. al.: postulato. — M: arbitrium dantiū nuptiarū.

6. *sed uis potentior fuit:* M. — In P excidit integer versus a *potentior* ad *coorta*, sed in margine m. 2. adscriptus est.

9. *optumatium:* P. — M: obtumatiū.

11. *nihil romanae plebi similis:* PM.

12. *optumatium:* PM] optim.

15. *euocata:* M m. 2. P. — M m. 1.: reuocata. — Leid. ɪ. al.: aduocata.

18. *optumates:* PM Leid. ɪ.] optimates. — PM: ad expugnandam secūm ardeam uulscos exciuere. priores uulsci cet.

21. *Aequo Cluilio:* ed. Frob.] Aeque Cloelio. — PM Harl. ɪ. Leid. ɪ.: aeque ciuili. — Alii: aeque ciuilio. Cf. 1, 22, 23. — PM Harl. ɪ. al.: Ardeam uenere et moenibus hostium uallum obiecere.

22. *quod ubi Romam est nuntiatum:* P. — M: quod ubi

plo M. Geganius consul cum exercitu profectus tria milia passum ab hoste locum castris cepit praecipitique iam die curare corpora milites iubet. quarta deinde vigilia signa profert, coeptumque opus adeo adproperatum est ut sole orto Vulsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos quam a se urbem viderent. et alia parte consul muro Ardeae brachium iniunxerat, qua ex oppido sui commeare possent.

X. Vulscus imperator, qui ad eam diem non commeatu praeparato sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam septus vallo repente inops omnium rerum erat — ad conloquium consule evocato — si solvendae obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Vulscos ait. adversus ea consul victis condiciones accipiendas esse non ferendas respondit, neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio ita abituros Vulscos esse. dedi imperatorem, arma poni iubet fatentes victos se esse et imperio parere. aliter tam

roma est nuntiatum. — Num *Romae est?*

1. *IIII mil. passum:* PM] tria millia passuum. — P: castris caepit.

5. *Vulsci:* P. — M: Volsci firmiore se monumento a romanis.

6. *et alia parte:* PM. — Sig. et I. Fr. Gron.: ex alia parte. — M: quae ex oppido sui comeare possent.

9. *Vulscus imperator:* P m. 2. M] Volscus imp. — P m. 1.: uulscos imperator.

11. *postquam septus uallo repente inops omnium rerum erat:* P. — M: postquam septus uallo re | repente inopsoniū rerū erat. — Voss. II. al.: „repente inopem omnium rerum videt“: prob. I. Fr. Gron.

12. *ad conloquium consule euocato:* P. — M: consulis euocato. — M: se inde uulscus ait. — P m. 1. M: conditiones. P m. 2.: condiciones.

15. *neque ut uenerint | ad pugnandos socios pr. suo arbitrio:* M. — P: neque ut uenerint ad oppugnandos socios suo arbitrio. — M: ita habituros uulscos esse. m. 2.: abituros.

18. *fatentes uictos se esse et imperio parere:* PM] faten-

abeuntibus quam manentibus se hostem infensum victoriam potius ex Vulscis quam pacem infidam Romam relaturum. Vulsci exiguam spem in armis — alia undique abscisa — cum temptassent, praeter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi iniquiore ad fugam cum ab omni parte caederentur, ad preces ab certamine versi dedito imperatore traditisque armis sub iugum missi cum singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. et cum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt poenas vix nuntiis caedis relictis. Romanus Ardeae turbatas seditione res principibus eius motus securi percussis bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis composuit; demptamque iniuriam iudicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant, senatui superesse aliquid ad delendum publicae avaritiae monimentum videbatur. consul triumphans in urbem redit Cluilio duce Vulscorum ante currum ducto praelatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat. Aequavit — quod haud facile est — Quinctius con-

tes victos se esse imperio parere. — M: aliter tam abuten | tib. quam manentib. Cf. T. Livi l. xxx. p. LXVII. VIII.

2. *ex Vulscis:* M. — P: ex uulcis.

3. *alia undique abscisa* (scil. spe): PM cod. Rhen. al.] alia undique abscissa. Cf. 4, 3.: praecisa spes. — P: uulsci exiguum spem. — M: cederentur.

6. *ad preces ab certamine uersi:* Haverc. al.] ad preces a cert. cet. (M). — P: ad preces *ad* certamine uersi: h. e. *ab.* Cf. T. Livi l. xxx. p. LXIII. 3.

10. *inermes:* P m. 2. M. — P m. 1.: inhermes.

10. *uix nuntiis caedis relictis:* PM. — Leid. 1. al.: uix nuntius caedis relictus. — P m. 1.: romanis ardeæ. m. 2.: romanus. — M: turbataseditione res.

14. *tanto beneficio populi r.:* PM. — M: ad delendum publicae auaritiae monimentum. Cf. preoem. T. Livi.

16. *cons. triumphans in urbem redit:* PM. — M: ciuilio duce uulscorum ante circū ducto. — — P: ciuili duce. Cf. 4, 9.: Aequo Cluilio.

19. *Quinctius cōs.:* P. — P: argati gloriam collegę. m. 2.: armati.

sul togatus armati gloriam collegae: qua concordiae pacisque domesticam curam iura infimis summisque moderando ita tenuit, ut eum et patres severum consulem et plebs satis comem crediderint. et adversus tribunos auctoritate plura quam certamine tenuit. quinque consulatus eodem tenore gesti vitaque omnis consulariter acta verendum paene ipsum magis quam honorem faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum Postumum Aebutium Cornicinem. Fabius et Aebutius consules quo maiori gloriae rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant — maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse quod Ardeatibus in re praecipiti tanta foret cura subventum — eo impensius ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatus consultum fecerunt ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo praesidii causa adversus Vulscos scriberentur. hoc palam relatum in tabu-

1. *qua:* PM Leid. i. al.] qui (Harl. ii. al.). — Harl. i.: quia. — In universum quidem hoc *qua* pro *qua ratione* dictum accipi potest: quamquam ille ablativus feminini generis multo plura complectebatur. sic etiam *qua-qua* pro *et-et* dicebatur (2, 35. al.). cf. T. Livi l. xxx. p. xcvii. 26.

— *concordiae pacisque domesticam curam:* PM Harl. i. Leid. i. al.] concordiae pacisque domesticae curam (Iac. Gron.). Cf. 1, 1.: ad maiora rerum initia. 1, 9.: uiolati hospiti foedus. al.

3. *ut eum et patres seuerum consulem et plebs satis comem:* P. — M: ita tenuit | et patres et seuerũ consulem et plebs | comem. — PM: *crediderint.* — P: quam certamina tenuit.

7. *tribunorum militarium nulla mentio:* M. — P: tribunorum militarium nunc lamentatio his consulibus fuit.

9. *Postumium Aebutium Cornicinem:* PM. — P: succedere recernebant. m. 2.: se.

12. *memorabilem annum:* P. — M: memorabile manũ. — P: hostemque esse. m. 2.: hostesque esse.

15. *s. c. fecerunt ut qm̃ ciuitas:* PM. — PM: coloni eo praesidii causa aduersus uulscos scriberentur. — P: hoc palam relatam. m. 2.: relatum.

las, ut plebem tribunosque falleret indicii rescindendi consilium initum. consenserant autem ut — multo maiore parte Rutulorum colonorum quam Romanorum scripta — nec ager ullus divideretur nisi is qui interceptus iudicio infami erat, nec ulli prius Romano ibi quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. sic ager ad Ardeates rediit. triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius T. Cloelius Siculus M. Aebutius Elva: qui — praeter minime populare ministerium — agro adsignando sociis quem populus Romanus suum iudicasset cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiae cuiusquam dederant, vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia quam testem integritatis iustitiaeque habebant vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit et hoc et insequente anno C. Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. ludi ab

1. *indicii rescindendi consilium initum:* PM.

6. *gleba ulla agri adsignaretur:* P m. 2., cum m. 1. *gelba* fuisset. — M: asignaretur.

8. *T. Cloelius Siculus:* cf. 4, 7. — PM: t. cluilius siculus. — P: m. ebutius helua. M: m̄. ebucius elua.

9. *praeter minime populare ministerium:* PM Harl. I. Leid. I. al.] per minime cet. (cod. Sig. Haverc.). — P: preter. M: preter. „Die — abgesehen davon dass ein solches Geschäft überhaupt nicht geeignet ist die Gemüther zu gewinnen — als sie dadurch dass sie das Gebiet, welches das röm. Volk für sein Eigenthum erklärt hatte, den Bundesgenossen überwiesen, die Plebejer vollends gegen sich eingenommen hatten": u. s. w. Cf. 4, 10.: praeter. — PM: quem. pr. suum iudicasset.

13. *die dicta ab tribunis:* PM. — Harl. I. al.: a tribunis.

— *coloni adscripti:* P Harl. I. Leid. I. al. Coniungenda igitur sunt „coloni adscripti vitavere vexationes remanendo in colonia" cet. — M: coloni adscribiti. Cf. T. Livi l. XXX. p. XCIX. 17. — M: in colonia contestem integritatis.

16. *et hoc et insequente anno:* PM Harl. I.

17. *C. Furio Pacilo:* Sig. — P: c. furio pacilio & m. papyrio crasso cōs. — M: c̄. furio |. p̄. et m̄. papirio crasso cōs. ludi ad. x. uiris. m. 2.: a. x. uiris. — PM: a patribus ex s. c. noti.

decemviris per secessionem plebis a patribus ex senatus consulto voti eo anno facti sunt. causa seditionum nequiquam a Poetilio quaesita, qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum pervincere potuit, et cum magno certamine obtinuisset ut consulerentur patres consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari iussi sunt: ludibrioque erant minae tribuni denuntiantis se dilectum impediturum, cum quietis finitimis neque bello neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Proculo Geganio Macerino L. Menenio Lanato consulibus multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus fame regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. unum afuit bellum externum, quo si adgravatae res essent, vix ope deorum omnium resisti potuisset. coepere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit seu dulcedine contionum et urbis deserto agrorum cultu: nam utrumque traditur. et patres plebem desidem et tribuni plebis nunc fraudem nunc neglegentiam consulum accusabant. postremo perpulere plebem haud adversante senatu, ut L. Mi-

2. *nequiquam:* Leid. I. — PM: nequaquam. — P: a poetilio quaesita qui tr̄. p̄l. (cf. 3, 35. 41.). — M: a poetirio quaesita qui tr̄. p̄l. — In M fuerat m. 1.: causa seditionem.

6. *ut consulerentur patres:* M m. 2. P. — M m. 1.: ut consolarentur patres. — M: consulū ante | tribunorum.

8. *se dilectum inpediturum:* PM] se del. cet.

11. *Proculo Geganio Macerino:* PM. — P: coñss. M: cōss. — P: multiplicari clade.

13. *in ceruices accepto:* PM et rell. — Haverc. *in ceruicem.*

14. *unum afuit bellum externum:* PM Harl. I. Leid. I. — M: quod si adgrauatae.

15. *resisti* (scil. tot tantisque malis): PM et rell. codd. — I. Fr. Gron. scribi voluit *sisti.* Ed. Frob.: *res sisti.*

16. *seu dulcedine contionum:* PM.

19. *neglegentiam:* PM] neglig. — *accusabant:* M. — P: accussabant.

— *postremo perpulere plebem* (nim. tribuni pl.): PM Leid. I. al.] postremo perpulere plebeii (Harl. I.?). — P: hauduersante senatu. — M: praefectus anone. — P: ineumagistratu. — M m. 1.: postremo quoq. anonae.

nucius praefectus annonae crearetur, felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus quam ad curationem ministerii sui, quamquam postremo annonae quoque levatae haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit. qui cum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequiquam missis nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est, nullum momentum annonae fecisset, et revolutus ad dispensationem inopiae profiteri cogendo frumentum et vendere quod usu menstruo superesset fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et obiciendo irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam levaret inopiam, multi ex plebe spe amissa potius quam ut cruciarentur trahendo animam capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis temporibus praedives rem utilem pessimo exemplo peiore consilio est adgressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coempto, quae credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat, largitiones frumenti facere instituit, plebemque hoc munere delenitam quacumque incideret conspectus ela-

4. *haud inmeritam et gratiam et gloriam tulit:* M Harl. 1. — P: haud inmeritam gratiam et gloriam.

5. *nequiquam:* P] nequicquam (M). — P m. 1.: haud ita multum frumenti aduentum est, m. 2.: aduectum. — PM: *ut* nullum momentum. — M: anone.

8. *profiteri cogendo frumentum:* PM cod. Rhen. Harl. 1. — Leid. 1. al.: confiteri cog. cet.

9. *usu menstruo:* P. — M: usui menstruo.

10. *partem diurni cibi:* P. — M: partem diuturni cibi. — Cf. 2, 10.: fraudans se ipse victu suo. al. — M: criminando et obiciendae | irae. — M m. 1.: apseriret. — P: „spe amisa (m. 2.: amissa) potius *ut* quam ut“: prius *ut* erasum est.

15. *sp. melius:* PM. sed 4, 15. PM: maelium. — P m. 1.: exsequestri ordine. — P m. 1.: peiore*m* consilio.

18. *hospitum.* — P: per hostium clientium ministeria. M: per hostium clientiumq. — Primo videtur scriptum fuisse *hospitium*. cf. 4, 35. — M: anonam.

21. *delenitam:* P] delinitam (M). Cf. 30, 13.: delenimentis (Pot.). — *quacūque incideret* (scil. in

tusque supra modum hominis privati secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. ipse — ut est humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet — ad altiora et non concessa tendere, et quoniam consulatus quoque eripiendus invitis patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certaminum, quod ingens exsudandum esset praemium fore. iam comitia consularia instabant: quae res eum necdum compositis maturisve satis consiliis oppressit. consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus minime oportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius cui Lanato erat cognomen. et Lucius Minucius praefectus annonae seu refectus seu quoad res posceret in incertum creatus — nihil enim constat nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus praefecti nomen — hic Minucius eandem rei pu-

plebem): M] quacunque incederet. — P: quacumque incedere et conspectus. — Cf. 1, 9.: in quem quaeque inciderat. 3, 3. 41, 2. al. — Dein 2, 38.: ut quisque eveniret.

2. *fauore ac spe despondentem:* PM. — Leid. 1. al.: ei fauore cet.

4. *et qm consulatus:* PM. — P m. 1.: eripiendos. — M: inuitis partib. ēēt.

6. *consiliorum et certaminum:* PM cod. Rhen. Harl. 1. Leid. 1. al.] consiliorum et certamine (ed. Frob.). — Cum „quod exsudandum esset" ad proxime antecedens nomen referendum videretur, pro *certaminum* scribendum putaverunt *certamine*, sed *quod exsudandum esset* perinde atque *tanto apparatu* referendum est ad *dignum:* „dies allein werde ein so vielen Sorgen und Mühen entsprechender Lohn sein, wohl werth dass er als etwas Ausgezeichnetes auch mit Schweiss und Anstrengung erworben werde". — P m. 1.: *tante.* m. 2.: tanto apparatu. — M: exudandum ēēt proemium fore. — P: „iam comitia consulari instabant". dein *consularia.* —

10. *T. Quinctius Capitolinus:* P. — M: oportunus. — PM: nouanti res. — M: collega additur ei agrippā | iamamilius enenius cui lanato erat cognomen. — P: Lanato. Harl. 1.: lanata.

12. *et l. minucius:* P. — M: et lucius minutius. — M: praefectus anonae. — M: seu refectus seuseuquod (m. 2.: quoad). P: seu quodad res. PM: *in libros linteos.* cf. 4, 7.

15. *eandem rei publicae curationem agens:* codd.] ean-

blicae curationem agens quam Maelius privatim agendam susceperat, cum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, tela in domum Maelii conferri eumque contiones domi habere ac non dubia regni consilia esse: tempus agendae rei nondum stare: cetera iam convenisse et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem et partita ducibus multitudinis ministeria esse: serius se pene, quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre. quae postquam sunt audita,

dem publice curationem agens (Florebellus). — *Publice* scribendum videbatur ut responderet adverbio *privatim*, sed *privatim* idem est quod *privato consilio:* et *reip.* longe maiore vi dictum est quam *publice:* „eben dasselbe Geschäft für den Staat und im Auftrage des Staates verwaltend, was Maelius in eigenem Interesse unternommen hatte". Cum enim Minucius a populo praefectus annonae creatus esset, ei cura quae rei publicae ipsius esse debebat, perfungendum erat. — P: hic minutius eandem reip curationem agens. M: hic minutius eandem rep̄ curationem agens. PM: quam melius.

3. *ad senatum refert:* PM. — M: maelii. P: melii. — PM: *eumque contiones domi habere.* Cf. 1, 16. init. I. Fr. Gron. *coitiones* scribi voluit, quod propter *habere* non videtur probandum.

6. *et tribunos mercede emptos:* P. — M: et tribunos | emptos.

9. *quae postquam sunt audita et undique — increparent:* PM et rell. codd. — Quamquam interdum etiam apud Ciceronem *posteaquam* cum coniunctivo vel imperfecti vel plusquamperfecti coniunctum legitur, tamen facere non possum, quin hoc loco a librariis peccatum esse censeam: non tam quod alterum eiusdem generis apud Livium locum non reppererim quam quod ratio huius loci ipsa aliud quoddam dicendi genus postulare videtur. nam verba „quae postquam sunt audita" rem actam ostendunt, quam peractam alia ex rerum nexu secuta sunt, id quod etiam ablativo consequentiae explicari poterat. aliter vero se habet proxima pars orationis „et increparent": quibus verbis causae quae T. Quinctium ad obloquendum concitarint adferuntur, atque ita adferuntur ut ab hoc demum loco sententiae vis incipere videatur. ut igitur nemo *increparent* cum *increparunt* permutandum esse contenderit, sic non admodum reprehendendi videbimur, quod *cum* pro *et*

cum undique primores patrum et priores anni consules increparent, quod eas largitiones coetusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod expectassent donec a praefecto annonae tanta res ad senatum deferretur, quae consulem non auctorem solum desideraret sed etiam vindicem, tum Quinctius consules immerito increpari ait, qui constricti legibus de provocatione ad dissolven-

scribendum censemus. et multa sane exempla proponi possunt quibus ita in primis apud Livium *postquam* et *cum* coniuncta esse apparet. in hoc etiam id non parvi momenti est, quod *t* pro *c* his proximis capitibus persaepe vel in optimis libris scriptum vidimus et quod *un* sequitur, ut *cū* facillime etiam hoc loco praetermitti potuerit, quem ad modum simili incuria sexcenties similia neglecta sunt. Cf. 30, 10.: cum diu stetissent, postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias adgrediuntur. 7, 23.: gens ferox et ingenii avidi ad pugnam cum procul visis Romanorum signis ut extemplo proelium initura explicuisset aciem, postquam neque in aequum demitti agmen vidit — Romanos — truci clamore adgreditur. 8, 27.: namque Tarentini cum rem Palaepolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, — increpare Palaepolitanos. 32, 21.: qui pollicendo se adversus Nabidem bellum gesturum cum temptasset nostram iuuentutem hinc in Euboeam extrahere, postquam nos vidit cet. 25, 15.: ibi proditores conglobati cum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant cet. al. — M: et undiq. minores patrū. — P: et priores anni consules. — M: donec a praefato annonae.

5. *quae consulem non auctorem solum desideraret sed etiam uindicem:* PM. Diligentius scribendum erat „quae consulem non uindicem solum desideraret sed etiam auctorem“: nisi forte primo fuit „non actorem solum — sed etiam indicem“.

6. *tum Quinctius:* P] tum T. Quintius. — M: tum quintius consulinmerito increpari ait.

7. *legibus de prouocatione ad dissoluendum imperium latis:* PM: nisi quod in M primo *de prouotione* erat. Legibus igitur his constricti videbantur consules quae dissolvendi imperii forent, non quae ad dissolvendum imperium latae essent. huius alterius interpretationis causa

dum imperium latis nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam quantum animi haberent: opus esse non forti solum viro sed etiam libero exsolutoque legum vinclis. itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum: ibi animum parem tantae potestati esse. adprobantibus cunctis primo Quinctius abnuere et quid sibi vellent rogitare qui se aetate exacta tantae dimicationi obicerent: dein cum undique plus in illo senili animo non consilii modo sed etiam virtutis esse quam in omnibus aliis dicerent laudibusque haud inmeritis onerarent et consul nihil remitteret, precatus tandem deos inmortales Cincinnatus ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive rei publicae esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die dispositis praesidiis cum in forum descendisset conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et Maeliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent, expertes consiliorum regni qui tumultus quod bellum repens aut dictatoriam maiestatem aut Quinctium post octogesimum annum rectorem rei puplicae quaesisset rogitarent, missus ab dictatore Servilius

1. Fr. Gron. *natis* pro *latis* legi maluit. — P m. 1.: in magistratum ad eam rem. — In P primo erat „non forti uiro sed etiam“: sed eadem m. 1. additum est „solum“.
4. *legum uinclis:* PM Leid. I. al.] legum vinculis. — P: l. quinctium. — P: quinctius abnuere.
7. *obicerent:* P. — M: obiecerent.
8. *non consilii modo.* — PM: non consilia modo sed etiam uirtutis esse. Cf. 4,7.: ratio sui.
10. *onerarent:* M. — P primo „honorarent“, dein „honerarent“. — P: in tam trepidis rebus damno rebus decoriue reip. esset. — M: dedecoriue reip. esset. — *Et consul:* „nicht nachliess in ihn zu dringen“.
13. *C. Seruilium Ahalam:* M. — P: c. seruilium | halam.
16. *plebs:* P. — M: ples. — P m. 1.: couersaq. m. 2.: conuersaq. — PM: nouitate rei ad miraculo.
18. *cernerent:* PM. — Harl. II.: cerneret. — P: aut quinctium. — M: reipuplice quesisset. P: reip. — P m. 1.: misus. m. 2.: missus. — P: magister aequitum. — PM: ad maeuium.

magister equitum ad Maelium „vocat te“ inquit „dictator“. cum pavidus ille quid vellet quaereret, Servilius causam dicendam esse proponeret crimenque a Minucio delatum ad senatum diluendum, tunc Maelius recipere se in catervam suorum et primum circumspectans tergiversari, postremo cum apparitor iussu magistri equitum duceret, ereptus a circumstantibus fugiensque fidem plebis Romanae inplorare et opprimi se consensu patrum dicere quod plebi benigne fecisset: orare ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent neve ante oculos suos trucidari sinerent. haec eum vociferantem adsecutus Ahala Servilius obtruncat, respersusque cruore obtruncati stipatus caterva patriciorum iuvenum dictatori renuntiat vocatum ad eum Maelium repulso apparitore concitantem multitudinem poenam meritam habere. tum dictator „macte virtute“ inquit, „C. Servili esto liberata re publica“.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti ad contionem vocari iussit, et Maelium iure caesum pronuntiavit etiam si regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset: se ad causam cognoscendam consedisse, qua cognita habiturum fuisse Maelium similem causae fortunam: vim

2. *Seruilius causam dicendam esse proponeret:* P m. 1.] Seruiliusque cet. (P m. 2. M). — M: a minutio. — PM: *delatum ad senatum diluendum.* In Harl. I. excidit *ad senatum.* — PM: tunc melius. — M m. 1.: tergiueri. m. 3.: tergiuersari. — P m. 1.: aparitor.

7. *inplorare et opprimi se consensu patrum dicere:* P. — M: imploraret. — M m. 1.: dicere. m. 2.: diceret.

10. *neue ante oculos suos trucidari sinerent:* PM. — Harl. I.: neque ante cet.

12. *stipatus caterua:* PM. — Alii: stipatus a caterua. — P: patriciiorum. — M: melium.

15. *C. Seruili:* M. — P: mactae uirtute inquid seruili esto. — PM: liberata rep. — P: multitudinem *meritam* incerta existimatione. — PM: ad contionem. — P: cesum. — PM: etiam si regni crimine insons fuerit.

22. *uim parantem:* M m. 2. P.

parantem ne iudicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo tamquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo inter iura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret eodemque anno sororis filios regis et liberos consulis liberatoris patriae propter pactionem indictam recipiendorum in urbem regum a patre securi esse percussos, ex qua Conlatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exulare iussum, in qua de Spurio Cassio post aliquot annos propter consilia inita de regno supplicium sumptum, in qua nuper decemviros bonis exilio capite multatos ob superbiam regiam — in ea Sp. Maelius spem regni conceperit. et quis homo? quamquam nullam nobilitatem nullos honores nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam — sed tamen Claudios Cassios consulatibus decemviratibus suis maiorumque honoribus splendore familiarum sustulisse animos quo nefas fuerit: Spurium Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus quam sperandus fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse ciboque obiciendo

— M m. 1.: uim parentē. — M: necūeo tamquam. — M: inter iura legesq. exactos | sciret. — P m. 1.: exacto sciret.

4. *sororis filios regis:* P m. 2. M. — P m. 1.: filio. — Non nepotes sed filios sororis regis Tarquinii dicit quo res etiam gravior videretur (cf. 1, 56. 2, 4.): et loquebatur ad imperitam multitudinem.

5. *propter pactionem indictā:* M] propter pactionem indicatam (P). *Indictam* h. l. idem fere quod *initam* significat „eingegangen, zugesagt". — Harl. I.: „a patre *e* securi". Num *et securi?*

7. *Conlatinum:* PM] Collatinum.

10. *supplicium:* P. — M: suplicium. — P: bonis exilio capite multatos. M: bonis auxilio capiente multatos. — P: *et quis homo quisquam ad dominationem* cet. Duo versus qui in P exciderant, ab *quāquā* usque ad *cuiquā*, et ab *spurium melium* usque ad *sperandus fuerit*, in margine adscripti sunt.

16. *quo nefas fuerit:* PM cod. Rhen. — Harl. I.: quos nefas fuerit. — M: obtandus.

18. *bilibris farris:* cod. Rhen. — M: *bi*libre *libris* farris | sperasse. P Harl. I.: bilibre farris. Haverc.: bilibri farris. Cf. 5, 47.: selibras farris.

ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse, ut quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris — ab diis orti, recepti ad deos — insignia atque imperium habentem. non pro scelere id magis quam pro monstro habendum. nec satis esse sanguine eius expiatum nisi tecta parietesque, intra quae tantum amentiae conceptum esset, dissiparentur bonaque contacta pretiis regni mercandi publicarentur. iubere itaque quaestores vendere ea bona atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressae nefariae spei, dirui extemplo iussit. id Aequimaelium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra por-

1. *uictorem finitimorum omnium populum:* P m. 2. M. — P m. 1.: uictori. — Haverc.: finitimorum omnium populorum.

2. *perlici posse:* P m. 2. M. — P m. 1.: possæ. — Harl. I.: pellici. — M: senatorem conquoquere ciuitas uix posset regem ferre romuli † conditoris ab diis sorti recepti ad eos insignia cet. Inter *romuli* et *conditoris* aliquid erasum est.

6. *expiatum:* M. — P: piatum. — PM: intra quae tantum amentiae conceptum esset.

8. *contacta* („befleckt dadurch dass sie zum Kauf der Herrschaft dienen sollten"): P m. 1. M. — Cf. 21, 48.: Scipio caedem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus contactosque eo scelere velut iniecta rabie ad arma ituros. 29, 8.: omnibus contactis ea violatione templi furorem obiecit. — P m. 2.: *contracta:* „zusammengescharrt um zum Kauf der Herrschaft zu dienen". — M: preciis.

8. *iubere itaque:* PM. — Harl. I.: *l*ubere itaque. — M: redicere.

11. *area esset:* M m. 2. P. — M m. 1.: area ēē oppressae nefarirae spei.

12. *id Aequimaelium appellatum est:* P. — M: id aequimaelium appellatū ēē. l. minutius. Cf. Varro. l. l. 5, 157.: Aequimelium, quod aequata Meli domus publico, quod regnum occupare voluit is.

13. *boue aurato extra portam Trigeminam est donatus:* PM et rell. codd. — Loco *bove aurato* Lipsius scribi voluit „bove et agro". I. Fr. Gron.: „bove et arvo". Iac. Gron.: „bove ac prato". verum *bove aurato donatus est* nihil aliud significat quam „bovis aurati vel inaurati signo in columna extra portam Trigeminam posito donatus est" (2, 13.).

tam Trigeminam est donatus: ne plebe quidem invita, quia frumentum Maelianum assibus in modios aestimatum plebi divisit. hunc Minucium apud quosdam auctores transisse a patribus ad plebem undecimumque tribunum plebis cooptatum seditionem motam ex Maeliana caede sedasse invenio. ceterum vix credibile est numerum tribunorum patres augeri passos idque potissimum exemplum a patricio homine introductum, nec deinde id plebem concessum semel optinuisse aut certe temptasse. sed ante omnia refellit falsum

nec est cogitandum de bove auratis cornibus, qualis cum centum aliis bubus P. Decio (7, 37.) dono datus est, quem bovem ille decoratum insignibus Marti immolavit. dicit quidem Livius 40, 34., si locus integer est, statuam quam M'. Acilius Glabrio patri suo posuerat, primam omnium in Italia auratam fuisse, sed de signis auratis in urbe positis et alias meminerat. ita enim commemorantur 33, 27.: signa aurata in fornicibus posita; 38, 35.: seiuges in Capitolio aurati a Cornelio positi — duo signa aurata; 39, 7.: signum Pollentiae auratum: al. Et vel antiquissimis temporibus statuas et signa honoris causa posita fuisse multis locis videre licet. nam praeter statuam Atti Navi auguris Horatio Cocliti positam esse statuam 2, 10. legimus, Cloeliae virgini statuam equestrem in summa Sacra via 2, 13. al. multarumque aliarum eiusdem aetatis Plinius 34, 4. 5. 6. meminit. Denique bovem aratorem non modo aptissimum rei frumentariae signum esse nemo non videt, sed etiam Plinius l. l. tradit Minucio praefecto annonae columnam extra portam Trigeminam statutam, idemque altero loco (18, 3. 15.) huic eidem Minucio qui Sp. Maelium coarguisset, statuam extra portam Trigeminam a populo stipe collata positam fuisse auctor est.

3. *hunc Minucium:* P. — M: hunc Minutium. Cf. Plinius 18, 3. 15. — M: ex meuiana cede. P: ex maeuiana caedae. — M: a patritio homine. — PM: nec deinde id *plebi* concessum semel. — P: optinuisse. M: obtinuisse.

9. *refellit falsum imaginis titulum:* PM. Cf. 8, 40.: „vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quaeque famam rerum gestarum honorumque fallenti mendacio trahunt. inde certe et singulorum gesta et publica monumenta rerum confusa“. — P: lege cautemne

imaginis titulum paucis ante annis lege cautum ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Caecilius Q. Iunius Sext. Titinius soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minuci legem et criminari nunc Minucium nunc Servilium apud plebem querique indignam necem Maelii non destiterant. pervicerant igitur ut tribunorum militum potius quam consulum comitia haberentur, haut dubii quin sex locis — tot enim iam creari licebat — et plebei aliqui profitendo se ultores fore Maelianae caedis crearentur. plebs quamquam agitata multis eo anno et variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit et in is L. Quinctium Cincinnati filium, ex cuius dictaturae invidia tumultus quaerebatur. praelatus suffragiis Quintio Mamercus Aemilius vir summae dignitatis. L. Iulium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenae colonia Romana ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. maius additum defectioni scelus: G. Fulcinium Cloelium Tullum Sp. Antium L. Roscium legatos Romanos cau-

tribunis. m. 2.: cautum. — *Collegam cooptare* nimir. undecimum. cf. 3, 65.

2. *Q. Cecilius. Q. Iunius. Sext. Titinius:* P. — M: q̄. celius catilius. q. iunius. sext. titinius.

4. *Minuci:* P] Minucii. — M: minuti. — P: nunc municium. M: nunc minutium.

6. *peruicerant:* PM] pervicerant. — P: haut dubii quin. M: haud dubii quin.

8. *et plebei aliqui:* PM] et plebeii aliqui.

12. *et in is. l. quinctium:* P] et in iis L. Quintium. — M: et in his. l. quintium cincinnati filium ex cuius iudicaturae inuidia.

14. *Mamercus Aemilius:* P m. 2. — P m. 1.: mamercuisaemilius. M: mamerci | us aemilius. — PM: l. iulium tertium creant.

17. *ac Veientes defecere:* PM. — Leid. I. m. 1.: deficere. — PM: maius additum defectioni scelus.

18. *G. Fulcinium:* P. — M: c. fulginium: litterarum metathesi, ut 30, 17. in Put. Bamb. *cum. l. caelio* pro *cum. c. laelio*.

— *Cloelium Tullum:* P. sic ex. gr. 1, 56.: *Tarquinius Sextus*. M: „cloetium tullum espantiū". sed *e* ante *sp.* erasum est. Cf. Plinius 34, 6. 23.: „inter antiquissimas

sam novi consilii quaerentes iussu Tolumni interfecerunt. levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero iactu vocem eius ambiguam ut occidi iussisse videretur, a Fidenatibus exceptam causam mortis legatis fuisse: — rem incredibilem — interventu Fidenatium novorum sociorum consulentium de caede ruptura ius gentium non aversum ab intentione lusus animum nec deinde in errorem versum facinus. propius est fidem obstringi Fidenatium populum ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris voluisse. legatorum qui Fidenis caesi erant statuae publice in Rostris positae sunt. cum Veientibus Fidenatibusque — praeterquam finitumis populis — ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis atrox dimicatio instabat. itaque ad curam summae rerum quieta plebe tribunisque eius nihil controversiae fuit quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius Fidenas: — a bello credo quod deinde gessit appellatum: hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo proelio conflixit nec in-

(scil. statuas) sunt et Tulli Cloelii Lucii Roscii Spurii Nautii C. Fulcinii in Rostris a Fidenatibus in legatione interfectorum". — M: *noui concilii.* sed eadem m. 1. *s* scriptum est supra *ci.* — P: quaerentes ius tolumni. Leid. I.: *Tolumni.*

3. *a Fidenatibus:* PM] ab Fidenatibus. — P: de cede. — M: de caede rupturā.

6. *non auersum ab intentione lusus animum:* Harl. I. — P: ab intentione clusus animum (sed *u* m. 2. est). M: ab intentione elusus animū|.

7. *nec deinde in errorem uersum facinus:* PM Harl. I. Leid. I. al.] nec deinde in horrorem versum facinus. — Incredibilem igitur L. dicit esse rem, quod fieri non potuisset ut non averteretur in tanta re animus regis ab intentione lusus, et quod si quid male esset a Fidenatibus exceptum, non ita posthac res excusata esset, ut errore non consilio id tantum facinus commissum esse dicerent.

8. *propius est fidem:* PM. — P: *obstringe.* dubium igitur est an m. 1. *obstringere* scriptum fuerit. — M: fidenatium populorū. — PM: ne respicere spem ullam ab romanis posset. — M: conscientiā.

11. *publice:* M. — P: publice. — P: finitumis populis. — PM: ab causa etiam tam nefanda.

16. *a bello credo quod deinde*

cruentam victoriam retulit. maior itaque ex civibus amissis dolor quam laetitia fusis hostibus fuit, et senatus ut in trepidis rebus dictatorem dici Mamercum Aemilium iussit. is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum dignum parente iuvenem dixit. ad dilectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti et numerus amissorum proxima pugna expletus. legatos Quintium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. cum potestas maior tum vir quoque potestati par hostes ex agro Romano trans Anienem submovere: collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt referentes castra, nec ante in campos digressi sunt quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. tum demum castra Etruscorum pro moenibus Fidenarum posita. et dictator Romanus haut procul inde ad confluentis consedit in utriusque ripis amnis

gessit appellatum: PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al. Iam B. Rhenanus id quod ante eum fuerat *appellatus* emendavit. non enim semper ab antiquis scriptoribus appositionis ratio habita est. Cf. 3, 54.: progenies.

1. *retulit:* PM] rettulit. — P m. 1.: amisis. — M: mamercum aemilium. P: mam.

5. *L. Quintium:* P. — M: l. quincium. — M: iuuenū.

6. *ad dilectum a consulibus habitum:* PM] ad delectum cet. Harl. I. omisit *a*. — PM: *centuriones ueteres belli periti adiecti.* I. Fr. Gron. *periti* deletum voluit. — P m. 1.: amisorum. — PM: legatos quintum capitolinum. Cf. 4, 43.: T. Quinctio Capitolino.

9. *sequi se dictator iussit:* P. — In M post *dictato* aliquid erasum et *r* supra scriptum est. sed num m. 1. *dictatorem* fuisset non poteram discernere.

10. *cum potestas maior tum uir:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii: tum potestas.

11. *collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt:* PM: nisi quod M *collegesq.*, et P m. 1. *caeperunt.*

13. *digressi sunt:* PM et rell. codd.] degressi sunt (Sig.). Ita saepe manus antiqua ab editoribus mutata est, quamquam utrumque recte dici poterat: „und sie verliessen die Höhen nicht eher als bis die Falisker ihnen zur Hülfe kamen". — M: phaliscorum.

16. *ad confluentis:* PM] ad con-

qua sequi munimento poterat vallo interposito. postero d in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variae fuere sententiae. Falisci procul ab domo militiam aegre patiens satisque fidens si poscere pugnam, Veienti Fidenatique plus spei in trahend bello esse. Tolumnius quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. dictatori ac Romanis quod detractasset pugnam hostis, animi accessere, posteroque die iam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans qui inter dimicationem castra Romana adgrederentur post montes circummisit. trium populorum exercitus ita stetit instructus ut dextrum cornu Veientes sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. dictator dextro cornu adversus Fa-

fluentes. — P m. 1.: haut procul. — PM: *qua sequi munimento poterat* scil. ripas amnium: „nicht fern vom Feinde lagerte sich der röm. Dictator an der Stelle wo sich der Anio in den Tiber ergiesst, nachdem er an den Ufern beider Ströme, so weit er mit der Verschanzung an sie herankommen konnte, den Wall hatte aufwerfen lassen". Cf. 32, 6.: Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit omnibus ab rege insessis, secutum vallem per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto in ripam in qua erant castra regia transgressum acie conflixisse cet. — M: poterat *nullo* interposito.

3. *uariae fuere*: M. — P: uarie fuere. — M: procul a domo militiā agere paciens.

6. *Tolumnius*: PM. — M: quamquam suorum agi placebant consilia ne longinquam militiam non paterentur. P: quamquam suorum magis | consilia ne longinquam non paterentur. m. 2. additum est suo loco *militiam*. — Codd. recc. omiserunt *non*, quod deesse non potest. Cf. 2, 3.: „ne non reddita belli causa, reddita belli materia et adiumentum esset". 4, 31. — Harl. I.: *longuam militiam*. simili modo 30, 29. Put. „longinge aquationis" pro *longinquae*.

9. *detractasset*: P] detrectasset (M). — P: acessere. — PM: utrimque acies.

13. *adgrederentur*: M m. 2. P. — M m. 1.: adcrederentur.

liscos, sinistro contra Veientem Capitulinus Quintius intulit signa, ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. parumper silentium et quies fuit nec Etruscis nisi cogerentur pugnam inituris et dictatore arcem Romanam respectante, ut ex ea ab auguribus, simul aves rite admissae essent, ex conposito tolleretur signum. quod simul ubi conspe-

1. *Capitulinus:* M] Capitolinus (P). Cf. 4, 6. — M: „intulit sig*na*te mediā". sed m. 1. *an* scriptum est supra *na*.

4. *pugnam inituris:* M. — P: pugnam inuturis.

5. *ut ex ea ab auguribus, simul aues rite admissae essent, ex conposito tolleretur signum:* ex coni. m.] ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum (ed. Frob.). — PM et optt. codd.: *ut ex auguribus* (M: auribus) *simul aues rite admisse essent* cet. — Quod primum ad voces *ex auguribus* attinet, vel id quod in M est docere potest non ex omni parte locum sanum esse. syllabae *ab* et *au* saepissime confusae sunt, et *ea* pro *ea ex* etiam 3, 53. scriptum vidimus. nullo enim alio mendo latente *ex* pro *ab* scriptum a librariis esse vix mihi persuaserim. verum tamen mendum etiam in voce *auguribus* inesse potest, ut dubitandum sit an manu antiqua scriptum fuerit „ex auguraculo", quo loco in arce augures auspicari solebant: cf. Festus. Dein ad verba sequentia „simul aves rite admissae essent" supplendum est *a deis*. precabantur enim augures a diis, uti signa certa eis adclarassent: tum peragebant auspicia quae mitti vellent: eisque missis rem dubiam ex deorum voluntate fieri apparebat (cf. 1, 18.). Eadem quidem significatione et aves ipsae aliquid addixisse aut admisisse dicebantur (ex. gr. 1, 36, 55.), sed aliam quandam huius loci rationem esse vel *rite* adscriptum docuerit. Denique animadvertendum est, coniunctionem *ut* singulari quadam vi scriptam esse, quasi L. *dum* ponere noluerit, ne dictator de eventu auspiciorum nihil dubitasse videretur.

6. *quod simul ubi conspexit:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] quod simul conspexit (cod. Helmstad.). — Lovel. 4.: quod *ubi* conspexit. — Livium particulas similis significationis coniungere ad vim orationis augendam solitum esse multis locis videre licet (cf. ex. gr. 2, 32.: *sic placuit igitur*). quem ad modum igitur ab optimis quibusque scriptoribus *simul atque*, *simul ac primum*, *simul ut* (cf.

xit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. nulla parte legiones Etruscae sustinuere impetum Romanorum. eques maxume resistebat, equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus eximia pulchritudine corporis animo ac viribus par memorque generis, quod amplissimum acceptum maius auctiusque reliquit posteris. is cum ad impetum Tolumnii quacumque se intendisset trepidantis Romanas videret turmas insignemque eum regio habitu volitantem tota

Cic. de fin. 2, 11. 33.) dicebantur, sic hoc loco *simul ubi* „sogleich als" recte scribi poterat.

3. *impetum Romanorum:* M. — P m. 1.: impeditum romanorum. — P m. 1.: aeques maxume resistebat.

6. *erat tum inter equites tribunus militum:* PM. — In P erat primo „examia", dein eadem manu *eximia*. — P m. 1.: „is cum ad impetū *tum* tolumnii": sed *tum* expunctum est. — M m. 1.: qua*e*cumque.

10. *trepidantis Romanas:* P] trepidantes Romanas (M).

— *uideret:* Lovel. I. — P m. 1.: *uidit.* P m. 2. M Harl. I. Leid. I. al.: *uidet.* — Quamquam et ipsi hoc loco *uidet* pro *uide't* h. e. *videret* scriptum rati coniunctivum restituimus, tamen nisi media verba *quacumque se intendisset* hunc modum postulare viderentur, indicativum *uidit*, ut in P est scriptum, cum coniunctivo *cognosset* coniungere non dubitaremus. uterque enim modus hanc coniunctionem sequi poterat, nec dubitabat Livius verborum modos mutare, si eo pacto id quod scribere volebat, accuratius exprimi posset. verum vix dicendum est, quotiens in his locis ab recentioribus erratum meliorumque codicum auctoritas neglecta sit. Cf. 30, 44.: itaque *cum* („damals als") spolia victoriae Carthagini *detrahebantur*, *cum* inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africae *cerneretis* („als ihr es sehen konntet"), nemo ingemuit: nunc cet. 29, 37.: *cum* ad tribum Polliam ventum *est*, in qua M. Livi nomen erat, et praeco *cunctaretur* citare ipsum censorem cet. Cf. etiam 30, 30.: quod igitur nos maxime *abominamur*, vos autem ante omnia *optaretis*, in meliore vestra fortuna de pace agitur. 30, 20.: neque hac deformi-

acie cognosset — „hicine est“ inquit „ruptor foederis humani violatorque gentium iuris? iam ego hanc mactatam victimam, si modo sancti quicquam in terris esse dii volunt, legatorum Manibus dabo“. calcaribus subditis infesta cuspide in unum fertur hostem: quem cum ictum equo deiecisset, confestim et ipse hasta innixus se in pedes excepit: adsurgentem ibi regem umbone resupinat repetitumque saepius cuspide ad terram adfixit: tum exangui detracta spolia: caputque abscisum victor spiculo gerens terrore caesi regis hostes fudit. ita equitum quoque fusa acies, quae una fecerat anceps certamen. dictator legionibus fugatis instat et ad castra conpulsos caedit. Fidenatium plurimi locorum notitia ecfugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus ex agro Veientano ingentem detulit praedam ad urbem. inter proelium et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum ab Tolumnio ut ante dictum est ad castra missam. Fabius Vibolanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum egressus dex-

tate reditus mei tam P. Scipio exultabit atque efferret sese quam Hanno cet. — P: uolitante. — PM Harl. I.: *cognosset.* Leid. I.: cognosceret.

1. *hicine est:* PM] hiccine est. Cf. 1, 3. al. — *si modo* haberi non potest pro *dummodo.* — P m. 1.: inferta cuspide. P m. 2. M: infesta. — PM cod. Rhen.: confestim et ipse hasta innixus se in pedes excepit. Bekk.: innisus. Cf. 3, 70.: conixi.

8. *ad terram adfixit:* PM. — PM: tum exangui detracta spolia.

10. *hostes fudit:* M] hostes fundit (P).

11. *dictator legionibus fugatis instat:* PM. — P: conpulsos cedit. — In M erat primo „fidenatium plurim*o*“, dein *plurimi.*

13. *ecfugere:* M m. 1. — M m. 2. P: effugere. — M: ex agro uegentano. — P: ad castra misam.

17. *Vibolanus:* M] Vibulanus (P).

18. *egressus dextra principali:* PM. Cf. 34, 46.: duae legiones duabus principalibus portis signa efferre iussae. 40, 27. — Quattuor enim erant castrorum portae: prima *praetoria* adversa hostibus, *principales* duae, altera dextra altera sinistra parte, quarta *decumana* aversa ab hoste. cf. Paulus ap. Festum s. v. principalis. — M: quo fauore iniecto.

tra principali cum triariis repente invadit. quo pavore iniecto caedes minor quia pauciores erant, fuga non minus trepida quam in acie fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta dictator senatus consulto iussuque populi triumphans in urbem rediit. longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita aequantes cum Romulo canere. spolia in aede Iovis Feretrii prope Romuli spolia, quae prima opima appellata sola ea tempestate erant, cum sollemni dedicatione dono fixit. adverteratque in se a curru dictatoris civium ora et celebritatis eius diei fructum prope solus tulerat. dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia populi iussu in Capitolio Iovi donum posuit. Omnis ante me auctores secutus A. Cornelium Cossum tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii templo intulisse exposui. ceterum praeterquam quod ea rite opima spolia habentur quae dux duci detraxit, nec ducem novimus nisi cuius auspicio

4. *dictator s. c. iussuque populi:* PM.

7. *aequantes cum romulo* („vergleichend mit dem Romulus"): M] aequantes eum Romulo (P). Cf. Cic. Verr. 1, 8. 21. Liv. 2, 52.: ea oppressit. — M: spolia inde iouis.

9. *quae prima opima appellata sola ea tempestate erant:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Leid. I. multique alii omiserunt *prima*. — P m. 1.: sollempni. P m. 2. M: sollemni. — PM: *dono fixit.* Klockius malebat „tholo fixit" (Virg. Aen. 9, 408.).

10. *aduerteratq. in se:* M] averteratque in se (P). cf. 1, 46.: tota in alterum adversa Tarquinium. al. — P: et celebritate eius diei. M: et celebritati eius diei fructū pro | solus tulerat. Cf. 3, 47.: admiratione rei tam atrocis.

12. *coronam auream libram pondo:* I. Fr. Gron. — PM Harl. I. Leid. I. al.: *libra pondo.* Cf. 3, 29. ubi in optt. quibusque libris „coronam auream libram pondo".

14. *omnis ante me auctores:* P] omnes ante me auctores (M). — Harl. I.: omnes ante auctores. — M: tr̄. mıł.

17. *quod ea rite:* P. m. 2. M. — P m. 1.: quod anterite. — PM cod. Rhen.: quae dux duci detraxit. — P: arguit cōs. ea cossum caepisse. M: coñs. ea cossum.

bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus illos meque arguit consulem ea Cossum cepisse. hoc ego cum Augustum Caesarem — templorum omnium conditorem ac restitutorem — ingressum aedem Feretrii Iovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum Cosso spoliorum suorum Caesarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. qui si ea in re sit error — quod tam veteres annales quodque magistratum libri, quos linteos in aede repositos Monetae Macer Licinius citat identidem auctores, septimo post

3. *templorum omnium conditorē ac restitutorem:* M] templorum omnium conditorem aut restitutorem (P.). Praeterquam quod *ac* et *aut* in antiquis libris saepe permutata sunt, in hac tanta laude qua Livius Augustum onerat, *ac* videtur unice verum.
4. *quam uetustate dilapsam refecit:* PM. — Plerique rell.: delapsam. — PM: „se ipsum in therace linteo (P m. 1.: lonteo) scriptum legisse". Ille *linteus* enim thorax regis Tolumnii fuerat.
6. *Cosso:* Pall. codd. — PM Harl. I. Leid. I. al.: *cossum.* Cf. 4, 21.: Cornelio. — P: cesarem. M: cessarē. — PM: *ipsius templi auctorem.* Cf. Corn. Nep. Attic. 20, 3.
8. *qui si ea in re sit error:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron. aut *si* pro *an* habendum esse dicit aut scribendum *quis ea in re sit error.* sed hoc in loco Livius haec duo videtur comprehendere voluisse, et „si qui error" et „qui error ea in re sit": „welch' ein Irrthum und ob ein Irrthum dabei zum Grunde liegt — darüber mag ein Jeder seinem eigenen Urtheile folgen". — *Tam veteres,* pro quo Dukerus *tum* scribi voluit, aeque hoc loco dici potuit („so alte und deshalb so glaubwürdige Jahrbücher"), atque paulo post *tam clara pugna,* atque 1, 2.: quis *nem tam veterem* pro certo adfirmet. al.
9. *magistratum:* PM] magistratuum. Cf. 4, 9.: tria milia passum. al. — P m. 1.: quod tam ueteres annales qdq. magistratum libris quos cet. — M: quos linteos in | ea de re positos moneta eā macer licinius. P: moneta eam macer licinius.
10. *septimo post demum anno:* PM et optt. codd.] nono post cet. — *Septimo* emendandum non erat, quod Livius id tantum quod ipse in annalibus et apud Licinium Macrum invenerit refert. Sigonius pro diligentiore annorum ratione scribi voluit *nono;* Glareanus

demum anno cum T. Quinctio Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant — existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod inbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit, adeo ut quidam annales velud funesti nihil praeter nomina consulum suggerant. tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet, eodem anno magistrum equitum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera coniectura est — sed ut ego arbitror vana versare in omnes opiniones licet — cum auctor pugnae recentibus spoliis in sacra sede positis Iovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haut spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense L. Papirio Crasso con-

eumque secuti Perizonius et Dukerus *decimo post demum anno.* — P: cum t. quinctinio poeno. M: cum t. queincio poeno. Sigonius restituit *Pennus.*

4. *transferri posset:* P. — M: transferri posse.

5. *A. Cornelium consulem:* ed. Frob. — PM (et rell. codd.): circa. m. cornelium cons. fuit. — M? „annales uelud uelut“: sed prior vox erasa est. — P m. 1.: finesti, m. 2.: funesti. — P: tertius ab consulatu cossu annus. M: tribunum eum mil.

9. *quo in imperio:* PM. — Plerique recentiores: *quo imperio.*

11. *uana uersare in omnes opiniones licet:* PM et rell. codd. — Perizonius et Drakenborchius *vana* idem quod *falsa* significare putaverunt: sed *vana* sunt h. l. incerta, dubia, quae e memoria excesserunt et quasi evanuerunt: „so soll denn Keinem sein freies Urtheil benommen sein — dass man sich aber in doch nie ganz aufzuhellenden Dingen jeder möglichen Ansicht dürfe hingeben können, ist meines Bedünkens erlaubt —“ cet. — *Haut spernendos falsi tituli testes:* „so furchtbare Zeugen einer falschen Angabe“. Cf. 30, 45.: Polybius, hautquaquam spernendus auctor.

14. *se A. Cornelium Cossum consulem scripserit:* M Harl. I. Leid. I. al. — In P excidit *se.*

16. *M. Cornelio Maluginense:* P. — M: m. corneliu alugi-nense. — Haverc.: Malugi-nensi. — M: in agrum uilentem.

sulibus exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti, praedae abactae hominum pecorumque. hostis in agris nusquam inventus neque pugnandi copia facta. urbes tamen non obpugnatae, quia pestilentia populum invasit. et seditiones domi quaesitae sunt nec motae tamen ab Sp. Maelio tribuno plebis, qui favore nominis moturum se aliquid ratus et Minucio diem dixerat et rogationem de publicandis bonis Servili Ahalae tulerat, falsis criminibus a Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio caedem civis indemnati obiciens. quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. ceterum magis vis morbi ingravescens curae erat terroresque ac prodigia maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta. obsecratio itaque a populo duumviris praeeuntibus est facta. Pestilentior inde annus C. Iulio iterum et L. Verginio consulibus tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prae-

4. *non obpugnatę quia:* P. — M: non obpug | nat aequa pestilentia.

5. *nec motae tamen:* M. — P: nec mota tamen. — PM: ab. sp. maelio tr. pl.

8. *Servili Ahalae:* PM] Servilii Ahalae. — P m. 1.: caedem cibis indenati obiciens. m. 2.: ciuis indēnati.

12. *maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nuntiabantur tecta:* PM. — Harl. I.: crebris montibus terrae irruere in agris. — PM: duumuiris praeeuntibus.

15. *C. Iulio iterum:* PM. — P: et l. uerginio tantum metum uastitatis. M: et l. uergenio. coñs. tantum metum uastitatis. — Tanaq. Faber *metum* deleri voluit.

16. *ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano non exiret:* PM. — Harl. I. al.: *ut non modo praedandi causa quisquam ex agro Romano exiret:* quod haud scio an praeferendum sit, cum *quisquam* vel per se negativum sensum exprimat et *non* in PM ex repetita syllaba extrema vocis *Romano* ortum esse possit. Cf. 24, 40.: „inde tantus terror pavorque omnis occupavit, ut *non modo* alius *quisquam* arma caperet aut castris pellere hostem conaretur, set etiam ipse rex — ad flumen navisque perfugerit". Cic. Lael. 6, 20.: „est enim amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia et caritate consensio: qua quidem

dandi causa quisquam ex agro Romano non exiret belline inferendi memoria patribus aut plebi esset, sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido aut montibus aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde Veientium exercitu accito — nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum neque clade Romanorum neque sociorum precibus potuere — duo populi transiere Anienem atque haut procul Collina porta signa habuere. trepidatum itaque non in agris magis quam in urbe est. Iulius consul in aggere murisque explicat copias, a Verginio senatus in aede Quirini consulitur. dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Verginius dum collegam consuleret moratus permittente eo nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Aebutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse iubet. quibuscumque vires subpetebant ad arma ferenda praesto fuere. signa ex aerario prompta feruntur ad dictatorem. quae cum agerentur, hostes in loca altiora

haut scio an excepta sapientia *quidquam* melius homini sit a dis immortalibus datum“.

4. *descenderent:* M. In P primo erat *descenderant*, sed eadem m. 1. restituit *rent.*

8. *Collina porta:* P m. 2. M. — P m. 1.: haut procul collona porta. — PM: trepidatum itaque. Leid. I. m. 1.: trepidatumque.

9. *Iulius cōs.:* P. — M: cons̄. — PM: a uerginio.

11. *A. Seruilium:* PM et rell. codd. — Sigonius *Q. Seruilium* scribi voluit cum hic Servilius idem esset qui 4, 46. nominaretur. — In PM et cet. codd. sequitur „cui*que* Prisco“: quod si integrum est, aliquid inter *placet* et *cuique* excidisse videtur necesse. *alii alii* ex P restituimus, cum etiam in M sit „cuiq. prisco alii *a* structo“. Bekk.: cui Prisco, alii Structo fuisse cogn. cet.

13. *Verginius:* PM] Virg. — M: postumum hebutium heluā dicit. P: postumium ebutium heluium dicit. Cf. 4, 11.

17. *quibuscumque uires subpetebant:* PM. — P m. 1.: ad arma ferende. — PM: presto fuere. — PM: *signa ex aerario prompta.* cf. 3, 69.: „signa a quaestoribus ex aerario prompta“.

concessere. eo dictator agmine infesto subit nec procul Nomento signis conlatis fudit Etruscas legiones, conpulit inde in urbem Fidenas valloque circumdedit. sed neque scalis capi poterat urbs alta et munita neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modo satis sed copiae quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. ita expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissa dictator in locis propter propinquitatem notis ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad moenia quadrifariam diviso exercitu qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte proelio ab sensu operis hostes avertebat, donec perfosso a castris monte erecta in arcem via est intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus censores villam puplicam in campo Martio probaverunt, ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos Iulium tertium Verginium iterum apud Macrum Licinium in-

1. *Nomento:* 4, 32. — PM: momento.

4. *uis ulla erat:* P m. 2. M. — P m. 1.: uis illa erat. — M: qui frumentum non. — P: quia frumentum necessitati modo.

6. *ex ante conuecto.* — M: abunde exanie conuecto. P: habunde ex ane conuento. m. 2.: conuecto. Cf. 5, 13.: ex ante conuecta copia (PM). 5, 26.: ex ante conuecto (PM). 26, 20.: ex ante praeparato (Put.).

— *ita expugnandi pariter:* PM cod. Rhen. — P: spe amisa. — PM: ab *ad*uersa parte.

11. *qui alii aliis succederent:* PM. h. e. eo quidem consilio ut alii aliis succederent. hoc nominativo absoluto Livius uti solet. cf. 30, 3.: „et ita pars maior auctores sunt“: — „Numidae praecipue harundine“ cet. — P m. 1.: host*em* auertebat. — M: „perfosso a castris *a* monte“: sed alterum *a* erasum est. — PM: *supra caput.* Leid. I. al.: *super caput:* cf. 22, 4.

16. *C. Furius Pacilus:* Sig. cf. 4, 12. — P: c. furius. p. acilius. M: c. furius. pa. | cilius. — M: uillam puplicam.

20. *Verginium:* PM] Virg. — P: ualerius ancias & q. tuuero. m. manilium. M: uelerius antias et q̄. tuuō. m̄. manilium.

venio. Valerius Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepanti editione et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur, neuter tribunos militum eo anno fuisse traditum a scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haut dubie sequi linteos placet et Tubero incertus veri est. sed inter cetera vetustate inconperta hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas non Veientibus solum exterritis metu similis excidii sed etiam Faliscis memoria initi primo cum his belli, quamquam rebellantibus non adfuerant. igitur cum duae civitates legatis circa duodecim populos missis impetrassent ut ad Voltumnae fanum indiceretur omni Etruriae concilium, velut magno inde tumultu inminente senatus Mam. Aemilium dictatorem iterum dici iussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus, bellumque tanto maiore quam

2. *in tam discrepanti editione:* P] in tam discrepante editione (M).

5. *Licinio libros haud dubie sequi linteos placet et Tubero incertus ueri est:* PM et rell. codd. (nisi quod M „aut dubiae")] Licinio libros haud dubie sequi linteos placet; Tubero incertus veri est: ex coni. Mureti. Idem scribi voluit „*sit inter cetera — positum*": eumque I. Fr. Gron. et Bekk. secuti sunt. verum „*sed inter cetera — positum*" non modo in omnibus codd. reperitur sed etiam verissimum est. nam quamquam *positum sit* recte dici poterat, tamen „*sed a me hoc quoque positum est*" non minus recte se habet. cf. 4, 20.: sed ut ego arbitror vana versare in omnes opiniones licet. M m. 2. P: inconpta. M m. 1.: conpta. — M: hoc quoq. | incerto positum.

10. *initi primo cum his belli:* PM] initi primo cum iis belli.

11. *legatis circa duodecim populos missis:* PM. Cf. 1, 8.: et ita habuisse Etruscos quod ex duodecim populis communiter creato rege cet. 5, 1. 33. — M: omni aeruriae. — M: tumultū | minente. m. 2.: tumultu | īminente.

15. *A. Postumius Tubertus:* ed. Frob. — PM: aurelius postumius tubero.

16. *quam proximo conatu:* PM et rell. codd.] quam proxime conatu (I. Fr. Gron.). Cf. 35, 21.: Tiberis infestiore quam priore impetu illatus urbi (Gron. *prius*). 1, 21.: proximo — metu. al.

proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi quam ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. itaque cum renuntiatum a mercatoribus esset negata Veientibus auxilia iussosque suo consilio bellum initum suis viribus exequi nec adversarum rerum quaerere socios cum quibus spem integram communicati non sint, tum dictator — ne nequiquam creatus esset — materia quaerendae bello gloriae adempta in pace aliquid operis edere quod monumentum esset dictaturae cupiens censuram minuere parat, seu nimiam potestatem ratus seu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate offensus. contione itaque advocata rem publicam foris gerendam ait tutaque omnia praestanda deos inmortales suscepisse, se quod intra muros agendum esset libertati populi Romani consulturum. maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent et temporis modus inponeretur quibus iuris inponi non posset. alios magistratus annuos esse — quinquennalem censuram: grave esse isdem per tot annos magna parte vitae obnoxios vivere. se legem laturum ne

2. *ab duobus populis:* M. — P primo *dæ*, dein *de duobus populis.*
3. *tranquillior:* P. — M: tranquilior. — M m. 1.: uegentib.
7. *communicati non sint:* PM et optt. quiq. codd. — Iac. Gronovius scribi voluit „*communicari non sirint*“: sed verborum deponentium copia pro manuscriptorum quidem librorum fide multo maior est quam ex libris publice editis cognoscere licet. sic etiam dubito an 1, 14. „*vastantur agri quod inter urbem ac Fidenas est*“ integrum sit. PM: ne nequiquam creatus esset.
12. *quam diuturnitate offensus:* PM. — L. 1. et plerique rell. diuturnitatis. — PM: contione itaque aduocata remp̄. — M: foris generandam ait.
15. *libertati pr̄. consulturum:* PM.
17. *et temporis modus:* M. — P: et temporibus modus inponeretur quibus iuris inponi non esset. M: inponi n̄ posset. M: quinquenalem.
19. *graue esse:* Portug. — PM: grauem ēē. P: *isdem.* M: *his*dem. — M: obnoxius. — Cf. 2, 3.: periculosum esse in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.

plus quam annua ac semenstris censura esset. consensu ingenti populi legem postero die pertulit: „et ut re ipsa“ inquit „sciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico“. deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito fine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. censores aegre passi Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt octiplicatoque censu aerarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt cau-

1. *semenstris:* PM] semestris.
2. *et ut re ipsa, inquit, sciatis.* Minus recte videntur recentiores *et* seiunxisse ab *ut sciatis.* — Harl. I.: etiam ut. — M: inquid. — M: *non placeant re imperia:* quo apparet *re* ex priore versu etiam in sequentem migrasse. cf. T. Livi l. XXX. p. XLVII. v.
4. *modo aliorum magistratui inposito fine alteri:* PM Harl. I. Leid. I. al.] modo aliorum magistratui imposito [fine alteri]. — Verba *fine alteri*, quae in multis recentioribus codd. omissa sunt, plerique editores cum C. Sigonio et I. Fr. Gronovio spuria putaverunt ideoque ex reliqua oratione eiicienda. nec tamen quidquam his ipsis verbis integrius est: coniungenda enim sunt „deposito suo magistratu, fine inposito alteri magistratui (nim. censurae) modo aliorum“: „nachdem er sein Amt niedergelegt und nach Maassgabe der übrigen Staatsämter jener anderen Würde eine kürzere Dauer bestimmt“. — Rhenanus in suo antiquo libro vidisse vult „cum gratulatione ac fauore ingenti populi est reductus“: sed cum in hoc nihil respiceret nisi verba *cum gratulatione*, quorum loco ante eum *congratulatione* fuerat, incuria quadam *domum* videtur praetermisisse. in PM quidem recte sunt scripta „cum gratulatione ac fauore ingenti populi domum est reductus“. — Harl. I. Leid. I. al.: „populo domum est reductus“: atque inde alii „a populo“.
7. *quod magistratum pr. minuisset:* P m. 2. — P m. 1.: minuissent. — M: magistratu. pr.
8. *octiplicatoque censu:* PM Harl. I. Leid. I. al.] octuplicatoq. cet. — Cf. 30, 10.: quadriplicem ordinem (Put. Colb. Bamb.). al. — Cf. 24, 18.: „et ea supra duo milia nominum in aerarios relata tribuque omnes moti“.
9. *causam potius ignominiae intuentem:* P. — M: „causam potius ignote intuentem“. Num ille voluit „causam potius notae“?

sam potius ignominiae intuentem quam ignominiam: primores patrum, quamquam deminutum censurae ius noluissent, exemplo acerbitatis censoriae offensos, quippe cum se quisque diutius ac saepius subiectum censoribus fore cerneret quam censuram gesturum. populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate praeter quam ipsius Mamerci deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebi adsiduis contionibus prohibendo consularia comitia, cum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem ut tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriae praemium quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullius fuit: omnes patricii creati sunt M. Fabius Vibulanus M. Foslius L. Sergius Fidenas. pestilentia eo anno aliarum rerum otium praebuit. aedis Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris placandae deum irae avertendaeque a populo pestis causa fecere: magna tamen clades in urbe agrisque promiscue hominum

2. *quamquam deminutum:* PM. In Harl. I. excidit *deminutum.* — PM: *noluissent.* Recc. quidam „uoluissent“. — PM: *offensos.* nam etiam huc pertinet *ferunt.* Recc. quidam „offensi“. — PM: *ac sepius.* — PM: *cerneret.* Leid. I. et plerique recc.: *cernerent:* quod propter *subiectum* et *gesturum* probari non potest. PM: *ut uis a censoribus* cet.

8. *tribuni plebi adsiduis contionibus prohibendo consularia comitia:* PM. In Harl. I. Leid. I. al. excidit *consularia.* — M: pducta ēē euicere. m. 3.: pducta ēēt.

12. *nullius fuit:* ex coni. Drak.] nullum fuit. — PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.: *nullus fuit.* Lovel. I.: null'us fuit. Cf. T. Livi l. XXX. p. XXIV. II.

13. *M. Foslius:* Sig. ex Capit. fragm. — PM et rell. codd.: *m. folius.* — M: pestilentiae eo anno.

14. *aedis:* PM. Cf. 1, 33.: *aedis iovis feretrii.* — Idem *aedis* restituendum est 7, 20. ex PM: „aedis Apollinis“. 27, 11. ex Put. Colb.: „fortunaeque aedis“: aliisque locis. — In M scriptum est „*ap* | *polloni*“: quod (omissa altera littera *p*) vix adducor ut pro spurio habeam.

16. *auertendaeque a populo pestis causa fecere:* P. — M: auertende quae populo ptis causa fecere. — P: duumuiri.

17. *promiscue:* P m. 2. M et rell. codd.] promiscua (I. Fr.

pecorumque pernicie accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam Pomptinumque agrum et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. consularium comitiorum nulla mentio habita est. tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt L. Pinarius Mamercinus L. Furius Medullinus Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata neque a penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. consilia ad movenda bella in Volscorum Aequorumque conciliis et in Etruria ad fanum Voltumnae agitata. ibi prolatae in annum res decretoque cautum ne quod ante concilium fieret, nequiquam Veiente populo querente eandem qua Fidenae deletae sint inminere Veiis fortunam. Interim Romae principes plebis iam diu nequiquam imminentes spei maioris honoris, dum foris otium esset, coetus indicere in domos tribunorum ple-

Gron.). Cf. 2, 36.: „consensu inde haud dubie omnium“ cet. — P m. 1.: „promiscuae“ et „perniciae“. — M: peccorumq. primi | tiae accepta.

1. *famem cultoribus agrorum timentes:* PM et rell. codd. In primis enim illis agrorum cultoribus a republica consulendum erat ne agri inculti relinquerentur. I. Fr. Gron. malebat „famem incultu agrorum timentes“. — P: in etruriam põptimumque agrum & cuma postremo in siciliam quoque frumenti causa miserem. m. 2.: misere. — M Harl. 1. al.: pomptinumque.

5. *L. Pinarius Mamercinus:* Iac. Gron. — PM: l. pinarius mamercus. — M: *medullus.*

7. *quia ante:* P. — M: quiante. — M: consilia ad monenda bella.

11. *nequiquam ueiente populo:* PM] nequicquam cet. — P: quaerente. — PM: *qua fidenae deletae sint.* Harl. 1.: delectae sint.

14. *iam diu nequiquam imminentes spei maioris honoris:* M cod. Rhen. — P: iam diu nequiquam imminem*sp*tes spei cet. sed *sp* expuncta sunt.

— *dum foris otium esset:* („so lange noch Ruhe wäre“): P. — M: dum fori socium esset. — Minus recte I. Fr. Gron. scribere voluit aut „dum foris otium est“ aut „cum foris otium esset“.

15. *in domos tribunorum plebis:* M al.] in domos tribunorum plebei. — P Harl. 1. Leid. 1.: tribunorum plebi. M: *plebisibi.* — M: tribuni mil.

bis: ibi secreta consilia agitare, queri se a plebe adeo spretos ut cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos maiores qui caverint ne cui patricio plebei magistratus paterent — aut patricios habendos fuisse tribunos plebi: adeo se suis etiam sordere nec a plebe minus quam a patribus contemni. alii purgare plebem, culpam in patres vertere: eorum ambitione artibusque fieri ut obsaeptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse et parto auxilio imperium quoque adscituram. placet tollendae ambitionis causa tribunos legem promulgare ne cui album in vestimentum addere petitionis liceret causa. parva nunc res et vix serio agenda videri possit, quae tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. vicere tamen tribuni ut legem perferrent, apparebatque inritatis animis plebem ad suos studia inclinaturam, quae ne libera essent, senatus consultum factum est ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit quem ab Aequis et Volscis Latini atque Hernici nuntiarant. T. Quintius — L.

5. *plebei magistratus:* PM] plebeii mag. — M: aut patricios habendos fuisse tribunos plebi. P: haud patricios habendos fuissæ (m. 2.: fuisse) tribunos plebi. — Sigonius in suo libro quod interpretationis causa scriptum erat invenit „alioquin patricios“ cet. Utrumque in Palat. II. fuisse dicitur „aut alioquin patricios“ cet.

7. *nec a plebe minus quam a patribus contemni:* PM. — I. Fr. Gron.: *nec ad plebem.*

9. *ut obsaeptum plebi sit ad honorem iter:* PM. — M: si plebi respire | ab eorum mixtis cet., sed eadem m. 1. additum est alterum *re.* — M: *licet.* Num *lice't* h. e. *liceret?* — P m. 1.: adscieturam. M: adsūturā: quamquam m. 1. fuisse videtur vel *adsciturā* vel *adseiturā.*

13. *album in uestimentum addere petitionis liceret causa:* PM Harl. I. al. — Haverc.: liceat.

18. *s. c. m. factum est:* M. — P: s. m. c. factum est. — Lips.: senati consultum.

21. *Latini atque Hernici:* M. — P: latini atque hercini. — *T. Quintius L. filius Cin-*

filius — Cincinnatus — eidem et Penno cognomen additur — et G. Iulius Mento consules facti. nec ultra terror belli est dilatus. lege sacrata, quae maxima apud eos vis cogendae militiae erat, dilectu habito utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere ibique seorsum Aequi seorsum Volsci castra communivere, intentiorque quam umquam ante muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuntii terroris Romam adtulere. senatui dictatorem dici placuit, quia etsi saepe victi populi maiore tamen conatu quam alias umquam rebellarent: et aliquantum Romanae iuventutis morbo absumptum erat: ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos et certamina in consiliis omnibus terrebant. sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec cum alia aliis terribiliora adferrentur nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus sum-

cinnatus: PM: nisi quod M „cicinnatus". — PM: *eidem et poeno cognomen additur.* P: *et gneus iulius mento.* M: *g. nus* (*e* supra *n* addito) *iulius mento.* Sigonius emendavit: cf. 4, 20.

3. *lege sacrata quae maxima apud eos* (nim. apud Aequos et Volscos) *uis cogendae militiae erat dilectu habito utrimque* (M: utrūq.) *ualidi exercitus* cet.: PM. — Cf. Festus: *sacratae leges.* Liv. 7. 41.: (de Romanis). 9, 39.: (de Etruscis). 10, 38.: (de Samnitibus). al. — PM: *ibique seorsum aequi seorsum uolsci castra communiuere.* Paulo post P m. 1.: adtullere.

9. *maiore tamen conatu quam alias umquam rebellarent:* PM. — Recentiores quidam codd.: rebellarant. — M: morbo adsuptum erat.

11. *ante omnia prauitas consulum discordiaque:* PM. — Harl. ı. Leid. ı. metathesi litterarum: *ante omnia priuatas consulum discordiaque.* Hinc recc. quidam codd.: *ante omnia priuata consulum discordia quaę inter ipsos erat:* prob. C. Sigonio.

13. *ab his cons.:* P. — M: *ab iis cons.*

16. *consensisse ne dicerent dictatorem:* P. In M excidit *ne.* — PM: *adferentur:* sed in P eadem m. 1.: „adferrentur".

mis honoribus egregie usus „vos“ inquit „tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat ut in tanto discrimine rei publicae dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis“. qua voce audita occasionem oblatam rati tribuni augendae potestatis secedunt proque collegio pronuntiant, placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincla se duci eos iussuros. consules ab tribunis quam ab senatu vinci maluerunt, proditum patribus summi imperii ius datumque sub iugum tribuniciae potestati consulatum memorantes, si quidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules et — quo quid ulterius privato timendum foret? — in vincla etiam duci possent. sors ut dictatorem diceret — nam ne id quidem inter collegas convenerat — T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum socerum suum severissimi imperii virum dictatorem dixit: ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. simul edicitur et iustitium neque aliut tota urbe agi quam bellum appa-

1. *egregie usus:* M. — P m. 1.: egregiae usos. — P: *q̄m̄ ad extrema uentum est.* M: *quoniam* cet. — PM: discrimine reip̄.

5. *tribuni augemde potestatis secedunt:* M. — P m. 1.: seducunt. m. 2.: secedunt.

— *proque collegio pronuntiant:* PM. Cf. 4, 53.: tribuni sustulerunt certamen pronuntiaveruntque ex collegii sententia cet. — P m. 1.: placare coñs. m. 2.: placere. — PM: coñs. senatui dicto audientes esse.

8. *in uincla se duci eos iussuros:* M] in vincula cet. — P: „in uincla se duci eos *sediciu*ssuros“. litterae *sedic* expunctae sunt. — M: consules ab trinub quā ab senatu. P m. 1.: quam ab senatum uinci.

9. *proditū patribus:* M] proditum a patribus (P). — M: sub iugum trib. | nuciẹ potestati.

11. *si quidem cogi aliquid:* P m. 2. M. — P m. 1.: sidem cogi aliquid.

13. *in uincla:* PM] in vincula. — M: nam me id | quidē. — PM: *t. quinctio.*

15. *is A. Postumium Tubertum:* PM.

18. *et iustitium:* PM. In P est alterum *ti* m. 2. post *ius* additum. — P: *neque aliut.* PM: *tota urbe agi quam bellum apparari.* I. Fr. Gron. *agi* deletum malebat.

rari: cognitio vacantium militiae munere post bellum differtur: ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. et Hernicis Latinisque milites imperati: utrimque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Haec omnia celeritate ingenti acta relictoque C. Iulio consule ad praesidium urbis et L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res qua eguissent in castris moraretur, dictator praeeunte A. Cornelio pontifice maximo ludos magnos tumultus causa vovit, profectusque ab urbe diviso cum Quintio consule exercitu ad hostes pervenit. sic ut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste dictator Tusculo consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. ita quattuor exercitus totidem munimenta planitiem in medio non parvis modo excursionibus ad proelia sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant: nec ex quo castris castra conlata sunt cessatum a levibus proeliis est, facile patiente dictatore conferendo vires spem universae victoriae temptato paulatim eventu certaminum suos praecipere. itaque hostes nulla in proelio iusto relicta spe noctu adorti castra consulis rem in casum ancipitis eventus committunt. clamor subito ortus non consulis modo vigiles exercitum deinde omnem sed dictato-

1. *cognitio. uacantium:* P. — M: uocantium. — P m. 1.: numere. m. 2.: munere. — M: post bellum difertur.

3. *utrimque enixe obeditum dictatori est:* cod. Rhen. — PM: *utrimque enixe.* PM: oboeditum. P m. 1.: dictatoris est.

6. *C. Iulio:* Haverc. al. — PM Harl. I. Leid. I.: *cn. iulio.* — M: consule ad p̄ | sidium urbis. et l. *Iulio* magistro equitum | ad subita belli misteria. — P m. 1.: morarentur.

13. *Lanuuio:* PM. — Plerique recc.: Lauinio.

15. *planitiem:* M. — P: planiciem. — PM: utrimque.

18. *facile patiente:* P. — M: facile paciente. — M: temptato paulatim euentū.

20. *nulla in proelio iusto relicta spe:* PM. — M: adhorti. PM: *rem in casum ancipitis euentus committunt.* — M: clamor subito ortus con | sulis modo uigilos. — M: ex somno exsciuit. — Pal. II. eiecit *ex somno.*

rem quoque ex somno excivit. ubi praesenti ope res egebant, consul nec animo defecit nec consilio: pars militum portarum stationes firmat, pars corona vallum cingunt. in alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit: missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus praeficitur: ipse parte copiarum parvo circumitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat: Q. Sulpicium legatum praeficit castris, M. Fabio legato adsignat equites nec ante lucem movere iubet manum inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. omnia quae vel alius imperator prudens et inpiger in tali re praeciperet ageretque, praecepit ordine atque agit: illut eximium consilii animique specimen et neutiquam volgatae laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiori agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus dilectis misit: qui postquam intentos homines in

1. *ubi praesenti opereseegebant:* P. — P m. 2.: ope,res,egebant. — M: ubi praesenti operesegebant.

2. *pars militum portarum stationes firmat:* PM cod. Rhen. Leid. I. al.] pars — firmant. PM: *pars corona uallum cingunt.*

5. *animaduertitur:* P m. 2. M. — P m. 1.: anima aduertitur. Portug.: animo aduertitur. Cf. 24, 48.: quam multarum rerum ipse ignarus esset — animum aduertit (Put. al.).

— *missum extemplo ad castra subsidium:* PM Harl. I. Leid. I. al.] misso extemplo ad castra subsidio (codd. recc.). — P m. 1.: misum.

7. *paruo circumitu:* PM Leid. I.] parvo circuitu. Cf. 3, 6. — PM: *ex necopinato.* — Harl. I.: *auersum hostem inuadat.* P: aduersum hostem inuadat. M: aduersus hostem inuadat.

9. *Q. Sulpicium legatum praeficit castris:* PM cod. Rhen. — PM: mouere iuuet manum. — P: moderatu difficilem. M: moderatū difficilem. Leid. I. et recc.: moderato.

13. *pcepit ordine atque agit:* M] praecipit cet. — Cf. 4, 28.: *dant* inpressionem — et *mouerunt* victorem. al. — P: illut eximium. — PM: *et neutiquam.* — M: uolgate laudis.

15. *maiori agmine:* Harl. I.] maiore agmine (PM). — PM Harl. I. Leid. I. al.: profectus.

17. *dilectis:* M] delectis (P). —

eventum periculi alieni pro se incautos neclectis vigiliis sta tionibusque est adortus, prius paene cepit castra quam ob pugnari hostes satis scirent. inde fumo ut convenerat da tum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat ca pta hostium castra nuntiarique passim iubet.

XXVIII. Et iam luciscebat omniaque sub oculis erant. et Fabius cum equitatu impetum dederat et consul eruptionem é castris in trepidos iam hostes fecerat: dictator autem parte altera subsidia et secundam aciem adortus circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique obiecerat victorem peditem equitemque. circumventi igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vettius Messius ex Vulscis, nobilior vir factis quam genere, iam orbem volventes suos increpans clara voce — „hic praebituri“ inquit „vos telis hostium estis indefensi inulti? quid igitur arma habetis aut quid ultro bellum intulistis, in otio tumultuosi in bello segnes? quid hic stantibus spei est? an deum aliquem protecturum vos rapturumque hinc putatis? ferro via facienda

M: cū cortibus. — P: *neclectis.* M: neglectos. — M: est adhortus. — PM: „inde *fumo* ut conuenerat datum signum“. Tan. Faber *flamma* pro *fumo* scribi malebat, sed sequitur „iam luciscebat“. Cf. etiam 4, 33.: fumone uicti, inquit, — loco vestro exacti inermi cedetis hosti.

6. *et iam luciscebat:* P m. 1.] et iam lucescebat (P m. 2. M). Cf. 4, 1.: conticiscerent.

10. *circumagenti se.* — P Harl. I. Leid. I. al.: circumagentes ad dissones clamores ac subitos tumultus hosti undique obiecerat. — M et cod. Rhen.: adortus *agentes* ad dissonos clamores ac subitos *circum* tumultus hosti undique obiecerat. Cf. T. Livi l. XXX. p. XLVII. v.

11. *circumuenti igitur:* P m. 2. M. — P m. 1.: circumueienti igitur. — In Leid. I. et plerisque recc. excidit *igitur.*

13. *Vettius Messius ex Vulscis:* P] Vettius Messius ex Volscis (M). — Supplendum est *fuisset qui.* Cf. 2, 10.: iter dedit ni unus vir fuisset.

15. *hic praebituri:* PM. — M: inquid. — PM: indefensi inulti. — PM: bellum intulistis. Leid. I. al.: contulistis.

est. hac qua me praegressum videritis, agite qui visuri domos parentes coniuges liberos estis ite mecum. non murus nec vallum sed armati armatis obstant. virtute pares necessitate, quae ultimum ac maximum telum est, superiores estis!“ haec locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti dant inpressionem qua Postumius Albus cohortes obiecerat, et moverunt victorem, donec dictator pedem iam referentibus suis advenit eoque omne proelium versum est. uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrimque vulnera, multa passim caedes est. iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. unus Postumius ictus saxo perfracto capite acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope adfixum equo femur, non brachium abscisum consulem ex tam ancipiti proelio summovit.

XXIX. Messium impetus per stratos caede hostes cum globo fortissimorum iuvenum extulit ad castra Vulscorum quae nondum capta érant. eodem omnis acies inclinatur. consul effusos usque ad vallum persecutus ipsa castra vallumque adgreditur. eodem et dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est quam pugna fuerat. consulem signum quoque intra vallum iniecisse ferunt quo

1. *hac qua me praegressum uideritis:* PM cod. Rhen. — In Harl. I. al. excidit *me*. — Recc. codd.: progressum.
— *qui uisuri domos parentes coniuges liberos estis:* PM: nisi quod in M *liberatos* pro *liberos* est. — M m. 1.: non mur*is* nec uallum. m. 2.: non muri.
3. *sed armati armatis obstant:* PM. — Harl. I.: „sed armatis armati obstant“: minus apte praecedentibus verbis.
4. *superiores estis:* PM. — Leid. I. al.: superiores.
8. *eoque omnē proelium uersum est:* M.
9. *uni uiro messio:* PM. — Harl. I. al.: uni uero messio. — M: innitur.
10. *multa utrimque uulnera:* P. — M: multa utrūq. uulnera.
12. *ictus saxo:* M cod. Rhen. — P Harl. I. Leid. I.: ictu*s*axo. — PM: non dictatorem umerus. — M: *brachium abscisum*. P: brachium abcisum.
16. *per stratos caede hostes:* PM: nisi quod in M: ōstes.
17. *Vulscorum:* PM] Volscorum.

milites acrius subirent, repetendoque signo primam inpressionem factam. et dictator proruto vallo iam in castra proelium intulerat. tum abici passim arma ac dedi hostes coepti. castrisque et his captis hostes praeter senatores omnes venumdati sunt. praedae pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita, partem sub hasta dictator vendidit: praepositoque consule castris ipse triumphans invectus urbem dictatura se abdicavit. egregiae dictaturae tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus iniussu discesserit praesidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere et licet in variis opinionibus. et argumento est quod imperia Malliana non Postumiana appellata sint, quem qui prior auctor tam

1. *repetendoque signo:* Harl. I. — P: repetendoque signa primam inpressionem. M: repetendoque signa prima inpress.
2. *proruto uallo:* M Harl. I. Leid. I. Cf. 9, 37.: ad vallum proruendum — proruto vallo. — P: prorupto uallo.
3. *tum abici passim arma:* P m. 2. M. — P m. 1.: ambici. — M: hostes coepit.
7. *inuectus urbem:* PM. — P: agregiae.
9. *ab A. Postumio:* P. — M: abaupostumio. — In Harl. I. *A.* excidit.
10. *discesserit:* PM et rell. codd.] decesserit (I. Fr. Gron.). Cf. 3, 17. postquam arma poni et discedere homines ab stationibus nuntiatum est cet. 4, 17.: digressi sunt. — P: presidio.
11. *nec libet credere et licet* (scil. non credere) *in uariis opinionibus:* PM. „Ich möcht' es nicht gern glauben, und da die Meinungen darüber getheilt sind, so ist es auch erlaubt die Sache zu bezweifeln". Cf. T. Livi l. XXX. p. LXV. 9.
12. *quod imperia Malliana non Postumiana appellata sint:* PM] quod imperia Manliana cet. Cf. A. Gellius 1, 13. 7.: „qualia fuerunt Postumia imperia et Manliana".
13. *quem qui prior auctor tam saeui exempli foret occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit:* PM. cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] cum qui prior auctor cet. (ex coni. Rhen.). — Haverc. al.: *quoniam* qui prior auctor cet. Fragm. Haverc.: *quod* qui prior auctor cet. — Integritas huius loci addubitari non debebat, cum nihil frequentius sit quam ut ita *cum is* coniuncta insint in pronomine relativo: hoc igitur loco „cum

saevi exempli foret occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum, Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul aedem Apollinis absente collega sine sorte dedicavit. aegre id passus Quinctius cum dimisso exercitu in urbem redisset, nequiquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses — tanti hostes futuri — tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum traiecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis ut tribuni militum consulari potestate crearentur, nec optineri potuit. consules fiunt L. Papirius Crassus L. Iulius. Aequorum legati foedus ab senatu cum petissent et pro foedere deditio ostentaretur, indutias annorum octo impetraverunt. Volscorum res super acceptam in Algido cladem pertinaci certa-

eum insignem crudelitatis titulum occupaturus fuerit qui prior auctor" cet.

2. *Imperioso quoque Manlio cognomen inditum:* PM. Sed 7, 3.: „*L. Manlius Imperiosus*". T. Manlius Luci F. consul filium securi percuti iussit: 8, 7.

3. *C. Iulius consul:* Sig. cf. 4, 26. — PM Harl. I.: *cn. iulius.* — P: coñs. M: cōs. — Leid. I. al.: cn. .c. iulius.

5. *Quinctius:* PM] Quintius. — *cum dimisso exercitu in urbem redisset:* P. — M: cum dimisso exer | citu urbem redisset. — PM: nequiquam. — M: in senatu est questus insigne magnis rebus anno. — P m. 1.: „anno *d* additur": sed *d* erasum est.

8. *tum primum per seditiones singulorum ad partis alterius auxilium:* PM Harl. I. Leid. I. al. Facile fieri poterat, cum *c* et *g* persaepe in vicem permutarentur, ut *siculorum* haberetur pro *sīgulorum*. simili mendo 26, 27. scriptum est *siculisque* pro *secutisque*. — P m. 2. M: *in siciliam.* P m. 1.: in seciliam. — Harl. I. Leid. I.: in sicilia.

12. *nec optineri potuit:* P. — M: nec o*b*tineri potuit. — PM: consules fiunt L. Papirius Crassus L. Iulius. — PM: foedus ab senatu *cum* petissent. — M: & *proefoedere.* dein m. 1.: & p. — PM: deditio ostentaretur indutias (P: inducias) annorum octo impetrauerunt.

16. *super acceptam in Algido*

mine inter pacis bellique auctores in iurgia et seditionem versa. undique otium fuit Romanis. legem de multarum aestimatione pergratam populo cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi praeoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum Hostius Lucretius Tricipitinus. nihil dignum dictu actum iis consulibus. secuti eos consules A. Cornelius Cossus T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. fama fuit quosdam ex Fidenatium iuventute participes eius populationis fuisse, cognitioque eius rei L. Sergio et Q. Servilio et Mam. Aemilio permissa. quidam Hostiam relegati, quod cur per eos dies a Fidenis afuissent parum constabat. colonorum additus numerus agerque his bello interemptorum adsignatus. siccitate eo anno plurimum laboratum est, nec caelestes modo defuerunt aquae

cladem: PM. *super = praeter.* cf. 22, 6.: cum super cetera extrema fames etiam instaret. — PM: *pertinaci certamine.* Leid. I. al.: pertinaciae certamine.

2. *legem de multarum aestimationē pergratam populo:* M. — P: legem de multarum ęstimatione pgrati ā populo.

5. *Hostius Lucretius Tricipitinus:* PM] Hostus cet. — Sigonius et Pighius probare voluerunt, *Hostus* non *Hostius* verum huius viri praenomen esse, quod in Capit. fragm. scriptum esset „P. Lucretius. Hosti. F." sed *Hosti* aeque nominis *Hostius* atque *Hostus* genitivum esse posse notum est. Cf. 1, 12.: Hostius Hostilius.

6. *iis consulibus:* PM] his consulibus. — PM: T. Quintius Poenus, cf. 4, 20.

8. *excursiones fecerunt:* PM. — Recc.: excursionem.

10. *participes eius populationis:* P m. 2. — P m. 1.: populationes. M: particeps.

11. *L. Sergio et Q. Seruilio et Mam. Aemilio:* PM.

— *quidam Hostiam relegati:* P] quidam Ostiam rel. — M: quidam | hostiū. — Scribebatur et *Ostia* et *Hostia.* sic 22, 11. in Put. Colb. repperimus *ab hostio,* pauloque post in eisdem *ostiam* et *ostiae.* 23, 38. in Put. *ab hostia.* al. Cf. T. Livi l. xxx. p. LXXVII. x.

12. *a Fidenis afuissent:* PM.

13. *agerque his bello interemptorum adsignatus:* PM] agerque iis cet. — M m. 1.: siccite. m. 2.: siccitate. — P m. 1.: nec celestem modo. m. 2.: nec celestes modo. — PM: ingenito umore.

sed terra quoque ingenito humore egens vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientum dedit, scabie alia absumpta. volgatique contactu in homines morbi. et primo in agrestes ingruerant servitiaque, urbs deinde inpletur. nec corpora modo adfecta tabo sed animos quoque multiplex religio et pleraque externa invasit, novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos quibus quaestui sunt capti superstitione animi, donec puplicus iam pudor ad primores civitatis pervenit cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcendae. datum inde negotium aedilibus ut animadverterent ne qui nisi Romani dii neu quo alio more quam patrio colerentur. Irae adversus Veientes in insequentem annum — Gaium Servilium Ahalam L. Papirium Mugilanum consules — dilatae sunt. tunc quoque ne confestim bellum indiceretur

2. *circa torridos fontes:* PM. — Recc.: circa aridos.

3. *pecorum morientum:* PM] pecorum morientium. Cf. 4, 7.: Ardeatum. — PM: *scabie* (M: scabiae) *alia absumpta* (scil. pecora). Minus recte Ant. Perizonius voluit scribi „scabie *alibi* absumpta".

4. *uolgatique:* PM] vulg. — P: contactu in homines morbi. M: contactu quā | homines morbi.

5. *nec corpora modo adfecta tabo:* P m. 2. M. — P m. 1.: adfec*ta*bo. — Recc. quidam codd.: *tabe.* — *Tabum* est poetarum vox. Ovidi Metam. 15, 627. Virg. Georg. 3, 481. al. — Cf. 41, 21.: cadavera intacta a canibus ac volturibus tabes absumebat. al. — M: *multiplex regio:* dein *religio.* — P m. 1.: *ex*pleraq. m. 2.: & pleraq.

7. *nouos ritus sacrificandi uaticinando:* PM: nisi quod M „uatiginando". — P: questui sunt. — M: capiti supstitione animi. — M m. 1.: puplicus. — M: atque insolita pia cul*pa* | pacis deum.

12. *ne qui nisi romani dii neu quo alio more:* P. — M: nequisiromā | dii neu.

14. *in insequentem annum:* PM Harl. I. Leid. I. al.

15. *Gaium Seruilium Ahalam:* PM. — P: l. papyrium mugilanum. M: l. papirium mugilanum. — *Mugilanum* non *Mugillanum* et 4, 7. et hoc loco in optt. quibusque codd. est. — PM: consules.

16. *dilatae sunt:* PM. — Leid. I. al.: delatae sunt.

neve exercitus mitterentur religio obstitit: fetialis prius mittendos ad res repetendas censuere. cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat indutiaeque inde non pax facta, quarum et dies exierat et ante diem rebellaverant: missi tamen fetiales nec eorum, com more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. controversia inde fuit utrum populi iussu indiceretur bellum an satis esset senatus consultum: pervicere tribuni denuntiando inpedituros se dilectum, ut consules de bello ad populum

1. *fetialis:* M m. 1. P] fetiales (M m. 2.).

3. *indutiaeque:* M. — P: induciaeq. — P m. 1.: quarum non dies exierat. m. 2.: quarum & dies.

5. *com:* P m. 1.] cum. — Sicut *quom* interdum in antiquis libris scriptum est, ita etiam *com* reperitur, nec coniunctio modo sed etiam praepositio. sic 30, 17. in Put.: „sagula purpurea duo com fibulis singulis".

7. *an satis esset s. c.:* PM. — Haverc. al. recc.: *an satis esset senatus consulto.* — Cf. ex. gr. 21, 17.: „Tib. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Poenum consul alter satis esset". — M m. 1.: utrum populi iussu inde | cretur bellū. m. 3.: inde | ceretur. — P: puicere tribuni. m. 2.: pnicere. — PM: denuntiando inpedituros se dilectum.

9. *ut consules de bello ad populum ferrent:* ex coni. Sigoni. — Hoc loco in omnibus melioribus libris scriptum est „ut *quintius* consul de bello ad populum ferret" (M: ferre): et paulo post, ubi nomina tribunorum militum traduntur, in eisdem: „t. quintius poenus *ex consulatu*" (P m. 1.: ex consulatu*m*). cum vero *ex consulatu* nihil aliud significare possit quam „ex prioris anni consulatu", proximo anno Quintius consul non fuerit, sequitur ut ab librariis quamvis antiquis, qui Quintium consulem cum collega Servilium et Papirium consules a Livio nominatos secutum esse opinabantur, hi duo loci depravati sint, id quod etiam ex eo veri simile fit quod non omnes qui de his rebus memoriae tradiderunt, inter se consentiant de horum annorum magistratibus. verum utut res se habet, id quidem necesse est alterum altero errorem firmari, alteroque sublato etiam alterum tollendum esse. cum igitur in recentibus editionibus *Quintius* ante *consul* rectissime deletum sit, altero etiam loco *ex consulatu* eiiciendum est.

ferrent. omnes centuriae iussere. in eo quoque plebs superior fuit quod tenuit ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quattuor creati sunt T. Quintius Pennus C. Furius M. Postumius A. Cornelius Cossus. ex his Cossus praefuit urbi. tres dilectu habito profecti sunt Veios documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. tendendo ad sua quisque consilia, cum aliut alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti: incertam namque aciem — signum aliis dari receptui aliis cani iubentibus — invasere oportune Veientes. castra propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominiae quam cladis est acceptum. maesta civitas fuit vinci insueta: odisse tribunos, poscere dictatorem: in eo verti spes civitatis: et cum ibi quoque re-

— P m. 1.: omnes centuriae iussure. m. 2.: iussere.

1. *plebs superior fuit quod tenuit:* PM.

5. *T. Quintius Pennus*] T. Quintius Pennus ex consulatu. — Cf. 4, 30.: „ut consules de bello ad pop. ferrent". — PM: *C. Furius M. Postumius A. Cornelius Cossus.* — Conr. Heusingerus scribendum coniecit: „T. Quinctius Pennus A. Cornelius Cossus ex consulatus collegio, C. Furius M. Postumius".

6. *ex his Cossus:* PM] ex iis. PM: *dilectu habito.* — P m. 1.: docómentoq. —

7. *quam plurium imperium bello inutile esset:* P. — M: quā plurimū imperiū cet.

8. *tendendo ad sua quisque consilia:* PM. Cf. 4, 11.: coloni adscripti remanendo in colonia. 4, 43.: quin illi remittendo de summa *quisque* iuris mediis copularent concordiam. 2, 45.: nuncque iubent Etruscos probra iacere, nunc armatis sibi *quisque* lingua promptum hostem offerri. 26, 29.: adfirmantes se non modo suam *quisque* patriam sed totam Siciliam relicturos. al. — P: cum aliut alii uideretur. — P: occassionem. — P: inuasere oportune ueientes.

13. *plus itaque ignominiae:* P. — M: ignomię. m. 2.: ignominię.

14. *maesta ciuitas fuit uinci insueta:* M. — P: „maesta ciuitas fuit & *cum ibi quoque religio obstaret ne non posset nisi ab consule* uinci insueta". integer versus tamen et suo loco scriptus est. — P m. 1.: odiss& tribunos.

15. *et cum ibi quoque religio obstaret* (M m. 1.: obstare)

ligio obstaret ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam relegionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Aemilium dixit et ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo — simul fortuna civitatis virtute vera eguit — nihil censoria animadversio effecit quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re secunda elati missis circum Etruriae populos legatis iactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem praedae adsciverunt. uni Fidenatium populo rebellare placuit, et tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sic ut legatorum antea ita tum novorum colonorum caede inbutis armis Veientibus sese coniungunt. consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenae visae oportuniores. itaque traiecto Tiberi Veientes Fidenas transtulerunt bellum.

XXXII. Romae terror ingens erat. accito exercitu a

ne non posset (P: posse &) *nisi ab consule dici:* PM. — I. Fr. Gron. *non* deletum voluit, sed L. videtur hoc loco *religio obstaret* eodem sensu quo *metus esset* scripsisse.

2. *relegionem:* P] religionem (M). — *dictatorem. m̄. aemilium dixit:* PM. — PM: magister aequitum.

5. *nihil censoria animaduersio effecit:* M] nihil censoria animadversio offecit (Tan. Faber). — Harl. I.: censoris animaduersio effecit. P Leid. I.: *efficit.* — Cf. 4, 24.

7. *re secunda elati:* P m. 2. M m. 3. — P m. 1.: re secum delati. M m. 1.: resecunde lati. — PM: iactando tres duces. r̄. ab se uno proelio fuses. — P: pullici consilii. — PM: adsciuerunt.

12. *sic ut legatorum antea:* P] sicut legatorum ante (M).

15. *oportuniores:* PM] opportuniores.

16. *Fidenas transtulerunt:* M. — P: fidenas tullerunt.

18. *Romae terror ingens erat. accito exercitu a ueiis:* P. — M: „abeis romę terror hostib. | positis ad fidenas abeis eoq. ipso". — Cod. Rhen.: „romae terror ingens erat hostibus positis ad fidenas. accito exercitu a ueiis". Verba *hostib. positis ad fidenas* ex margine in orationem integram recepta videntur, nisi forte scriptum erat „castris positis ad fidenas". — *A Veis*

Veis eoque ipso ab re male gesta perculso castra locantur ante portam Collinam et in muris armati dispositi, et iustitium in foro tabernaeque clausae, fiuntque omnia castris quam urbi similiora: cum trepidam civitatem praeconibus per vicos dimissis dictator ad contionem advocatam increpuit, quod animos ex tam levibus momentis fortunae suspensos gererent ut parva iactura accepta, quae ipsa non virtute hostium nec ignavia Romani exercitus sed discordia imperatorum accepta sit, Veientem hostem sexiens victum pertimescant Fidenasque prope saepius captas quam oppugnatas. eosdem et Romanos et hostes esse qui per tot saecula fuerint, eosdem animos easdem corporis vires, eadem arma gerere: se quoque eundem dictatorem Mam. Aemilium esse qui antea Veientium Fidenatiumque adiunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit, et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore qui priore bello tribunos militum Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso spolia opima Iovis Ferretrii templo

ex M scribendum erat. cf. 5, 8. — Harl. I.: romae terror erat ingens. — PM Harl. I.: *ab re male gesta.*

1. *perculso:* Haverc. — P cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.: *perculsa.* M: pculsua castra: sed mediae litterae sunt m. 3.

4. *cum trepidam ciuitatem:* PM cod. Rhen. Leid. I. al.] tum trepidam civitatem cet. — Ab hoc inde loco novum caput XXXII. inceperunt: sed hunc locum ab proxime antecedentibus versibus seiungi non posse nemo non videt.

6. *momentis fortunae:* PM Harl. I. al.] fortunae momentis.

9. *hostem sexiens uictum:* P] hostem sexies victum. — M: *hostem exiens uictū.* — Codd. recc.: hostem *totiens* uictum. — Livium *sexiens* scribi voluisse, etiam sequentia verba „septimam infelicem defectionem“ ostendunt. — P: sepius.

11. *eosdem et romanos et hostes esse:* P. — M: eosdem et romanos hostes esse. — PM: se quoque eundem dictatorem. m. aemilium esse.

14. *qui antea:* PM] qui ante. — P: „ueientium pfidenatiumque“. sed p expunctum est. PM: *ad nomentum.* Harl. I.: *ad momentum.* cf. 4, 22.

16. *tribunos mil.:* P m. 1.] tribunus mil. (M). — M: lartet collūnio rege. — PM: *ueientium.*

18. *Iouis Ferretrii:* PM] Iovis

intulerit. proinde memores secum triumphos secum spolia secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra ius gentium interfectorum, caedem in pace Fidenatium colonorum, indutias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. simul castra castris coniunxissent, satis confidere nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore, et populum Romanum intellecturum quanto melius de re publica meriti sint qui se dictatorem tertium dixerint, quam qui ob ereptum censurae regnum labem secundae dictaturae suae inposuerint. votis deinde nuncupatis profectus mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat dextra montibus laeva Tiberi amne saeptus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes

Feretrii. — Cf. 1, 10.: Iuppiter Feretri.

1. *proinde:* PM et rell. codd.] proin (I. Fr. Gron.). — M: memo | secum. m. 3.: memores secum.

4. *indutias:* M. inducias: P.

7. *et populum romanum intellecturum:* M. — P: et romanum populum intellecturum. Cf. 4, 25.: s. c. m. factum est. — M: de rep̄.

9. *quam qui:* Tan. Faber. — PM et rell. codd.: *quam eos qui.* — Simili modo et alias in optt. codd. a librariis erratum videmus. sic 3, 24. in PM „omnes *eas* res“, cum „omnes *eae* res“ scribendum fuisset. itaque cum 30, 23. in Put. et rell. codd. *quam eum qui* esset, in Mogunt. edit. *quam is qui,* nec raro apud Livium *quam qui* nullo pronomine interposito scriptum reperiretur, restituendum esse censuimus: „cum P. Scipio caedendo exercitus, agros populando in eam necessitatem hostis compulisset ut supplices pacem peterent, et nemo omnium verius existumare posset, qua mente ea pax peteretur, quam qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius consilio quam Scipionis accipiendam abnuendamve pacem esse“. Cf. T. Livi I. xxx. p. xliv. 17.

10. *inposuerint:* M. — P: saecunde dictaturae suae inposuerunt. — Cf. 3, 2.: *dederit.*

11. *mille et quingentos passus.* — P: c̄ō ꝶ. a. passus. M: ꝏ̄. ꝶ a. cossus. — Cf. 3, 62.: *sexcenti fere.* — M: „tiberi | *amne* saeptus“. sed *ri, amne* m. 3. scripta sunt.

13. *T. Quinctium Poenum:* PM. Cf. 4, 20. — M: occultūq. ad iugum capere.

iubet occultumque id iugum capere quod ab tergo hostibus foret. ipse postero die, cum Etrusci pleni animorum ac pristini diei meliore occasione quam pugna in aciem processissent, cunctatus parumper dum speculatores referrent Quinctium evasisse in iugum propinquum arci Fidenarum, signa profert peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit. magistro equitum praecipit ne iniussu pugnam incipiat: se cum opus sit equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiae pugnae, memor opimi doni Romulique ac Iovis Feretrii rem gereret. legiones impetu ingenti confligunt. Romanos odio accensus inpium Fidenatem praedonem Veientem, ruptores indutiarum, cruentos legatorum infanda caede respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios inbelles hostes compellans factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem,

2. *ac pristini diei meliore occasione quam pugna:* PM et plerique rell.] ab pristini diei cet. (Harl. 1.?). — Etrusci non videbantur sibi animorum pleni esse quod *meliore occasione quam pugna* usi essent, quippe qui non in occasione sed in virtute sua victoriam positam fuisse crederent. verba „*ac pristini diei meliore occasione quam pugna*“ Livius pro vera rerum condicione suoque ipsius iudicio addit, quem ad modum ea quae scripta erant altera quadam sententia cum particulis *et*, *ac*, *que* addita diligentius explicari solebant: „als die Etrusker voller Muth und zwar über den glücklichen Ausgang des neulichen Tages — wiewohl dieses Glück mehr auf Rechnung der Zwietracht der Gegner als ihrer besonderen Tapferkeit kam — zur Schlacht vorgerückt waren“ u. s. w. — Quod ad *pristini* sensum attinet, cf. 9, 23.: „sicut pristino die“. — P: occassione. — M: speculatores refferent quinctiū euassisse. — P: propinqu marci. m. 2.: propinquū marci. — M: fidenariū. — *Pleno gradu:* Veget. de re mil. 1, 9. plenum gradum militari gradu citatiorem fuisse dicit. Cf. Liv. 9, 45.

9. *tum ut memor regiae pugnae:* PM. — Harl. 1.: memores. — M: „ac iouis ferretrii regeret“: h. e. regeret.

11. *Romanos:* P m. 1.] Romanus. — P: inpium fidenatem predonem ueientem.

cum repente patefactis Fidenarum portis nova erumpit acies inaudita ante id tempus invisitataque. ignibus armata ingens multitudo facibusque ardentibus tota conlucens velut fanatico instincta cursu in hostem ruit formaque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit. tum dictator magistro equitum equitibusque tum ex montibus Quinctio accito proelium ciens ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius quam proelio territum cesserat flammis, accurrit claraque voce „fumone victi“ inquit „velut examen apium loco vestro exacti inermi cedetis hosti? non ferro extinguitis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani ac virtutis patrum vestraeque memores vertite incendium hoc in hostium urbem et suis flammis delete Fidenas quas vestris beneficiis placare non potuistis. legatorum hoc vos

1. *noua erumpit acies:* PM cod. Rhen. — Recc. quidam libri: irrupit.

2. *inuisitataque:* P m. 1. M. — P m. 2.: inusitataque. Cf. 5, 17. 35.

3. *uelut fanatico instincta cursu:* M. — P: intincta.

6. *tum ex montibus Quinctio accito:* PM. — M: „proelium sciens ipse in sinistrum cornum“: sed litterae *s* et *m* sunt scriptae m. 3. —

7. *quod incendio similius quam proelio territum:* codd. — *Similius*, quam vocem Lipsius spuriam habuit, Sigonius pro *verisimilius* scriptum putavit, I. Fr. Gron. voce *verius* (2, 26.) permutatum voluit. verum adverbium illud hoc breviore dicendi genere ita fere referendum est ad *incendio*, quasi scriptum sit „quae pars territa fanatico Fidenatium impetu, qui incendio similior videbatur quam proelio, flammis cesserat“. — M: quam proeliū territū. — M: inquid.

9. *uelut examen apium:* P. — M: appium. Cf. 21, 46.: examen apum (Put.). 24, 10.: apum examen (Put.). 27, 23.: examen apium (Put.). — M: inhermi. — P: caedetis.

10. *non ferro extinguitis ignes:* PM et plerique rell.] non ferro exstinguetis ignes (Haverc.). — M: non faces as ipsas.

11. *si igni:* P m. 2. — P m. 1. M m. 1.: *signi.* M m. 2.: pro se quisq. igni. — PM: *non telis pugnandum est.* — P: uesterque memores. m. 2.: uestreque memores.

15. *placare non potuistis:* P m. 2. M. — P m. 1.: placere. — P m. 1.: uestrorum columnorumque sanguis uastique

vestrorum colonorumque sanguis vastatique fines monent". ad imperium dictatoris mota cuncta acies. faces partim emissae excipiuntur partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis imperat, et ipse princeps calcaribus subditis evectus efreno equo in medios ignes infertur et alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. pulvis elatus mixtusque fumo lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quae militem terruerat species nihil terruit equos. ruinae igitur similem stragem eques quacumque pervaserat dedit. clamor deinde accidit novus: qui cum utraque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat Quintium legatum et suos ab tergo hostem adortos: ipse redintegrato clamore infert acrius signa. cum duae acies duo diversa proelia circumventos Etruscos et fronte et ab tergo urgerent, neque in castra retro neque in montes — inde se novus hostis obiecerat — iter fugae esset et equitem passim liberis frenis dispulissent equi,

fenes monent. m. 2.: uestrorum colonorumque sanguis uastique fines monent. — M: *mouent.*

2. *mota cuncta acies:* M. — P: cunncta. — M: faces partim aemisse. — P m. 1.: eripientur.

4. *nouat pugnam equestrem:* PM: nisi quod P „aequestrem".

5. *frenos ut detrahant equis imperat:* PM.

6. *efreno equo:* M] effreno equo (P).

10. *eques quacumque peruaserat dedit:* PM. — Sigonius *peruasit* malebat.

12. *qui cum utraque* („auf beiden Seiten") *mirabundam in se aciem uertisset:* P] qui cum utramque cet. (M). — P: hostem adhortos ipse redintegrato clamo infert. m. 2.: clamore.

15. *et fronte et ab tergo urgerent:* P m. 1.] et a fronte et ab tergo urgerent (P m. 2. M). Cf. 1, 58.: *L. Iunio Bruto.*

17. *inde se nouus hostis obiecerat:* M] unde se cet. — PM: *iter fugae esset et.* Harl. I. Leid. I.: esse.

18. *et equitem passim* (M: passi) *liberis frenis dispulissent equi:* PM et rell. codd.] et equitem passim liberi frenis distulissent. — *Liberis frenis* simili pacto quo paulo ante *libero cursu* scriptum est. *Dispulissent* vero, cuius

Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt, Fidenatium qu supersunt ad urbem Fidenas tendunt. infert pavidos fug in mediam caedem: obtruncantur in ripis: alios in aquam conpulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant: pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem et Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maxime et cum eo degressos modo de montibus — recentissimum ad laborem militem quia ultimo proelio advenerat.

XXXIV. Ii postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. quod ubi dictator conspexit — iam enim et ipse in deserta hostium castra penetraverat — cupientem militem discurrere ad praedam spe iniecta maioris in urbe praedae ad portam ducit, receptusque intra muros in arcem quo

loco I. Fr. Gron. *distulissent* scribi voluit, restituendum putavimus, quod in eo longe maior vis inest, cum complectatur et *inpulissent in hostes* et *ibi distulissent*. tum demum cum tanto equorum impetu hostium agmen perfractum esset, fuga illi salutem petere coeperunt.

1. *Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt:* P. — M: pars interim effusi. — PM: fidenatium qui supersunt.

2. *infert pauidos fuga in mediam caedem:* PM: nisi quod P m. 1. „faga". — Sigonius librum suum secutus scribi voluit „residui pauidi fuga in mediam caedem obtruncantur in ripis".

5. *pauci ex multis tranant:* P. — M: „deerauant (m. 2.: degrauant) alterū agmen fertur per castra in urbe": mediis verbis omissis.

6. *eadem* („eben dahin") *et romanos sequentes impetus rapit:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al. — Recc. quidam: *eodem* (4, 29.). Cf. 3, 70.: „unde cum eadem reverti posset ad suos". — P m. 1.: degressus. P m. 2. M cod. Rhen.: *degressos*. Harl. I.: *degressum*. — PM: *quia ultimo proelio aduenerat*. Harl. I.: peruenerat.

10. *ii*] hi. — PM: *h*ii postquam mixti hostibus (P m. 1.: hostilibus) portam intrauere.

11. *in muros euadunt:* PM. — Leid. I. al.: in muros inuadunt. Cf. 4, 32.: „Quinctium evasisse in iugum propinquum arci".

14. *spe iniecta maioris in urbe praedae:* P. — M: spe iniecta maris in urbe cet.

ruere fugientium turbam videbat pergit. nec minor caedes in urbe quam in proelio fuit, donec abiectis armis nihil praeter vitam petentes dictatori deduntur: urbs castraque diripiuntur. postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis et quorum eximia virtus fuerat binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque praeda triumphans dictator Romam redduxit, iussoque magistro equitum abdicare se magistratu ipse deinde abdicat die sexto decimo reddito in pace imperio quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus quidam in annales rettulere — rem aeque difficilem atque incredibilem — nec nunc lato satis ad hoc amne et tunc aliquanto ut a veteribus accepimus

1. *nec minor caedes in urbe quam in proelio fuit:* PM. — Harl. I.: *quam proelio fuit.* Haec postrema verba, quae in recentioribus quibusdam codd. praetermittuntur, I. Fr. Gron. ex reliqua oratione eiici voluit.

3. *urbs castraque diripiuntur:* P. — M: urbs castra diripiuntur.

5. *et quorum eximia uirtus fuerat binis:* PM: nisi quod in M „fuerat. *l.* binis."

6. *aliis sub corona uenundatis:* P. — M: aliis sub coronā uenundatis. Cf. 2, 17.: „sub corona venierunt coloni alii". — 4, 29. in PM scriptum est „omnes uenu*m*dati sunt".

7. *redduxit:* M] reduxit (P m. 2.). — P m. 1.: redixit. — M: iussoq. magistr*i*.

8. *ipse deinde abdicat:* PM. — Recc. quidam codd.: se abdicat.

10. *classi quoque ad fidenas pugnatum cum ueientibus:* PM cod. Rhen. Harl. I. al.

11. *quidam in annales rettulere:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] quidam annales rettulere (recc. quidam codd. prob. I. Fr. Gronovio). — M: retulere. — Cf. 43, 13.: „non sum nescius ab eadem neglegentia qua nihil deos portendere vulgo nunc credant, neque nuntiari admodum nulla prodigia in publicum neque in annales referri: ceterum et mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus, et quaedam religio tenet quae illi prudentissimi viri publice suscipienda censuerint ea pro dignis habere quae in meos annales referam".

13. *et tunc:* Leid. II. Lovel. I.] et tum (PM). Cf. T. Livi l. XXX. p. LXVI. 17. — PM: *nisi in traiectu forte fluminis.* Portug. m. 1.: in traiecto. cf. 1, 3.

artiore, nisi in traiectu forte fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in maius ut fit celebrantes navalis victoriae vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit A. Sempronium Atratinum L. Quinctium Cincinnatum L. Furium Medullinum L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti indutiae datae et Aequis triennii, cum plurium annorum petissent. et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris neque domi seditione insignem ludi bello voti celebrem et tribunorum militum apparatu et finitimorum concursu fecere. tribuni consulari potestate erant Claudius Crassus Spurius Nautius Rutilus L. Sergius Fidenas Sex. Iulius Iulus. spectaculum comitate etiam hospitium, ad quam con-

2. *in maius:* M m. 2. P. — M m. 1.: imaius. — M: appetiure. m. 2.: *appetiuere.*

5. *A. Sempronium Atratinum:* P. — In M excidit *A.* — M: l. quinctium cincinnatum. — P: l. oratium barbatum. — M: indiutiae datae.

8. *et ab seditionibus:* P. — M: et a seditionibus. — M: ocium. — M paulo post: neque bellū foris.

12. *Claudius Crassus:* PM et rell. codd.] Ap. Claudius Crassus (Sigonius). — Cf. T. Livi l. xxx. p. lvi. 3. — M m. 1.: erā | claudius. m. 3.: erāt | claudius. — Sequentia nomina Sigonius videtur recte emendasse. PM: spurius naeuius (P: purius neuius) rutilius. t. sergius fidenas. sex. iulius tullus.

14. *hospitium:* PM cod. Rhen. al.] hospitum.

— *ad quam consenserant consilio publico:* M] ad id quod publico consensu venerant (L. Walch). „Wozu man sich allgemein nach vorhergehender Aufforderung des Senates verstanden hatte“. — P: ad quam publico consensu uenerant. M: *ad | quā consenserant consilio publico con | sensu uenerant.* Quem ad modum multis aliis locis vidimus (cf. 2, 7.: fieri), sic etiam hoc loco in M duae lectiones coniunctae sunt, quarum altera *consensu uenerant* ex non intellecto verbo *consenserant* sine dubio exorta est. nihil enim est *ad quam publico consensu venerant* („ad quam“ vero in optt. quibusque codd. est), cum illi non ad *comitatem* sed ad *spectacula* videnda venerint. atque haec ipsa erat causa quod recentiores *ad quod*, et Walch. *ad id quod*

senserant consilio publico, advenis gratius fuit. post ludos contiones seditiosae tribunorum plebi fuerunt obiurgantium multitudinem, quod admiratione eorum quos odissent stupens in aeterno se ipsa teneret servitio, et non modo ad spem consulatus in partem revocandam aspirare non auderet sed ne in tribunis quidem militum creandis, quae communia essent comitia patrum ac plebis, aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo inpendi laborem ac periculum unde emolumentum atque honos speretur: nihil non adgressuros homines si magna conatis magna praemia proponantur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat caecus in certamina periculo ingenti fructu nullo, ex quibus pro certo habeat patres adversus quos tenderet bello inexpiabili se persecuturos, aput plebem pro qua dimicaverit nihilo se honoratio-

scribendum putarent. cives igitur Romani ad illam comitatem (scil. colendam) consenserant publico etiam consilio permoti, ut 9, 7. legimus „sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam luctus esse". (4, 26.: „consensus amplissimi ordinis". al.) [Simili errore 30, 10. in Put. „quis imitatura essent", in Bamb. „qui si matura essent": cum scribendum fuisset „qui si maturassent".]

1. *aduenis gratius afuit:* M. — P: adfuit. — PM: post ludos contiones seditiosae tribunorum plebi fuerunt.

3. *quos odissent:* PM al.] quos odisset.

4. *et non modo ad spem consulatus in partem reuocandam* (P m. 1.: reuocantemdā) *aspirare non auderet:* PM. Cf. 4, 3.: „non modo *non* patricium sed ne civem quidem romanum". 35, 46.: „nam ipsis certum esse non modo *non* recipere moenibus sed ne societatem quidem pacisci". 6, 20.: „non modo patrum *quemquam* sed ne cognatos quidem". al.

8. *desineret:* P m. 2. M. — P m. 1.: designeret. — P m. 1.: unde amolumentum. m. 2.: aemolumentum. — M: honos sperne | tur.

11. *ut quidem aliquis tr. pl.:* P. „Dass aber irgend ein Tribun sich blindlings in diese Gefahren stürze — sei wenigstens nicht zu verlangen". — M: ut quidam aliquis tr. pl. ruat coetus in certamina. — M: psecuturos aut plebem cet.

rem fore — neque sperandum neque postulandum esse: magnos animos magnis honoribus fieri: neminem se plebeium contempturum ubi contemni desissent. experiundam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliqui plebeius ferendo magno honori an portento simile miraculoque sit fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. summa vi expugnatum esse ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur: petisse viros domi militiaeque spectatos: primis annis suggillatos repulsos risui patribus fuisse, desisse postremo praebere ad contumeliam os. nec se videre cur non lex quoque abrogetur qua id liceat quod numquam futurum sit: minorem quippe ruborem fore in iuris iniquitate quam si per indignitatem ipsorum praetereantur.

XXXVI. Huius generis orationes cum adsensu auditae incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatae spes et vectigali possessoribus agrorum inposito in stipendium militum erogandi aeris. captatum

2. *neminem se plebeium contempturum ubi contemni desissent:* PM. „Kein Plebejer werde sich für zu unbedeutend halten nach höheren Würden zu streben, sobald er sich nicht mehr von seinen Mitbürgern mit Geringschätzung behandelt sehe“.

3. *experiundam:* PM] experiendam. — M: rem. | in uno aut altero esse.

4. *aliqui plebeius:* PM Harl. I.] aliquis plebeius. — M: honori ac portento simile.

6. *fortem ac strenuum uirum aliquem:* PM cod. Rhen. — In Harl. I. Leid. I. al. excidit *uirum*.

8. *et ex plebe crearentur:* PM. In Harl. I. omissum est *et*. — P: domi militiaque.

9. *suggillatos:* M] sugillatos (P m. 2.). — P m. 1.: sugillatis. — P: praebere ad contumeliam. c̄ s. nec se uidere. M: praebere ad contumeliam | nec se uidere.

20. *in stipendium militum erogandi aeris* (scil. spes): PM. — *captatum deinde tempus ab tribunis* (M m. 1.: ad tribunis) *militum:* PM. — P m. 1.: clamdestina. m. 2.: clandestina. M: „cum patres clādestidenuntiatione“: eadem m. 1. videtur *na* additum ad *clādesti*.

deinde tempus ab tribunis militum quo per discessum hominum ab urbe, cum patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatus consultum fieret absentibus tribunis plebi, ut quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur consulariaque comitia haberentur. profecti Ap. Claudium filium decemviri praefectum urbis relinquunt, inpigrum iuvenem et iam inde ab incunabulis inbutum odio tribunorum plebisque. tribuni plebi nec cum absentibus iis qui senatus consultum fecerant nec cum Appio transacta re quod contenderent fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus Q. Fabius Vibulanus. — Peregrina res sed memoria digna traditur eo anno facta, Vulturnum Etruscorum urbem quae nunc Capua est ab Samnitibus captam Capuamque ab duce eorum Capye vel — quod propius vero est — a campestri agro appellatam. cepere autem prius bello fatigatis Etruscis in societatem urbis agrorumque accepti, deinde festo die gravis somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna caede adorti. — His rebus actis consules hi quos

3. *senatus consultum fieret absentibus tribunis plebi:* PM. — P: ut qm̄.

8. *relinquunt:* P m. 2. M. — P m. 1.: relinquent. PM: inpigrum iuuenem et iam inde ab incunabulis inbutum odio.

9. *tribuni plebi:* PM] tribunis plebi. Coniungenda enim sunt „nec cum absentibus nec cum Appio quod tribuni plebi contenderent fuit". — PM: qui sc. fecerant. — P m. 1.: transacte re. m. 2.: transacta re. M: transiactare.

12. *creati consules sunt C. Sempronius Atratinus* (M: aratinus) *Q. Fabius Vibulanus:* PM.

13. *sed memoria digna:* M m. 1. P. — M m. 2. et recc. quidam codd.: sed memoriae digna.

15. *ab duce eorum Capye:* cod. Rhen. — PM Harl. I. Leid. I. al.: ab duce eorum capio. — Cf. Virg. Aen. 10, 145.: „et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi": cf. etiam 1, 3. Capys, Capye.

18. *accepti.* — PM et optt. quique codd.: *acceptis.* Contra scriptum est in PM cod. Rhen. Leid. I.: *grauisomno*, sed in Harl. I. et paucis aliis „*grauis somno*". — PM: adhorti.

20. *his rebus actis consules hi:* PM] his rebus actis consules

diximus idibus Decembribus magistratum occepere. iam non solum qui ad id missi erant retulerant inminere Volscum bellum, sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant non ante umquam Vulscos nec ducibus legendis nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgo fremere aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda iugumque accipiendum, aut his cum quibus de imperio certetur nec virtute nec patientia nec disciplina rei militaris cedendum esse. haut vana adtulere, sed nec perinde patres moti sunt et C. Sempronius — cui ea provincia sorti evenit — tamquam constantissimae rei fortunae fretus quod victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac neglegenter egit, adeo ut disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu quam in Romano esset. ergo fortuna ut saepe alias virtutem est secuta. primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsul-

ii. — I. Fr. Gron. verba *his rebus actis* deleta voluit.

1. *idibus Decembribus:* cod. Rhen. cf. 5, 11. — M: idibus decembris magistratũ accepere. P: idibus magistratum accepere. — Cf. 1. 49.: inde L. Tarquinius regnare occepit. 3, 55. al.

— *iam non solum qui* (P m. 1.: quia) *ad id missi erant retulerant inminere uolscum bellum:* PM. — Plerique recc.: retulerunt. — P: non ante umquam uulscos.

6. *arma bellumque obliuioni danda:* PM cod. Rhen. et rell. codd.

7. *aut his cum quibus de imperio certetur:* PM] aut iis cet. — PM: *haud* (M: aut) *uana adtulere: sed nec perinde patres moti sunt* (scil. ac debebant).

10. *cui ea prouincia sorti euenit:* PM cod. Rhen. al. — Recc. quidam codd. *sorte.*

10. *tamquam constantissimae rei fortunae fretus:* PM cod. Rhen. al. — Portug.: „tamquam constantissima re fortuna fretus": probante I. Fr. Gronovio. Cf. 6, 13.: multitudo hostium nulli rei praeter quam numero freta (PM). 6, 31.: discordiae hostium fretus (PM). Contra 2, 47.: abundante multitudine freti. 2, 65.: virtute militum fretus. al.

12. *dux esset:* Lovel. 4. et ex coni. Rhen. — PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.: „quod uictoris populi aduersus uictos *duxisset*". — Num „*dux isset*"? — M m. 2.: uictore*s* populo*s*.

— *omnia temere ac neglegenter egit:* PM.

15. *incaute inconsulteque:* M m.

teque conmissum est, non subsidiis firmata acie non equite apte locato concursum est. clamor indicium primum fuit qua res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus: ab Romanis dissonus inpar segnius saepe iteratus incerto clamore prodidit pavorem animorum. eo ferocior inlatus hostis urgere scutis micare gladiis. altera ex parte nutant circumspectantibus galeae et incerti trepidant adplicantque se turbae. signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa nondum victoria erat. tegi magis Romanus quam pugnare. Vulscos inferre signa, urgere aciem, plus caedis hostium videre quam fugae.

XXXVIII. Iam omnibus locis ceditur nequiquam Sem-

2. P. — M m. 1.: incauto inconsulteque. — Harl. I. Leid. I. inconsultoque. Cf. 2, 37.: „inconsulte ac temere". — P: conmisum est.

3. *qua res inclinatura esset:* M cod. Rhen. al.] quo res cet. — P: quam res cet. Cf. 4, 33.: eadem. — M: inditium primum. — P m. 1.: ab hoste sublatos ab romanis dissonis. PM cod. Rhen.: *inpar, segnius saepe iteratus.*

5. *incerto clamore prodidit pavorem animorum:* PM et rell. codd.] incerto tenore (ex coni. Sig.). „Das Feldgeschrei war das erste Anzeichen wohin sich der Sieg neigen würde, das vom Feinde mit Begeisterung und wiederholentlich erhoben, auf Seiten der Römer verworren und ungleich, öfter mit matter Stimme wieder angefangen schon durch das unsichere Geschrei die Furcht der Gemüther offenbarte". — Lipsius scribendum coniecit „incerto clangore": I. Fr. Gron. „incerto languore": Iac. Gron. „incerto etiam ore": quibus coniecturis addi posset „incerto iā tenore" vel „tremore". sed cum Livium haud raro eisdem vocibus et in eadem sententia uti solitum esse constet, nihil mutari melius est. cf. 2, 18.: auxilium. 5, 4.: oportet. 9, 24.: arcem. 23, 37.: diebus. 45, 41.: ipse. 45, 42.: animo. al. al.

6. *altera ex parte nutant circumspectantibus galeae:* PM. — Recc. codd.: micant.

8. *signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis:* P. — signa nunc resistenti. adse | runtur ab antesignanis.

11. *uulscos inferre signa:* P] Volscus cet. — M: uidere quā fuce. m. 2.: fuge.

13. *iam omnibus locis ceditur:* P cod. Rhen. — M: „iam | *in*

pronio consule obiurgante atque hortante. nihil nec imperium nec maiestas valebat, dataque mox terga hostibus forent ni Sex. Tempanius decurio equitum labente iam re praesenti animo subvenisset: qui cum magna voce exclamasset ut equites qui salvam rem publicam vellent esse ex equis desilirent, omnium turmarum equitibus velud ad consulis imperium motis „nisi haec“ inquit „parmata cohors sistit impetum hostium, actum de imperio est: sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque neque equitibus vobis ullos equites nec peditibus esse pedites pares“. cum clamore conprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens. quacumque incedunt vi viam faciunt, eo se inferunt obiectis parmis ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna in quae eos inpetus tulit: nec dubium erat quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et cum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Vulscus imperator ut parmatis novae cohorti hostium locus detur, donec impetu inlati ab suis excludantur.

omnibus locis ceditur“: et sic Leid. I. multique alii. — PM: nequiquam sempronio consule obiurgante atque hortante.

3. *labente iam re:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron. et hoc loco scribi voluit „labante iam re“, et in prooemio „labante deinde paullatim disciplina“.

5. *qui saluam rem publicam uellent esse:* P. — M: remp̄. — M: uelud.

7. *parmata cohors:* ex coni. R. H. Schelii. — Codd.: *armata.* — M: inquid armata cohorsistit de impe | rio est sequimini cet. — P m. 1.: impetium hostium. — Cf. quod paulo post sequitur „eo se inferunt *obiectis parmis*“: et 4, 39.: „ut *parmatis* locus detur“.

11. *cum clamore conprobata adhortatio esset:* PM. — P m. 1.: cuspidem gerent. m. 2.: gerens. — PM: quacumque (M: quacūq.) incedunt.

13. *obiectis parmis:* P. — M: eo se infe | runt subiectis parmis. m. 2.: subiecti.

15. *si tam pauci simul obire omnia possent:* M. — P: si tam pauci simul obicere om̄a possent.

18. *uulscus imperator:* PM] Volscus imp.

19. *donec impetu inlati ab suis excludantur:* M m. 1. P. — M m. 2.: impetu inlato. —

quod ubi est factum, interclusi equites nec perrumpere eadem qua transierant posse ibi maxime confertis hostibus qua viam fecerant, et consul legionesque Romanae, cum quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcumque casum. diversi Volsci hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus: qui cum saepe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato in orbem se tutabantur nequaquam inulti. nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque nusquam remisso certamine dum quicquam superfuit lucis hostem tenuit. nox incertos diremit, tantusque ab inprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut relictis sauciis et magna parte inpedimentorum ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo cum circumsedentibus nuntiatum esset castra deserta esse, victos rati suos et ipsi qua quemque in tenebris pavor tulit fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: digressus deinde ipse cum paucis speculatum cum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum de-

Dukerus malebat „elati“. verum illi equites non perrumpere per hostium aciem proelioque se subducere voluerunt sed labentem suorum rem restituere et pugnare.

1. *nec perrumpere eadem qua transierant* (P m. 1.: transierat) *posse:* PM cod. Rhen.

3. *qua uiam fecerant:* P. — M: qua | qua uiam fecerant.

6. *tendunt in quemcumque casum:* PM.

13. *ab inprudentia euentus:* PM Harl. I. — Recc. codd.: ab imprudenti euentu.

15. *tumulus* (M: tumultus) *tamen circumsessus ultra mediam noctem est:* PM cod. Rhen. Harl. I. al.

16. *quo cum circumsedentibus nuntiatum esset:* M Harl. I. Leid. I. al. — In P excidit *cum*.

19. *ad lucem tenuit:* P m. 2. M. — P m. 1.: ad lecem.

20. *digressus:* P m. 2. M et rell. codd.] degressus. — P m. 1.: digressos. — Cf. 4, 17.: digressi sunt. — PM: *laetus ab tumulo suos deuocat.* Harl. I.: laetos ab tumulo suos deuocat.

serta esse, laetus ab tumulo suos devocat et in castra Romana penetrat. ubi cum vasta desertaque omnia adque eandem quam apud hostes foeditatem invenisset, priusquam Vulscos cognitus error redduceret — quibus poterat sauciis ductis secum — ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Iam eo fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat, et ante omnia deplorati erant equites non privato magis quam publico luctu, Fabiusque consul terrore urbi quoque iniecto stationem ante portas agebat, cum equites procul visi non sine terrore ab dubiis quinam essent, mox cogniti tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium salvos victoresque redisse equites, et ex maestis paulo ante domibus quae conclamaverant suos procurreretur in vias, pavidaeque matres ac coniuges oblitae prae gaudio decoris obviam agmini occurrerent, in suos quaeque simul corpore atque animo

2. *adque:* P m. 1. M] atque (P m. 2.). Cf. 1, 10. et T. Livi l. xxx. p. xcvi. 4.
4. *Vulscos:* M] Volscos. — P m. 1.: cognitos error. — P: *redduceret.* — M m. 1.: *reducere*, dein *reduceret*.
— *quibus poterat sauciis ductis* (M: dictis) *secum:* PM et rell. codd. — Cf. 1, 29.: „ut vero iam equitum clamor exire iubentium instabat — raptim quibus quisque poterat elatis — iam continens migrantium impleverat vias".
9. *quam publico luctu*: M. — P: quam pullico luctu.
12. *cogniti:* M m. 2. — M m. 1. P Harl. i. Leid. i. al. *cognitis*.
14. *quae conclamauerant suos:* PM Harl. i. al. — Lips. m. 2.: *quae complorauerant suos.* — Cf. 5, 29.: conplorati omnes pariter vivi mortuique totam prope urbem lamentis inpleverunt. al. — Appul. Metam. i. (p. 104. Elm.) domi tuae iam defletus et conclamatus es. Ovid. trist. 3, 3. 43.: nec cum clamore supremo labentes oculos condet amica manus. Taciti Ann. 3, 2.: (cum Agrippina cum Germanici cineribus accederet): „etiam quorum diversa oppida tamen obvii et victimas atque aras dis manibus statuentes lacrimis et conclamationibus dolorem testabantur". — PM: *paulo.* — P m. 1.: procurreretur in vidias. m. 2.: in uias.
17. *simul corpore atque animo uix prae gaudio compote:*

vix prae gaudio compote effusae. tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Semproni consulis renovandae in eos invidiae. itaque advocata contione cum proditam Veis rem publicam esse ab ducibus, proditum deinde quia illis inpune fuerit in Volscis ab consule exercitum, traditos ad caedem fortissimos equites deserta foede castra vociferati essent, C. Iulius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari iussit coramque ei „Sexte Tempani“ inquit „quaero de te, arbitrerisne Gaium Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse aut firmasse subsidiis aciem aut ullo boni consulis functum officio, et tunc ipse victis legionibus Romanis tuo consilio equitem ad pedes deduxeris restituerisque pugnam, excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul

PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] simul corpore atque animo vix prae gaudio compotes. — Haverc.: uix compotes prae gaudio. — *Compote* rectissime se habet cohaeretque quidem praecipue cum *animo*, sed tamen ita ut etiam ad *corpore* referendum sit. et *corpore effusae* videtur idem fere significare quod paulo ante dictum erat „oblitae prae gaudio decoris“. „Sie stürzten sich im Drange ihrer vor Freude überströmenden Gefühle, ohne von den Formen des Anstandes zurückgehalten zu werden, in die Arme der Ihren“.

2. *T. Quinctio:* M m. 2. P. — M m. 1.: t. quintio. — PM: *male pugnatum esset.* Leid. I. multique alii: male pugnatum est. — M: occasio uia est.

4. *Sempronі consulis:* P] Sempronii consulis (M). — PM: aduocata contione.

5. *proditam ueis remp̄ ēē ab ducibus:* PM] proditam Veiis cet.

8. *C. Iulius unus ex tribunis:* PM et rell. codd.] C. Iunius cet. — Cf. 3, 65.: „novi tribuni plebis — duos etiam et *patricios* consularesque — cooptavere“.

9. *Tempanium equitem:* PM et rell. — Dukero videbatur *equitem* frigere.

— *coramq. ei:* Leid. I. al.] coramq. eis. — P: coramq. eis. exte tempani inquid (m. 2.: inquit). M: coramq. | eis. extempani (m. 2.: pano) inquid.

11. *Gaium Sempronium consulem:* PM Harl. I. Leid. I. al.] C. Sempr.

13. *et tunc ipse:* PM. — In Harl. I. excidit *et*. — P m. 1.: restituereseque.

ipse subvenerit aut miserit praesidium, postero denique dic ecquid praesidi usquam habueris an tu cohorsque in castris vestra virtute perruperitis, ecquem in castris consulem ecquem exercitum inveneritis, an deserta castra relictos saucios milites: haec pro virtute tua fideque, qua una hoc bello res publica stetit, dicenda tibi sunt hodie. denique ubi C. Sempronius ubi legiones nostrae sint, desertus sis an deserueris consulem exercitumque, victi denique simus an vicerimus".

XLI. Adversus haec Tempani oratio incompta fuisse dicitur, ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus non crimine alieno laeta. quanta prudentia rei bellicae in G. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse sed populi Romani fuisse cum eum comitis consulem legeret. itaque ne ab se imperatoria consilia neu consulares artes exquirerent, quae pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent: sed quod viderit referre posse: vidisse autem se priusquam ab acie intercluderetur

2. *ec quid presidi usquam habueris:* P. — M: ec quid p̄sidiisquam habueris. m. 2.: p̄sidii quam. — P: ecquem in castris consulem & quem exercitum inueneritis. — P m. 1.: relictos saccios milites. m. 2.: saucios.

5. *haec pro uirtute tua fideque:* M m. 1. P. — M m. 2.: uirtute tuæ. — M: quā unā hoc bello resp̄ stetit.

10. *Tempani oratio:* PM Harl. I.] Tempanii oratio. — PM cod. Rhen. al.: *incompta fuisse dicitur.*

12. *in G. Sempronio:* PM. — P: „non *lic* militis". sed *lic* expunctum est.

13. *existimationem esse:* PM Leid. I. al. — M: sed p̄r fuisse. P: sed p̄r fuisse.

14. *comitis:* P m. 1. M m. 1. Harl. I. Leid. I.] comitiis (P m. 2. M m. 2.).

15. *itaque ne ab se:* P m. 2. M. — P m. 1.: itaque ne apse.

16. *quae pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent:* PM. „Gegenstände die auch dem ausgezeichneten Talent noch einer ernsten Erwägung bedürftig erscheinen müssten". I. Fr. Gronovius scribi voluit: „quae pensitare quoque magni animi atque ingenii esset".

17. *sed quod uiderit referre posse:* PM. — Leid. I. et plerique recc.: referri posse.

consulem in prima acie pugnantem atque hortantem inter signa Romana telaque hostium versantem. postea se a conspectu suorum ablatum ex strepitu tamen et clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen, nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, prae multitudine hostium credere perrumpi potuisse. exercitus ubi esset se nescire: arbitrari, velud ipse in re trepida loci praesidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. nec Volscorum meliores res esse credere quam populi Romani: fortunam noctemque omnia erroris mutui inplesse. precantemque deinde ne se fessum labore ac volneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis quam moderationis dimissum. cum haec agerentur, iam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra iumentaque alia ab urbe exercitum adfectum proelio ac via nocturna excepere. paulo post in urbem est ingres-

1. *pugnantem atque hortantem:* P] pugnantem adhortantem. — M: prius | quam ab acie pugnantē adhortantem. — Rhenanus quoque in libro suo quamquam manu paulo recentiore *atque* adscriptum vidit, ut ibi fieret „pugnantem atque adhortantem". verum *adq.* primo pro *atque* scriptum et quod *versantem* si *atque* scriberetur sine coniunctione videbatur esse non posse, errorem effecerit. *versantem* vero tamquam appositio et ad *pugnantem* et ad *hortantem* referendum est. Cf. 4, 38.: „Sempronio obiurgante atque hortante". — P m. 1.: teleque hostium. m. 2.: telaque.

2. *postea se a conspectu suorum ablatum:* PM. — P: extrepitu. m. 2.: exstrepitu. M: extrepitū. m. 2.: extrepitu.

5. *quem ipse tenuerat:* M m. 2. P. — M m. 1.: quem ipse tenerat. Cf. 3, 2.: *dederit.*

6. *exercitus ubi esset:* P. — M: exercitu subiesset. m. 2.: exercitū si,ibi esset. — M: uelud. — P m. 1.: praesidio *re* suosq. m. 2.: *se.* — P: *situtatus:* sed t quod deerat, m. 2. additum est.

11. *ne se fessum:* M. — P: neseinfessum. — PM: ac uolneribus.

13. *dimissum:* PM et optt. quiq. codd. — Neapol. codd.: *dimissum accipio:* quo supplemento hoc quidem loco nequaquam opus est. sed cf. ex. gr. 3, 67.: „ibi in hanc sententiam locutum accipio".

14. *uia lauicana:* PM. Cf. 2, 39. et 4, 47.

sus consul, non ab se magis enixe amovens culpam quam Tempanium meritis laudibus ferens. maestae civitati ab re male gesta et iratae ducibus M. Postumius reus obiectus qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem milibus aeris gravis damnatur. T. Quinctium collegam eius, quia et in Vulscis consul auspicio dictatoris Postumi Tuberti et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Aemili res prospere gesserat, totam culpam eius temporis in praedamnatum collegam transferentem omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur venerabilis viri, et exactae iam aetatis Capitolinus Quintius suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitae spatio tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes Sex. Tempanium

1. *non ab se magis enixe amouens:* PM. — Harl. 1. Leid. 1.: admouens.

4. *tribunus militum pro consule:* codd. Cf. 4, 7.: „tribuni militum pro consulibus". — *decem milibus:* PM] decem millibus. — M: *t. quinctiū.* — PM: *in uulscis:*

6. *Postumi Tuberti:* PM] Postumii Tub. — P: tuberti ad fidenas.

7. *Mam. Aemili.* — P: m̃. aemili. M: mam. emili. — P m. 1.: culpam eius temporis ad predamnatum. m. 2.: in predamnatum.

14. *plebs tribunos plebi absentes sex. tempanium a. sellium:* PM. *Absentes* idem fere est quod „non petentes". — Sequentia duo nomina etiam in PM scripta sunt „& antistium & spurillium". Sigonius scribi voluit „Sex. Antistium et Sex. Pompilium": Pighius „L. Antistium et Sp. Icilium". Quod ad Antisti praenomen attinet, negandum non est, in verborum initio litteram *s* a librariis nonnumquam omissam, nec minus saepe syllabas *ex* atque *et* inter se permutatas esse. cum igitur praenomen viri nec praetermittendum videretur et coniectura adiiciendum esset, et ipsi „Sex. Antistium" scripsimus, cum praesertim id pronomen ab ea gente non esset alienum (cf. 27, 36.). In nomine quarti tribuni restituendo Pighius videtur recte vidisse et propter litterarum similitudinem et quod ex Icilia gente plebs tribunos suos eligere solebat: nam praeter illum Spurium Icilium 2, 58. aliosque, paulo post 4, 54. tres Icilios tribunos pl. creatos videmus (cf. 4, 52.).

A. Sellium Sex. Antistium et Sp. Icilium fecit, quos et pro centurionibus sibi praefecerant Tempanio auctore equites. senatus, cum odio Semproni consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit: creati sunt L. Manlius Capitolinus Q. Antonius Merenda L. Papirius Mugilanus. principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem cum quattuor collegae inspectante populo Romano orarent, ne imperatorem suum innoxium in quo nihil praeter fortunam reprehendi posset vexaret, aegre Hortensius pati, temptationem eam credens esse perseverantiae suae nec precibus tribunorum, quae in speciem modo iactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modo ad eum conversus, ubi illi patricii spiritus ubi subnixus et fidens innocentiae animus esset, quaerebat: sub tribunicia umbra consularem virum delituisse: — modo ad collegas „vos autem, si reum perago — quid acturi estis? an erepturi ius populo et eversuri tribuniciam potestatem plebis?“ cum illi et de Sempronio et de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent nec se iudicium populi tollere aut velle aut

1. *pro centurionibus:* PM. Sic Tempanius (4, 38.) dixerat „ostendite neque equitibus vobis ullos equites nec peditibus esse pedites pares“, cum illi peditum munere fungerentur.

3. *Semproni:* PM] Sempronii. — PM: l. manilius capitolinus. Cf. 2, 54. — P: l. papyrius mugilianus. M: l. papirius mugilianus. Voss. I. al.: mugilanus. Cf. 4, 7. 30.

6. *L. Hortensius tr̄. pl.:* PM.

8. *inspectante pop̄.:* P. — M: inspectante. p̄r.

12. *quae in speciem modo iactentur:* P. — M: quae in pacien | do modo iactentur.

14. *ubi subnixus et fidens:* PM] ubi subnisus cet.

16. *modo ad collegas:* P. — M: modo ad collega uos au̅ | si rerum perago. — P: si rerum perago. m. 2.: reum.

17. *an erepturi ius populo:* P. — M: ius populi.

— *et euersuri tribuniciam potestatem pl.* (h. e. plebis): M cod. Rhen. — Minus recte in P scriptum est „potestatem. pr.“ — I. Fr. Gron. et Drakenborchius hoc „PL“ in nullo codice scripto vidisse volunt. — In M scriptum est „tr̄. ibu | niciam“.

posse, sed si preces suae pro imperatore qui sibi parent esset loco non valuissent, se vestem cum eo mutaturo tum Hortensius „non videbit“ inquit „plebs Romana sa didatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quand hoc est in imperio consecutus ut tam carus esset militibus“ nec pietas quattuor tribunorum quam Hortensi tam placa bile ad iustas preces ingenium pariter plebi patribusque gra tius fuit. — Non diutius fortuna Aequis indulsit, qui ambi guam victoriam Vulscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano T. Quinctio — Capitulini filio — Capitolino consulibus ductu Fabi, cu sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. cum trepidam tantum ostendissent aciem Aequi, turpi fuga funduntur haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus, ceterum ob Sempronianae cladis levatam ignominiam ut ovans urbem intraret concessum est. Quem ad modum bellum minore quam timuerant dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est coepta ab dupli-

2. *mutaturos:* P m. 2. M. — P m. 1.: mutaturus. — M: inquid. — P: c. sempronius. m. 2.: c. semproniū.

6. *Hortensi:* PM] Hortensii. — M m. 1. P: preces *in*ingenium.

7. *gratius fuit:* PM et rell. codd. — Drakenborchius „gratior fuit“ emendare noluit, quod ex verborum structura hoc adiectivum non ad *ingenium* sed ad *pietas* pertineret. nec tamen quidquam frequentius est quam ut ita apud Livium adiectiva et participia in eo genere quod in proxime antecedente nomine erat, posita inveniantur.

8. *ambiguam uictoriam uulscorum:* PM.

10. *N. Fabio.* — PM: *cñ. fabio.* Sigonius restituit „Numerio“ ex Cap. fragm. — M: t. quinctio capitulini filio capitolio. cōs. P: t. quintio capitolini filio capitolino cōs.

11. *ductu Fabi:* PM] ductu Fabii.

13. *ostendissent:* P m. 2. M. — P m. 1.: hostendissent.

14. *itaque triumphus negatus:* PM al.] itaque triumphus negatur.

18. *sic in urbe:* P. — M: sic in urbē. — P m. 1.: meles. m. 2.: moles. — M: ex*h*orta est. — PM: coepta *ad*duplicando. h. e. *ab.* — M m. 1.: quaest | *h*orū numero.

cando quaestorum numero. quam rem — praeter duos urbanos quaestores duo qui consulibus ad ministeria belli praesto essent — a consulibus relatam cum et patres summa ope adprobassent, a consulibus tribuni plebi certamen intulerunt ut pars quaestorum — nam id tempus patricii creati erant — ex plebe fieret. adversus quam actionem primo et consules et patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde ut quem ad modum in tribunis consulari potestate

1. *quam rem — praeter duos urbanos quaestores duo qui consulibus ad ministeria praesto essent:* codd.] quam rem, praeter duos urbanos quaestores ut duo consulibus ad minist. cet. — I. Fr. Gron. scribi voluit „praeter duos urbanos quaestores, duo ut consulibus" cet. Drakenb. vulg. lectionem retinuit „quam rem ut praeter duos urbanos quaestores duo consulibus" cet. Sed quem ad modum aliis quoque locis et singula verba et plura, si ea facili coniectura suppleri posse viderentur, apud Livium videmus praetermissa, sic etiam hoc loco id quod in codd. manuscriptis legitur verissimum est et ad *duo* supplendum erit „ut crearentur" vel „ut essent": (cf. ex. gr. 4, 43. „quin copularent"). quae interpretatio si cui audacior videatur, is referat, cum *duo* etiam accusativus esse possit, *quaestores duo* tamquam appositionem ad *quam rem.* — M: praeter duos obanos. m. 2.: orbanos. — PM: questores. — M: a consulibus relat*a*.

4. *a consulibus tribuni plebi certamen intulerunt:* PM Harl. 1. Leid. 1. al.] consulibus tribuni plebis certamen intulerunt. — Mirum sane est, quod vera huius integri loci interpretatio priores editores fugere potuerit. Non *consulibus* tribuni pl. certamen intulerunt sed *a consulibus:* h. e. aversi ad tempus *ab illa altera rogatione* plebeiorum creandorum *consulum.* „Als die Väter den Antrag mit grosser Bereitwilligkeit angenommen, so liessen die Tribunen ihre alte Forderung dass plebejische Consuln erwählt würden für den Augenblick fallen, und forderten dagegen dass zu den beabsichtigten vier Quaestoren zwei aus den Plebejern genommen würden".

5. *nam id tempus:* PM et oppt. quique codd.] nam ad id tempus.

7. *summa ope adnisi sunt:* PM. — M: in tribunib. consulari potestate creandiusi sunt. m. 2.: creandis usi sunt.

creandis usi sunt, adaeque in quaestoribus liberum esset a bitrium populi, cum parum proficerent, totam rem de au gendo quaestorum numero omittunt. excipiunt omissan tribuni aliaeque subinde inter quas et agrariae legis sedi tiosae actiones existunt: propter quos motus cum senatu consules quam tribunos creari mallet neque posset per in tercessiones tribunicias senatus consultum fieri, res public a consulibus ad interregnum neque id ipsum — nam coir patricios tribuni prohibebant — sine certamine ingenti redit cum pars maior insequentis anni per novos tribunos plebi et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem modo interregem interpellantibus ne senatus consultum de comitiis consularibus faceret, postremo L. Papirius Mugila-

1. *adaeque in questoribus:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al. — Bekkerus „adaeque *et* in quaestoribus" sine ulla, ut videtur, auctoritate. Cf. 1, 1.: „Hadriatici sinum maris". al.

3. *omissam:* M. — P: omisam.

6. *per intercessiones tribunicias. sc̄. fieri:* M. — P: s. m. c. fieri. — Cf. 4, 25.: *s. c. m. factum est.*

7. *res publica:* P. — M: *resp̄.* Leid. II.: *res.* — *Resp̄.* = rei publicae administratio. Cf. contra 1, 22.: Numae morte ad interregnum res rediit. 4, 25.: cum res prope ad interregnum perducta esset. al. — P: nam quoire. m. 2.: nam coire. — P: „tribuni *co* prohibebant": sed *co* expunctum est.

10. *cum pars maior insequentis anni per nouos tribunos plebi:* PM.

11. *modo prohibentibus tribunis patricios coire ad pdeādum interregem modo interregem interpellantibus ne sc̄. de comiciis consularibus faceret:* M. — P: modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum *interregem* interpellantibus. ne. sc. de comitiis consularibus faceret. — Dubitandum tamen est an integra oratio servata sit in Voss. I. al.: „*modo prohibentibus* tribunis patricios coire ad prodendum interregem *modo interpellantibus* ne" cet., cum altero loco *interregem* facillime suppleatur.

14. *L. Papirius Mugilanus:* M. — P: l. papyrius mugilanus. Cf. 4, 30. — PM: *nunc patres nunc tribunos plebi.* — PM: *remp̄.* — P: ueientibus induciis. M: ueientibus indiutiis. In cod. Rhenani scriptum est m. 2.: „Veientium indutiis".

nus proditus interrex castigando nunc patres nunc tribunos plebi desertam omissamque ab hominibus rem publicam deorum providentia curaque exceptam memorabat Veientibus indutiis et cunctatione Aequorum stare. unde si quid increparet terroris, sine patricio magistratu placere rem publicam opprimi? non exercitum non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quae si in unum conveniant, vix deorum opibus quin obruatur Romana res resisti posse. quin illi remittendo de summa quisque iuris mediis copularent concordiam, patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri, tribuni plebi non intercedendo quo minus quattuor quaestores promisce de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent.

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii L. Quinctius Cincinnatus tertio L. Furius Medullinus iterum M. Mallius A.

4. *si quid increparet:* M et ed. Camp.] si quid increpet (P). — PM: placere remp̄. opprimi.
6. *non ducem scribendo exercitui esse:* PM. — Recc. quidam codd.: *exercitu.*
8. *quin obruatur romana res:* P m. 2. M. — P m. 1.: qui non obruatur romana res.
9. *quin illi remittendo de summa quisque iuris mediis copularent concordiam:* PM. — Simili modo 9, 3.: „quid si media via consilii caperetur". — Cf. 4, 31.: tendendo ad sua quisque consilia.
11. *tribuni plebi*] tribuni plebis. — PM Harl. I. Leid. I.: *tribunos plebi.* Plerique recc. codd.: *tribunos plebis.* — Facile ita ab librariis errari poterat, cum plerumque *tr. pl.* scriberetur. hoc modo scriptum est 4, 56. in M „postremo etiā tr̄. pl̄. appellarent", in P „postremo etiam tribuni plebi appellarent", quamquam ratio loci *tribunos plebi* desiderat.
12. *promisce:* PM Harl. I. Leid. I.] promiscue. Cf. 4, 56.: promisci honores. 5, 55.: promisce urbs aedificari coepta. al.
14. *tribunicia:* M. — P: tribunitia.
15. *L. Quinctius Cincinnatus tertio:* P] L. Quintius Cincinnatus tertium. — M: *tertio.* Cf. 4, 48.: „Mecilius quarto et Metilius tertio". —
16. *L. Furius Medullinus:* Sig. — PM Harl. I.: sex furius medullinus. Voss. I. al.: *L. Sex. Furius Medull.* — *M. Mallius:* PM Harl. I. Leid. I.

Sempronius Atratinus. hoc tribuno comitia quaestorum habente petentibusque inter aliquot plebeios filio Antisti tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sexti Pompili nec potestas nec suffragatio horum valuit quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. furere omnes tribuni plebi: ante omnes Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi: quidnam id rei esset, quod non suis beneficiis non patrum iniuriis non denique usurpandi libidine, cum liceat quod ante non licuerit, si non tribunum militarem — ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum! non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae ad auxilium libertatis creatae. fraudem profecto in re esse et A. Semproniam comitiis plus artis athibuisse quam fidei.

al.] M. Manlius. — Graeci: Μάλλιος. Cf. 4, 29.: „imperia Malliana". 2, 43.: „Gneius Manlius". — M: a. sempronius aratin'.

2. *Antisti:* PM] Antistii. — PM: tribuni plebis.

3. *alterius tr. pl. Sexti Pompili:* P] alterius tribuni plebis Sex. Pompilii. — M: alterius tr. pl. sexti polli | nec potestas.

4. *nec suffragatio horum valuit:* P cod. Rhen. — M: nec suffragio horū maluit.

6. *tribuni plebi:* PM Harl. I. Leid. I.] tribuni plebis. — PM: ante omnes polius antistiusq.

7. *quidnam id rei esset quod non suis* (M: ū sui) *beneficiis:* PM et rell. codd.] quidnam id rei esset? non suis beneficiis cet. — I. Fr. Gron. „quidnam id rei esse" scribi malebat, sed in *accensi* inest *rogitantes* vel simile quid. Deinde restituimus *quod*, cum nihil frequentius sit quam *quid quod*, omniumque codicum consensus particulam hanc tueatur. verum si ita scriberetur, desiderandum videbatur „si non tribunus militaris, ne quaestor quidem quisquam ex plebe factus esset". sed ad verba Liviana supplendum est *viderent* perinde atque idem hoc verbum 2, 58. „quod se victum ab ea" cet. supplendum esse vidimus. In sequenti oratione scriptum est in M „non ualuissent" pro *non ualuisse*, quod si integrum est, referendum erit *quod* etiam ad hoc verbum. sed infinitivus, qui in reliquis libris videtur esse, magis placet.

14. *athibuisse:* M] adhibuisse (P). Cf. T. Livi l. xxx. p. xcvi. 17.

eius iniuria queri suos honore deiectos. itaque cum in ipsum et innocentia tutum et magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini, eique ob ignominiam Volsci belli adiutore collega M. Canuleio diem dixere. subinde ab hisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis inlata est, cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratis — id quod erat — aut deposita causa leviorem futurum apud patres reum aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum. adversae invidiae obici maluit et suae nocere causae quam publicae deesse, stetitque in eadem sententia ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi sed sibi invidiam quaeri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo: nec senatui tanti se civem aut quemquam alium debere esse ut in parcendo uni malum publicum fiat. nihilo demissiore animo cum dies venit causa ipse pro se dicta, nequiquam omnia expertis

1. *itaque cum in ipsum:* P m. 2. M. — P m. 1.: itaque cum ipsum. — M: patruelem aratini. P: patruelem atranii eique ab (m. 2.: ob) ignominiam.

5. *ab hisdem tribunis* („von eben diesen"): PM] ab iisdem tribunis. — Cf. 3, 68.: hisdem istis ferocibus animis. al.

6. *cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat ratis id quod erat:* P. — M: cui actioni semper acirrime c. sempronius resisterat ratus id quod erat cet. — Drakenb. *ratus* in omnibus suis libris scriptis vidisse vult.

9. *perseuerantem sub iudicii tempus.* — P: *perseuerantem per iudicii tempus.* sed *per* videtur excludere id tempus, quod iudicii tempori antecedebat. utrumque coniunctum est ut alias in M „pseuerante psubiudicii tempus". In Rhenani etiam libro erat *perseuerante*, quasi id ad *causa* referendum esset.

11. *quam publicae deesse:* M. — P: publice.

13. *nec tum agrum plebi:* PM et rell. „Auch jetzt handle es sich nicht darum" cet. I. Fr. Gron. malebat „nec *enim* agrum".

16. *nihilo demissiore animo:* M. — P: nihilo dimissiore animo.

17. *causa ipse pro se dicta.* Cf. 4, 31.: „tendendo ad sua *quisque* consilia. — M: causa ipse sa ipse | pse dicta. P Harl. I. Leid. I. al.: causa ipsa ipse pro se dicta. — PM: *nequiquam.*

patribus ut mitigarent plebem, quindecim milibus aeris mnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de inc causam dixit, criminis innoxia, ab suspicione propter

1. *XV milibus aeris damnatur:* PM] quindecim millibus cet.

2. *Postumia uirgo uestalis:* P m. 2. M. — P m. 1.: postumia uergo uestalis. — M m. 2. P: de incestu. M m. 1.: de incertu.

3. *criminis innoxia:* M] crimine innoxia (P m. 2.). — P m. 1.: crimine innixia.

— *ab suspicione propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius quam uirginem decet parum abhorrens*] ob suspicionem propter cultum amoeniorem ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. — Recte videtur I. Fr. Gronovius restituisse „ab suspicione — parum abhorrens". quamquam enim in M m. 1. scriptum erat „abhorrens eam am ampliatā", et „eam am" videri potest pro *famam* scriptum esse, tamen non modo *am* (quod haud scio an prima manu in M erasum est) ex prima syllaba vocis sequentis *ampliatā* natum, sed etiam, cum *am* nihil esse videretur, eius loco *eam* tamquam alteram lectionem adiectum esse docet id quod in P repperimus: ibi enim nihil m. 1. scriptum est nisi „parum aborrens ampliatam", et altera demum manu supra *aborrens* additum est *famā*.

saepissime vero ita ex si bus syllabis vocibusque dem similesve voces syll que ab errantibus librarii sumtas esse exemplis allat T. Livi librum XXX. p. XL ostendimus: (cf. etiam i dem M 4, 38.: *qua qua qua*, 4, 46.: *cucuius cuius:* al.). dein parti non tantum *ad* et *ab*, v etiam *ab* et *ob* inter se mutatas esse, modo vidi hoc ipso loco ubi in P de hendimus „ab ignominia quod si „ab suspicionē" sexcenties alias pro „ab spicione" scriptum erat, ram videri facillime po „ob suspicionem". et si lari sane ratione dictum „parum abhorrens fam nam ubi *abhorrere* cu cusativo coniunctum est, alia significatio exprim bat. Dav. Kuhnkenius q loco verborum *ob su nem* scribendum coniec noxia suspicioni", qu *innoxia* relatum per gantissimum esset. ver id quidem probandu cum *obnoxia suspicio* fere significet quod „ abhorrens fam.": ut Kuhnkeniana coniectur est, haec posteriora ver cienda ex reliqua orat deantur. *abhorrere* ta

tum amoeniorem ingeniumque liberius quam virginem decet parum abhorrens. ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus abstinere iocis colique sancte potius quam scite iussit. Eodem anno a Campanis Cumae, quam Graeci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum P. Lucretium Tricipitinum Spurium Nautium Rutilum.

XLV. Annus — felicitate populi Romani — periculo potius ingenti quam clade insignis. servitia urbem ut incenderent distantibus locis coniurarunt populoque ad opem passim ferendam tectis intento ut arcem Capitoliumque armati occuparent. avertit nefanda consilia Iuppiter indicioque duorum conprehensi sontes poenas dederunt. indicibus dena milia gravis aeris, quae tum divitiae habebantur, ex aerario numerata et libertas praemium fuit. bellum inde ab Aequis reparari coeptum, et novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus iungere haud incertis auctoribus Romam est allatum. Aequorum iam velut anniversariis armis ad-

suspicione eo quem huius loci ratio desiderat sensu cum alias legimus tum apud Ciceronem in or. pro Caelio 4, 10.: „nam quod Catilinae familiaritas obiecta Caelio est, longe ab ista suspicione abhorrere debet".

2. *pro collegii sententia:* P m. 2. M. — P m. 1.: collegio. — P m. 1.: abtinere. m. 2.: abstinere. — P: quam greci tum urbem.

6. *tribunos militum:* P. — M: tribunos mil. — M: agrippam menenium lenatum. — M: sp. nautium rutilium. P et rell.: spurium nautium. — Sigonius quartum tribunum *C. Seruilium* ex tab. Capit. addi voluit.

9. *felicitate pīr.:* M. *felicitate pr̄.:* P. Cf. 1, 46.: „fortuna credo populi romani".

11. *coniurarunt:* PM. — Harl. 1.: *coniurare.* Idem liber paulo post *uenerē* pro *uenerunt.*

12. *Capitoliumque:* P m. 2. M. — P m. 1.: capitolium | quam armati.

15. *dena milia:* PM] dena millia. — M: quaę tum diuitiae habent2-.

16. *praemium fuit:* P. — M: et libertas et p̄mium fuit. — M: repari coeptum. m. 2.: reṗari coeptum. — PM: *romam est allatum.* Leid. 1. al.: Romam esse allatum.

19. *adsueuerat:* PM] assuerat. —

sueverat civitas: Labicos legati missi cum responsa inde retulissent dubia quibus nec tum bellum parari nec diuturnam pacem fore appareret, Tusculanis negotium datum adverterent animos ne quid novi tumultus Lavicis oreretur. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate inito magistratu legati ab Tusculo venerunt — L. Sergium Fidenatem M. Papirium Mugilanum C. Servilium Prisci filium, quo dictatore Fidenae captae fuerant. nuntiabant legati Lavicanos arma cepisse et cum Aequorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatus consulto ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romae curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilem aspernari. cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Servilius „quando nec ordinis huius ulla“ inquit „nec rei publicae est verecundia, patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem urbi praeerit, bellum utinam qui adpetunt consideratius concordiusque quam cupiunt gerant“.

XLVI. Dilectum haberi non ex toto passim populo

PM: *labicos.* Cf. 2, 39.: Labicos. — PM: *retulissent.* — P m. 1.: appararet tusculanus. m. 2.: tusculanis.

4. *ne quid noui tumultus Lauicis oreretur:* PM Harl. I. Leid. I. — Alii: *oriretur.*

7. *M. Papirium Mugilanum:* M. — P: m. papyrium mugilanum. Cf. 4, 30.

9. *arma cepisse:* M. — P: arma coepiss& & cum. m. 2.: coepisse. — P m. 1. M m. 1.: grastra. m. 2.: castra in algido posuisse.

11. *factoque s.c.:* P. — M: *factoque soc̄.:* litterarum metathesi pro *sco.* — M: proficisscerentur.

13. *se quisque belli ducem potiorem ferre:* M m. 1. P. — M m. 2.: potiorem fore. Cf. 2, 7.: fieri fore.

14. *curam urbis ut ingratam ignobilem aspernari:* M] curam urbis ut ingratam ignobilemque aspernari (P).

16. *quando nec ordinis huius ulla inquid nec rei publicae* (M: reip̄.) *est uerecundia:* PM.

20. *consideratius:* P. — M: c̄sideratius. m. 2.: c̄federatius.

21. *dilectum:* PM] delectum.

placuit: decem tribus sorte ductae sunt: ex is scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo inpensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare, sua consilia velle sua imperia sola rata esse, contemnere in vicem et contemni, donec castigantibus legatis tandem ita comparatum est ut alternis diebus summam imperii haberent. quae cum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius aetate et usu doctus precatus ab diis inmortalibus ne discordia tribunorum damnosior rei publicae esset quam ad Veios fuisset, et velut haud dubia clade inminente institisse filio ut milites scriberet et arma pararet. nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergi, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cum quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Aequorum per supinam vallem fusi sunt multique in ruina maiore quam fuga oppressi obtruncatique. castraque eo die aegre retenta, postero die circumfusis iam magna ex parte hostibus per aversam portam

1. *ex is:* M] ex his (P). — M: ex is scribitos | iuniores. Cf. 1, 59.: *scribtoribus.*

5. *contemnere.* — PM: contempnere. M: et contempni. Cf. 4, 3.: *contemnerent.* — P m. 1.: denec. m. 2.: donec. — M: legatis tam ita comparatum est.

9. *precatus ab diis inmortalibus:* PM.

10. *damnosior reip. esset:* M.

13. *nam ductu L. Sergi:* PM. In Leid. I. omnibusque prope recentioribus omissum est *Sergi.* — M m. 1.: *cu* | cuius dies.

15. *spes uana expugnandi castra eo traxisset:* PM. — Harl. I.: spes uaria. — Leid. I. et recc.: retraxisset.

16. *per supinam uallem:* M. — P m. 1.: *psupiaualle:* quod haberi potest pro „p̄supīaualle“ h. e. *praesupina ualle:* aut pro „psupinā uallē“, sicut m. 2. emendatum est.

17. *multique in ruina maiore quam fuga oppressi:* PM. — M: obtrunc | catiq.

18. *eo die:* PM. — Leid. I. al.: eodem die.

19. *per auersam portam:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Recc. codd.: per aduersam portam. — Dein Rhenanus in suo libro invenisse vult „turpi fuga deseruntur“, cum in PM sit „fuga turpi deseruntur“.

fuga turpi deseruntur. duces legatique et quod circa signa roboris de exercitu fuit Tusculum petiere: palati alii per agros passim multis itineribus maioris quam accepta erat cladis nuntii Romam contenderunt. minus trepidationis fuit quod eventus timori hominum congruens fuerat, et quod subsidia quae respicerent in re trepida praeparata erant ab tribuno militum: iussuque eiusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu speculatores propere missi nuntiavere Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. et quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatus consulto dictus Q. Servilius Priscus, vir cuius providentiam in re publica cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu eius belli quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat: magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo — ut tradidere quidam, nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt — novo exercitu profectus ad bellum accitis qui Tusculi erant duo milia passum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia neglegentiaque ad Aequos quae in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim proelio cum dictator equitatu inmisso an-

3. *accepta:* P. — M: acepta. — Harl. 1.: contendeř.
6. *quae respicerent in re trepida praeparata erant:* PM: — Alii recc. „in rem trepidam", alii „praeparauerant".
8. *propere missi:* P. — M m. 1.: *prope missi:* sed eadem m. 1. videtur additum *re*.
10. *et quod plurimum animorum fecit:* PM. — Harl. 1.: et quam plurimum animorum fecit.
— *dictator ex s. c. dictus:* M. In P excidit *dictus*. — Deinde scriptum est in PM optimisque Drak. codd.: *q. sulpicius priscus:* et in Lovel. 1.: „*q. seruilius* sulpicius *priscus*".
11. *uir cuius prouidentia in rep. cum multis aliis tempestatibus ante experta ciuitas erat:* PM. — Harl. 1.: *ut cuius prouidentiam* cet.
15. *a quo ipse tribuno militum:* cod. Rhen. — M: creato quo ipse | tribuno militum. P: a quo ipsi tribuno militum. Leid. 1. al. a quo ipso cet.
19. *II. milia passum:* PM] duo millia passuum. — M: coepit.
20. *neglegentiaque:* PM] neglig.

tesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere iussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. tantus ardor ad dimicandum fuit ut impetum Aequi non tulerint, victique acie cum fuga effusa petissent castra, brevior et tempore et certamine minor castrorum oppugnatio fuit quam proelium fuerat. captis direptisque castris cum praedam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent omnes Lavicanos victos magnam partem Aequorum Labicos confugisse, postero die ad Lavicos ductus exercitus oppidumque corona circumdata scalis captum ac direptum est. dictator exercitu victore Romam reducto die octavo quam creatus erat magistratu se abdicavit: et oportune senatus, priusquam ab tribunis plebi agrariae seditiones mentione inlata de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens coloniam Labicos deducendam. coloni ab urbe mille et quingenti missi bina iugera acceperant. Captis Lavicis ac deinde tribunis militum con-

1. *inferri propere iussit:* P. — M: inferi propere iussit. Harl. I.: inferre cet.

2. *signiferumque ex suis unum:* M. — P: signiferum quoque ex suis unum.

4. *fuga effusa:* P m. 2. M. — P m. 1.: „fuga æfusa" h. e. ecfusa.

— *breuior et tempore et certamine minor:* ex coni. m.] brevior tempore et certamine minor (ed. Frob.). — PM et rell. codd.: *breuiore tempore et certamine minor.* — Cf. 4, 57.: „exemplo fuit collegis *se* eumque intuentibus": et T. Livi l. xxx. p. xxii. 2. — In Harl. I. excidit *minor.*

9. *Labicos confugisse:* PM] Lavicos confugisse. Cf. 2, 39.: Labicos.

10. *corona circumdata:* P m. 1. M] corona circumdatum. — P m. 2.: circumdatū. In M videtur etiam primo fuisse *circumdatā:* ita error exortus sit. — P m. 1.: „captam ac direptum est". m. 2.: captum. M: „captum ac directum est". simili mendo scriptum est 30, 15. in Put. Colb. Bamb. *ereptusque* pro *erectusque.* — P m. 1.: „uictore remam reducto". m. 2.: romam.

13. *et oportune:* P] et opportune (M). — PM: priusquam ab tribunis plebi agrariae seditiones (P m. 2.: seditionis) mentione inlata de agro lauicano diuidendo fierent censuit frequens coloniam labicos deducendam.

17. *acceperant:* PM Harl. I. Leid. I.

sulari potestate Agrippa Menenio Lanato et L. Servilio Structo et P. Lucretio Tricipitino — iterum omnibus iis — et Spurio Veturio Crasso, et insequente anno A. Sempronio Atratino tertium et duobus iterum M. Papirio Mugilano et Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillae externae res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Sp. Mecilius quarto et Metilius tertio tribuni plebis ambo absentes creati.

al.] acceperunt. — PM: captis lauic*anis* ac deinde tribunis militum consulari potestate agrippa menenio lanato et l. (in M excidit *L.*) seruilio structo cet. — Sigonius ex suo libro ad *potestate* addere voluit *creatis*, quo supplemento opus non est. — PM: iterum omnibus *h*iis. Cf. 4, 48. *h*ii in P, *ii* in M. al.

2. *et Spurio Veturio Crasso*] et Sp. Rutilio Crasso (PM). Recte videtur Sigonius Diodorum (13, 7.) secutus Veturii nomen restituisse, cum Rutiliorum gens plebeia fuisset et Crassi cognomen non ad Rutilios sed ad Veturios pertineret. Et quem ad modum 4, 46. in optt. quibusque libris *sulpicius* pro *seruilius* propter quandam litterarum similitudinem scriptum fuisse vidimus, sic hoc loco eo facilius errari poterat, cum in antiquis libris haud raro *rutulius* pro *rutilius* scriptum reperiretur et saepissime litterae *l* et *r* inter se confunderentur. ad hoc accesserit, quod praenomen illius viri modo *sp.* modo *spurius* scribebatur, sicut hoc loco in P primo *purio*, dein *spurio*.

3. *et insequente anno:* PM. — M: asempronio atratino tertium. P: a. sempronio atratatino tertium. — P: m. papyrio mugilano. In M quoque *mugilano*. — Pro *Rutilo* scriptum est in P m. 1.: rutulio. P m. 2. M: rutilio.

7. *turbatores uulgi:* P. — M: turbatoros uulgi.

— *Sp. Mecilius quarto et Metilius tertio*] Spurii Maecilius quartum et Metilius tertium. — PM: sp̄. (P: s. p̄.) mecilius quarto & metilius tertio. — Sigonius, cum Metili tribuni praenomen deesset, *Spurii* ad utrumque tribunum referri voluit: id quod mihi huic loco minus aptum videtur. Facilius videbatur in re dubia *m* et excidisse ante *metilius* et restitui posse, cum praesertim ab hac gente hoc praenomen non esset alienum. Cf. 5, 11. 22, 25. Idem hoc *M.* servatum est in Lovel. 3., quamquam ibi scriptum esse dicitur „et M. Cecilius tertio“. Nihilominus tamen melius videtur hoc altero loco ut saepe

et cum rogationem promulgassent ut ager ex hostibus captus viritim divideretur magnaeque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunae — nec enim ferme quicquam agri ut in urbe alieno solo posita non armis partum erat, nec quod venisset adsignatumve publice esset praeterquam plebs habebat — atrox plebi patribusque propositum videbatur certamen. nec tribuni militum nunc in senatu nunc in consiliis privatis principum cogendis viam consilii inveniebant, cum Ap. Claudius, nepos eius qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio dicitur dixisse vetus se ac familiare consilium domo adferre. proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus viam unam dissolvendae tribuniciae potestatis per collegarum intercessionem. facile homines novos auctoritate principium de sententia deduci, si temporum interdum potius quam maiestatis memor athibeatur oratio. pro fortuna illis animos esse. ubi videant collegas principes agendae rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse nec locum in ea relictum sibi, haut gravate adclinaturos se ad causam senatus per quam universo ordini cum primoribus se patrum con-

alias praenomen praetermitti. Cf. ex. gr. 22, 39.

5. *nec quod uenisset adsignatumue publice esset praeterquam plebs habebat:* PM. „Und die Pl. nichts weiter besass als was" u. s. w.

7. *nunc in senatu nunc in consiliis priuatis principum cogendis:* PM: nisi quod P utroque loco nc̄. — M: „uiam consilii ueniebant": fortasse pro „uiam consili īueniebant".

9. *Ap. Claudius nepos eius qui decemuir:* PM et rell. codd. — H. Glareanus non *nepos* sed *filius* scribi voluit. Cf. 4, 36. — P m. 1.: pronaam enim suum. m. 2.: proauum enim suum. — P: *h*ostendisse.

14. *facile:* P. — M: facilē. Cf. 4, 24.: graue esse. — *principium:* M m. 1.] principum (M m. 2. P). — P: principum desentia deduci. — P m. 1. M: athibeatur. P m. 2.: adhib.

19. *haud* (M: aut) *grauate adclinaturos:* PM. — Harl. n. al.: *adin*clinaturos.

20. *per quam uniuerso ordini cum primoribus se patrum concilient:* PM. Tan. Faber scribi malebat „per quam cum universo ordini tum primoribus se patrum concilient": sed is Livianam orationem non re-

cilient. adprobantibus cunctis et ante omnes Q. Servilio Prisco quod non degenerasset ab stirpe Claudia conlaudante iuvenem, negotium datur ut quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. misso senatu prensantur ab principibus tribuni: suadendo monendo pollicendoque gratum id singulis privatim gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem conparavere: posteroque die cum ex composito relatum ad senatum esset de seditione quam Mecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent, eae orationes a primoribus patrum habitae sunt, ut pro se quisque iam nec consilium sibi suppetere diceret nec se ullam opem cernere aliam usquam praeter quam in tribunicio auxilio. in eius potestatis fidem circumventam rem publicam tamquam privatum inopem confugere. praeclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse quam ad resistendum inprobis conlegis. fremitus deinde universi senatus ortus, cum ex omnibus partibus curiae tribuni appellarentur. tum silentio facto ii qui praeparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis

cte videtur perspexisse: „wodurch sie sich nicht nur die Ersten der Väter sondern den ganzen Senat befreunden würden." — M: adprobantibus cunc & ante omnes. m. 3.: cunctis.

2. *ab stirpe Claudia:* PM. — Multi recc.: ab stirpe Claudiana.

4. *misso senatu prensantur:* M m. 3. P. — M m. 1.: misso sena prensat^{2}–. m. 3.: prensāt^{2}–. — In Leid. I. multisque aliis recc. omissum est *monendo.*

9. *quam Maecilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent eae* cet.: PM.

12. *aliam usquam:* P m. 2. M. — P m. 1.: alia nusquam. — M: tribunitio.

14. *remp̄. tamquam priuatum inopem confugere:* P cod. Rhen. — M: remp̄. tamquam priuatum inopem effugere p̄clarum cet.

16. *plus in tribunatu uirium esse quam ad resistendum inprobis conlegis:* P. — M: *uirum quam ad* cet. m. 3.: uirium quam ad resistendum inprobis conlegis.

19. *ii qui:* M. — P: *h*ii qui. — PM: *quam* rogationem a collegis promulgatam senatus censeat dissoluendae reip̄. esse *ei se* cet.

promulgatam senatus censeat dissolvendae rei publicae esse, ei se intercessuros ostendunt. gratiae intercessoribus ab senatu actae. latores rogationis contione advocata proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes aliaque truci oratione in collegas invecti actionem deposuere.

XLIX. Duo bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus C. Valerius Potitus Q. Quintius Cincinnatus N. Fabius Vibulanus tribuni militum consulari potestate fuerunt, ni Veiens bellum religio principum distulisset quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit. simul Aequos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suae gentis populo praesidium ferre. excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factae erant novisque colonis bellum inlatum. quam noxam cum se consensu omnium Aequorum defensuros sperassent, deserti ab suis ne memorabili quidem bello — per obsidionem levemque unam pugnam et oppidum et fines amisere. temptatum ab L. Sextio tribuno plebis ut rogationem ferret, qua Volas quoque sic ut Lavicos coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis Aequi coloniaque eo

4. *aliaque truci oratione:* P. — M: alieq. truci oratione.

6. *duo bella:* M m. 2. — M m. 1.: aduo bella. P m. 1.: arduo bella. P m. 2.: ardua bella. — Videtur primo fuisse vel *at* vel *ac duo bella.*

8. *N. Fabius Vibulanus:* Sig. cf. 4, 43. — PM: marcus fabius uibulanus.

12. *Volanis:* PM] Bolanis. Cf. 2, 39.: *Bovellas.*

14. *nouisque colonis bellum inlatum:* P m. 2. M. — P m. 1.: nobisq.

16. *ne memorabili quidem bello:* P. — M: „ne momorali quidem bello": dein eadem m. 1.: „ne memorali quidem b."

17. *temptatum ab L. Sextio.* — M: temptatum ab. l. dexio. tr. pl. — P: temptatum ab l. q̄. dexio. tr. pl. — Recc. quidam codd.: ab L. Decio.

18. *qua Volas quoque:* P m. 2. M] qua Bolas quoque. — P m. 1.: uolans.

21. *passuros se perferri ostenderunt:* PM. — Leid. I. al.: passuros saepe ferri ostenderunt.

22. *Volis insequente anno re-*

deducta novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romae consulari potestate Cn. Cornelio Cosso L. Valerio Potito Q. Fabio Vibulano iterum M. Postumio Regillensi. huic bellum adversus Aequos permissum est pravae mentis homini, quam tamen victoria magis quam bellum ostendit. nam exercitu inpigre scripto ductoque ad Volas cum levibus proeliis Aequorum animos fregisset, postremo in oppidum inrupit. deinde ab hostibus in civis certamen vertit, et cum inter oppugnationem praedam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. eam magis adducor ut credam irae causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nu-

ceptis: PM] Bolis cet. — M: coloniaque eo deducta. P: coloniaque eo ducta.

3. *M. Postumio Regillensi.* — PM: m̄. t̄. postumio regiliensi. — Sigonius „P. Postumio Regillensi" voluit. *Regiliensis* et *Religiensis* etiam 5, 16. et 6, 22. in optt. libris reperitur. — P: permisum est.

6. *inpigre scripto ductoque ad Volas:* PM] impigre scripto ductoque ad Bolas. — M m. 1.: ductaque. — P: proeliis equorum.

7. *in oppidum inrupit:* M. — P: in oppidum inrumpit.

8. *in ciuis certamen uertit:* M m. 3.] in cives (P). — M m. 1.: *in ciuib.*, quod eodem mendo pro *ciuis* scriptum est quo ex. gr. 4, 43. in eodem M *tribunib.* pro *tribunis* esse videmus. Cum enim antiquior accusativi plur. forma earum vocum quae in tertia declin. *is* habere solebant, in Put. et Laurish. codd. diligentissime conservata sit, paulo minus diligenter illa forma in quarta decade, quod quidem ex Bamb. cod. cognoscere licet, et multo minus in codd. vel antiquioribus huius primae decadis scripta apparet. nec id Livi ipsius culpa consiliove factum esse tum omnes ei loci docent quibus etiam genitivus tertiae declin. aliique casus in quibus *is* deesse non poterat, ex *is* in *es* mutati sunt, tum quod etiam in hac I. decade integra forma in uno alterove cod. servata est.

9. *et cum inter oppugnationem:* P. — M: et cum iter oppugnationem. — Tan. Faber *nam cum* scribi voluit: nec tamen *et* peius est, et quod non id unum pravi studii indicium referendum erat sed etiam alia, et quod Livius particulis copulativis pro causalibus et adversativis coniunctionibus haut raro usus est.

10. *eam magis adducor ut credam irae causam exercitui fuisse:* M. — P Harl. I.: iram.

per direpta coloniaque nova minus praedicatione tribuni praedae fuerit. auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox eius in contione stolida ac prope vecors qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum se dicenti — dignos enim esse qui armis cepissent eorum urbem agrumque Volanum esse — „malum quidem militibus meis“ inquit „nisi quieverint“. quod auditum non contionem magis quam mox patres offendit. et tribunus plebis vir acer nec infacundus nactus inter adversarios superbum ingenium inmodicamque linguam, quam inritando agitandoque in eas inpelleret voces quae invidiae non ipsi tantum sed causae atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum saepius quam Postumium in disceptationem trahebat. tum vero secundum tam saevum atque inhumanum dictum „auditis“ inquit „Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen haec belua dignior vobis tanto honore videbitur quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestrae prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant? incipite deinde mirari cur pauci iam vestram suscipiant causam. quid ut a vobis sperent? an ho-

2. *arcessitus:* PM. — PM: in contione.

4. *qua sextio tr. pl.:* P. — M Leid. I. al.: quā sextio tr. pl. — Voss. II. al.: qua M. Sextio.

5. *Volas:* PM] Bolas. — PM: *dignos enim esse qui armis coepissent eorum urbem agrumque uolanum esse.* Tan. Faber *dignum* scribendum esse censuit: fortasse quod non esset scriptum „dignos enim esse qui urbem quam armis cepissent, etiam possiderent“.

8. *nisi quieuerint:* P] ni quieverint. — M: inquit | siqueuerint qđ auditum cet. — P m. 1.: inquid. — PM: non contionem magis.

10. *et tr. pl. uir acer nec infacundus:* PM.

17. *auditis inquid quirites:* P m. 1. M.

18. *haec belua:* M] haec bellua. — P: hec belua. — P: quam qui uos in urbe agrisque donatos cet. — M primo: *quidem.* dein: *quisedem.*

23. *quid ut a uobis sperent:* PM.

nores, quos adversariis vestris potius quam populi Roma propugnatoribus datis? ingemuistis modo voce huius a dita: — quid id refert? iam si suffragium detur, hunc q malum vobis minatur iis qui agros sedesque ac fortunas st bilire volunt praeferetis".

L. Perlata haec vox Postumi ad milites multo in ca stris maiorem indignationem movit. praedaene intercepto rem fraudatoremque etiam malum minari militibus! itaque cum fremitus aperte esset et quaestor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse qua mota erat, misso ad vociferantem quendam militem lictore cum inde clamor et iurgium oreretur, saxo ictus turba excedit, insuper increpante qui vulneraverat, habere quaestorem quod inperator esset militibus minatus. ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quaestionibus crudelibus suppliciis. postremo cum modum irae nullum faceret, ad vociferationem eorum quos necari sub crate iusserat concursu facto, ipse ad interpellantis poenam vecors de tribunali decurrit. ibi cum submoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit ut

Ut et ad verba „a vobis" et ad „sperent" referri posse, et hoc *ut sperent* pendere ex *suscipiant* nemo non videt.

1. *quam pr. propugnatoribus:* PM.

3. *iam si suffragium detur:* PM. — Lips. cod.: nam si. — P m. 1.: uobis manatur. — PM: *h*iis qui. — Harl. I.: stabilire uoluunt.

6. *Postumi:* M] Postumii (P). — P m. 1.: inter*de*ceptorem.

8. *itaque cum fremitus aperte esset:* PM.

9. *et quaestor P. Sestius:* Sig. 3, 32.: P. Sestius Capitolinus. PM: p̄. sextius. — P m. 1.: qua*m* mota erat.

11. *cum inde clamor et iurgium oreretur:* M. Sic quidem etiam P: sed in hoc libro videtur primo „inde & clamor et" fuisse. — P m. 1.: saxo ictos turba excidit.

14. *ad hunc tumultum accitus:* P m. 2. M. — P m. 1.: accitis. — M: *accitus fecit acerbis questionibus:* media omissa sunt.

17. *quos necari sub crate iusserat:* P m. 2. — P m. 1. M: sub grate. Cf. 1, 51.

18. *ad interpellantis:* P Harl. I. Leid. I. al.] ad interpellantes. — M: ad interpellandis.

tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per senatum quaestiones decernentibus tribuni plebis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio pendebat, quod cura incesserat patres ne metu quaestionum plebs iraque tribunos militum ex plebe crearet, tendebantque summa ope ut consules crearentur. cum senatus consultum fieri tribuni plebis non paterentur, idem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente consules creati sunt A. Cornelius Cossus Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatus consultum factum est ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent plebesque praeficeret quaestioni quem vellet. a plebe consensu populi consulibus negotium mandatur, qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re nequivere tamen consequi ut non

1. *tribunus militum:* P. — M: tribunus mil.

2. *postquam est romam nuntiatum:* P. — M: postquā romā nuntiatū.

3. *quaestiones decernentibus:* P. — M: questionis. m. 2.: questiones. — PM: tr̄. p̄l. intercedebant.

5. *quod cura incesserat:* PM. — Leid. I. al. intercesserat. — PM: *ne metu quaestionum plebs iraque.* — M: tr̄. militum. P: tribu militum. m. 2.: tribunos militum.

8. *cum sc̄. fieri tr̄. p̄l. non paterentur idem intercederent:* PM. — Bekk.: iidem.

12. *A. Cornelius Cossus Furius Medullinus:* PM Harl. I. al.] A. Cornelius Cossus L. Furius Medullinus. — 4, 35. aliisque locis. „L. Furius Medullinus. Cf. T. Livi l. xxx. p. LVI. 3.

13. *his* (M m. 1.: hi) *consulibus principio anni sc. factum est:* PM. — PM: caedis. tr̄. primo cet.

15. *plebesque praeficeret quaestioni quem uellet:* PM Harl. I. al.

16. *a plebe consensu populi* (h. e. adprobantibus patribus): PM. — PM: *quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est.*

19. *nequiuere tamen consequi ut non aegerrime id plebs ferret:* P. — M: „nequiuere ta-

aegerrime id plebs ferret. iacere tam diu inritas actiones quae de suis commodis ferrentur, cum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri et tantam vim habere. aptissimum tempus fuerat, vindicatis seditionibus delenimentum animis Volani agri divisionem obici quo facto minuissent desiderium agrariae legis, quae possesso per iniuriam agro publico patres pellebat. tunc haec ipsa

men consequi aegerri | me id plebs ferret". duo versus ab „nequiuere" ad „inritas" scripti sunt in hoc libro in loco raso sed prima manu.

1. *iacere tam diu inritas actiones quae* (P: que) *de suis commodis ferrentur:* PM cod. Rhen.] iacere tam diu irritas sanctiones quae cet. — „So lange schon lägen die zu ihrem Besten gemachten Anträge unberücksichtigt, während" cet. *Actiones* sunt h. l. postulata plebis tribunorumque de agris publicis a patribus possessis, de consulibus quaestoribus ex plebe creandis al., quae cum publice acta essent et agerentur, perinde *ferri* dici poterant ac leges similiaque ferri dicebantur. Cf. 2, 56.: „huic actioni gratissimae plebi cum summa vi resisterent patres" cet. (cum Volero trib. pl. rogationem tulisset ut plebei magistratus tributis comitiis fierent). 4, 43. (cum tribuni pl. certamen intulissent ut pars quaestorum ex plebe fieret): „adversus quam actionem et consules et patres summa ope adnisi sunt": al.

2. *cum interim de sanguine ac supplicio* (M: suplicio) *suo latam legem confestim exerceri et tantam uim* (M: uiā) *habere:* PM cod. Rhen. — Bekk.: de sanguine *et* supplicio. — Glareanus et Gruterus *cum* deleri voluerunt. Cf. 2, 27.: *cum Appius — dicere.*

4. *aptissimum tempus fuerat:* M cod. Rhen.] aptissimum tempus erat (P).

5. *delenimentum animis Volani agri diuisionem obici:* PM] delenimentum animis Bolani agri divisionem obiici. — Cf. 30, 13.: „illam furiam pestemque omnibus delenimentis (Put.) animum suum avertisse atque alienasse" cet. — P: agrariae legis quo (m. 2.: quae) possessio p iniuriam agro publico patres pellebat. M: agrariae legis quae possessio per iniuriam agro publico patres psallebat. — Num „expellebat"?

7. *tunc haec ipsa indignitas angebat animos:* PM. — Cf. 2, 7.: haec dicta — cum indignitate angerent consulis animum.

indignitas angebat animos, non in retinendis modo publicis agris quos vi teneret pertinacem nobilitatem esse, sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere — mox paucis ut cetera futurum praedae. Eodem anno adversus Volscos populantes Hernicorum fines legiones ductae a Furio consule cum hostem ibi non invenissent, Ferentinum quo magna multitudo Volscorum se contulerat cepere. minus praedae quam speraverant fuit, quod Vulsci postquam spes tuendi exigua erat sublatis rebus nocte oppidum reliquerunt: postero die prope desertum capitur. Hernicis urbs agerque dono datus.

2. *quos ui teneret.* — PM et rell. codd.: „quos *ut* teneret". Sic saepissime in antiquis libris *ut* et *ui* permutata sunt. Sigonius quidem „quos ut teneret" in orationem recipi voluit, verum in eo non totius loci sed unius vocis *pertinacem* rationem videtur habuisse. nam *pertinacem* non tam ad „quos ut teneret" pertinet, quam ad „non in retinendis modo publicis agris": alioquin verba „quos ut teneret" nihil aliud quam quod verbo *retinendis* dictum erat, denuo dicerent. verba „quos ui teneret" novam sententiam addunt, non in retinendis modo agris nobilitatem pertinacem esse, sed etiam in hoc non iure sed vi grassari.

3. *nuper ex hostibus captum:* PM. In Harl. I. *ex* omissum est.

5. *aduersus Volscos:* P m. 2. M. — P m. 1.: aduersos.

6. *ductae a Furio coñs.:* P. — M: ducta eo furio cōs. — P: caepere.

9. *Vulsci:* M] Volsci (P). — M: 'quam speuerant. m. 2.: quam spreuerant.

10. *reliquerunt:* P] reliquerant. — M: relinquerunt.

11. *urbs agerque:* ex coni. m.] ipse ager (P). — Non video quid sibi velit „*ipse* ager". Verum in M non *ipse ager* sed *ipse agerque* servatum est: cum igitur mendum lateret in *ipse*, nec raro in antiquioribus libris *urps* pro *urbs* scriptum reperiretur, *ipse* ex non intellecto *urps* factum esse videbatur: (cf. T. Livi l. xxx. p. cv. v. 8.). Recte etiam pro Liviana ratione scriptum est *datus:* nam in voce *ager* potior sententiae vis inest, cum urbs per se sola ademptis agris qui et a patribus et a plebe expeti solebant, non magno commodo esset. Cf. inprimis 4, 56. ubi Volsci ita: „nec ipsos modo Romanos sua divisa habere sed *Ferentinum* etiam de se captum *Hernicis donasse*". 4, 49.:

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus plebis L. Icilius Q. Fabio Ambusto C. Furio Paculo consulibus. is cum principio statim anni velut pensum nominis familiaeque seditiones agrariis legibus promulgandis cieret, pestilentia coorta — minacior tamen quam perniciosior — cogitationes hominum a foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit minusque eam damnosam fuisse quam seditio futura fuerit credunt. defuncta civitate plurimorum morbis perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum neclecto cultu agrorum ut plerumque fit excepit M. Papirio Atratino C. Nautio Rutilo consulibus. iam fames quam pestilentia tristior erat, ni dimissis circa omnes populos legatis — qui Etruscum mare quique Tiberim accolunt — ad frumentum mercandum annonae foret subventum. superbe ab Samnitibus qui Capuam habebant Cumasque legati prohibiti commercio sunt, contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti. maximos conmeatus summo Etruriae studio Tiberis devexit.

„qui armis cepissent, eorum *urbem agrumque* esse".

1. *annum:* P m. 2. M. — P m. 1.: amnum.

2. *L. Icilius:* ed. Frob. — PM: excepit tbr̄. p̄l. lucilius. — Cf. 4, 42.: Sp. Icilium.

— *C. Furio Paculo:* Harl. I.] C. Furio Pacilo. — P: c. furio pactilo cons̄s.. M: c. furio pac | tilio cōss.

3. *uelut pensum:* M m. 2. P. — M m. 1.: uelut pessum. — PM: seditionis.

6. *cogitationes hominum a foro:* P. In M praetermissum est *a*. — P: ad domum curam corporum nutriendorum. M: „ad domūq. | curamq. corporum nutriendorum".

10. *neclecto cultu agrorum:* M m. 1. P. — M m. 3.: neglecto.

11. *ut plerumque fit:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: ut plerumque. — PM cod. Rhen. al.: *excepit*. — PM: m. papirio atratino. — M: c. nautio rutilio cōss. P: c. nautio rutulio. cons̄s. —

12. *tristior erat ni dimisis:* P. — M: tristior erat ne | dimissis. — Harl. I.: „tristicior erat". sic 2, 1. in eodem libro „laeticior".

15. *ab Samnitibus:* P. — M: „ad samnitib.": sed *d* erasum est. — P m. 1.: conmertio. P m. 2. M: conmercio. — M: tirannis. — P m. 1.: maximos cummeatus.

solitudinem in civitate aegra experti consules sunt, cum in legationes non plus singulis senatoribus invenientes coacti sunt binos equites adicere. praeter quam ab morbo annonaque nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi eae sollicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas — domi discordia foris bellum exortum.

LIII. M'. Aemilio C. Valerio Potito consulibus bellum Aequi parabant, Volscis quamquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. ad quorum famam hostium — iam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum — dilectum habentem Valerium consulem M. Menius tribunus plebis legis agrariae lator cum inpediret auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret, repente nuntiatur arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. ea ignominia accepta cum apud patres invidiae Menio fuit, tum ceteris tribunis iam ante prae-

1. *in ciuitate aegra:* P. — M: in ciuitatē agram | experti.

2. *non plus singulis senatoribus inuenientes:* PM. — P m. 1.: binos *ae*quites adicere. — P m. 1.: *anonaque:* ut plerumque in M reperitur.

5. *at ubi eae sollicitudines discessere* („sich zerstreuten")] at ubi hae cet. (P m. 2.). — P: at ubi ae sollicitudines. In M scriptum est metathesi quadam litterarum „at ubi *aee* sollicitudines". — Pro *discessere* I. Fr. Gronovius scribi voluit „decessere": quo verbo in simili re Livius haud raro usus est (2, 31. 9, 29. 3?, 31.).

7. *Manio Aemilio:* Sig. ex Diod. — P: m̄. emilio. M: m̄. aemilio. — M: c. ualerio petito çons. P: cōss. — P m. 1.: cōsilio. m. 2.: çonsilio.

10. *iam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum:* P. — M: herniciumq. transderat. m. 3.: transcēderat. — PM: *dilectum habentem.*

12. *M. Menius tr. pl.:* PM Harl. I.

13. *nemo inuitus sacramento diceret:* PM. — Cf. 2, 24.: concursus in forum ut sacramento dicerent fieri. al. — PM: *arcem Caruentanam.*

15. *cum apud patres inuidiae:* PM. — Cod. Rhen.: tum apud patres cet. — PM: *menenio fuit:* et sic semper fere id nomen posthac scriptum est, quamvis paulo ante recte fuerit „M. Menius": nam gens Menenia patricia fuit. — M: iam ante praeparatis intercessoribus | legatis agrarię p̄buit causam resistendi college. cum res diu ducta cet.

paratis intercessoribus legis agrariae praebuit iustiorem causam resistendi collegae. itaque cum res diu ducta per altercationem esset consulibus deos hominesque testantibus, quidquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut iam acceptum esset aut immineret culpam penes Menium fore qui dilectum impediret, Menio contra vociferante si iniusti domini possessione agri publici cederent se moram dilectui non facere, decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen pronuntiaveruntque ex collegii sententia, C. Valerio consuli se damnum aliamque coercitionem adversus intercessionem collegae dilectus causa detractantibus militiam inhibenti auxilio futuros esse. hoc decreto consul armatus cum paucis appellantibus tribunum collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. ductus exercitus ad Carventanam arcem quamquam invisus infestusque consuli erat, inpigre primo statim adventu deiectis qui in praesidio erant arcem

4. *quidquid ab hostibus cladis:* M. — P: quidquid hostibus cladis. — PM: culpam penes moenenium fore. M m. 1.: moeninium. — PM: *qui dilectum impediret.* — P: moenenio contra uociferante. M: menenio contra uociferantes iniusti domini. m. 2.: uociferante. — PM: *se moram dilectui non facere.*

9. *C. Valerio:* cf. init. cap. h. — P: l. ualerio consuli. M: t. ualerio consuli.

10. *coercitionem:* P m. 2. — P m. 1. cod. Rhen.: coertionem. M: coercionem. — Cf. 26, 36. ubi in Colb. *coertio,* in Put. et in Bamberg. *coercitatio* est. — M: aduersus intercessionem colle dilectus causa. P: dilectus causa. — PM: *detractantibus militiam inhibenti.* Cf. 3, 38.: „ad imperium inhibendum".

13. *cum paucis appellantibus tribunum collum torsisset:* PM. — Cf. Cic. pro Cluent. 21, 59.: „nec quidquam propius est factum, quam ut illum persequerentur et collo obtorto ad subsellia reducerent ut reliqua posset perorare".

14. *ad caruentanam arcem:* P. — M: ad caruetanam arcem. — PM: *quamquam inuisus infestusque consuli* (M m. 1.: consili) *erat.* Cf. 5, 8.: „Verginius privatim Sergio invisus infestusque".

16. *arcem recipit:* P cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — M: arcem recepit. — PM: *per neglegentiam.* — P: occassionem. — M: occasionem aparuere.

recipit. praedatores ex praesidio per neglegentiam dilapsi occasionem aperuere ad invadendum. praedae ex adsiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in aerarium redigere quaestores iussit, tum praedicans participem praedae fore exercitum cum militiam non abnuisset. auctae inde plebis ac militum in consulem irae. itaque cum ex senatus consulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia iactati, quibus consul increpitus Meni celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et adsensu cum vocibus militum certaret. plusque ea res quam prope sollemnis militum lascivia in consulem curae patribus iniecit, et tamquam haut dubius inter tribunos militum honos Meni — si peteret — consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus L. Furius Medullinus iterum. non alias aegrius plebs tulit tribunicia comitia sibi non commissa. eum dolorem quaestoriis comitiis simul ostendit et ulta est — tunc primum plebeis quaestoribus creatis — ita ut in quattuor creandis uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus, tres plebei

4. *uenditum sub hasta:* P. — M: uenditum sub hastā. cf. 4, 34.: „sub coronā". — P m. 1.: consulanierarium. m. 2.: consul in erarium.

6. *auctae inde plebis ac militum in consulem irae:* P. — M Harl. 1.: in consule.

7. *itaque cum ex. sc. urbem ouans introiret:* PM. — P: quibus coñs. increpitus. M: cōss. — M: meneni. P: moneni cebre. m. 2.: celebre.

11. *plausuque et adsensu:* M. — P: et adsensum. — PM: prope sollemnis militum lascinia. — PM: honos meneni si peteret consularibus comitiis est exclusus.

16. *creati coñss.* (M: cōss.) *sunt:* PM. — M: cn. cornelius coss.

17. *tribunicia comitia sibi non commissa:* PM et rell. codd.] tribunicia sibi comitia non commissa. — P: commisa. M: comissa.

19. *tunc primum plebeis questoribus creatis:* PM] tunc primum plebeiis quaest. cet. — P: ita ut quattuor creandi sunt patricio.

21. *K. Fabio:* Pighius. Cf. 4, 61. — Sigonius: Num. Fabio. — PM et rell.: *c. fabio.*

— *tres plebei:* PM] tres plebeii.

Q. Silius P. Aelius P. Pupius clarissimarum familiarum iu venibus praeferrentur. auctores fuisse tam liberi populo suf fragi Icilios accipio ex familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, ii multarum magnarum que rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes cum adfirmassent, nihil se moturos si ne quaestoriis quidem comitiis, quae sola promiscua plebei patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id quod tam diu vellent et per leges liceret. pro ingenti itaque victoria id fuit plebi, quaesturamque eam non honoris ipsius fine aestimabant sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. patres contra non pro communicatis sed pro amissis honoribus tremere, negare si ea ita sint liberos

PM: p. pipius. Harl. I.: p. papius. — M: praeferentur.

2. *suffragi.* — M: tam liberi populo suffragii. cilios accipio: (h. e. „suffragi icilios"). — PM: *tres in eum annum tr. pl. creatos.*

4. *ii* (PM: *hii*) *multarum magnarumque rerum molem auidissimo adeo populo ostentantes cum adfirmassent:* PM. h. e. „cum ii — multarum magnarumq. rerum molem populo ostentantes — adfirmassent" cet. In rell. etiam codicibus *hi* ante *multarum* esse dicitur, sed ab Frobeniana inde edit. hoc pronomen praetermissum est. „Zu einem so freien Verfahren sollen besonders die Icilier, aus welcher den Vätern auf das Feindseligste gegenüberstehenden Familie drei Tribunen für dies Jahr erwählt worden, das Volk vermocht haben, als sie unter beständiger Hinweisung auf eine Masse grossartiger Anschläge zugleich versichert hatten, dass sie nicht das Geringste unternehmen würden, wenn nicht einmal in den Comitien für die Quästur das Volk für das Muth genug zeige, wonach es so lange schon sich sehne und was nach dem Gesetz zu erreichen frei stehe".

7. *quae sola promiscua plebei patrib. quae relinquisset senatus:* M. — P: quae sola promiscua plebi patribusque reliquisset senatus.

10. *quaesturamque eam* (h. e. plebeiam) *non honoris ipsius fine aestimabant:* P. — M: questurãq. ñ honoris ipsius finẽ aestimabant. Cod. Rhen.: quaesturamq. eam non honoris ipsius finem aestimabant.

13. *tremere:* P] fremere (M). — P: amisis. — Harl. I.: sed *a promissis* honoribus. — M: salii flamminesq. (cf. 1, 20.).

tollendos esse, qui pulsi maiorum loco cernentesque alios in possessione dignitatis suae salii flaminesque nusquam alio quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur. inritatis utriusque partis animis cum et spiritus plebs sumpsisset et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces, patres omnia quaestoriis comitiis ubi utrumque plebi liceret similia fore cernentes tendere ad consulum comitia, quae nondum promiscua essent: Icilii contra tribunos militum creandos dicere et tandem aliquando inpertiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio quam inpediendo id quod petebant exprimerent, cum mira oportunitate Volscos et Aequos praedatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque adfertur. ad quod bellum ubi ex senatus consulto consules dilectum habere occipiunt, obstare tunc enixe tribuni sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. tres erant et omnes acerrimi viri generosique iam ut inter plebeios. duo singuli singulos sibi consules adservandos adsidua opera desumunt, uni contionibus data nunc detinenda nunc concienda plebs. nec dilectum consules nec comitia quae petebant tribuni expediebant. incli-

7. *ubi utrumque plebi liceret:* PM. scil. in tribunis consulari potestate creandis.

9. *Icilii contra tribunos militum creandos dicere:* Aldus. — PM Harl. 1. Leid. 1. al.: „dicere*nt* et tandem".

10. *inpertiendos plebi honores:* PM Leid. 1. — Alii: inpartiendos.

12. *oportunitate:* P} opportunitate (M).

14. *ad quod bellum ubi ex. sč. cons. dilectum habere occipiunt:* M. — P: „ad quod bellum ubi ex. s. č. cōns. dilectum habere *con*occipiunt". sed *con* expunctum est. — M: ostare. m. 2.: obstare.

17. *generosique iam ut inter plebeios:* PM.

18. *duo singuli singulos.* — M: duos singuli singulos sibi cōss. adseruandos adsidua opera desumunt. P: duos singuli singulis sibi coñss. cet. — PM: contionibus. — M: nunc contienda plebs. In P cum excidissent „nunc concienda", m. 2. in margine adiecta sunt.

20. *nec dilectum consules nec:* PM.

21. *inclinante deinde se fortuna ad causam plebis:* PM Harl. 1.

nante deinde se fortuna ad causam plebis nuntii veniunt, arcem Carventanam dilapsis ad praedam militibus qui in praesidio erant, Aequos interfectis paucis custodibus arcis invasisse, alios recurrentes in arcem alios palantes in agris caesos. ea adversa civitatis res vires tribuniciae actioni adiecit. nequiquam enim temptati ut tum denique desisterent inpediendo bello, postquam non cessere nec publicae tempestati nec suae invidiae, pervincunt ut senatus consultum fiat de tribunis militum creandis certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur qui eo anno tribunus plebis esset neve quis reficeretur in annum tribunus plebis — haut dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. tum dilectus haberi bellumque omnium ordinum consensu apparari coeptum. consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt. illa pro

Leid. I. al. — Contra 4, 37,: „clamor indicium primum fuit qua res *inclinatura esset*". — PM: *arcem caruentanam*.

2. *qui in praesidio erant*: M. — P: quin p̄sidio erant. m. 2.: q̄ in p̄sidio erant.

5. *ea aduersa ciuitatis res*: cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] ea aduersa civitati res (P). — M: ea aduersu ciuitatis res.

6. *nequiquā enim temptati*: M] nequicquam enim tentati. — P: „nequicquam enim *temptati* nec suae indiae (m. 2.: inuidiae) peruincunt". versus qui exciderat in margine ita legitur „ut tum denique desisterent impediendo bello postquam non cessere nec publice *tēptati*". — M: ut cū denique desisterent inpediendo bello.

8. *peruincunt ut. sc̄. fiat de tr̄. mil. creandis*: M. — P: peruincunt ut s. c̄. fiat. tr̄. mel. creandis certa tamen pacto. nec huius ratio. m. 2.: ut s. c̄. fiat. tr̄. mil. creandis certo tamen pacto nec uius ratio. — PM: qui eo anno tr̄. p̄l. esset. — M: neue quis reficeretur in annum tbr̄. p̄l. aut dubie icilios denotante senatu. P: neue quis reficeretur in annum haud dubiae icilios (m. 2.: icilicios) denotante senatu. — M: quos mercede seditiosi tribunatus. m. 3.: *mercedē*.

13. *tum dilectus haberi*: PM] tum del.

14. *consules ambo profecti sint ad arcem caruentanam an alter*: cod. Rhen. — PM: consules (M: coñss.) ambo profecti *sunt* ad arcem caruentanam an alter cet.

16. *illa pro certo habenda in quibus non dissentiunt*: PM:

certo habenda in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana cum diu nequiquam oppugnata esset recessum, Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam populationesque et praedas et in Aequis et in Volsco agro ingentes factas.

LVI. Romae sicut plebis victoria fuit in eo ut quae mallent comitia haberent, ita eventu comitiorum patres evicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt C. Iulius Iulus P. Cornelius Cossus C. Servilius Ahala. artem adhibitam ferunt a patriciis — cuius eos Icilii tum quoque insimulabant — quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis taedio sordium in quibusdam insignium populum ab plebeis avertissent. Vulscos deinde et Aequos — seu Carventana

nisi quod in P m. 1.: sissentiunt. — M: nec | quiquā. — P: recensum. m. 2.: recessum. — P: eodem exercitum receptam.

5. *Romae:* PM. — Harl. 1. *roma*.

6. *patres euicere:* M] patres vicere (P). Cf. 5, 26. ubi P: „patres summa ope *euicerunt* ut M. Furius Camillus crearetur". M: *uicerunt*.

8. *C. Iulius Iulus:* Sig. Cf. 4, 35.: „Sex. Iulius Iulus. — P: č. iulius tullus. p̄. cornelius cossus. M: c. iulius tullius. p̄. cornelius cōss.

10. *cuius eos.* — M: „cuius eo aicilii citū quoq. insimulabant": alterum *i* deinde supra *si* scriptum est in voce *sicilii*. P: „cuius eo icilii citum quoque insimulabant". — Dein scribendum erat *ab plebeis*, cum in M esset „ad plebeis", in P „a plebeis".

13. *Vulscos* (P: uolscos) *deinde et Aequos — seu Caruentana* (PM: caruetana) *arx retenta in spem seu Verrugine amissum praesidium ad iram cum inpulisset — fama adfertur summa ui ad bellum coortos:* PM Harl. 1. Leid. 1. al.] Volscos deinde et Aequos, seu Carventana arx retenta in spem seu Verrugine amissum praesidium ad iram compulisset, fama affertur summa vi ad bellum coortos (Iac. Gronovius cum Perizonio). — I. Fr. Gronovius in codd. manu scriptis *ad iram compulisset* inveniri ratus scribendum coniecit „Volscos deinde et Aequos seu Carventana arx retenta in spem seu Verrugine amissum praesidium ad iram compulisse fama affertur: summa vi ad bellum coortos" cet. verum *compulisset* scriptum non est nisi in paucis recentioribus, ac licet in optimis libris reperiretur, tamen pro-

arx retenta in spem seu Verrugine amissum praesidium ad iram cum inpulisset — fama adfertur summa vi ad bellum

banda non esset Gronoviana coniectura, quod ex ea summa loci vis in eis verbis posita esse videretur, quae minoris momenti erant. quod cum satis perspicuum esset, Iac. Gronovius pro *compulisse* restitui voluit *compulisset*, quippe quod patre teste codicum auctoritas tueretur. sed ne id quidem vel per se satis probandum videtur, cum ad verba „seu seu — compulisset" aliquid desideratur ex quo ille coniunctivus pendeat. nam illa sive spe sive ira significatur medius quidam status, ex quo Volsci Aequique ad bellum prodierint. id igitur ipsum coniunctione aliqua exprimendum erat, cum exprimi posset. videmus quidem vel ita cum particulis *seu seu* coniunctivum coniunctum, sed ibi illae ita cohaerebant cum aliquo verbo reliquae orationis, ut ab eo seiungi non possent. hoc tamen loco quo Livius suo ipse iudicio belli causas proponere vult, illa media sententia cum particulis *seu seu* nec ad *fama adfertur* nec ad *coortos* satis commode referri potest. comparemus igitur cum superiore loco alios quosdam, in quibus coniunctivus positus est, eorumque longe aliam rationem esse videbimus. ex. gr. 1, 42.: „in eo bello et virtus et fortuna enituit Tulli: fusoque ingenti hostium exercitu *haut dubius* rex, seu patrum seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit". 30, 1.: „facundissimus *habebatur*, seu causa oranda seu — suadendi ac dissuadendi locus esset": al. Nec id Iac. Gronovium fugisse videtur, cum *quod* ad *seu* suppleri vellet. verum id ipsum, quod illi particula *quod* exprimendum videbatur, Livius coniunctione *cum* expressum voluit, quod optimorum codicum omnium consensus docet. nec improbandum videbitur, quod *seu seu* ita cum particula *cum* coniuncta sunt, cum et apud alios bonos scriptores et apud Livium *seu seu* persaepe vel cum participiis vel cum aliis coniunctionibus atque interdum etiam sine ullo verbo apposito coniuncta videamus. cf. igitur haec exempla: 8, 7.: „movet ferocem animum iuvenis seu ira seu detractandi certaminis pudor seu inexsuperabilis vis fati". 21, 7.: „in tantas brevi creverant opes seu maritimis seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento seu disciplinae sanctitate". 1, 8.: „centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat sive quia soli centum erant qui creari patres possent". 10, 14.: „sive

;oprtos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse castigantesque ignaviam, quod abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno et opprimi Verruginis praesidium passi essent. iam non exercitus modo armatos sed colonias etiam in suos fines mitti, nec ipsos modo Romanos sua divisa habere sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. ad haec cum inflammarentur animi — ut ad quosque ventum erat — numerus iuniorum conscribebatur. ita omnium populorum

quia contraxerant seu quia". 1, 14.: „eam rem minus aegre quam dignum erat tulisse Romulum ferunt, seu ob infidam societatem regni seu quia haut iniuria caesum credebat". 6, 15.: „quod nisi facis, sive ut et ipse in parte praedae sis, sive quia vanum indicium est, in vincla te duci iubebo". 1, 11.: „accepti obrutam armis necavere, seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa ne quid". 4, 24.: „censuram minuere parat seu nimiam potestatem ratus seu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate offensus". 3, 8.: „seu pace deum impetrata seu graviore tempore anni iam circumacto". 4, 12.: „coepere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine contionum et urbis deserto agrorum cultu". cf. etiam Cic. pro Caecina 1.: „si enim sunt viri boni" cet. Denique quod ad locum coniunctionis *cum* attinet, cf. 2, 59.: „cum iussisset". 4, 53. al. — „Da kommt die Nachricht nach Rom, die Volsker und Aequer hätten mit furchtbarem Ungestüm einen neuen Krieg begonnen, nachdem entweder die glückliche Behauptung der Burg von Carventum in ihnen die Hoffnung auf einen günstigen Erfolg des Krieges geweckt, oder der Verlust der Besatzung zu Verrugo ihre Wuth gereizt hatte".

2. *castigantesque ignauiam:* PM] castigantes ignaviam (ed. Frob.). — *Que* rectissime se habet. *circumire* enim haud raro idem quod *orare*, *prensare*, significat, ita ut etiam hoc loco in eo expressum sit „implorantes eorum auxilium". nec modo precibus illi sed etiam castigando suorum animos accenderant. — M: uacari. — M: pass*a* essent.

5. *in suos fines mitti:* M m. 3. P. — M m. 1.: in suos fine mitti. — Versus ab *armatos* ad *nec ipsos modo* bis scriptus est in M. —

6. *sua diuisa habere:* PM. — I. Fr. Gron. malebat „diuisui": sed hoc idem fere significaret quod „donasse".

omnis tulisset, dictatore P. Cornelio dicto ipse ab eo magister equitum creatus est. exemplo fuit collegis se eumque intuentibus, quam gratia atque honos oportuniora interdum non cupientibus essent. bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili praelio caesi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Vulscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum atque in eo tria milia hominum capta ceteris Vulscis intra moenia conpulsis nec defendentibus agros. dictator bello ita gesto ut tantum non defuisse fortunae videretur, felicitate quam gloria maior in urbem redit magistratuque se abdicavit. tribuni militum mentione nulla comitiorum consularium habita — credo ob iram dictatoris creati — tribunorum militum comitia edixe-

1. *ipse ab eo magister equitum creatus est:* PM Harl. I. Leid. I. al.] ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit cet.

2. *exemplo fuit collegis se eumque intuentibus:* ex coni. m.] exemplo fuit collegas eumque intuentibus (M m. 2. Leid. I.). — M m. 1. P Harl. I. al.: exemplo fuit collegis eumq. intuentibus. — *Collegis* restituendum videbatur et ob eam causam *se* adiiciendum, quod inprimis tribunos militum qui Servilio ac senatui oblocuti erant, ante oculos Livio cum ita scriberet fuisse necesse erat. nam quamquam et aliis hominibus eadem res exemplo esse poterat, tamen eorum potius ratio erat habenda qui ne dictator diceretur prohibuerant ut ipsi in magistratu manerent. ac ne *collegas* quidem, si *intuentibus* ad quemvis alium referebatur, hoc loco satis commode videtur dici potuisse. — Cf. 4, 47.: „brevior et tempore“: et T. Livi l. XXX. p. XXIV. II.

3. *oportuniora:* M] opportuniora (P). — M: bellum aud memorabile fuit.

5. *uno atque eo facili praelio:* M m. 2. P. — M m. 1.: uno atque eo facili eo | p̄lio.

6. *Vulscum agrum:* PM] Volscum.

7. *ui expugnatum:* P. — M: uix expugnatum. — PM: tria milia hominum.

8. *ceteris uulscis intra moenia conpulsis:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: ceterum Volscis intra cet.

10. *in urbem redit:* PM Harl. I. Leid. I. al.] in urbem rediit. — M: tr̄. mil. mentione nulla cet.

13. *tribunorum militum.* — M: tr̄. milia comitia edixerunt. P: tribuni militū comitias dixerunt.

runt. tum vero gravior cura patribus incessit, quippe cum prodi causam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeis candidatos omnium etiam dignorum taedium fecerant, sic tum primoribus patrum splendore gratiaque ad petendum praeparatis omnia loca obtinuere ne cui plebeio aditus esset. quattuor creati sunt omnes iam functi eo honore L. Furius Medullinus C. Valerius Potitus N. Fabius Vibulanus C. Servilius Ahala: hic refectus continuato honore cum ob alias virtutes tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno quia tempus indutiarum cum Veienti populo exierat, per legatos fetialesque res repeti coeptae. quibus venientibus ad finem legatio Veientium obviam fuit. petiere ne prius quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur: tantum afuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. et in Vulscis accepta clades amisso Verrugine praesidio, ubi tantum in

2. *cernerent.* — PM: cernerẽ.
3. *ex plebeis:* PM] ex plebeiis. — P: candidatas.
6. *omnes iam functi eo honore:* PM al. — Plerique recentiorum codd.: *omnes iam functi honore.*
7. *L. Furius Medullinus:* PM. — P: consul ualerius potitus. — PM: „cñ. fabius uibulanus“. Sigonius *Num.* restituit.
9. *cum ob alias uirtutes*: PM. — Recc. codd.: tum ob alias uirtutes. — M: moderatione Partũ cet.
11. *eo anno quia tempus indutiarum cum ueienti* (M: ueiente) *populo exierat:* PM. — Leid. I. al.: qui ante tempus.
13. *ad finem:* PM al. — Cod. Gaertn.: ad fines. Harl. I.: ad fidem. — Cf. 10, 35.: „ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit“ al.
16. *ne res ab iis repeterentur:* PM. In Harl. I. omissum est *ab.* — *tantum afuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur:* PM. — Cf. 4, 7.: si Ardeates *sua* tempora expectare velint. 30, 21.: nec esse *suis* qui deis grates agendas censeant. al.
17. *et in Vulscis:* PM] et in Volscis.
18. *ubi tantum in tempore fuit momenti:* P m. 1.] ubi tantum in tempore cet. (P m. 2.). — M: ubi in tempore fuit momento. — Cf. 30, 37.: dici ea in tali tempore audirique.

guinis qui dari pro re publica posset, rogitantes. haec cu in sermonibus contionibusque interdum agitantes avertisse plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundae le gis, quam si subiecta invidiae esset antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Vulscum agrum du cere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romae relictus tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse nec commissuros se proelio apparuit, tripertito ad devastandas fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque ut distinerent Volscos: Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxyr oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxyr

„transitu in Italiam Hannibalis quantum terroris pavorisque *esse* meminisse". Cf. T. Livi l. xxx. p. cii. v. 13.

2. *in sermonibus contionibusque:* PM. — M: ab suspiciendo bello.

3. *profertur tempus ferundae legis:* PM. Cf. 4, 60.: „lege perlata de indicendo Veientibus bello". — M: „quam si subiecta inuidiae ēēnt *t*antiquari apparebat": sed *t* ante *antiquari* expunctum est.

5. *Interim tr. mil.* (P: *mil.*) *in Vulscum agrum ducere exercitum placuit:* PM.

7. *nec commisuros se proelio apparuit:* P. — M: necōmissuros *se* proelio apparuit. m. 2.: nec cōm. cet.

8. *tripertito:* PM Leid. i.] tripartito.

— *ad deuastandas fines:* M] ad devastando fines (P). — Cf. 4, 2.: „item ergo non fieri nec futuram".

9. *Cornelius Ecetras:* Portug. — P: cornelius egitras. M: cornelius egitrans. Cf. 4, 61.: PM: „atque Eceteram": al.

10. *ut distinerent Volscos:* margo codicis Rhenaniani. — P m. 2. M: ut destinerent uulscos. P m. 1.: destirnerent. Cod. Rhen. Harl. i. Leid. i.: desternerent. — Sic etiam in orat. Ciceron. de imp. Cn. Pompei non *districti* scriptum est in cod. Erfurt. sed „uos ancipiti contentione *destricti* de imperio dimicaretis".

11. *ad Anxyr oppugnandum*] ad Anxur oppugnandum. — P: ad anxi oppugnandum. m. 2.: anxir. M: „ad ancxy oppu†dum | sine": mediae litterae erasae sunt.

12. *Anxyr fuit quae nunc Tarracinae sunt urbs prona in paludes:* M] Anxur fuit cet. — P: anxir fuit que nuc (m. 2.: nunc) tarracinae sunt prona in paludes. — Harl. i. Leid. i. al.: in palude. Harl. ii.: in paludem.

fuit quae nunc Tarracinae sunt, urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. circummissae quattuor cohortes cum C. Servilio Ahala cum inminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore qua nullum erat praesidium ingenti clamore ac tumultu moenia invasere. ad quem tumultum obstupefacti qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur locum dedere scalas admovendi: plenaque hostium cuncta erant et inmitis diu caedes pariter fugientium ac resistentium, armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nil erat, pugnam inire, cum pronuntiatum repente ne quis praeter armatus violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo milia et quingenti vivi capiuntur. a cetera praeda Fabius militem abstinuit donec collegae venirent, ab illis quoque exercitibus captum Anxyr dictitans esse qui ceteros Volscos a praesidio eius loci avertissent. qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere. eaque primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliavit. additum deinde omnium ma-

3. *inminentem urbi collem:* PM. — P: caepissent. M: coepissent.

6. *urbem infimam tuebantur:* P. — M: urbem infirmū | tuebantur.

8. *et inmitis diu cedes:* PM.

10. *spei nil erat:* M] spei nihil erat (P). Cf. 30, 29.: „set maxime hostis fiducia, quae non de *nilo* (Put.) profecto concepta, percussus est“.

11. *ne quis praeter* (P: preter) *armatus uiolaretur:* PM Harl. I. Leid. I. al.] ne quis praeter armatos violaretur. — Cf. 3, 15.: et quingenti. — PM: *quorum ad duo milia et quingenti uiui capiuntur.*

15. *ab illis quoque exercitibus:* M m. 3. P. — M m. 1.: ab illis quoq. exercitu. m. 3.: exercitib'. — PM: *captum anxir dictitans esse.*

19. *additum deinde omnium maxime tempestiuo principum in multitudine munere:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Quamquam nonnumquam simili modo *in* cum ablativo coniunctum est (cf. T. Livi l. xxx. p. xxviii. v. 24.), hoc tamen loco *in multitudinem*, ut in aliis quibusdam codd. reperitur, sequente eadem littera *m* magis probandum videtur. Cf. ex. gr. 5, 3.: „nullis iniuriis vestris — umquam aeque quam munere patrum

xime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumque decerneret senatus ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse prensatasque exeuntium manus et patres vere appellatos, effectum esse fatentibus ut nemo pro tam munifica patria donec quicquam virium superesset corpori aut sanguini suo parceret. cum

in plebem — tribunos pl. offensos ac concitatos esse".

1. *ante mentionem ullam plebis tribunorumque:* cod. Rhen.] ante mentionem ullam plebis tribunorumve (P Harl. I. Leid. I.). — M: plebis tribunorūquae. — Particulas *que* et *ue* in codd. manu scriptis saepe permutatas esse, cum aliis locis tum 1, 32. videre licet. hoc vero loco *que* potiorem esse, cum hac ipsa particula duae voces ita connecti solerent, ut id quod eis duabus significabatur, quasi unum videretur factum esse, non est difficile intellectu.

4. *functus eo munere esset:* P m. 2. M m. 2. — M m. 1.: essent. P m. 1.: functos.

5. *nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur:* P. — M: umquam a plebē tando gaudio. m. 3.: ad plebē. — Paulo post in M: *p̄n†satasq.* mediis litteris erasis.

9. *cum commoditas iuuaret.* — P: parceret cōmoditas iuuarēt rem familiarem saltem adquiescere eo tempore. M: parceret | cūmoditas (dein eadem m. 1. „cū cōmoditas") iuuarebat rem familiarem saltem adquiescere eo tempore. — In verbo *iuuarebat* duas lectiones et *iuuaret* et *iuuabat* connexas esse nemo non videt. quaerendum igitur est, num *cum iuuabat*, ut quidam interpretes voluerunt, praeferendum sit alteri lectioni. si alterum quoddam verbum ad particulam sequentem *tum* additum non esset, et *iuuaret* etiam ad *tum* pertineret, sine ulla dubitatione scriberem *cum iuuabat:* sed *efficiebat* ad *tum* referendum esse veri simillimum videtur. id ipsum etiam, quod *efficiebat* propter sententiam interpositam paulo remotius ab *tum* videbatur, illos in errorem induxerit. In sequenti oratione I. Fr. Gronovius *rei* deleri voluit, atque ita etiam in P scriptum est „cumulatiorumque (m. 2.: tioremq.) gratiam tr. pl. cōmunis" cet. verum cum illud nomen in M Harl. I. Leid. I. al. conservatum nec per se ingratum esset, nihil videbatur mutandum. „Da schon

commoditas iuvaret, rem familiarem saltem adquiescere eo tempore quo corpus addictum atque operatum rei publicae esset, tum quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis umquam agitatum non suis sermonibus efflagitatum — id efficiebat multiplex gaudium cumulatioremque gratiam rei. tribuni plebis communis ordinum laetitiae concordiaeque soli expertes negare tam id laetum partibus universis

die Annehmlichkeit erfreute, dass während der Zeit wenigstens wo der Mann mit seiner Körperkraft für den Staat zu arbeiten habe, das Vermögen nicht angegriffen werde: so machte der Gedanke, dass ihnen diese Wohlthat aus freiem Antriebe vom Senate zu Theil geworden ohne von irgend einem der Ihren gefordert worden zu sein, die Freude um so vielfältiger und den Dank dafür um so grösser". — Cf. ex. gr. 3, 34.: „cum promptum hoc ius — pariter summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur". 8, 21.: „cum ipsa per se res anceps esset, — tum incertiora omnia unus ex legatis fecit". al.

6. *communis ordinum laetitiae* (M m. 1.: laetitia) *concordiaeque soli expertes:* PM. In Neapoll. codd. scriptum est „communis *omnium* laetitiae", forsitan quod, licet saepe *concordiae* ordinum mentio fieret, tamen „laetitia ordinum" minus conveniret. verum hoc loco non tam *laetitia ordinum* quam *laetitia concordiaque ordinum* coniungenda sunt. Cf. 30, 17.: „ingenti *hominum* laetitia" (Put. Colb.). Alii „omnium".

7. *negare tam id laetum partibus uniuersis*] negare tam id laetum patribus universis. — B. Rhenanus pro *partibus universis* in suo libro *patribus uniuersis* scriptum vidit, nec aliter aut Drakenborchius in suis codicibus repperit aut ego in PM. nihilo minus tamen facere non possum quin hoc loco *patribus* litterarum metathesi — id quod in his ipsis nominibus non raro factum est — pro *partibus* scriptum arbitrer. qui enim poterant tribuni persuadere plebi velle, rem patribus gratam non fore, quos tributo indicto viderent universos summa cum fide ex censu tributum conferre: et qui poterat Livius ita scribere, cum modo dixisset, prensatas esse exeuntium ex curia patrum manus, et vere patres appellandos esse visos? contra ea id poterat veri simile videri, non *universis partibus* eandem rem laetam fore nec tam prosperam quam ipsi crederent. unde enim eam pe-

nec prosperum fore quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse quam usu apparitūrum. unde enim eam pecuniam confici posse nisi tributo populo indicto? ex alienam igitur aliis largitos. neque id etiam si ceteri ferant, passuros eos quibus iam emerita stipendia essent, meliore condicione alios militare quam ipsi militassent, et eosdem in sua stipendia inpensas fecisse et in aliorum facere. his vocibus moverunt partem plebis. postremo indicto iam tributo edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros si quis in militare stipendium tributum non contulissent. patres bene coeptam rem perseveranter tueri. conferre ipsi primi, et quia nondum argentum signatum erat, aes grave plaustris quidam ad aerarium convehentes speciosam etiam conlationem faciebant. cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis nobilium amici ex conposito conferre incipiunt. quos cum et a patribus conlaudari et a militari aetate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente spreto tribunicio auxilio certamen conferendi est ortum. et lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

cuniam confici posse nisi tributo populo indicto? patres oneri ferendo fore, non plebem: eoque libentius illos id tributum collaturos esse quod militari iuventute ex urbe educta et parata, quando et quo patres vellent ad bella proficisci, vere se Romae regnaturos sperare possent. Si quis vero *patribus* mutari non vult, equidem non video, quo modo locus sanus videri possit nisi scribatur „negare tam id laetum universis quam patribus" cet.

3. *nisi tributo populo indicto:* PM Harl. I. Leid. I. al. — In aliis codd. excidit *populo*. — M: peccuniam.

3. *ex aliena igitur aliis largitos:* PM et optt. quique codd. — Recc. quidam: largituros.

10. *contulissent:* M] contulisset (P). *Si quis* cum plurali coniunctum ut Graecorum εἴ τις. — M: rem perseuerantē | tueri.

16. *tāquam bonos ciues conspici uulgus hominum uidit:* P. — M: tamquā bonos ciues. cōs. pici uulgus hominum uidit. — Harl. I.: uulgus humanum.

18. *et lege perlata:* P m. 2. M. — P m. 1.: et lege postlata.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus Q. Quintius Cincinnatus C. Iulius Iulus iterum A. Manlius L. Furius Medullinus tertium M'. Aemilius Mamercinus: ab iis primum circumsessi Vei sunt. sub cuius initium obsidionis cum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum esset, parum constitit bellone publico gentis universae tuendi Veientes essent. ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertio M'. Sergium Fidenatem P. Cornelium Maluginensem Cn. Cornelium Cossum K. Fabium Ambustum Sp. Nautium Rutilum iterum. cum Vulscis inter Ferentinum atque Ecetram signis conlatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri coepta. inde

1. *T. Quintius Capitolinus Q. Quintius Cincinnatus:* P. — M: t. quintius capitolinus quintius quintius cinnatus (m. 2.: cincinnatus).

2. *C. Iulius Iulus A. Manlius:* Sig. — P: c. iulius tullus iterum; a. mamlius. — M: c̄. iulius tullus iterū. a. manilius.

3. *M'. Aemilius:* Harl. 1. — PM: m̄. aemilius mamercus.

— *ab iis primum circumsessi Vei sunt:* PM] ab his primum circumsessi Veii sunt.

5. *cum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnae frequenter habitum esset:* PM cod. Rhen. Harl. 1. al. — P m. 1.: parum constituit bellone publico. — M: gentis uniuerse | & uendi ueientes essent.

8. *ad Volscum avocata bellum:* PM cod. Rhen. Harl. 1. — P m. 1.: tribunos militum consula potestate. — M: his annus.

10. *C. Valerium Potitum tertio:* PM Harl. 1. al. — Bekk.: tertium.

— *Manium Sergium Fidenatem:* Harl. 1. — PM: m̄. sergium fidenatem.

11. *P. Cornelium Maluginensem Cn. Cornelium Cossum:* P. — M: p̄. ne corneliū maluginensem cn. cornelium cōss. (dein *ne* expunctum est).

12. *K. Fabium Ambustum Sp. Nautium Rutilum:* Sig. — PM: c̄. fabium ambustium sp. nautium rutilium iterum.

— *cum Vulscis:* M] cum Volscis (P). — PM: inter ferentinum atque eceteram signis conlatis dimicatum.

15. *inde inter eruptionem temptatam conpulso in urbem hoste* (M m. 1.: oste) *occa-*

inter eruptionem temptatam compulso in urbem hoste occasio data est Romanis inrumpendi praeterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit, infra arcem caesi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur, nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis praesidii habebat, aut spem dabat deditionis omni publico frumento priusquam urbs caperetur in arcem convecto: taedioque recessum inde foret ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere: a quibus cum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore obpressa in deditionem venit. diruta et arce et urbe Artena reductae legiones ex Volscis omnisque vis Romana Veios conversa est. proditori praeter libertatem duarum familiarum bona in praemium data, Servius Romanus vocitatus. sunt qui Artenam Veientium non Vulscorum fuisse credant. praebet errorem quod eiusdem nominis urbs inter Caere atque Veios fuit, sed eam reges Romani delevere Caeretumque non Veientium fuerat. altera haec nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

sio data est romanis inrumpendi (M m. 1.: inrupendis. m. 2.: inrupendi): PM. — PM: preter*quam* arcem cetera capta.

4. *infra arcem caesi captique:* P m. 2. M. — P m. 1.: infra arcem caesari captiq.

5. *quia pro spatio loci* (m. 1.: lici) *satis praesidii habebat:* P. — M: „quia pro spatio loci satis praesidii habebat de | ditionis omni publico frumento"; media sunt praetermissa.

6. *omni publico frumento priusquam urbs caperetur in arcem conuecto:* PM.

10. *cum custodes trucidarentur:* M m. 3. P. — M m. 1.: custode. — M m. 1.: cetero multitudo. — M: „dirnta et are et urbe". dein „arte". — M m. 1.: „omnisq. quisq. romana". tum „*uis*".

14. *seruius romanus uocitatus:* PM. — Plerique recentiorum codd.: *seruus*. Cf. 1, 40.

15. *non Vulscorum fuisse credant:* PM] non Volscorum cet. — P: prebet. — P: inter cere.

17. *sed eam reges romani deleuere:* PM. — P: caeratumque non ueientium. M: ceterumq. non ueientium.

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIBER V.

I. Pace alibi parata Romani Veiique in armis erant tanta ira odioque ut victis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum: octo — quot numquam antea — creati M'. Aemilius Mamercinus iterum L. Valerius Potitus tertium Ap. Claudius Crassus M. Quintilius Varus L. Iulius Iulus M. Postumius M. Furius Camillus M. Postumius Albinus. Veientes contra taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum causa erat, regem creavere. offendit ea res populorum Etruriae animos non maiore odio regni quam ipsius regis. gravis iam is antea genti fuerat opibus superbiaque qua sol-

1. *pace alibi parata:* PM] pace alibi parta. — Cum utrumque recte se haberet, meliorum codicum auctoritas observanda videbatur. Cf. ex. gr. 21, 60.: „nec pax modo apud eos sed societas etiam armorum parata est" (Put.). 5, 6.: „non solum parta victoria uti (PM). — P m. 1.: romana.

5. *quod numquam antea:* PM Leid. I. al. — Cf. T. Livi l. xxx. p. xcvi. v. 4.

— *Manius Aemilius Mamercinus.* Cf. 4, 61. — P: m. aemilius mamercus. M: m. aemalius mamercus.

7. *M. Quintilius Varus:* P. — M: m. quintilius uarius.

— *L. Iulius Iulus:* Sig. fragm. Capit. secutus. — P: l. iulius rullus. M: m. iulius rullus. — Diodorus 14, 17. sex tribunos mil. fuisse tradit interque eos *Caium Iulium.*

12. *superbiaque qua sollemnia ludorum:* P] superbiaque quia sol. cet. (M).

lemnia ludorum — quos intermitti nefas est — violent diremisset, cum ob iram repulsae, quod suffragio duodeci populorum alius sacerdos ei praelatus esset, artifices — qua rum magna pars ipsius servi erant — ex medio ludicro re pente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis de dita religionibus quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum donec sub rege essent decrevit. cuius decreti suppressa fama est Veis propter metum regis, qui a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe non vani sermonis auctore habebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nuntiabantur, tamen quia omnibus conciliis eam rem agitari adferebatur, ita muniebant ut ancipitia munimenta essent, alia in urbem et contra oppidanorum eruptiones versa, aliis frons in Etruriam spectans auxiliis si qua forte inde venirent obstruebatur.

1. *quos intermitti nefas est:* M. — P: quod intermitti nefas est. Cf. 4, 58.: „daturos quod Lars Tolumnius dedisset“. — PM: *uiolenter diremisset.* — P m. 1.: duodecim popolorum.

3. *sacerdos ei prelatus* (m. 1.: assæ) essæ: P. — M: sacerdos eī p̄latus esset. — PM: *artifices.* Cf. 7, 2.: „vernaculis artificibus quia ister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum“.

5. *gens itaque:* P m. 2. M. — P m. 1.: genus. — P: eo magis didita religionibus.

8. *suppressa fama est Veis:* PM] suppressa fama est Veiis. — P m. 1.: propter nomen regis quia quo tela quid dictum. m. 2.: propter metum regis quia quo tale quid dictum.

9. *pro seditionis eum principe non uani sermonis auctore habebat:* M m. 1. P m. 2. — P m. 1.: pro seditionis eum principem non uani sermonis auctorem habebat. — M m. 2.: et principē et auctorē. — Bekk.: *auctorem:* sed etiam I. Fr. Gron. viderat *auctore* potius esse.

10. *Romanis etsi quietae res ex Etruria nuntiabantur:* M. — P m. 1.: romanis etsiqui equite res ex etruria nuntiabantur. m. 2.: romanos etsi quiete res cet. — Voss. r. al.: romani.

11. *quia omnibus conciliis eam rem agitari adferebatur:* M. — P: quia omnibus conciliis eam rem agitare adferebatur.

12. *ancipitia:* P. — M: ancipiti.

14. *aliis frons.* — P: aliis frons in etruriam spectans in auxiliis si qua forte inde uenirent obstruebatur. M: alii frons in etruriam spectans auxiliis (m.

II. Cum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione quam in obpugnatione esset, hibernacula etiam — res nova militi Romano — aedificari coepta, consiliumque erat hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis iam diu nullam novandi res causam invenientibus Romam est allatum, in contionem prosiliunt, sollicitant plebis animos hoc illud esse' dictitantes quod aera militibus sint constituta. nec se fefellisse id donum inimicorum veneno inlitum fore: venisse libertatem plebis, remotam in perpetuum et ablegatam ab urbe et ab re publica iuventutem iam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere ac domos ac res invisere suas. quam putarent continuatae militiae causam esse? nullam profecto aliam inventuros quam ne quid per frequentiam iuvenum eorum in quibus vires omnes plebis essent agi de commodis eorum posset. vexari praeter ea et subigi multo acrius quam Veientes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere egregiis muris situque natu-

2.: auxilia) si qua forte inde uenirent obseruabantur (m. 2.: obseruabatur). Harl. 1. Leid. 1. al.: obstruebantur. — *Aliis* (munimentis) *frons* (castrorum) in Etruriam *spectans auxiliis* (adversus auxilia), si qua forte inde venirent, obstruebatur. Cf. Cic. de senect. 20, 75.: „duo Scipiones, qui iter Poenis vel corporibus suis obstruere voluerunt". — Nihilominus quaerendum est num Livius „*in auxilia*" scripserit.

4. *postquam tr. pl. iam diu nullam novandi res causam invenientibus:* P. — M: postquam tir. pl. iam diu nullam nouandi res causam inueientibus. — PM: *in contianem prosiliunt.*

7. *hoc illud esse dictitantes:* PM. — Cf. Livi prooem.: „hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre". Cic. de sen. 20, 72.: „hoc illud est quod Pisistrato tyranno a Solone responsum". al.

10. *ab urbe et ab rep.:* PM. — M: iuuentute. — P: aut tempori anni caedere.

11. *ac domos ac res inuisere suas:* PM Harl. 1. Leid. 1. al.] ac domos et res cet.

14. *per frequentiam:* PM rell. — Edd. quaed. Venet.: per infrequentiam. — Contra 2, 23. recte scriptum est: „nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus".

17. *egregiis muris situque naturali urbem tutantes:* PM: quamquam primo in M erat „muristuque naturali". — Iac.

rali urbem tutantes, militem Romanum in opere ac labo nivibus pruinisque obrutum sub pellibus durare ne hiem quidem spatio, quae omnium bellorum terra marique s quies, arma deponentem. hoc neque reges neque ante tr bunicíam potestatem creatam superbos illos consules, nequ triste dictatoris imperium neque inportunos decemviros in iunxisse servitutis ut perennem militiam facerent, quod tri buni militum in plebe Romana regnum exercerent. quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam saevam ac trucem fecerint! sed id accidere haud inmerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos, nunc iam octoiuges ad imperia obtinenda ire et ne in turba quidem haerere plebeium quemquam, qui si nihil aliud admoneat collegas, liberos et cives eorum non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat et aliquo

Gronov. *tutante*, Iac. Perizonius *tutantibus* malebant.

2. *niuibus pruinisque:* M m. 2. P. — M m. 1.: niuibus proinisque. — P m. 1.: suppellibus. m. 2.: *sub pellibus:* nim. tabernaculorum.

4. *hoc neque reges neque ante tribuniciam potestatem creatam* cet.: P. — M: „deponentem hoc neq. ante | tribuniciā" cet. — PM: *neque inportunos decemuiros.* — P: iniuxisse.

9. *consules dictatoresue:* M m. 2. — P: consules dictatoresuae. M m. 1: consules dictatorisue. — PM: *facturi essent* qui proconsularem imaginem tam saeuam ac trucem *fecerint.* Cf. 4, 38.: „nec dubium erat quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint." al.

11. *non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio:* P. — M: n̄ fuisse n̄ in octo quidem cet. — M: ante antrina loca cū | contione summa.

14. *et ne in turba quidem haerere plebeium quemquam:* M. — P: et ne in turba quidem habere plebeium quemquam.

15. *qui si nihil aliud:* P m. 2. — P m. 1. M: quemquam si nihil aliud. — P: liberas et ciues.

17. *oporteat:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: oportead. M m. 1.: oportea et aliquo. — M: liberosque aconiuges. m. 2.: ac coniuges.

tempore anni parentes liberosque ac coniuges invisere et usurpare libertatem et creare magistratus. haec taliaque vociferantes adversarium haud inparem nacti sunt App. Claudium relictum a collegis ad tribunicias seditiones conprimendas, virum inbutum iam ab iuventa certaminibus plebeis, quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribuniciae potestatis dissolvendae.

III. Is tum iam non promptus ingenio tantum sed usu etiam exercitatus talem orationem habuit: „Si umquam dubitatum est Quirites, utrum tribuni plebis vestra an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo: et cum laetor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis et propter vos rei publicae gratulor. an est quisquam qui dubitet, nullis iniuriis vestris — si quae forte aliquando incide-

5. *plebeis:* PM] plebeiis. — M: meratū est. m. 3.: memoratū est. — Harl. I.: *dissoluundae.*

9. *is tum iam non promptus ingenio tantum sed usu etiam exercitatus:* P. — M: isti (m. 2.: iste) iam non promptus ingenio tantum sed usu etiam exercitus.

11. *Quirites.* — P: „si umquam dubitatum est qui in (m. 2.: quin) utrum tr̄. p̄l. uestra an sua causa“ cet. Cf. 2, 7, ubi in PM *quir* scriptum est pro *Quirites.* — M: si umquam dubitatum ē utrum. tr̄. p̄l. ūra an sua causa.

12. *id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo:* P m. 2. M. — P m. 1.: id eo hoc anno — abeo.

14. *secundis potissimum uestris rebus:* PM cod. Rhen. Harl. I. — Leid. I.: is uestris. Recc.: his uestris. — PM: reip̄. gratulor.

17. *nullis iniuriis uestris:* PM rell. — Tan. Faber *ullis — unquam,* Ant. Periz. *nullis — nunquam* scribi voluerunt. Dubitandum tamen videatur an *nullis* scriptum sit pro *n̄ullis:* h. e. *non ullis.* cf. 5, 51.: „non — umquam“.

— *si quae forte aliquando inciderunt:* M cod. Rhen.] si quae forte aliquando fuerunt (P). — M: si quae forte aliquando inciderunt | fuerunt umqūā eque quam cet. — P: umquam ęque quam. — M m. 2. P: tr̄. p̄l. offensos ac concitatos esse. M m. 1.: offensos aconcitatos esse.

runt — umquam aeque quam munere patrum in plebem, cum aera militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis aut hodie turbare velle nisi concordiam ordinum, quam dissolvendae maxume tribuniciae potestatis rentur esse? sic hercule tamquam artifices inprobi opus quaerunt, qui et semper aegri aliquid esse in re publica volunt ut sit ad cuius curationem a vobis athibeantur. utrum enim defenditis an inpugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis an causam agitis? nisi forte hoc dicitis, quicquid patres faciunt displicet, sive illud pro plebe sive contra plebem est. et quem ad modum servis suis vetant domini

3. *quid illos aliud aut tum timuisse creditis:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: quid illis aliud autum. M m. 1.: autum. — M: concordia.

5. *dissoluendae maxume tribuniciae potestatis:* M] dissolvendae maxime cet. — P m. 1.: dissoluendae maxume tribiniciȩ potestatis. m. 2.: *potestati.* Hunc dativum, qui etiam in Leid. 1. aliisque codd. reperitur, recipiendum censuit B. Rhenanus, nec tamen in libro suo antiquo videtur habuisse. Cf. 3, 24. 31. 39. 27, 9. 28, 25. 30, 9. 38, 5. 39, 16. al. quibus omnibus locis idem genitivus legitur. Dativi prorsus alia ratio est, quod inprimis 5, 19. videre licet: „igitur fatalis dux *ad* excidium illius urbis *servandaeque patriae* M. Furius Camillus" cet. cf. 2, 9. 4, 35. 43. 30. 6. al.

6. *qui et semper aegri aliquid esse:* PM rell. „Indem sie und zwar beständig". Muretus — haud scio an propter *et* — deletum voluit *qui*. — M: in rep̄. P: in remp̄. — M: athibeantur.

9. *utrum militantium aduersarii estis:* P. — M: utrum mi | tantiū aduersariis estis. m. 2.: mini | tantiū.

10. *nisi forte hoc dicitis:* M. — P: nisi forte hodicitis quidquid. — M: dicitis quid pa | tres. — Verba „quidquid patres faciunt" tamquam subiectum coniungenda sunt cum *displicet:* quare coniunctivus *faciant* desiderari non potest.

12. *et quem ad modum.* — PM cod. Rhen. multique alii codd.: *cum seruis suis:* ex quo veri simile fit duas huius loci lectiones fuisse, et „seruis suis — quicquam rei cum alienis hominibus esse", et „cum seruis suis — quicquam rei alienis hominibus esse".

quicquam rei cum alienis hominibus esse pariterque in his beneficio ac maleficio abstineri aecum censent, sic vos interdicitis patribus commercio plebis, ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis sed humani esset, favere vos magis, et quantum in vobis esset indulgere potius comitati patrum atque obsequio plebis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?"

IV. „Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum — quo abducere infecta re a Veis exercitum noluerunt — non utile solum sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa condicione dicere militantium libet: quam orationem non aput vos solum sed etiam in castris si habeatur ipso exercitu disceptante, aequam arbitror videri posse: in qua si mihi ipse nihil quod dicerem in mentem

1. *pariterque in his:* PM] pariterque in iis. — P: beneficio an maleficio.

2. *aecum censent:* P m. 1. M] aequum censent (P m. 2.).

— *sic uos interdicitis patribus:* P. — M: sic uos interdicito patribus. Cod. Rhen.: sic uos interdicto patribus commercio plebis. — P: cō | mertio. m. 2.: cō | mercio. — Harl. I.: commercia. — M: prouocemus plebē. nob̄ dicto audiens atq. oboediens sit.

6. *sed humani esset:* P. — M: sed humana esset.

9. *hoc imperium:* P. — M: „hoc imperio *in*ter": h. e. *imperiō*. Cf. 2, 12.: ferrom.

12. *quo:* PM et rell. — *Quo* nim. *consilio*. Muretus scribi voluit *quod*, I. Fr. Gron. *qui*.

12. *a Veis:* PM] a Veiis. — PM: *postea disseram*,

14. *nunc de ipsa condicione dicere militantium libet:* PM. — P m. 1.: condi*t*ione. — P: non aput uos solum. — P m. 1.: disceptate. m. 2.: disceptante. — M: aequam arbitror | uidetur posse.

17. *in qua si mihi ipse nihil quod dicerem:* PM Harl. I. Leid. I. al.] in qua si mihi ipsi cet. — Si interpretes reputassent, *ipse*, quamvis solutiore quadam coniungendi ratione, cuius apud Livium tot exempla reperiuntur, ante *nihil* positum esset, tamen rectissime ad *dicerem* referri posse, nihil sane mutari voluissent. — M: *contentus ēē.*

venire posset, adversariorum certe orationibus contentus e sem. negabant nuper danda esse aera militibus quia num quam data essent. quonam modo igitur nunc indignari po sunt, quibus aliquid novi adiectum commodi sit, eis labo rem etiam novum pro portione iniungi? nusquam nec opera sine emolumento nec emolumentum ferme sine inpensa opera est. labor voluptasque — dissimillima natura — societate quadam inter se naturali sunt iuncta. moleste antea ferebat miles se suo sumptu operam rei publicae praebere, gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere unde domi militiaeque se ac suos tueri posset: gaudet nunc fructui sibi rem publicam esse et laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiatur se ab domo ab re familiari, cui gravis inpensa non est, paulo diutius abesse. an si ad calculos eum res publica vocet, non merito dicat „annua aera habes — annuam operam ede: an tu aequum censes militia semenstri solidum te stipendium accipere?“ invitus in hac parte orationis Quirites moror: sic

4. *commodi sit:* P m. 2. M. — P m. 1.: commodo sit.
— *eis laborem etiam nouum pro portione iniungi:* M cod. Rhen. — P: propositione ingungi. — Harl. I. Leid. I.: proportionē.
5. *nusquam nec operam:* M Harl. I. Leid. I. al. — P: nusquam nec operā sine emulumento nec emulomentum (m. 2.: emulumentum) ferme sine inpensa opera est.
7. *societate quadam inter se naturali:* P m. 2. M m. 3. — M m. 1.: societate quidam inter se cet. P m. 1.: societate quamquam inter se.
9. *operam reip̄. praebere:* PM. — M: gaudebant. — P m. 1.: partem annis | agrum. m. 2.: anni | agrum.
12. *fructui sibi remp̄. esse:* PM.
14. *cui grauis inpensa non est, paulo diutius abesse:* PM. — M: an fi (m. 2.: fu) | ad calculos cum resp̄. uocet. — P: non meritur. m. 2.: merito.
16. *annua aera habes:* P. — M: annua aera dicas habes. — M: an tū aequm censes.
17. *militia semenstri:* PM] militia semestri. — P: solitum.
18. *inuitus in hac parte orationis quirites moror:* PM. — Pall. codd.: „inuitus in hac parte orationis, inuitus Quirites moror“: quod hoc loco non placet. — M: sic enin agere.

enim agere debent qui mercennario milite utuntur; nos tamquam cum civibus agere volumus agique tamquam cum patria nobiscum aecum censemus. aut non suscipi bellum oportuit aut geri pro dignitate populi Romani et perfici quam primum oportet. perficietur autem si urgemus obsessos, si non ante abscedimus quam spei nostrae finem captis Veis inposuerimus. si hercules nulla alia causa — ipsa indignitas perseverantiam inponere debuit. decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Graecia quam procul ab domo, quot terras quot maria distans! nos intra vicesimum lapidem in conspectu prope ur-

1. *mercennario:* P m. 2. M] mercenario (P m. 1.). Duplici littera *n* haec vox et in Putean. et in Laurish. semper scripta est.

— *nos tamquam cum ciuibus agere volumus:* cod. Rhen. Harl. I. al.] at nos tanquam cet. (recc. codd.) — P: utuntur nos tamquam ciuibus agere uolumus. M: utuntur nrm quā | cum ciuib. agere uolumus.

3. *aecum censemus:* P m. 1. M] aequum censemus (P m. 2.).

— *aut non suscipi bellum oportuit aut geri pro dignitate populi r.:* P. — P m. 1.: et perfici *qui* primum oportet. m. 2.: quā primum. — M m. 1.: aut non suscipi bellum oportuit utageri | ꝓ dignitate nobili e profici quā primum oportet. m. 2.: aut non suscipi bellum oportuit aut agere | ꝓ dignitate nobiliter ꝑfici quā primum oportet.

6. *si non ante abscedimus:* M m. 2. P. — M m. 1.: absedimus.

6. *finem captis Veis inposuerimus:* PM] finem captis Veiis imposuerimus. — Harl. I.: capitis.

7. *hercules:* PM Harl. I. Leid. I. — Recc.: *hercule:* quod sub finem cap. 5. in omnibus libris.

9. *oppugnata est:* P. — M: opugnata est. — P m. 1.: ab uniuersa gratia. — M: quam procul a domo. — P m. 1.: quoterras. — M: quod maria. — P m. 1. M: distans. P m. 2.: distant.

11. *nos.* — P: nos bis intra uicesimum — perferri piget. Harl. I. Leid. I. al.: nobis intra — perferre piget. M: nobis intra uice † simum — ꝑferre piget: (littera media in *uicesimum* erasa est). — Simili errore scriptum est 5, 6. in P *magistratibus* pro *magistratus*, in M *tempestatis* pro *tempestatibus*. cf. etiam 4, 49.: „in civis“. 4, 56.: „qui non civium“. Nihilominus quaerendum est, cum in P *perferri* inveniatur, num in-

bis nostrae annuam oppugnationem perferre piget, scili quia levis causa belli est nec satis quicquam iusti dolo est quod ad perseverandum stimulet. .septiens rebellaru in pace numquam fida fúerunt, agros nostros miliens dep pulati sunt, Fidenates deficere a nobis coegerunt, colon nostros ibi interfecerunt, auctores fuere contra ius caed inpiae legatorum nostrorum, Etruriam omnem adversus n concitare voluerunt hodieque id moliuntur, res repetenti legatos nostros haut procul afuit quin violarent“.

V. „Cum his molliter et per dilationes bellum ger oportet? si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa qui

tegra oratio fuerit haec „nobis intra vicesimum lapidem in conspectu prope urbis nostrae annuam oppugnationem perferri piget“. nam quod, si ita scribitur, *piget* accusativo suo caret, mirum videri non potest, cum *piget pudet paenitet* al. passim ita reperiantur. cf. 8, 2.: „quia fateri pigebat“. 3, 19.: „pudet“. 1, 8. „cum haud paeniteret“. al.

3. *quod ad perseuerandum stimulet:* P] quod nos ad perseverandum stimulet (M). Saepissime ita cum alia verba tum pronomina interpretationis causa a librariis adiecta esse constat. cf. ex. gr. 3, 65.: „is usque rogaret“. 5, 51.: „si revocaretis“. 5, 52.: „ex qua nihil“. M: nec satis quisquam iusti doloris est.

— *septiens:* P] septies (M). — PM: reuellarunt.

4. *in pace numquam fida fuerunt:* PM. — Leid. I.: „numquam fide“. Alii: „fidi“, „fideles“. Muretus cum Harl. II. scribere malebat „numquam in fide“. — In P primo scriptum erat *umquam*, sed eadem m. supra additum est *n*. — P: agros nostos.

4. *miliens:* M m. 1. P] millies — M m. 2.: milies.

6. *contra ius:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] contra ius gentium. — P: caedis inpiae legatorum nostrorum. M: cedis inpię legatorum etruriam. — PM: *aduersus nos.* Leid. I.: aduersum nos.

8. *repetentis:* P] repetentes (M m. 2.). — M m. 1.: repententes. — M: aut procul afuit. P: „haud procul *fuit*“: quod haut scio an integrum sit.

10. *bellum geri oportet:* M m. 2. P. — M m. 1. videtur fuisse „bellū geri *mg* oportet“.

11. *nihil mouet ne illa quidem oro uos mouent:* P. — M: nihil mouent (m. 2.: mouet) operib. ingentib. | saepta urbs ē. — P: *saepta.* — M: co*h*ercetur.

dem — oro vos — movent? operibus ingentibus saepta urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit et culta evastata sunt bello. si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos non a cupiditate solum ulciscendi sed etiam necessitate inposita ex alieno praedandi, cum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio sed intra fines nostros accipimus. quid illud quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cum stipendium extorquere voluerunt, nunc consultum repente volunt — quale est? vallum fossamque, ingentis utrumque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo sed in Etruriam etiam expectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. quid

3. *et culta euastata sunt:* P. — M m. 1.: et culteuastata sunt. m. 2.: et culta uastata sunt.

4. *non a cupiditate solum:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.

7. *isto consilio:* P. — M: iusto consilio. — P: quod propri*ae*.

8. *quibus boni tr. pl. cum stipendium extorquere uoluerunt:* PM et rell. codd.] quibus — voluerint (ed. Frob.). — „Nachdem sie ihnen erst den Sold entziehen wollten". Cf. ex. gr. 4, 60.: „quos *cum* et a patribus conlaudari et a militari aetate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum *vidit*, repente certamen est ortum" cet. — M: nun*c* sultū | repente uolunt.

10. *ingentis utrumque rem operis:* PM Harl. I. Leid. I. al.] ingentis utramque rem operis. — „Beides Werke von ungeheurer Arbeit". — P: per tantum spatii. M: per tantum spacii. — P: castella primo causa postea. m. 2.: primo pauca postea. — M: exercitu auctor.

14. *expectantes:* PM et rell. codd.] spectantes. — *Expectantes* (vernac. ling. quasi „hinausschauend") non modo ad *munitiones* sed etiam ad *opposuere* referri potest. Persaepe verba *spectare* et *expectare* inter se permutata sunt. sic 30, 23. non *expectantes* sed cum Put. scribendum est „omnia simulaturos Carthaginienses duces eos exercitusque spectantis" („wenn sie dieselben vor Augen hätten"). — P: etiam ex*s*pectantes. — M m. 1.: si qua inde auxilia ueniat. — PM cod. Rhen. al.: „*et talium* oppugnandarum urbium apparatum". Rhenanus *et alium* restituit. — Harl. I.: „et talem".

turres quid vineas testudinesque et alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? cum tantum laboris exhaustum sit et ad finem iam operis tandem perventum, relinquendane haec censetis ut ad aestatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus opera tueri facta et instare ac perseverare defungique cura? brevis enim profecto res est si uno tempore peragitur nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere et de temporis iactura? quid periculi quod differendo bello adimus num oblivisci nos haec tam crebra Etruriae concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt oderunt negant missuros, quantum in illis est capere Veios licet. quis est qui spondeat eundem, si differtur bellum, animum postea fore, cum si laxamentum dederis, maior frequentiorque legatio itura sit, cum id quod nunc offendit Etruscos — rex creatus Veis — mutari spatio interposito possit vel consensu civitatis ut eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius voluntate regis qui obstare regnum suum saluti civium nolit? videte quot res quam inutiles sequantur illam viam consilii, iactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Veiente concitatum. haec sunt tribuni consilia vestra, non hercule dissimilia ac si qui aegro, qui curari se fortiter passus extem-

6. *et instare ac perseuerare:* PM] et instare et perseverare.
7. *si uno tempore peragitur:* PM et rell.] si uno tenore peragitur.
10. *num obliuisci:* ed. Mogunt. — PM et rell. codd.: nunc obliuisci. Cf. T. Livi l. xxx. p. lxvi. v. 17. — P: concilia dimittendis uaeios auxiliis. — M: patiuntur et | ut nunc res se habet. — P: capere uaeios licet.
13. *quis est qui spondeat:* P m. 2. M. — P m. 1.: quis est quis respondeat. — P: si differetur bellum. M: sibi dif| fertur.
16. *quod nunc offendit:* P m. 2. M. — P m. 1.: quod non offendit. — PM: rex creatus Veis mutari spatio interposito possit. — P m. 1.: saluti ciuium noluit. — M m. 1: quam iutiles.
24. *si qui:* M] si quis (P). — M: longinqum et forsitan insanabile morbum.

plo convalescere possit, cibi gratia praesentis aut potionis longinquum et forsitan insanabilem morbum efficiat".

VI. „Si me dius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiae plurimum intererat, insuescere militem nostrum non solum parta victoria frui sed si etiam res lentior sit, pati taedium et quamvis serae spei exitum expectare, et si non sit aestate perfectum bellum, hiemem operiri nec sicut aestivas aves statim autumno tecta ac recessum circumspicere. obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non athibebimus quam vel lusus ac voluptas elicere solet? adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris abesse ab domo non possint, ut tamquam navale bellum tempestatibus captandis et observando tempore anni gerant, non aestus non frigora pati possint? erubescant profecto si quis eis hoc obiciat, contendantque et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse et se iuxta hieme atque aestate bella gerere posse, nec se patrocinium mollitiae inertiaeque

5. *parta uictoria:* PM et rell.] parata victoria. Cf. 5, 1.: pace alibi parata.

— *si etiam res:* PM et optt. quiq. codd.] si res etiam.

8. *operiri:* PM] opperiri. — Cf. 1, 56. 30, 10.: „operiebantur" (Put. Bamb. Colb.). al.

11. *non athibebimus:* P m. 1. — P m. 2.: non adhibebimus. M m. 1.: non athibimus. m. 2.: non adhibimus. — PM Harl. I. Leid. I.: quam ue*l* usus ac uoluptas.

12. *adeone.* — P: elicere solet ne effeminata corpora militum nostrorum esse putamus adeo molles animos in (m. 2.: ut) hiemem unam. M: elicere soleadeo (m. 2.: soleateo) molles | animos ut hiemem unam.

15. *tempestatibus:* M m. 2. P. — M m. 1.: tempestatis.

17. *si quis eis hoc | obiciat:* M al.] si quis eis haec obiiciat. — P: „si quis eis haec obiciat". verum in hoc libro *e* et *o* nonnumquam inter se permutata sunt, ut 5, 7. m. 1.: m*e*mento. m. 2.: momento. — P m. 1.: et si iuxta hieme. m. 2.: et se. — P m. 1.: patricinium. — P: mollitiae inaertiaeque. — P m. 1.: maiores seos. m. 2.: suos.

mandasse tribunis et meminisse hanc ipsam potestatem n in umbra nec in tectis maiores suos creasse. haec virt militum vestrorum haec Romano nomine sunt digna, n Veios tantum nec hoc bellum intueri quod instat, sed mam et alia bella et ad ceteros populos in posterum qu rere. an mediocre discrimen opinionis secuturum ex h re putatis, utrum tandem finitumi populum Romanum eu esse putent, cuius si qua urbs primum illut brevissimi te poris sustinuerit impetum, nihil deinde timeat: an hic terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non taediu longinquae oppugnationis non vis hiemis ab urbe circu sessa semel amovere possit nec finem ullum alium bell quam victoriam noverit, nec impetu potius bella quam pe severantia gerat, quae in omni quidem genere militiae ma xime tamen in obsidendis urbibus necessaria est, quarum plerasque munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles fam sitique tempus ipsum vincit atque expugnat sic ut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint et Romae invenerint praesidia Veientes quae nequiquam in Etruria quaerunt? an est quicquam quod Veientibus optatum

4. *sed famam et alia bella et ad ceteros populos:* P Harl. I. Leid. I. al.] sed famam et ad alia bella cet. — M: sed fama et alia bella et ad cet.

7. *finitumi:* M m. 1. P] finitimi (M m. 2.). — P: populum romanummeum ēē putent. M: populum romanū esse putent. Cod. Rhen. Harl. I.: populum romanum eum esse putent.

8. *primum illut:* P m. 1.] primum illum. — P m. 2. M Harl. I. Leid. I. Voss. II. al.: „primum illud breuissimi temporis sustinuerit impetum". Multa exempla proponi possunt quibus Livium nomina verbalia non ad quartae modo sed etiam secundae declinationis rationem formasse apparet. cf. 1, 3.: „in traiecto".

9. *an hic sit terror nominis nostri ut exercitum r. non taedium:* PM. — M: circumsessa simul amouere.

15. *in obsidendis urbibus:* P m. 2. M. — P m. 1.: obsidendes. — PM: nisi auxilio hostibus. tr̄. pl. fuerint.

19. *quae nequiquam in etruria quaerunt:* M. — P: quae nequiquam in aetruria quaerunt. — Harl. I. Leid. I.: in etruriam.

20. *an est quicquam:* M. — P:

aeque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana deinde velut ex contagione castra impleantur? at hercule apud hostis tanta modestia est ut non obsidionis taedio, non denique regni quicquam aput eos novatum sit, non negata auxilia ab Etruscis inritaverint animos. morietur enim extemplo quicumque erit seditionis auctor, nec cuiquam dicere ea licebit quae aput vos inpune dicuntur. fustuarium meretur qui signa relinquit aut praesidio decedit: auctores signa relinquendi et deserendi castra non uni aut alteri militi sed universis exercitibus palam in contione audiuntur. adeo quidquid tribunus plebi loquitur — et si prodendae patriae dissolvendaeque rei publicae est — adsuestis qui audire, et dulcedine potestatis eius capti quaelubet sub ea scelera latere sinitis. reliquum est ut quae hic vociferantur eadem in castris et apud milites agant, et exercitus conrumpant ducibusque parere non patiantur, quo-

an ÷ quicquam. — P m. 1.: contingere *e*possit. — M m. 1. P: castra*m* impleantur.

2. *at hercule aput hostis:* P m. 2. M m. 1.] at hercule apud hostes (M m. 2.). — P m. 1.: at herculae apud hostis. — P m. 1.: aput eos. — M: intrauerint animos.

6. *nec cuiquam dicere ea licebit quae aput uos inpunae dicuntur:* P. — M: „necuiquam dicere ea licebit quae apud uos inpune dicuntur“. altera manu *c* alterum supra *nec* additum est.

10. *palam in contione audiuntur:* PM. — PM: adeo quidquid tribunus plebi loquitur et si prodendae patriae dissoluendaeque reip̄ est.

12. *adsuestis qui audire:* PM cod. Rhen. Harl. 1. Leid. 1.] assuestis aequi audire (ex coni. Rhenani). — Ablativus *qui* hoc loco idem fere quod *quodam modo* significat: „das habt ihr euch *gewisser Massen* gewöhnt mit an zu hören“: „das pflegt ihr *so* mit an zu hören“. Quae vis huius vel pronominis vel adverbii cum parum intelligeretur, eius loco in recentioribus codd. modo *quidem*, modo *quippe* scriptum videmus. alii interpretes scribere voluerunt *Quirites*, quod non est huius loci. — P: et dulcedine potestatie eius. m. 2.: potestatis.

13. *quaelubet.* — P: que iub&. m. 2.: quę iub&. M: quaelibetiunet sub ea.

16. *parere non patiantur:* PM: quamquam primo in M erat *patientur*. — P: qm̄ ea de-

senatus consultum factum est ut tribuni militares contione advocata peditibus equitibusque gratias agerent, memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam aera procedere. et equiti certus numerus aeris est adsignatus. tum primum equis suis merere equites coeperunt. voluntarius ductus exercitus Veios non amissa modo restituit opera sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore quam antea subvehi cura, ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Ahalam tertium Q. Servilium L. Verginium Q. Sulpicium A. Manlium iterum M'. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neclectum Anxyri praesidium vacationibus militum et Vulscos mercatores vulgo receptando proditis repente portarum custodibus oppressum est. minus militum perit quia praeter aegros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. nec Veis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam et duces Romani plus inter se irarum quam adversus

nere. — PM: sē. factum est. — M: ut tr̄. militares. — PM: contione.

4. *omnibus his.* — P: omnibus is uoluntariam. M: in omnib. | his uoluntariam. — PM: *aera procedere.* cf. 25, 5.: stipendia procederent.

5. *et equiti certus numerus aeris est adsignatus:* PM.

6. *tum primum.* — P: tum primum aequos (m. 2.: equos) merere equites caeperunt. M: „tum hic primum equos simerere equites ceperunt“. tum m. 2. additum est *u* supra *si*, ut fieret „equos sui merere“: denique alterum *re* in *merere* expunctum est; P m. 1.: non amisa modo.

13. *L. Verginium.* — P: publium uergium. M: p̄l. uerginium. — P: a. mamilium iterum marcum sergium. M: „amanilium marcum sergium“. *Sigonius* emendavit ex Diod. et tab. Capitol.

15. *neclectum:* M m. 1. P. — M: *anxyri.* P: anxiri. Bekk.: Anxuri.

16. *Vulscos:* PM] Volscos.

18. *perit:* PM Leid. 1. al.] periit. — P: lixarum in domum omnes.

19. *Veis:* PM] Veiis.

et tribuni plebis velut ab se victae rei publicae insultarent, cum repente quibus census equester erat equi publici non erant adsignati concilio prius inter sese habito senatum adeunt, factaque dicendi potestate equis se suis stipendia facturos promittunt. quibus cum amplissimis verbis gratiae ab senatu actae essent famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis: pedestris ordinis se aiunt nunc esse operamque rei publicae extra ordinem polliceri, seu Veios seu quo alio ducere velint: si Veios ducti sint, negant se inde prius quam capta urbe hostium redituros esse. tum vero iam superfundenti se laetitiae vix temperatum est. non enim sic ut equites dato magistratibus negotio laudari iussi, neque aut in curiam vocati quibus responsum daretur aut limine curiae continebatur senatus, sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem voce manibusque significare publicam laetitiam, beatam urbem Romanam et invictam et aeternam illa concordia dicere: laudare equites laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. certatim patribus plebique manare gaudio lacrimae, donec revocatis in curiam patribus

1. *et tr. pl. uelut ab se uictae reip. insultarent:* PM. — Leid. 1: rep. — P: census aequester.

3. *concilio prius inter sese habito:* PM] consilio cet.

7. *pedestris ordinis se aiunt nunc esse operamque reip. extra ordinem polliceri:* PM et optt. quiq. codd. — Quem ad modum ii quibus census equester erat extra ordinem reipublicae operam suam polliciti erant, sic tum plebs concurrunt ad curiam et edicunt patribus, se in illo tempore voluntariam subituros esse militiam (non tum demum cum sorte lecti essent), nec demum nisi captis Veiis redire velle. G. Cuperus scribi voluit: „pedestris ordinis aiunt nunc esse operam reip. extra ordinem polliceri".

11. *superfundenti se laetitiae:* M. — P: superfundenti saeletitiae. — P: sicut aequites. — P: responsum daretur ut limine curiae.

17. *et inuictam:* P. — M m. 1.: et in et in uictam. — P m. 1.: laudare plebem plebem diem ipsum. — M m. 1.: laudabus ferre.

21. *manare gaudio lacrimae:* P m. 2. M. — P m. 1.: ma-

que ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Verginium ex castris, inter ea praeesse legatos placuit. acta deinde in senatu res est certatumque inter collegas maledictis: pauci rei publicae, huic atque illi — ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt — adsunt.

IX. Primores patrum, sive culpa sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere non expectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse qui a Kal. Octobribus magistratum occiperent. in quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enim vero Sergius Verginius, propter quos paenitere magigistratuum eius anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam deinde intercedere senatus consulto, negare se ante idus Decembris sollemnem ineundis magistratibus diem

2. *acciri Verginium ex castris:* PM. — Harl. I.: acciri Verginium et castris interea praeesse legatos placuit. Cf. 3, 46.

4. *certatumque inter collegas:* P. — M: certatumq. | iterum collegas. m. 3.: iterum int̄ collegas.

— *pauci reip. huic atque illi ut quosque studium priuatim aut gratia occupauerunt adsunt:* PM. — Cod. Sig.: *occupauerat.* — „Wenige sind ohne Partei zu nehmen auf das Wohl des Staates bedacht“: u. s. w.

8. *censuere:* P. — M: sensuere non expectandum iustum tempus monitiorum sed. m. 2.: ensuere non expectandum iustum tempus munitionum sed.

10. *qui a Kalendis Octobribus magistratum occiperent:* cod. Rhen.] qui calendis cet. — „Welche vom ersten October an“. — P: „qui a fal (m. 2.: Kł) octobrius magistratus occiperent“. sed eadem m. 1. restituit „octobribus magistratū“. — M: qui a Kāl. octobribus. magistratū acciperent.

13. *Sergius Verginius:* M] Sergius Virginiusque. — P: uerginiusque. Cf. 4, 59.: plebis tribunorumque. — P: paenitere. M: penitere.

15. *deinde intercedere s̄. c̄.:* PM.

16. *ante idus decembris sollemnem ineundis magistratibus diem:* P] ante idus Decembres sollennem cet. — M: sollemnem. — P: bonore *ha*bituros esse. — M m. 1.: honorē | habituros esse. m. 2.: honore | abituros esse. m. 3.: honorē.

honore abituros esse. inter haec tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent se in vincla eos duci iussuros esse. tum C. Servilius Ahala tribunus militum „quod ad vos attinet tribuni plebis minasque vestras, ne ego libenter experirer quam non plus in his iuris quam in vobis animi esset. ' sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde et vos desinite inter nostra certamina locum iniuriae quaerere, et collegae aut facient quod censet senatus, aut si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam qui eos abire magistratu cogat“. cum omnium adsensu conprobata oratio esset gauderentque patres sine tribuniciae potestatis terriculis inventam esse aliam vim maiorem ad coercendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere qui Kal. Octobribus magistratum occiperent, seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum M. Furio Camillo iterum M'. Aemilio Mamercino tertium Cn. Cornelio Cosso ite-

3. *tribunis militum:* M m. 3. — M m. 1. P: tribuni militum.

4. *in uincla:* PM] in vincula. Cf. 3, 56. al.

5. *tum C. Seruilius Ahala tr. mil:* PM. — PM: tr. pl.

6. *ne ego libenter experirer quam non plus in his* (M: iis) *iuris quam in uobis animi esset:* PM], nae cet. Cf. 26, 31.: „ea uos rata habeatis p̄. c̄., ne magis reip̄. interest quam mea“ (Put.). al. C. L. Schneideri gramm. lat. 1, 1. 55. — „Was euch ihr Volkstribunen und eure Drohungen betrifft, so möcht ich es fürwahr auf einen Versuch wohl ankommen lassen, ob sich nicht hier auf der Seite der Consular-Tribunen doch noch mehr Recht als bei euch Dreistigkeit finde“.

11. *pertinacius:* P m. 2. — P m. 1.: pertinatius. M m. 1.: ptinatios. m. 2.: ptinatius.

12. *cum omnium adsensu conprobata oratio esset:* P. — M: cum omnium adsensu cumprobata (m. 2.: comprobata) oratio esset. — M: tribunitiae potestatis.

16. *qui Kal. octobr. magistratum occiperent:* M. — P: qui Kal. octob. magistratum acciperent. — M: seque ante eam diem magistratum abdicauere.

18. *M. Furio Camillo iterum:* M.' In P excidit *M.* — PM:

rum K. Fabio Ambusto L. Iulio Iulo tribunis militum consulari potestate multa domi militiaeque gesta. nam et bellum multiplex fuit eodem tempore ad Veios et ad Capenam et ad Falerios et in Volscis ut Anxyr ab hostibus recuperaretur, et Romae simul dilectu simul tributo conferendo laboratum est: et de tribunis plebi cooptandis contentio fuit et haud parvum motum duo iudicia eorum qui paulo ante consulari potestate fuerant excivere. omnium primum tribunis militum fuit dilectum haberi, nec iuniores modo conscripti sed seniores etiam coacti nomina dare ut urbis custodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur invitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum serviendumque rei publicae erat. haec

m̄. aemilio mamerco tertium. cñ. cornelio cosso iterum. c̄. fabio ambusto. l. iulio tullo tribunis mil (M: tr̄. mil). Sigonius emendavit. cf. 4, 61.

4. *et ad Falerios.* Cf. 5, 27. — P: et ad ualerios. in (m. 2.: & in) uolscis ut anxir ab hostis (m. 2.: hostibus) recuperaretur. M: et ad ualerios et in uolscis ut anxyr ab hostibus recuraretur (m. 3.: recuperaretur). — Harl. I. Leid. I.: *Anxyr.* cf. 4, 59. 5, 8.

5. *et romae simul dilectu simul tributo conferendo laboratum est:* M. In P exciderant *dilectu simul*, sed adscripta sunt in margine.

6. *de tribunis plebi:* PM] de tribunis plebei. — PM: paulo ante.

9. *dilectum:* PM] delectum. — PM: nec iuniores modo conscripti sed seniores etiam coacti nomina dare.

11. *quantum autem augebatur militum numerus, tanto maiore pecunia* cet.: PM. cod. Rhen. — Voss. II. aliique recc.: *quanto.* Cf. 6, 38.: „*quanto* iure potentior intercessio erat, *tantum* vinceretur favore“ cet. al.

14. *opera quoque militari laborandum;* M m. 1. — M m. 2.: operæ quoque militari. — P: operam quoque militari. — PM: seruiendumque reip. erat.

15. *haec per se grauia indignioraque ut uiderentur:* PM Leid. I. al.] haec per se gravia indigniora ut viderentur (cod. Rhenani Harl. I.?). Cum *et* saepissime a Livio pro *etiam* scriberetur, particulae *et* atque *que* sine graviore discrimine ponerentur,

per se gravia indignioraque ut viderentur, tribuni plebis seditiosis contionibus faciebant, ideo aera militibus constituta esse arguendo ut plebis partem militia partem tributo conficerent. unum bellum annum iam tertium trahi et consulto male geri ut diutius gerant. in quattuor deinde bella uno dilectu exercitus scriptos et pueros quoque ac senes extractos. iam non aestatis nec hiemis discrimen esse ne ulla quies umquam miserae plebi sit: quae nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut cum confecta labore vulneribus postremo aetate corpora rettulerint incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex adfecta re familiari pendant aeraque militaria velut fenore accepta multiplicia rei publicae reddant. inter dilectum tribu-

particula *que* haud raro apud Livium etiam aliarum copiunctionum tum adversativarum tum causalium locum obtineret, et hoc loco *indignioraque* — exceptis libris Rhenaniano et Harleiano i., gravibus illis quidem auctoribus, nec tamen eis in quibus nusquam erratum videretur — in melioribus codd. omnibus conservatum esset, facere non potui quin et ipse *indignioraque* reciperem haberemque pro „indigniora etiam“ scriptum. quod si quis ita esse sibi persuadere non potest, is scribat „haec per se grauia grauiora indignioraque ut uiderentur“: cuius simili errore ex. gr. 30, 28. etiam in Put. Colb. Bamb. *muralibusque* scriptum est pro „muralibus uallaribusque“. cf. T. Livi l. xxx. p. xxiv. ii. — P: *tr̄. p̄l. seditiosis contionibus faciebant.* M: tr̄. p̄l. seditios contionibus faciebant. m. 3: seditiōs.

3. *militia:* M m. 2. — M m. 1. P: militiam.

4. *annum iam tertium:* PM et rell. nimir. ex quo hibernacula aedificata erant.

5. *uno dilectu:* PM] uno delectu.

8. *quae nunc etiam.* — P m. 1. M: quae ne etiam. — *ne = nc.* — P m. 2. cod. Rhen. m. 2. Voss. ii. al.: *quin etiam.* — M: rettullerint. P: retullerint.

11. *tributum ex adfecta re familiaria pendant:* P m. 1. M m. 1. — P m. 2.: re familiari pendant. M m. 2.: re familiari apendant. — Num „adpendant“?

12. *uelut fenore.* — P: foenore. M: faenore. sed in Laurish. 42, 5.: *iniusto fenore.* — PM: reip̄. reddant.

13. *dilectum:* PM] del. — PM Harl. i. Leid. i. al.: *expleri nequid.* Voss. i. ii. al.: *nequit.* Bekk.: *nequiit.*

tumque et occupatos animos maiorum rerum curis comiti tribunorum plebis numerus expleri nequit. pugnatum e inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam opt neri non poterant, tamen labefactandae legis tribuniciae caus effectum est ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius e M. Acutius haud dubie patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patrocinium. is quod petissent pa-

2. *pugnatum est inde:* ex coni. m.] pugnatum inde (P). — M: pugna | tum esset inde.
3. *postquam optineri non poterant* (nim. vacua loca): P] postquam obtineri non poterat. — M Harl. I. Leid. I. al.: *postquam obtineri non poterant.* — Cf. 30, 1.: optinere (Put.). al.
4. *legis tribuniciae causa:* M Harl. I. rell.] legis Treboniae causa. — P: legis tribunitiae (m. 2.: ciae) causae | effectum est. — Pighius scribi voluit *Treboniae*, sine dubio quod paulo post et Trebonii tribuni pl. et Treboniae legis mentio fieret. verum *tribuniciae* integerrimum est. prima enim lex tribunicia erat, ne cui patrum tribunatum plebis capere liceret (2, 33.): quae ipsa lex, cum patricii vacua loca obtinere conati essent, labefacta videri poterat. Trebonia lege cautum erat ut qui plebem romanam tribunos pl. rogaret, is usque rogaret dum decem tribunos pl. fecisset (3, 65.). patricii vero non numerum tribunorum imminui voluerant, sed ut ex ipsis non ex plebe in vacua loca cooptarentur. quod cum perficere non possent, plebeios quidem sed qui ipsorum rebus faverent cooptandos curaverunt. Cn. Trebonius igitur in hoc uno patrocinium familiae suae nomini praestitit quod et ipse patres insectabatur, id quod ille Trebonius qui legis treboniae fuerat auctor, asperrime fecerat. Ac licet hoc loco vere ageretur de una lege Trebonia, tamen et Trebonia et similes aliae leges nominari poterant *tribuniciae*, quippe quae pertinerent ad tribunos plebis tribuniciamque potestatem. — M: labefectandæ.
5. *trib. pl. C. Lacerius et M. Acutius:* P. — M: tr̄. c̄. lacerius et m. acutius.
7. *ut eo anno tr̄. p̄l. cn̄. trebonius esset:* PM.
9. *is quod petissent patres quidam primo incepto* (P: incoepto) *repulsi, tamen tribunos militum* (P: mil) *expugnassent uociferans:* PM. — Harl. I. al.: cum tribunos mil. expugnassent. — Cum

tres quidam primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse vociferans, legem Treboniam sublatam et cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi sed imperio patriciorum, et revolvi rem ut aut patricii aut patriciorum adseculae habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere. cum arderent invidia non patres modo sed etiam tribuni plebis cooptati pariter et qui cooptaverant, tum ex collegio tres P. Curatius M. Metilius M. Minucius trepidi rerum suarum in Sergium Verginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt, in eos ab se iram plebis invidiamque die dicta avertunt. quibus dilectus quibus tributum quibus diutina militia longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant qui amissis liberis fratribus propinquis adfini-

nusquam dictum sit, id magis ab tribunis mil. inpugnatum esse quam ab patribus universis, cum in omnibus melioribus libris non *expugnasse* sed *expugnassent* inveniatur, in pronomine *quidam* scribendo et alias erratum sit (ex. gr. 5, 4. ubi in P *quamquam*, in M *quidam* est pro *quadam*), saepe numero in voce *tribunorum* menda latere appareat, hunc locum ita quem ad modum et ipsi scripsimus, vix sanum esse posse persuasum habemus. videant igitur acutiores homines, num verum restituisse ita videar: „*is quod petissent patres quamquam primo incepto repulsi, tamen tribunatum pl. expugnasse eos uociferans*" cet.

2. *et cooptatos tr̄. p̄l.:* PM.

4. *et reuolui rem:* PM Harl. I. Leid. I.] et eo revolvi rem. — P: ut aud. m. 2.: ut aut.

4. *adseculae*] asseclae. — M: adsaecule. P: adseculaer*e* habendi tr̄. p̄l. sint: (m. 2. *re* expunctum est). — M: tribunitiam.

6. *scelere:* P m. 2. M. — P m. 1.: scaelere.

8. *tr̄. p̄l. cooptati pariter et qui cooptauerant:* PM.

9. *P.* (P: pūp) *Curatius. M. Metilius. M. Minutius:* PM] P. Curiatius M. Metilius et M. Minucius. — *Et* omissum est etiam in Harl. I. al.

11. *Verginiumque:* PM] Virginiumque.

13. *quibus dilectus:* P m. 2. M] quibus delectus. — P m. 1.: quibus dilector. — PM: qui clade accepta ad Veios doleant. Portug.: cladem acceptam.

bus lugubres domos habeant — his publici privatique doloris exsequendi ius potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant. omnium namque malorum in Sergio Verginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere quam fateri reos qui noxii ambo alter in alterum causam conferant, fugam Sergi Verginius, Sergius proditionem increpans Verginii: quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo veri similius sit conpecto eam rem et communi fraude patriciorum actam. ab his et prius datum locum Veientibus ad incendenda opera belli trahendi causa, et nunc proditum exercitum tradita Faliscis Romana castra. omnia fieri ut consenescat ad Veios iuventus, nec de agris nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni frequentiaque urbana celebrare actiones et resistere conspirationi patriciorum possint. praeiudicium iam de reis et ab senatu et ab populo Romano et ab ipsorum collegis factum esse: nam et senatus consulto eos ab re publica remotos esse et recusantes abdicare se magistratu dictatoris metu ab collegis coercitos esse, et populum Romanum tribunos creasse qui non idibus Decembribus die sollemni sed extemplo Kal. Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius res publica his manentibus in magistratu non pos-

1. *his:* PM] iis. — M: exequendi.

4. *Verginioque:* PM] Virg. — P m. 1.: accusatorē. — M: qui noxii iambo.

6. *fugam Sergi Verginius:* P] fugam Sergii Virginius. — M m. 1.: fugam sergius uerginius. — PM: sergius proditionem increpans uerginii.

8. *conpecto:* PM] compacto (Harl. I.?). — Leid. I. al.: conspecto. Haverc.: consulto. Harl. II.: ex composito (5, 14.).

14. *frequentiaque urbana:* P. — M: frequentia urbana. — M: conspirationem. — P: conspirationi patriciorum possit.

16. *et ab populo. r. et ab ipsorum collegiis:* PM. — PM: et ab rep̄. — P m. 1.: recussantes. — M: et p. r̄. tribunos creasse. P: „et pr. tribunos creasse“: supra *pr.* etiam *m̄* additum est.

20. *non idibus decembribus die sollemni:* PM: nisi quod in M „decem*t*ribus“. — P: kl octobribus. M: kal. octobribus. — PM: magistratum occiperent. — P: quia studare diutius resp̄. m. 2.: quia stare.

set. et tamen eos tot iudiciis confossos praedamnatosque venire ad populi iudicium, et existimare defunctos se esse satisque poenarum dedisse quod duobus mensibus citius privati facti sint, neque intellegere nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse non poenam inrogatam: quippe et collegis abrogatum imperium qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, cum fuga trepidum plenum volnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam deorum sed hos duces accusantem. pro certo se habere neminem in contione stare, qui illo die non caput domum fortunasque L. Verginii ac M'. Sergi sit execratus detestatusque. minime convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis sua potestate cum liceat et oporteat non uti. numquam deos ipsos admovere nocentibus manus: satis esse si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis milibus aeris gravis reos condemnat, nequiquam Sergio Martem commu-

1. *confossos praedamnatosque:* PM. — Recc. codd.: confessos. — PM: neque intellegere.

8. *cum fuga trepidum:* P m. 2. M. — P m. 1.: trepi*di*dum. — M: plenum uolnerum ac pauore | incipientem portis exercitum uiderint. P: plenum uulnerum ac pauore incidentem (m. 2.: incedentem) portis exercitum uiderint. — Harl. I.: uiderunt. — I. Fr. Gron. malebat scribere „plenum vulneris ac pavoris incidentem": sed vel *pavore* recte se habet. cf. Cic. de fin. 3, 13. — P m. 1.: accussantem.

11. *neminem in contione stare:* P. — M: „neminem *in contionem* stare": quod non minus probandum videtur. — P: l. uerginii ac m̄. sergi sit execratus. M: l. uerginiae ac m̄. ser | ci sit execratus. m. 3.: ac m̄. sergii.

13. *minime conuenire quibus iratos quisque deos praecatus sit in iis sua potestate cum liceat et oporteat non uti. numquam deos ipsos admouere* cet.: M. — P: „minime conuenire quibus iratus quisque deos ipsos admouere" cet. media praetermissa sunt.

17. *denis milibus aeris grauis.* PM. — PM: *nequiquam sergio martem communem belli fortunamque accusante* (P: accussante). Harl. I.: martem communem bellique fortunam.

nem belli fortunamque accusante, Verginio deprecante ne infelicior domi quam militiae esset. in hos versa ira populi cooptationis tribunorum fraudisque contra legem Treboniam factae memoriam obscuram fecit. victores tribuni, ut praesentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent, cum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militia ita prospere gererentur ut nullo bello veniretur ad exitum rei. namque Veis castra quae amissa erant recuperata castellis praesidiisque firmantur. praeerant tribuni militum M'. Aemilius et K. Fabius. a M. Furio in Faliscis et Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: praedae actae incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata nec obsessa sunt. at in Volscis depopulato agro Anxyr nequiquam oppugnatum loco alto situm, et postquam vis inrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum. Va-

Cf. ex. gr. 30, 30.: „cum tuas vires, tum vim fortunae Martemque belli communem propone animo". — PM: *verginio deprecante.* — M: domi quam militians esset.

7. *opus esset:* P. — M: opus ēē. — In P sequebatur littera *s*, quae haud scio an prima manu expuncta est.

— *militia:* PM] militiae. — Non dubitavi *militia* recipere. nam quamquam *domi militiaeque* scribi solebat, tamen ille ablativus non minus recte se habebat quam hoc eodem loco „nullo bello" aliisque locis „bello domique" (cf. 1, 34. al.). haec etiam causa est cur scribere noluerim *militiai* (Lucr. 1, 30.), quamvis littera *i* sequatur.

8. *ad exitum rei:* M cod. Rhen. et optt. quique codd.] ad exitum spei. — P m. 1.: ad excitum spei. — M m. 1.: *rei rei:* sed alterum *rei* erasum est.

9. *Veis:* PM] Veiis. — P: amisa.

10. *praeerant tr. mil. m. aemilius et q. fabius:* PM. Cf. 5, 10.

11. *a M. Furio:* M cod. Rhen.] M. Furio. — M: *ā m̄.* furio in falliscis.

13. *uillarum ac frugum:* M m. 3. P. — M m. 1.: frugam. — PM: uastati fines. oppida oppugnata nec obsessa sunt.

15. *Anxyr nequiquam oppugnatum loco alto situm:* PM] Anxur nequicquam cet. — P: et postquam ueis inrita erat. — M: erat ualde fossaq. obsideri coeptum.

lerio Potito Volsci provincia evenerat. hoc statu militarium rerum seditio intestina maiore mole coorta quam bella tractabantur. et cum tributum conferri per tribunos non posset nec stipendium imperatoribus mitteretur aeraque militaria flagitaret miles, haud procul erat quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur. inter has iras plebis in patres cum tribuni plebi nunc illud tempus esse dicerent stabiliendae libertatis et ab Sergiis Verginisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris, non tamen ultra processum est quam ut unus ex plebe usurpandi iuris causa P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur. ceteri patricii creati P. Man-

1. *prouincia euenerat:* P m. 2. — P m. 1. M m. 1.: prouinciè uenerat. M m. 2.: prouincia uenerat.

3. *et cum tributum conferri per tribunos non possit:* PM. — P Harl. I.: nec stipendium impp mitteretur. M Leid. I.: nec stipendium impppp mitteretur. — PM: haud procul erat quin castra quoque urbanae seditionis contagione turbarentur: (P m. 2.). — P m. 1.: seditionis cogitatione turbarentur.

7. *tribuni plebi:* PM Harl. I.] tribuni plebis.

8. *ab Sergiis Verginisque:* M] ab Sergiis Virginiisque. — P: uerginiisque.

12. *P. Manlius:* Leid. II.] P. Maenius. — Cum in tribunorum huius anni nominibus memorandis inter scriptores discrepantia quaedam intercederet, nec hoc uno loco alii alios auctores secuti esse viderentur, quam proxime ad id quod in optt. codd. Livianis inveniretur, accedendum videbatur. itaque cum apud Diodorum (14, 47.) recte scribi videretur Πόπλιος Μάλλιος, et in M Harl. I. Leid. I. al. *p̄. manilius*, in P *p̄. mamilius* esset, et sic saepe in Manliorum nomine a librariis erratum esset, cum Leid. II. scripsimus *P. Manlius.* nam quod 5, 18. inter tribunos huius ipsius anni *P. Maenium P. Maelium* positos videmus, id Sigonianae coniecturae debetur, cum in codd. manuscr. reperiatur *P. Maenium* vel *Moenium*, pro quo *P. Maelium* scribendum censemus, ut 5, 12. et 18. eadem nomina sibi respondeant, atque ita cum litterae *n* et *l* saepissime confusae sint, facillima emendatione utrique loco consulatur. Altero loco in PM scriptum est „& *p. titinius*". sed cum idem vir 5, 18. optt. librorum fide *Lucius*

lius L. Titinius P. Maelius L. Furius Medullinus L. Publilius Volscus. ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse non is modo qui creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator et aetate iam gravis. nec satis constat cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. alii Cn. Corneli fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt, alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum patribus plebique gratam habuisse. hac victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime rem publicam impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter missumque ad exercitum est.

nominaretur, similique ibi errore *Licinius Calvus*, qui modo *Publius* erat, paulo post *Lucius* scriberetur, non dubitavimus *L. Titinium* pro vero habere. *P. Maelius* est in M, et in P *p̄. melius.* Deinde in PM reperitur *L. Furius Medullinus.* Postremo loco videtur Sigonius recte scripsisse *L. Publilius*, quamquam in Harl. I. est *L. Popilius Volscus*, in P *l. popilius uolsco*, in M *l. popilius uols:* quod cognomina *Vulscus* et *Philo*, quae in Capit. fragm. leguntur, *Publiliis* non *Popiliis* tribuerentur, et persaepe litterae *o* et *u*, *p* et *b* inter se permutarentur. Praeterea vero magna huius loci difficultas haec est, quod Livius hos omnes tribunos patricios fuisse dicit, cum nomina allata exceptis Manlio et Furio plebeios eos fuisse arguant.

2. *ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse non is modo qui creatus erat:* PM. Maior orationis vis in *ipsa plebes* ponenda videbatur: quare *sed etiam* non desiderabitur.

4. *nec satis constat:* PM. — Harl. I.: *nec satis iam constat.* cf. 1, 1.: iam primum omnium satis constat. — M: sit abitus.

6. *Cn. Corneli fratris:* M] Cn. Cornelii fratris. nim. uterini: nam ante decemviros creatos conubia inter patricios et plebeios promiscua fuisse L. 4, 4. dicit. — P: cn. cornelii fractis qui trib. mil. m. 2.: fratris.

9. *orationem ipsum:* P. — M: orationem ad ipsum. — Num *ad id ipsum?*

11. *remp̄. impediebat:* PM.

12. *collatum obedienter* (M: oboed.) *missumque ad exercitum* (P: excitum) *est:*

XIII. Anxyr in Volscis brevi receptum est neclectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit adeo ut viae clausae, Tyberis innavigabilis fuerit: annona ex ante convecta copia nihil mutavit. et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum maiore gaudio plebis quam indignatione patrum, ita etiam gessit, dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi: unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriae dixere M. Pomponium Cn. Duilium Voleronem Publilium Cn. Genucium L. Atilium. Tristem hiemem — sive ex intemperie caeli raptim mutatione in contrarium facta sive alia qua de causa — gravis pestilensque omnibus animalibus aestas excepit. cuius insana-

PM, — Harl. I, Leid. I. al.: missum ad exercitum est.
1. *Anxyr:* PM Harl. I. Leid. I.] Anxur. — M m. 1. P: neclectis. M m. 2.: neglectis.
2. *gelida ac niuosa fuit:* PM. — Harl. I.: niuiosa. — M: fuit ais ut uiae. — P: tyberis. cf. 1, 45.
5. *ut ceperat:* M. — P: *ut coeperat.* Utrumque videtur ferri posse. — Num *occeperat?*
7. *comitiis tribunorum mil:* PM.
10. *M. Pomponium:* M. — P: m. pompinium.
— *Cn. Duilium:* PM Harl. I. Leid. I.] C. Duilium. — PM: uoleronem publicium (cf. 2, 55.) cn. genucium (P: genutium) l. atilium.
12. *intemperie:* P. — M: intemperiae. — P m. 1.: excoepit.
14. *cuius insanabili pernicie:* P m. 2. — P m. 1. M: „cuius insanabili perniciae": quod integrum esse potest, cum permulta quintae declinationis nomina etiam ad primam in quibusdam casibus formata sint. quo minus tamen ita scriberemus, obstabat tum id, quod in antiquioribus libris *ae* in fine verborum persaepe pro *e* scriptum invenitur, ut paulo post *oportunae* in PM pro *oportune:* tum quod facile factum videbatur ut parum intelligeretur a librariis ipse ille dativus *pernicie.* hoc tamen dativo haud raro Livium usum esse optt. codices docent (cf. ex. gr. T. Livi procem.: „tibi tuaeque rep."). nec per se ille casus debebat improbandus videri, cum nomina *causa* et *finis* pro Liviana scribendi ratione optime cum eo coniungerentur. nec id magni est quod Tan. Faber non huius loci esse posse *causa* opinabatur et pro eo scribendum vel *curatio* vel *remedium.*

bili pernicie quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatus consulto aditi sunt. duumviri sacris faciundis — lectisternio tunc primum in urbe Romana facto — per dies octo Apollinem Latonamque et Dianam, Herculem Mercurium atque Neptunum tribus quam amplissume tum apparari poterat stratis lectis placavere. privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus ianuis promiscoque usu rerum omnium in propatulo posito notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: et cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litibus temperatum, vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem dei tulissent vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit tribus in unum bellis conlatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti proelio pugnatum est. ante omnia adiuvit memoria damnationis Sergii ac Verginii. itaque maioribus castris, unde antea ces-

non enim idem his duabus vocibus exprimebatur. nam si *causa* eius rei intelligi poterat, etiam id videbatur inveniri posse, quo causa sublata calamitati mederentur: ac si *finis* haut procul abesse videbatur, bonae spei se dare poterant adflicti animi, brevi remp. perfunctam fore malis. — Neapoll. codd. *perniciel.*

1. *libri sybillini ex s̄c̄. aditi sunt:* M. — P: librissibillini ex s̄c̄. additi sunt dumuiri.

3. *lectisternio tunc primum in urbe romana facto:* PM Harl. I. Leid. I.

5. *amplissume:* M m. 1 P] amplissime (M m. 2.). — P: priuatim quoque *ad* sacrum cet.

7. *promiscoque:* M m. 1. P] promiscuoque (M m. 3.).

12. *religioni deinde fuisse:* PM. — Leid. I. al.: *religione.* Alii: „religionem" (2, 62.: „religio fuerit"). Cf. 41, 16.: „relegioni fuit". al.

— *dei tulissent.* — M: „opem *die* tulissent." P m. 1.: „opem *ic* tulissent". m. 2.: „opem tulissent". Harl. I.: „opem *in*tulissent". verum etiam in cod. Rhen. est „dii tulissent". Cf. 23, 11.: *deis* (Put.). d*ies* (Colb.).

14. *conlatis.* — M: conlati sunt namq. P m. 1.: conlati sunte namque. m. 2.: conlatis ter namque.

18. *Verginii:* PM] Virginii.

— *itaque maioribus castris:* PM et rell.] itaque e maioribus castris (ex coni. Ant. Periz. aliorumque). — P: itaq. maioribus.

satum fuerat, brevi spatio circumductae copiae Capenates in vallum Romanum versos ab tergo adgrediuntur. inde pugna coepta et Faliscis intulit terrorem trepidantesque eruptio ex castris oportune facta avertit: repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt caedem: nec ita multo post iam palantes veluti forte oblati populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumsere: et Veientium refugientes in urbem multi ante portas caesi, dum prae metu ne simul Romanus inrumperet obiectis foribus extremos suorum exclusere.

XIV. Haec eo anno acta. et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope maior patribus quam belli cura erat quippe non communicatum modo cum plebe sed prope amissum cernentibus summum inperium. itaque clarissimis viris ex composito praeparatis ad petendum quos praetereundi verecundiam crederent fore, nihilo minus ipsi perinde ac si omnes candidati essent cuncta experientes non homines modo sed deos etiam excipiebant in religionem vertentes comitia biennio habita. priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam, proxumo non prodigia sed iam eventus, pestilentiam agris urbique inlatam

3. *et Faliscis:* M. — P: coepta. faliscis. — M: opportunae. P: oportunae. m. 2.: oportune.

7. *absumsere:* P m. 1. M] absumpsere (P m. 2.). — Cf. ex. gr. 30, 8.: *absumsit* (Put. Bamb.). consūpsit (Colb.).

8. *dum prae metu ne simul romanus inrumperet obiectis foribus extremos suorum exclusere:* PM.

13. *amissum:* P m. 2. M. — P m. 1.: amisum.

— *clarissimis uiris ex composito praeparatis:* PM. — In Harl. I. excidit *uiris.*

16. *non homines modo sed deos etiam excipiebant:* PM et rell. nisi quod pro *deos* in M primo erat *dō*, dein m. 3. *dōs.* — *Excipiebant*, quod integerrimum videtur esse, idem fere est hoc loco quod „in suam rem, in sua consilia trahebant": homines — ut clarissimis viris petentibus plebeii praeterirentur: deos — cum dicerent prodigiis illis indicari caelestes iras propter promiscos honores.

19. *similem coortam:* P m. 2. M. — P m. 1.: „similemquoortam". sic 30, 16.: inquohauerat (Bamb.). incohauerat (Put.). inchoauerat (Colb.).

— *proxumo:* P] proximo (M).

haud dubia ira deum, quos pestis eius arcendae causa placandos esse in libris fatalibus inventum sit. comitiis — auspicato quae fierent — indignum dis visum honores volgari discriminaque gentium confundi. praeterquam maiestate petentium religione etiam attoniti homines patricios omnis partem magnam honoratissimum quemque tribunos militum consulari potestate creavere L. Valerium Potitum quintum M. Valerium Maximum M. Furium Camillum tertium L. Furium Medullinum tertium Q. Servilium Fidenatem iterum Q. Sulpicium Camerinum iterum. his tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est: tota vis in populationibus fuit: duo summi imperatores Potitus a Faleris Camillus a Capena praedas ingentes egere nulla incolumi relicta re cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nuntiavere, quorum pleraque et quia singuli auctores erant parum credita spretaque, et quia hostibus Etruscis per quos ea procurarent haruspices non erant. in unum omnium curae versae sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis caelestibus aquis causave qua alia quae rem miraculo eximeret in altitudinem insoli-

3. *indignum dis uisum honores uolgari:* M] indignum diis visum honores vulgari (P). — M m. 1.: centium. m. 3.: gentium.

5. *patricios omnis:* PM] patricios omnes. — M: parte magnam. — P: trib. mil. M: tr mil.

7. *L. Valerium Potitum.* — PM: „l. ualerium potitum q. ualerium maximum. m. furium camillum *iterum.* l. furium medullinum tertium. q. (P: quinctium) seruilium fidenatem" cet. Cf. 5, 10.: „L. Valerio Potito *quartum* M. Furio Camillo *iterum*" (5, 1.). 5, 24.: PM: „*M.* Valerium Maximum iterum".

10. *his trib.:* P. — M: his trb.

11. *tota uis in populationibus fuit:* M. — In P excidit *fuit.*

12. *a Faleris:* PM Leid. 1.] a Faleriis.

14. *cui ferro aut igni noceri posset:* P m. 2. — P m. 1.: cui ferro aut ignoceri posset. — M: cui ferro aut igni noceri possit.

15. *nuntiauere:* P m. 2. cod. Rhen.] nuntiari. — P m. 1: nuntiaueri. M: nun|tiauerim. — P: et quia singulari auctores erant.

17. *per quos ea procurarent haruspices non erant:* PM.

tam crevit. quidnam eo di portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum. sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque vaticinantis in modum cecinit, priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veis Romanum. quod primo velut temere iactum sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est, donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum — iam per longinquitatem belli conmercio sermonum facto — quisnam is esset qui per ambages de lacu Albano iaceret, postquam audivit haruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus de privati portenti procuratione si operae illi esset consulere velle, ad conloquium vatem elicuit: cumque progressi ambo a suis longius essent inermes sine ullo metu, praevalens iuvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum nequiquam tumultuantibus Etruscis ad suos transtulit. qui cum perductus ad imperatorem inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset quod de lacu Albano docuisset, respondit profecto iratos deos Veienti populo illo fuisse die quo sibi eam mentem obiecissent ut excidium patriae fatale proderet: itaque quae tum

1. *di portenderent:* PM] dii portenderent. — P m. 1.: misi. m. 2.: missi. — P m. 1.: ad delficum *h*oraculum.

2. *interpres fatis:* P m. 2. M. — P m. 1.: interpres factis. — *Fatis* non tam ad *oblatus* eo quo *forte* sensu, quam ad *interpres* pertinet.

5. *priusquam ex lacu albano aquaemissaforetnumquam potiturum ueis romanum:* PM.

10. *conmercio:* P m. 2. M. — P m. 1.: conmertio.

12. *uir haud intacti religione animi:* PM cod. Rhen. — Leid. I.: uirum. — P: procurationes si opere illi esset.

16. *in conspectu:* M. — Harl. I. Leid. I. al.: in conspectū. P: in conspectum. — PM: *nequiquam.*

22. *ut excidium patriae fatale proderet:* PM. — P m. 1.: prodere. — P m. 1.: spiritu*i* instinctus. — P m. 1.: reuocare poss& & tacendo fonsitan quae dii inmortales. m. 2.: posse. — M: et tacendo forsitanque | uae diimmortales. — M: caelanda.

cecinerit divino spiritu instinctus ea se nec ut indicta sint revocare posse, et tacendo forsitan quae di immortales vulgari velint, haud minus quam celanda effando nefas contrahi. sic igitur libris fatalibus sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari. antequam id fiat, deos moenia Veientium deserturos non esse. exsequebatur inde quae sollemnis derivatio esset. sed auctorem levem nec satis fidum super tanta re patres rati decrevere legatos sortesque oraculi Pythici expectandas.

XVI. Priusquam a Delphis oratores redirent Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari

4. *sic igitur libris fatalibus sic* cet.: ed. Mog. — PM Harl. I. Leid. I. al.: „*his* igitur libris fatalibus sic disciplina etrusca“ cet. — Si primo scriptum erat *contrahisigitur* litteris *ic* ante *ig* propter similitudinem praetermissis, facile ita errari poterat ut *hi* scriptum videretur pro *hi hi*, litteraque *s* quae ad sequentem syllabam pertinebat, referretur ad praecedentem. Particula *ut* quae sequitur, quamvis propter *sic* coniunctio finalis videri possit, tamen h. l. infinitivo sequente habeatur necesse est pro coniunctione temporali („so wie einmal“): nisi quis ad eam interpretandam verbum quoddam supplendum censet, cuius dicendi generis exempla apud Livium nonnumquam leguntur: cf. 2, 58.: „quod se victum“. Cf. Cic. de divin. 2, 32.: „si lacus Albanus redundasset isque in mare fluxisset, Romam perituram: si repressus esset, Veios“. — M: fastalibus. — P m. 1.: traditum esse.

6. *rite emisisset:* P m. 2. M. — P m. 1.: rite emisset.

7. *deserturos non esse:* Harl. I. al. — PM: deserturos esse. Cf. T. Livi l. XXX. p. L. 14. — M: exequebantur. P Harl. I. Leid. I. al.: exsequebantur. — M: *sollemnis*. P: solemnis.

10. Pythici: P. — M: pithici. Cf. 5, 21.: Pythice Apollo (PM).

11. *Delphis*. — P m. 2. M: *a delfis*. P m. 1.: ad delfis. — Cf. 41, 22.: Delphos — Delphis (cod. Laurish.). 22, 57.: Delphos (Put.). al. — M: albaniue prodigiā. m. 2.: prodigii.

12. *noui tribuni mil.:* P. — M: noui tr̄. mil. — P: l. iulius qtullus. p̄. silius. furius medullinus. M: l. iulius silius tullus. p̄. furius medullinus. — P: religiensis. M: regiliensis. — P: malugiensis. a. mamlius. — Sig. restituit iusta nomina. cf. 5, 10. 12. al.

potestate L. Iulius Iulus L. Furius Medullinus quartum L. Sergius Fidenas A. Postumius Regillensis P. Cornelius Maluginensis A. Manlius magistratum inierunt. eo anno Tarquinienses novi hostes exorti, quia multis simul bellis, Vulscorum ad Anxyr ubi praesidium obsidebatur, Aequorum ad Lavicos qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veientique et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis — inter haec locum iniuriae rati esse praedatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt: aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos ne novo bello se onerarent, aut exiguo eoque parum valido exercitu persecuturos. Romanis indignitas maior quam cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta nec in longum dilata res est. A. Postumius et L. Iulius non iusto dilectu — etenim ab tribunis plebis inpediebantur — sed prope voluntariorum quos adhortando incitaverant coacta manu per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses oppressere: multos mortales obtruncant, omnes exuunt inpedimentis, et receptis agrorum suorum spoliis Romam revertuntur. biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita — erant autem ea pleraque hostium

4. *quia multis simul bellis:* PM] quia simul multis bellis: (sic Drakenb. in omnibus suis codd. invenisse vult:). — Dukerus scribere malebat „*qui quia*“: nec tamen eo supplemento opus est.

— *Vulscorum ad Anxyr:* M] Volscorum ad Anxur. — P: uulscorum ad anxir.

7. *Veientique et Falisco:* PM et rell. codd.] Veienti quoque et Falisci. — Sic persaepe apud Livium reperitur. cf. ex. gr. 1, 43.: „hastaque et gladius“.

10. *cohortes expeditas:* P m. 2. M. — P m. 1.: expedites.

14. *eo nec magno conatu:* P m. 2. M. — P m. 1.: magna.

15. *A. Postumius:* cf. 6, 22. — PM: aurelius postumius. — PM: non iusto dilectu.

18. *Caeretem:* M. — P: ceretem. — PM: redeuntes a populationibus.

21. *et receptis:* P m. 2. M. — P m. 1.: exreceptis.

23. *incognita:* P. — M: incognitum.

ipsorum — sub hasta veniere, quodque inde redactum militibus est divisum. Cetera bella maximeque Veiens incerti exitus erant. iamque Romani desperata ope humana fata et deos spectabant, cum legati ab Delphis venerunt sortem oraculi adferentes congruentem responso capti vatis: „Romane aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas: emissam per agros rigabis dissipatamque rivis extingues: tum tu insiste audax hostium mu-

1. *militibus est diuisum*: M. — P: militibus diuisum. Cf. 5, 10.: „pugnatum *est* inde". — P: caetera bella.

3. *fata et deos spectabant*: P. — M m. 1.: fata et deospec | tabant. m. 3.: fata et deos ex-spec | tabant. Cf. 5, 5.: „expectantes".

5. *capti uatis*: M]: captivi vatis (P). — Harl. I.: captiuiatis. Leid. I.: captiuitatis. — *Romane*: M. — P: rome. — PM: *caue in mare manare* (P m. 1.: manere) *suo flumine sinas*.

7. *emissam per agros rigabis*: P m. 2. — P m. 1.: emisam. — In M quidem est *rigabit*, sed in ceteris omnibus videtur scriptum esse *rigabis*. verum *aqua emissa rigat campos*, non item aquam ipsam quae deducta est. nihilo minus tamen video qui hunc locum, si integer est, interpretemur, nisi *rigabis* propria sua significatione explicuerimus. cum enim aqua per agros deducta lacus ipse videri posset nullus fieri, deus persuadet, si aqua abundans quae in dies maior fieri videretur, deducta esset, lacum ipsum non extinctum sed rigatum iri, cum nihil extingueretur nisi aqua deducta rivisque dissipata. noluit igitur deus aquam lacu contineri, sed lacum ipsum manere voluit: „leitest du das Wasser durch die Felder hin, so wirst du ihn selbst den See nähren und dadurch erhalten, und das in Kanäle abgeleitete überflüssige Wasser wegschaffen". simili prope ratione Lucret. 6, 612.: „adde vagos imbris tempestatesque volantis Omnia quae maria ac terras sparguntque rigantque". si quis in hac interpretatione acquiescere non vult, ei fortasse magis placet aut „*emissa* per agros rigabis" (nim. *agros*), ut in Voss. I. scriptum est, aut „emissam per agros riuabis": h. e. *in rivos deduces*, ut apud Ovid. remed. 445.: „grandia per multos tenuantur flumina rivos". equidem tamen, cum responsa oraculorum dubia saepe fuerint atque ancipitia, quidquam mutari nolim. — P m. 2. M: extingues. P m. 1.: extinges.

ris, memor quam per tot annos obsides urbem ex ea tibi his quae nunc panduntur fatis victoriam datam: bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato, sacraque patria quorum omissa cura est instaurata ut adsolet facito".

XVII. Ingens inde haberi captivo vati honos coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigi Albani procurationem ac deos rite placandos coepere. inventumque tandem est, ubi neclectas cerimonias intermissumve sollemne dii arguerent, nihil profecto aliut esse quam magistratus vitio creatos Latinas sacrumque in Albano monte non rite concepisse. unam expiationem eorum esse ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur et interregnum iniretur. ea ita facta sunt ex senatus consulto. interreges tres deinceps fuere L. Valerius Q. Servilius Fidenas M. Furius Camillus. numquam

2. *bello perfecto:* P m. 2. M. — P m. 1.: profecto. — P m. 1.: sacra*to*que patria corum omissa cura est instaurata ut adsolet factio. m. 2.: sacraque patria quorum.

6. *ingens inde haberi captiuo | uati honos coeptus captiuus uateŝ coept' | eumq.:* M. — Codd. Neapp.: ingens inde haberi captiuo uati honos coeptus eumque cet. — Cf. 2, 7.: „fieri fore". — Librarius codicis P etiam hoc loco ut saepe alias duarum lectionum alteram elegit: „ingens inde haberi captiuus uates coeptus eumque" cet. (Bekk.). verum sicubi Livius voce *ingens* ita utebatur, solebat etiam addere ablativum rei qua quis magnus factus esset. cf. ex. gr. 4, 6.: „Canuleius victoria de patribus et plebis favore ingens": 42, 12.: „inter ipsos reges ingentem auctoritate": id quod eo minus h. l. parvi momenti erat, cum *honos* propter personarum mutationem habere locum non posse videretur.

7. *eumque adhiberet tr̄. mil̄. Cornelius Postumiusque:* PM. — P: ad prodigi*a* *a*lbani procurationem.

9. *neclectas cerimonias:* P] neglectas (M m. 2.) ceremonias. — M m. 1.: neclectas caerimonias. — PM: *intermissumue sollemne.* — P m. 1.: nihil profecto aliut esse quam magistratus uitio*rum* creatos. m. 2.: uitio.

13. *auspicia:* P. — M: auspitia.

14. *ea ita facta sunt ex soc̄.:* PM: metathesi litterarum pro „ex sco".

16. *numquam desitum interim*

desitum interim turbari comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius ut maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur. Quae dum aguntur, concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita postulantibusque Capenatibus ac Faliscis ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriae populi ex obsidione eriperent, responsum est, antea se id Veientibus negasse quia unde consilium non petissent super tanta re, auxiium petere non deberent: nunc iam pro se fortunam suam illis negare: maxime in ea parte Etruriae gentem invisitatam novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique et praesentibus periculis consanguineorum id dari ut, si qui iuventutis suae voluntate ad id bellum eant, non inpediant. eum magnum advenisse hostium numerum fama Romae erat, eoque mitescere discordiae intestinae metu communi ut fit coeptae.

XVIII. Haut invitis patribus P. Licinium Calvum praerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertae in priore magistratu virum ceterum iam tum exactae aetatis, omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni

turbari: P. — M: numquam desitum inter inturbari.

1. *interpellantibus:* P m. 2. M. — P m. 1.: interrepellantibus.

3. *quae dum aguntur:* M. — P: quaedam aguntur. — PM cod. Rhen.: *concilia Etruriae ad fanum Voltumnae habita.* cf. 4, 23.

8. *auxilium:* P. — M m. 1.: auxilio. m. 2.: auxiliū. — M: deberent. nuńtiam | pro se. P: nunc iam prope fortunam.

10. *gentem inuisitatam:* M. — P: gentem inuisitatem. — P m. 1.: nec pex satis fida. m. 2.: pax. — P m. 1.: cumsanguineorum. — PM: *ut si qui iuuentutis suae uoluntate ad id bellum eant non inpediant.*

15. *eoque mitescere discordiae intestinae:* M. — P: eoque mites discord. cet.

17. *haut inuitis patribus.* — M: aut. P: haud.

— *praerogatiua tribunum militum non potentem creant:* M. — P: progatina tribunum militum non potentem creant. m. 2.: progatiua. — Sigonius scribi malebat *praerogatiuae.* Cf. 26, 22.: „cum *centuria* frequens succlamasset nihil se mutare sententiae eosdemque consules *dicturos esse*". cf. etiam 3, 51.: „praerogativa". — M m. 1: magistratum uirum.

refici apparebat L. Titinium P. Maenium P. Maelium Cn. Genucium L. Atilium. qui priusquam renuntiarentur, iure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: „omen concordiae Quirites — rei maxime in

1. *L. Titinium P. Maenium P. Maelium Cn. Genucium L. Atilium.* — P: l. titinium. p̄. maenium. cn̄. genucium. l. atilium. — M: l. titilinium. p̄. moenium. cn̄. gen ncīn. l. atilium. — Sigonius ad *P. Maenium* addi voluit *P. Maelium*, quod et ille inter tribunos eius anni fuisset, eiusque nomen apud Livium 5, 12. in omnibus codd. inveniretur. verum quamquam 5, 12. *P. Maelii* a Livio recte mentio facta est, tamen illo loco *P. Maenium* nec apud Livium nec apud Diodorum 14, 47. commemorari l. l. ostendimus. cum igitur non *Maenius* sed *Manlius* inter tribunos anni 354. u. c. fuerit, *P. Maenii* nomen ex hoc loco 5, 18. etiam in priorem migrasse videatur. Itaque duae rationes huius loci expediendi iniri possunt, ut aut 5, 18. in codd. *P. Maenium* scriptum censeamus qui *P. Maelius* fuerat, praesertim cum apud Diodorum 14, 89. non *Publius* sed *Quintus Maenius* et *P. Maelius* inter tribunos referantur: aut ut et *Maenium* et *Maelium* a Livio arbitremur scriptum, quod omnes eos qui tribuni mil. eo anno fuerint, eodem loco nominare voluerit, licet anno 354. nullus Maenius fuerit P. Licinii Calvi collega. simili enim errore etiam *Cn. Genucium* et *L. Atilium* nominat, qui non cum P. Licinio Calvo, sed cum M. Veturio M. Pomponio Cn. Duilio Volerone Publilio tribunatum gesserant (5, 13.): cuius rei errorem videtur id praebuisse, quod praeter M. Veturium omnes hi plebeii fuerint.

2. *iure uocatis tribubus:* P. — M: iure uocatis tribunus p̄missu interregis *l. licinius* caluus. P: permisu interregis *l. licinius* caluus. — Cum in PM Leid. I. al. non *Publius* sed *l. licinius* scriptum sit, Livium h. l. praenomen viri omisisse veri simile fit.

4. *omen concordiae Quirites rei maxime in hoc tempus utilis:* Ald.] omen concordiae — utili (cod. Rhen.? Harl. I.). — P: omnem concordiae q̄ rei maxime in hoc tempus ut illi. M: omen concordiae. q̄. r̄. rei maxime in hoc tempus utilli. — Drakenborchius *omen concordiae* scriptum putavit, ut I. Fr. Gron. 3, 46. scribi voluit „locum *seditioni* quaerere“, quamquam ibi *seditionis* antiquorum librorum auctoritate comprobatur. nec est negandum, Livium simili modo nonnumquam dativo usum esse:

hoc tempus utilis — memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video: si et collegas eosdem reficitis etiam usu meliores factos, me iam non eundem sed umbram nomenque P. Licini relictum videtis. vires corporis adfectae, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtunsus. en vobis" inquit iuvenem filium tenens „effigiem atque imaginem eius quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis: hunc ego institutum disciplina mea vicarium pro me rei publicae do dicoque, vosque quaeso Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti meisque pro eo adiectis precibus mandetis". datum id petenti patri filiusque eius P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis quos supra scripsimus declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum pro-

huius tamen loci rationi dativus minus aptus videtur. cum igitur in PM Leid. I. al. non *utili* sed *utilli* sit nec raro litterae *l*, *i*, *s* a librariis confusae sint, non dubitem Aldum restituisse verum contendere. tertia huius difficultatis interpretatio eorum est qui *utillimae* receperunt, quae cum „*me*moria" sequatur, et *maxime* non tam ad *utilis* quam ad *tempus* videri possit pertinere, forsitan etiam minus ab integro absit.

2. *in insequentem annum:* Harl. I. Leid. I. — P: petere | in sequentem annum. M: petere in sequen | tem annum.

— *si et collegas eosdem reficitis:* P] si collegas cet. — M: sit collegas. Harl. I.: et sit collegas. Leid. I.: sic collegas.

4. *P. Licini:* PM] P. Licinii. — PM cod. Rhen. al.: uires corporis adfectae.

6. *uigor animi obtunsus:* M m. 3. P Harl. I. Leid. I. al.] vigor animi obtusus. — M m. 1.: uicor. — P m. 1.: en uobis inquid.

8. *hunc ego institutum disciplina mea:* P. — M: hunc ego institutum disciplina | ea uicarium. — PM: *reip. do dicoque.*

11. *meisque pro eo adiectis praecibus:* PM. — I. Fr. Gron. scribi voluit „meis *quoque* pro eo". verum particula *que* artissime coniunguntur *meis adiectis precibus* cum voce *petenti:* „indem sich zugleich meine Bitten mit den seinen verbinden". Cf. 5,27.: quoque.

14. *declaratus:* M. — P: declarata.

— *tribuni militum:* M m. 2. — M m. 1. P: tribunus militum.

fecti adversus Faliscos Capenatesque dum bellum maiore animo gerunt quam consilio, praecipitavere se in insidias: Genucius morte honesta temeritatem luens ante signa inter primores cecidit: Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis aciem restituit, nec se tamen aequo loco hosti commisit. plus ignominiae erat quam cladis acceptum, quae prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romae modo quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. aegre ibi miles retentus a fuga est, cum pervasisset castra rumor ducibus exercituque caeso victorem Capenatem ac Faliscum Etruriaeque omnem iuventutem haut procul inde abesse. his tumultuosiora Romae iam castra ad Veios oppugnari iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant, concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factae, precibusque ab dis petitum ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis arcerent Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite si procurata prodigia essent.

XIX. Iam ludi Latinaeque instaurata erant iam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata adpetebant.

1. *dum bellum maiore animo gerunt quam consilio:* M m. 2. P. — M m. 1.: consilium.

2. *praecipitauere se in insidias:* PM Harl. I. al.] praecipitavere in insidias (Leid. I.). Cf. 23, 19. 37. al.

5. *nec se tamen aequo loco hosti commisit:* PM.

10. *cum peruasisset castra rumor ducibus exercituque caeso:* PM. — P: ètruriaequae omnem. — M: aut procul.

13. *oppugnari:* P. — M: opugnari. — P m. 1.: acmine infesto.

17. *ab dis petitum:* PM] ab diis petitum. — M: praecibusq.

19. *sacra renouata:* M. — P: sacra ronouata.

21. *instaurata:* PM Harl. I. Leid. I. — Recc. codd.: *instauratae.*

22. *aqua emissa:* P. — M: albano atq. missa.

— *Veiosque fata adpetebant:* PM et rell. codd. — I. Fr. Gron. malebat scribere *Veiisque*, nec id displicebat Drakenborchio qui *adpetere* h. l. idem quod *imminere* significare censeret. equidem tamen non video qui accusativus hic

igitur fatalis dux ad excidium illius urbis servandaeque patriae M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. omnia repente mutaverunt imperatore mutato: alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. omnium primum in eos qui a Veis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit effecitque ne hostis maxime timendus militi esset. deinde indicto dilectu in diem certam ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit, inde Romam ad scribendum novum exercitum redit nullo detractante militiam. peregrina etiam iuventus Latini Hernicique operam suam

offendere potuerit, cum ita fati ipsius tamquam hostis inexsuperabilis vis Veios appetivisse videatur. Cf. 5, 33. init.

1. *ad excidium illius urbis servandaeque patriae:* PM rell. — *Servandae patriae* h. l. non genitivum sed dativum esse vel praepositio *ad* docet. cf. 5, 3.: „dissolvendae maxume tribuniciae potestatis“. — P: aequitum.

3. *omnia repente mutauerunt imperatore mutato*] omnia repente mutaverat imperator mutatus (P m. 2.). — P m. 1.: repentem. — M: omnia repente mutauerat imperatore mutato. — Cum non instituta priorum imperatorum ab dictatore mutata esse dicantur sed spes sed animi, facere non possum quin *imperatore mutato* pro unice vero habeam. haec erat causa cur etiam ex Pal. I. reciperem *mutauerunt* pro *mutauerat.* saepe enim cum apud alios bonos scriptores tum apud Livium *mutare* pro *mutari* scriptum reperiri notum est. sic 9, 12.: „adeoque nullodum certamine inclinatis viribus — animi mutaverant ut“ cet. 3, 10. 5, 13. al. sic etiam A. Gellius 18, 12. ad Varronis verba „reliquae mutant“ animadvertit „*mutant* elegantissime pro *mutantur*“. ac sane multo verisimilius est, si quo mendo *mutauerat* ortum erat ex *mutauerũt*, ab erudito quodam librario emendatum esse „omnia mutauerat imperator mutatus“, quam si fuerat „omnia mutauerat imperator mutatus“, ab aliquo haud imperito scriptum esse „omnia mutauer*at* imperatore mutato“. — P m. 1.: ali*ae* spes.

6. *a Veis:* PM] a Veiis. — P m. 1.: anima aduertit & fecitque. P m. 2. M: animaduertit effecitq.

8. *indicto dilectu:* PM] indicto delectu. — PM al.: *nullo detractante militiam.*

11. *peregrina etiam iuuentus:* P m. 2. M. — P m. 1.: peregrinam.

pollicentes ad id bellum venere: quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis iam omnibus ad id bellum paratis ludos magnos ex senatus consulto vovit Veis captis se facturum aedemque Matutae matris refectam dedicaturum iam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. profectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum maiore quam spe in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capenatibus signa confert. omnia ibi summa ratione consilioque acta fortuna etiam ut fit secuta est: non proelio tantum fudit hostes sed castris quoque exuit ingentique praeda est potitus, cuius pars maxima ad quaestorem redacta est, haud ita multum militi datum. inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta et a procursationibus, quae multae temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis iniussu pugnaret, ad opus milites traducti. operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum cuniculus in arcem hostium agi coeptus: quod ne intermitteretur opus neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senae horae in orbem operi attributae sunt: nocte ac die numquam ante omissum quam in arcem viam facerent.

XX. Dictator cum iam in manibus videret victoriam esse urbem opulentissimam capi, tantumque praedae fore quantum non omnibus in unum conlatis ante bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram ex malignitate praedae par-

3. *ludos magnos ex s̄c̄. uouit Veis captis se facturum:* M. — P: ludos magnos ex sōc. (m. 2. sēc.) uouit ueis captis se facturum.

5. *ab rege Seruio Tullio dedicatam:* PM.

6. *quam spe:* M m. 2. P. — M m. 1.: quam spem. — P: in agro nepessino. — P m. 1.: signa cōfert. m. 2.: confert.

11. *redacta est:* P m. 2. M. — P m. 1.: redata est.

14. *edicto ne quis iniussu pugnaret:* M m. 1. P. sed eadem m. 1. in M postea scriptum est „iniussus". Cf. ex. gr. 7, 12.: „gravemque edixerat poenam si quis iniussu in hostem pugnasset".

16. *cuniculus:* P m. 2. M. — P m. 1.: cuniculis. — M m. 1.: in arcem hostium agri coeptus. — P: saenae horae. — M m. 1. P: attributae. M m. 2.: adtributae.

titae aut invidiam aput patres ex prodiga largitione caper litteras ad senatum misit: deum inmortalium benignitate s consiliis patientia militum Veios iam fore in potestate p puli Romani — quid de praeda faciendum censerent? du senatum distinebant sententiae: senis P. Licini, quem p mum dixisse a filio interrogatum ferunt edici palam place populo ut, qui particeps esse praedae vellet, in castra Vei iret: altera Appi Claudii, qui largitionem novam prodiga inaequalem inconsultam arguens, si semel nefas ducere captam ex hostibus in aerario exhausto bellis pecunia esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numeran ut eo minus tributi plebes conferret: eius enim doni soc tatem sensuras aequaliter omnium domos: non avidas in c reptiones manus otiosorum urbanorum praerupturas fortiu

1. *aput patres ex prodigia largitione:* P m. 1. — P m. 2. M: prodiga. — M: „*literas*“: sed *er* m. 2. scripta sunt et in ras. — PM: *in potestate p̄. r.* in M haut scio an manu altera supra *pr* scriptum est *publicae rei.* — P m. 1.: quidepraeda. P m. 2. M: quid de praeda.

5. *distinebant:* M m. 1. P. — M m. 2. Leid. I. al.: d*e*stinebant. Cf. 9, 16.: „duae factiones senatum distinebant, una cuius principes erant defectionis a populo r. auctores, altera fidelium civium“. 4, 59.: distinerent.

— *senis P. Licini:* M] senis P. Licinii. — Recc. quidam codd.: *una senis P. L.* prob. Sigonio.

8. *altera Appi Claudii:* PM] altera Ap. Claudii. — In Leid. I. excidit *altera*, in Harl. I. *Appi.* — P m. 1.: prodig*i*am.

12. *ut eo minus tributi pleb conferret:* P m. 2. M. — m. 1.: „uteminus“ cet.

14. *praerupturas:* PM Harl. Leid. I. al.] praerepturas. *Praerupturas* non idem qu *praerepturas* significat. h enim significaret „sibi e pturas, sibi vindicaturas om captae urbis praemia, an quam victores milites acc sissent“: illud „discerptur divulsuras illa praemia, c ipsi insana cupiditate et ta quam rabie incensi uno pr dandi studio ferrentur“. *praerupturas* igitur longe m ior vis inest, quippe qua vo otiosi cives nullo ipsi lab defatigati dicantur et dist baturi dissipaturique et pr repturi quae victorum fueri similes loci quibus L. ad quod ante oculos habebat ligenter describendum aut s ratione verba composuerit

bellatorum praemia esse, cum ita ferme eveniat ut segnior sit praedator ut quisque laboris periculique praecipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam et invisam semper eam pecuniam fore aiebat causasque criminum ad plebem seditionum inde ac legum novarum praebituram. satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos, exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri, et sentire praedae fructum ex eo bello in quo prope consenuerint: gratius id fore laetiusque quod quisque sua manu ex hoste captum domum rettulerit quam si multiplex alterius arbitrio accipiat. ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere reiectam rem ad se permittere plebi ac pati habere quod cuique fors belli dederit. haec tutior visa sententia est quae popularem senatum faceret: edictum itaque est, ad praedam Veientem quibus videretur in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. tum dictator auspicato egressus cum edixisset ut arma milites

notis nova quadam ac singulari ratione usus sit, haud admodum rari sunt. cf. ex gr. 1, 17.: pervenerat. 2, 27.: praeceperat. 30, 7.: castris excensis. al. Cf. Horati ep. ad Pis. 47. seqq. — M: ita perme eueniat.

1. *ut segnior sit praedator ut* (h. e. prout) *quisque laboris periculique praecipuam petere partem soleat:* P. — In M et cod. Rhen.: praedator | quisque laboris. „Da es sich gewöhnlich findet, dass je bereitwilliger sich jemand der Mühe und Gefahr unterzieht, er um so weniger auf das Plündern bedacht ist". — M m. 1.: Lucinius. m. 2.: Licinius. — P m. 1.: fore agebat. m. 2.: aiebat.

10. *quam si multiplex alterius arbitrio accipiat:* PM. — Harl. I. Leid. I.: quam simul triplex cet. — P: domum retulerit. — M m. 1.: ipsum dictatorem fugeret inuidiam. m. 2.: inuidia.

14. *fors belli:* P m. 2. M Harl. I. Leid. I. al. — P m. 1.: frons belli.

18. *tum dictator auspicato egressus:* M. — P: tum dictator aususpicato egressus. m. 2.: haususpicato. — P m. 1.: inquid. — P m. 1.: ad delendam urbem ueios *colis precor* tibique hinc cet. sed *colis precor* expuncta sunt.

caperent, „tuo ductu“ inquit „Pythice Apollo tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios, tibique hinc decimam partem praedae voveo: te simul Iuno regina, quae nunc Veios colis, precor ut nos victores in nostram tuamque mox futuram urbem sequare, ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat“. haec precatus superante multitudine ab omnibus locis urbem adgreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari se iam a suis vatibus iam ab externis oraculis proditos, iam in partem praedae suae vocatos deos, alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere nihil minus timentes quam subrutis cuniculo moenibus arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt mirantes quidnam id esset quod, cum tot per dies nemo se ab stationi-

2. *tibique hinc decimam partem praedae uoueo:* PM. — Drakenb.: „*decumam*“*:* haud scio cuius libri auctoritate. cf. 5, 23. — M: praecor.

7. *quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset:* P. Idem videtur initio in M fuisse, sed supra primam litteram vocis *sensus* erasam m. 2. scriptum est *as*.

9. *se iam a suis uatibus:* PM Leid. I. al.] se iam ab suis vatibus. — M Harl. I. Leid. I. al.: ueientes signari se iam.

— *iam in partem praedae suae uocatos deos:* PM. Cf. Virg. Aen. 3, 222.: „Inruimus ferro et divos ipsumque vocamus In partem praedamque Iovem“. — M: „ex urbe sua uocatos“. sed *a* scriptum est m. 3. in ras. primo videtur fuisse „ex urbe sue uocates“.

11. *nouasq. sedes spectare:* M. — P: nouasq. sedes exspectare. Cf. 5, 16.: „fata et deos spectabant“. — P m. 1.: timetes. m. 2.: timentes.

13. *cuniculo.* — PM Harl. I. Leid. I. al.: cuniculos.

15. *cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanus mouisset:* PM Leid. I. al.] cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset. — Idem quod in PM videtur etiam Rhenanus in suo libro habuisse, quamquam in eo vidisse vult „nemo se a stationibus Romanus“*:* nam quod *a stationibus*, quem ad modum ante eum h. l. edi solebat, scribit, id incuria quadam factum videtur, cum inprimis „*nemo Romanus*“ ante oculos haberet. nam *ab stat.* etiam Drakenborchius in melioribus suis libris omnibus invenit. — Cf. 3, 60.: „pro-

bus Romanus movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium vocem haruspicis dicentis, qui eius hostiae exta prosecuisset ei victoriam dari, exauditam in cuniculo movisse Romanos milites ut adaperto cuniculo exta raperent et ad dictatorem ferrent. sed in rebus tam antiquis si quae similia veri sint pro veris accipiantur, satis habeam: haec ad ostentationem scenae gaudentis miraculis aptiora quam ad fidem neque adfirmare neque refellere operae pretium est. cuniculus delectis militibus eo tempore plenus in aede Iunonis, quae in Veientana arce erat, armatos repente edidit. et pars aversos in muris invadunt hostes, pars claustra portarum revellunt, pars, cum ex tectis saxa tegulaeque a mulieribus ac servitiis iacerentur, inferunt ignes. clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus mixto mulierum ac puerorum ploratu complet. mo-

vocantibusque ad praelium responsum Romanus nemo reddebat". al.

4. *exauditam.* — PM Leid. I. al.: exaudita *in* cuniculo.

6. *sed in rebus tam antiquis si quae similia ueri sint pro ueris accipiantur:* P. Idem scriptum est manu prima in M quamquam metathesi quadam syllabarum: „sed in rebus tam antiquis*simi* quę | *si*lia ueri sint" cet. manu dein altera: „sed in rebus tam antiquissimis quę | sil̄ia ueri sint". — M: haec ad *h*ostentationē scaenę. P: scaene.

9. *neque adfirmare neque refellere operae pretium est:* cod. Rhen. — M: neque adfirmare neque refellere opera & praetiū est. — P: „neque adfirmare neque refellere est opere pretium": similique ratione Harl. I. Leid. I. rell. Drak. codd. Sic scriptum est in Liv. prooemio „facturusne *sim* operae pretium", cum scribendum fuerit „facturusne operae pretium *sim*". conferatur etiam in eodem prooemio: „quae poeticis magis decora fabulis traduntur, *ea nec adfirmare nec refellere in animo est*".

10. *delectis militibus:* P. — M: deiectis | militib. — PM: *in aede Iunonis.* Recc. quidam codd.: in aedem.

12. *auersos:* PM. — Recc.: *ad*uersos. — P m. 1.: pars clastra. m. 2.: claustra. — PM: a mulieribus ac seruitiis. — PM: mi*x*to mulierum ac puerorum ploratu.

mento temporis deiectis ex muro undique armatis patefactisque portis cum alii agmine inruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus inpletur: omnibus locis pugnatur: deinde multa iam edita caede senescit pugna, et dictator praecones edicere iubet ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes coepti, et ad praedam miles permissu dictatoris discurrit. quae cum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior maiorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad caelum tollens precatus esse ut si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo suo privato incommodo publicoque populi Romani liceret. convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriae prolapsum cecidisse, idque omen pertinuisse postea

1. *patefactisque portis:* M m. 3. P. — M m. 1.: patefactisque partis.
3. *omnibus locis pugnatur:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1. M m. 1.: pugnantur.? (Cf. *bello* et *bellor*, *belligero* et *belligeror*, *proelio* et *proelior*. Contra 1, 19.: *luxuriarent*. al.)
5. *iubet ut ab inermi abstineatur:* P m. 2. M. — In P m. 1. syllabarum metathesi: „iubetut*in*abermi".
6. *dedi inde inermes:* M m. 1. P. — M m. 2.: deinde inermes.
9. *praecatus esse:* M. — P: praecatos esse. — PM: *si cui deorum hominumque nimia sua fortuna p. q. r. uideretur.*
11. *ut eam inuidiam lenire quam minimo suo priuato incommodo publicoque populi. r. liceret:* P Harl. I. al.] ut eam invidiam — publicoque, populo Romano liceret (I. Fr. Gron.). — M: „ut eam inuidiam lenire quam mini | me (m. 3.: mini | mo) suo priuato incommodo publicoque populo. r̄. liceret": sed eadem m. 1. restituit: „publicoque populi. r̄." — Plutarchus quidem de eadem re scripsit: εἰ δ' ἄρα τις καὶ ἡμῖν ἀντίστροφος ὀφείλεται τῆς παρούσης νέμεσις εὐπραξίας, εὔχομαι, ταύτην ὑπέρ τε πόλεως καὶ στρατοῦ Ῥωμαίων εἰς ἐμαυτὸν ἐλαχίστῳ κακῷ τελευτῆσαι (v. Cam. 5.): sed Livium id quod supra scribi iussimus, vere ante oculos habuisse cum ea docent quae modo scripta sunt „sua fortuna populique Romani", tum quae subinde sequuntur, quibus non solum damnationis Camilli sed etiam cladis urbis Romae ipsius mentionem fecerit.
14. *idque omen:* P m. 2. M. —

eventu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captae deinde urbis Romanae quod post paucos accidit annos cladem. atque ille dies caede hostium ac direptione urbis opulentissimae est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit: ea sola pecunia in publicum redigitur haud sine ira plebis. et quod rettulere secum praedae, nec duci, qui ad senatum malignitatis auctores quaerendo rem arbitrii sui reiecisset, nec senatui, sed Liciniae familiae, ex qua filius ad senatum rettulisset pater tam popularis sententiae auctor fuisset, acceptum referebant. cum iam humanae opes egestae a Veis essent, amoliri tum deum dona ipsosque deos sed colentium magis quam rapientium modo coepere. namque delecti ex omni exercitu iuvenes pure lautis corporibus candida veste quibus deportanda Romam regina Iuno adsignata erat venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus, quod id signum more Etrusco nisi certae gentis sacerdos adtrectare non esset solitus: dein cum quidam seu spiritu divino tactus seu iuvenali ioco „visne Romam ire Iuno?“ dixisset, adnuisse ceteri deam conclamaverunt. inde fabulae adiectum est vocem quoque dicentis velle auditam: motam certe sede sua parvi molimenti admi-

P m. 1.: idque omnem. — P: ptimuisse postea. M: pertimuisse postea euenturem (m. 2.: euenturum) coniectantibus.

4. *urbis opulentissimae:* M. — P: urbis oppulentissime.

7. *et quod rettulere secum:* M. — P: et quod rettullere saecum.

8. *quaerendo:* M. — P: querendo. rem arbitriis uir eiecisset. — P: ad senatum ræ-tullisset.

11. *cum iam humanae opes egestae a Veis essent:* PM. — P: quam rapientium modo capere. numquam. m. 2.: capere. namque. — M: namq. delicti. m. 2.: namq. delecti. — P: pure laudis corporibus. M Harl. I. Leid. I.: pure lautis corporibus.

18. *adtrectare non esset solitus:* PM.

— *dein cum quidam:* PM cod. Rhen. Harl. I.

19. *iuuenali ioco:* M m. 1. P. — M m. 2.: iuuenili ioco. Cf. 1, 57.: „et tum quidem ab nocturno iuuenali ludo in castra redeunt“.

niculis sequentis modo accepimus levem ac facilem tralatu fuisse, integramque in Aventinum aeternam sedem suam quo vota Romani dictatoris vocaverant perlatam, ubi templum ei postea idem qui voverat Camillus dedicavit. hic Veiorum occasus fuit urbis opulentissimae Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis, quod decem aestates hiemesque continuas circumsessa cum plus aliquanto cladium intulisset quam accepisset, postremo iam fato quoque urgente operibus tamen non vi expugnata est.

XXIII. Romam ut nuntiatum est Veios captos, quamquam et prodigia procurata fuerant et vatum responsa et Pythicae sortes notae et — quantum humanis adiuvari consiliis potuerat res — ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant, tamen quia tot annis varie ibi bellatum erat multaeque clades acceptae, velut ex insperato inmensum gaudium fuit, et prius quam senatus decerneret plena omnia templa Romanarum matrum grates dis agentium erant. senatus in quadriduum — quot dierum nullo

1. *sequentis modo accepimus leuem ac facilem tralatu fuisse:* P m. 2. M. — P m. 1.: tralat*o*. — Leid. i.: accipimus.

4. *idem qui uouerat:* M m. 2. P. — M m. 1.: idem qui uocauerant. — Leid. i. al.: idem qui uocauerat. — P: urbis oppulentissimae.

6. *magnitudinem suam uel ultima clade indicantis:* PM. — Harl. i.: magnitudinem *sua* uel ultima clade indicantis.

7. *circumsessa:* PM: quamquam in M primo erat „circum*c*essa cum p*i*us". dein littera *i* vocis *pius* erasa et supra *p* posita est.

8. *postremo iam fato quoque urgente:* PM Harl. i. al. — Voss. ii.: „*postremo* iam fato *tum denique* urgente": probb. I. Fr. Gron. et Drak.

12. *Pythicae sortes:* P. — M: pithicę sortes.

14. *uarie.* — PM: uariae. — Harl. i.: „uarie *ibe* bellatum". Cf. Quintil. inst. or. 1, 7. 24.: „*sibe* et *quase* scriptum in multorum libris est: sed an hoc voluerint auctores nescio: T. Livium ita his usum ex Pediano comperi, qui et ipse eum sequebatur: haec nos *i* littera finimus". — P m. 1.: ex insperat*e*: m. 2.: ex insperato.

17. *grates dis agentium:* PM] grates diis agentium.

18. *in quadriduum:* PM] in quatriduum. Cf. T. Livi l. xxx. p. xcv. 30. — M: qd̄ dierum.

ante bello — supplicationes decernit. adventus quoque dictatoris omnibus ordinibus obviam effusis celebratior quam ullius umquam antea fuit, triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. maxime conspectus ipse est curru equis albis iuncto urbem invectus, parumque id non civile modo sed humanum etiam visum: Iovis Solisque equis aequiperatum dictatorem in religionem etiam trahebant, triumphusque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. tum Iunoni reginae templum in Aventino locavit dedicavitque Matutae matris: atque his divinis humanisque rebus gestis dictatura se abdicavit. agi deinde de Apollonis dono coeptum: cui se decimam vovisse praedae partem cum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent, haud facile inibatur ratio iubendi referre praedam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo quod lenissimum videbatur

— P m. 1.: nullo ante bellum. m. 2.: bello. — M: aduentus quoque dicatoris.

3. *triumphusque:* PM. — Harl. I.: triumphus omnem cet. — PM Harl. I. Leid. I. al.: „honorandi die*m* illius": h. e. *die*, ut Klockius recte intellexit. — Versus integer ab *umquam antea* usque ad *illius* omissus in margine libri P adiectus est.

4. *maxime conspectus ipse est:* PM. — Harl. I.: maxime aspectus ipse est. Cf. 21, 4.: „vestitus (Hannibalis) nihil inter aequales excellens: arma atque equi conspiciebantur". — P: aequis albis. — PM: non civile*m* modo.

7. *Iouis Solisque equis aequiperatum dictatorem:* PM] Iovis Solisq. equis aequiparatum dictatorem. h. e. dictatorem Iovis Solisque equis aequiperatum Iovi ipsi Solique. — Cf. 5, 22.: adtrectare. 5, 11.: conpecto. al.

7. *in religionem:* P m. 2. M. — P m. 1.: in regionem.

10. *dedicauitque Matutae matris:* PM Leid. I. al.] dedicavitque Matutae matri. — Cf. 5, 31.: „eodem anno aedes Iunonis reginae ab eodem dictatore eodemque bello vota dedicatur". al. — P: rebus gestis dictator a se abdicauit.

12. *Apollonis:* M] Apollinis (P). — Cf. 29, 10.: „et sacrificantibus ipsis Pythio *Apolloni* laeta fuisse" (Put.). Cf. etiam 4, 25. in M „appolloni".

— *cui se decimam uouisse praedae partem:* PM. — Drakenb.: decumam. — M: referrae praedam.

16. *tandem eo quod lenissimum uidebatur decursum est:* PM

decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, cum sibimet ipse praedam aestumasset suam, decumae pretium partis in publicum deferret, ut ex eo donum aureum dignum amplitudine templi ac numine dei ex dignitate populi Romani fieret. ea quoque conlatio plebis animos a Camillo alienavit. Inter haec pacificatum legati a Vulscis et Aequis venerunt, impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello adquiesceret civitas quam quod digni peterent.

XXIV. Veis captis sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios — Cossum et Scipionem — M. Valerium Maximum iterum Caesonem Fabium Ambustum tertium L. Furium Medullinum quintum Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus temptatae sed ager est depopulatus praedaeque rerum agrestium actae: nulla felix arbor nihil frugiferum in agro relictum. ea clades Capenatem populum

Harl. I. Leid. I. al. — Alii: leuissimum.

2. *cum sibimet ipse praedam aestumasset suam decumae:* P] cum sibimet ipse praedam aestimasset suam, decimae cet. — M: cum sibimet ipse praedam aestumas sed suam de | cumae. P: praetium. — M: dignum amplitudinem templi ac numine deix | dignitate. pir. m. 2.: amplitudine. P: ex dignitate pr̃.

6. *a Vulscis:* PM] a Volscis.

7. *impetrataque pax:* PM. — Harl. I. Leid. I. multique recc.: inpetrata pax. — PM: quam quod digni peterent.

10. *Veis captis:* PM] Veiis captis. — P m. 1. M m. 1.: sex tribus militum consulari potestate. P m. 2.: sex tribuni cet. M m. 3.: sex tribunos.

11. *duos Publios Cornelios.* — M: duos publios duos cornelios cossum et scipionem. P: duos p. cornelios cet.

13. *Caesonem Fabium Ambustum tertium:* Harl. I. — M: caesonem fabium ambustum iterum. P: cacesonem fabium ambustum iterum. — PM: q. seruilium tertium.

15. *sorte euenit:* P. — M: forte euenit. — PM: ab iis non urbes ui aut operibus temptate sed cet. — M m. 1.: egrestium. m. 2.: agrestium. — P m. 1.: nulla felix actor bor. m. 2.: nulla felix arbor.

subegit: pax petentibus data. in Faliscis bellum restabat. Romae interim multiplex seditio erat, cuius leniendae causa coloniam in Vulscos, quo tria milia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant, triumvirique ad id creati terna iugera et septunces viritim diviserant. ea largitio sperni coepta, quia spei maioris avertendae solatium obiectum censebant. cur enim relegari plebem in Vulscos, cum pulcherrima urbs Vei agerque Veientanus in conspectu sit uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romae vel situ vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum praeponebant: quin illa quoque actio movebatur, quae post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. ceterum partem plebi partem se-

1. *in Faliscis:* P. — M: in feliscis.

3. *in Vulscos:* M] in Volscos (P). Sic etiam paulo post. — PM: *tria milia ciuium romanorum.* — M: „uirit*ind*iuiserant". Recte videtur Dukerus animadvertisse, *diuiserant* idem h. l. significare quod „dividere constituerant", cum illa largitio spreta diceretur. Cf. 4, 47.: „coloni ab urbe mille et quingenti missi bina iugera *acceperant*": h. e. se accepturos audiverant.

5. *ea largitio:* P m. 2. M. — P m. 1.: alia largitio. — M: solacium.

8. *urbs Vei agerque Veientanus:* PM] urbs Veii cet. — M m. 1.: u*u*erior.

11. *quin illa quoque actio mouebatur:* PM.

13. *ceterum partem plebi partem senatui destinabant habitandos Veios:* cod. Portug.] ceterum partim plebi partim senatui destinabant cet. (ex coni. Rhen.). — PM Leid. 1.: „ceterum partem plebi partem senatus destinabant habitandos ueios": nisi quod in P m. 1.: „ohabitandos". Harl. 1.: ceterum partem plebis (?) partem senatus cet. — Cum Livius dicere videatur, multitudinem voluisse ut altera pars civium Romae esset, altera migraret Veios, nec plebeii modo essent Veiis sed etiam senatus: interpretatio eorum vera esse non potest qui in verbis „partim plebi partim senatui" eum sensum videre sibi videbantur: „übrigens bestimmten Einige Veji dem Bürgerstande, Andere dem Senate zum Sitze": non enim Romae his verbis sed unorum Veiorum mentio facta est. Verum cum id quod in antiquioribus libris scriptum est, probari non posset et alii alia coniicerent, integrum videtur librarius codicis

natui destinabant habitandos Veios, duasque urbes communis rei publicae incoli a populo Romano posse. adversa quae cum optimates ita tenderent ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani quam quicquam earum rerum rogaretur: — quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse — quid in duabus urbibus fore! victamne ut quisquam victrici patriae praeferret sineretque maiorem fortunam captis esse Veis quam incolumibus fuerit? postremo se relinqui a civibus in patria posse — ut relinquant patriam atque cives nullam vim umquam subacturam, et T. Sicinium — is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator

Portug. restituisse „*partem plebi partem senatui destinabant habitandos ueios*“? ut *plebi* et *senatui* non ad *destinabant* sed ad *habitandos* pertinerent, et *partem* referretur ad *Veios*: id quod eo magis placet cum *pars* haud raro absolute ad aliam quandam vocem tamquam appositio apud Livium relata reperiatur: „übrigens wollte man dass Veji zum Theil von Plebejern zum Theil vom Senate bewohnt werde“. Cf. 24, 21.: „*multitudo pars* procurrit in vias, pars in vestibulis stat“. 30, 3.: „et ita pars maior auctores sunt“. 6, 24. 23, 35. 26, 33. al. Altera Rhenani coniectura qua „*parte* plebi (vel plebis) *parte* senatus destinabant habitandos Veios“ scribendum censuit, non minus vera esse potest, cum ea sensus rationi loci congruens exprimatur, et littera *m* in fine nominum saepissime sine iusta causa a librariis errantibus adiecta sit. — In sequentibus et ipsi scripsimus ex P *communis reip.* sed *communis* pro accusativo habemus („gemeinschaftlich an der Herrschaft theilhabend“), quamvis I. Fr. Gron. genitivum in hac voce viderit. in M et rell. codd. est „*communes reip.*“

4. *in conspectu pīr.*: M. — P: „in conspectu r̄īp“: quod metathesi litterarum ut sexcenties alias in hoc libro videtur scriptum.

6. *quid in duabus urbibus fore*: PM Harl. I.] quid in duabus fore. — Cf. 1, 41.: „si tua re subita consilia torpent, at tu mea consilia sequere“. al.

— *uictamne ut quisquam uictrici patriae praeferret*: PM. — Recc. quidam codd. omiserunt *ut*. Cf. 4, 2.: „illine ut inpune — concitent finitima bella“ cet. — P: *captis esse ueis*. M: „captis esse uaeis quam incolumibus“. m. 2.: incolomibus. — PM: „*is enim ex tr̄. p̄l. rogationis eius lator erat*“.

erat — conditorem Veios sequantur relicto deo Romulo dei filio parente et auctore urbis Romae: —

XXV. Haec cum foedis certaminibus agerentur — nam partem tribunorum plebi patres in suam sententiam traxerant — nulla res alia manibus temperare plebem cogebat quam quod, ubi rixae committendae causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbae offerentes se peti feririque atque occidi iubebant. ab horum aetatibus dignitatibusque et honoribus violandis dum abstinebatur, et ad reliquos similes conatus verecundia irae obstabat. Camillus identidem omnibus locis contionabatur: haud mirum id quidem esse furere civitatem, quae damnata voti omnium rerum potiorem curam quam religione se exsolvendi habeat: nihil de conlatione dicere stipis verius quam decumae, quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus: enim vero illud se tacere suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum praeda quae rerum moventium sit decuma designetur, urbis atque agri capti, quae et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri. cum ea disceptatio anceps senatui visa delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo vi-

4. *partem tribunorum plebi:* PM Harl. I. Leid. I.

7. *principes senatus primi turbae offerentes se peti feririque atque occidi iubebant*] principes senatus primi turbae offerentes se peti feriri atque occidi iubebant. — P m. 1.: „primi turbae offerrent ēē peti feririque atque occidi iubebant“. m. 2.: „offerrentes se peti“ cet. — M: „primi urbe offerrent esse peti feririque | ratquae occidi iubebant“. Cf. T. Livi l. xxx. p. ciii. 22.

9. *dum abstinebatur:* PM rell. — Haverc.: cum abstinebatur. P: ir*e* obstabat. — PM: con*t*ionabundus.

12. *damnata uoti:* M. — P: „dampnata uoti“. Sic 26, 33.: damnauerit (Put.). dāpnauerit (Colb.). — PM: „quam religione se exsoluendi“. Harl I.: religioni. Cf. 5, 23.

13. *nihil de conlatione dicere stipis uerius quam decumae:* M. — P m. 1.: quam decume*ne* quando cet. — PM: *obligauerit.*

16. *quod ex ea tantum praeda quae rerum mouentium sit decuma designetur:* PM.

18. *quae et ipsa* (nim. praeda) *uoto contineatur:* PM.

20. *delegata ad pontifices esset:* P. — M: essed adibi | to camillo. — *Quod eius* scil.

sum collegio, quod eius ante conceptum votum Veientium fuisset et post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decumam Apollini sacram esse. ita in aestimationem urbs agerque venit. pecunia ex aerario prompta et tribunis militum consularibus ut aurum ex ea coemerent negotium datum. cuius cum copia non esset, matronae coetibus ad eam rem consultandam habitis communi decreto pollicitae tribunis militum aurum et omnia ornamenta sua in aerarium detulerunt. grata ea res ut quae maxime senatui umquam fuit, honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. pondere ab singulis auri accepto aestimatoque ut pecuniae solverentur, crateram auream fieri placuit quae donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum: eum praedam Veientanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. absentes ferociter increpant: praesentium, cum se ultro iratis offerrent,

„praedae". — M: *in potestatem pīr.* P: pr̄.

3. *eius partem decumam Apollini sacram esse*: P. — M: „eius partem decumanapollinis sacram esse". m. 2.: decumā apollinis.

6. *cuius cum copia non esset:* PM. — Harl. I.: cuius cum copiae non essent.

7. *communi decreto:* M Harl. I.] et communi decreto. — P: habitis communis decreto. — Leid. I. al.: e communi decreto. — PM: *pollicitae tr̄. mt̄.* — PM: *in aerarium detulerunt.*

9. *grata ea res ut quae maxime senatui umquam fuit:* M. — P: ut que maximae senatui umquam.

12. *pondere ab singulis auri accepto aestimatoque:* PM. — M: paecunie.

13. *crateram auream fieri placuit:* PM. cf. 5, 28.: crateramque auream donum Apollini. — P: *quae donum apollini.* M: „quo*d* donum": sed *od* m. 3. et in ras. est.

15. *simul ab religione animos remiserunt:* PM: nisi quod in P „remis*s*erunt", et in M primo „animus". — PM: tr̄. pl̄.

18. *redegisse.* — PM: red*i*gisse. Cf. 5, 33.: M: pos*se*disse. P m. 1.: poss*i*disse. 26, 21.: Put. Colb.: red*e*git. Bamb.: red*i*git. al.

verecundiam habent. simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. et patres hoc idem de intercessoribus legis adnisi. ita tribuni plebis magna ex parte idem refecti.

XXVI. Comitiis tribunorum militum patres summa ope evicerunt ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem sed largitioni tribuniciae adversarius quaerebatur. cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate L. Furius Medullinus sextum, C. Aemilius L. Valerius Publicola Sp. Postumius P. Cornelius iterum. principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillos in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res, et Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. nam cum primo moenibus se hostes tenerent tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe. sed timor longius progredi prohibuit. mille fere passum ab oppido castra locant, nulla re alia fidentes ea satis tuta esse quam difficultate aditus asperis confragosisque circa et partim artis partim arduis viis. ceterum Ca-

1. *simul extrahi rem ex eo anno uiderunt:* PM. — Recc. quidam codd.: „simul *ut* extrahi" cet.

2. *tr. pl. latores legis:* PM. — M: in annum eodem reficiunt. PM: *adnisi.*

3. *ita tr. pl. magna ex parte idem refecti:* PM Leid. 1. al.] ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

5. *comitiis tr. mil. patres summa ope euicerunt:* P. — M: summam ope uicer|. — Harl. 1.: *euicere.* — M: crearetur pi bella. — P: sed largitione.

8. *tr. mil. consulari potestate:* PM.

10. *L. Valerius Publicola:* M. In P excidit *L.* — Cf. 6, 1. 5. — PM: tr. pl. nihil mouerunt.

11. *M. Furius Camillos:* P m. 1. — P m. 1.: *a*languit. m. 2.: *e*languit.

14. *metuerunt:* PM] metuebant (Harl. 1.? Leid 1. al.).

17. *sed timor longius progredi prohibuit:* PM Harl. 1. Leid. 1. — Recc. codd.: sed timore longius progredi prohibente. mille cet.

— *mille fere passum:* PM Leid. 1.] mille fere passuum. — P m. 1.: faere.

19. *asperis confragosisque circa et partim artis partim arduis uiis:* P m. 2. M. — P m. 1.: circa*ex*partim.

millus captivum indicem ex agris secutus ducem castri multa nocte motis prima luce aliquanto superioribus loci se ostendit. trifariam Romani muniebant: alius exercitu proelio intentus stabat. ibi inpedire opus conatos hostes fundit fugatque, tantumque inde pavoris Faliscis iniectum est ut effusa fuga castra sua quae propiora erant praelati urbem peterent. multi caesi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta: praeda ad quaestores redacta cum magna militum ira: sed severitate imperii victi eandem virtutem et oderant et mirabantur. obsidio inde urbis et munitiones: et interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes proeliaque parva fieri et teri tempus neutro inclinata spe, cum frumentum copiaeque aliae ex ante convecto largius obsessis quam obsidentibus subpeterent: videbaturque aeque diuturnus futurus labor ac

1. *castris multa nocte motis:* PM. Cf. 3, 60.: „postquam multa iam dies erat". — M m. 1.: ind*e*cem. m. 2.: indicem.

4. *ibi inpedire opus conatos hostes:* P. — M: conatus. — P m. 2. M m. 3.: fundit fugatque. P m. 1.: fundifugatque. M m. 1.: funditugatq.

6. *quae propiora erant:* P m. 2. — P m. 1. Harl. I. Leid. I. al.: quae prop*r*iora erant. M: que propriora erant. — PM: *praelati urbem peterent.* — P m. 1.: uulneratoque.

9. *seueritate imperii:* P m. 2. M. — P m. 1.: seueritate impleri uicti. — P: et mirabatur.

11. *per occasionem:* M. — P: per occassionem. — P: proeliaque parua fieri et *erit* tempus. — M: subpoeterent.

15. *ac Veis fuisset:* PM] ac Veiis fuisset. — P m. 1. M: ni fortunam. P m. 2.: ni fortuna. — PM cod. Rhen. al.: *imperatori romano simul et cognitae rebus bellicis uirtutis specimen et maturam uictoriam dedisset.* P m. 1.: bellicīis. — Hunc locum alii aliter interpretati sunt. I. Fr. Gronovius, quod „specimen virtutis" non a fortuna dari posset, scribendum coniecit: „ni fortuna imperatoris romani simul, et cognitae re non bellica virtutis specimen, et maturam victoriam dedisset". Drakenborchius et ipse vidit, *specimen* non accusativum sed nominativum esse, sed „et maturam" pro „maturam etiam" habuit. verum in hac particula *et* longe maior vis inest, ut „et maturam uictoriam" idem fere sit quod „non uictoriam solum sed etiam maturam uictoriam": „wenn

Veis fuisset, ni fortuna imperatori Romano simul et cognitae rebus bellicis virtutis specimen et maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum et comite uti, simulque plures pueri — quod hodie quoque in Graecia manet — unius curae demandabantur. principum liberos — sicut fere fit — qui scientia videbatur praecellere erudiebat. is cum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causa producere, nihil eo more per belli tempus intermisso dum modo brevioribus modo longioribus spatiis trahendo eos a porta lusu sermonibusque variatis longius solito ubi res dedit progressus inter stationes eos hostium castraque inde Romana in praetorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addit, Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. quae ubi Camillus audivit, „non ad

nicht das Glück, zugleich aber auch ein Beweis von seiner durch kriegerische Thaten bereits bekannt gewordenen Helden- und Seelengrösse dem römischen Feldherrn einen frühen Sieg verschafft hätte".

5. *quod hodie quoque in grecia manet:* PM. — I. Fr. Gron. malebat et hoc loco scribi „quod hodie*que* in" cet. Cf. 1, 26.: „id hodie quoque publice semper refectum manet". al.

7. *qui scientia uidebatur praecellere:* PM.

9. *nihil eo more per belli tempus intermisso:* P m. 2. — P m. 1.: intermiso. — M: „*nihilo* more per belli tempus intermisso". — Paulo ante in P m. 1. erat: „pducere. reih nihil" cet.

10. *dum:* PM et rell. codd.] tum (I. Fr. Gron.). *Dum* non ad *trahendo* sed ad *progressus* referendum est: et quem ad modum pronomen relat. nonnumquam apud Livium sine verbo finito videmus scriptum, ita etiam h. l. *dum.* Cf. 5, 25.: dum abstinebatur: al. — M: longiorib. *st*atiis. — M: lu*sus* *s*ermonibusque. — M m. 1.: u*r*bi res. — P: deditinprogressus.

12. *inter stationes:* PM rell. — I. Fr. Gron.: intra stationes. Cf. 1, 26. — P m. 1. in*ter* pretorium.

15. *addit:* PM Leid. 1. al.] addidit.

17. *in potestatem dederit:* Ald.

similem" inquit „tui nec populum nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti: nobis cum Faliscis quae pacto fit humano societas non est — quam ingeneravit natura, utrisque est eritque. sunt et belli sicut pacis iura, iusteque ea non minus quam fortiter didicimus gerere. arma habemus non adversus eam aetatem cui etiam captis urbibus parcitur, sed adversus armatos et ipsos qui nec laesi nec lacessiti a nobis castra Romana ad Veios oppugnarunt. eos tu quantum in te fuit novo scelere vicisti: ego Romanis artibus — virtute opere armis — sic ut Veios vincam". denudatum deinde eum manibus post tergum inligatis reducendum Falerios pueris tradidit, virgasque eis quibus proditorem agerent in urbem verberantes dedit. ad quod spectaculum concursu populi primum facto deinde a magistratibus de re nova vocato senatu tanta mutatio animis est iniecta, ut qui modo efferati odio iraque Veientium exitum pene quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. fides Romana iustitia imperatoris in foro et curia celebrantur, consensuque omnium legati ad

— Quamvis in PM et optt. quibusque codd. *in potestate* scriptum sit, tamen et ipse arbitror Aldum non errasse. cf. 8, 24.: „regem aut uiuum aut mortuum in potestatem daturos" (PM). 1, 38. al. Aliter res se habet 2, 14. similibusque locis „in potestatem esse". — P m. 1.: inquid. — P: scaelestus ipse cum scelesto munere.

3. *quae pacto fit humano:* P. — M: „quae facto fit humano". sic 5, 20.: M: perme. P: ferme.

4. *utrisque est eritque:* P m. 2. M. — P m. 1.: utriusque eritque.

6. *non aduersus eam aetatem:* PM. — P m. 1.: castra romana aueis oppugnarunt. m. 2.: ad ueios. — P: nouo scaelere.

11. *denudatum deinde eum manibus pos | tergum inligatis:* PM. In Harl. 1. Leid. 1. al. *eum* omissum est.

14. *deinde a mag̃ de re noua uocato senatu:* PM. — Harl. 1.: deinde ac mag̃ de re cet.

16. *Veientium exitum pene quam Capenatium pacem:* PM. Cf. 5, 24. — Recc. multi codd.: „exitium". sic 25, 16.: „quando res quoque romana, quae prope exitium (Put.) clade cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret".

Camillum in castra atque inde permissu Camilli Romam ad senatum qui dederent Falerios proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: „patres conscripti, victoria cui nec deus nec homo quisquam invideat victi a vobis et imperatore vestro dedimus nos vobis rati — quo nihil victori pulchrius est — melius nos sub imperio vestro quam legibus nostris victuros. eventu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt: vos fidem in bello quam praesentem victoriam maluistis, nos fide provocati victoriam ultro detulimus. sub dicione vestra sumus: mittite qui arma qui obsides qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostrae nec nos imperii vestri paenitebit". Camillo et ab hostibus et a civibus gratiae actae. Faliscis in stipendium militum eius anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. pace data exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude quam cum triumphantes albi per urbem vexerant equi, insignis iustitia fideque hostibus victis cum in urbem redisset, tacite eius

1. *permissu:* M. — P m. 1.: pmisu.

3. *ita locuti traduntur.* p. c.: PM. — M: uictoriam.

10. *sub dicione uestra sumus:* M. — P: sub ditione cet.

12. *nec nos imperii uestri paenitebit:* M. — P: nec uos imperii cet.

14. *ut p. r. tributo uacaret:* PM. In Harl. I. Leid. I. excidit *ut*.

16. *Camillus meliore | multo laudes:* M m. 1. — M m. 3.: meliores. — P: camillus multo meliore laude.

— *cum triumphantes albi per urbem uexerant equi:* M] cum triumphantem albi cet. (P). Cf. Ovid. epp. ex Ponto 2, 8. 39.: „Sic fera quam primum pavido Germania vultu Ante triumphantes serva feratur equos". Quod ad pronomen omissum attinet, cf. 5, 4.: „quod ad perseverandum stimulet".

18. *tacite eius uerecundiam non tulit senatus:* PM rell.] taciti eius (I. Fr. Gron.). Quamquam coniectura Gronoviana non aliena ab huius loci ratione videtur, tamen non minus recte se habet quod omnium codd. auctoritas tuetur, atque etiam potius est. nam id quod Gron. voce *taciti* exprimere voluerit, etiam in verbis „eius uerecundiam" inest, Camillum cum in senatu de rebus a se gestis loqueretur, de dono Apollini voto necdum misso questum non esse: — et *ta-*

verecundiam non tulit senatus quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent L. Valerius L. Sergius A. Manlius missi longa una nave haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. mos erat civitatis velut publico latrocinio partam praedam dividere: forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam Romanis vir similior quam suis, qui legatorum nomen donumque et deum cui mitteretur et doni causam veritus ipse multitudinem quoque, quae semper ferme regenti est similis, religionis iustae implevit, adductosque in publicum hospitium legatos cum praesidio etiam navium Delphos prosecutus Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatus consulto est factum donaque publice data. Eodem anno in Aequis varie bellatum adeo ut in incerto fuerit et apud ipsos exercitus et Romae, vicissent victine essent. imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Aemilius Sp. Postumius. primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus Aemilium praesidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. ibi eum inconposito agmine neglegentius ab re bene

cite ad *tulit* relatum senatum ipsum in agendo alacriorem reddit, id quod sequentibus potissimum verbis *sine mora* desiderari videatur. Cf. 42, 16.: „quamquam dissimulare et tacite habere id pati statuerat": quo loco Drak. *tacitum* scribi voluit.

2. *crateramque auream:* PM. — PM: *L. Valerius L. Sergius A. Manlius.*

4. *excepti:* P. — M: expecti.

9. *et doni causam ueritus:* P m. 2. M. — P m. 1.: et di causam ueritus.

12. *Romam inde hospites restituit:* PM. — M: „cum eo. *sōc.* est factum": metathesi litterarum pro *sco.* — In P exciderat versus ab *scō* ad *eodem anno*, sed manu antiqua in margine ita adiectus est „sec. ē factū donaque publice data". — M: *donaque publice data.*

14. *eodem anno in aequis uarie bellatum:* P m. 2. M. — P m. 1.: ueriae bellatum. — PM: *adeo ut in incerto fuerit.* — P m. 1.: imperatores romani fuere ex tr̄. mil. — M: ex tr̄. mil. — M: primo rem incōmuniter.

20. *ibi eum inconposito agmine neglegentius ab re bene gesta euntem adorti:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: ab re bene

gesta euntem adorti Aequi terrore iniecto in proximos conpulere tumulos, pavorque inde Verruginem etiam ad praesidium alterum est perlatus. Postumius suis in tutum receptis cum contione advocata terrorem increparet ac fugam, fusos esse ab ignavissimo ac fugacissimo hoste, conclamat universus exercitus merito se ea audire et fateri admissum flagitium, sed eosdem correcturos esse neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret — et in conspectu erant posita in plano — nihil poenae recusabant ni ea ante noctem expugnassent. conlaudatos corpora curare paratosque esse quarta vigilia iubet. et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via quae ferebat Verruginem excluderent, fuere obvii, proeliumque ante lucem — sed luna pernox erat — commissum est. et haud incertius diurno proe-

gesta *eundem* adorti. — P m. 1.: cumpulere. m. 2.: compulere. M: conpulere. — M: uerruginem etiã.

4. *cum contione aduocata terrorem increparet ac fugam:* M. — P: cum contione aduocata terror increparet cet.

9. *et in conspectu erant posita in plano:* PM cod. Rhen. Leid. I. al.] in conspectu cet. (Harl. I.? prob. Rhen.). — In M scriptum est m. 2. *quae* supra „*&*“. — P m. 1.: nihil poene recussabant. m. 2.: nihil paene recusabant. M: nihil pene recusabant.

13. *uia quae ferebat uerruginem:* P. — M m. 1.: uia | quaerebat, uerruginem. m. 2.: quaerebant.

15. *et haud incertius diurno proelium fuit*] et haud incertius diurno proelio fuit (recc. codd.). — P: et haud incertius diuturno proelium fuit. M: et haud incertius diuturno prelium fuit. — *Proelium*, non *proelio*, etiam in optt. quibusque Drak. libris repertum est. Cf. 4, 12. ubi in P „diurni cibi“, in M „diuturni cibi“, al. — Non videtur L. hoc loco solam noctem quae proelium incertum reddiderit, ante oculos habuisse, proelium incertum est dubium et anceps, quo videri non possit, uter populus victor futurus sit. illud igitur proelium ante lucem commissum haud incertius fuit quam diurnum, h. e. aeque certum ac diurnum, ita ut cum aequo Marte aliquod tempus pugnatum esset, apparere iamiam videretur victoriam se ad Romanos inclinaturam, quae luce orta sine ulla dubitatione Romanorum facta est. hanc interpre-

lium fuit: sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pavoris ut nequiquam retinente atque obsecrante Aemilio Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est Postumium exercitumque occisum: qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum iniecit ardoris ut non ultra sustinuerint impetum Aequi. caedis inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est: tristemque ab Tusculo nuntium nequiquam exterrita civitate litterae a Postumio laureatae secuntur, victoriam populi Romani esse, Aequorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum et patres reficere intercessores legis adnisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti patres sunt senatus consulto facto ut consules — invisus plebi ma-

tationem particula sequens *sed* videtur postulare.

2. *nequiquam:* PM] nequicquam.

5. *ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit:* PM rell. — Magnus Romanorum ardor etiam ante lucem fuerat, sed propter eum ipsum proelio nocturno insidiae provido cautoque duci timendae erant. cum igitur prima lux etiam illum unum metum insidiarum, qui quodammodo Romanorum impetum coercuerat, effuse Romanis sequentibus trepidantes cedentesq. hostes sustulisset, Aequi Romanos non amplius sustinere potuerunt. — P m. 1.: pmisa. — P: *sustinerint*, dein eadem m. 1. *sustinerent*. M: *sustinuerint*.

8. *caedis inde fugientium:* P m. 1.] caedes inde fug. (P m. 2. M m. 2.). — M m. 1.: caedeis inde fu | gentium. — PM: *nequiquam*.

11. *litterae a Postumio laureatae secuntur:* PM: nisi quod M lauraeatae. — P m. 2.: sequuntur (Bekk.). — PM: *victoriam p. r. esse.* sed in M supra scriptum est „populo romano": quae librarii interpretatio videtur esse.

13. *tr. pl. actiones*: PM. — P m. 1.: continiare. m. 2.: continuare. — PM: *adnisi sunt.*

16. *quem dolorem ulti patres s̄ | s̄. c̄. facto ut coñss.:* P. — M: quem dolorem | multi patres sunt s̄. c̄. facto ut coñss.

gistratus — crearentur. annum post quintum decimum creati sunt consules L. Lucretius Flavus Ser. Sulpicius Camerinus. principio huius anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus omnique civitate in unam eam curam conversa Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Aequi expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus acie hostes vincit, victorque Romam ad maius aliquanto certamen redit. dies dicta erat tribunis plebi bienni superioris A. Verginio et Q. Pomponio, quos defendi patrum consensu ad fidem senatus pertinebat: neque enim eos aut vitae ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat praeter quam quod gratificantes patribus rogationi tribuniciae intercessissent. vicit tamen gratiam senatus plebis ira et pessimo exemplo innoxii denis milibus gravis aeris condemnati sunt. id aegre passi patres: Camil-

1. *creati sunt consules*] creati consules. — M: creati nuntiat conss. l. lucretius flauus sergius sulpicius cet. — P: creati conss. lucretius flauus sergius sulpicius. — In Harl. I. etiam Leid. I. omnibusq. recc. codd. omissum est praenomen Lucretii. In ed. Frob. recte restitutum est *Seruius*.

4. *coortis:* P. — M: cohortis. — PM: tr. pl. — Ab *consulibus resistentibus* ad *proditione oppidum* media omnia omissa sunt in Harl. I.

6. *Vitelliam coloniam Romanam:* PM. — Cf. 2, 39.

9. *per auersa urbis fugam dederat;* PM. — P: romam. p. perfugere.

11. *hostes uincit:* M al.] hostes vicit (P). — PM Harl. I. Leid. I. al.: *redit.*

12. *dies dicta erat tribunis plebi:* Harl. I.] dies dicta erat tribunis plebis. — P: dies dicta erat tr̄. pl̄. bienni superioris. M: dies dicta erat. *tbr̄. pl̄.* bienni cet. — metathesi litt. pro „*trb. pl.*"

13. *A. Verginio:* PM] A. Virginio. — P m. 1.: & quinto pompinio.

15. *aut gesti magistratus:* P m. 2. M. — P m. 1.: alio ut gesti cet. — M: tribunitiae intergessissent.

18. *et pessimo exemplo:* M m. 2. P. — M m. 1.: et pessimus. — PM: *denis milibus.*

lus palam sceleris plebem arguere, quae iam in suos versa non intellegeret se pravo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse, intercessione sublata tribuniciam potestatem evertisse. nam quod illi sperarent effrenatam licentiam eius magistratus patres laturos, falli eos. si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliut telum patres inventuros esse. consulesque increpabat quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent qui senatus auctoritatem secuti essent. haec propalam contionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haut desistebat: ne aliter descenderent in forum, cum dies ferendae legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris focisque et deum templis ac solo in quo nati essent dimicandum fore. nam quod ad se privatim attineat, si suae gloriae sibi inter dimicationem patriae meminisse sit fas,

1. *quae iam in suos uersa non intellegeret:* PM. — P m. 1.: se *prauato* consilio. m. 2.: se prauo consilio. M: *se prauo iudicio*. — P m. 1.: intercessio sublata. m. 2.: intercessione. — M: tribunitiam. — PM: potestatem euertissent. Harl. I.: *euertisse*. — Dubium tamen videri potest an in antiquiore libro scriptum fuerit: „quae iam in suos uersa c̄ non intellegeret —, intercessione sublata tribuniciam potestatem euertissent".

6. *aliut telum:* M m. 1. P] aliud telum (M m. 2.).

7. *quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent:* PM rell. „Auch tadelte er die Consuln, dass sie diese mit Achtung vor dem Senate noch erfüllten Tribunen hätten fallen lassen können, ohne ihnen von Seiten des Staates den Beistand angedeihen zu lassen, auf den sie gerechnet haben würden". Cf. 5, 25.: „nam partem tribunorum plebi patres in suam sententiam traxerant". — Cf. 35, 19.: „Hannibal — primo eam contumeliam *tacitus tulit*". — P m. 1.: contionabun*dis*. m. 2.: dus.

11. *senatum uero incitare aduersus legem haut desistebat:* M. — P: senatus uero.

12. *ne aliter descenderent in forum:* PM Harl. I. Leid. I. al. — P m. 1.: sibi paris focisque. m. 2.: sibi paris focisque.

15. *nam quod ad se priuatim attineat;* PM. — Harl. I.: priuatum.

ibi amplum quoque esse urbem ab se captam frequentari, ottidie se frui monumento gloriae suae et ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum: sed nefas ducere desertam ac relictam b dis inmortalibus incoli urbem et in captivo solo habiare populum Romanum et victrice patria victam mutari. is adhortationibus principis concitati patres — senes iuvenesque — cum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt lissipatique per tribus suos quisque tribules prensantes orare um lacrimis coepere, ne eam patriam pro qua fortissime elicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, apitolium aedem Vestae cetera circa templa deorum ostenantes: ne exulem extorrem populum Romanum ab solo pario ac diis penatibus in hostium urbem agerent, eoque rem dducerent ut melius fuerit non capi Veios ne Roma desereretur. quia non vi agebant sed precibus et inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximae fuit et legem una plures tribus antiquarunt quam iusserunt: adeo-

2. *cottidie:* M] quotidie. — P: cotidie.

5. *ab dis inmortalibus:* M] ab diis immortalibus. — P: habitare p̄. r̄. M: habitare pm̄r̄. — PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I.: *et uictrice patria uictam mutari.*

7. *his adhortationibus principis concitati patres:* P m. 2. — P m. 1.: contati. — M: his adhortationibus principes conciti patres. — Cf. 6, 1.: „ceterum primo quo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio *principe* stetit“. 25, 4.: „multos principes civitatis iudicium de se populi passos“.

— *senes iuuenesque:* M Harl. I. al. — P: *senesque iuuenes:* quod particula *et* addita ut fieret „*senesque et iuuenes*“ potius habere non dubitem. cf. 2, 57.: „tribunique et consules“. 5, 42.: oraq. *et* oculos.

9. *prensantes:* P. — M: pensantes. m. 3.: pensantes. — P m. 1.: coeperae ne eam. M: „coepere. eeam“: dein *ne.*

10. *fortissime felicissimeque:* P m. 2. M. — P m. 1.: fortissimae. Harl. I.: *fortissimo.*

13. *ne exulem extorrem pr̄. ab solo patrio ac diis penatibus:* PM. In M scriptum est *m* supra *pr̄.*

17. *multa deorum mentio:* P m. 2. M. — P m. 1.: derum. — PM: „et legem unam plures“. In Harl. I. scriptum esse dicitur *una.* Cf. 2, 7.: „*uno*

que ea victoria laeta patribus fuit ut postero die referentibus consulibus senatus consultum fieret, ut agri Veientani septena iugera plebi dividerentur nec patribus familiae tantum sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe nihil certatum est quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Ii consules magnos ludos fecere quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. eodem anno aedes Iunonis reginae ab eodem dictatore eodemque bello vota dedicatur, celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. bellum haut memorabile in Algido cum Aequis gestum est fusis hostibus prius paene quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior caedendis in fuga fuit, triumphos, Manlio ut ovans ingrederetur urbem decretum est. eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum, quo propter famem pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimis ortam exercitus duci nequivit: ob quae Vulsinienses Salpinatibus adiunctis su-

plus Tuscorum cecidisse in acie". — M: antiquarum quam iusserunt.

1. *referentibus coñss. sč. fieret:* PM.

7. *creati coñss. l. ualerius potitus m. manlius cui capitolino postea fuit cognomen. hii conss. magnos* cet.: PM. — I. Fr. Gron. malebat scribi cum Voss. II. al.: „cui Capitolino postea etiam fuit cognomen".

11. *ab eodem dictatore:* P. — M: ab eodem dictator eodemq. cet. — M m. 1.: in*di*genti. m. 2.: *ingenti.* — M: bellum aut memorabile. — P m. 2. M: *prius paene.* P m. 1.: prius poene.

15. *quod perseuerantior caedendis in fuga fuit triumphus:* M. — P: quod pseuerantior *gerendis* in fuga fuit triumphos cet. P m. 2.: „triumphus": eademque m. 2. scriptum est *gerendis.*

17. *Volsiniensibus:* PM] Vulsiniensibus.

19. *caloribusque nimis:* M] caloribusque nimiis (P). — M: *ex*ortam.

20. *ob quae uulsinienses scalpinatibus adiunctis superbiam elati:* M. — P: *ob que uulsinienses salpinatibus adiunctis superbia elati.*

perbia elati ultro agros Romanos incursavere. bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus, quae res postea religioni fuit quia eo lustro Roma est capta: nec deinde umquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusque morbo inplicitis placuit per interregnum renovari auspicia. itaque cum ex senatus consulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit: ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate, ut etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum rei publicae esset.

XXXII. Kal. Quintilibus magistratum occepere L. Lucretius Servius Sulpicius M. Aemilius L. Furius Medullinus septimum Agrippa Furius C. Aemilius iterum, ex his L. Lucretio et C. Aemilio Vulsiniensis provincia evenit, Salpina-

2. *C. Iulius censor.* Cf. 9, 34.: „urbs eo lustro capta est quo demortuo collega *C. Iulio censore* L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit“ (PM). — In PM cod. Rhen. praenomen *C.* omissum est priore loco.

5. *consulibusque morbo inplicitis:* PM: nisi quod in P „*c*ensulibusque“. — Voss. I.: implic*a*tis. Cf. 23, 34.: „inplicitum“ (Put.). al. 1, 31.

6. *itaque cum ex sc̄. consules:* M. — P m. 1.: itaque cum ex *cosc̄.* consules.

9. *prodidit:* M. — P m. 1.: *prodit.* m. 2. adiecit *di* supra *dit.*

10. *ut etiam si cui eorum incommoda ualetudo fuisset:* M. — P m. 1.: „ut etiam su cui erum incommoda ualitudo fuisset“. m. 2.: „ut etiamsi cui eorum“. Sic scriptum est in Put. 26, 22.: „oculorum *ualetudinem* excusauit“. in Colb. Bamb.: „ualitudinem“. Cf. 3, 6. al. — M: copia*m* magistratuū. — PM: *reip̄. esset.*

13. *Kal. Quintilibus:* PM] calendis Quintilibus. — P: *mā occepere.* M: māg. accepere. — PM: *seruius sulpicius.*

15. *Agrippa Furius:* P m. 2. M. — P m. 1.: agrippa *euenit salp.* c. aemilius iterum.

16. *Vulsiniensis prouincia:* PM Leid. I. al.] Vulsinienses prouincia. — Utrumque recte se habet: et „Vulsiniensis prouincia“ scriptum est ut 5, 24.: „Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit“. — M: „euenit sal | sappinates agrippe furio“.

tes Agrippae Furio et Ser. Sulpicio. prius cum Vulsiniensibus pugnatum est. bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit: fusa concursu primo acies in fugam, milia octo armatorum ab equitibus interclusa positis armis in deditionem venerunt. eius belli fama effecit ne se pugnae committerent Salpinates: moenibus armati se tutabantur. Romani praedas passim et ex Salpinati agro et ex Vulsiniensi nullo eam vim arcente egerunt, donec Vulsiniensibus fessis bello ea condicione, ut res populo Romano redderent stipendiumque eius anni exercitui praestarent, in viginti annos indutiae datae. Eodem anno M. Caedicius de plebe nuntiavit tribunis se in nova via, ubi nunc sacellum est supra aedem Vestae, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quae magistratibus dici iuberet Gallos adventare. id ut fit propter auctoris humilitatem spretum et quod longinqua eoque ignotior gens erat. neque deorum modo monita ingruente fato spreta sed humanam quoque opem, quae una erat, M. Furium ab urbe amovere: qui die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis propter praedam Veientanam filio quoque adulescente per idem tempus orbatus cum accitis domum tribulibus et clientibus, quae magna pars

P m. 1.: salppinates. m. 2.: salpinates.

4. *milia octo armatorum:* PM.

5. *fama effecit:* P m. 2. M. — P m. 1.: fame efficit. — P m. 1.: salppinates. m. 2.: salpinates. M: sappinates.

6. *tutabantur:* P m. 2. — P m. 1. M: tutebantur.

7. *passim et ex salpinati agro:* M. — P: passim | sed ex salpinati agro. — P: „nullo eam uim arcem teegerunt donec“: dein scriptum est *c* supra *te*. — P m. 1. M: conditione. P m. 2.: condicione. — PM: *ut res populo. r. redderent.* — P m. 1.: perestarent. m. 2.: prestarent. — P m. 1. M: indutiae. P m. 2.: induciae.

11. *M. Caedicius:* M. — P: *m. cedicius.* — M: in *nouam uiam.*

14. *dici iuberet:* M. — P: duci iuberet. —

15. *id ut fit:* P m. 2. M. — P m. 1.: ut id sit ppt auctoris cet. — M: longinque.

17. *ingruente fato spreta:* P. — M m. 1.: ingruente fatos pretases humanum. m. 2.: fatos pretares humanam.

19. *ab L. Apuleio tr. pl.:* PM Leid. 1. al.] ab L. Appuleio cet.

20. *adulescente:* PM] adolescente.

21. *tribulibus et clientibus, quae*

plebis erat, percunctatus animos eorum responsum tulisset, se conlaturos quanti damnatus esset, absolvere eum non posse, in exilium abiit precatus ab diis inmortalibus, si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent. absens quindecim milibus gravis aeris damnatur.

XXXIII. Expulso cive — quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat — adventante fatali urbi clade legati ab Clusinis veniunt auxilium adversus Gallos petentes. eam gentem traditur fama dulcedine frugum maximeque vini nova tum voluptate captam Alpes transisse agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: et invexisse in Galliam vinum inliciendae gentis causa Arruntem Clusinum ira corruptae uxoris ab Lucumone — cui tutor is fuerat ipse — praepotente iuvene et a quo expeti poenae, nisi externa vis quaesita esset, nequirent: hunc

magna pars plebis erat: Harl. I.] tribulibus clientibusque (magna pars plebis erat): P. — M: „tribulibus eo clien | tibus quae magna pars plebis erat". Fragm. Haverc.: „trib. clientibusque, quae magna pars plebis erat". Cf. 5, 24.: „partem plebi partem senatui" cet.

3. *in exilium abiit:* PM. — M: praecatus.

4. *primo quoque tempore:* P m. 2. M. — P m. 1.: tempo. — P m. 1.: ingratiae. — P m. 1.: quinqdecim milibus. P m. 2. M: quindecim milibus. — M: aeris damdatur.

7. *si quicquam humanorum:* P m. 2. M. — P m. 1.: si quiquam.

8. *aduentante fatali urbi clade:* P m. 2. M. — P m. 1.: aduersante. — Cod. Rhen. m. 2.: urbis.

9. *legati ab Clusinis ueniunt:* PM.

10. *traditur fama:* M. — P: tradit2— fama.

12. *Alpes transisse:* P. — M: transsisse. — P m. 1.: possidisse.

13. *et inuexisse:* P. — M cod. Rhen.: *ut inuexisse.* C. Rhen. m. 2.: *at.*

— *Arruntem:* PM] Aruntem. Cf. 1, 34. 46. al. — P m. 1.: *ad* lucumone.

14. *cui tutor is fuerat ipse:* P cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — M m. 1.: cui tutores fuerat ipse. m. 2.: cui tutor fuerat ipse.

16. *poenae.* — P: expeti paene nisi. M m. 1.: expeti poenem | nisi. m. 2.: poena — nequiret. — M m. 1. P: nequirent.

transeuntibus Alpes ducem auctoremque Clusium oppugnan fuisse. equidem haut abnuerim Clusium Gallos ab Arrun seu quo alio Clusino adductos, sed eos qui oppugnaveri Clusium non fuisse qui primi Alpes transierint satis consta ducentis quippe annis ante quam Clusium oppugnarent u bemque Romam caperent in Italiam Galli transcenderun nec cum his primum Etruscorum sed multo ante cum hi qui inter Appenninum Alpesque incolebant, saepe exercitu Gallici pugnaverunt. Tuscorum ante Romanum imperiun late terra marique opes patuere. mari supero inferoque quibus Italia insulae modo cingitur, quantum potuerint no mina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi vo cabulo gentis alterum Atriaticum mare ab Atria Tuscorum colonia vocavere Italicae gentes, Graeci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. et in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Appenninum ad inferum mare, postea trans Appenninum totidem quot capita

1. *oppugnandi.* — M m. 1.: oppugnamdi. m. 2.: oppugnamdo. P: *oppugnando.*

2. *equidem aut abnuerim:* M. — PM: *ab Arrunte.*

7. *cum his qui inter Appenninum Alpesque incolebant:* PM] cum iis qui inter Apenninum cet. — P m. 1.: appenium. — Cf. 21, 58.: „digressus appennino“ (Put. Colb.). 22, 1.: „conatus transcendere appenninum“ (Put.). al.

9. *pugnauerunt:* M m. 1.] pugnavere (M m. 2. P). — M m. 1.: *pugnauert.*

— *ante romanum imperium:* P m. 2. M cod. Rhen. — P m. 1.: ante romanam imperium.

11. *quibus Italia insulae modo cingitur:* PM.

— *quantum potuerint:* M m. 1. P. — M m. 2.: quantum potuerint.

13. *alterum atriaticum mare ab atria:* M m. 1. P] alterum Adriaticum mare ab Adria. — M m. 2.: alterum adriaticum mare ab atria.

14. *Tyrrhenum.* — P: greci est eadem thyrrenum (m. 2.: thyrrhenum) atque adriaticum uocante in utrumq. cet. — M: grecia eadem thyrrenum atque adriaticum uocant.

15. *et in utrumque mare uergentes:* M cod. Rhen. Leid. 1. al.] ii in utrumque cet. — P: uocante in.

16. *cis Appenninum:* M] cis Apenn. — P: cis appeninum.

17. *trans Appenninum:* PM] trans Apenn. — M: quod capita origihis.

originis erant coloniis missis, quae trans Padum omnia loca excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Raetiis, quos loca ipsa efferarunt ne quid ex antiquo praeter sonum linguae nec eum incorruptum retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum haec accepimus. Prisco Tarquinio Romae regnante Celtarum, quae pars Galliae tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit virtute fortunaque cum sua tum publica praepollens, quod in imperio eius Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit ut abundans multitudo vix regi videretur posse. hic magno natu ipse iam exonerare praegravante turba regnum cupiens Bellovesum ac Sigovesum sororis filios inpigros iuvenes missurum se esse in quas dii dedissent auguriis sedes ostendit: quantum ipsi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens

2. *excepto Venetorum angulo:* PM.

3. *Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est:* PM: nisi quod P m. 1. M „dubiae".

4. *maxime Raetiis:* M Leid. I.] maxime Raetis. — P Harl. I. al.: maxime retiis. — Cf. Taciti Germ. 41.: in splendidissima Raetiae provinciae colonia.

5. *nec eum incorruptum:* PM rell. „und auch den nicht einmal unverfälscht". Cf. 23, 18.: ita primis repulsis Maharbal cum maiore robore virorum missus *nec ipse* eruptionem cohortium sustinuit: „doch auch er nicht einmal". 30, 42.: de his rebus interrogati Macedones cum perplexe responderent, *neque ipsi* mite responsum tulerunt. al.

7. *haec accepimus:* P m. 2. M. — P m. 1.: haec accipimus.

8. *quae pars Galliae tertia est:* P m. 2. M. — P m. 1.: gallicae.

11. *in imperio eius:* PM Harl. I. Leid. I. al.] imperio eius (recc. codd.). — P: ut *h*abundans. — P m. 1.: „uix regi uiderentur posse". sed eadem m. 1. *n* expunctum est.

14. *exonerare:* M. — P: ex*h*onerare.

— *Bellouesum ac Sigouesum sororis filios inpigros iuuenes:* P m. 2. M. — P m. 1.: soscoris filios inpigros iuuenem. — Cf. 5, 35.

arcere advenientes posset. tum Segoveso sortibus dati Hercynei saltus, Belloveso haut paulo laetiorem in Italiam viam di dabant. is quod eius ex populis abundabat, Bituriges Arvernos Senones Aeduos Ambarros Carnutes Aulercos excivit. profectus ingentibus peditum equitumque copiis in Tricastinos venit. Alpes inde oppositae erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror nulladum via — quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet — superatas. ibi cum velut saeptos montium al-

1. *tum Segoueso:* M m. 1. P] tum Sigoveso (M m. 2.). — P m. 1.: sortibus dati. m. 2.: *dati*.
— *hercynei saltus:* P] Hercynii saltus. — M Leid. I. al.: herci*nei* saltus.
2. *haut paulo laetiorem in Italiam uiam di dabant:* PM] haud paullo laetiorem in Italiam viam dii dabant. — M: haud.
3. *quod eius ex populis abundabat:* PM cod. Rhen. al. — *Eius* nec ad *Ambigatum* cum Rhenano nec ad *numerum hominum* cum Iac. Gronovio referre velim. *Quod eius generis* hominum esset, qui iter secum facere vellent novasque spectare sedes, ad se arcessivit. referri igitur hoc pronomen potest ad *praegravantem turbam*, cuius modo mentionem L. fecerat. Cf. Corn. Nep. Milt. 1.: „cuius generis cum magnus numerus esset et multi eius demigrationis peterent societatem“ cet. I. Fr. Gron. malebat cum recc. quibusdam codd. scribere „quod ea gens populis abundabat“.
4. *Aruernos Senones:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: Aruernos. Cf. Caes. b. Gall. 1, 45. — Loco *Senonum*, qui ad Sequanam et Matronam habitabant, scribi malebat Sigonius *Santones*, quorum sedes prope Garumnam erant, ne qui cum Belloveso iter fecissent, iidem cap. seq. dicerentur recentissimi advenarum in Italiam descendisse. verum quamquam populis supra memoratis Bellovesus persuadere studuerat ut secum demigrarent, tamen non una omnes cum eo profecti videri possunt sed alia agmina alia secuta esse, qui omnium illarum ex sedibus suis migrantium gentium mos erat. — M: *s*ambarros.
5. *in Tricastinos.* — PM Harl. I. Leid. I. al.: *in tricaspinos.* Cf. 21, 31.: „in Tricastinos flexit“ (Colb. Medic.). — P m. 1. *ae*quitumq.
7. *quod quidem continens memoria sit:* PM. — M m. 1.: *hercule*. m. 2.: hercul*i*.
9. *ibi cum:* P. — M: superata*s* | sibi cum. — P: *saeptos*.

titudo teneret Gallos circumspectarentque quanam per iuncta caelo iuga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit quod adlatum est advenas quaerentes agrum ab Saluvium gente oppugnari. Massilienses erant ii navibus a Phocaea profecti. id Galli fortunae suae omen rati adiuvere, ut quem primum in terram egressi occupaverant locum patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos sal-

2. *in alium orbem terrarum transirent:* P. — M: in alium orbem sirent. — PM: *adlatum est:* quamquam alias semper fere *allatum:* cf. in prooemio „allaturos“ (PM).

4. *ab Saluuium gente*] ab Salyum gente. — Harl. I.: *saluuiorum.* Cod. Rhen.: *saluium.* PM: *saluum.* Simili diversitate scriptum est 5, 35. in P Harl. I. „salluuii“, in L. I. „saluuii“, in M „salluii“: nec ullum mendum saepius factum videmus quam ut ex litteris bis scribendis altera modo poneretur. Cum igitur apud Plinium 5, 3. in optt. libris repertum sit „Ligurum celeberrimi ultra Alpes *Salui*“ cet., et ibi *Saluui* restituendum censemus. ita enim apud eundem 3, 4. in praestantissimo cod. Chiffl. scriptum est „Aquae Sextiae *Saluuiorum*“, quamvis in aliis et bonis libris „Salluuiorum“. Nec tamen dubitaremus apud Livium priore loco cum PM scribere „ab saluum gente“, nisi in omnium optimo libro „salnium“ (cf. 1, 43.), et in Harl. I. „saluuiorum“ esset. utroque enim modo huius gentis nomen apud antiquos scriptores reperiri vel ex Strabone videre licet, a quo 4, 1. οἱ Σάλυες commemorantur, quamquam hic scriptor in nominibus propriis nonnumquam a Polybio et Livio dissentit. Eodem librariorum errore, quem supra deprehendimus, etiam 21, 26. et in Colb. et in Medic. (in Put. cap. 22—29. libri XXI. perierunt) scriptum est *„et inde saluium montis“* pro *Saluuium.*

5. *a Phocaea:* Harl. I. — P: massilienses erant in nauibus a phocea profecti. M: massilienses erant ii nauibus aphoice | profecti. — PM: *id Galli fortunae suae omen rati:* quod et ipsi novas sedes spectabant.

7. *patentibus siluis:* PM rell. h. e. ubi loca patentiora (nec silvosa) urbi condendae opportuna videbantur. totam illam Massiliae oram Strabo 4, 1. etiam saxosam dicit. Cf. apud Liv. 21, 25. — Hadr. Valesius scribendum coniecit „patientibus Saluis“ aut „Salyis“.

— *ipsi per Taurinos saltusque Graios Alpis transcenderunt:* ex coni. m.] ipsi per

tusque Graios Alpis transcenderunt, fusisque acie Tuscis haud procul Ticeno flumine, cum in quo consederant agrum

Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt. — Duo inprimis itinera fuisse, quibus Galli ex ea regione Alpes transcendere potuerint, apud Strabonem et Plinium legimus. Plinius enim 3, 17. 21. scribit: „dein Salassorum Augusta Praetoria iuxta geminas Alpium fores, *Graias atque Peninas:* his Poenos, Graiis Herculem transisse memorant". Strabo 4, 6.: τῶν δ' ὑπερθέσεων τῶν ἐκ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν ἔξω Κελτικὴν καὶ τὴν προσάρκτιον, ἡ διὰ Σαλασσῶν ἐστὶν ἄγουσα ἐπὶ Λούγδουνον· διττὴ δ' ἐστίν· ἡ μὲν ἁμαξεύεσθαι δυναμένη διὰ μήκους πλείονος, ἡ διὰ Κευτρώνων· ἡ δὲ ὀρθία καὶ στενή, σύντομος δέ, ἡ διὰ τοῦ Ποινίνου κ. τ. λ. Atque ita Corn. Nep. Hann. 3.: „ad Alpes posteaquam venit, quae Italiam ab Gallia seiungunt, quas nemo umquam cum exercitu ante eum praeter Herculem Graium transierat — *quo facto is hodie saltus Graius appellatur*" cet. Per hos duos saltus et Graios et Poeninos Gallorum agmina Alpes transgressa esse dicit Livius: paulo post enim (c. 35.) Poenini alterius transitus mentionem facit. Quae cum ita sint, *saltusque Graios* h. l. restituendum esse censeo. ad *saltus* enim nomen proprium adiectum fuisse et locus ipse docere videtur et id quod in manuscriptis reperitur. nam in M (Leid. I. al.) est „saltusque iuliae alpis (m. 2.: alpes) transcender". in P „saltusque iuliae alte alpis transcenderunt". in Harl. I. „saltusque iuriae alpis transcenderunt". Verum Alpes Iuliae in Pannoniam non in Galliam ducunt. eo quidem quod in Harl. I. est, coniectura niti possit, scriptum fuisse „saltusque Iurae": quem montem et Caesar b. Gall. 1, 2. 6. altissimum dicit. verum ille mons Iura nimis ab hoc transitu abest, praesertim cum Galli Massilia venerint. Num vero Livii aetate ille Graius saltus altero etiam Iulii nomine nuncupatus fuerit, equidem compertum non habeo, cum apud antiquos scriptores nusquam de hoc quidquam viderim. sed in eadem Harleiani I. lectione etiam id quod scripsimus *Graios* latere potest: persaepe vero nomina propria vel in optt. libris depravata esse ab errantibus librariis etiam his quinque libris satis cognosci potest. Denique *alte*, quod in P est, ex sequente syllaba *al* ortum videtur.

2. *Ticeno flumine:* PM] Ticino flumine.

Insubrium appellari audissent — cognomine Insubribus pago Heduorum — ibi omen sequentes loci condidere urbem, Mediolanium appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cenomanorum Elytovio duce vestigia priorum secuta eodem saltu favente Belloviso cum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt — locos tenuere Libui — considunt: post hos Salu-

1. *pago Heduorum:* P] pago Aeduorum. — M: pago haduorum. Cf. Plin. 17, 8. — P m. 2. M: *ibi omen sequentes loci.* P m. 1.: ibi omnem sequentes cet.

3. *Mediolanium appellarunt:* PM cod. Rhen. Harl. I.] Mediolanum app. — 34, 46. in Bamb. scriptum est *Mediolanum.* nec aliter Polyb. 2, 34. al.: Μεδιόλανον. sed apud Strabonem 5, 1.: Ἴνσουβροι δὲ καὶ νῦν εἰσί· Μεδιολάνιον δ' ἔσχον μητρόπολιν, πάλαι μὲν κώμην κ. τ. λ. Polybio haec gens appellata est οἱ Ἴσομβρες.

4. *manus Cenomanorum:* ex coni. Glareani. — PM rell.: *manus Germanorum.* — Cf. Caes. b. Gall. 7, 75.: Aulerci Cenomani. Plin. 4, 18.: Cenomanni. 3, 19.: Coloniae Cremona Brixia Cenomanorum agro. Liv. 32, 30.: inde mittendo in vicos Cenomanorum Brixiamque quod caput gentis erat. 21, 55.

— *Elytouio duce:* P] Elitovio duce. — M: etytouio. Cod. Rhen.: etitonio. Harl. I.: ettouio.

5. *Bellouiso:* P] Belloveso. — M: beloniso. m. 2.: beloueso. — PM: cum transcendisset alpes ubi nunc brixia ac verona urbes sunt locos tenuere libui considunt.

7. *post hos Saluuii, qui — praeter antiquam gentem Laeuos — Ligures incolentes circa Ticinum amnem expulere*] post hos Salluvii prope antiquam gentem Laevos Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. — Ad hunc locum difficilem emendandum non in eo quod vel in optimo codice scriptum est, adquiescendum erat. Primo scripsimus ex Leid. I. *post hos saluuii* (scil. secuti sunt), ratione eius quod c. 34. de Salluviorum gente diximus habita. In P Harl. I. cod. Rhen. est „post hos salluuii", in M „post hos salluij". dein recepimus ex cod. Rhen. „*qui praeter antiquam gentem laeuos*", cum in M esset „*qui* prote (m. 2.: protē) antiquam gentem leuos", in P „*qui* prope antiquam gentem laenos". Cf. 33, 37. ubi eorundem Laevorum mentio fit: „Pado repente navibus traiecto Laevos Libuosque cum

vii, qui — praeter antiquam gentem Laevos — Ligures incolentes circa Ticinum amnem expulere. Poeninon deinde Boii Lingonesque transgressi, cum iam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto non Etruscos modo sed etiam Umbros agro pellunt: intra Appenninum tamen sese tenuere. tum Senones recentissimi advenarum ab Utente flumine usque ad Aesim fines habuere. hanc gentem Clusium Romamque inde venisse conperio: id parum certum est, solamne an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini novo bello exterriti cum multitudinem cum formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum audirentque saepe ab is cis Padum ultra-

pervastassent, redeuntes inde per Ligurum extremos fines cum agresti praeda in agmen incidunt Romanum". Quae sequuntur „*Ligures incolentes circa Ticinum amnem*" et in PM sunt et videntur in rell. fuisse. *incolentes* vero non ad *Saluvii* sed ad *Ligures* referri debere, perspicuum videtur. Postremo recepimus ex Haverc. *expulere*, quod, haut scio an propter sequens nomen *poeninon*, omissum erat in rell. bonis libris. haud raro enim evenisse ut vel in optt. libris aliquid excideret, ad T. Livi librum p. XLIX. VI. ostendimus. nam licet ex antecedente loco suppleverimus *considunt*, tamen aliquid duri in hoc loco remanebit, praeterquam quod *qui* suo verbo carere non posse videtur, nec hanc periodum cum sequente, id quod I. Fr. Gron. voluit, non propter unam causam coniungendam esse, facile est intellectu.

2. *Poeninon deinde:* cod. Rhen.] Penino deinde. Cf. 5, 34.: „ipsi per Taurinos" cet. *Poeninum* etiam 21, 38. in optt. libris scriptum est. cf. Strabo 4, 6. — M: poepi. non de indebo ii lingonesque. P: paeni non deinde bii (m. 2.: boii) lingonesque.

5. *agro pellunt:* P m. 2. M. — — P m. 1.: agros pellunt. — PM: *intra appenninum.*

7. *ab Utente flumine usque ad Aesim:* PM. — Harl. I.: *Athesim:* sed in hoc libro exciderat *ad.*

9. *Cisalpinorum:* M m. 2. P. — M m. 1.: *a*cisalpinorum.

11. *inuisitatas:* P m. 1. M. — P m. 2.: inusitatas. Cf. 4, 33. — P m. 1.: ardirentq. m. 2.: audirentq.

12. *saepe ab is:* P m. 1. M m. 1.] saepe ab his (P m. 2. M m. 2.). — P m. 1.: fasas. m. 2.: fusas. — PM: *aduersus* p̄r̄. in M etiam *m* scriptum est supra *p.*

que legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum eis ius societatis amicitiaeve erat nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam qui auxilium ab senatu peterent misere. de auxilio nihil impetratum: legati tres M. Fabi Ambusti filii missi qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne a quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque si res cogat tuendos esse, sed melius visum bellum ipsum amoveri si posset, et Gallos novam gentem pace potius cognosci quam armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni praeferoces legatos Gallisque magis quam Romanis similes habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum, etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit inploratum: et quoniam legatione adversus se maluerint quam armis tueri socios, ne se quidem pacem quam illi adferant aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse, et responsum coram Ronanis accipere velle, et si negetur ager, coram hisdem Ro-

5. *legati tres.* Cf. 5, 36.: „tres nobilissimi fortissimique romanae iuuentutis. In PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al. excidit *tres* sine dubio propter sequens *m.* — PM: „legati. m̄. fabi abusti filii". M m. 2.: fabii.

6. *senatus populique romani.* — PM: *senatus pr̄.* h. e. „senatus populi romani" haud scio an vere hoc loco: „im Namen des Senates des Römischen Volkes". — PM: *socios pr̄.* in M etiam *i* supra scriptum est. — M m. 1.: sed melium uisum.

11. *cognosci:* P. — M: *cognosce.* dein paulo recentiore manu „cognoscendā".

16. *in re trepida sit inploratum:* M. — P m. 1.: in re tre*d*pida sit inploratum et qm̄ legationem. — P m. 1. M Harl. I. Leid. I.: maluerit. P m. 2.: *maluerint.*

22. *accipere uelle:* M cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al. — P: *se* accipere uelle.

— *coram hisdem romanis:* PM] coram iisdem Romanis. — Haud raro ita *hic idem* contracta sunt, ubi contrahi poterant. 3, 68. L. etiam „his-

manis dimicaturos, ut nuntiare domum possent quantum Galli virtute ceteros mortales praestarent. quodnam id ius esset agrum a possessoribus petere aut minari arma Romanis quaerentibus, et quid in Etruria rei Gallis esset, cum illi se in armis ius ferre et omnia fortium virorum esse ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur et proelium conseritur. ibi — iam urgentibus Romanam urbem fatis — legati contra ius gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanae iuventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus: quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem per latus transfixum hasta occidit: spoliaque eius legentem Galli agnovere perque totam aciem Romanum legatum esse signum datum est. omissa inde in Clusinos ira receptui canunt minantes Romanis. erant qui extemplo Romam eundum censerent: vicere seniores ut legati prius mitterentur questum iniurias postulatumque ut pro iure gentium violato Fabii dederentur. legati Gallorum cum ea sic ut erant mandata exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum et ius postulare barbari videbantur: sed ne id quod placebat decerneret in tantae nobilitatis viris ambitio obstabat. itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptae, cognitionem

dem istis ferocibus animis" scripsit. solebat enim ad orationis vim augendam pluribus interdum pronominibus uti. cf. 5, 25.: „hoc idem": al. — PM: *ut nuntiare domum possent.*

6. *accensis utrimque animis:* PM. — M: animis *praelium* ad arma disc. cet. — P m. 1.: ius gentius. m. 2.: gentiū.

13. *incursantem:* P m. 2. M. — P m. 1.: incursantes. — M m. 1.: acnouere.

18. *postulatumque:* P m. 2. M. — P m. 1.: postulatum. — P: cum ea*s* sicut erant.

22. *decerneret:* PM rell.] decernerent (I. Fr. Gron.). — P: quod placeba*nt*.

24. *acceptae:* PM rell. — Tan. Faber malebat „accipiendae": quod L. non scripsit, ne dicere videretur illos iam tum cladem imminentem ante oculos habuisse.

de postulatis Gallorum ad populum reiciunt: ubi tanto plus gratia adque opes valuere, ut quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. quo facto haud secus quam dignum erat infensi Galli bellum propalam minantes ad suos redeunt. tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus Q. Servilius quarto Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Cum tanta moles mali instaret — adeo obcaecat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult — civitas quae adversus Fidenatem ac Veientem hostem aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc invisitato atque inaudito hoste ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente nihil extraordinari imperi aut auxilii quaesivit. tribuni quorum temeritate bellum contractum erat, summae rerum praeerant, dilectumque nihilo accuratiorem quam ad

1. *ubi tanto plus gratia adque opes ualuere:* M. — P: atque.

3. *tr. mil. consulari potestate:* M. — P: tr. pl. consulari potestate. — PM cod. Rhen. al.: *in insequentem annum.*

4. *infensi:* PM rell. — Dukerus malebat *incensi.*

5. *tr. mil. cum tribus fabiis creati:* M. — P: tr. pl. cum tribus cet.

6. *Q. Sulpicius Longus Q. Seruilius quarto:* PM. — Bekk.: *quartum.*

7. *Ser. Cornelius Maluginensis:* Sigonius. — PM: „p. seruilius maluginensis". Sic scriptum est 5, 47. in PM „publius sulpicius", cum „quintus sulpicius" scribendum fuerit. sic 30, 1. in optt. quibusque libris „cn. seruilius cos.", cum integrum videatur fuisse „cn. seruilius et c. seruilius coss". al.

8. *adeo obcaecat animos fortuna ubi uim suam ingruentem refringi non uult:* PM. — Harl. I. al.: restringi.

11. *ultima experiens auxilia:* P m. 2. — P m. 1. M: ultime experiens auxilia. — P m. 1. M: *inuisitato.* P m. 2.: inusitato.

14. *nihil extraordinari imperi aut auxilii:* M m. 1. P. — In M est m. 2. alterum *i* adiectum. — In Harl. I. omissum est *aut.* Num librarius voluerit „auxilii*que*"?

16. *dilectumque nihilo accuratiorem:* PM. — Harl. I. et recc. quidam: „qui delectum (?) quoque nihilo accuratiorem". — Harl. I.: „haberi sollicitus erat".

media bella haberi solitus erat extenuantes etiam famam belli habebant. interim Galli postquam accepere ultro honorem habitum violatoribus iuris humani elusamque legationem suam esse, flagrantes ira — cuius inpotens est gens — confestim signis convulsis citato agmine iter ingrediuntur. ad quorum praetereuntium raptim tumultum cum exterritae urbes ad arma concurrerent fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant, quacumque ibant equis virisque longe ac late fuso agmine inmensum obtinentes loci. sed antecedente fama nuntiisque Clusinorum deinceps inde aliorum populorum plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit, quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto aegre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia Crustuminis montibus praealto defluens alveo haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. iam omnia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos tumultus gens truci cantu clamoribusque variis horrendo cuncta conpleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum non loco castris ante capto non praemunito vallo quo receptus esset, non deorum saltem si non hominum memores nec auspicato nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen aequari frontes pot-

4. *cuius inpotens est gens:* PM cod. Rhen.

9. *inmensum obtinentes loci:* PM. — Recc. codd.: inmensa obtinentes loca.

11. *plurimum terroris:* PM. — Leid. I. al.: primum terroris. — P m. 1.: caeleitas. m. 2.: caeleritas.

13. *ad XI lapidem:* P. — M: aegre adpidem occursum est.

14. *qua flumen Allia:* M cod. Rhen.] qua flumen Alia (P). — P m. 1.: crustumi*nus*. m. 2.: nis. — PM: tiberino amni misce*n*tur. P m. 2: miscetur.

16. *in uanos tumultus:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1. M m. 1.: in uanos tumultos.

19. *ibi tr. mil. non loco:* PM. — P m. 1.: non de*e*orum saltem. — P m. 1.: intruunt aciem. — M m. 1. P: *diductam.* M m. 2.: *de*ductam. Cf. 31, 21.: „extenuatam mediam diductis cornibus aciem". al.

23. *nec tamen aequari frontes poterant:* M. — P: nec tamen aequari fortes poterant.

erant, cum extenuando infirmam et vix cohaerentem mediam aciem haberent. paulum erat ab dextera editi loci quem subsidiariis repleri placuit, eaque res ut initium pavoris ac fugae sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concucurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit, si eos loco depulisset haud dubius facilem in aequo campi tantum superanti multitudine victoriam fore. adeo non fortuna modo sed ratio etiam cum barbaris stabat. in altera acie nihil simile Romanis non apud duces non apud milites erat: pavor fugaque occupaverat animos et tanta omnium oblivio ut multo maior pars Veios in hostium urbem, cum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. parumper subsidiarios tutatus est locus: in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius paene quam viderent, non modo non temptato certamine sed ne clamore quidem reddito integri intactique fugerunt. nec ulla caedes pugnantium fuit: terga caesa suo-

2. *paulum erat ab dexterá editi loci:* PM] paullum erat ab dextra cet.

6. *ratus ad id captum:* P m. 2. M. — P m. 1.: captus. — P m. 1.: ut *ibi*. — M: cum acie relionum recta fronte concucurrissent. P: concurrissent.

10. *superanti multitudini:* P Harl. 1. — M m. 1.: superanti multitudine euictoriam fore. m. 2.: superante multitudine uictoriam fore.

14. *tanta omnium obliuio:* I. Fr. Gron. — PM rell.: *tanta hominum obliuio.* Cf. 3, 54.: ingenti hominum laetitia.

17. *tutatus est locus:* M m. 2. P. — M m. 1.: tutatos. — P m. 1. M: *proximis ab latere ultimis ab tergo.* P m. 2.: *proximus* et *ultimus.*

19. *prius paene quam uiderent:* P m. 2. — P m. 1. M: prius poene. — PM: „*non modo non* temptato certamine *sed ne* clamore *quidem* reddito". cf. 4, 3.: „non modo non patricium sed ne civem quidem romanum". al.

21. *nec ulla cedes pugnantium fuit:* M m. 2. — M m. 1.: ne ulla cedes. P: ne ulla caedes cet.

met ipsorum certamine in turba inpedientium fugam. circa ripam Tiberis quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est, multosque inperitos nandi aut invalidos graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit, unde non modo praesidii quicquam sed ne nuntius quidem cladis Romam est missus. ab dextro cornu quod procul a flumine et magis sub monte steterat, Romam omnes petiere et ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae tam repentinae tenuit. et ipsi pavore defixi primum steterunt velut ignari quid accidisset, deinde insidias vereri, postremo caesorum spolia legere armorumque cumulos ut mos eis est coacervare. tum demum postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi cum praegressi equites non portas clausas non stationem pro portis excubare non armatos esse in muris rettulissent, aliut priori simile miraculum eos sustinuit, noctemque veriti et ignotae situm urbis inter Romam adque Anienem consedere exploratoribus missis circa moenia aliasque portas, quaenam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars

1. *inpedientium:* M. — P: inpendientium.
3. *magna strages facta est:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1. M m. 1.: magnas strages cet.
5. *unde non modo praesidii quicquam:* PM.
7. *quod procul a flumine.* — P: „quod procul a fluminis et magnis sib monte steterat". m. 2.: magis. — M: „quod proco | pul a flumine et magis sub montes steterat". An *sub montes* integrum sit dubito, quamvis littera *s* sequens verbum incipere videam. cf. 1, 53.: „sub romana moenia bellum transferatur". 6, 39.: „in aciem stare". al. — M: et nec clausis quidem.
16. *ubi cum praegressi equites:* PM. — Harl. I.: „ubi praegressi equites" cet. — M: *rettulissent.* P: retulissent aliut. m. 2.: aliud.
20. *inter Romam adque Anienem consedere:* P m. 1. — P m. 2.: atque. M: inter romam atque enientem consedere.
22. *Romani cum pars maior ex acie ueios petissent quam romam nemo superesse quem-*

maior ex acie Veios petisset quam Romam, nemo superesse quemquam praeter eos qui Romam refugerant crederent, conplorati omnes pariter vivi mortuique totam prope urbem lamentis inpleverunt. privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est. mox ululatus cantusque dissonos vagantibus circa moenia turmatim barbaris audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem iam in urbem futurus videretur impetus, primo adventus, quia ac-

quam praeter eos qui romam refugerant crederent cet.: PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al.] Romani, cum pars maior ex acie Veios petisset, nemo superesse quemquam praeter eos qui Romam refugerant crederet cet. — *Romani* h. l. non ita ut 30; 3.: „pars maior auctores sunt" cum *maior pars* coniungendum esse, vel numerus verbi *petisset* videtur docere. Ad „nemo crederent" cf. 3, 40.: „cum *nemo* — controversiam *fecerint*". — Verba „quam Romam", cum in recentiore suo libro non videret, deleri voluerat Sigonius. — PM: „*conplorati omnes pariter uiui mortuique totam prope urbem lamentis inpleuerunt*". P m. 1.: inpleuerent.

9. *primo aduentus:* M m. 1. P Leid. I. al.] primo adventu quo accesserant cet. — *Adventus*, quod in optimis libris reperitur, integerrimum est et pertinet tamquam subiectum ad „tenuit animos suspensos". sed haec interpretatio huius loci quamquam per se facillima, verbis interiectis „ita ut identidem iam in urbem futurus videretur impetus" difficilior quodam modo reddita est; qua re et in M manu altera et in aliis scriptis libris ex *aduentus* factum videmus *aduentu*. *Quia* et ipsi quidem scripsimus, cum in omnibus codd. esset *qui;* quamquam a Livio scriptum esse *quoniam* arbitramur: sic enim saepe *ui* et *m* inter se permutata et *qm̄* scribi solitum esse in antiquis libris pro *quoniam* notum est. cf. de huius coniunctionis sensu Festus. „Von da an versetzte die ganze Zeit hindurch die Gemüther in aufgeregte Spannung — so dass sie jeden Augenblick glaubten die Feinde würden nun einrücken — gleich zuerst die Ankunft derselben, weil sie ja an die Stadt herangerückt waren: — denn hätten sie diese Absicht nicht gehabt, so würden sie an der Alia geblieben sein: — dann wieder glaubten sie, als sich die Sonne zum Untergang neigte" u. s. w. Quod hunc

cesserant ad urbem — mansuros enim ad Aliam fuisse nisi hoc consilii foret —: deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros, tum in noctem dilatum consilium esse quo plus pavoris inferrent: postremo lux adpropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, cum signa infesta portis sunt inlata. nequaquam tamen ea nocte neque insequenti die similis illi quae ad Aliam tam pavide fugerat, civitas fuit. nam cum defendi urbem posse tam parva relicta manu spes nulla esset, placuit cum coniugibus ac liberis iuventutem militarem senatusque robur in arcem Capitoliumque concedere armisque et frumento conlato, ex loco inde munito deos hominesque et Romanum nomen defendere: flaminem sacerdotesque Vestales sacra publica a caede ab incendiis procul auferre, nec ante deseri cultum eorum quam non superessent qui colerent. si arx Capitoliumque sedes deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris iuventus superfuerit inminenti ruinae urbis, facilem iacturam esse

sequentem locum attinet, cum non sit consentaneum Romanos Gallorum impetum *ante noctem* veritos esse, *quia haud multum diei supererat* — non *quia* sed *quamquam haud multum diei supererat* a Livio scriptum esse puto, nisi forte mutato loco fuerat „deinde sub occasum solis ante noctem rati se invasuros: tum, *quia haud multum diei supererat*, in noctem dilatum consilium esse quo plus pavoris inferrent". Facile vero ita errari potuisse ex eo coniicere licet, quod haud raro integri versus in antiquissimis libris a librariis praetermissi, deinde vel antiqua vel recentiore manu in margine adscripti non suo semper iustoque loco interpositi sunt. — M: sub occassum solis. — M: tum in nocte dilatum consilio (m. 2.: consiliū) esse. — PM: *ad Aliam.*

5. *postremo lux adpropinquans exanimare:* M et P in marg. — P: examinare. — M m. 1.: timorisque.

7. *neque insequenti die similis illi quae:* P. — M: dies similis. — P m. 1.: fugerant. — P: nam cum defendi urbem possē. — PM: *ad Aliam.*

11. *in arcem capitoliumque concedere:* PM. — Harl. I.: „concendere". Recc. codd.: „conscendere".

12. *conlato:* Voss. I. al.] collatis. — PM: conlata.

18. *inminenti ruinae urbis:* P

seniorum relictae in urbe utique periturae turbae. et quo id aequiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros nec his corporibus, quibus non arma ferre non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

XL. Haec inter seniores morti destinatos iactata solacia. versae inde adhortationes ad agmen iuvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, commendantes virtuti eorum iuventaeque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis quaecumque reliqua esset fortuna. digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab his qui captae urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium rogitantiumque viros natosque cui se fato darent, nihil quod humanis superesset malis relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutae sunt nec pro-

m. 2. M. — P m. 1.: inminente.

1. *relictae in urbe utique periturae turbae:* PM. — Harl. I.: peritura.

2. *multitudo ferret:* M m. 2. P. — M m. 1.: ferre.

6. *solacia:* PM] solatia. — Utroque modo hoc nomen in antiquis libris scriptum reperitur. cf. 25, 16.: „egregium solacium“ (P[illegible].). al.

9. *iuuentaeque urbis:* P. — M: iuuentaeque urbes.

— *per trecentos sexaginta annos:* PM. — Cf. 5, 54. ubi Camillus: „trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur“ cet.

10. *quecumque reliqua esset fortuna:* P] quaecunque reliqua esset, fortunam. — M: quaecumque reliques|sent fortuna. — *Fortuna* etiam in omnibus Drak. codicibus videtur fuisse.

12. *ab his qui:* PM] ab iis qui.

13. *cum ipsa res speciesque miserabilis erat:* P. — M: cum ipsa respeciesq. miserabilis erat tum muliebris fletus et concursatio incerta *nunc* | illos sequentium cet.

15. *rogitantiumque:* M cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. al. — P al.: rogantiumque.

17. *persecutae sunt:* PM cod. Rhen. al.] prosecutae sunt. — Non enim *prosequebantur* („begleiteten“) modo viros usque ad arcem, sed *persequebantur* in arcem („flüchteten sich mit ihnen auf die Burg“). — P: psecute s. M: persecute sunt.

hibente ullo nec vocante, quia quod utile obsessis ad minuendam inbellem multitudinem id parum humanum erat alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine iam uno petiit Ianiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu suam quisque spem sua consilia communibus deploratis exsequentes. flamen interim Quirinalis virginesque Vestales omissa rerum suarum cura, quae sacrorum secum ferenda, quae — quia vires ad omnia ferenda deerant — relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli adservaturus custodia esset, optimum ducunt condita in doliolis sacello proximo aedibus flaminis Quirinalis — ubi nunc despui religio est — defodere: cetera inter se onere partito ferunt via quae sublicio ponte ducit ad Ianiculum. in eo clivo eas cum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset plaustro coniugem ac liberos habens inter ce-

2. *inbellem.* — P: inbellum. M m. 1.: inbelle *m*ultitudinem. m. 2.: inbello.

4. *in tanta inopia frumenti:* PM.

6. *sine ullo duce:* P m. 2. M. — P m. 1.: sine uno duce.

8. *flamen:* P m. 2. M. — P m. 1.: flamem.

9. *omissa rerum suarum cura:* P m. 2. — P m. 1.: omisa. M: omissam rerum suarum curā. — M: relinquenda esse consultantes. — P: quisue eae locus. m. 2.: quisue ea locus. — M m. 1.: adseruaturos.

12. *in doliolis:* PM. Cf. Varro 5, 157.: „locus qui vocatur Doliola ad cluacam maxumam, ubi non licet despuere, a doliolis sub terra. eorum duae traditae historiae, quod alii inesse aiunt ossa cadaverum, alii Numae Pompilii religiosa quaedam post mortem eius infossa".

14. *cetera inter se onere partito feruntur uia:* PM cod. Rhen. Harl. I. Leid. I. — *Ur* videtur ortum ex sequentibus litteris *ui*, sicut 5, 41. in Leid. I. „capiebant*ur ur*bem" pro „capiebant". — In P videtur m. 1. fuisse *onera*. — P m. 1.: sublicio pote.

16. *L. Albinius de plebe rom.:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: L. Albinus.

17. *ac liberos habens:* PM Harl. I. Leid. I. al.] ac liberos vehens (Voss. I.). — P: coniuge ac liberos habens. inter ceteram urbem quae inutilis bello urbe accedebat (m. 2.: excedebat).

teram turbam quae inutilis bello urbe excedebat — salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum — inreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plaustrum inposuit et Caere, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romae interim satis iam omnibus ut in tali re ad tuendam arcem compositis turba seniorum domos regressa adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunae pristinae honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quae augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve ea vestiti medio aedium eburnis sellis sedere. sunt qui M. Fabio pontifice maximo praefante carmen devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis tradant. Galli, et quia interposita nocte a contentione pugnae remiserant animos et quod nec in acie ancipiti usquam certaverant proelio nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collina porta in forum perveniunt circumferentes oculos ad templa deum

3. *sacraque pīr.:* P. — M: sacraque pr̄.
6. *inposuit et Caere:* M. — P: inposuit et caerae quo iter sacerdotibus erat peruixit. m. 2.: puexit,
8. *ad tuendam:* P m. 2. M. — P m. 1.: at tuendam.
12. *tensas:* M m. 1. P. — M m. 2.: tensa ducentibus triumfantibusue.
13. *eburnis sellis:* PM Harl. 1. Leid. 1. al.] eburneis sellis. Cf. 30, 15.: sella curuli et scipione eburno (Put. m. 1. Colb. Bamb.). al.
— *sunt qui M. Fabio pontifice maximo:* P. — M: „sunt qui. m̄. filio pontifice" cet. dein manu recentiore „sunt qui. m̄. flauio pontifice.
14. *praefante carmen:* PM rell. — P in margine: „praeeunte": forsitan integrum verbum et h. l. — P m. 1: tradunt. m. 2.: tradant.
15. *Galli et quia interposita nocte:* M. — P: galli quia interpositi a nocte. — P m. 1.: remisserant.
17. *nec tum impetu:* P. — M: nec tum impetum. m. 2.: nec cum impetu.

arcemque totam solam belli speciem tenentem. inde modico relicto praesidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad praedam vacuis occursu hominum viis pars in proxima quaeque tectorum agmine ruunt, pars ultima velut ea demum intacta et referta praeda petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant, ubi eos plebis aedificiis obseratis patentibus atriis principum maior prope cunctatio tenebat aperta quam clausa invadendi: adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis sedentes viros praeter ornatum habitumque humano augustiorem maiestate etiam, quam vultus gravitasque oris prae se ferebat, simillimos dis. ad eos velut simulacra versi cum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam — ut tum omnibus promissa erat — permulcenti scipione eburneo in caput incusso iram movisse: atque ab eo initium caedis ortum, ceteros in sedi-

1. *arcemque totam solam belli speciem tenentem:* M] arcemque solam cet. „Allein das ganze Bild des Krieges zeigend". Cf. prooem. „tota illa mente". — P: arcem totamque solam belli.

— *inde modico:* M m. 2. P. — M m. 1.: indomo dico. — M: „ne queuis in dissipatos ex arce aut capitolio impetus fieret": similique ratione cod. Rhen.: „ne quae uis in dissipatos" cet. — P: „*ne quis in dissipatos*" cet.

3. *occursu hominum:* P. — M: occurso hominum. — M: intacta et refecta | praeduntinde cet. — *Demum:* Hand. II. 256. 7.

8. *redibant.* — PM Harl. I. Leid. I. al.: rediebant.

10. *adeo haud secus:* M m. 1. P m. 2. — P m. 1.: abeo haud secus. M m. 2.: adeo ha | liud secus.

12. *maiestate etiam.* — PM: maiestatem etiam. Virg. Aen. 1, 589.

— *quam uultus grauitasq. oris prae se ferebat:* P m. 2. — P m. 1.: ferebant. M: qua uultus gra | uitas. quaeq. oris prae se ferebat. — In Harl. I. etiam et Leid. I. *qua* repertum esse dicitur.

13. *simillimos dis:* PM Harl. I. Leid. I.] simillimos diis.

15. *ut tum omnibus promissa erat:* M m. 2. P. — In M videtur m. 1. fuisse „ut tum omnibus prolixsa erat". — P m. 1.: permulcen*di*.

bus suis trucidatos. post principum caedem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis inici ignes.

XLII. Ceterum seu non omnibus delendi urbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum et ostentari quaedam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedum suarum obsessi possent, et non omnia concremari tecta ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent, nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes vagosque per vias omnes cursus, cum alia atque alia parte nova aliqua clades oreretur, non mentibus solum concipere sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. quocumque clamor hostium, mulierum puerorum-

2. *exhaustis inici ignes:* P m. 2. M. — P m. 1.: exhausti.

3. *seu non omnibus delendi urbem libido erat:* Portug. al.] seu non omnibus delendae urbis libido erat (ex coni. Rhen.) — PM: „seu non omnibus delende urbem l. e.“: similique modo videtur in cod. Rhen. scriptum fuisse. sexcenties vero in fine verborum *e* pro *i* scriptum reperiri notum est. In Harl. 1. repertum esse dicitur „non omnis delendae urbis“, quod I. Fr. Gron. restituendum censuit. verum si ita scripserimus, verba „non omnis delendae urbis“ idem quod sequentia significabunt. — P m. 1.: si compelli ad editionem.

6. *caritate sedum suarum:* M m. 1. cod. Rhen. — M m. 2. P Harl. 1. al.: *sedium.* — Cf. 29, 3.: „*sex mensum*“ (Put. Colb. m. 1.). — P: quicumque superesset urbis ad pignos. m. 2.: id pignus.

8. *nequaquam perinde atque in capta urbe:* P. — M: nequaquam per igne atque in capta urbe. — P m. 1.: uagatos.

11. *uagosque:* M m. 2. P. — M m. 1.: uacosq.

— *cum alia atque alia parte noua aliqua clades oreretur:* PM. — P m. 1.: cursos.

12. *non mentibus solum concipere:* PM rell.] non mentibus solum consipere (ex coni. Lipsii). „Sie konnten es nicht fassen noch begreifen, dass es dahin habe kommen können“.

14. *quocumque clamor hostium:* Portug. al. — PM Harl. 1. Leid. 1. al.: „quocumque clamor *sonitus* hostium“. Videtur *sonitus* incuria quadam librariorum ex sequente versu etiam in hunc priorem migrasse. Cf. T. Livi l. xxx.

que ploratus, sonitus flammae et fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia animos oraque et oculos flectebant velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriae, nec ullius rerum suarum relicti praeter quam corporum vindices tanto ante alios miserandi magis qui umquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur omnia sua cernentes in hostium potestate. nec tranquillior nox diem tam foede actum excepit, lux deinde noctem inquietam insecuta est, nec ullum erat tempus quod a novae semper cladis alicuius spectaculo cessaret. nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos quin, et si omnia flammis ac ruinis aequata vidissent, quamvis inopem parvumque quem tenebant collem libertati relictum virtute defenderent. et iam cum eadem cottidie acciderent, velut adsueti malis abalienaverant ab sensu rerum suarum animos arma tantum ferrumque in dextris velut solas reliquias spei suae intuentes.

XLIII. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas

p. xlvii. v. cf. 4, 28.: „circumagenti se". al. — P m. 1.: et flagor.

2. *auertisset:* PM Harl. 1. Leid. 1. al.] advertisset. Cf. 1, 12.: „averteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri". 6, 23.: „his sermonibus tota in se auerterat castra". al.

— *animos oraque et oculos:* M m. 2. P. — M m. 1.: animos oraque oculos flectebant uelut aspectaculum. — M: relicti praet | quam id corporum uindices. — P m. 1.: *tanta* ante alios.

7. *nox diem tam foede actum:* P. — M: die.

8. *lux.* „nec tranquillior" et ad *nox* et ad *lux* pertinet. — P: inquietā insecuta est. M rell.: inquietam insecuta est. Portug. aliique recc.: inquietam secuta est. Cf. T. Livi l. xxx. p. xxx. 4.

9. *quod a nouae semper cladis alicuius:* P. — M: quod nouae cet. — P m. 1.: *ex* | spectaculo.

10. *nihil tamen tot onerati atque obruti malis:* P. — M: *h*onerati. — M: flexerunt animos qui | nec si omnia flammis ac ruinis aequata uidissent.

14. *cum eadem cottidie acciderent:* PM] cum eadem quotidie cet. — M m. 1.: uelut sol*es* reliquias. P: uelut solas reliquas.

18. *nequicquam bello gesto:* P m. 2. M. — P m. 1.: belli.

captae urbis nihil superesse praeter armatos hostes viderent nec quicquam tot cladibus territos nec flexuros ad deditionem animos ni vis athiberetur: experiri ultima et impetum facere in arcem statuunt. prima luce signo dato multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato ac testudine facta subeunt. adversus quos Romani nihil temere nec trepide ad omnis aditus stationibus firmatis qua signa ferri videbant ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt, quo successerint magis in arduum eo pelli posse per proclive facilius rati. medio fere clivo restitere, atque inde ex loco superiore qui prope sua sponte in hostem inferebat impetu facto strage ac ruina fudere Gallos, ut numquam post ea nec pars nec universi temptaverint tale pugnae genus. omissa itaque spe per vim atque arma subeundi obsidionem parant, cuius ad id tempus inmemores et quod in urbe fuerat frumentum incendiis urbis absumpserant et ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. igitur exercitu diviso partim per finitimos populos praedari placuit partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores

2. *nec quicquam tot cladibus territos:* P m. 2.] nequicquam cet. — M: nequiquam. P m. 1.: ne quicquam. „Weder irgend wie durch so viel Unglück erschüttert noch" u. s. w. — M: ni uis *at*hiberetur.

3. *et impetum facere in arcem:* M. — P: et impetum facere in arcem. — P m. 1.: in foro intruitur. m. 2.: instruitur.

7. *ad omnis aditus stationibus firmatis:* P] ad omnes aditus cet. — M: *firmati.* — *Stationibus firmatis* etiam in cod. Rhen. repertum est.

8. *robore uirorum opposito:* M. — P: apposito.

9. *successerint:* M] successerit (P).

11. *qui prope sua sponte in hostem inferebat:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1. M m. 1.: suaponte. — Harl. I.: impetus facto. PM: *impetu facto strage ac ruina fudere gallos.*

16. *incendiis urbis absumpserant.* — M: adsumpserant. P: absumserant.

18. *per finitimos populos:* P. — M: populus.

— *partim obsideri arcem:* PM rell.] partim obsidere arcem (ex coni. Drakenb.). Cf. 5, 49.: „quae defendi repetique et ulcisci fas sit". 3, 51. — P: fumentum. — Harl. I.: praebent.

agrorum praeberent. proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit: qui maestior ibi fortuna publica quam sua cum diis hominibusque accusandis senesceret indignando mirandoque, ubi illi viri essent qui secum Veios Faleriosque cepissent qui alia bella fortius semper quam felicius gessissent, repente audit Gallorum exercitum adventare atque de eo pavidos Ardeates consultare: nec secus quam divino spiritu tactus cum se in mediam contionem intulisset abstinere suetus ante talibus conciliis —

XLIV. „Ardeates“ inquit „veteres amici, novi etiam cives mei — quando et vestrum beneficium ita tulit et fortuna hoc egit mea — nemo vestrum condicionis meae oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida praesidii in medium conferre. et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti et invictus bello in pace ab ingratis civibus pulsus sum. vobis autem Ardeates fortuna oblata est

1. *ad romanam experiendam uirtutem:* P m. 2. M. — P m. 1: ad romam. — PM: ubi camillus exulabat. — P: mestior. — M m. 1.: fortuna publica quam suam. — P: acoussandis.
5. *ubi illi uiri essent:* PM. — Leid. 1.: ubi uiri illi essent.
7. *repente audit:* M. — P: repente audiuit.
9. *cum se in mediam contionem intulisset:* M. — P: cum *in se* midiam contionem cet. m. 2.: mediam.
10. *abstinere suetus:* M m. 2. P. — M m. 1.: abstinere uetus. Cf. 1, 40.: „quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis“. — P m. 1.: talibus con*s*iliis.
11. *Ardeates inquit:* M. — P m. 1.: inquid. — P m. 1.: quando *ex* uestrum beneficium ita tulit et fortuna hoc ego it*a* mea. m. 2.: quando *&* uestrum — fortuna hoc ego *id* mea.
16. *et quando ego uobis:* PM rell. — Minus recte putavit Drakenborchius etiam hoc loco fortasse scribendum esse „ecquando“. cf. etiam Hand. Tursell. 2. p. 355. 3.
18. *si in bello fuerit:* P. dein manu antiqua „n̄ fuerit“.
20. *fortuna oblata est:* M. — P: fortuna *o*blata est.

et pro tantis pristinis populi Romani beneficiis quanta ipsi meministis — nec enim exprobranda ea apud memores sunt — gratiae referendae et huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. qui effuso agmine adventant, gens est cui natura corpora animosque magna magis quam firma dederit: eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. argumento sit clades Romana: patentem cepere urbem — ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. iam obsidionis taedio victi abscedunt vagique per agros palantur. cibo vinoque raptim hausto repleti, ubi nox adpetit, prope rivos aquarum sine munimento sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. si vobis in animo est tueri moenia vestra nec pati haec omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes, me sequimini ad caedem non ad pugnam: nisi vinctos somno velut pecudes trucidandos

1. *et pro tantis pristinis pīr. beneficiis:* P] et pro tantis populi Romani beneficiis. — M: „et pro tantis prolati†s pr̄. beneficiis". in verbo *prolatis* aliquid erasum est.

2. *nec enim exprobranda ea apud memores sunt:* ex coni. m.] nec enim exprobranda apud memores sunt. — P: nec enim exprobrandae apud cet. M: nec enim exprobrande apud cet. — Sexcenties ita a librariis parum diligentibus erratum esse constat. cf. T. Livi l. xxx. p. xxiv. ii.

3. *decus ingens:* P m. 2. M. — P m. 1.: ingent.

4. *qui effuso agmine aduentant:* ex coni. Drakenb.] quae effuso agmine adventat. — PM rell.: „qui effuso agmine aduentat": nisi quod in P m. 1.: „aduertat". Cf. 5, 17.: „gentem inuisitatam novos accolas Gallos esse".

7. *argumento sit clades romana:* PM. — Harl. i.: argumento sit clades. romā patentem cepere urbem.

10. *ubi nox adpetit prope riuos aquarum:* PM rell.] ubi nox appetit, propter rivos aquarum. — Unus cod. Drak. Gaertnerianus: „ppr̄ riuos". In P erat m. 1.: „propiriuos": ut coniici possit, in antiquiore libro scriptum fuisse „propiter riuos". — P m. 1.: ritu sterruntur. m. 2: steruntur.

12. *ab secundis rebus:* P. — M: a secundis rebus.

14. *nec pati haec omnia Galliam fieri:* PM.

16. *nisi uinctos somno:* M. — Harl. i.: nisi unctos somno. P rell.: nisi uictos somno. — M m. 1.: pedudes. — P m. 1.:

tradidero, non recuso eundem Ardeae rerum mearum exitum quem Romae habui".

XLV. Aequis iniquisque persuasum erat tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. contione dimissa corpora curant intenti quam mox signum daretur. quo dato primae silentio noctis ad portas Camillo praesto fuere. egressi haud procul urbe sic ut praedictum erat, castra Gallorum intuta neclectaque ab omni parte naeti cum ingenti clamore invadunt: nusquam proelium, omnibus locis caedes est: nuda corpora et soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor e cubilibus suis excitos — quae aut unde vis esset ignaros — in fugam et quosdam in hostem ipsum inprovidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati incursione ab oppidanis in palatos facta circumveniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est, qui urbis iam prope quadringentesimum annum vicinae oppressae ab hoste invisitato inaudito adeo nihil miseriti sunt,

recusso. — M: rer*um* earum exitum.

3. *aequis iniquisque persuasum erat:* P m. 2. — P m. 1.: aequis*que* iniquisque. — M: „aequis iniquisquae per*ela*rum erat": sed *cl* m. 3. et in ras. sunt.

4. *contione dimissa:* P m. 2. M. — P m. 1.: dimisa.

6. *primae silentio noctis:* PM cod. Rhen. — Harl. I. et recc.: primo silentio noctis. — Prima nox est h. l. prima vigilia.

— *ad portas Camillo praesto fuere:* PM Harl. I. — Leid. I. et recc.: ad portas cum Camillo praesto fuere. — P m. 1.: urbe*s* sicut.

8. *intuta neclectaque:* M m. 1. P. — M m. 2.: neglectaque.

— *cum ingenti clamore inuadunt:* PM Harl. I. — In Leid. I. et in recc. omissa sunt „cum ingenti". — M: cedes est.

10. *nuda corpora:* P. — M: nu*ll*a corpora.

11. *e cubilib. suis:* M] cubilibus suis (P). — M m. 1.: „excitos que aut unde". dein deletum est *que*.

14. *incursione ab oppidanis in palatos facta:* P. — M: „in palā † facta" una vel duabus litteris mediis deletis. — Recc. codd.: in palantes.

15. *Tuscorum facta strages est:* PM. — Harl. I.: acuscorum. Recc. quidam codd.: Etruscorum.

17. *ab hoste inuisitato inaudito:* PM] ab hoste invisitato inauditoque. — Harl. I. Leid. I.: *audito*.

— *miseriti sunt:* M m. 1. P. — M m. 2.: miserti sunt. Cf. ex.

ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent plenique praedae Veios etiam praesidiumque et spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. viderant eos milites Romani vagantes per agros et congregatos agmine praedam prae se agentes, et castra cernebant haud procul Veis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas atque ex ea ira animos cepit. Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas? vix temperavere animis quin extemplo impetum facerent, conpressique a Caedicio centurione, quem sibimet ipsi praefecerant, rem in noctem sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunae eventu gesta. quin etiam ducibus captivis qui caedi nocturnae superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti nocte insequente ex inproviso maiorem caedem edidere duplicique victoria evantes Veios redeunt.

gr. 27, 33.: „deos immortalis miseritos nominis romani“ (Put.). — M m. 1.: in agrum romano. m. 2.: romanū. — — M: cursiones facerent. — M: in animo habuerit.

4. *et congregatos agmine:* M m. 1. P. — M m. 2.: et congregato agmine.

6. *haud procul ueis posita:* P] haud procul Veiis posita (M).

7. *atque ex ea ira animos cepit:* M. — P et recc.: atque ex eo ira cet.

— *Etruscisne etiam;* cod. Rhen. Portug. — P m. 1.: „etruscin &iam“. m. 2.: etruscis &iam. In M videtur idem „etruscin-etiam“ fuisse, sed media littera *n* erasa est.

10. *conpressique a Caedicio centurione:* („*aber* vom Caed.“). — In M videtur primo fuisse: „conpressiq̄. | a † edidicio centurione“: dein m. 2.: „conpressiq̄. | † sedicio a centurione“. — P m. 1.: „conpresi a. q̄. caedidi † centurione“. m. 2.: „conpressi a. q̄. caedidicio centurione“. — M: „quem sibime | † ipsi“: media littera deleta. — M: rem in nocte sustinuere.

11. *tantum par Camillo defuit auctor:* P. — M m. 1.: tantum per camillo defuit auctor. m. 2.: tantisper camillo cet. manu altera etiam *u* scriptum est supra *o*.

14. *ad salinas profecti:* M m. 1. P. Cf. 1, 33. — M m. 2.: profectis.

15. *nocte insequente*] nocte insequenti. — PM Harl. I. Leid. I. al.: noctem insequentem. — Cf. T. Livi l. xxx. p. xxx. v. 10. — M: maiorem *in* | cae-

XLVI. Romae interim plerumque obsidio segnis et utrimque silentium esse ad id tantum intentis Gallis ne quis hostium evadere inter stationes posset, cum repente iuvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiae. ad id faciendum C. Fabius Dorso Gabino cinctus sacra manibus gerens cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus nihil ad vocem cuiusquam terroremve motus in Quirinalem collem pervenit, ibique omnibus sollemniter peractis eadem revertens similiter constanti vultu graduque — satis sperans propitios esse deos quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset — in Capitolium ad suos rediit seu attonitis Gallis miraculo au-

dem aedidere duplicique. — P m. 1.: maiorem caedem aedideret publicique uictoria. m. 2.: aedidere publicaque uictoria. Harl. I.: dpubliciaque uictoria. — M: redeuntq. rome.

1. *et utrimque:* M] et utrinque. — P: et utrĩque.

5. *sacrificium erat statum in quirinali colle genti fabiae:* PM.

6. *C. Fabius Dorso Gabino cinctus:* Voss. I. II. al.] C. Fabius Dorso Gabino cinctu (ex coni. Rhenani). — P Harl. I.: „c. fabius dorsu *o* gabino cinctus“. P m. 2.: „dorsu gabino“, quamquam non *o* sed *u* delendum erat. — M cod. Rhen.: „c. fabius dorsuo gabo cinctus“. Haverc.: „c. fabius dorso *ritu* gabino cinctus“: sed *cultu* vel *cinctu* facile suppleri potest. Cf. 8, 9.: „ipse incinctus cinctu gabino armatus in equum insilivit ac se in medios hostes inmisit“. 10, 7.: „incinctum gabino cultu“. Virg. Aen. 7, 612.: „Ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino Insignis reserat stridentia limina consul“: ubi Servius ita: „toga sic in tergum reiecta ut ima eius lacinia a tergo reuocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat“. — Cf. 7, 28. ubi eodem ut videtur mendo scriptum est in PM: „hos cons. secuti sunt m̄. fabius *dorsuo* seru. sulpicius camerinus“. Vell. Paterc. 1, 14.: „Fabio Dorsone et Claudio Canina coss“.

7. *cum de Capitolio descendisset:* P m. 2. M. — P m. 1.: cum de capitol*ius* descendiss*&*.

9. *omnibus sollemniter peractis:* PM.

13. *seu attonitis Gallis:* M m. 2. P. — M m. 1.: seu attonitus galli.

daciae seu religione etiam motis cuius, hautquaquam neglegens gens est. Veis interim non animi tantum in dies sed etiam vires crescebant nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut proelio adverso aut clade captae urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus ut in parte praedae essent. maturum iam videbatur repeti patriam eripique ex hostium manibus, sed corpori valido caput deerat. locus ipse admonebat Camilli et magna, pars militum erat qui ductu auspicioque eius res prospere gesserant: et Caedicius negare se commissurum cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri sed antea consulto senatu qui Romae esset: adeo regebat omnia pudor discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat.

1. *cuius hautquaquam neglegens gens est:* PM: nisi quod in P „haudquaquam", in M m. 1. „autquaquam".

2. *Veis:* PM] Veiis. — P m. 1.: conueientibus. m. 2.: conuenientibus.

4. *qui aut proelio* (M: praelio) *aduerso aut clade captae urbis palati fuerant:* PM] qui a proelio adverso aut cet. (Harl. I. [?] Leid. I. recc.)

7. *sed corpori ualido caput deerat:* M. — P Harl. I. Leid. I. al.: sed corpori ualitudo caput deerat. Recc. codd.: ualitudinario.

10. *et Caedicius negare:* PM cod. Rhen. — In Harl. I. Leid. I. al. omissum est *et*. „Auch erklärte Caedicius, er sähe nicht ein, warum er es lieber sollte dahin kommen lassen, dass ihm entweder Götter oder Menschen den Oberbefehl wieder nähmen, als dass er selbst seines Standes eingedenk auf die Wahl eines Anführers dringe". Cf. 3, 17.: „non quidquid patrum plebisque est — consules tribunos — *deos hominesque* omnes armatos opem ferre decuit". al. — P: se commisurum (m. 2.: commissurum) cur*sibus* aut deorum aut hominum quisquam cet. — *Cursibus* pro „cur sibi" etiam in Harl. I. al. repertum est. — M: imperium finir*e* potius.

13. *ab Ardea Camillum acciri:* PM. — P m. 1.: sed antea a consultum senatu. P m. 2. M: sed antea consulto senatu. — P m. 1.: dis*cir*criminaque rerum.

ad eam rem Pontius Cominius inpiger iuvenis operam pollicitus incubans cortici secundo Tiberi ad urbem defertur. inde qua proximum fuit a ripa, per praeruptum eoque neclectum hostium custodiae saxum in Capitolium evadit et ad magistratus ductus mandata exercitus edit. accepto inde senatus consulto uti comitiis curiatis revocatus de exilio iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur militesque haberent imperatorem quem vellent, eadem digressus nuntius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum Veios eum perduxere, seu — quod magis credere libet,

1. *Pontius Cominius.* — M: „pontius comminus". P Harl. I. Leid. I. al.: „pontius quominus". nec dubitabat Sigonius „Pontius Cominus" scribere. A. Gellius scribit 17, 2. ex Q. Claudii annalibus ita: „Cominius qua ascenderat descendit atque verba Gallis dedit". — P: secundo tiberi*m*.

3. *eoque neclectum:* PM. — P: hostium custodiam. M: hostiae custodiae. Cf. 1, 25.: „causae belli huiusce".

5. *accepto inde senatus consulto uti comitiis curiatis*] accepto inde senatus decreto ut et comitiis curiatis cet. — *Senatus consulto* restituimus ex PM, cum in P sit „inde sc", in M „inde soc", metathesi litterarum pro *sco*, quo mendo et in eodem nomine nihil frequentius est. dein scripsimus *uti*, quod in M est *ute*, in P *ut est*, a cuius librario *ute* pro *ut ē* habitum est. saepe vero in fine verborum *e* et *i* inter se permutata esse notum est. nam quamquam *e* interdum etiam loco particulae *et* scriptum est (cf. T. Livi l. XXX. p. XXII. v. 22.), tamen non huius loci *et* videtur esse, cum non de duabus, sed de una illa re agatur, ut Camillus de exilio revocatus dictator dicatur: nec quod sequitur „militesque haberent quem vellent imperatorem" quidquam novi afferat. — P m. 1.: comiti*us* curiatis. — PM: renocatus de exilio.

8. *eadem digressus:* PM rell.] eadem degressus (Sigon.). *Digressus* non ad descensum modo de Capitolio sed ad totam profectionem referendum est. cf. 4, 39.: „digressus". — De *eadem* cf. 2, 70.

10. *seu quod magis credere libet:* P. — M: seu quo magis cet. — Alii igitur dicunt, Camillum ab legatis Ardeam missis Veios perductum esse antequam illa lex curiata ex senatus consulto lata esset: alii, non ante eum finibus Ardeae egressum quam comperisset se revocatum esse sollemniter de exilio et a senatu tribunisque

non prius profectum ab Ardea quam comperit legem latam, quod nec iniussu populi mutari finibus posset nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere — lex curiata lata est dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum haec Veis agebantur, interim arx Romae Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli seu vestigio notato humano qua nuntius a Veis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxom ascensu aequo, nocte sublustri, cum primo inermem qui temptaret viam praemisissent, tradentes inde arma ubi quid iniqui esset alterni innixi sublevantesque in vicem et trahentes alii alios prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere ut non custodes solum fallerent sed ne canes quidem — sollicitum animal ad nocturnos strepitus — excitarent. anseres non fefellere, quibus sacris Iunonis in summa inopia cibi tamen abstinebatur: quae res saluti fuit: namque clan-

mil. dictatorem dictum. non enim dictator dici poterat nisi a summo magistratu. cum igitur tribuni mil. summi eius anni essent magistratus penesque eos auspicia, illa ipsa auspicia penes Camillum esse non poterant, nisi ipsi a tribunis imperio cederetur.

1. *quam conperit:* PM] quam compererit. Cf. 3, 2.: *dederit.*

5. *Veis:* P] Veiis. — M: in ingenti periculo fuit. | namque notato humano qua cet.

7. *a Veis:* PM] a Veiis. — M: „re†uenerat“: sed *r* m. 3. et in ras. est.

8. *saxom ascensu aequo* (cod. Klock.)] saxorum adscensu aequo. — M: saxo in ascensu aequo. P: „animaduerso ad carmtis saxo | aequo“: sed quae omissa primo erant „in ascensu“ eadem manu prima in margine adiecta sunt. *in* h. l. nihil aliud esse quam litteram *m* parum a librariis cognitam, facile est intellectu. In M scriptum est m. 2. *saxu.* — *Ad Carmentis* scil. *fanum.* cf. 1, 7. Dionys. 1, 31. — M: qui temptaret*ur* iam premisissent. — Cf. 2, 12.: ferrom.

11. *innixi:* PM] innisi. — M: et tra*d*entes alii alios pro ut postolaret locus.

15. *non fefellere:* P m. 2. M. — P m. 1.: non felfellere. — *sacris Iunonis:* P m. 2. M] sacris Iunoni. — P m. 1.: iunones. Cf. Cic. in Verr. 1, 18. 48.: „Latonam — confugisse Delum atque ibi Apollinem Dianamque peperisse: qua ex opinione hominum illa insula *eorum deorum sacra* putatur“ cet. Sic ἱερόν.

gore eorum alarumque crepitû excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit et dum ceteri trepidant, Gallum qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi cum proximos sterneret, trepidantes alios armisque omissis saxa quibus adhaerebant manibus amplexos trucidant. iamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri. sedato deinde tumultu reliquum noctis — quantum in turbatis mentibus poterat, cum praeteritum quoque periculum sollicitaret — quieti datum est. luce orta vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, cum et recte et perperam facto pretium deberetur, Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque non ab

2. *egregius:* P m. 2. M. — P m. 1.: agregius armis *ab*reptis. — P m. 1.: „ciens & dum“. m. 2.: ciens uadit & dum.

5. *cuius casus prolapsi:* P. — M m. 1.: prolapsu. m. 2.: prolapsus. m. 3.: prolapso. — P: omisis. — PM: adherebant.

7. *trucidant:* PM rell.] trucidat. — Sic etiam Plut. Cam. 27.: ἐπιστὰς δὲ τῷ τείχει μετὰ τῶν συνδραμόντων καὶ γενομένων περὶ αὐτὸν ἀπέστρεψε τοὺς ἄλλους. nec dubitandum est quin aliqui fortes ac strenui iuvenes a Manlio exciti statim adfuerint ad hostes proturbandos. errorem praebuerit quod sequitur „iamque et alii“, quamquam id quod eodem loco legitur „congregati“ docere poterat, non de primis illis, cum ita scriberet, Livium cogitasse.

— *iamque et alii congregati:* M. — P Harl. I.: iamque et aliis congregati. — PM: *telis missilibusque saxis proturbare hostes ruinaque tota prolapsa acies in praeceps deferri.* — Recc. multi codd.: perturbare hostes. — Harl. I. Leid. I. al.: *in praeceps defertur.*

10. *quantum in turbatis mentibus poterat:* PM. — Harl. I. Leid. I.: metibus.

12. *uocatis classico ad concilium militibus ad tribunos:* M. — P: „militibus *is* ad tribunos“. cum in hoc libro mendum litterarum metatheseis saepissime deprehendi possit, dubium est an librarius scribere voluerit „*ad* tribunos *is*“, ut ita indicaret etiam alteram h. l. fuisse lectionem „ab tribunis“, quod in Portug. aliisque recc. scriptum est. — M: pr*ae*tium.

14. *non ab tribunis solum:* PM. — Harl. I. al.: non *a* tribu-

tribunis solum militum sed consensu etiam militari, cui universi selibras farris et quartarios vini ad aedes eius quae in arce erant contulerunt — rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum se quisque victu suo fraudans detractum corpori adque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. tum vigiles eius loci qua fefellerat ascendens hostis, citati: et cum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset, consentiente clamore militum in unum vigilem coicientium culpam deterritus a ceteris abstinuit, reum haud dubium eius noxae adprobantibus cunctis de saxo deiecit. inde intentiores utrimque custodiae esse, et aput Gallos quia vulgatum erat inter Veios Romamque nuntios commeare, et apud Romanos ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrimque exercitum urgebat, Gallos pestilentia etiam cum loco iacente inter tumulos castra habentes tum ab incendiis torrido et vaporis pleno cineremque non pulverem

nis solum. — P m. 1.: cui *h*uniuersi. — PM: *selibras farris et quartarios uini.* P: „que in arce erat": dein eadem manu „erant". — M: inopia*m* | fecerat. — P m. 1.: corpori adque usibus. — M: necessarii.

7. *qua fefellerat ascendens hostis:* M cod. Rhen. — P: quam fefellerat ascendens hostis. Harl. I.: quā cet.

8. *Q. Sulpicius.* Cf. 5, 36. sub finem. — PM: *publius sulpicius.*

9. *pronuntiasset:* PM. — Harl. I. al.: pronuntiaret.

10. *coicientium:* PM] coniicientium. Cf. 30, 27.: „Italiam atque Africam in sortem *coici*" (Put. Bamb.). *conici* (Lips. Berol.).

11. *adprobantibus cunctis de saxo deiecit:* P m. 2. M. — P m. 1.: adprobantibus cunctis de*x*a*s*o proiecit.

12. *inde intentiores utrimque custodiae esse:* PM. — Harl. I.: utrique. Leid. I.: utrique custodia. — P m. 1.: et aput gallos.

14. *ab nocturni periculi memoria:* P Harl. I. Leid. I. — M (cod. Rhen.): ab nocturni periculi memoriā |.

16. *fames utrimque exercitum urgebat:* PM et optt. codd. Drak.] fames utrumque exercitum cet.

modo ferente cum quid venti motum esset: quorum intolerantissima gens humorique ac frigori adsueta cum aestu et angore vexata vulgatis velut in pecua morbis morerentur, iam pigritia singulos sepeliendi promisce acervatos cumulos hominum urebant, bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. indutiae deinde cum Romanis factae et conloquia permissu imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem obicerent eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendae eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes. sed iam neque dissimulari neque ferri ultra fames poterat. itaque dum dictator dilectum per se Ardeae habet, magistrum equitum L. Valerium a Veis abducere exercitum iubet, parat instruitque quibus haud inpar adoriatur hostes, interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliis fessus superatis tamen humanis omnibus malis cum famem unam natura vinci non sineret, diem de die pro-

1. *quorum intolerantissima gens:* M. — P: quorum intollerantissima gens. — PM: umorique ac frigori adsueta.

2. *cum aestu et angore uexata uulgatis uelut in pecua morbis morerentur:* PM] cum aestu et angore vexata — moreretur (Harl. I. Leid. I. al.).

4. *promisce:* P Leid. I.] promiscue. — M: sepelliendi primisce. — P m. 1.: urebat. — PM: *bustorumque inde gallicorum nomine insignem* (P m. 1. insignum) *locum fecere.* Harl. I. Leid. I. al.: fecerant. Portug. al.: fecerunt.

6. *indutiae:* P m. 1. M. — P m. 2.: induciae. — P m. 1.: ꝑmisu. — M: ad deditionem uocare.

10. *panis de capitolio iactatus esse:* PM. — Harl. I.: panea de capitolio iactatos esse. — M m. 1.: sationes. m. 3.: stationes.

12. *dilectum:* PM Harl. I. Leid. I.] del. — M: magistrum eque. l. ualerium. P m. 1.: magistratum equitum l. ualerium.

13. *a Veis:* PM] a Veiis. — M: iubet param instruitque.

15. *interim capitolinus exercitus stationibus uigiliis fessus:* PM] interim Cap. exercitus stationibus vigiliisque fessus. — In Harl. I. excidit *interim* et scriptum est *uigiliis fessus.*

17. *uinci non sineret:* PM. — Harl. I.: uinciri. — P: ꝓspectans &quod auxilium. M „prospectans † auxilium“: media vox *etquod* erasa est. —

spectans ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque iam non solum cibo deficiente et cum stationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi vel redimi se quacumque pactione possent iussit — iactantibus non obscure Gallis haud magna mercede se adduci posse ut obsidionem relinquant. tum senatus habitus tribunisque militum negotium datum ut paciscerentur. inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum conloquio transacta res est et mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. rei foedissimae per se adiecta indignitas est: pondera ab Gallis adlata iniqua et tribuno recusante additus ab insolente Gallo ponderi gladius auditaque intoleranda Romanis vox „vae victis esse“.

XLIX. Sed diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam prius quam infanda merces perficeretur per altercationem nondum omni auro appenso dictator intervenit, auferrique aurum de medio et Gallos summoveri iubet. cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse quae postquam ipse

M: „apparere † postremo“: media littera deleta est.

2. *et cum stationes procederent:* PM cod. Rhen. — Harl. I. Leid. I. al.: et cum stationibus procederent.

4. *uel dedi uel redimi se quacumque pactione possent:* P m. 2. M cod. Rhen. — P m. 1.: redimisse quacumque. — Leid. I. Harl. I.: *posse*. — PM Harl. I. Leid. I. al.: se *ab*duci posse. — P: reliquant.

7. *tribunisque militum:* M. — P: tribunis quem *mi*litum. — M: ut pacis*recent* |.

— *inde inter p̄. sulpicium tribunum mrl:* PM. Cf. 5, 47.: „Q. Sulpicius“.

9. *conloquio transacta res est:* PM. — P m. 1. M: praetium.

11. *adlata.* — PM: *ab*lata. — P m. 1.: iniqua *a* tribuno recusante additus & insolente gallo cet. m. 2.: „iniqua & tribuno“ et „additus *ab* insolente“. — P: intolleranda.

16. *nam forte quadam prius quam infanda merces perficeretur:* PM. — PM: *amni auro appenso.*

19. *renitentes* elegantissima haut scio an coniectura in recentibus codd. scriptum est, cum in PM Harl. I. Leid. I. sit *retinentes*, quod eo minus dubitem pro falso habere, quo saepius his ipsis locis vel in

dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset, denuntiatque Gallis ut se ad proelium expediant. suos in acervum conicere sarcinas et arma aptare ferroque non auro recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum et coniuges et liberos et solum patriae deforme belli malis et omnia quae defendi repetique et ulcisci fas sit. instruit deinde aciem ut loci natura patiebatur in semirutae solo urbis et natura inaequali, et omnia quae arte belli secunda suis eligi praepararive poterant providit. Galli nova re trepidi arma capiunt iraque magis quam consilio in Romanos incurrunt. iam verterat fortuna, iam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adiuvabant. igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt quam ad Alliam vicerant. iustiore altero deinde proelio ad octavum lapidem Gavina via quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. ibi caedes omnia obtinuit. castra capiuntur et ne nuntius quidem cladis relictus. dictator recuperata ex hostibus patria triumphans in urbem redit, interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulos ac parens patriae conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellabatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie servavit, cum prohibuit migrari Veios et tribunis rem intentius agentibus post

optimis libris metathesi litterarum vera depravata sunt.

3. *suos in aceruum conicere sarcinas:* M m. 1. P. — M m. 2.: & suos cet. — PM: *deforme belli malis.* Harl. I. Leid. I.: bellis malis. — P: et ul | cis*cis*ci fas sit.

10. *Galli nova re trepidi:* P m. 2. — P m. 1.: trepidá. — M: galli *renouare* trepidi.

14. *ad Alliam:* P] ad Aliam (M). — *iustiore altero deinde proelio:* P. — M: iustiore al*i*ero deinde proelio. m. 2.: alio.

15. *gauina uia:* PM Leid. I.] Gabina via. — Cf. 2, 11.: Gabina via. 2, 39.: Labicos.

16. *ibi caedes:* M. — P: ibi cedes. Harl. I.: istic caedes.

19. *interque iocos militares:* P. — M: interque locos militares. — PM: *iaciunt.* Harl. I. Leid. I. al.: faciunt. — P m. 1.: *romulos ac pares patriae.* m. 2.: romulus ac pater patriae. M: romulus ac pares patriae. m. 2.: parens.

23. *et tribunis rem intentius agentibus:* P. — M: et tri-

incensam urbem et per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandae post triumphum dictaturae senatu obsecrante ne rem publicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum — ut erat diligentissimus religionum cultor — quae ad deos inmortales pertinebant rettulit et senatus consultum facit, fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur terminarentur expiarenturque expiatioque eorum in libris per duumviros quaereretur: cum Caeretibus hospitium publice fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent beneficioque eius populi non intermissus honos deum inmortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Iuppiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset, collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex his qui in Capitolio atque arce habitarent. expiandae etiam vocis nocturnae, quae nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neclectaque esset, mentio inlata iussumque templum in Nova via Aio Lucutio fieri. aurum quod Gallis ereptum erat

búnis rem intentius ger | tibus. m. 3.: gerentibus post cet.

3. *ne remp. in incerto relinqueret:* PM. — P: *statu.* M: statui. m. 2.: statuit.

6. *quae ad deos inmortales pertinebant rettulit et smc facit:* PM: (= et scm facit).

7. *quod ea hostes possedissent:* M m. 2.] quod ea hostis possedisset (P m. 2.). — PM m. 1.: quod ea hostes possedisset. Cf. 1, 45.: cives Dianae immolassent. al. — P m. 2. M: *restituerentur terminarentur expiarenturque.* P m. 1.: expediarenturque expia*to*que. — M: cum ceretibus. P m. 1.: cum *a*eceretibus. m. 2.: cum eceretibus. — PM: *hospitium publice fieret.*

10. *sacra pīr.:* PM. — PM: *quod iup̄ op̄t māx suam sedem atque arcem* (P m. 1.: artem) *pīr.*

15. *ex his qui:* P m. 2. M] ex iis qui. — P m. 1.: ex his qu*e*.

17. *audita neclectaque esset mentio inlata iussumque templum:* PM. — M m. 1.: bellum callicum.

19. *Aio Locutio.* — P: in noua iam locutio fieri. M m. 1.: in noua ia locutio fieri. m. 2.: in noua ri locutio fieri. — Quamquam in PM et hoc loco et 5, 52. non „Aio Locutio“ sed „Locutio“ scriptum est,

quodque ex aliis templis inter trepidationem in Iovis cellam conlatum, cum in quae referri oporteret confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum et sub Iovis sella poni iussum. iam ante in eo religio civitatis apparuerat quod, cum in publico deesset aurum ex quo summa pactae mercedis Gallis confieret, a matronis conlatum acceperant ut sacro auro abstineretur. matronis gratiae actae honosque additus, ut earum sic ut virorum post mortem sollemnis laudatio esset. his peractis quae ad deos pertinebant quaeque per senatum agi poterant, tum demum agitantibus tribunis ad plebem adsiduis contionibus ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent, in contionem universo senatu prosequente escendit atque ita verba fecit.

LI. „Adeo mihi acerbae sunt Quirites contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solacium aliud habuerim quoad Ardeae vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram, et ob eadem haec non si mille senati con-

tamen *Aio* a Livio scriptum esse cum id quod altero loco in Harl. I. Leid. I. aliisque codd. reperitur, verisimile facit: tum quod *io* ante *lo* facile excidere poterat et *a* post *ia*. Cf. Cic. de divinat. 2, 32. 69.: „At paulo post audita vox est monentis, ut providerent ne a Gallis Roma caperetur: ex eo Aio Loquenti aram in nova via consecratam".

1. *quodque ex aliis templis:* P. — M: quoque ex aliis templis. — M: referri oportet.

3. *sub iouis sella:* PM. — Harl. I. al.: „sub cella iouis". Leid. I. al.: „sub sella iouis": utrumque teste Drakenborchio. idem vero scripserat in M esse „sub sella iouis". Cf. Plin. hist. nat. 33, 1. 5.

7. *honosque additus:* P. — M: honosque additur. — PM: *sollemnis laudatio.*

9. *his peractis:* PM] iis peractis. — M m. 1.: „quaeque senatum agi poterant". dein eadem m. 1. restitutum est „quaeque p senatum" cet.

10. *agitantibus tribunis ad plebem adsiduis contionibus:* M] agitantibus tribunis plebem cet. (P). Cf. 3, 10.: „iactata — cum in senatu res tum apud populum est". — PM: *in contionem.*

13. *escendit:* P m. 1. Harl. I. — P m. 2. M: ascendit.

14. *contentiones cum tr. pl.:* P. — M: contiones cum tbr pl. — PM: *exilii.* — M: *solacium.* — P: aliut abuerim. m. 2.: aliud habuerim.

17. *non si mille.* sics. populiq.

sultis populique iussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. nec nunc me ut redirem mea voluntas mutata sed vestra fortuna perpulit: quippe ut in sua sede maneret patria id agebatur, non ut ego utique in patria essem. et nunc quiescerem ac tacerem libenter nisi haec quoque pro patria dimicatio esset, cui deesse quoad vita suppetat, aliis turpe — Camillo etiam nefas est. quid enim repetimus quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si reciperatam ipsi deserimus? et cum victoribus Gallis capta tota urbe Capitolium tamen adque arcem diique et homines Romani tenuerint habitaverint, victoribus Romanis recuperata urbe arx quoque et Capitolium deseretur, et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet quam adversa fecit? equidem,

iussu reuocaretis rediturus umquam fuerim: M] non si me senatus consulto populique iussu cet. (recc. codd.). — P: non simillae. sic. populique iussu reuocaretis rediturus umquam fuerim. m. 2.: non simille. Harl. 1.: non sim ille sic populique iussu reuocatis cet. Leid. 1.: non simile sic populique iussu cet. — Pronomen *me* addendum non erat, cum nec esset in melioribus libris et persaepe similibus locis ex optt. codicum auctoritate suppleri deberet. Cf. 5, 4.: „quod ad perseverandum stimulet". De genitivo *senati* cf. Kritz. ad Sall. Catil. 53. — Cf. 3, 14.: „*mille* pro uno Caesones extitisse plebes quereretur". 9, 19.: „mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri avertit avertetque, modo sit" cet. 35, 42.: „mille nova consilia". Simili sensu *milliens* 5, 4. 30, 28. 38, 46. al. — Recc. codd. parum recte: „reuocaritis".

2. *mea uoluntas mutata sed uestra fortuna perpulit:* PM. — Harl. 1.: mea uoluntas *muta* sed uestra fortuna per*tulit*.

4. *in patria essem:* P. — M: in patri*am* essem.

7. *repetimus:* PM Harl. 1. Leid. 1. al.] repetiimus. Cf. 5, 43. *audit* et *audiuit*. al. et T. Livi l. xxx. p. xc. v. 24. — PM: *eripuimus si reciperatam*. — P m. 1.: capitolium tamen *adque* arcem.

12. *deseretur:* M Harl. 1. Leid. 1. — P: desereretur. — Cf. 5, 52.: deserent. — P: huic uerbi secunda.

13. *equidem si nobis:* PM. — M m. 1. P: eum urbe*m*. M m. 2.: eum *in* urbe. — PM: *tamen tam euidens numen hac tempestate rebus adfuit romanis*. In Harl. 1. Leid. 1. multisque aliis codd. omissum est *tam*. — PM: *neglegen-*

si nobis cum urbe simul positae traditaeque per manus religiones nullae essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem neglegentiam divini cultus exemptam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res vel adversas, invenietis omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. iam omnium primum Veiens bellum — per quot annos quanto labore gestum — non ante cepit finem quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. quid haec tandem urbis nostrae cladis nova num ante exorta est quam spreta vox caelo emissa de adventu Gallorum, quam gentium ius ab legatis nostris violatum, quam a nobis, cum vindicari deberet, eadem neglegentia deorum praetermissum? igitur victi captique ac redempti tantum poenarum dis hominibusque dedimus ut terrarum orbi documento essemus. adversae deinde res admonuerunt religionum: confugimus in Capitolium ad deos ad sedem Iovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terrae celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis: deorum cultum deserti ab diis hominibusque

tiam. — Leid. I.: „ut omnem *conditam habemus nullus locus in ea non religionum deorumque* neglegentiam“ cet. media verba capitis sequentis sunt.

6. *aduersa spernentibus:* P. — M: aduersas pernentibus. m. 3.: aduersas spernentibus.

7. *iam omnium primum.* Cf. 1, 1.: „iam primum omnium satis constat“. al. — P: iam hominum primum: (cf. 5, 38.: et tanta omnium obliuio). M: nam omnium primum. — P m. 1.: emisa est.

10. *urbis nostrae cladis noua:* P] urbis nostrae clades nova (M). — P: spraeta uox caelo emisa. m. 2.: emissa. — PM: *eadem neglegentia deorum.* — P: praeter missu.

15. *dis hominibusque:* M] diis hominibusque (P).

16. *aduersae deinde res admonuerunt:* PM. — P: *religionum.* M: „religionem“, sed *e* est m. 3. in ras. — Harl. I. Leid. I.: aduersa deinde res admonuerunt cet.

17. *ad sedem iouis opt. max.:* PM.

18. *terrae celauimus:* M. — P: terrae caelauimus. I. Fr. Gron. malebat *terra.* Cf. Virg. A. 10, 555. 558. — In Harl. I. Leid. I. omissa sunt „alia auecta in finitimas urbes amouimus“.

tamen non intermisimus: reddidere igitur patriam et victoriam et antiquum bellum decus amissum, et in hostes qui caeci avaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et caedem".

LII. „Haec culti neclectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes ecquid sentitis Quirites, quantum vixdum e naufragiis prioris culpae cladisque emergentes paremus nefas? urbem auspicato inauguratoque conditam habemus, nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus, sacrificiis sollemnibus non dies magis stati quam loca sunt in quibus fiant: hos omnes deos publicos privatosque Quirites deserturi estis? quam par vestrum factum est quod in obsidione nuper in egregio adulescente C. Fabio non minore hostium admiratione quam vestra conspectum est, cum inter Gallica tela digressus ex arce sollemne

2. *bellum decus:* P] belli decus (M). Cf. 1, 43.: „primum peditum".

4. *terrorem fugamque et caedem:* P. — M m. 1.: terrorem fugamque et coederem. m. 2.: coedem.

5. *culti neclectique:* M m. 1.] culti neglectique (M m. 3. P).

— *monumenta:* P. — M: munimenta. Voss. I. m. 1.: momenta. Cf. 5, 7.: „horaeque momento". — M: „necquid sentitis. quirites. quantum uixdum enaufragiis": *e* ante *naufragiis* expunctum est. — P m. 1.: „ecquid sentitis quirites tantum uixdum enaufrages". m. 2: „*quantum*" et „*enaufragiis*".

9. *nullus locus in ea non:* M m. 2. P. — M m. 1.: nullus locus mea non.

10. *sacrificiis sollemnibus non dies magis stati:* P. — M: sacrificiis sollemnibus non dies magis trati. — Harl. I.: non dies. magistati.

12. *quam par uestrum factum est quod:* P. — M: quampar uestrum factum est quod. — I. Fr. Gron. malebat scribi aut „quam par vestro factum est quod" aut „quam par vestrum factum isti quod". Drakenborchius: „quam par vestrum factum ei est quod". nec tamen tali supplemento opus videtur.

13. *adulescente C. Fabio:* PM] adol. cet. — M m. 1.: admiratione | quae ura. m. 2.: admiratione | quā ura.

15. *digressus:* PM rell.] degressus. Cf. 4, 17. — P: *ex arce solemne fabiae gentis in colle quirinali obiit.* M m. 1.: „ex arces sollē | ne fabiae gentis in colle quirinale obiit". m. 2.: „ex arce sollē | ni fa-

Fabiae gentis in colle Quirinali obiit? an gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos deos etiam in pace deseri placet? et pontifices flaminesque neglegentiores publicarum religionum esse quam privatus in sollemni gentis fuerit? forsitan aliquis dicat aut Veis ea nos facturos aut huc inde missuros sacerdotes nostros qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cerimoniis potest. et ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Iovis epulo num alibi quam in Capitolio pulvinar suscipi potest? quid de aeternis Vestae ignibus signoque quod imperii pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive tuque Quirine pater? haec omnia in profano deseri placet sacra aequalia urbi, quaedam vetustiora origine urbis? et videte quid inter nos ac maiores in-

biae gentis in colle quirinale abiit".

1. *an gentilicia sacra ne in bello quidem:* M m. 1. P. — M m. 2.: a gentelicia sacra. — Harl. I. Leid. I.: an gentilicia sacra nos bello quidem. Recc. codd.: ne bello quidem. — M m. 1. P: „publica sacra et romanos deos etiam". in M dein *sacra* expunctum est. in Leid. I. et plerisque recc. omissum est *etiam*.

3. *neglegentiores publicarum religionum esse:* PM. — Harl. I. Leid. I.: religioni esse. — M m. 1. P: *in sollemni.* M m. 2.: in sollemne. — Harl. I.: quam priuatos.

5. *aut Veis:* PM] aut Veiis. — Harl. I.: „aut ne se an nos facturos". in Harl. I. etiam *sacerdotes nostros* omissa sunt: et paulo post ab „et ne omnia" usque ad „suscipi potest".

7. *saluis cerimoniis:* PM] salvis ceremoniis.

9. *num alibi quam in capitolio puluinar suscipi potest:* PM. — Recc. codd.: non alibi cet.

10. *signoque.* Cf. Cic. Philipp. 11, 10. 24.: „reddite prius nobis Brutum, lumen et decus civitatis: qui ita conservandus est ut id signum quod de caelo delapsum Vestae custodiis continetur, quo salvo salvi sumus futuri".

11. *quid de ancilibus uestris:* PM. — Harl. I.: quid de anciplitibus uestris. *Cf.* 5, 54. sub finem. — M m. 1.: mars gradiuei. m. 2.: mars gradiue.

13. *sacra aequalia urbi:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: *sacra aequa alia urbi.*

14. *et uidete quid inter nos ac maiores intersit:* PM cod. Rhen. al.

tersit: illi sacra quaedam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt —: an ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? recordamini agitedum quotiens sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu neglegentia casuve praetermissum est: modo quae res post prodigium Albani lacus nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio adfectae Veienti bello rei publicae remedio fuit! at etiam tamquam veterum religionum memores et peregrinos deos transtulimus Romam et instituimus novos: Iuno regina transvecta a Veis nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die! Aio Locutio templum propter caelestem vocem exauditam in Nova via iussimus fieri: Capitolinos ludos sollemnibus aliis addidimus collegiumque ad id novum auctore senatu condidimus: — quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus, si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis, si ab

1. *in monte Albano Lauinioque:* M cod. Rhen. al. — P: lauinoque. — I. Fr. Gron. malebat „Laviniique". Cf. 42, 26.: „ptolemeum in alexandria sese conuenisse": Laurish.

2. *an ex hostium urbibus romam ad nos:* PM rell. — P m. 1.: trasferri. m. 2.: *transferri.* In M erat primo „ad nrās ferri" h. e. *ad nostrasferri:* dein littera *s* deleta „ad nrā ferri". — I. Fr. Gron. scribi voluit „*quae* ex hostium urbibus". Drakenb.: „an *si* ex hostium urbibus" cet.

5. *quotiens sacra instaurentur:* PM. — PM: *neglegentia casuue.* — PM: *reiṗ.*

9. *at etiam tamquam ueterum religionum memores:* PM: nisi quod in P primo erat „religiosum". — Leid. I. al.: postquam ueterum.

11. *a Veis:* PM] a Veiis. — P: caelebriq.

13. *Aio Locutio.* Cf. 5, 50. — In PM omissum est hoc altero loco *Aio:* et in M m. 3. scriptum *locatū* pro *locutio* (M m. 1. P). — Leid. I. al.: *allocutio.* Harl. I. al.: *allocutionis.* — M: in nouam uiam. cf. 5, 32.

14. *sollemnibus aliis addidimus:* P m. 2. M. — P m. 1.: sollemnimus.

17. *si non uoluntate mansimus:* PM.

hostibus metu retenti sumus? de sacris loquimur et de templis? quid tandem de sacerdotibus nonne in mentem venit quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua nihil umquam praeter quam urbs capta movit: flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est: — hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? et Vestales tuae te deserent Vesta? et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi reique publicae piaculi contrahet? quid alia quae auspicato agimus omnia fere intra pomerium, cui oblivioni aut cui neglegentiae damus! comitia curiata quae rem militarem continent, comitia centuriata quibus consules tribunosque militares creatis — ubi auspicato nisi ubi adsolent fieri possunt? Veiosne haec transferemus, an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab dis hominibusque urbem conveniet?“

2. *quid tandem de sacerdotibus:* P. — M Harl. I.: quid tantem. Leid. I.: quid tantum cet.

4. *ex qua nihil umquam praeter quam urbs capta mouit:* PM eod. Rhen.] ex qua eas nihil unquam cet. — M: ex qua nihi | lum quam praeter. m. 3.: ex qua nihil | um quam praeter. — Cf. 5, 4.: „quod ad perseuerandum stimulet“. — Ex sequente voce *nefas* videtur ortum quod in Harl. I. aliisque codd. recc. est: „ex qua *fas* nihil umquam“ cet. Harl. I.: „praeterquam urbis capita“.

7. *deserent.* — P Harl. I. Leid. I.: desererent. Cf. 5, 51.: „deseretur“. — M: „et uestales tutosseadserent uesta“: sed *tossead* m. 3. et in ras. sunt.

8. *tantum sibi reiq. publicae piaculi:* PM. — Harl. I. Leid. I. al.: quantum sibi cet.

10. *intra pomerium:* PM] intra pomoerium. Cf. 1, 26. — PM: *cui neglegentiae.*

11. *quae rem militarem continent:* PM.

12. *ubi auspicato:* P m. 2. M m. 2. — P m. 1.: ubi auspicatio. M: ubi | *ubi* auspicato. — PM: *nisi ubi adsolent.*

13. *Veiosne haec transferemus an comitiorum causa:* P. — M: „ueiosne haec transferemur | acomitiorum causa“. m. 3. supra „haec“ scriptum est „l hinc“ h. e. vel *hinc.*

15. *ab dis hominibusque:* M] ab diis hominibusque (P). — Leid. I.: *a dis* cet.

LIII. „Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem et ad integra omnia Veios migrare nec hic aedificando inopem plebem vexare. hanc autem iactari magis causam quam veram esse — ut ego non dicam — apparere vobis Quirites puto, qui meministis ante Gallorum adventum salvis tectis publicis privatisque stante incolumi urbe hanc eandem rem actam esse ut Veios transmigraremus. et videte quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. vos etiam si tunc faciundum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra — nec id mirati sitis prius quam quale sit audieritis — etiam si tum migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset gloriosa nobis ac posteris nostris, nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est: non enim reliquisse victores sed amisisse victi patriam videbimur: hoc ad Aliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis inposuisse, ut desereremus penates nostros exiliumque ac fugam nobis ex eo loco consisceremus quem tueri non possemus! et Galli evertere potuerunt Romam quam Romani restituere

2. *et ad integra omnia:* PM. — In Leid. I. al. omissum est *ad.*

5. *qui meministis:* M m. 2. P. — M m. 1.: qui meministris. — Num „qui memineritis“?

7. *hanc eandem rem actam esse:* PM. — Leid. I.: rem *esse* actam.

9. *etiam si tunc faciundum non fuerit:* M] etiam si tunc faciendum cet. — M: nec id mirati *sint* prius cet.

11. *etiam si tum migrandum fuisset:* PM] etiamsi tunc cet. — Sic enim paulo post sequitur „quippe *tum* causa“ cet. Cf. tamen T. Livi l. XXX. p. LXVI. v. 17.

16. *sed amisisse uicti patriam uidebimur:* PM. — Leid. I.: uiderimur. Harl. I.: uideremur.

17. *hoc ad Aliam fuga:* PM. — M: hoc capta urb. m. 3.: urbe.

18. *inposuisse ut desereremus:* P m. 2. M. — P m. 1.: inposuisse ut diesse | reremus. — M: con | scisseremus.

21. *et Galli euertere potuerunt Romam:* P. — M: et galliae uertere cet.

non videbuntur potuisse? quid restat nisi ut, si iam novis copiis veniant — constat enim vix credibilem multitudinem esse — et habitare in capta ab se, deserta a vobis hac urbe velint, sinatis? quid si non Galli hoc sed veteres hostes vestri Aequi Vulscive faciant ut commigrent Romam — velitisne illos Romanos vos Veientes esse, an malitis hanc solitudinem vestram quam urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit quam casa illa conditoris est nostri — non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius, inter sacra penatesque nostros quam exsolatum publice ire? maiores nostri convenae postoresque, cum in his locis nihil praeter silvas paludesque esset, novam urbem tam brevi aedificarunt: nos Capitolio arce incolumi stantibus templis deorum aedificare incensa piget? et quod singuli facturi fuimus si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?"

3. *deserta a uobis:* PM. — Recc.: *a nobis.*

4. *quid si non Galli hoc sed ueteres hostes:* P. — M: quit si non galli hoc seduceteres hostes. Harl. I.: quod si non galli hoc cet.

5. *Aequi Vulsciue:* P] Aequi Volscive. — M: hostes urae | qui uulsciue. — P m. 1.: uelitis romanos uos ueientes esse. m. 2.: uelitis ne illos romanos cet. — PM Harl. I.: *an malitis hanc solitudinem* (M: solicitudinem) *uestram.* Leid. I. al.: non malitis hanc sol. cet.

8. *quid magis nefas sit:* P. — M: quid magis nec fas sit.

— *quia piget edificare:* P. — M: „quia pig†et aedificare": in verbo *piget* aliquid erasum est. — Recc. codd.: *reaedificare.*

9. *nullum melius ampliusue tectum:* M. — P m. 1.: nullus | melius cet. m. 2.: nullū | melius. — M m. 2. P: *ritu pastorum.* M m. 1.: ritus pastorum.

12. *inter sacra penatesque nostros:* PM al.] inter sacra penatesque vestros. — P m. 1.: *quam exsolatum.* P m. 2. Bekk.: quam exsulatum. M m. 1.: quā exolatum. m. 2.: quā exulatum.

14. *nouam urbem tam breui aedificarunt:* PM. In Harl. I. excidit *nouam.*

18. *uniuersi recusamus facere:*

LIV. „Quid tandem si fraude si casu Veis incendium ortum sit ventoque — ut fieri potest — diffusa flamma magnam partem urbis absumat, Fidenas inde aut Gabios aliamve quam urbem quaesituri sumus quo transmigremus? adeo nihil tenet solum patriae nec haec terra quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? equidem — fatebor vobis, etsi minus iniuriae vestrae quam meae calamitatis meminisse iuvat — cum abessem, quotienscumque patria in mentem veniret, haec omnia occurrebant, colles campique et Tiberis et adsueta oculis regio et hoc caelum sub quo natus educatusque essem:

M m. 2. P. — M m. 1.: uniuersis.

1. *Veis:* PM] Veiis. — PM: *diffusa flamma magnam partem urbis absumat.*

4. *aliamue quam urbem:* P. — M m. 1.: aliamue | quam urbe. m. 4.: aliamue | aliquam urbē. — M m. 1. P: transmigremus. M m. 4.: transmigremur.

6. *sed in superficie tignisque:* P m. 2. M. — P m. 1.: sed in superficie tignisque. — In M deletum est *tignis.*

7. *equidem.* — PM: pendet & quidem. — PM cod. Rhen.: „*etsi minus iniuriae uestrae quam meae calamitatis meminisse iuuat*". Dicit igitur Camillus quid ipse senserit cum exularet, qua ipse vel in exilio affectus fuerit caritate patriae urbis. quod cum profiteretur, necesse erat etiam mentionem fieri iniuriae ipsi a civitate inlatae: ne quis igitur putaret, eum id ipsum quaesivisse ut quacumque causa oblata cives huius ipsius iniuriae argueret, addit se non tam iniuriae civium quam temporis illius infelicis meminisse voluisse: „Mir dagegen — denn gesteh' ich es nur, wiewohl ich euch nicht dabei an euer Unrecht erinnern will, sondern nur der traurigen Zeit selbst gedenken — mir schwebten als ich entfernt war, sobald mir irgend das Bild der Vaterstadt vor die Seele trat, immer nur jene so lieb gewordenen Hügel und Felder vor Augen" u. s. w. — Harl. I. Leid. I. al.: quam calamitatis meae.

9. *quotienscumque patria in mentem ueniret:* PM. — Harl. I.: quotienscumque patria in mentem uenerat. Cf. ex. gr. 2, 38.: „cum prope continuato agmine irent, praegressus Tullius ad caput Ferentinum *ut quisque eueniret* primores eorum excipiens" cet. — M: et hoc celum.

quae vos Quirites nunc moveant potius caritate sua ut maneatis in sede vestra, quam postea cum reliqueritis ea macerent desiderio. non sine causa dii hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen oportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur quo maritimi commeatus accipiantur, mare vicinum ad commoditates nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum, regionum Italiae medium ad incrementum urbis natum unice locum. argumento est ipsa magnitudo tam novae urbis: trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis Quirites agitur: inter tot veterrimos populos tam diu bella geritis, cum interea — ne singulas loquar urbes — non coniuncti cum Aequis Vulsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria tantum terra marique pollens atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae bello vobis par est. quod cum ita sit, quae — malum! — ratio est expertis alia experiri, cum iam ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri non possit: hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est eo loco caput rerum summamque imperii fore: hic cum augurato liberaretur Capitolium, Iuventas Termi-

2. *ea macerent.* — P: „cum reliqueritis eam agerent desiderio“: sed *c* scriptum est supra *g* in verbo *agerent*. M: eam | agerent. m. 4.: eam | angeant.

4. *flumen oportunum:* M] flumen opp. — P m. 1.: quo ex mediiterraneis. — 6. Num *mari?* Vicinum scil. locum.

9. *argumento est ipsa magnitudo tam nouae urbis:* P. — M: locum | afrumento est ipsa cet. Cf. 4, 44. — In Harl. I. et Leid. I. omissus est versus ab *locum* ad *nouae urbis.* — M m. 1.: trecentensimus sexagen | simus quintus. P: trecentesimus sexagesimus quintus.

13. *Vulsci:* M] Volsci. — P Harl. I.: to*t*am ualida oppida. P m. 2.: tot tam ualida cet. M m. 1.: totam | ualidam oppida. m. 2.: tot ualida oppida. — P m. 1.: inter duo marie. m. 2.: maria.

16. *expertis alia experiri:* M. — P: expertis *latos* alia experiri.

19. *capite humano inuento:* PM. — Leid. I. al.: a capite cet.

21. *Iuuentas Terminusque:* PM. Cf. 1, 55.

nusque maximo gaudio patrum vestrorum moveri se non passi: hic Vestae ignes, hic ancilia caelo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis dii."

LV. Movisse eos Camillus cum alia oratione tum ea quae ad religiones pertinebat maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit vox opportune emissa, quod cum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur cohortesque ex praesidiis revertentes forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit „signifer, statue signum, hic manebimus optime": qua voce audita et senatus accipere se omen ex curia egressus conclamavit et plebs circumfusa adprobavit. antiquata deinde lege promisce urbs aedificari coepta. tegula publice praebita est, saxi materiaeque caedendae unde quisque vellet ius factum, praedibus acceptis eo anno aedificia perfecturos. festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine in vacuo aedi-

1. *maximo gaudio patrum uestrorum:* PM Harl. I. Leid. I. al.] maximo gaudio patrum nostrorum.
2. *ancilia:* cf. 5, 52.: „quid de ancilibus uestris" (PM). 1, 20. — P: hic ancilicia caelo dimisa. m. 2.: dimissa. M: „hic ancili*cia* caelo demissa".
4. *mouisse eos Camillus cum alia oratione tum ea:* P. — M: mouisse eos camillus tum alia oratione tum ea. — „*Cum* alia oratione *tum*" etiam in Harl. I. Leid. I. al. esse dicitur.
6. *uox opportune emissa:* PM] opportune vox emissa. — P: oportune. — Harl. I. Leid. I. al.: uox opportun*a* *e*missa.
— *post paulo:* PM. — Cf. 22, 60.: „post paulo audistis" (Put.). al.
8. *ex praesidiis:* h. e. ex castris. — PM: ex praediis. — — P: reue*n*tentes.
9. *hic manebimus optime:* PM. — Harl. I.: optimam. Leid. I.: optimum.
10. *accipere se omen:* P m. 2. M. — P m. 1: omnem.
12. *antiquata deinde lege:* M m. 2. P. — M m. 1.: lege*m*. — *promisce:* PM Harl. I. Leid. I.] promiscue. 4, 43. — P: edificari.
13. *saxi materiaeque cedendae unde quisque uellet:* P. — M: saxi materiaeque caedenda. eundē quisque uellet. Harl. I.: *unus* quisque uellet. — Cf. 3, 27.: „sic iuventus discurrit ad vallum petendum. sumpsere *unde* cuique proximum fuit".
16. *omisso:* P m. 2. M. — P m. 1.: omiso.

ficant. ea est causa ut veteres cloacae primo per publicum ductae nunc privata passim subeant tecta, formaque urbis sit occupatae magis quam divisae similis.

1. *ea est causa ut:* PM rell. h. e. „inde est factum ut“. Ant. Perizonius malebat scribi „ea est caussa quod — subeunt tecta“. Cf. Plin. 11, 37. 148.: „ea causa est ut — appetant“. — M: ut buteres claoce primum per publicum ductae nunc primata cet. m. 4.: nunc prinata.
3. *occupatae magis quam diuisae similis:* PM. — Harl. I.: quam diuersae similis.

SUPPLEMENTA

DIVERSAE SCRIPTURAE CODICUM ANTIQUISSIMORUM ET PARISINI ET MEDICEI, CUIUS IN ADNOTATIONIBUS LIBRI PRIMI LIVIANI MENTIO A NOBIS FACTA NON EST.

Pag. 3. Vers. 1. — PM: opere. — M: precium. — PM: res pr. perscripserim.
3. P m. 1.: dicere ausim qui cum ueterum tam uulgatam. m. 2.: dicere ausim quippe qui cum ueterem tum uulgatam.
6. PM: utcumque: (et sic semper).
7. P: principes.
15. M m. 1.: sint. m. 2.: sunt.
p. 4. v. 4. — M m. 2.: decorata. — Num m. 1. *decora* fuisset, cerni non poterat.
13. M m. 1.: erunt aut in magno.
17. PM: paulatim: (et sic semper).
19. M: ceperint.
21. P: pati possum. m. 2.: possum'.
23. M m. 2.: monumento.
24. P m. 2. M: tuaeque reip.
— PM: fedum. — M m. 1.: inceptum.
26. PM: umquam: (et sic semper).
28. P: tam sera. M m. 1.: saete. m. 2.: sere.

p. 5. v. 1. — M: habundantes.
3. M: querelle.
6. P: si ut pætis.
7. M m. 1. P: tantum operis. M m. 2.: tanti operis.
9. P: iam primum omnium nomen constat. m. 2.: iam primum omnium satis constat.
10. PM: seuitum.
11. P: reddenteq. helæne. m. 2.: reddendeque.
12. P: abstinuessem. m. 2.: abstinuesse.
13. P: enetum. M m. 1.: henetum. M m. 2.: hnetum. Cf. Hom. Il. 2, 852.
15. P: pylemene. M: pilemene.
16. P: maris hadriatici sinum euganesque. m. 2.: euganeisque. M: euganesque.
17. PM: enetos.
20. M: apellati. — P: aeneam.
21. P m. 1.: dicentibus. m. 2.: duc.
23. M m. 2.: classe laurentem.
p. 6. v. 1. — P: troiani in quibus.
3. P: predam.
4. P m. 1.: tenebat.
9. P m. 1.: aduenerarum.

12. M m. 2.: postquam audiuit.
14. P m. 2.: patria e domo.
16. P: dextera. M: dextra.
17. P m. 1.: amictiae. — M: sancxisse. — P m. 1.: sanxisse foedus filia inter duces. m. 2.: sanxisse inde foedus ictū inter duces.
19. M: hospicio.
21. P: ea res utique.
22. P m. 1.: opidum.
p. 7. v. 2. — M: egre paciens.
3. P: leta.
4. P: rutili. v. 5. rutilique.
7. PM: qui cere.
11. M: iuncī. |
— M m. 1.: aboriginū conciliaret. m. 2.: sibi concil.
16. PM: quamquam: (et sic semper).
17. P: etryria erat ut etiam. m. 2.: ut iam.
24. P m. 1.: ascanus. — M m. 1.: filius tamen. m. 2.: erat tamen.
27. P: regnum habitum paternumque. — *auitum* in marg.
28. P m. 1.: quis enim res. m. 2.: rē.
p. 8. v. 1. — P m. 2. M: hiccine.
2. P m. 1.: incolume.
4. PM: ubicumque et quacumque: (et sic semper).
6. P m. 1.: multitudinem.
11. P m. 1.: anni maxime tantum. m. 2.: anni tantum.
13. P m. 1.: perilis.
14. P m. 1.: ulli accolae. m. 2.: ulli alii acc.
18. M m. 1.: ab eo alicolonię. m. 2.: ab eo colonię.
19. P m. 2. M: siluiis.
20. M: albę regnauer̄;.
21. P: alba attys atyne capys. capyæ. M: alba atis atye capis. capye.
24. P m. 1.: imperii. m. 2.: imperio.
25. P m. 1. M: flumine. P m. 2.: fulmine.
p. 9. v. 1. — P m. 1.: uetustutum.
4. P m. 1.: ream siluiae per speciem honoris conuestalem.
11. P m. 1.: noncupat.
12. P m. 1.: sisacerdos.
14. P m. 1.: forte quodam.
16. P m. 1.: aquai.
18. M m. 2.: quam romularem.
21. P m. 1.: erant pueris.
23. P m. 1.: summiesam.
25. P m. 1.: pecoribus.
28. P m. 1. M m. 2.: putant. P m. 2. M m. 1.: putent.
p. 10. v. 3. — M m. 2.: capta diuidere.
4. P m. 1.: indiges. — M: crescente grege. m. 2. in marg.: indies.
5. M m. 2.: in palātino monte.
9. PM: sollemne.
10. M: liceum.
11. M: uocauer̄. P: uocarunt.
— M m. 1.: deditis. m. 2.: deditos.
12. PM: sollemne.
14. P m. 1.: captam.
— P m. 1.: ultra accusantes.
20. P m. 1.: ipse sustulisset. m. 2.: ipse eos.
22. M m. 2.: aperire uoluerat.
25. P m. 1.: comparando ętatem. m. 2.: & ętatem.
27. P m. 1.: ut haut procul esset.
28. P m. 1.: nonconglobo.
p. 11. v. 1. — P: itinerere.
6. P m. 2.: optinendam.

9. P m. 1.: ut generi. m. 2.: ut geniti.
10. P m. 1.: tyrannique. m. 2.: tyranni seque.
11. PM: contionem.
21. P m. 1.: uerecundiam.
22. P m. 1.: qorum tutelam ea loca. m. 2.: quorum tutelae.
29. M: at hii.
p. 12. v. 7. — M: palacium.
8. P m. 1.: rutu. m. 2.: ritu.
10. M: gerione.
11. M m. 1.: quia pre se. m. 2.: qua.
15. P m. 1.: casus. m. 2.: cacus.
16. P m. 1.: qua si. m. 2.: quia si. M: quasi agendo.
17. M: com pulisset.
18. P m. 1.: dominom.
— P: auersas boues.
25. P: accepit.
26. P m. 1.: expelunca. m. 2.: ex spel.
29. M: occubuit. m. 2.: morte occubuit.
p. 13. v. 2. — P m. 1.: rudas.
4. M: sibillę.
— P m. 1. M m. 1.: eae gentes. P m. 2. M m. 2.: hae gentes
— M m. 1.: istum euander. m. 2.: isto euander.
6. P: manifeste reum cedis.
7. P m. 1.: aliquantum. m. 2.: aliquantulo.
10. M: interpres dm̄.
12. M m. 1.: aram hic dicat | uiri quam. m. 2.: aram hic dicant | uiri quam.
14. P m. 1.: se onem. m. 2.: se omen.
21. M m. 2.: potitii.
24. P m. 1.: heccumsacra. m. 2.: hectum.
p. 14. v. 5. — P m. 1.: cum cetero habutu. m. 2.: tum cetero habitu.
7. P m. 1.: portemderant.
8. P m. 1.: me haut penitet.
9. P m. 1.: habaruscis. m. 2.: abaruscis.
10. P m. 1.: praesexta.
13. M m. 1.: dederunt. m. 2.: dederint.
17. PM: adiciendę.
23. P m. 1.: idque primumum.
24. P: peniteret.
25. P m. 1.: sine qua is. m. 2.: quia.
28. P m. 1.: adeoras erat. m. 2.: adep erat.
— P m. 1.: finitamarum.
29. P m. 1.: peniria.
30. P m. 1.: quippe nec. m. 2.: quippe quibus nec.
31. P m. 1.: „nec cum militibus conubia". dein deleta voce „militibus" eadem manu antiqua: „nec cum finitumis conubia".
p. 15. v. 1. — P m. 1.: uicanas. M m. 1.: circum *uic*inas.
2. P m. 1.: peterant.
10. P m. 1.: ecquod. m. 2.: eo quod. — M: asilum.
12. P m. 1.: exspectare res cepit.
18. P m. 1.: uidentę.
19. P: ceninenses. — M: amtemnates.
26. M: in quem queq. inciderat. P: in quemq. quę inciderat.
p. 16. v. 3. — M m. 1.: „pulcritudine". dein eadem m. 1.: pulchritudine.
5. P m. 1.: ne quis uiolarent.

6. P m. 1.: turbatam p metum. m. 2.: turbato.
8. M: dūq; innocantes.
14. PM: genere sit.
15. P: sepe. — PM: dedissent.
17. M: ut cum suam uim factus officio sit.
19. P m. 1.: banditiae.
21. P m. 1.: preces serunt & iam admotum mitiganti animi. M m. 1.: miti animi. m. 2.: mitigati animi.
p. 17. v. 1. — P: caencinenses.
2. M m. 1.: atemnates.
6. P m. 1.: cencinensium.
— P m. 1.: moueant.
12. P m. 1.: redunto.
13. P m. 1.: tunc factorum. m. 2.: tū. — P: haut minor.
15. P m. 2.: ascendit. M m. 2.: abscendit.
20. M: ducibusque ostium.
21. M m. 2.: me auctore sequentes.
25. P: „multitudine conpositum eius". in marg.: conpotum.
26. P m. 1.: opina. — M m. 2.: adeo rari.
p. 18. v. 1. — M m. 1.: et ad os. m. 2.: hos.
2. M: „pala†in agris": media sunt deleta.
— P m. 1.: opressit.
3. P m. 1.: opidum.
4. P: praecibus.
10. P m. 1.: nomine darent.
16. P m. 1.: archi. m. 2.: arci.
17. P m. 1.: ut armatus.
18. P m. 1.: petitutum ierat.
22. P m. 1.: anullos.
24. M m. 2.: scuta illis.
25. P m. 1.: arma petistis dicant. m. 2.: petisse.
26. M m. 2.: uisum. — P m. 1.: suam ipsam.
32. P m. 1.: subierem. m. 2.: subiere.
p. 19. v. 1. — P: utrique. — In marg.: utrimq;.
1. M: pugnam sciebant. — M: mettius.
3. P: ut hostius cedit.
8. P m. 1.: inde hunc. m. 2.: huc.
9. P m. 1.: hominemque.
10. M m. 1.: hinc altem arce. m. 2.: hinc alte arce.
13. P m. 1.: uoueto.
16. M m. 1.: tamquam celesti iussi. m. 2.: tamquam celesti uoce iussi.
18. M m. 1.: spatium nec. m. 2.: spatium ē nec.
25. P m. 1.: sabinus.
28. M m. 1.: annuentibus auocantibus sui fauore.
p. 20. v. 1. — P m. 1.: cumualle. m. 2.: conualle.
2. P: sedintegrant proelium.
5. M: cissaque.
7. P m. 1.: dirimire. m. 2.: dirimere.
11. P m. 1.: conibii.
14. M: tum multitudinem.
20. M m. 2.: equū. — P m. 1.: curtios.
22. P: repentae.
23. P m. 1.: romulo ipse fecit.
24. P m. 1.: nomina eorum.
25. P: cum aūt dubie.
26. P m. 1.: ferit. m. 2.: fuerit.
28. P: aequitum. — P m. 1.: ramnanses.
p. 21. v. 3. — P m. 1.: post aliquid annos. m. 2.: aliquot.
5. P: praeces. — 6. P: penam.

6. PM: sollemne.
7. M: „sacrificiū † uenisset“: media deleta. m. 2.: sacrificiū conuenisset. — P: cumcursu. m. 2.: concursu.
9. P m. 1.: haut iniuria.
12. P m. 1.: lauinumque. — P m. 1.: ronouatus est. m. 2.: ronouatū est.
13. P m. 1.: proprius.
14. P: „ipsis prope se conualescere“. quae exciderunt scripta sunt in marg. sic: „portis bellum ortum. fidenates minus uicinas prope“.
17. PM: uastant². cf. 10, 12.
18. P: ad leuam.
19. P m. 1.: tum magna trepidationem.
21. M m. 1.: romolus. — P: pati tantum uicinum.
25. P m. 1.: subsedere.
26. M m. 1.: omni aequitati.
27. P m. 1.: adequitandos.
30. P m. 1.: uelud inter pugnam.
p. 22. v. 2. — P m. 1.: æfusi. m. 2.: effusi.
6. P: pene.
9. P m. 1.: qui sumplantes paulo. m. 2.: simulantes. — P m. 1.: sicuti erant.
14. M: consanguitate.
15. M m. 1.: locisi romana. m. 2.: locis rom.
16. M m. 1.: „romanis excucurrunt“. dein eadem m. 1.: excucurrerunt. m. 2.: romanos.
19. M: „portantes † os † romanus“: media sunt deleta. m. 2.: portantes hos † romanus.
23. M m. 2.: „acie“. *cie* in ras.
24. P: nulla parte ad † tis. m. 2.: adiutis. — M: nulla parte adiutitum ueterani.
p. 23. v. 1. — P m. 1.: minita. — P m. 1.: ulciscendo.
2. P m. 1.: haut minus.
4. P: induciae.
6. P m. 1.: origis. m. 2.: originis.
7. M m. 2.: „creditū“. sed ū in ras.
14. M: habiit. m. 2.: habuit.
16. PM: contionem.
17. M: habere. m. 2.: haberet. — P m. 1.: sibito coorta. m. 2.: subito cohorta.
18. P m. 1.: ut in conspectu eius contioni. m. 2.: ut conspectū eius contioni.
23. P m. 1.: sublimen. m. 2.: sublimē.
24. P m. 1.: ictam mestum. M: mestum. — PM: aliquamdiu.
25. P m. 1.: parentumque.
26. M m. 1.: saluere. m. 2.: saluare.
28. P m. 1.: qui discepptum. m. 2.: discerptum.
29. P m. 1.: patrium. m. 2.: patrum.
30. P m. 1.: sed obscura. m. 2.: pobscura.
31. P m. 1.: present. m. 2.: presens.
32. M: rei dr̄ fides.
p. 24. v. 2. — PM: in contionem.
3. P m. 1.: romulandinquit. m. 2.: romulus.
4. P m. 1.: hodierne.
6. P m. 1.: abii.
7. M m. 1.: inquit roma celestes. m. 2.: romanis.

10. M: haec inquid. — P m. 1. M m. 1.: habiit.
18. M m. 1.: in societate quia possessionē. m. 2.: qua.
19. P m. 1.: ammitterent.
p. 25. v. 3. — P m. 1.: ples. m. 2.: plebs.
4. M m. 1.: nec ultra regem. m. 2.: nisi regem.
5. P m. 1.: cum censissent & amoueri.
7. P m. 1.: populi.
— P m. 1.: quam tetinerent.
10. P m. 1.: magistribusque.
11. PM: incertum. P m. 2. M m. 2.: in incertum.
13. PM: contione.
15. M: dinumeretur creati†s auctores.
17. M: siscerent iuberentq. qđ.
19. P m. 1.: numen pompilii. m. 2.: numę.
20. M m. 2.: pompilio. — P m. 1.: curribus.
— M: consultissimus ut. m. 2.: uir ut.
26. M: emulantium. P m. 1.: aemulentium.
p. 26. v. 1. — P: quę fama.
2. M: commertio.
— P m. 1.: cipiditatem.
4. P m. 1.: suopter igitur.
9. PM: quamquam: (et sic semper).
11. M m. 1.: ne deniquae patrum.
15. M m. 2.: honor ergo.
16. M: ꝑpetutuūquae.
17. P m. 1.: at leuam.
18. M: coepit.
20. M: prospectum.
p. 27. v. 2. — P m. 1.: deucendit.
11. PM: t. manlio coñs.
12. P m. 1.: nostrę etate. m. 2.: etati.
17. M m. 1.: disciplinamque.
18. M m. 1.: efficacissimā. m. 2.: efffcacissimū.
21. P m. 1.: nocturnus.
23. M: ꝑficere.
24. M m. 1.: lunę duodecim. m. 2.: lunę in.
p. 28. v. 6. — P: pertinet.
12. M: „alboriū*dum* sacerdotium". *dum* erasum est.
13. P m. 1.: stirpendium.
18. PM: sollemnique.
21. M m. 1.: ad que templa. m. 2.: aut quę. P: at quę templa.
22. P: fie | erent. — M: pecunia rogaret²—.
24. M m. 2.: pontifici*b*. scitis.
— P m. 1.: esset conquosultum. m. 2.: esset quo consultum.
26. M: adsiscendo.
p. 29. v. 2. — P m. 1.: pulminibus. m. 2.: fulm.
3. P m. 1.: missa.
— M m. 2.: ad aelicienda. P: ad ea elicenda.
12. M m. 1.: exempli. m. 2.: exemplo.
18. PM: persepe. — M m. 1.: uelud.
21. PM: sollemne. — P m. 1.: ärquato.
24. P m. 1.: in dexteram.
25. P m. 1.: quę argenteos pontifices.
p. 30. v. 5. — M m. 2.: *cum* temperata.
16. PM: utrimque: (et sic semper).
22. P m. 1.: negandi. — P m. 1.: tricessimum.
23. P m. 1.: legatus.

24. P m. 1.: uenerunt.
25. P m. 1.: purgandi.
p. 31. v. 1. — M m. 1.: inquid.
2. M: faceret estes.
5. P m. 1.: albini. — P m. 1.: utrimque summe ope.
10. P m. 1.: acie certadatum est.
11. P m. 1.: durutis.
13. P m. 1. M m. 2.: haut plus. M m. 1.: aut plus.
14. M m. 2.: milia passuum.
21. P m. 1.: infecto.
22. M: ab statiu†exciuit. m. 2.: ab statu.
26. P m. 1.: ad albinam. — M: nihilhominus.
p. 32. v. 1. — P: duces procedunt.
5. M: praet efferre.
9. P m. 1.: albini.
12. M: signo. m. 2.: signū.
15. M: certam in dubiam.
16. M: uiam quā utri. P: uiam quam ut utri imperent. P in marg.: utri utris.
19. PM: quamquam. — P m. 1.: tum indole.
23. M: curatiosque.
p. 33. v. 2. — P: uocænt. — P m. 1. M: oratios.
4. M m. 1.: imperi. m. 2.: imperiū.
5. P m. 1.: recussatur.
10. P m. 1.: nec illius.
11. P: fecialis.
15. P: rex pacisne.
16. M: nuntium p̄r. quiritium.
20. M: ad iusiurandum patrono um id ē sanciendū. P m. 1.: sanciandum.
21. M: „effata". dein eadem m. 1.: effato.
22. PM: non opere est. — P m. 1.: perapgit.
23. M: audi inquid. P: iuppiter audi inquit pater patrate populi albini. m. 2.: albani.
24. P m. 1.: populus albinus.
27. M: p̄r. prior.
28. P: p̄r. sic ferito. M: p̄r. sic ferito.
p. 34. v. 2. — P m. 1.: id dixit ubi porcum. m. 2.: id ubi dixit porcum.
6. P: arma capiunt armati cum sui utrosque adortarentur. m. 2.: adhortarentur.
10. P m. 1.: adhortantum.
11. PM: utrimque.
18. P m. 1.: obseruatur.
25. P m. 1.: albinis.
28. P m. 1.: deseruarat.
p. 35. v. 3. — P m. 1.: est ut fegerat. m. 2.: est aufugerat.
5. P m. 1.: „haut procul ab se abesse". dein: „sese".
— M m. 1.: in eo magno. m. 2.: in eū.
7. PM: iam oratius.
8. M: tunc. P: tc̄. — P in marg.: pauentium.
20. M: oratium. P: horatium.
23. M: ditionis. — PM: sepulchra extant.
25. M: proprius.
27. P: metio. M: metitio.
30. P m. 1.: adducti. m. 2.: abd.
31. P: horatius. M: oratius.
p. 36. v. 1. — P m. 1.: uirgo quam desponsa. m. 2.: quae.
2. P: supumeros. M: superumeros. m. 2.: *ros*.
7. P m. 1.: ambi hinc. m. 2.: abi.
8. M m. 1.: uiuitque. — PM: quecūque.

14. PM: qui oratio. M m. 2.: oratiū.
19. P m. 1.: ac lege. m. 2.: hac.
20. P m. 1.: contemnasset.
22. P: conlisa. In marg.: g.
23. M: oratius.
24. P m. 1.: prouoto.
p. 37. v. 3. — PM: paulo: (et sic semper).
4. P m. 1.: senes.
8. M: inter uebera.
9. P: uix abbanorum.
15. P: sepulchra. M: sepulcra.
22. M m. 1.: gentis. m. 2.: genti. — P m. 1.: tradite sunt.
25. P: horatiae sepulchrum. M: oratiae sepulcrum.
p. 38. v. 1. — P m. 1.: haut bene.
2. M m. 1.: pupularium.
13. M m. 1.: tennerem.
15. M: fidemnatium.
19. P m. 1.: ut teret.
23. P m. 1.: albanus. tullius.
25. P m. 1.: exaudiret.
p. 39. v. 3. — P m. 1.: audierant.
8. M: aliaeno.
11. M: cuntantur.
15. M m. 1.: deductos.
16. P m. 1.: maeium. m. 2.: mactium.
17. P m. 1.: iugere.
19. PM: contionem. — 21. PM: contionantem.
25. PM: umquam.
28. M: quā q̄. dimicatio.
p. 40. v. 5. — P m. 1.: arguo minum albanorum.
11. P: quod bonum factū felixque sit. — In marg.: faustū.
15. M: unam remp̄. facere.
17. P m. 1.: saepta. P m. 2. M: septa.
18. P m. 1.: cogentes.
21. P m. 1.: nē qn̄ intuum. M: qn̄.
22. P m. 1.: sepplicio.
26. M: in currus earū. m. 2.: in curru. — P m. 1.: in currus earum distantium inligat mettium. m. 2.: distentum. M: mettum.
27. M m. 1.: in utroque corru.
28. P m. 1.: ineserant.
p. 41. v. 4. — M m. 1.: ponas.
7. P m. 1.: dirudendam.
17. P m. 1.: ultimis partibus urbis. m. 2.: ultimis urbis partibus.
25. P m. 1.: captus.
31. P m. 1.: romam.
p. 42. v. 1. — M m. 2.: regiā capit.
13. P: conpraehensos.
14. P m. 1.: sabinis.
15. P: haut parum. M: haud patrum.
18. P m. 1.: etruriaquae erat uicinia..
19. P m. 1.: etriscorum.
24. P: induciarum.
p. 43. v. 9. — M m. 1.: pdicium.
10. P m. 1.: haut aliter.
13. P: diis q̄q̄. simul.
18. P: aruspicum.
24. P m. 1.: iuuenem. — P m. 1.: donec ipse.
25. P m. 1.: tunc adō fracti.
26. M: illi foraces ut. — P m. 1.: munus.
28. M m. 1.: degere.
30. P m. 1. M m. 1.: fuerant. m. 2.: fuerat.
p. 44. v. 3. — P: non rite inritum. — In marg.: initum. — M m. 1.: non rete initū.
8. PM: biique.
13. P: haut satis.

15. M m. 1.: „utanuma". dein: ut ab.
p. 45. v. 2. — PM: qm̄ numa.
3. P m. 1.: relegiones. — P: caerimoniae.
4. M m. 1.: nec gerentur.
5. P: feciales.
8. P m. 1.: lenę. m. 2.: lanę.
13. PM: tum patriae compotem cet.
15. PM: quicumquę: (et sic semper).
17. M m. 1.: sinodeduntur. m. 2.: si non. — P m. 1.: si non deducuntur.
19. M: pactis uerbum ita indicit.
20. P m. 1.: caelestes. puosque terrestres.
24. PM: ius nr̄m.
p. 46. v. 1. — M: patrattis pir. quiritium.
4. P: inquit et quem.
6. P: conscicoque. m. 2.: consciscoque.
9. P: fecialis. — P m. 1.: sanguinem.
10. P: tribus pauperibus.
11. M m. 1. P: dicere. M m. 2.: diceret.
12. M: aduersus. pir. quiritium.
13. M: quod psr. quiritium.
14. M: senatusue pir̄. P: senatusue pr̄.
16. M: populusque r.
p. 47. v. 3. — P: „cure". In marg.: cura. — P: flamminibus.
7. P m. 1.: romanam traduxit. m. 2.: rom̄.
10. P m. 1.: nouę multitudine. — M: haut ita.
11. P m. 1.: postellenis.
15. PM: aliquamdiu.
21. P: „multis militibus". In marg.: milibus.
24. P m. 1.: arx hostilium esset.
25. P m. 1.: ab commoditatem. m. 2.: ob.
27. M: aut parnum.
28. P m. 1.: auctus.
29. P m. 1.: mųltitudinem.
p. 48. v. 4. — P m. 1.: uegentibus.
5. P m. 1.: proelatum.
13. M: ubi ducta.
14. M m. 1.: aruns faer̄.
23. P m. 1: hamiliora se ner&. m. 2.: siner&. — Verba „et que haud facile his in quibus nata" scripta sunt in marg. P, cum excidissent in perpetua oratione.
p. 49. v. 13. — P m. 1. auferr&. m. 2.: aufert. — P m. 1.: carpentem. — P m. 1.: glangore.
p. 50. v. 4. — P m. 1.: preui. m. 2.: breui.
19. P m. 1.: etiam ex ostes. m. 2.: hoste.
p. 51. v. 2. — M: sub aut. P: sub haut.
6. P: haut falsa. — M: populus r̄.
7. M m. 1.: ceteregregium.
9. M: reip̄. memor.
11. PM: haut dubia.
13. P m. 1.: maiora.
19. P m. 1.: luerum. m. 2.: ludicrum.
21. P m. 1. appellatio.
28. P m. 1.: utrumque.
p. 52. v. 4. P m. 1.: scriberat. m. 2.: scribserat. — Dein „scripserat".
15. P: ad leuam.
17. P m 1.: ut esset ut posteros.

p. 53. v. 12. — P: paene. M: poene.
19. P m. 1.: ab equitibus & in flumen.
22. P m. 1.: comulo.
23. P m. 1. et quā |. m. 2.: et quā | quā.
p. 54. v. 5. — P m. 1.: collocatia. M: vel „collaria“ vel „collatia“.
9. M: missi † populo.
11. P m. 1.: populus conlatinis.
18. P: ficuleam.
20. P m. 1.: ad latinis.
25. P m. 1.: urbim.
27. M: haut facile. — P m. 1.: eueebant.
p. 55. v. 2. — P m. 1.: ollim.
11. M: flamam.
16. P m. 1.: nutruamus.
p. 56. v. 3. — P m. 1.: ededisse.
10. M m. 1.: erat um anci.
13. P m. 1.: aduenę non modo uicinę sed ne italicae quidem in stirpis.
16. P m. 1.: ferre.
21. P: regnum romam pateret.
22. P: sed iniuriae.
24. P: cedis.
p. 57. v. 2. — M: parantur ea pastoribus.
15. M: excoepissent. — M: conp̄hendunt.
24. P m. 1.: facere.
p. 58. v. 4. — P: posset ut superiore.
8. PM: haut alte.
10. PM: seruio tullo.
11. P m. 1.: eum iure.
12. P m. 1.: seruius contrauea.
16. P m. 1.: suas opus.
20. P m. 1.: esse opus serui.
21. P m. 1.: gerant. m. 2.: ierant.
p. 59. v. 7. — P m. 2.: inducie.
10. PM: haut dubius.
21. M: lxxx confecit. — P: lxxxↄfecit. m. 2.: confecit.
p. 60. v. 1. — P m. 1.: ocrae|ae.
7. M: xx conscriptę.
10. P: et hec eodemque.
14. P: quinta classis centuriaexx factae.
17. P: hec classis.
p. 61. v. 3. — P: aequibus aequos.
4. P m. 1.: in amnos.
5. P: hec omnia in dies.
16. P m. 1.: ad institutem.
p. 62. v. 3. — P m. 1.: aeque aliter. m. 2.: aequaliter.
8. M: cities r̄.
11. P: qua. m. 2.: quia.
p. 63. v. 1. — P m. 2.: postmoerium interpraetantur.
6. P m. 1.: ab umano.
18. P m. 1.: seruus.
19. M: hospicis.
21. M: cum populo r̄.
p. 64. v. 3. — P m. 1.: fros. m. 2.: fors.
20. P: haut. — P m. 1.: possiderat.
p. 65. v. 1. — P m. 1.: regnandiminuit. m. 2.: regni.
2. P m. 1.: criminis de serui. m. 2.: criminandi.
6. PM: tedio.
7. P m. 1.: partum floret.
9. P m. 1.: octoribus. m. 2.: auctoribus.
12. P m. 1.: regis filiam.
13. P m. 1.: matriomonio.
14. M: credo pop̄. r̄.
22. M: adsuaefacta.
24. M: celibem.
p. 66. v. 1. — P m. 1.: si sibi eu eum quo.

17. P m. 1.: isti. m. 2.: istic.
18. P m. 2.: nec ap | tarquinis.
19. P: peregina.
p. 67. v. 4. — P: corintum.
7. P m. 1.: potuisset & animo. — P m. 1.: uiro ad deinceps.
9. P m. 1.: his mulieribus instinatus. M m. 1.: instintus.
11. P m. 1.: admonerem.
13. P m. 1.: criminibus locis. m. 2.: criminibus omnibus locis.
14. P m. 1.: ut &iam.
16. M: p curiam. m. 2.: curia.
17. P: preconem.
19. P m. 1.: attonito.
21. P m. 1.: ultimam.
p. 68. v. 1. — M m. 1.: hodio.
7. M: exemplo. — P m. 1.: excitatos.
9. P m. 1.: ausus & patres.
16. P m. 1.: ultimam.
p. 69. v. 5. — M: nec reuerit. a coetum. m. 2.: ad coetum. P m. 1.: cetum.
10. P m. 1.: in colem. M: in collæm. — P m. 1.: inibuit.
12. M: fedum.
16. PM: cedis.
p. 70. v. 11. — P m. 1.: populi iussum q neque auctoribus.
18. M: precipue.
20. P m. 1.: regnum.
22. M: remp̄.
25. P m. 1.: lationorum.
p. 71. v. 3. — P m. 1.: tuscalano.
12. P: in concilia.
15. P m. 1.: iam enim ite clam.
19. P: adess&. M m. 2.: adēē.
p. 72. v. 2. — M: peniteat.
3. P: aliis super alios. — P: ammittant.
8. P: dominatus.
14. M m. 1.: aucturum.
24. P m. 1.: oblata.
p. 73. v. 19. — P m. 1.: potuisseiunt. m. 2.: eunt.
21. P m. 1.: turao ex somno.
p. 74. v. 2. P m. 1.: tumulto.
4. P m. 2.: deleatus.
9. P m. 1.: latino.
10. P m. 1.: quod ab tullio.
13. M: po†tius. — M: fortuna pr.
16. M: expectænt.
17. P: haut difficulter.
27. M m. 1.: manipulos.
p. 75. v. 4. — P m. 1.: post suos etatem.
9. P m. 1.: etiam licimaiestate.
12. P m. 1.: quo urbem. m. 2.: quoq. urbem.
16. M: filius ei' | qui.
18. P m. 1.: intollerabilem conquerent.
p. 76. v. 1. — P m. 1.: solitudinem domi quoque. m. 2.: solitudinem fecerit domi cet.
10. M m. 1.: suppliis. m. 2.: suppliciis.
11. P m. 1.: supuissimum.
13. P m. 1.: inde habituros. M: habiturus.
16. P: seuiturum.
21. P m. 1.: adrentire.
p. 77. v. 12. — P: predam.
p. 78. v. 2. — P m. 1.: responsum est sre uelut.
11. P m. 1.: opportunus.
p. 79. v. 3. — P m. 1.: inter prinippia.
7. P m. 1.: idque omnem auguriumque.
13. P: haut per ambages.
18. M: fumdamenta.

p. 80. v. 18. — P m. 1.: notam. m. 2.: non tam.
p. 81. v. 1. — P m. 1.: etrusci | citantum.
5. M: greciam.
8. P m. 1.: cum primores. m. 2.: is cum cet.
14. P: haut abnuit.
18. P m. 1.: ad id paculo.
19. M m. 1.: tulisse domū apolini.
20. M: uentū ꝑfectis.
25. P m. 1.: relictus fuerat ignarus responsi expresque.
p. 82. v. 16. — P m. 1.: in bistatiuis.
19. M m. 1.: couiuiis. — P m. 2.: comesationibusque.
p. 83. v. 3. — M: prestet.
4. P m. 1.: aequos.
9. P m. 1.: conuiuo.
14. P m. 1.: regies.
15. P m. 1.: ibi sex extarquinium. — P: lucretiae.
p. 84. v. 9. — P m. 1.: profectisque.
10. M m. 1. P: mesta.
13. P m. 1.: „spurium lucretius". dein eadem m. 1.: spurius.
18. M m. 1.: minime inquid.
21. P m. 1.: sedtate dexteras.
p. 85. v. 5. — M m. 1.: inquid.
18. P m. 1.: indi lucretios.
p. 86. v. 2. — P: conicientque. — P m. 1.: rei nouam.
4. P: mestitia.
8. P: presidio.
12. P m. 1.: rursul.
p. 87. v. 2. — P: preco.
6. P: de strupo.
8. P m. 1.: ac mirabilior esset | sed addita.
12. P: memorata caede. sed iniecta.
24. P m. 1.: muliebribusque.
p. 88. v. 7. — P: cere.
9. M: papinisque.
12. M: annos. ccxl. IIII.
P: Titi Liui ab urbe cond. lib. I. explicit. incipit liber. II. feliciter.
Victorianus emendabam dominis symmachis.
M: Victorianus ūo emendabā dominis symmachis.
In fine libri IV. subscriptum est in P: Titi Liui ab urbe condita liber IIII. exp. incip. lib. v. Nicomachus dext. ūc. emendaui. Victorianus emendabam dominis symmachis. —
In M: Titi Liui nicomachus | dexter. ūc. emendaui | ab urbe cond. Victorianus. ūc. | emendabā domnis symmachis. | lib. IIII. explic. | incip. lib. v. felicit. —
In fine libri V. in M:
Titi Liui Nicomachus dexter. ūc emendabi (m. 2.: emendaui) ad exemplum parentis mei clementiani. ab urbe cond. uictorianus ūc. emendabam domnis simmachis. — Explicit liber. v. incipit liber VI. feliciter. —

ARGUMENTA
LIBRORUM LIVIANORUM
EX DRAK. REC.
CODICIS BOENDERMAK. INPRIMIS RATIONE HABITA.

SUBIECTA EST DIVERSITAS EDIT. PRINCIPIS ROMANAE.

I.

Adventus Aeneae in Italiam et res gestae. Ascanii regnum Albae et deinceps Silviorum. Numitoris filia a Marte compressa nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatur. urbs a Romulo condita, senatus lectus. cum Sabinis bellatum, opima spolia Feretrio Iovi lata. in curias populus divisus. Fidenates et Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit, Iano templum constituit eiusque portam pacatis omnibus circa populis primus clausit. cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans feroces populi animos ad religionem perpulit. Tul-

1. R; Aduentus Eneae in Italiam & res ab eo gestae. Ascanii regnū Albe. & Siluii Eneae: ac deinceps Siluiorum regum: primo libro continentur. Numitoris cet.

3. R: obtruncatus.

5. R: opima spolia Ioui Feretrio lata. In centurias populus diuisus. — Sigonius restituit „in curias“.

10. R: ad religionē perpulit. Ancus Martius cerimonias a Numa institutas renouauit. Latinis uictis & ad ciuitatem adscitis montem Auentinum assignauit. Politorum urbem Latinorū bello repetitam: quam Prisci Latini occupauerant: diruit. Pontem sublitium in Tyberi fecit. Ianiculum collem Vrbi addidit. Fines imperii protulit.

lus Hostilius Albanos bello petiit. trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Mettii Fuffetii supplicium. Alba diruta Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. ad postremum Tullus fulmine absumptus. Ancus Marcius cerimonias a Numa institutas renovavit. Latinis victis et ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit. Politorium urbem Latinorum bello repetitam, quam Prisci Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Ianiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. regnavit annos viginti quattuor. eo regnante Lucumo Damarati Corinthii filius a Tarquiniis Etruriae civitate Romam venit et in amicitiam Anci receptus Tarquinii nomen ferre coepit, et post mortem Anci regnum excepit. centum additis patrum numerum auxit. Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit. Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. hic temptandae scientiae Atti Navii auguris causa fertur consuluisse eum, an id de quo cogitaret effici posset: quod cum ille fieri posse dixisset, iussisse eum novacula cotem praecidere, idque ab eo protinus factum. Sabinos praeter ea acie vicit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. occisus est ab Anci filiis, cum regnasset annos triginta octo. successit ei Ser. Tullius natus ex captiva nobili Corniculana: cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos proelio

Ostiam condidit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post haec Trigeminorū pugna. cet.

1. *Horatius.* — R: Oratius absolutus. Metii Suffetii supplicū.

2. R: Albani ī ciuitatē recepti.

3. R: Ad postremum fulmine absumptus est. Tarquinius Priscus in Anci amicitiam receptus: centum additis: Patrum numerum auxit. Latinos subegit. Cyrcum designauit. cet.

16. R: Temptāde scientie causa: Accii Nauii Auguris cōsuluisse fert': an id de quo cogitaret: effici posset: quod cum ille cet.

18. R: iussisse eum nouacula cotem p̄cidere: Idq; protinus factum.

21. R: Cloacas fecit. Seruius Tullius natus ex captiua Corniculana: cui puero ī cunis posito cet.

24. R: prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit. Classes Centuriasq; descripsit. Pomeriū protulit.

fudit. censum primus egit et lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta milia esse dicuntur. classes centuriasque descripsit. pomerium protulit, colles urbi Quirinalem Viminalem Esquilinumque adiecit. templum Dianae cum Latinis in Aventino fecit. interfectus est a L. Tarquinio Prisci filio consilio filiae suae Tulliae, cum regnasset annos quadraginta quattuor. post hunc L. Tarquinius Superbus neque patrum neque populi iussu regnum invasit, quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit. armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. bellum cum Volscis gessit et ex eorum praeda templum Iovi in Capitolio fecit. Terminus et Iuventas non addixere, quorum arae moveri non potuerunt. filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. huius filiis Delphos profectis et consulentibus quis eorum regnaturus esset Romae, dictum est eum regnaturum qui primus matrem osculatus esset. quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Iunius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit et terram osculatus est. idque factum eius eventus rei comprobavit. nam cum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset, ad ultimum propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio eius Lucretiae pudicitiam, quae vocato patre ad se Tricipitino et viro Collatino obtestata ne inulta mors eius esset cultro se interemit, Bruti opera maxime expulsus est, cum regnasset annos viginti quinque. tunc consules primum creati sunt L. Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

4. R: Templum Diane. cū Latinis in Auentino fecit. L. Targnius Superbus occiso Seruio eius socero: īuasit Regnū. Quo die scelerata Tullia cet.
12. R: preda.
14. R: Eius filii. Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. — Drak.: redigit.
16. R: Rome.
17. R: qui primum matrem.
20. R: euentum rei cōprobauit.
21. R: in odium suum adduxisset.
23. R: a Sex. filio eius Lucretie pudicitiā: que uocato.

II.

Brutus iureiurando populum adstrinxit neminem regnare Romae passuros. Tarquinium Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniorum suspectum coegit consulatu se abdicare et civitate cedere. bona regum diripi iussit, agrum Marti consecravit, qui campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles — in quibus suos quoque et sororis filios — quia coniuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta appellata. cum adversus reges, qui contractis Veientium et Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset in aciem, cum Arunte filio Superbi commortuus est, eumque matronae annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsenna Clusinorum rex bello pro Tarquiniis suscepto cum ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret virtute Coclitis Horatii prohibitus est, qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit, et ponte rupto armatus in flumen se misit et ad suos transnavit. alterum accessit virtutis exemplum a Mucio, qui cum ad feriendum Porsennam castra hostium intrasset, occiso scriba quem regem esse putabat comprehensus impositam altaribus manum, in quibus sacri-

1. R: Ex libro secundo. Brutus iureiurando Populum astrinxit: neminem regnare Rome passurum.

6. R: suos quoq; & fratris filios. Sigonius restituit *sororis*.

8. R: cui Vindicius nomen fuit.

9. R: uindicta est apellata.

10. R: et Tarquiniorum copiis.

11. R: duxisset: in aciem: cum Arunte filio superbi cõmortuus est: eumq; Matrone annum luxerunt. L. Valerius Consul cet. — Sig. restituit *P. Valerius*.

14. R: Prosena Rex. Clusinorum. — Drak.: Porsena.

16. R: Tyberim. — R: Coclitis Oratii.

17. R: pontem sublitium rescidũt: solis Etruscos sustinuit: & ponte rupto: armatus se in flumẽ misit.

19. R: tranauit. — R: exemplum a Mutio.

20. R: Prosenam.

ficatum erat, exuri passus est, dixitque esse tales trecentos coniuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsenna pacis condiciones ferre bellum omisit acceptis obsidibus. ex quibus virgo una Cloelia deceptis custodibus per Tiberim ad suos transnavit: et cum reddita esset, a Porsenna honorifice remissa equestri statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est, numerusque tribuum ampliatus ut essent viginti una. adversus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. plebs cum propter nexos ob aes alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippae a seditione revocata est. idem Agrippa cum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. tribuni plebis quinque creati sunt. oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. T. Latinius vir de plebe cum in visu admonitus ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret neglexisset, amisso filio debilis factus postquam delatus ad senatum lectica illa eadem indicaverat, usu pedum recepto domum reversus est. cum C. Marcius Coriolanus,

1. R: Dixitq; tales trecentos ēē coniuratos.
2. R: coactus Porsena pacis conditiones ferre.
4. R: uirgo una Coclia. — R: per Tyberim ad suos tranauit.
5. R: a Porsena.
6. R: equestriq; statua donata ē. Aduersus Tarquiniū Superbum cū cet.
10. R: A. Postumius Dictator prospere pugnauit apud lacum Regillum. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit. ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuū ampliatus est. ut essent. xxII. Plebs cum ꝓpter nexos ob es alienū in sacrum montē secessisset: cōsilio Menenii Agrippe: cet.
14. R: ꝓpter paupertatem publico impēdio elatus. Tri. Pl. quinq; creati sunt.
16. R: uirtute et opera Cn. Martii. — Sig. restituit *C. Marcii.*
17. R: T. Latinus uir de plebe cum in uisu admonitus esset: ut de quibusdam religionibus: ad Senatum perferret: & neglexisset: amisso cet. —
21. R: Cum Cn. Martius Coriolanus: qui in exsiliū pulsus dux Volscorum factus exercitum hostium Vrbi primo ad-

qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi admovisset, et missi ad eum primum legati postea sacerdotes frustra deprecati essent ne patriae bellum inferret, Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo ut recederet. lex agraria primum lata est. Spurius Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viva defossa est. cum vicini hostes Veientes incommodi magis quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit, misitque eo trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt uno impubere domi relicto. Ap. Claudius consul, cum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. res praeter ea adversus Volscos et Aequos et Veientes, et seditiones inter patres plebemque continet.

III.

Seditiones de agrariis legibus factae. Capitolium ab exsulibus et servis occupatum, caesis iis receptum est. census bis actus est: priore lustro censa civium capita centum quattuor milia ac CXIIII. praeter orbos orbasque, sequenti CXVIII milia CCCXVIII. cum adversus Aequos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, cum rure intentus rustico operi esset, ad bellum gerendum arcessitus

mouisset. & missi añ eum primum Legati: cet.

3. R: ne bellum patrie inferret.

6. R: Spurius Cassius.

— R: necatusq;. Ilia uirgo Vestalis.

10. R: misitq; in id trecentos sex armatos.

11. R: cesi sunt.

13. R: decimum quenq; militum.

14. R: aduersum Voscos & Hernicos & Veientes & seditiones cet.

17. R: Ex libro tertio. Seditiones de agrariis legibus facte.

19. R: Priore lustro censa sunt ciuiū capita octoginta mlia. dcc. XIIII. preter orbos orbasq;. Sequenti. CXVII. milia. CCXLVIII. Cum aduersus Equos cet. — Cf. 3, 3. 24.

22. R: L. Quintius Cincinnatus.

23. ad bellum gerendum accersitus est.

est. is victos hostes sub iugum misit. tribunorum plebis numerus ampliatus est ut essent decem, tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis. petitis per legatos et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati altero et trecentesimo anno quam Roma condita erat, et ut a regibus ad consules ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. hi decem tabulis legum positis cum modeste se in eo honore gessissent, et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adiectis cum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere et in tertium annum detinuerunt, donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii, qui cum in amorem virginis incidisset, summisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri eius Virginio imposuit rapto ex taberna proxima cultro ut filiam occideret, cum aliter eam tueri non posset ne in potestatem stuprum allaturi veniret. hoc tam magnae iniuriae exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit coegitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius qui praecipuam poenam meruerat, in carcerem coniectus est: ceteri in exsilium acti. res praeter ea contra Sabinos et Volscos et Aequos prospere gestas continet, et parum ho-

1. R. Tribunorum. Pl. numerus.
2. R: ut essent decem. XXXVI. anno a p̄mis Tribunis. Pl. petitis ꝑ Legatos cet.
4. R: ad cōstruendas eas proponendasq;.
5. R: creati: nono & trecentesimo anno ꝗ Roma condita erat.
8. R: Ii decem tabulis.
9. R: in honore.
10. R: placuisset: cum complura impotenter fecissent: Magistratum noluerūt deponere. & in tertium annum detinuerunt: donec inuito eorum Imperio. — Drak. scribendum coniecit *inuiso*.
16. R: ut filiam interimeret.
18. R: illaturi.
— R: Hoc tam magne luxurie exemplo.
20. R: ex quibus Appius & unus collegarum qui præcipue poenam meruerant in carcerem coniecti. Cæteri in exsiliū acti.
22. R: Res preterea cōtra Sabinos & Volscos ꝓspere gestas cōtinet.

